

คุณค่าทางวรรณคดีของบทละครเรื่องของไทย

โดย

นางสาวพวงเพ็ญ สว่างใจ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย

ภาควิชาภาษาไทย

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

คุณค่าทางวรรณคดีของบทละครเรื่องของไทย

โดย

นางสาวพวงเพ็ญ สว่างใจ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย

ภาควิชาภาษาไทย

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

LITERARY VALUES OF THAI TRADITIONAL MUSICAL PLAYS

By

Phuangpen Sawangjai

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

DOCTOR OF PHILISOPHY

Department of Thai

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2008

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “คุณค่าทางวรรณคดีของ
บทละครเรื่องของไทย” เสนอโดย นางสาวพวงเพ็ญ สว่างใจ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

.....

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะดังกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์
2. รองศาสตราจารย์กัญญรัตน์ เวชศาสตร์
3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สาวยารุณ น้อยนิมิตร

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุบล เทศทอง)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร.กุสุมา รัชมณี)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์กัญญรัตน์ เวชศาสตร์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สาวยารุณ น้อยนิมิตร)

...../...../.....

47202903 : สาขาวิชาภาษาไทย

คำสำคัญ : คุณค่าทางวรรณคดี / บทละครเรื่องของไทย

พวงเพ็ญ สว่างใจ : คุณค่าทางวรรณคดีของบทละครเรื่องของไทย. อาจารย์ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์ : ผศ.ดร.มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ , รศ.กัญญรัตน์ เวชชาศาสตร์ และ ผศ.ดร.สาวยารุณ
น้อยนิมิตร. 311 หน้า.

ความมุ่งหมายของวิทยานิพนธ์นี้คือ การศึกษาคุณค่าของบทละครเรื่องของไทยในฐานะ
ที่เป็นวรรณกรรมเพื่อการอ่าน โดยวิเคราะห์บทละครเรื่อง จำนวน 160 เรื่อง ที่แต่งตั้งแต่สมัยรัชกาล
ที่ 5 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 8 และศึกษาวิเคราะห์ในด้านที่มา องค์ประกอบทางวรรณคดี และกลวิธีการ
ประพันธ์บทละครเรื่อง

ผลการศึกษาพบว่า ที่มาของบทละครเรื่องเกิดจากผู้ประพันธ์คิดขึ้นเอง และผู้ประพันธ์
นำเรื่องที่มีอยู่เดิมมาแต่งใหม่ บทละครเรื่องที่เกิดขึ้นเองมีเรื่องเกี่ยวกับ ปัญหาสังคม จินตนาการของ
ผู้ประพันธ์ และเนื้อเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ของละครรำ บทละครเรื่องที่ดัดแปลงจากเรื่องเดิมมีที่มาจาก
วรรณคดีและวรรณกรรมของไทย และเรื่องของต่างชาติได้แก่ วรรณกรรม อุปรากร และภาพยนตร์

องค์ประกอบทางวรรณคดีของบทละครเรื่องที่นำมาศึกษา ได้แก่ โครงเรื่อง ตัวละคร
ฉาก และแก่นเรื่อง ผลการศึกษามีว่า บทละครเรื่องมีโครงเรื่อง 4 แนว ได้แก่ โครงเรื่องเกี่ยวกับความ
รัก ปัญหาครอบครัว ปัญหาสังคม และโครงเรื่องในแนวหลักหนี และมีโครงเรื่องเกี่ยวกับความรัก
มากที่สุดเพราะทำให้เกิดความสำเร็จอารมณ์ ส่วนตัวละครมีลักษณะเด่นในด้านรูปลักษณ์ ด้าน
ความรู้และสติปัญญา และด้านนิสัย ในด้านของฉากมีความสำคัญในการสร้างอารมณ์ ความรู้สึก
และจินตนาการให้แก่ผู้ชม และสะท้อนภาพสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์ นอกจากนี้บทละคร
เรื่องมีแก่นเรื่องสี่แนว ได้แก่ แก่นเรื่องในแนวหลักหนี เรื่องเกี่ยวกับความรักระหว่างชายหญิง เรื่อง
เกี่ยวกับความรักชาติ และเรื่องเกี่ยวกับการยอมรับปัญหาในสังคม

ในด้านกลวิธีการประพันธ์ บทละครเรื่องมีการใช้ภาพพจน์ การเล่นคำ และการเล่นเสียง
และมีกลวิธีการตั้งชื่อเรื่องที่โน้มน้าวใจผู้อ่าน

องค์ประกอบทางวรรณคดีและกลวิธีการประพันธ์ของบทละครเรื่องแสดงให้เห็นอย่าง
ชัดเจนว่า บทละครเรื่องไม่ได้เป็นเพียงบทที่ใช้สำหรับการแสดงเท่านั้น แต่ยังเป็นวรรณกรรมเพื่อ
การอ่านที่ทรงคุณค่า และแสดงให้เห็นความสามารถอย่างยิ่งของผู้ประพันธ์อีกด้วย

ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2551

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ 1. 2. 3.

47202903 : MAJOR : THAI

KEY WORDS : LITERARY VALUES/ THAI TRADITIONAL MUSICAL PLAYS

PHUANGPEN SAWANGJAI : LITERARY VALUES OF THAI TRADITIONAL MUSICAL PLAYS. THESIS ADVISORS : ASST.PROF.MANEEPIN PHROMSUTHIRAK,Ph.D., ASSOC.PROF.KANYARAT VECHASAT AND ASST. PROF.SAIWAROON NOINIMIT, Ph.D 311pp.

The purpose of this thesis is to investigating the value of Thai traditional musical plays as the literature for reading by studying the sources, literary elements, and composing techniques of 160 plays composed during the reigns of King Rama V to King Rama VIII.

The result of the study shows that there are two sources of Thai traditional musical plays: the authors' imagination and previously extant stories. The first one is related to writers' society, imagination, and legend as existing in Thai dance drama. The second is form western literature, opera, and cinema.

The studied literary elements of Thai traditional musical plays are plot, character, setting, and theme. The study indicates that the plots are on romantic love, family and society problems, and escape literature. The first was mostly composed and popular since it greatly brought emotion pleasure. The prominent characteristics of characters are physical beauty, wisdom, and character. The settings are important as they can infer character's emotion, feeling, and imagination as well as reflect social life and culture in the time of the writers. There are four types of theme namely escape literature, romantic love, patriotism and acceptance of society problems.

The composing techniques are title naming, the use of literary words, figures of speech ,and assonance.

Literary elements and composing techniques of Thai traditional musical plays clearly show that they are not the scripts for the performance only, but the valuable literature for reading which mostly reflect the talent of the writers.

Department of Thai Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2008

Student's signature

Thesis Advisors' signature 1. 2. 3.

กิตติกรรมประกาศ

การทำวิทยานิพนธ์นี้ได้รับความกรุณาเป็นอย่างสูงจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ซึ่งให้ความเมตตาต่อผู้วิจัยเป็นอย่างยิ่ง ทั้งในด้านการให้คำปรึกษา ตลอดจนแนะนำแนวทางในการทำวิทยานิพนธ์นี้ นอกจากนี้ยังได้ตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย ผู้วิจัยจึงใคร่ขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์กัญญรัตน์ เวชศาสตร์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สายวรุณ น้อยนิมิตร อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ที่กรุณาให้คำปรึกษาและตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์ด้วยความเอาใจใส่เป็นอย่างยิ่ง และขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. กุสุมา รักษมณี และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อุบล เทศทอง ที่กรุณาเป็นคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ อีกทั้งให้คำแนะนำที่มีคุณค่ายิ่งต่อผู้วิจัย

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ดร. สุภชัย จันท์สุวรรณ ที่กรุณาให้ความรู้แก่ผู้วิจัยเกี่ยวกับละครร้อง และขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ประเทิน มหาจันทร์ และอาจารย์ ดร. กัลยรัตน์ หล่อมณีพันธ์ ที่อนุเคราะห์ข้อมูลบางส่วนในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ อีกทั้งยังให้ความเมตตาต่อผู้วิจัยเป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบพระคุณหม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี และ คุณรัชณี ทรัพย์วิจิตร แห่งศูนย์นราธิปประพันธ์พงศ์ และขอขอบพระคุณศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพฯ ที่เอื้อเพื่อข้อมูลในการค้นคว้าวิจัย นอกจากนี้ขอขอบพระคุณ คุณ วิชนันท์ โคจริก ทายาทของคุณประวัติ โคจริก และคุณจุติ จันทร์คณา ทายาทของคุณจวงจันทน์ จันทร์คณา ที่อนุญาตให้ผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาศึกษา

ขอขอบคุณ อาจารย์พรรัตน์ ทองพูล คุณแอนก นาวิกมูล คุณปิยกุล สุวรรณสัมฤทธิ์ คุณทิวา คงนาคี อาจารย์ ดร. กมลทิพย์ พลบุตร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อัญชนาพานิช อาจารย์ ดร. อารีย์ พรหมรอด และคุณวรวัฒน์ พวงเกตุ

สิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งคือ ผู้วิจัยขอกราบคารวะดวงพระวิญญาณของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระบิดาแห่งละครร้องของไทย และขอกราบคารวะดวงวิญญาณของชาวละครร้องทุกท่านที่ได้สร้างสรรค์สมบัติของชาติไว้ให้อนุชนได้นำมาศึกษา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญตาราง	ฎ
สารบัญภาพ	ฏ
บทที่	
๑ บทนำ.....	๑
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๑๑
วัตถุประสงค์ของการศึกษา	๑๕
สมมติฐานของการศึกษา	๑๕
ข้อตกลงเบื้องต้น	๑๕
ขอบเขตของการศึกษา.....	๑๕
วิธีดำเนินการศึกษา.....	๑๕
แหล่งข้อมูล.....	๑๖
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๖
๒ ที่มาของบทละครร้องของไทย.....	๑๗
ประวัติความเป็นมาของละครร้อง	๑๗
ที่มาของบทละครร้อง.....	๒๔
บทละครร้องที่ผู้ประพันธ์คิดโครงเรื่องขึ้นเอง	๒๔
สภาพสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์	๒๕
จินตนาการของผู้ประพันธ์	๓๒
เนื้อเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ของละครรำ.....	๓๕
บทละครร้องที่ได้โครงเรื่องมาจากเรื่องเดิม.....	๓๘
บทละครร้องที่มีโครงเรื่องจากวรรณคดีและวรรณกรรมไทย	๔๑
บทละครร้องที่มีโครงเรื่องมาจากต่างชาติ	๕๔

บทที่	หน้า
๓ องค์ประกอบทางวรรณคดีของบทละครของไทย	๗๑
โครงเรื่อง.....	๗๑
แนวของโครงเรื่อง.....	๗๒
โครงเรื่องเกี่ยวกับความรัก.....	๗๒
โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาภายในครอบครัว	๘๑
โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาสังคม	๘๔
โครงเรื่องในแนวหลักหนี	๘๕
กลวิธีการสร้างโครงเรื่อง.....	๘๘
การเปิดเรื่อง.....	๘๘
การดำเนินเรื่อง	๙๑
การปิดเรื่อง.....	๑๑๑
กลวิธีการดัดแปลงเนื้อเรื่อง	๑๑๖
การขยายเหตุการณ์	๑๑๖
การตัดเหตุการณ์.....	๑๑๘
การดัดแปลงเหตุการณ์	๑๒๑
ตัวละคร	๑๒๒
ลักษณะและบทบาทของตัวละคร	๑๒๓
ตัวละครที่มีลักษณะเด่นด้านรูปลักษณ์	๑๒๓
ตัวละครที่มีลักษณะเด่นในด้านความรู้และสติปัญญา	๑๒๗
ตัวละครที่มีลักษณะเด่นในด้านนิสัย	๑๒๘
การดัดแปลงตัวละคร	๑๓๕
การเพิ่มตัวละคร	๑๓๕
การตัดตัวละคร	๑๓๖
การปรับบทบาทของตัวละคร	๑๓๖
การปรับตัวละครต่างชาติให้เป็นตัวละครไทย.....	๑๔๔
ฉาก.....	๑๔๖
ฉากที่สะท้อนภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย.....	๑๔๗
ฉากที่ประสานกับศิลปะแขนงอื่น	๑๖๓
ฉากที่น่าสะพรึงกลัว.....	๑๖๕

บทที่	หน้า
ฉากในประวัติศาสตร์	๑๖๖
ฉากที่ขบขันความรู้สึกรักของตัวละคร	๑๖๘
ฉากที่แสดงบุคลิกลักษณะของตัวละคร	๑๖๙
แก่นเรื่อง	๑๗๐
แก่นเรื่องในแนวหลักหนี	๑๗๑
แก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักระหว่างชายหญิง	๑๗๒
แก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักชาติ	๑๗๒
แก่นเรื่องการยอมรับปัญหาในสังคม	๑๗๓
๔ กลวิธีการประพันธ์บทละครของไทย	๑๗๕
ลักษณะการประพันธ์	๑๗๕
คำประพันธ์ร้อยกรอง	๑๗๕
คำประพันธ์ร้อยแก้ว	๑๙๒
การใช้ภาพพจน์	๑๙๖
อุปมา	๑๙๗
อุปลักษณ์	๒๐๖
สัทพจน์	๒๑๑
อติพจน์	๒๑๓
บุคลาธิษฐาน	๒๑๓
การเล่นคำ	๒๑๔
การใช้คำที่มีความหมายแฝง	๒๑๕
การซ้ำคำ	๒๑๙
การใช้คำซ้ำ	๒๒๑
การใช้คำแสดงนาฏการ	๒๒๔
การเล่นเสียง	๒๒๗
สัมผัสพยัญชนะ	๒๒๗
สัมผัสสระ	๒๓๐
การเล่นเสียงวรรณยุกต์	๒๒๑
กลวิธีการตั้งชื่อเรื่อง	๒๓๓
ตั้งชื่อเรื่องโดยเน้นโครงเรื่อง	๒๓๓

บทที่	หน้า
ตั้งชื่อเรื่องโดยเน้นตัวละคร	๒๓๔
ตั้งชื่อเรื่องโดยเน้นฉาก	๒๓๕
ตั้งชื่อเรื่องโดยเน้นแก่นเรื่อง	๒๓๕
ตั้งชื่อเรื่องโดยเน้นคำที่ชวนสงสัย	๒๓๕
ตั้งชื่อเรื่องโดยใช้สำนวนความเปรียบ	๒๓๗
๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๒๔๐
บรรณานุกรม	๒๔๔
ภาคผนวก	๒๖๑
ภาคผนวก ก ตารางบทละครร้องในแต่ละรัชสมัย	๒๖๓
ภาคผนวก ข ภาพเกี่ยวกับละครร้อง	๒๗๕
ภาคผนวก ค เนื้อเรื่องของเรื่องเดิมที่เป็นที่มาของบทละครร้อง	๒๘๕
ภาคผนวก ง เนื้อเรื่องของบทละครร้องที่มีโครงเรื่องมาจากเรื่องเดิม	๒๙๖
ประวัติผู้วิจัย	๓๑๑

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
๑	บทละครร้องที่สมบุรณ์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว	๒๖๓
๒	บทละครร้องที่สมบุรณ์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว	๒๖๖
๓	บทละครร้องที่สมบุรณ์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า เจ้าอยู่หัว	๒๖๘
๔	บทละครร้องที่สมบุรณ์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อานันทมหิดล)	๒๖๙
๕	บทละครร้องที่ไม่สมบุรณ์(บทละครร้องที่ปรากฏเพียงบางภาคบางตอน) ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๒๗๑
๖	บทละครร้องที่ไม่สมบุรณ์(บทละครร้องที่ปรากฏเพียงบางภาคบางตอน) ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว	๒๗๑
๗	บทละครร้องที่ไม่สมบุรณ์(บทละครร้องที่ปรากฏเพียงบางภาคบางตอน) ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล	๒๗๒
๘	ตารางแสดงบทละครร้องที่ไม่สมบุรณ์(บทละครร้องที่มีเนื้อเรื่องไม่สมบุรณ์) ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	๒๗๒
๙	ตารางแสดงบทละครร้องที่ไม่สมบุรณ์(บทละครร้องที่มีเนื้อเรื่องไม่สมบุรณ์) ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล	๒๗๓

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
๑	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระบิดาการละครร้อง ของไทย.....	๒๓๕
๒	หม่อมหลวงถ้วนศรี วรวรรณ ผู้เป็นกำลังสำคัญของคณะละครหลวงนฤมิตร และปรีดาชัย.....	๒๓๖
๓	จวงจันทน์ จันทรึกษา(พรานบุรพ์) ผู้นำเพลงไทยสากลมาใช้ในละครร้อง	๒๓๗
๔	หม่อมพร้อมและหม่อมสุ่น พระและนางของคณะละครหลวงนฤมิตร	๒๓๘
๕	ฉวี บุณนาค แสดงเป็นสาวเครือฟ้า ถ่ายเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๕๕	๒๓๙
๖	แม่เลื่อน กับสุดใจ แสดงเป็นคามิโน กับโรสิตา ในละครร้องเรื่องโรสิตา	๒๔๐
๗	การแสดงละครเรื่องอินทรีทองพระโขนง ในวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๑	๒๔๑
๘	หน้าปกของบทละครเรื่องรักระวางรบ.....	๒๔๒
๙	โน้ตเพลงจันทร์จากฟ้า.....	๒๔๓

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ละครเรื่องของไทยเริ่มมีครั้งแรกปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงก่อตั้งคณะละครนฤมิตรขึ้นระหว่างปี พุทธศักราช ๒๔๔๕ – ๒๔๕๐ และเรื่องแรกคือเรื่องอาหรับราตรี^๑ พระองค์ทรงพระนิพนธ์ไว้เป็นบทละครด้วย ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้คณะละครนฤมิตรมาแสดงเพื่อทำขวัญ เนื่องในโอกาสที่ต้นลิ้นจี่ที่พระราชวังดุสิตออกผล พระองค์พอพระราชหฤทัยจึงพระราชทานเกียรติยศให้เป็นคณะละครหลวง จึงกลายเป็นคณะละครหลวง นฤมิตร และเปิดแสดงที่โรงละครวิมานนฤมิตรด้วย

ต่อมาโรงละครถูกไฟไหม้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ จึงทรงสร้างโรงละครในบริเวณวังของพระองค์เอง ตั้งอยู่ที่แพร่งนรา ให้ชื่อว่า “โรงละครปริดาสัย” พระองค์ทรงพระนิพนธ์บทละครเรื่องเป็นจำนวนมากเพื่อใช้ประกอบการแสดง ทรงใช้พระนามจริงและนามปากกา ได้แก่ ประเสริฐรัฐอักษร พระศรี เหม็งกุ่มนุ่น มิสเตอร์ไม้ ว.ท. พิเภก หมายกพญา และพระพรณ ละครปริดาสัยแสดงอยู่ราวปี พ.ศ. ๒๔๕๖ ก็จำเป็นต้องหยุดการแสดงลงเพราะพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงมีพระภารกิจมาก

ต่อมามีผู้นำละครเรื่องตามแบบแผนของพระองค์มาแสดงจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลอีกหลายคน ได้แก่ จวงจันทน์ จันทร์คณา ซึ่งใช้นามปากกาว่า “พรานบุรพ์” และ “รักร้อย” ประพันธ์ไว้ ๒๕ เรื่อง ประวัติ โคจริก ใช้นามปากกาว่า “แม่แก้ว” และ “มังกรแก้ว” ประพันธ์ ๔ เรื่อง หม่อมสุ่น วรวรรณ ใช้นามปากกาว่า “อ้ายไม้” ประพันธ์ ๒ เรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้นามปากกาว่า “เจ้าเงาะ” ทรงพระราชนิพนธ์ ๑ เรื่อง กิมไล้ สุจริตกุล ใช้นามปากกาว่า “น้ำตาลเพ็ชร” ประพันธ์ ๑ เรื่อง เชื้ออินทรทูต ใช้นามปากกาว่า “แม่ระเบียบ” ประพันธ์บทละครเรื่อง ๑ เรื่อง และมีผู้ประพันธ์ที่ใช้นามจริงในการประพันธ์ ได้แก่ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ หม่อมหลวงทองอยู่เสนีวงศ์ ณ กรุงเทพ จินดา โกมลสุต นอกจากนี้ยังมีผู้ที่ใช้นามปากกาและไม่สามารถหา

^๑ประเทิน มหาจันทร์, ศิลปะการละครเรื่องของไทย (กรุงเทพฯ : มูลนิธิเจมส์ ทอมสัน, ๒๕๒๕), ๒๕- ๒๖.

นามจริงได้ ได้แก่ แม่วงศ์ ประพันธ์ ๘ เรื่อง พระอภัย ประพันธ์ ๒ เรื่อง นอกจากนั้น มีผู้ประพันธ์บทละครเรื่องไว้คนละ ๑ เรื่อง ได้แก่ ปี่แก้วน้อย สมิงทอง หล้าแพรก ชาวเหนือ แสงทอง แก้วตราฐ ศรีเสนันตร์ แม่ศรีเวียง นางสาวสงศรี หม่อมสัมเกลี้ยง นางสาวชูชื่น ระเด่นมนตรี แม่ประนอมเฟื่องฟ้า โมฬีรัตน์ แม่ศรี^๒ และนางสาวชมชื่น ประพันธ์คนละ ๑ เรื่อง กล่าวได้ว่าตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลมีบทละครเรื่องจำนวน ๑๖๐ เรื่อง

ส่วนใหญ่ผู้ประพันธ์บทละครเรื่องมักคิดโครงเรื่องขึ้นเอง และมักมีเรื่องราวเกี่ยวกับความรักระหว่างชายหญิง เช่น เรื่อง กระดังงาไทย มิตรต่างด้าวหรือสาวแสงจันทร์ กนกนารี และ อุมาพาหนะ เป็นต้น และมีเรื่องราวเกี่ยวกับครอบครัวและชีวิตสมรส เช่น พัดด้ามจิ๋ว น้ำสบถ วัวงาม และอำนาจกรรยา เรื่องเกี่ยวกับความเชื่อและไสยศาสตร์ เช่น ปู่โสม และ อีสดกระสือ เป็นต้น เรื่องเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงสภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยของผู้ประพันธ์

นอกจากนี้ยังมีบทละครเรื่องที่มีผู้ประพันธ์มิได้คิดโครงเรื่องขึ้นเอง แต่นำโครงเรื่องมาจากวรรณคดีและวรรณกรรมไทย เช่น ราชาริราช ตอน มะสะลุมครองเมือง ขบถธรรมเถียร และท้าวกกกนก (เมืองลพบุรี) มีที่มาจากตำนานของเมืองลพบุรี และมีมาจากเรื่องต่างชาติ ได้แก่ สาวเครือฟ้า เรื่องนี้ดัดแปลงจากอุปรากรเรื่อง Madame Butterfly ความพยายามดัดแปลงมาจากนวนิยายเรื่อง Vendetta กระหิณกระหือรือ ดัดแปลงมาจากบทละครเรื่อง The Merchant of Venice เพ็ชรน้ำเงิน ดัดแปลงมาจากเรื่อง The Blue Diamond และอาลีบาบา ดัดแปลงมาจากนิทานอาหรับเรื่องอาลีบาบา เป็นต้น

บทละครเรื่องมักแบ่งเป็นชุดแสดง เช่น เรื่อง ดิแตก ใช้ชื่อชุดดังนี้ ชุดที่ ๑ เหลือหยุด ชุดที่ ๒ สุดเสียดาย ชุดที่ ๓ ถวายพรหมจรรย์ ชุดที่ ๔ กระสือคำออย ชุดที่ ๕ ปล่อยแก้ว^๓ และมีการแนะนำตัวละครเหมือนดังบทละครเวทีของตะวันตก ตลอดจนมีการบรรยายฉากซึ่งบอกสถานที่ เวลา และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ในตอนท้ายของเรื่องมีข้อความที่แสดงว่าเรื่องจบ เช่น ข้อความว่า “ปิดม่าน” “จบเรื่อง” “ปิดฉากจบเรื่อง” “สุขุมศุ” เป็นต้น บทละครเรื่องประกอบด้วยบทร้องซึ่งส่วนใหญ่ใช้กลอนสุภาพและบทเจรจาซึ่งมีทั้งกลอนสุภาพและร้อยแก้ว บทร้องนั้นเป็นทั้งของตัวละครและลูกคู่^๔ ซึ่งใช้ร้องดำเนินเรื่อง ส่วนบทเจรจามีไว้ให้ตัวละครพูดโต้ตอบกัน บทละครเรื่องส่วนใหญ่มีบทร้องมากกว่าบทเจรจา

^๒แม่ศรีประพันธ์เรื่องหลวงวิจารณ์ไปนาร่วมกับมังกรแก้วหรือประวัติ โคจริก

^๓พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐจู้อักษร] บทละครเรื่อง **เรื่องดิแตก** (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ์, ๒๔๕๓).

^๔บทละครเรื่องของจางจันทน์ จันทร์คณา (พรานบุรพ์) ในสมัยหลังไม่มีบทลูกคู่แล้ว

บทละครรื่องนั้นแม้มีหน้าที่สำคัญคือเป็นบทสำหรับเล่นละครแต่ก็เป็นวรรณกรรมเพื่อการอ่านด้วย บทละครที่สามารถใช้อ่านนั้นส่วนใหญ่เป็นบทละครที่ผู้แต่งมีการบรรยายและพรรณารายละเอียดเกี่ยวกับฉากและตัวละครทำให้ผู้อ่านบทละครสามารถจินตนาการได้ ดังที่ กุสุมา รักษมณี ให้ตัวอย่างไว้ดังต่อไปนี้

บทละครที่แต่งไว้สำหรับเป็นบทแสดงอย่างเดียวกับบทละครที่แต่งไว้เล่นก็ได้ที่ได้อ่านก็คือนั้นต่างกันเพราะอย่างหลังมีทวิประสงค์ที่ต้องพยายามให้ดึงดูดผู้เสพได้ทั้งสองทาง เบอรัลาร์ด ชอว์ปรารถนาไว้ในจดหมายที่มีถึงซิกไฟรด เทรบิดซ์ ผู้แปลงานของชอว์เป็นภาษาเยอรมันว่า นักอ่านชาวอังกฤษ ไม่สนใจที่จะอ่านบทละครกันเลย เขาจึงหาทางที่จะทำให้บทละคร “น่าอ่าน” มากขึ้นแทนที่จะใช้รูปแบบของ “บท” สำหรับผู้กำกับ เช่น รายชื่อตัวละคร ศัพท์เฉพาะ เช่น “เข้ามา” “ออกไป” ฯลฯ ชอว์พยายามใช้การบรรยายและพรรณารายละเอียดเกี่ยวกับฉากและตัวละคร จึงทำให้ผู้อ่านเห็น “ภาพ” ของสถานที่และบุคคลนั้น ๆ ได้ไม่แพ้การดูละคร ยิ่งได้สมทบกับจินตนาการของนักอ่านวรรณกรรมด้วยแล้ว บทละครนั้นก็ถือว่าวรรณกรรมสำหรับอ่านชิ้นหนึ่งนั่นเอง^๕

บทละครรื่องที่นำมาศึกษามีลักษณะเป็นวรรณกรรมเพื่อการอ่าน ด้วยว่ามีการบรรยายและพรรณารายละเอียดเกี่ยวกับฉากและตัวละคร จึงทำให้ผู้อ่านสามารถจินตนาการภาพของสถานที่และบุคคลได้เป็นอย่างดี เช่น เรื่องอุมาปาหนัน บรรยายฉากทะเลมังกาเรสว่ามีความสงบและสวยงาม ฉากดังกล่าวทำให้จินตนาการว่าอิสลามิกชนที่อาศัยในที่นี้มีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและสงบสุข หรือในเรื่อง เพ็ชรน้ำเงิน กล่าวถึงความรักที่ไม่สมหวังระหว่างพวงทองกับเชวง ผู้ประพันธ์ได้บรรยายความรู้สึกของพวงทองอย่างละเอียด จนผู้อ่านเข้าใจได้ว่าพวงทองเป็นตัวละครที่มีเหตุผลและยอมรับความจริงที่ว่าหากเธอรักเชวงมาก เธอต้องปล่อยให้เขามีความสุขกับคนที่เขาเลือกซึ่งไม่ใช่เธอ นอกจากบทละครรื่องจะเป็นวรรณกรรมเพื่อการอ่านแล้ว ยังมีคุณค่าทางวรรณคดีอีกด้วย คุณค่าทางวรรณคดีนั้น ดังที่ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวไว้ว่า

วรรณคดีอันเป็นคำที่เราบัญญัติขึ้นใช้เทียบคำ literature ในภาษาอังกฤษหมายถึงบทประพันธ์ที่เร้าจิตใจผู้อ่าน ปลุกมโนคติ (imagination) ทำให้เกิดจินตนาการ และเกิดอารมณ์ต่าง ๆ ละม้ายคล้ายคลึงกับอารมณ์ของผู้ประพันธ์ วรรณคดีสอนใจเราทางอ้อม แต่ไม่ใช่หนังสือเทศน์ และ

^๕กุสุมา รักษมณี, “บทละครสำหรับอ่าน,” ในวรรณสารวิจัย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๔๓), ๘๘.

อาจเปิดหูเปิดตาเราโดยให้เราได้เห็นชีวิตและแง่ของชีวิตแปลก ๆ ต่าง ๆ แต่วรรณคดีไม่ใช่
ตำรา^๖

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงกล่าวถึงความหมายของวรรณคดีไว้สรุปได้ว่าวรรณคดีเป็นศิลปกรรมหรือสิ่งสุนทร ซึ่งนักประพันธ์มีความรู้สึกนึกคิดอย่างใดแล้ว กระจายให้ผู้อ่านได้ชมความงามตามที่นักประพันธ์รู้สึกนึกคิด นอกจากนี้นักประพันธ์ต้องจงใจให้ผู้อ่านมองเห็นความสวยงามตามไปด้วย^๗ ส่วนกุหลาบ มลลิกะมาส กล่าวถึงวรรณคดีในความหมายที่แค่ว่า

หมายถึงถึงสิ่งที่เขียนขึ้นมีศิลปะการแต่งจนได้รับการยกย่องว่ามีวรรณศิลป์ สร้างอารมณ์ และจินตนาการหรือทำให้ตระหนักในคุณค่าของชีวิตและธรรมชาติ ตลอดจนความเข้าใจจิตใจและพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ เช่น บทนิราศต่าง ๆ บทละครของเชกสเปียร์ และกลิตพระลอ เป็นต้น^๘

นอกจากนี้ ปัญญา บริสุทธี กล่าวว่า

วรรณคดี หมายถึงหนังสือที่แต่งดี นั่นก็คือมีการใช้ภาษาอย่างดีและภาษานั้นให้ความหมายแจ่มแจ้ง เค้นชัด ทำให้เกิดการโน้มน้าวอารมณ์ผู้อ่านให้คล้อยตาม กล่าวง่าย ๆ ก็คืออ่านแล้วทำให้เกิดความรู้สึกซาบซึ้ง ตื่นเต้น หรือดื่มด่ำในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งภาษาอังกฤษเรียกว่า emotion ซึ่งลักษณะอย่างนี้จะต้องมีในหนังสือที่เป็นวรรณคดีทุกเรื่อง หนังสือเล่มใดอ่านแล้วมีอารมณ์เฉย ๆ ไม่ซาบซึ้งตรึงใจและทำให้เบื่อน่าเบื่อถือว่าไม่ใช่วรรณคดี^๙

สรุปว่าวรรณคดีคือบทประพันธ์ที่แต่งดี มีศิลปะในการใช้ภาษาและมีกลวิธีในการแต่งที่สามารถเร้าอารมณ์และความสนใจของผู้อ่านให้ติดตามเรื่องโดยตลอด ช่วยสร้างจินตนาการและ

^๖วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมชาติ, ๒๕๔๑), ๒๖.

^๗พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์, ข้อคิดเกี่ยวกับภาษาและวรรณคดี (กรุงเทพฯ : บริษัทบพิตรจำกัด, ๒๕๑๘), ๖๕.

^๘กุหลาบ มลลิกะมาส, ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), ๕.

^๙ปัญญา บริสุทธี, วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), ๓-๔.

ทำให้เข้าใจพฤติกรรมของมนุษย์ รวมทั้งมีเรื่องราวที่ให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านด้วย นอกจากนี้ กุสุมา รักขมณี กล่าวถึงรสของวรรณคดีว่า “แม้จะมีคำที่ตกแต่งงดงามเพียงใดเป็นอลังการ วรรณคดีก็ยังไม่สมบูรณ์หากขาดรส”^{๑๑} พร้อมทั้งกล่าวถึงรสและทฤษฎีรสว่า

รส คือ ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี นักวรรณคดีตามทฤษฎีรสมีความเห็นว่าวรรณคดีเกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะเทือนใจแล้วถอดถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่านทำให้เกิดการรับรู้และเกิดปฏิกริยาทางอารมณ์เป็นการตอบสนองสิ่งที่กวีเสนอมา รสจึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน มิใช่สิ่งที่อยู่ในวรรณคดีซึ่งเป็นเพียงอารมณ์ที่กวีถอดถ่ายทอดไว้ และเป็นตัวทำให้เกิดรสเท่านั้น...^{๑๒}

จากความข้างต้น ผู้วิจัยพบว่าทละครเรื่องมีลักษณะของวรรณคดีครบถ้วนรวมทั้งรส โดยเฉพาะสฤงคารรส เช่นเรื่อง เกี่ยวกันอย่างเผ็ดร้อน จันทร์จากฟ้า และจากทั้งรัก ฯลฯ และรสอื่นด้วย เช่น หาสยรส ดังเรื่อง ชื่นได้เหม็ง และ เจ้าชู้ใจเสาะ เป็นต้น

วรรณคดีมิได้ให้เพียงรสเท่านั้นหากยังเพิ่มพูนสติปัญญาอีกด้วย ดังที่ เจตนา นาควัชระ กล่าวไว้ว่า

การรู้วรรณคดีอย่างลึกซึ้งก็คือการรู้จักชีวิตมนุษย์ ชีวิตมนุษย์ที่กวีได้กลั่นกรองแล้วและสร้างขึ้นมาเป็นอีกโลกหนึ่งคือโลกของศิลปะ จะว่าเป็นมายาก็ตามที่ โลกของวรรณคดีเป็นโลกที่ตัวเราได้เข้าไปพัวพันโดยตรง เราสามารถนิพิเคราะห์โลกนั้นได้จากภายนอก แต่ในขณะที่เดียวกันเราก็มิได้วางตัวอยู่ห่างจากโลกสมมติจนเกินไป เพราะโลกของวรรณคดีเป็นโลกที่มีความสมจริงเพียงพอที่จะทำให้เราเกิดอารมณ์คล้อยตามไปกับวรรณกรรมแต่ละชิ้นได้ ... การศึกษาวรรณคดีเป็นการฝึกปัญญาได้อย่างดีเลิศ ...นักวรรณคดีมีสิทธิที่จะแสดงทรรศนะเกี่ยวกับมนุษยชาติได้อย่างเต็มภาคภูมิ^{๑๓}

^{๑๑}กุสุมา รักขมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทธรรมสาร, ๒๕๔๙), ๑๗.

^{๑๒}เรื่องเดียวกัน, ๒๔.

^{๑๓}เจตนา นาควัชระ, “แนวทางร่วมในการวิจารณ์ศิลปะ,” ใน ทางไปสู่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, ๒๕๓๘), ๗๑.

ข้อความข้างต้นนี้ทำให้เห็นว่าทละคร้องทำให้ผู้อ่านรู้จักและเข้าใจชีวิตมนุษย์มากยิ่งขึ้น ดังในเรื่อง พงสาวดารพมายุคราชาธิฤทธิ์ ตอน พิศพมาหิง เรื่องนี้ทำให้เข้าใจมนุษย์ได้อย่างลึกซึ้งว่าไม่ว่ามนุษย์จะมีสถานภาพที่สูงส่งสักเพียงไร หากความหึงหวงเข้ามาครอบงำจิตใจแล้ว ย่อมกระทำการใด ๆ โดยปราศจากเหตุผล ดังตัวละคร “พระเจ้าฝรั่งมังศรี” ที่ทรงหึงหวงพระมเหสีและทรงเข้าพระทัยผิดว่านางเป็นชู้กับนางกายนายทหาร พระองค์ทรงลงโทษประหารชีวิตนางกายทั้ง ๆ ที่เขาช่วยชีวิตพระมเหสีของพระองค์ไว้ นอกจากนี้บทละครเรื่องนี้นี้ยังให้เกิดความคิดเตือนใจอีกด้วย ดังในคำกล่าวของนางกายที่มีต่อกะยอเขาผู้เป็นความชู้ชกก่อนที่จะถูกประหารที่ว่าเป็นการสอนบุคคลที่รับราชการกับเจ้านายว่า จะทำการใดกับเจ้านายต้องคิดใคร่ครวญให้รอบคอบเสียก่อน

บทละครเรื่องมีองค์ประกอบต่างๆ ที่มีคุณค่าทางวรรณคดี เช่น โครงเรื่อง บทละครเรื่องบางเรื่องมีการสร้างเหตุการณ์ที่เกิดจากปมขัดแย้งของตัวละครเอกได้อย่างน่าติดตาม โดยมีการกำหนดให้เหตุการณ์ที่ควรจะดำเนินอย่างปกตินั้นมีอันต้องพลิกผันไป และส่งผลต่อชีวิตของตัวละครเอก เช่น เรื่อง อิหลักอิเหลื่อ กล่าวถึงชายผู้หนึ่งเข้าใจผิดว่าภรรยาเสียชีวิตแล้วจึงแต่งงานใหม่ ต่อมาเมื่อภรรยาและป้าของเธอทราบว่าเขาเคยมีภรรยามาก่อนจึงโกรธและขับไล่เขา เขากลับมาหาภรรยาแต่งงานใหม่ ภายหลังเขากลับมาหาภรรยาแต่เธอไม่ยอมคืนดีด้วย เขาเสียใจมากจึงฆ่าตัวตาย บทละครเรื่องนี้มีเหตุการณ์สำคัญที่กล่าวถึงปมขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกสองตัวคือผู้ชายและภรรยา การที่ตัวละครเอกต้องประสบชะตากรรมนั้นทำให้ผู้อ่านรู้สึกเห็นใจตัวละคร เพราะการกระทำที่ผิดนี้เกิดจากความขาดสติมิใช่เป็นผู้ที่มีจิตใจเหี้ยมโหด จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์มีกลวิธีในการสร้างจุดเด่นของโครงเรื่อง คือ การสร้างปมขัดแย้งของตัวละครเอก ซึ่งทำให้เรื่องมีความน่าสนใจ และชวนให้ติดตามอย่างต่อเนื่องว่าเมื่อตัวละครประสบกับปมปัญหาแล้วจะดำเนินชีวิตต่อไปอย่างไร เคนดวง พุ่มศิริ กล่าวถึงปมขัดแย้งของตัวละครว่า “ข้อขัดแย้งสำคัญๆ ในใจของตัวละครเป็นเครื่องสร้างเรื่องขยายเรื่องให้กว้างขวาง และเร้าอารมณ์คนดูให้ตื่นเต้น ชวนตามดูว่าผลที่สุดจะเป็นอย่างไร ความสนุกของการดูละครอยู่ที่ตรงนี้เป็นสำคัญ”^{๓๓}

เรื่อง ท้าวกกกนก(เมืองลพบุรี) ของ พระศรี เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีโครงเรื่องที่ น่าสนใจ เรื่องนี้กล่าวถึงชายหนุ่มกับชายชราซึ่งชักชวนกันไปเมืองลพบุรีเพื่อไปดูก่อนหินที่มีความเชื่อกันว่าเป็นท้าวกกกนก หลังจากนั้นชายหนุ่มได้ฝันว่าตนได้ไปพบกับบิดาของท้าวกกกนกและได้นำน้ำส้มสาขุไปรดก่อนหินที่คิดว่าเป็นท้าวกกกนก ท้าวกกกนกได้ฟื้นขึ้นมา ชายหนุ่มจึงตกใจ

^{๓๓}เคนดวง พุ่มศิริ, ศิลปการละครทางปฏิบัติ ตอน การวิเคราะห์บทละคร (นครปฐม : คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ป.), ๑.

ตื่นพอดีกับที่ชายชราตามมาหาเขาและทราบภายหลังว่าเขาเป็นคนสติไม่ดี

บทละครเรื่องนี้มีความสนุกสนานเพราะผู้ประพันธ์มีกลวิธีที่ทำให้เรื่องมีความน่าตื่นเต้นด้วยการสร้างเหตุการณ์ให้ชายหนุ่มฝันว่าพบท้าวกกกนากซึ่งเป็นก้อนหินและได้ฟื้นขึ้นมา ยักษ์ก็อ้าปากจะกินเขา ผู้อ่านจึงรู้สึกตื่นเต้นกับเหตุการณ์ตอนนี้ และการที่เรื่องจบลงแบบพลิกความคาดหมายโดยให้ชายผู้นี้เป็นคนบ้ามีส่วนสำคัญที่ให้อ่านรู้สึกขบขันเพราะไม่คาดคิดมาก่อน นอกจากนี้ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงสร้างโครงเรื่องใหญ่ที่กล่าวถึงเรื่องราวของชายคนบ้าที่มีชีวิตอยู่ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และโครงเรื่องย่อยคือเหตุการณ์ที่เขาฝันว่าได้พบกับท้าวกกกนาก ซึ่งผู้ประพันธ์นำมาจากตำนานเรื่องท้าวกกกนาก(เมืองลพบุรี) โครงเรื่องทั้งสองนี้มีการสอดประสานกันอย่างกลมกลืนและมีความสมเหตุสมผลเพราะเรื่องราวเกี่ยวกับอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ที่ตัวละครได้ประสบนั้นเป็นเพียงความฝันของชายคนหนึ่งเท่านั้น

ตัวละครจัดได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของบทละครเรื่องเพราะเป็นผู้ก่อให้เกิดเหตุการณ์ในเรื่องและช่วยเร้าอารมณ์ผู้อ่านให้อารมณ์ตอบสนอง กล่าวคือ ตัวละครต่าง ๆ นั้นล้วนจำลองมาจากชีวิตของผู้คนที่หลากหลายในสังคม เช่น ชนชั้นสูง ได้แก่ ขุนนางชั้นสูง และเศรษฐี ชนชั้นกลาง ได้แก่ ข้าราชการ พ่อค้า ทนายความ เป็นต้น ส่วนชนชั้นล่างนั้น ได้แก่ กรรมกร คนรับใช้ โสเภณี เป็นต้น นอกจากนี้ตัวละครยังมีความสมจริง คือ มีความรู้สึก มีนิสัย ตลอดจนพฤติกรรมที่คล้ายคลึงกับคนในชีวิตจริง เช่น มีนิสัยที่ดีและไม่ดีปะปนกันและมีความรู้สึกนึกคิดเปลี่ยนแปลงไปได้ตามเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม เช่น เผือก ในเรื่อง ชุ่ม ๆ มะระดี ได้วางแผนร่วมกับนายแพทย์ที่รักษาตัวเขาเพื่อที่จะหลอกภรรยาโดยหวังจะได้ทรัพย์สินจากเธอ แต่ภายหลังเผือกทราบว่านายแพทย์ต้องการจะแต่งงานกับภรรยาจึงคิดกลับใจ หรือฟาปิโอ ในเรื่อง ความพยายามเป็นตัวละครที่มีพัฒนาการทางอารมณ์ ดังเช่น ในอดีตฟาปิโอรักภรรยาและเพื่อนของเขามาก ต่อมาเมื่อทราบว่าคนทั้งสองเป็นชู้กัน ฟาปิโอเสียใจและอาฆาตบุคคลทั้งสองมากและคิดแก้แค้น ฟาปิโอจึงเป็นตัวละครที่มีลักษณะอย่างปुरुชนทั่วไป คือ เมื่อทราบว่าคนที่รักหักหลังก็ย่อมมีความโกรธแค้นเป็นธรรมดา

บทละครเรื่องมีการสร้างตัวละครให้มีลักษณะและบทบาทที่โดดเด่น ทั้งในด้านรูปลักษณะ ความรู้ และสติปัญญา ตัวละครเอกหญิงมักมีรูปร่าง เช่น ชแล่ม ในเรื่องตุ๊กตาขอครัก เรณู ในเรื่องกินดิบ เครือฟ้า ในเรื่องสาวเครือฟ้า นาก ในเรื่องอินากพระโขนง เรไร ในเรื่องตั้งจิตระคิดลั้ง เกษณี ในเรื่องชิงชู้ตัวเอง ส่วนตัวละครเอกชายมักเป็นผู้ที่มีความรู้และสติปัญญา เช่น จงกล ในเรื่องคว้าน้ำเหลว พระเทียรฆราส ในเรื่องเจียมกับเจ้า สยูน ในเรื่องปวดเพราะปาก หลวงพิไชย ในเรื่องคาราคาซัง ระเบียบ ในเรื่องพิไนยกรรมกะน้ำใจ และมีผู้ที่ไปศึกษาต่างประเทศด้วย เช่น มุกดา ในเรื่องดันร้ายปลายดี นอกจากนี้มีการสร้างตัวละครให้มีนิสัยและบทบาทที่โดดเด่น เช่น ด้านการเสียดสี ดังที่กล่าวไว้ในเรื่องน้ำใจเด็ดเดี่ยว เป็นคนรักชาติจึงยอม

เสียดสคนเพื่อชาติบ้านเมือง ด้านความเจ้าชู้ เช่น หลวงวิสัยรักษาศักดิ์เป็นคนเจ้าชู้ จึงมีภรรยามาก ด้านความขี้หึง เช่น เพทาย ในเรื่องบรมะหึง เป็นคนขี้หึงอย่างไม่มีเหตุผล และด้านการเอาใจเอาเปรียบ เช่น ตาทรัพย์ ในเรื่องจีนได้เหม้ง เป็นคนขายสินค้าอย่างเอาใจเอาเปรียบลูกค้า เป็นต้น

นอกจากนี้ตัวละครยังมีบทบาทสะท้อนให้เห็นค่านิยมและวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยของผู้ประพันธ์อีกด้วย เช่น ชแล่ม ในเรื่อง ตู๊กตายอดรัก ชแล่มปลอมตนเป็นตุ๊กตา เมื่อหลวงวิเชียรทราบความจริงว่าชแล่มเป็นมนุษย์ก็ถูกเนื้อต้องตัว ชแล่มจึงเน้นให้เห็นว่าผู้หญิงที่ดีต้องรักนวลสงวนตัว หรือองงค์ ในเรื่อง ผู้ร้ายกลับบ้าน มีค่านิยมเรื่องความมั่นคงในความรัก องงค์ไม่ยอมมีคนรักใหม่ทั้ง ๆ ที่คนรักติดคุกถึงสิบปี รลวย ในเรื่อง ตามเงา ขอมอยู่ได้อ่านาจนามีทั้งที่เขาเป็นคนไม่ดี หวล ในเรื่อง ไก่วักกลืนอาเสียเชิง และหลวงโกศการ ในเรื่อง จั๊กแกล่น มีภรรยาหลายคน เป็นต้น

ฉากจัดเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญของวรรณคดี นอกจากหมายถึง สถานที่ เวลา และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่ปรากฏในเรื่องแล้ว ฉากยังมีบทบาทแสดงถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่และวิถีคิดของคนในสังคม เช่น เรื่องพี่ร่วมท้องน้องร่วมไส้ เปิดเรื่องด้วยการบรรยายฉากว่า

ฉากแรก

จัดเป็นเรือนนา เกือบจะว่าไม่เป็นรูปเรือน จุนค้าพอเป็นร่างอยู่ได้ ตั้งอยู่ด้านซ้าย มีมับรรใด ไม้ไผ่พาด แหว่งฝา หลังคาโหว่ หน้าต่างเล็ก ประตูเปิดเอียงอยู่ ด้านขวาเป็นโรงมุงจาก ไม่ดีกว่าหลังคาเรือน สี่เสาโปร่งไม่มีฝาเป็นโรงดีเล็ก มีค้อน ทั้งและเตาถ่าน เสมมีดพัว จอบ เสียม ทั้งอยู่ข้าง ข้าง ๆ มีถังหรือตุ่มน้ำ ใช้กระลาหรือกระบวยแขวนไว้ใกล้ ๆ สำหรับซัก ด้านหลังเป็นรั้วไม้ผุ ๆ พัง ๆ กองฟางโกธันอยู่ถัดจากรั้วไป แสดงว่าถูกละเลยมานาน ในโรงดีเล็กมีม้าขาวพอนหลังได้ตัวหนึ่ง

เวลา สมมุติว่าเป็นบ่าย มีแคร่หรือท่อน ไม้ไผ่พอนอนได้ข้างในบริเวณข้างเรือน^{๑๔}

ฉากนี้ทำให้ผู้อ่านจินตนาการได้ว่าเรื่องนี้เกิดขึ้นในชนบท ตัวละครมีฐานะยากจนและมีสภาพความเป็นอยู่อย่างยากลำบาก อีกทั้งสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนชนบทที่เรียบง่ายและแสดงทรรศนะของตัวละครเอกว่าเงินทองไม่สำคัญเท่ากับความรักของคนในครอบครัว

ในเรื่อง จันทรเจ้าขา มีฉากที่เป็นเวทีเดินรำในร้านอาหาร รวมทั้งมีบาร์ พาร์ทเนอร์ และพนักงานซึ่งคอยบริการลูกค้า เรื่องนี้สะท้อนภาพสังคมในเมืองหลวงในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ

^{๑๔} จวงจันทน์ จันทรค์ณา [พรานบุรพ์], บทละครเรื่องพี่ร่วมท้องน้องร่วมไส้ (ม.ป.ท., ๒๕๑๑), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑-๗.

พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสมัยนั้นกรุงเทพมหานครคือเมืองหลวงที่เป็นศูนย์กลางของความเจริญและความทันสมัย เมื่อนางเอกมาทำงานในสถานบันเทิง พระเอกเข้ามาเที่ยวและพบนางเอกซึ่งเป็นคนรักก็โกรธและหึงหวง จากนั้นทำให้เห็นค่านิยมของคนในสังคมเวลานั้นว่าหญิงที่ดีไม่ควรมาทำงานในสถานที่เช่นนี้และในยามค่ำคืน

ในบทละครเรื่องมีแก่นเรื่องที่หลากหลาย ผู้ประพันธ์มักแต่งบทละครที่มีแก่นเรื่องเป็นเรื่องราวระหว่างชายหญิงเป็นส่วนใหญ่ซึ่งมีทั้งความรักที่สมหวังและไม่สมหวัง เช่น ในเรื่อง ตู๊กตายอดรัก ไก่วักกลืนถูเสียดแข็ง และใจเด็ด มีแก่นเรื่องรักที่สมหวัง ส่วนสาวเครือฟ้า ขวาวอินทร์ เทเวศ และผู้ชายตัวเมีย มีแก่นเรื่องรักที่ไม่สมหวัง เป็นต้น นอกจากนี้บทละครยังมีแก่นเรื่องอื่น ๆ ที่มีคุณค่าต่อผู้อ่านโดยตรงและต่อส่วนรวมด้วย เช่น เรื่อง คนดีที่โลกลืม ทำให้เห็นว่าเมื่อบุพการีเข้ามาแทรกแซงชีวิตครอบครัวของบุตรทำให้ครอบครัวต้องแตกแยก หรือ เรื่อง หลวงวิจารณ์ไปนา แสดงถึงการส่งเสริมให้เข้าร่วมกิจการเสือป่า เรื่อง เลือดอยุธยา (หวลให้ใจหาย) แสดงถึงความรักชาติบ้านเมืองว่าสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด จะเห็นได้ว่าบทละครเรื่องมิได้มีคุณค่าเฉพาะการสร้างความรู้นรมย์เท่านั้น หากยังมีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตและช่วยยกระดับจิตใจด้วย

นอกจากบทละครจะมีคุณค่าทางวรรณคดีแล้ว ผู้ประพันธ์ยังมีกลวิธีที่ทำให้เรื่องมีความน่าสนใจอีกด้วย เช่น การตั้งชื่อเรื่องเพื่อโน้มน้าวให้ผู้อ่านติดตามเรื่อง เช่น เมียบ และ ชุ่ม ๆ มะระดี หรือตั้งชื่อเรื่องโดยใช้คำพวน เช่น ฟอกคั่น ลมิมินสุเบอ และตั้งชื่อโดยใช้สำนวนความเปรียบชวนให้เกิดการตีความหมาย เช่น กินดิบ แค้นคอกข้าว และ ดิแตก เป็นต้น

บทละครเรื่องหลายเรื่องมีกลวิธีการสร้างโครงเรื่องที่น่าสนใจ มักจะเป็นเรื่องที่ผู้อ่านคาดไม่ถึง เช่น เรื่อง ท้าวกกกนาก(เมืองลพบุรี) เปิดเรื่องด้วยการกล่าวถึงเรื่องราวที่ทราบทั่วไปว่าเป็นตำนานเมืองลพบุรี แต่ผู้ประพันธ์มาแต่งให้เป็นเรื่องของคนวิกลจริตคนหนึ่ง ในส่วนของการดำเนินเรื่องนั้น บทละครมีการดำเนินเรื่องที่หลากหลายและสร้างความสนใจให้ผู้อ่านได้ดี เช่น การดำเนินเรื่องโดยใช้กลอุบายของตัวละครเอก ดังเรื่องกลแตก กล่าวถึงท้าวไข้อยูบย หลอกบิดาว่าเขาแต่งงานแล้วเพื่อที่บิดาจะได้นำเงินมาให้เป็นของขวัญ และเขาจะได้นำเงินไปชำระหนี้ เป็นต้น นอกจากนี้บทละครยังมีการปิดเรื่องที่น่าประทับใจด้วย เช่น การปิดเรื่องแบบสุขนานุกรรมของเรื่อง ชิงไขวัญ ซึ่งกล่าวถึงฟุ้งว่าหลงรักจันกะพ้อแต่ถูกบิดาของเธอขัดขวาง ฟุ้งใช้ไหวพริบจนทำให้บิดาของจันกะพ้อยอมยกบุตรให้ การปิดเรื่องแบบโสขนานุกรรมของเรื่อง จันทรจากฟ้า ซึ่งกล่าวถึงปรีชากับเพลินว่ารักกัน แต่ความรักมีอุปสรรค เพลินไปเป็นภรรยาของชายอื่น เพลินเสียใจจึงกระทำอัศวินบาตกรรม การปิดเรื่องแบบพลิกความความคาดหมายของเรื่อง ท้าวกกกนาก(เมืองลพบุรี) ซึ่งกล่าวถึงสร้อยสุมาลีว่าชวนดาอินไปพิสูจน์เรื่องท้าวกกกนาก แต่ภายหลังดาอินทราบว่าสร้อยสุมาลีเป็นคนวิกลจริต และการปิดเรื่องแบบทิ้งท้ายให้ผู้อ่านได้คิดของเรื่อง คาราคาซัง ซึ่งกล่าวถึงหลวงวิไชยว่ามีภรรยาอยู่แล้วแต่อยากได้จำหัดเป็นภรรยา ภรรยา

หลวงวิไชยซ้อนแผนสามี่ จำหัดจึงไปเป็นภรรยาของชายอื่น หลวงวิไชยรู้สึกอับอายที่ทุกคนทราบว่าเขานอกใจภรรยา

เมื่อได้ศึกษาบทละครเรื่องทีมาจากเรื่องเก่าที่เคยมีมาแล้วในวรรณคดีไทยและต่างชาติ พบว่า มีการขยาย การตัด การดัดแปลงด้วยการเพิ่มตัวละคร ตัดตัวละคร ปรับบทบาทของตัวละคร และปรับตัวละครต่างชาติให้เป็นตัวละครไทย เช่น ในเรื่องอินทนิลพระโขนง มีการขยายเหตุการณ์ว่า นายมากสงสัยว่าภรรยาจะเป็นวิญญาณจึงหาทางพิสูจน์ และพบว่าภรรยาของเขาเป็นวิญญาณจริง ๆ การขยายเหตุการณ์นี้เป็นการสร้างบรรยากาศในเรื่องให้มีความน่าสะพรึงกลัวมากยิ่งขึ้น

บทละครเรื่องมีคุณค่าทางวรรณคดีอีกประการหนึ่ง คือ มีการประพันธ์อย่างมีวรรณศิลป์ ผู้ประพันธ์ใช้ฉันทลักษณ์ที่หลากหลายและส่วนใหญ่ใช้กลอนสุภาพ นอกจากนี้มีคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทอื่น ๆ ประกอบบ้าง เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ เพลงพื้นบ้านเพื่อให้มีความเหมาะสมกับบรรยากาศของเรื่อง เช่น เมื่อกล่าวถึงการเกี่ยวพาราสีของตัวละครที่อยู่ในชนบทก็ใช้เพลงพวงมาลัย ดังเรื่อง เชนยที่เคยหนุ่นซึ่งผู้ประพันธ์กล่าวถึงการเกี่ยวพาราสีของตัวละครที่อยู่ในชนบทใช้เพลงพวงมาลัยเป็นบทร้อง และเพลงไทยสากลทำให้เรื่องราวสนุกสนานเพลิดเพลินและมีเนื้อเรื่องสั้น กระชับ และรวดเร็ว

ผู้ประพันธ์คัดสรรถ้อยคำที่มีความไพเราะ เช่น ใช้คำที่มีการเล่นเสียงสัมผัสสระและพยัญชนะเป็นชุด ๆ และนำมาใช้กับกลอนที่เป็นกลบทซึ่งทำให้เกิดความไพเราะเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ยังมีการซ้ำคำเพื่อย้ำอารมณ์รักของตัวละครจนทำให้มองเห็นภาพว่าตัวละครมีความรักต่อหญิงอันเป็นที่รักอย่างมากมายเพียงไร เช่น เรื่องราชพงสาวดารจีน ยุค ได้เซ่ง ชุด พระเจ้าเกียนหลงทงเสนห์ ที่กล่าวถึงบทร้องของพระเจ้าเกียนหลงว่าพระองค์ทรงพรำรำพันถึงความรักที่มีต่อพระสนมเอก

สำหรับการใช้โวหารนั้น บทละครเรื่องมีการใช้ภาพพจน์ซึ่งก่อให้เกิดจินตภาพ ดังบทละครเรื่องเรื่อง ใจเด็ด ซึ่งกล่าวถึงความงามของตัวละครที่ชื่อ “ นวี ” ดังที่ว่า

ลำชมโฉม ๑ (หลวงพิเทศ) ใส่นวน้อย, กลอยจิตร, ชีวดี

ฉลาดด้วย, สวยเหมือน, กุหลาบแย้ม

ดาดม, สมกัศตร์, พักเยื้อง

เหมือนจะยวน, ขวนหนุ่ม, ตะกรุมตะกราม

แม่นวี, นวีจำ, จำแกล้ม

ดูดีแถม, ลึกขี้น, จิมลิ้งงาม

ยามชำเลื่อง, แล้วย, ใจจับหาว

พยายาม, ทยานเพื่อ, เผยอกรัก ^{๑๕}

^{๑๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์[ประเสริฐอักษร], บทละครเรื่องเรื่องใจเด็ด (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๒), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๕-๑๐.

ข้อความนี้ใช้คำที่สั้น กระชับ แต่พรรณนาความงามของฉวีได้อย่างดี ทั้งนี้มีการบอก
รูปพรรณของฉวีว่าเป็นคนสวยแบบคมจำและมีนัยน์ตาคม และเธอยังมีวัยแรกรุ่น ซึ่งกวีเลือกใช้คำ
ว่าสาวน้อยและใช้ความเปรียบแบบอุปมาว่าสวยเหมือนกุหลาบแย้มอีกทั้งยังมีการเล่นคำ คำว่า “แม่
ฉวี” กับ “ฉวีจำ” ตลอดจนเปรียบเทียบความงามของเธอว่าเหมือนจะชวนให้ผู้ชายตะกรุมตะกราม
ที่จะได้เธอมาครอบครอง ซึ่งการใช้ถ้อยคำเหล่านี้ทำให้ภาพความงามของฉวีแจ่มชัดยิ่งขึ้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดแสดงให้เห็นว่า บทละครร้องของไทยมีคุณค่าในทางวรรณคดีทั้ง
ในด้านองค์ประกอบทางวรรณคดีและกลวิธีการประพันธ์ และเนื่องจากยังไม่มีการวิจัยใดที่
ศึกษาบทละครร้องของไทยในฐานะที่เป็นวรรณกรรมเพื่อการอ่าน ผู้วิจัยจึงจะศึกษาบทละครร้อง
ของไทยเพื่อแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า บทละครร้องไม่เพียงบทสำหรับการแสดงเท่านั้น
แต่ยังเป็นวรรณกรรมเพื่อการอ่านที่มีคุณค่าทางวรรณคดีอีกด้วย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจเกี่ยวกับเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถจำแนกออกเป็นสองกลุ่ม
ดังนี้

กลุ่มที่ ๑. งานศึกษาที่มีประโยชน์ในด้านการศึกษาองค์ประกอบทางวรรณคดีและกลวิธี
การประพันธ์ของบทละครร้อง

จันทิมา พรหมโชติกุล ศึกษาวิเคราะห์บทละครร้องของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
นราธิปประพันธ์พงศ์ ในด้านความเป็นมา ประเภท ลักษณะ องค์ประกอบ และคุณค่าของบทละคร
ผลการศึกษาพบว่าละครร้องได้ต้นเค้ามาจากโอเปร่าของตะวันตกและละครรำ บทละครร้องแบ่ง
ออกเป็น ๒ ประเภทคือบทละครร้องที่ทรงคิดโครงเรื่องขึ้นเอง และที่ทรงได้โครงเรื่องมาจากที่
อื่น ในส่วนของลักษณะของบทละครร้องนั้นจะแบ่งออกเป็นชุด แต่ละชุดมีชื่อสัมผัสที่
คล้องจองกัน ลักษณะคำประพันธ์ส่วนใหญ่เป็นกลอนสุภาพ และมีบางส่วนที่มีลักษณะคล้ายกลอน
แต่ไม่อิงฉันทลักษณ์ บทละครร้องมีโครงเรื่องที่แสดงความขัดแย้งระหว่างตัวละครและความ
ขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละคร ตัวละครมีบทบาทที่ทำให้เรื่องดำเนินไปอย่างน่าสนใจ มีการ
บรรยายฉากและบทสนทนาที่แสดงลักษณะนิสัยของตัวละครอย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังมีแก่นเรื่อง
เกี่ยวกับความรักที่มีอุปสรรค สำหรับด้านคุณค่านั้นบทละครร้องส่วนใหญ่ให้คุณค่าทางด้านสังคม
มากกว่าคุณค่าทางด้านสุนทรียรส^{๑๖}

^{๑๖}จันทิมา พรหมโชติกุล, “วิเคราะห์บทละครร้องของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
นราธิปประพันธ์พงศ์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๑๘).

กัลยรัตน์ หล่อมนิพนธ์รัตน์ ศึกษาบทละครร้องของพรานบุญโดยวิเคราะห์ลักษณะ และพัฒนาการของบทละครร้องของพรานบุญ ตลอดจนวิเคราะห์บทละครในด้านการใช้ภาษา เนื้อหา และวิธีแสดง เพื่อชี้ให้เห็นถึงปัจจัยที่ทำให้ละครร้องของพรานบุญได้รับความนิยม อย่างกว้างขวาง ผลการศึกษาพบว่า บทละครร้องของพรานบุญในระยะแรกยังคงดำเนินตามแนว ขนบนิยมในการแต่งบทละครเช่นเดียวกับบทละครร้องแบบปรีดาสัยอันเป็นต้นกำเนิด^{๓๓} ต่อมา พรานบุญได้ปรับปรุงลักษณะคำประพันธ์ของบทร้องไม่ให้เคร่งครัดในเรื่องจำนวนคำ และการส่ง สัมผัส ส่วนเพลงที่ใช้ประกอบการแสดงนั้นมีทั้งทำนองที่ดัดแปลงจากเพลงไทย เพลงไทยสากล และเพลงสากล นอกจากนี้มีลักษณะการแสดงที่ตัดบทลูกคู่ออกไปและให้บทพูดของตัวละครมี ส่วนในการดำเนินเรื่อง โครงเรื่องในบทละครร้องของพรานบุญแบ่งออกเป็นโครงเรื่องเกี่ยวกับ ความรักระหว่างหนุ่มสาว โครงเรื่องเกี่ยวกับความรักระหว่างคนในครอบครัว และโครงเรื่อง เกี่ยวกับความรักชาติ ส่วนแนวคิดที่ประกอบในบทละครร้องของพรานบุญเป็นเรื่องความรักของ หนุ่มสาวและความรักชาติ พรานบุญมักใช้ถ้อยคำภาษาที่มีความกลมกลืนกับเนื้อเรื่องและการ แสดงบทบาทของละคร ได้แก่ การใช้คำภาษาต่างประเทศ การใช้ภาษาถิ่น การใช้ภาษาพูด เป็นต้น นอกจากนี้พรานบุญยังใช้กลวิธีในการประพันธ์หลายอย่าง เช่น การใช้ความเปรียบ การ พรรณา การเล่นเสียงสัมผัส ทั้งนี้เพื่อช่วยสร้างความไพเราะและชักนำให้เกิดจินตภาพ ความคิด ตลอดจนเร้าอารมณ์สะท้อนใจ^{๓๔}

กลุ่มที่ ๒. งานศึกษาที่ศึกษาประวัติของบทละครร้อง

ประเทิน มหาจันทร์ ศึกษาเกี่ยวกับศิลปะการละครร้องของไทย ได้แก่ ความเป็นมา ของละครร้อง โดยแบ่งออกเป็นยุคต่างๆ และเก็บข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับข้อมูลของบทละครร้อง และข้อมูลเกี่ยวกับเพลง โดยเสนอผลการวิเคราะห์เชิงปริมาณ ตลอดจนตารางแสดงค่าความถี่ ของเพลงที่ใช้ในบทละคร นอกจากนี้ยังได้วิเคราะห์แบบแผนการแสดงละครร้องแต่ละยุค ตามจำแนกไว้ ผลการศึกษาพบว่า ในระยะแรกมีการนำบทละครร้องของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์มาแสดง และต่อมามีผู้ที่แต่งบทละครขึ้นใหม่อีกหลายเรื่อง ราวปี พ.ศ. ๒๔๘๕ ละครร้องค่อยๆ เสื่อมลงเมื่อละครพูดได้รับความนิยมแทนละครร้อง และราวปี

^{๓๓}ที่เรียกว่าบทละครร้องแบบปรีดาสัยเป็นเพราะบทละครนี้ใช้ประกอบการแสดงละคร ร้องที่โรงละครปรีดาสัย

^{๓๔}กัลยรัตน์ หล่อมนิพนธ์รัตน์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทละครร้องของพรานบุญ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕).

พ.ศ. ๒๔๕๕ ภาพยนตร์ได้เข้ามาแทนที่ละครพูด สำหรับการแบ่งยุคต่าง ๆ ของละครเรื่องนั้น ได้แก่ ยุคละครหลวงนฤมิตร ยุคปรีดาชัย ยุคปราโมทย์ ยุคนาครบั้งเทิง และยุคราตรีพัฒนา ละครเรื่องมีเสน่ห์และมีอัจฉริยภาพของตนเอง อีกทั้งยังให้คุณค่าทั้งในด้านสุนทรียรสและด้านสังคมด้วย^{๑๙}

กอบกุล อิงคุทานนท์ เขียนบทความเรื่อง “พัฒนาการบทละครเรื่องสลับทูต ” กล่าวถึงต้นกำเนิดของละครเรื่องว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงเป็นผู้ให้กำเนิดพระองค์ทรงนิพนธ์เนื้อเรื่องขึ้นเอง และทรงดัดแปลงเรื่องมาจากวรรณกรรมของไทยและต่างชาติ การพัฒนาละครเรื่องมีขึ้นราวพ.ศ. ๒๔๖๕ อย่างค่อยเป็นค่อยไป จนเป็นที่นิยมสูงสุดในปีพ.ศ. ๒๔๗๔ และดำเนินเรื่อยมาจนถึงพ.ศ. ๒๔๘๐ จึงค่อย ๆ เสื่อมความนิยมลงในช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพาและสูญสลายไปในที่สุด ละครเรื่องที่พัฒนาใหม่คือละครเรื่องของพรานบูรพ์ซึ่งดัดบทลูกคู่ออกไป และใส่เนื้อเรื่องเต็มเข้าไปในเพลงไทยโดยไม่มีการเอื้อน และมีการนำท่วงทำนองดนตรีของตะวันตกเข้ามาใช้กับละครด้วย นอกจากนี้พรานบูรพ์ยังเป็นผู้ที่ริเริ่มเพลงไทยสากลโดยใส่เนื้อร้องและทำนองลงไปในบทร้องอีกด้วย^{๒๐}

สมบุญ สุขสงวน เขียนหนังสือเรื่อง “ละครเรื่อง” มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา องค์ประกอบ คุณค่าของศิลปะ ตลอดจนแสดงประวัติบุคคลสำคัญในวงการละครเรื่อง สรุปได้ว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงเป็นเจ้าของคณะละครหลวงนฤมิตรและละครแบบปรีดาชัย ต่อมาภายหลังมีละครเรื่องเกิดขึ้นอีกหลายคณะ เช่น ปราโมทย์ วิไลกรัง ไฉนเวียง ประเทืองไทย นาครบรรเททอง เป็นต้น ละครเรื่องมีองค์ประกอบ คือ เนื้อเรื่อง บทละคร ผู้แสดง เพลงร้องประกอบ ดนตรีประกอบ เครื่องแต่งกาย ฉาก เวที และ วิธีแสดง ละครเรื่องมีคุณค่าในด้านการให้ความเพลิดเพลิน อีกทั้งยังเป็นวรรณกรรมที่เราสามารถค้นคว้าเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาได้ ทั้งนี้เพราะนักประพันธ์ได้สอดแทรกเหตุการณ์ ความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนแง่มุมต่าง ๆ ของสังคมไว้ในบทละคร นอกจากนี้ยังกล่าวถึงประวัติของบุคคลที่มีความสำคัญต่อวงการละครเรื่องหลายท่าน เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ หม่อมหลวงถ้วนศรี วรวรรณ จวงจันทน์ จันทร์คณา ประวิติ โคจิริก ประสงค์ รัตนทัศนีย์ ขุนวิจิตรมาตรา เลื่อน ไฉนนาวัน ประทุม ประทีปเสน สีนวล แก้วบัวสาย

^{๑๙} ประเทิน มหาจันทร์, ศิลปะการละครของไทย.

^{๒๐} กอบกุล อิงคุทานนท์, “พัฒนาการบทละครเรื่องสลับทูต,” อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ๑๘, ๑(มิถุนายน ๒๕๓๘ - พฤษภาคม ๒๕๓๙) : ๕๑-๑๐๓.

มนัส บุญเกียรติ เป็นต้น^{๒๑}

จรรยา วิระวานิช เขียนหนังสือเรื่อง “ละครร้องในสวนสุนันทา” กล่าวถึง ละครร้องว่ามีแนวการแสดง ๓ แบบ ได้แก่ ละครร้องสลับเจรจาซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงเป็นผู้ริเริ่มขึ้น ละครร้องที่มีบทร้องโต้ตอบกันตลอดเรื่อง ซึ่งถือกำเนิดในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และละครร้องที่เรียกว่าละครเพลง จวงจันทน์ จันทร์คณา หรือพรานบุรุษเป็นผู้ริเริ่มขึ้น นอกจากนี้ยังกล่าวถึงศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏสวนสุนันทาว่ามีบทบาทในด้านการฟื้นฟูละครร้องดังกล่าว โดยการจัดโครงการ วัฒนธรรมสัญจรละครร้อง และให้นักศึกษาจัดการแสดงละครรวมทั้งให้มีอาจารย์ให้คำปรึกษาคำ^{๒๒}

สาวยรุณ น้อยนิมิตร เขียนบทความเรื่อง “จากละครดึกดำบรรพ์ถึงละครร้อง พระอัจฉริยภาพของสองนักปราชญ์” สรุปได้ว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงสร้างสรรค์และพัฒนาบทละครร้องมาจากบทละครดึกดำบรรพ์ ละครร้องมีผู้แสดงเป็นผู้หญิงล้วน ยกเว้นตัวตลกจะเป็นผู้ชาย การแสดงละครร้องเน้นที่การขับร้องของตัวละคร ไม่มีการรำ และผู้แสดงทำกิริยาท่าทางตามธรรมชาติ ละครร้องมีบทร้องและทำนองเพลงที่ไพเราะ อีกทั้งเนื้อเรื่องที่ผู้แสดงนั้นมีความหลากหลายและส่วนใหญ่มีกล่าวถึงตัวละครที่เป็นคนธรรมดาสามัญ ส่วนฉากในบทละครร้องนั้นมีข้อความสั้น ๆ และไม่มีรายละเอียดมากนัก ในเรื่องการแต่งกายของตัวละครได้ยึดถือความสมจริงของเนื้อเรื่อง ละครทั้งสองประเภทแสดงให้เห็นว่านักปราชญ์ทั้งสองพระองค์มีคุณูปการต่อวงการละครไทยเป็นอย่างยิ่ง^{๒๓}

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีผู้ศึกษาบทละครร้องเชิงประวัติและความ เป็นมาเป็นส่วนใหญ่ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาองค์ประกอบของบทละครร้อง และศึกษาบทละครร้องในฐานะที่เป็นวรรณกรรมเพื่อการอ่านด้วย

^{๒๑} สมบูรณ์ สุขสงวน, ละครร้อง (กรุงเทพฯ : ภาควิชานาฏศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๓๘).

^{๒๒} จรรยา วิระวานิช, ละครร้องในสวนสุนันทา (กรุงเทพฯ : ภาควิชานาฏศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๔๒).

^{๒๓} สาวยรุณ น้อยนิมิตร, “จากละครดึกดำบรรพ์ถึงละครร้อง พระอัจฉริยภาพของสองนักปราชญ์,” ใน นวทัศน์วรรณคดีศึกษา (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕), ๕๘-๑๐๒.

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

๑. เพื่อศึกษาที่มาของบทละครร้อง
๒. เพื่อศึกษาองค์ประกอบทางวรรณคดีของบทละครร้อง
๓. เพื่อศึกษากลวิธีการประพันธ์บทละครร้อง

สมมุติฐานของการศึกษา

บทละครร้องไม่ได้มีลักษณะเป็นบทสำหรับการแสดงแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากยังมีลักษณะเป็นวรรณกรรมเพื่อการอ่านด้วย

ข้อตกลงเบื้องต้น

ผู้ศึกษาจะคัดลอกถ้อยคำในบทละคร ชื่อเรื่อง และชื่อผู้ประพันธ์ตรงตามต้นฉบับเดิม

ขอบเขตของการศึกษา

บทละครร้องที่จะนำมาศึกษามีจำนวน ๑๖๐ เรื่อง^{๒๔} ประกอบด้วยบทละครร้องที่มีเนื้อเรื่องสมบูรณ์จำนวน ๑๓๓ เรื่อง และบทละครร้องที่มีเนื้อเรื่องไม่สมบูรณ์ จำนวน ๒๗ เรื่อง

วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาเรื่อง “คุณค่าทางวรรณคดีของบทละครร้องของไทย ” นี้ ” เป็นการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ มีลำดับขั้นการวิจัยดังนี้

๑. สำรวจและกำหนดหัวข้อในการวิจัย
๒. ศึกษาข้อมูลและเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง
๓. เก็บรวบรวมข้อมูล
๔. กำหนดขอบเขตและโครงร่างการวิจัย
๕. ศึกษาข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล แล้วเรียบเรียงเพื่อนำเสนอในแต่ละบท
๖. สรุปผลการวิจัยและนำเสนอเป็นรูปเล่มวิทยานิพนธ์

^{๒๔} คุรุชาชื่อบทละครร้องที่ภาคผนวก บทละครร้องที่นำมาศึกษามีที่พิมพ์เผยแพร่จำนวน ๑๓๖ เรื่อง และที่ไม่พิมพ์เผยแพร่ จำนวน ๒๔ เรื่อง

แหล่งข้อมูล

๑. ศูนย์ราชบัณฑิตยสถาน และหอสมุดแห่งชาติ
๒. หอสมุดดำรงราชานุภาพ
๓. หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์
๔. หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร สาขาวังท่าพระ
๕. หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๖. หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๗. สำนักวิทยบริการสวนสุนันทา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
๘. หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. เพื่อให้ทราบที่มา องค์ประกอบ และกลวิธีการประพันธ์บทละครเรื่อง
๒. ทำให้เห็นคุณค่าของบทละครเรื่องในฐานะที่เป็นวรรณกรรมเพื่อการอ่าน
๓. ทำให้เห็นค่านิยม ความเชื่อ และวิถีชีวิตของคนไทยที่ปรากฏในบทละครเรื่อง
๔. ทำให้เห็นอิทธิพลลักษณะของคนไทยในการสร้างสรรค์วรรณกรรม และก่อให้เกิดแรงบันดาลใจแก่ผู้ที่คิดจะสร้างสรรค์ละครเรื่อง
๕. เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาวรรณกรรมบทละครในลักษณะอื่น ๆ ต่อไป

บทที่ ๒ ที่มาของบทละครร้องของไทย

ละครร้อง หมายถึง ศิลปะการแสดงประเภทหนึ่งที่มีการดำเนินเรื่องด้วยการขับร้องเป็นสำคัญ ขณะที่ผู้แสดงขับร้องเพลงนั้นมีการบรรเลงดนตรีคลอและบรรเลงรับ อีกทั้งมีลูกคู่ขับร้องประกอบด้วย ละครร้องไม่มีการร่ายรำแต่มีการแสดงกิริยาท่าทางและอารมณ์ที่เป็นไปตามธรรมชาติ ดังที่ ประเทิน มหาจันทร์ กล่าวว่า

ละครร้อง ได้แก่ ละครที่แสดงบนเวทีซึ่งผู้ชมสามารถมองเห็นผู้แสดงทางด้านหน้าแต่เพียงด้านเดียว ผู้แสดงมีการแสดงกิริยาท่าทางไปตามบทบาท มีการขับร้องประกอบกับการบรรเลงดนตรีคลอ และบรรเลงรับ มีลูกคู่ขับร้องประกอบด้วย ละครร้องไม่มีการร่ายรำหรือมีลีลาทางนาฏศิลป์ประกอบการแสดง มีแต่การแสดงกิริยาท่าทาง การแสดงอารมณ์ต่าง ๆ ที่เป็นไปตามธรรมชาติ^๒

ศิลปะการแสดงประเภทนี้มีผู้กล่าวว่าได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตก ดังนี้ “ละครร้อง หมายถึง การแสดงที่ใช้ศิลปะการร้องเป็นหลักสำคัญในการดำเนินเรื่องแทนการพูด โดยไม่เน้นศิลปะในการรำ ได้รับอิทธิพลมาจาก ‘โอเปร่า’ ของตะวันตก ”^๒

ละครร้องมีที่มาที่น่าสนใจทั้งในแง่ของลักษณะการแสดงและบทที่ใช้แสดง การศึกษาในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาประวัติความเป็นมา และที่มาของบทละครร้อง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ประวัติความเป็นมาของละครร้อง

ละครของไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นมหรสพที่ผู้ชมไม่ต้องเสียเงินค่าเข้าชม ซึ่งแสดงในโอกาสต่าง ๆ เช่น งานเทศกาลหรือประเพณีต่าง ๆ และการแสดงละครประจำบ่อนเบี้ย เป็นต้น นอกจากนี้เจ้านายหรือผู้มีบรรดาศักดิ์ยังเป็นเจ้าของคณะละครและให้แสดงละครได้บ่อยครั้งตามความต้องการของตนอีกด้วย เมื่อถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วัฒนธรรมของตะวันตกได้แพร่กระจายเข้ามาในประเทศไทย

^๑ประเทิน มหาจันทร์, ศิลปะการละครร้องของไทย (กรุงเทพฯ : มุลนิธิเจมส์ ทอมสัน, ๒๕๒๕), ๑๕.

^๒สมบุญ สุขสงวน, ละครร้อง (กรุงเทพฯ : ภาควิชานาฏศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๓๘), ๒๖.

วัฒนธรรมในการชมละครเริ่มเปลี่ยนไปเมื่อเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ได้เริ่มตั้งโรงละครตามอย่างประเทศตะวันตกและเก็บเงินค่าเข้าชมละคร จึงทำให้โรงละครอื่น ๆ เก็บเงินค่าเข้าชมละครด้วย ผู้ชมจึงมีโอกาสชมละครได้ตามความพอใจของตนโดยไม่ต้องรอมจากเทศกาลต่าง ๆ การตั้งโรงละครเพื่อเก็บเงินค่าเข้าชมทำให้การจัดการแสดงละครเป็นธุรกิจบันเทิงที่ทำรายได้ให้แก่คณะละครและเป็นสาเหตุให้เกิดการแข่งขันกันระหว่างคณะละครต่าง ๆ ที่มีในสมัยนั้น

เมื่อมีการแข่งขันด้านธุรกิจการละคร เจ้าของคณะละครจึงมีการพัฒนาให้มีความแปลกใหม่เพื่อสร้างแรงดึงดูดใจให้ผู้ชมมาชมมากยิ่งขึ้น เช่น การจัดแสดงละครพันทางของเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรง ปัทมาพร ชเลิศเพชร^๓ กล่าวถึงละครพันทางไว้สรุปได้ว่า ละครพันทางเป็นละครผสม คือ เป็นละครที่ปรับปรุงรูปแบบการแสดงมาจากละครร่ำมาตรฐาน โดยมีการผสมรูปแบบการแสดงละครนอกกับละครตะวันตกเข้าด้วยกันทำให้เกิดรูปแบบการแสดงใหม่ กล่าวคือ แทรกบทเจรจา และมีการแสดงท่าทางด้วยศิลปะการร่ายรำตามบทร้องอย่างละครนอก แต่สอดแทรกท่าทางสามัญชนอย่างละครตะวันตก ทำให้ดำเนินเรื่องอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้การนำเรื่องมาจากพงศาวดารหรือเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับชาติต่าง ๆ ทำให้เกิดการผสมผสานกับศิลปะของชนชาติต่าง ๆ เช่น การแต่งกายที่ผสมลักษณะเครื่องแต่งกายของไทยกับชาติต่าง ๆ เพื่อบ่งบอกเชื้อชาตินั้น ๆ เครื่องดนตรีผสมด้วยเครื่องดนตรีบอกภาษา^๔ บทร้องมีถ้อยคำเป็นภาษาไทยแต่เลียนแบบสำเนียงของภาษาชาติต่าง ๆ บทเจรจาเป็นภาษาไทยแต่ดัดเสียงการเจรจาให้เลียนแบบสำเนียงชาติต่าง ๆ และท่าทางการแสดงผสมท่าร่ายรำแบบไทยกับลีลาท่าทางของชาติต่าง ๆ และด้วยละครพันทางมีจุดมุ่งหมายในการแสดงไปทางละครนอก จึงเน้นความสนุกสนานและดำเนินเรื่องอย่างรวดเร็วทันใจผู้ชมจึงเป็นที่นิยมของประชาชนทั่วไป

ละครที่มีความแปลกใหม่อีกประเภทหนึ่ง ได้แก่ ละครดึกดำบรรพ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงนำแบบแผนจากละครร่ำมาใช้ร่วมกับแบบแผนการแสดง “โอเปร่า” ของตะวันตก และเรียกนาฏศิลป์แบบใหม่นี้ว่า “ละครดึกดำบรรพ์” ในแง่ของแบบแผนของละครร่ำนั้น ละครดึกดำบรรพ์แสดงเรื่องตามละครร่ำ เช่น สังข์ทอง อิเหนา คาวี เป็นต้น ตัวละครแต่งกายแบบละครร่ำ เครื่องดนตรีที่ใช้เป็นเครื่องเป่าพาทย์ ละครดึกดำบรรพ์เน้นที่การร้องและดนตรีที่ไพเราะมากกว่าการร่ายรำซึ่งเป็นเพียงการประกอบบท ผู้แสดงร้องเองรำเอง นอกจากนี้ยังมีการแสดงเป็นฉากๆตามแบบละครตะวันตกและไม่มีผู้บรรยาย

^๓ปัทมาพร ชเลิศเพชร, “วิเคราะห์บทละครพันทาง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, ๒๕๓๕), ๒๐.

^๔เครื่องดนตรีบอกภาษาหมายถึงเครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงเพลงที่คนไทยประพันธ์ขึ้น โดยนำสำเนียงของชาตินั้น ๆ มาเลียนแบบให้มีสำเนียงไปตามชาตินั้น ๆ

เรื่องด้วย การเปลี่ยนจากนั้นเป็นไปตามท้องเรื่อง การจัดฉากมีความพิถีพิถันและสมจริง เช่น “ในเรื่องอิเหนา ตอนอิเหนาชมคง ก็จัดให้มีนกเกาะอยู่ตามกิ่งไม้ แล้วชักใยเข้าโพรงไม้ตามบท”^๕ ละครดึกดำบรรพ์แสดงเฉพาะโอกาสสำคัญ ๆ เช่น การต้อนรับชาวต่างประเทศ หรือหากจัดให้คนทั่วไปเข้าชมก็จัดเฉพาะบางโอกาสเท่านั้น

นอกจากนี้มีละครที่แปลกใหม่อีกประเภทหนึ่ง คือ ละครร้อง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงเป็นผู้นำนาฏศิลป์จากตะวันตกที่เรียกว่า “โอเปร่า” มาปรับประยุกต์ให้เข้ากันกับละครราชนัดดาเป็นละครแบบใหม่ที่คนในสมัยนั้นเรียกกันติดปากว่า “ละครร้อง” ซึ่งให้ความสำคัญที่การขับร้อง ตัวละครจะขับร้องบทที่แต่งขึ้นใหม่ซึ่งมีการดัดบทบรรยายกิริยาอาการของตัวละครออก นอกจากนี้มีการใช้เพลงหน้าพาทย์เพื่อประกอบกิริยาของตัวละคร เช่นเดียวกับละครรำ แต่การประกอบกิริยานั้นเป็นของมนุษย์เท่านั้นและไม่มีการแสดงปาฏิหาริย์เหมือนละครรำ ส่วนการบรรจุเพลงนั้นมีทั้งการคัดเลือกเพลงที่แต่งขึ้นมาก่อนและดัดแปลงใหม่เพื่อให้เหมาะสมกับอารมณ์และบทบาทของตัวละครในเรื่อง การปรับปรุงนี้ทำได้อย่างเหมาะสม ดังพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “...บทร้องที่แต่ง แต่งดีนักแต่จะเรียกว่าออเปร่าอย่างฝรั่ง เป็นเธียร์เตอร์มีร้อง”^๖ อาจกล่าวได้ว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงเป็นพระบิดาของละครร้องของไทย

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงก่อตั้งคณะละครนฤมิตรระหว่างปีพุทธศักราช ๒๔๔๕-๒๔๕๐^๗ และทรงจัดการแสดงละครร้องเรื่องแรกคือเรื่อง “อาหรับราตรี” พระองค์ทรงพระนิพนธ์ละครร้องเรื่องนี้เป็นกลอนแล้วนำมาดัดแปลงเป็นบทละคร และทรง

^๕ หม่อมเจ้าหญิงดวงจิต จิตรพงศ์, “สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ผู้ได้พระนามว่าสังคีตสาทิติวิธีวิจารณ์,” ใน **ชุมนุมบทละครและบทกลอนเลิศ**(ม.ป.ท.,ม.ป.ป. พิมพ์อุทิศถวายในงานครบร้อยปีแห่งวันประสูติ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ๒๘ เมษายน ๒๕๐๖), ๓๒, อ้างถึงใน สุจิตรา จรจิตร, “วิเคราะห์บทละครดึกดำบรรพ์พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๒), ๓๓.

^๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **สำเนาพระราชหัตถเลขา ฉบับลงวันที่ ๒๕ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗, ๒๔๕๑** อ้างถึงในเนียนศิริ ตาละลักษณ์, **พระประวัติและผลงานของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์** (กรุงเทพฯ : มูลนิธินราธิป-วรวรรณ, ๒๕๒๒), ๕๓.

^๗ ประเทิน มหาจันทร์, **ศิลปะการละครร้อง**, ๒๖.

มอบหมายให้หม่อมหลวงถ้วนศรี วรวรรณ พระชายาของพระองค์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความสามารถ ด้านนาฏศิลป์และการดนตรีเป็นผู้ประพันธ์ทำนองเพลง ดังที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงกล่าวถึงการจัดการแสดงละครเรื่องของพระบิดาว่า “เมื่อตอนเสด็จพ่อทรงจัดการแสดงละคร เรื่อง ท่านทรงเป็นผู้แต่งบทเนื้อร้องและคุณแม่เป็นผู้แต่งหรือจัดทำนองเพลง”^๔ ละครเรื่องนี้อหารับราตรีแสดงครั้งแรกที่โรงละครดึกดำบรรพ์ของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ ซึ่งตั้งอยู่ระหว่าง ถนนบ้านหม้อกับถนนอัษฎางค์

ในปีพ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมหลวงถ้วนศรี วรวรรณ จัดการแสดงละครเพื่อฉลองในโอกาสที่ทำขวัญต้นลิ้นจี่ซึ่งออกผล ณ พระราชวังดุสิต พระองค์พอพระราชหฤทัยการแสดงของคณะละคร และในเวลาต่อมาจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเกียรติยศให้คณะละครนี้เป็นละครหลวง โดยทรงให้เติมคำว่า “หลวง” นำหน้าชื่อคณะละครเดิม จึงกลายเป็น “ละครหลวงนฤมิตร” คณะละครหลวงนฤมิตรได้เข้าไปแสดงในเขตพระราชฐานหลายครั้ง และได้มีโอกาสแสดงต้อนรับอาคันตุกะชาวต่างประเทศอยู่เสมอ คณะละครหลวงนฤมิตรไม่มีโรงละครของตนเอง จึงแสดงที่โรงละครวิมานนฤมิตรจนถึงปีพ.ศ. ๒๔๕๕ ก็จำเป็นต้องเลิกการแสดงเพราะโรงละครวิมานนฤมิตรถูกไฟไหม้ ต่อมาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงจัดให้มีการแสดงละครเรื่องขึ้นอีก และทรงมีโรงละครของพระองค์เองชื่อว่า “ปริดาไลย์” และผู้ชมต่างเรียกละครเรื่องที่แสดง ณ โรงละครปริดาไลย์ว่า “ละครแบบปริดาไลย์” เนื่องจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงมีพระภารกิจมากละครแบบปริดาไลย์จึงแสดงอยู่ได้ไม่นานและเลิกไปราวปีพ.ศ. ๒๔๕๖

ละครเรื่องมีที่มาจากสองทาง กล่าวคือ ในพระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปถึงพระอัครชายาเธอเจ้าดารารัศมีลงวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๒ มีข้อความที่กล่าวถึงละครเรื่อง “สาวเครือฟ้า” สรุปได้ว่าคำร้องในเรื่องอาแบบอย่างจากโอเปร่าของตะวันตก^๕ ส่วนอีกทางหนึ่งสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับ

^๔กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, อนุสรณ์พระราชทานเพลิง หม่อมหลวงถ้วนศรี วรวรรณ พระชายาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗), พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงถ้วนศรี วรวรรณ ๘ เมษายน ๒๕๑๗), ณ.

^๕พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ตำราพระราชหัตถเลขา ฉบับลงวันที่ ๒๔ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘, ๒๔๕๒, อ้างถึงในเนียนศิริ ตาละลักษณ์, พระประวัติและผลงานของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์(กรุงเทพฯ : มูลนิธินราธิป-วรวรรณ, ๒๕๒๒), ๕๓.

ที่มาของละครเรื่องไว้ในสาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงนำละครบั้งสาววันของมลายูมาดัดแปลงเป็นละครเรื่อง ผู้แสดงละครบั้งสาววันใช้มือยกขึ้นกำ กำแล้วก็แบ แบแล้วก็กำอีก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงนำท่าทางการแสดงนี้ไปดัดแปลงเป็นท่าทางของผู้แสดงในละครเรื่อง^{๑๑} เต็มสิริ บุญสิงห์ กล่าวถึงละครบั้งสาววัน สรุปได้ว่าเป็นละครมลายูที่แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และเรื่องราวในชีวิตประจำวัน ละครบั้งสาววันเป็นละครพูดที่มีการร้องเพลงและรำรำสลับ ผู้แสดงมีทั้งชายและหญิงและแต่งกายตามสมัยและฐานะของตัวละครในเรื่องนั้นๆ คนตรีที่ใช้มีเปียโน กลอง กีตาร์และไวโอลิน^{๑๒} แม้ว่าทฤษฎีเกี่ยวกับที่มาของละครเรื่องจะมีความแตกต่างกัน แต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์อาจจะทรงนำแบบอย่างการแสดงละครรำ ละครบั้งสาววัน และโอเปร่า มาดัดแปลงให้เข้ากันได้อย่างกลมกลืนจนเกิดเป็นละครเรื่องขึ้นก็เป็นได้ ดังเช่น มีการนำบทบรรยาย บททำนองของตัวละคร และทำการแสดงต่างๆ ของตัวละครในละครนำมาใช้ในละครเรื่อง เช่น ท่าโอด ท่าอาลัย ท่าตัวเรา^{๑๓} ฯลฯ และให้ตัวละครใช้มือกำและแบเพื่อเป็นท่าทางประกอบการขับร้องเหมือนกับการแสดงละครบั้งสาววันของมลายู นอกจากนี้การที่ตัวละครเป็นผู้ขับร้องเพลงและมีลูกคู่ร้องประกอบนั้นก็มีลักษณะเดียวกับการขับร้องโอเปร่าของตะวันตกอีกด้วย

เมื่อพิจารณาลักษณะการแสดงละครเรื่องพบว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงปรับเปลี่ยนลักษณะการแสดงละครใหม่โดยทรงให้ความสำคัญแก่การขับร้องแทนการรำรำ พระองค์ทรงเลือกเฟ้นตัวผู้แสดงที่มีความสามารถด้านการขับร้องเพลงไทย อีกทั้งยังทรงมอบหมายให้หม่อมหลวงถ้วนศรีเป็นผู้ประพันธ์เพลงร้องให้มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับบรรยากาศในเรื่อง อาทิ เพลงลาวสาวสวย ลาวเดินดง ลาวคำหอม และ ลาวคำเนินทราย และนำมาใช้ให้เหมาะสมกับบรรยากาศของเรื่อง เช่น สาวเครือฟ้า กล่าวถึงสาวชาวเหนือ เมื่อตัวละครขับร้องจะมีการใช้ซอฮู้คลอตาม และใช้กรับพวง โทน รำมะนาตีประกอบจังหวะ ส่วนบทเจรจา นั้นมีในตอนท้ายของเพลง ซึ่งเป็นบทสอดแทรกหรือเป็นบทพูดบทวนบทที่ร้องเท่านั้น นอกจากนี้

^{๑๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่มที่ ๑๔* (พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๕), ๘๔.

^{๑๒} เต็มสิริ บุญสิงห์, *วิชาการละครเพื่อการศึกษา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณุสภา ภาควิชา, ๒๕๒๖), ๑๔๐-๑๔๑.

^{๑๓} ศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพฯ, “รายการแสดงละครเรื่องสาวเครือฟ้า,” ใน *วิวัฒนาการละครไทยเรื่องละครเรื่อง, การแสดงของวิทยาลัยนาฏศิลป์ กองศิลปศึกษา กรมศิลปากร (แถบวิดิทัศน์) ๑ ม้วน*.

การเอื้อนตามทำนองจะมีลูกคู่ซึ่งอยู่หลังฉากร่วมกันร้องรับให้สอดคล้องอยู่ระหว่างเนื้อเพลงนั้น และช่วยร้องดำเนินเรื่องหรือเกริ่นเรื่องด้วย ละครร้องใช้ผู้หญิงแสดงทั้งหมดยกเว้นตัวตลกที่ใช้ผู้ชายแสดง สำหรับฉากและการแต่งกายของตัวละครนั้นเป็นไปตามท้องเรื่องที่แสดงสภาพสังคมไทยในสมัยนั้น

หลังจากที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงหยุดการแสดงละครร้องแล้ว ในขณะนั้นมีผู้ที่นิยมชมละครร้องกันอยู่มากจึงทำให้มีคณะละครเกิดขึ้นใหม่หลายคณะ เช่น ปราโมทย์เมือง บรรเททองไทย ไฉวเวียง ปราโมทัย และ นาครบรรเททอง เป็นต้น คณะละครทั้งหมดนี้ได้นำแบบแผนการแสดงละครร้องของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์มาแสดงทั้งสิ้น อีกทั้งยังมีการนำบทละครร้องที่พระองค์ทรงพระนิพนธ์มาแสดงด้วย ในเวลาต่อมา คณะละครร้องได้มีนักประพันธ์ประจำคณะละครของตน เช่น คณะปราโมทัย มีนักประพันธ์ประจำได้แก่แว่นแก้ว คนดง แม่ศรี ศุภลักษณ์ และสมิงทอง^{๓๓} คณะนาครบรรเททอง มีผู้ประพันธ์ ได้แก่ แม่แก้ว พระอภัย แม่วงศ์ แม่ประนอม เพ็ญฟ้า นางสาวชูชื่น นางสาวสงศรี หม่อมลัมเกลี้ยง แม่ศรีเวียง จินดา โกมลสุด แม่ระเบียบ พงษ์พันธุ์ โมฬีรัตน์ ระเด่นมนตรี ดาวคะนอง เป็นต้น^{๓๔}

แม้ว่าคณะละครดังกล่าวจะนำแบบแผนการแสดงละครร้องของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์มาแสดง แต่ก็มีการพัฒนาการแสดงละครร้องให้ทันสมัยขึ้น เช่น รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.๒๔๕๓- ๒๔๖๘) ซึ่งนับว่าเป็นสมัยที่การละครเฟื่องฟูเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะพระองค์โปรดการละครและทรงให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ นอกจากนี้ทรงก่อตั้งกรมมหรสพสืบต่อจากพระราชบิดาอีกด้วย ละครที่ได้รับความนิยมในสมัยนี้ได้แก่ ละครร้องและละครพูด ละครร้องของคณะต่าง ๆ สามารถเข้าถึงผู้ชมทุกชนชั้นโดยเฉพาะชนชั้นกลางซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคม และการที่มีผู้ชมละครร้องมากขึ้นทำให้เกิดบรรยากาศของการแข่งขันด้านการแสดงมากขึ้นตามไปด้วย ในสมัยนี้คณะละครต้องปรับปรุงการแสดงให้มีความน่าสนใจและมีความหลากหลาย เช่น คณะละครปราโมทัยที่ปรับปรุงการแสดงละครโดยมีชุดสลับฉากที่เป็นการแสดงระบำนานาชาติ เช่น ฝรั่งเศส ลาว เขมร จีน ถึงกับจ้างครูที่มีความสามารถในด้านการแสดงชุดต่างชาติให้มาสอน ครูหม้อย ภูมินาสนิท ได้ดัดแปลงจีวรของจีนมาเป็นจีวรไทย ทำให้ละครปราโมทัยมีชื่อเสียงมาก^{๓๕} และผู้ประพันธ์ยังได้ใช้ลักษณะคำประพันธ์ที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน อีกทั้งกำหนดบทเจรจาของตัวละครให้มีมากยิ่งขึ้นซึ่ง

^{๓๓} ประเทิน มหาจันทร์, ศิลปะการละครร้อง, ๘๔.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, ๘๗.

^{๓๕} จรูญศรี วีระวานิช, ละครร้องในสวนสุนันทา (กรุงเทพฯ : สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๔๒), ๗๖.

มีส่วนทำให้เรื่องดำเนินไปได้อย่างรวดเร็ว บทละครบางเรื่องมีบทเจรจาเกือบจะเท่ากับบทร้อง เช่น เรื่อง น้ำใจเด็ดเดี่ยว ของพระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ เป็นต้น

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ. ๒๔๖๘ – พ.ศ. ๒๔๗๘) ละครร้องได้รับความนิยมอย่างไม่เสื่อมคลายและได้มีคณะละครร้องเกิดขึ้นอีกหลายคณะ ในปีพ.ศ. ๒๔๖๕ จวงจันทน์ จันทร์คณา หรือ “พรานบุรพ์” ซึ่งเป็นผู้แต่งบทละครและเป็นผู้กำกับการแสดงของคณะราตรีพัฒนาได้เริ่มนำเพลงไทยสากลเข้ามาใช้ประกอบการแสดง ในส่วนของบทละครนั้นมีการกำหนดบทเจรจาให้มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่องมากยิ่งขึ้น ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ พรานบุรพ์ได้ตั้งคณะละครจันทโรภาสขึ้น และได้พัฒนาการแสดงละครร้องด้วยการนำเพลงไทยสากลมาประกอบการแสดงมากขึ้น รวมทั้งใช้เครื่องดนตรีสากล เช่น ไวโอลิน ออร์แกน และเปียโนมาบรรเลงคลอการขับร้อง ส่วนบทร้องของลูกคู่่นั้นมีอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก นอกจากนี้ พรานบุรพ์ยังได้พัฒนาละครร้องให้มีความทันสมัยและนำเสนอสิ่งแปลกใหม่มาเป็นสิ่งจูงใจผู้ชม เช่น นำเรื่องของชาวตะวันตกมาแสดงโดยให้ตัวละครแต่งกายแบบตะวันตก และนำทำนองเพลงของตะวันตกมาใช้ในละครร้องดังที่ จูรี โอศิริ กล่าวถึงละครร้องเรื่องโรสิตา ของ พรานบุรพ์ว่า

...อีกเรื่องที่ตั้งมากคือเรื่องโรสิตาของพรานบุรพ์ ถ้าเป็นสมัยนี้ก็ต้องเรียกละครเรื่องนี้ว่าเป็น คลื่นลูกใหม่ เนื้อเรื่องแหวกแปลกไปกว่าที่เคยเล่นจำเจ เป็นเรื่องสากล ตัวละครเป็นฝรั่งหมด เพลงที่ร้องก็ออกทำนองฝรั่งเพราะมาก เครื่องแต่งตัวเสื้อผ้าเรียกว่าทุ่มทันทันทีเดียว ตัวละครผู้หญิงนั่ง กระโปรงสู่มัโก้ ใส่เสื้อคอลึกกว้าง เล่นเอาคนโบราณอือฮากันทีเดียว^{๖๖}

ต่อมาในปีพ.ศ. ๒๔๘๐ - ๒๔๘๕ ซึ่งอยู่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อานันทมหิดล (พ.ศ. ๒๔๗๗- ๒๔๘๕) พรานบุรพ์ได้พัฒนาการแสดงละครร้องโดยให้เพลงที่ใช้ประกอบการแสดงเป็นเพลงไทยสากลส่วนมากและมีเพลงไทยเดิมเป็นส่วนน้อย ส่วนบทร้องของลูกคู่เพื่อใช้ร้องดำเนินเรื่องหรือเกริ่นเรื่องนั้นไม่ปรากฏ สำหรับบทมีบทร้องใกล้เคียงกับบทเจรจา การเพิ่มบทเจรจาให้มากขึ้นทำให้เรื่องดำเนินไปอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น

ปีพ.ศ. ๒๔๘๕ ประสาน ตันสกุล ได้จัดตั้งคณะละครนิมไทยขึ้นที่นครเขมม(เวียงนคร เขมม) คณะนี้มีเฉลิม บุญยเกียรติ เป็นผู้ประพันธ์บทละคร ต่อมาเมื่อแม่เลื่อน พระเอก แยกตัวไปจากคณะละครนิมไทย ทางคณะจึงบรรจุ สีนวลแก้วบัวสาย เข้าเป็นพระเอกแทน^{๖๗} เมื่อคณะนิมไทยขาดตัวผู้แสดง จึงเปลี่ยนการแสดงจากละครร้องเป็นละครพูดที่มีชายจริงหญิงแท้เป็นผู้นำ

^{๖๖} จูรี โอศิริ, โลกของจูรี โอศิริ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สามสี, ๒๕๔๒), ๑๒๔.

^{๖๗} ประทีน มหาจันทร์, ศิลปะการละครร้องของไทย, ๓๕.

แสดง ส่วนผู้ที่แยกตัวออกไป เช่น แม่เลื่อน ได้ตั้งคณะศรีโสภาขึ้น แต่คณะละครนี้ดำเนินกิจการได้ไม่นานเพราะมีอุปสรรคเรื่องการเงินฝืดเคืองจึงเลิกกันไป หลังจากนั้นแม่เลื่อนได้จัดตั้งคณะละครร้องขึ้นอีกคือคณะศิลปสำโรง ส่วนสินวล แก้วบัวสาย ก็ตั้งคณะละครร้องขึ้นเช่นกัน ชื่อว่าคณะเทพริญจวน

ละครร้องค่อย ๆ เสื่อมลงหลังปี พ.ศ. ๒๔๘๕ เมื่อมีละครพูดเข้ามาแทนที่ และในปี พ.ศ. ๒๔๙๕ ประเทศไทยได้รับวัฒนธรรมจากตะวันตกมากยิ่งขึ้นจึงมีสิ่งบันเทิงแบบใหม่ที่คนไทยให้ความนิยมแทนละครเวที ซึ่งได้แก่ ภาพยนตร์ไทยและตะวันตก แม้ต่อมาจะมีผู้ที่ฟื้นฟูละครร้องขึ้น เช่น สินวล แก้วบัวสาย ได้ร่วมกับมนัส บุญเกียรติ จัดตั้งคณะละครหญิงออกแสดงทางโทรทัศน์กองทัพบกช่อง๗ ให้ชื่อว่าคณะเกียรติแก้ว เมื่อปีพ.ศ. ๒๕๐๔ แต่ต่อมาก็ต้องเลิกไป เพราะขาดทุนมาก^{๙๘} นอกจากนี้การแสดงละครร้องต้องอาศัยผู้ที่มีความสามารถทั้งด้านการแต่งบทละคร การบรรจเพลง การทำดนตรี ฯลฯ และผู้แสดงต้องมีความสามารถทั้งในด้านการแสดง และการขับร้องซึ่งหาได้ไม่ถนัดจึงทำให้ละครร้องเสื่อมลงและเลิกการแสดงไปในที่สุด

ที่มาของบทละครร้อง

บทละครร้องของไทยนั้นมีที่มาอยู่สองแหล่ง แหล่งแรก ได้แก่ ผู้ประพันธ์คิดโครงเรื่องขึ้นเอง ซึ่งประกอบด้วยเรื่องราวที่เกี่ยวกับชีวิตของคนไทยในสมัยของผู้ประพันธ์ เรื่องราวของชาวต่างชาติ และเรื่องราวของคนในเมืองสมมติ บทละครร้องดังกล่าวมีเนื้อเรื่องที่หลากหลายและให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่ผู้อ่าน รวมทั้งให้แง่คิดในการดำเนินชีวิตด้วย ส่วนที่มาจากแหล่งหนึ่งนั้น บทละครร้องเกิดจากการที่ผู้ประพันธ์นำโครงเรื่องจากเรื่องที่เคยมีมาแล้วมาเป็นโครงเรื่องของบทละคร ซึ่งประกอบด้วยวรรณคดีและวรรณกรรมของไทยและต่างชาติ จากการสำรวจบทละครร้องของไทยที่ปรากฏตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พบว่ามีบทละครร้องจำนวน ๑๖๐ เรื่อง มี ๑๒๕ เรื่อง ผู้ประพันธ์คิดโครงเรื่องขึ้นเองและมีบทละครร้องจำนวน ๓๑ เรื่อง ผู้ประพันธ์ได้โครงเรื่องมาจากเรื่องเดิม

๑. บทละครร้องที่ผู้ประพันธ์คิดโครงเรื่องขึ้นเอง

บทละครร้องที่ผู้ประพันธ์คิดโครงเรื่องขึ้นเองประกอบด้วยเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนทั่วไปในสมัยของผู้ประพันธ์ จำนวน ๑๑๗ เรื่อง เรื่องที่กล่าวถึงชนต่างชาติ จำนวน ๑๐ เรื่อง และเรื่องที่กล่าวถึงคนในเมืองสมมติ จำนวน ๒ เรื่อง บทละครร้องที่กล่าวถึงชีวิตของคนทั่วไปใน

^{๙๘} สรุปจากสมบุญ สุธสงวน, ละครร้อง, ๑๔๓.

สมัยของผู้ประพันธ์นั้นมีตัวละครหลายชนชั้น เช่น ชนชั้นสูง ได้แก่ ขุนนางที่มีระดับชั้นเจ้าพระยา และพระซึ่งเป็นผู้ที่มีฐานะร่ำรวยและมีบารมีมาก ขุนนางระดับสูงปรากฏมากในบทละครร้อง ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ยังกล่าวถึงเศรษฐี ดังที่ปรากฏในบทละครร้องในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ส่วนชนชั้นกลางนั้น ได้แก่ คนที่มีฐานะปานกลาง ซึ่งประกอบด้วยผู้ที่มีอาชีพต่าง ๆ ได้แก่ ทหาร แพทย์ พยาบาล นายอำเภอ ทนายความ ช่างเขียน อีสระ และนักธุรกิจ เป็นต้น บทละครร้องกล่าวถึงชนชั้นนี้มากที่สุด นอกจากนี้บทละครร้องยังกล่าวถึงคนชนชั้นล่างด้วย เช่น คนรับใช้ในบ้าน คนทำสวน โสเภณี หญิงบาร์ คนหาบของขาย และกรรมกร เป็นต้น

ส่วนบทละครร้องที่กล่าวถึงชนต่างชาตินั้น ได้แก่ เรื่องที่กล่าวถึงชาวพม่า เช่น กระต่ายข่มจันทร์ ภูกามกำสรวล ขอมณิรัตน์ และราชบุตรสร้อยศรีหรือราชธานีอังวะ เรื่องที่กล่าวถึงชาวอาหรับ เช่น เจ้าหญิงอาหรับ เจ้าหัวใจเสือปราบเสือ เรื่องที่กล่าวถึงชาวญี่ปุ่น เช่น ญี่ปุ่นวิหาโฌม และรักหนึ่งเสียดยสอง เรื่องที่กล่าวถึงชาวลาว เช่น ช่อชูชีวัน

นอกจากนี้บทละครร้องได้กล่าวถึงคนในเมืองสมมติด้วย เช่น ขอบร่ำริมวัง เรื่องนี้ไม่ระบุชนชาติของตัวละคร แต่กล่าวถึงกษัตริย์ผู้ครองแคว้นสองพระองค์คือสาปโศกบดีและสุธรรมธาดาและข้าราชการบริพารของกษัตริย์ทั้งสอง และนางแก้ว(ผู้ชนะทิศเดียว) กล่าวถึงกษัตริย์ และข้าราชการสำนักแห่งนครภูตคามและชาวเขาสัตตบันศิริ

บทละครร้องกล่าวถึงตัวละครที่หลากหลาย และตัวละครเหล่านี้แสดงบทบาทและพฤติกรรมที่มีความสำคัญต่อโครงเรื่อง บทละครร้องส่วนใหญ่มีโครงเรื่องมาจากสภาพสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์ และมีส่วนน้อยที่มีโครงเรื่องที่มาจากจินตนาการและประสบการณ์ของผู้ประพันธ์ และเนื้อเรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ ของละครร่ำ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ๑ สภาพสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์

วิภา กงกะนันทน์ กล่าวถึงสังคมและวัฒนธรรม ไว้ว่า “ สังคมและวัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อวรรณคดีมาก ประการแรกคือ ผู้สร้างวรรณคดีเป็นผลผลิตอย่างหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรม ประการที่สองผู้อ่านก็เป็นผลผลิตอย่างหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรมด้วยเช่นกัน ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับสังคมจึงใกล้ชิดราวกับจะแยกออกจากกันไม่ได้ ”^{๑๕} นอกจากนี้กระแสมาลยาภรณ์ และ ชูดา จิตพิทักษ์ กล่าวว่า

^{๑๕}วิภา กงกะนันทน์, วรรณคดีศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๓), ๗๒.

สังคมมนุษย์ทั่วโลกมีโครงสร้างที่เหมือนกัน อย่างหนึ่ง ในการดำรงชีวิตอยู่ของสังคม คือ จักรบบวัฒนธรรม หรือปทัสถานทางสังคมขึ้น เป็นสถาบัน สถาบันสังคมที่สำคัญของชีวิตมนุษย์มี สถาบันครอบครัว และเครือญาติ สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันการศึกษา สถาบันการปกครอง สถาบันศาสนา และสถาบันนันทนาการ สถาบันเหล่านี้ผูกพันเกี่ยวข้องกันอยู่ตลอดเวลาในช่วงชีวิตหนึ่ง ๆ ของมนุษย์ แต่ละคนจะต้องประสบและสัมพันธ์กับสถาบันเหล่านี้ทุกสถาบัน

กวีในฐานะมนุษย์ในสังคมก็เช่นกัน ย่อมได้รับประสบการณ์เหล่านี้ แต่เนื่องจากกวีเป็นผู้ที่มีความสามารถจึงได้ถ่ายทอดประสบการณ์ที่ตนได้รับจากสถาบันสังคมเหล่านี้ออกมา เรียกได้ว่า วรรณกรรมนั้นสร้างขึ้นจากชีวิตจริงของมนุษย์ เรื่องในวรรณคดีก็คือเรื่องของชีวิตนั่นเอง^{๒๐}

ความข้างต้นแสดงว่าสังคมและวัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อวรรณคดี สภาพสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์บทละครจึงย่อมมีอิทธิพลต่อบทละครด้วย กล่าวคือ ผู้ประพันธ์ได้นำเรื่องราวหรือสิ่งที่ได้พบเห็นจากสภาพสังคมไทยในสมัยนั้นมาประพันธ์เป็นบทละครเรื่อง ดังที่ สมบูรณ์ สุขสงวน กล่าวถึงเนื้อเรื่องในละครเรื่องที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงพระนิพนธ์โดยการคิดโครงเรื่องขึ้นเองว่า

ส่วนมากจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมมนุษย์ทั่วไปที่มีไขเพื่อฝัน แต่เป็นเรื่องที่อาจเกิดขึ้นได้ในชีวิตจริงของมนุษย์ที่มีความรัก โลภ โกรธ หลง ตัวละครต้องเผชิญปัญหาและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ตอนจบของเรื่องอาจจบลงด้วยความสมหวังหรือผิดหวัง หรือจบลงด้วยการตายของตัวละคร สถานการณ์ของเรื่องเช่นนี้เป็นพลังดึงดูดใจให้ผู้ชมติดตามเรื่องราวด้วยความสนใจเป็นอย่างมาก^{๒๑}

จากการศึกษาบทละครที่มีที่มาจากสภาพสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์นั้น พบว่า ผู้ประพันธ์ได้นำสิ่งที่ได้สัมผัสหรือพบเห็นจากสังคมไทยในสมัยนั้น มาเป็นข้อมูลในการประพันธ์บทละคร สิ่งที่ผู้ประพันธ์พบเห็นในสังคม ได้แก่ เรื่องราวภายในครอบครัวและชีวิตสมรส และเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคม ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ๑. ๑ เรื่องราวภายในครอบครัวและชีวิตสมรส

เรื่องราวภายในครอบครัวและชีวิตสมรสเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันและมีความใกล้ชิดผู้อ่าน ดังนั้นผู้ประพันธ์จึงนำมาเป็นข้อมูลในการประพันธ์ เรื่องราว

^{๒๐} กระแสร์ มาลาภรณ์ และ ชูดา จิตพิทักษ์, มนุษย์กับวรรณกรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : โอ.เอส. พรินติ้งเฮาส์, ๒๕๒๘), ๕๒.

^{๒๑} สมบูรณ์ สุขสงวน , ละครเรื่อง, ๕๑.

ภายในครอบครัวเกิดจากการแสดงบทบาทที่เหมาะสมและไม่เหมาะสมของสมาชิกในครอบครัว ซึ่งประกอบด้วยบทบาทของสามีและภรรยา บทบาทของบิดามารดา บทบาทของบุตร และบทบาทของญาติพี่น้อง **บทบาทที่เหมาะสมของคู่สามีภรรยา** ได้แก่บทบาทที่เหมาะสมของสามี สามีที่ดีควรให้ความรักและปกป้องคุ้มครองภรรยา เช่น เรื่อง นางสาวไกรลาศ กล่าวถึงพระเอกว่ารักภรรยามาก เขาออกติดตามหาภรรยาอย่างไม่คำนึงถึงความยากลำบาก ส่วนบทบาทที่เหมาะสมของภรรยา เช่น มีความรักที่มั่นคงและความซื่อสัตย์ต่อคู่ครอง ซึ่งปรากฏในเรื่อง ผัวจี้ผัวผัว เรื่องนี้กล่าวถึงภรรยาที่รักสามีมากแม้สามีจะเสียชีวิตแล้วแต่ก็ยังมีความรักที่มั่นคงต่อสามี นอกจากนี้ภรรยาที่ดีควรช่วยเหลือสามีและร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามีโดยไม่หวั่นเกรงความยากลำบาก ดังนางเอกในเรื่องคู่ทุกข์คู่ยาก และภูผิน้อง

ส่วนบทบาทที่ไม่เหมาะสมของคู่สามีภรรยา ประกอบด้วย บทบาทไม่เหมาะสมของสามี เช่นการไม่เลี้ยงดูภรรยา ดังพระเอกในเรื่องซุ่ม ๆ มะระดี สามีที่มีหนี้สินมาก เช่น สามีในเรื่องดาเป๊ะจิงไฟ สามีที่สร้างภาระการใช้จ่ายให้ครอบครัวมากเกินไป เช่น สามี ในเรื่อง มะนิลา ลอดเตอร์ นอกจากนี้ยังมีสามีที่ไม่ซื่อสัตย์ต่อภรรยาซึ่งปรากฏในเรื่อง คาราคาซัง นิวเพ็ชร แม่หัวเรือใหญ่ รู้ไม่ถึงจำพวกจับใจ สายเสียแล้ว เสน่ห์พี่วrick เหมาะทำควาหลอ อมพะนัม ส่วนภรรยาที่มีบทบาทไม่เหมาะสม เช่น ภรรยาที่ไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี ปรากฏในเรื่อง จันทรจกฟ้า สนองคุณและเย็นจริง ภรรยาที่ไม่ดูแลและปรนนิบัติสามี ปรากฏในเรื่องเย็นจริง นอกจากนี้ยังมีบทละครเรื่องทีกล่าวถึงความไม่ซื่อสัตย์ของทั้งสามีและภรรยา เช่น เรื่องจ๊ะเอ๋เหล่น นอกจากการทำหน้าที่ของสามีและภรรยาแล้ว คู่สมรสยังต้องมีความไว้วางใจซึ่งกันและกันด้วย และหากคู่สมรสสูญเสียความไว้วางใจซึ่งกันและกันย่อมจะทำให้ครอบครัวมีปัญหาได้มากที่สุด การกล่าวถึงปัญหาเรื่องความไว้วางใจของคู่สมรสมีในเรื่อง กระต้อมดินเปียะ จีหึงถึงดี เชนยที่เคยหนูน เคาลุ่มบรมะหึง พัดค้ำจิว น้ำสบถ วัววม และอำนาจภรรยา

ในแง่ของบทบาทของบิดามารดานั้น ได้แก่ การมีหน้าที่เลี้ยงดู ให้ความรัก เอาใจใส่ และเลือกคู่ครองแก่บุตร มีบทละครหลายเรื่องทีกล่าวถึง**บทบาทที่เหมาะสมของบิดามารดา** เช่น รักและเอาใจใส่ดูแลบุตรเป็นอย่างดี เช่น บิดาของพระเอกในเรื่องกลแตกที่เอาใจใส่สุขทุกข์ของบุตร บิดาที่เลือกคู่ครองที่เหมาะสมแก่บุตร เช่น บิดาของนางเอกในเรื่อง พิไนยกรรมกะน้ำใจ และรักระวางรบ ส่วน**บทบาทที่ไม่เหมาะสมของบิดามารดา** ได้แก่ การขัดขวางความรักของพระเอกกับนางเอก ซึ่งปรากฏในเรื่อง ไกล่เกลือกินด่าง ไก่วักกลืนถาเสียเชิง ขอนลอยน้ำ คีนหนึ่งยังจำได้จันทรจกฟ้า จับคำถล่ำแดง ช่อกุหลาบ ชิงไขขวัญ ชิงไชยดิแตก ตั้งจิตคิดลั้ง ถึงพริกถึงจิง ทนยากเพ็ชรตัดเพ็ชร ไม่คีนคำ ลมินสุเบอ เลือกข้างร้าย ลิบรู้ไม่เท่าเจน วาจาสัตย์ สามแผ่นดิน ลิบรู้ไม่เท่าเจน หลงกล เห็นผิดเป็นชอบ อัมพะพันตา และอุมาปาหนัน

หากพิจารณา**บทบาทที่เหมาะสมของบุตร**พบว่าบุตรที่ดีควรมีความกตัญญูต่อบิดามารดา

เช่น นางเอกในเรื่อง จันทร์จากฟ้า สามแผ่นดิน และเห็นผิดเป็นชอบ ส่วนบทบาทไม่เหมาะสมของ บุตร ได้แก่ บุตรที่ไม่กตัญญูต่อบิดา ดังนางเอกในเรื่องภูหยัน(ดาบโบราณ) ตัวละครนี้ช่วยเหลือ พระเอกทั้ง ๆ ที่ทราบว่าเขาจะมาจับบิดาของเธอ

เนื่องจากครอบครัวของคนไทยในสมัยของผู้ประพันธ์มีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย (extended family) ซึ่งมีปู่ ย่า ตา ยาย บิดา มารดา พี่ ป้า น้า อา ฯลฯ อยู่ร่วมชายคาเดียวกัน เมื่อมี คนจำนวนมากอยู่รวมกันย่อมมีทั้งสิ่งที่ดีและไม่ดีต่อคนภายในครอบครัว สิ่งที่ดี ได้แก่ การแสดง บทบาทที่เหมาะสมของเครือญาติ เช่น การช่วยเหลือเกื้อกูลกันและการเอาใจใส่สุขทุกข์ของกัน และกัน ดังเรื่อง พี่ร่วมท้องน้องร่วมไส้ กล่าวถึงพี่ชายว่ามีหน้าที่ส่งเสียเลี้ยงดูน้องให้เล่าเรียนใน ขามที่บุพการีได้เสียชีวิตแล้ว และจับแพะชนแกะ กล่าวถึงพี่ชายว่ารู้สึกห่วงใยว่าน้องชายจะรู้สึก เหนงเหงาจึงหาคู่ครองให้น้องชาย เป็นต้น ส่วนบทบาทที่ไม่เหมาะสมของเครือญาติ เช่น การเข้ามา ยุ่งเกี่ยวหรือเข้ามาแทรกแซงจนทำให้คู่รักหรือสามีภรรยาต้องมีปัญหาหรือเลิกร้าง กันในที่สุด ดัง เรื่อง จันทร์เจ้าขา กล่าวถึงป้าของนางเอกว่ากีดกันความรักของหลานจนทำให้หลานมีความทุกข์ใจ มากและออกตามหาชายคนรัก และปณละวันปณละเก กล่าวถึงลุงของนางเอกว่าเข้าใจผิด คิดว่าพระเอกเป็นคนรับใช้จึงกีดกันไม่ให้พระเอกได้รักกับนางเอก นางเอกจึงหนีออกจากบ้าน ส่วนเรื่องที่กล่าวถึงญาติว่าทำลายชีวิตครอบครัวของตัวละครเอก เช่น ชูโชค กล่าวถึง ลุงกับป้า ว่าทำให้นางเอกเข้าใจผิดคิดว่าพระเอกเสียชีวิตแล้วจึงไปมีสามีใหม่ เมื่อมาทราบภายหลังว่าสามียังมีชีวิตอยู่จึงฆ่าตัวตาย เรื่อง อิหลักอิเหลื่อ กล่าวถึงป้าของนางเอกว่ายุยงให้นางเอกเลิกกับพระเอก จนทำให้พระเอกและนางเอกต้องเลิกร้างกันในที่สุด และ ส่วยหุข กล่าวถึงป้าของนางเอกว่าคอย จับผิดพระเอกและยุยงให้นางเอกเกิดความไม่ไว้วางใจในตัวพระเอก พระเอกเกิดความไม่ สบายใจมากจึงต้องพานางเอกออกมาอาศัยอยู่ที่อื่น

ครอบครัวจัดเป็นหน่วยหนึ่งของสังคม ปัญหาครอบครัวย่อมนำไปสู่ปัญหาของสังคม ด้วย การกล่าวถึงปัญหาครอบครัวในบทละครทำให้ผู้อ่านมองเห็นว่าปัญหาครอบครัวเป็นปัญหา ที่สำคัญของสังคม ดังนั้นการที่ผู้ประพันธ์เลือกนำปัญหาครอบครัว และชีวิตสมรสมากล่าวไว้ใน บทละครจึงมิใช่เป็นเพียงการเสนอเรื่องราวที่ให้ความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านเท่านั้น แต่ยังเป็นการ กระตุ้นให้ผู้อ่านตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างความมั่นคงภายในครอบครัว สมาชิกต้อง แสดงบทบาทของตนให้เหมาะสมจึงจะทำให้ครอบครัวนั้นมีความสุข

๑.๑.๒ สภาพเศรษฐกิจและสังคม

สภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์เป็นสิ่งที่ผู้ ประพันธ์ให้ความสนใจและนำมากล่าวไว้ในบทละครร้อง ในเรื่องของเศรษฐกิจ ได้แก่ ปัญหา ซึ่งเกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศอย่างไม่ทั่วถึง ทำให้คนในชนบทซึ่งมีฐานะยากจน โดยเฉพาะชาวไร่ชาวนานั้นมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ไม่ดีนัก เช่น เรื่อง ดอกโสนบานเช้า กล่าวถึง

พระเอกว่าเป็นขานาที่มีฐานะยากจน เขามีหนี้สินมากจึงทำงานเป็นคนรับใช้ในเมืองหลวงเพื่อหาเงินมาส่งดอกเบี้ยยให้เจ้าหนี้ของเขา แค้นคิ้วอ และ พันธุ์ไม้เลื้อย ก็มีการหยิบยกให้เห็นว่าชาวไร่ชาวนานั้นเป็นผู้ที่มีฐานะยากจน และประสบกับความยากลำบากในการทำมาหาเลี้ยงชีพเช่นกัน พวกเขาต้องการเปลี่ยนฐานะเพื่อจะได้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น แค้นคิ้วอ กล่าวถึงอย่างหนึ่ง ขานาว่าเธอรู้สึกเบื่อหน่ายต่อชีวิตชาวนาซึ่งมีแต่ความยากลำบาก และต้องการยกระดับฐานะของตนเองด้วยการแต่งงานกับคนรวย ส่วนพันธุ์ไม้เลื้อย กล่าวถึงนางเอกว่าเป็นชาวไร่ซึ่งมีฐานะยากจน เธอต้องการยกระดับฐานะด้วยการแต่งงานกับเศรษฐีเช่นกัน

นอกจากเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสภาพเศรษฐกิจแล้ว เรื่องราวทางสังคมซึ่งกล่าวถึง ทรศนะ ความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนคุณธรรมและจริยธรรมของคนในสังคมได้เป็นที่มาของบทละครเรื่องด้วย ในแง่ของทรศนะของคนในสังคมนั้น ได้แก่ ทรศนะเรื่องการสมรสระหว่างคนต่างเชื้อชาติว่าไม่เหมาะสม เช่น เรื่องกนกนารี มิตรต่างด้าวหรือสาวแสงจันทร์ สาวเครือฟ้า และ ห้วยแก้ว เรื่องดังกล่าวแสดงถึงทรศนะของคนไทยในสมัยนั้นที่เห็นว่าคนเชื้อชาติลาวมีความต่ำต้อยกว่าคนไทย และทรศนะว่าการสมรสระหว่างพี่น้องร่วมสายโลหิตเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมอย่างยิ่ง เช่น เรื่องสุตศกุล

ความเชื่อของคนในสังคมนั้น ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับผีและไสยศาสตร์ ซึ่งปรากฏในเรื่องปู่โสม กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณที่เฝ้าสมบัติ อีสดกระสือ กล่าวถึงผีประเภทหนึ่งที่มีภักถิของสกปรกและทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน และอินากพระโขนง กล่าวถึงวิญญาณของหญิงผู้หนึ่งที่มีความรักและความผูกพันอยู่กับสามีมาก

ในส่วนของค่านิยมของคนในสังคมนั้น ได้แก่ ค่านิยมการยกย่องคนชั้นสูงว่ามีเกียรติและได้รับการยอมรับจากคนชนชั้นที่ต่ำกว่า จนทำให้มีการแบ่งแยกชนชั้นในสังคม เช่น เรื่องคนดีที่โลกถล่ม กล่าวถึงมารดาของพระเอกว่าดูหมิ่นนางเอกว่าเป็นคนชนชั้นล่าง และ เย็นจริง กล่าวถึงพระเอกว่าเขารู้สึกต่ำต้อย และไม่เหมาะสมกับนางเอกที่เป็นชนชั้นสูงและเป็นผู้ดีมีเงิน ส่วนค่านิยมเรื่องการรักนวลสงวนตัวของสตรี ปรากฏในเลขตามเลข ซึ่งกล่าวถึงนางเอกว่าตั้งใจจะไปหาเพื่อน แต่ด้วยความไม่รอบคอบจึงเข้าใจผิดคิดว่าบ้านของพระเอกเป็นบ้านของเพื่อนเธอ การพักค้างที่บ้านพระเอกหนึ่งคืนทำให้ถูกผู้ใหญ่มองว่าเป็นการเสื่อมเสียเพราะสตรีที่ดีต้องรักนวลสงวนตัว ดังนั้นผู้ใหญ่จึงให้เธอแต่งงานกับพระเอก นอกจากนี้มีค่านิยมเรื่องศักดิ์ศรีของลูกผู้ชายด้วย เช่น สายขนวน กล่าวถึงพระเอกว่ามีหญิงคนหนึ่งมาดูหมิ่นว่าเขาไม่สามารถเป็นสามีของเธอได้ เมื่อถูกดูหมิ่นในศักดิ์ศรีของลูกผู้ชายเขาจึงพาเธอหนีไปและทำให้เขาไม่ได้แต่งงานกับนางเอก

บทละครเรื่องกล่าวถึงคุณธรรมและจริยธรรมที่คนในสังคมพึงมีด้วย ได้แก่ การไม่ล่วงละเมิดคนรักหรือคู่ครองของผู้อื่น เช่น เรื่องคนทะเล และ มิตรประเสริฐ กล่าวถึงพระเอก

และเพื่อนของเขาว่ารักผู้หญิงคนเดียวกัน แต่ฝ่ายหญิงนั้นรักพระเอก เพื่อนของพระเอกจึงจำต้องเป็นผู้เสียสละ ส่วนเรื่องแม่เจ้าประคุณ กล่าวถึงพระเอกและนางเอกว่ารักกันมากแต่ก็มีชายอีกคนหนึ่งมาหลงรักนางเอกด้วย ในที่สุดชายผู้นั้นก็ต้องยอมรับความจริงว่านางเอกไม่ได้รักตน นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงผู้ที่หลงรักคนที่มิครอบครองแล้วซึ่งทำให้ต้องประสบกับความทุกข์ใจมาก เช่น เรื่อง กลืนไม่เข้าคายไม่ออก ที่กล่าวถึงพระเอกกับนางเอกว่ารักกัน แต่พระเอกเกิดเข้าใจผิดคิดว่านางเอกจะไปแต่งงานกับคนอื่นจึงหนีจากนางเอก ต่อมาพระเอกไปมีภรรยา ฝ่ายนางเอกก็ยังรักและรอพระเอกอยู่ และเมื่อทราบว่าพระเอกแต่งงานแล้ว นางเอกเสียใจมากจึงฆ่าตัวตาย ส่วนบทละครที่กล่าวถึงผู้ที่ขาดจริยธรรม เช่น ใช้อุบายหรือกลโกงเพื่อทำลายความรักของผู้อื่นเพื่อให้สมหวังในรักแต่ท้ายที่สุดก็ทำได้ไม่สำเร็จ เช่น เรื่อง กินดิบ เจียมกับเจ้า ปวดเพราะปาก และ ฝนสั่งฟ้า รวมทั้งมีเรื่องที่กล่าวถึงผู้ที่ใช้อำนาจของเงินตราเพื่อมาเป็นเครื่องต่อรองหรือบีบบังคับให้นางเอกมาแต่งงานกับตนด้วย เช่น เรื่อง เกียจกันอย่างเผ็ดร้อน แก่เผ็ด และตรูกับ

คุณธรรมเรื่องความซื่อสัตย์ในความรักได้มีในบทละครเรื่องด้วย เช่น เรื่องที่กล่าวถึงตัวละครชายว่าเป็นคนมีจิตใจโลเล และเจ้าชู้ ปรากฏในเรื่อง คำน้ำเหลว จับปลาสองมือ เจ้าชู้ใจเสาะ ซึ่งผู้ตัวเอง ดันร้ายปลายดี และผู้ชายตัวเมีย ส่วนหญิงที่ใจโลเลปรากฏในเรื่องฟอกคั้น และรักลึงเล ผู้ประพันธ์ชี้ให้เห็นว่าการที่ตัวละครเป็นคนที่เจ้าชู้หรือมีจิตใจที่โลเลอาจทำให้ความรักมีปัญหาหรืออาจไม่สมหวังในความรักได้

บทละครเรื่องกล่าวถึงการรักษาสัจจะเป็นสิ่งที่น่ายกย่อง เช่น น้ำคำมนุษย์ กล่าวถึงพระเอกว่ามีหนี้สินมากจึงไปขอยืมเงินแพทย์คนหนึ่ง เมื่อได้เงินมาก็รักษาสัจจะด้วยการยอมให้แพทย์เอาชีวิตของตนเป็นเครื่องมือทดลองการผ่าตัด แพทย์ยกย่องพระเอกว่าเป็นคนรักษาสัจจะและบทละครเรื่องกล่าวถึงคุณธรรมเรื่องการไม่โกหกหลอกลวงด้วย เช่น กลแตก กล่าวถึงพระเอกว่าหลอกบิดาว่าตนจะแต่งงานกับคนรัก แต่เมื่อรักต้องไปต่างจังหวัด พระเอกจึงให้หญิงเพื่อนบ้านสวมรอยเป็นคนรักของเขาแทน โดยหวังว่าบิดาจะมอบเงินของขวัญสำหรับการแต่งงานให้ และเขาจะได้นำไปชำระหนี้ ต่อมาคนรักกลับมาและทราบเรื่องก็โกรธเขามาก เขาจึงต้องสารภาพความจริงกับคนรักและบิดาของเขา นอกจากนี้ยังกล่าวถึงความรับผิดชอบในการกระทำของตน เช่น โชคดีมีผิด กล่าวถึงพระเอกว่าเล่นสกากับคนรัก เขาแพ้พนันคนรักจึงยอมแต่งกายเป็นหญิงหนึ่งวัน บังเอิญว่าผู้บังคับบัญชาผ่านมาเห็นเข้า พระเอกจึงถูกลงโทษทางวินัย คนรักของพระเอกได้ร่วมรับผิดชอบในการที่ทำให้พระเอกถูกลงโทษ ผู้บังคับบัญชาจึงเห็นใจพระเอกและลงโทษเพียงสถานเบาเท่านั้น

นอกจากนี้บทละครเรื่องยังกล่าวบุคลที่ขาดคุณธรรมและหวังจะได้ประโยชน์จากผู้อื่นด้วย เช่น เรื่อง ร.ศ. ๑๒๕ กล่าวถึงพระเอกว่ากำลังจะแต่งงาน แต่มีอุปสรรคเพราะมีชายคนหนึ่งมาข่มขู่ว่าจะบอกนางเอกว่าพระเอกเคยมีภรรยามาก่อน ถ้าหากพระเอกไม่ให้เงินแก่เขา

ชายผู้นี้คือสามีใหม่ของภรรยาพระเอก และทั้งสองร่วมมือกันเพื่อหวังจะได้เงินจากพระเอก

แม้ว่าสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์ จะมีการพัฒนาเพื่อให้มีความเจริญและทันสมัย ตามที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก แต่ก็ยังมีสังคมบางส่วนที่ไม่เจริญ เช่น สังคมในชนบทซึ่งยังขาด การพัฒนาคุณภาพชีวิต ดังที่กล่าวถึงการคมนาคมระหว่างจังหวัดใกล้เคียงว่ามีความยากลำบาก ซึ่งปรากฏในบทละครเรื่อง แปลงกาย ซึ่งกล่าวถึงพระเอกว่ามาหานางเอกด้วยความลำบากเพราะ การเดินทางไม่สะดวก ต่อมาพระเอกป่วยและต้องการพบนางเอก แต่นางเอกมาหาพระเอกไม่ได้ จึงต้องให้น้องชายปลอมตนเป็นเธอและมาหาเขาแทน นอกจากปัญหาเรื่องการคมนาคมแล้วยังมี ปัญหาเรื่องการสาธารณสุขด้วย คำหมอเทวดา แสดงถึงปัญหาการสาธารณสุขในสมัยนั้นว่ายังไม่เจริญมากนัก ดังที่กล่าวถึงพระเอกว่าป่วยและไม่ได้ไปรักษาที่โรงพยาบาลแต่กลับไปหาแพทย์พื้นบ้านแทน

อาชญากรรมก็เป็นปัญหาหนึ่งที่ผู้ประพันธ์พบเห็น และนำมากล่าวไว้ในบทละครเรื่อง อาชญากรรมเกิดการตกงาน การมีหนี้สิน และการเป็นคนที่มีจิตใจไม่ดี อาชญากรรมมีตั้งแต่ เรื่องเล็ก ๆ เช่น การหลอกลวง ต้มตุ๋น การลักเล็กขโมยน้อย ไปจนถึงเรื่องใหญ่ คือ การปล้น และฆ่าคนตาย การหลอกลวงต้มตุ๋น ปรากฏใน เมียบ กล่าวถึงพระเอกว่าเป็นสืบแปดมงกุฏ เขามา หลอกลวงเจ้สัวว่าเขาเป็นพระยาเพราะหวังจะได้เป็นบุตรเขยของเจ้สัว การลักเล็กขโมยน้อย ปรากฏในเรื่องจ๊ะเอ๋ กล่าวถึงครอบครัวหนึ่งว่ารับคนเข้าทำงานโดยไม่พิจารณาให้รอบคอบเสียก่อน พวกเขาถูกแม่ครัวและสามีของเธอโมยทรัพย์สินในบ้านไปหมด สุดสาวดี กล่าวถึงบิดา ของนางเอกว่าเป็นคนขโมยเงินของเสมียนคนหนึ่ง ส่วนนางเอกเข้าใจผิดคิดว่าพระเอกเป็นคน ขโมยเงินไปจึงคิดจะแต่งงานกับชายอื่น เหลืออด กล่าวถึงตัวละครปรปักษ์ว่าขโมยเครื่องเพชร ของห้างแล้วไล่ความจนทำให้พระเอกต้องติดคุก ส่วนการปล้นนั้นได้ปรากฏใน ผู้ร้ายกลับ บ้าน กล่าวถึงพระเอกว่ารักร่อนนางเอก แต่พระเอกได้ทำความผิดจนต้องติดคุกอยู่ ๑๐ ปี เมื่อ ออกจากคุกพระเอกได้เป็นโจร และไปปล้นบ้านของน้องสาว โดยไม่ทราบมาก่อนว่าเป็นบ้านของ น้อง การฆ่าคนตายนั้นปรากฏใน กระดังงาไทย กล่าวถึงตัวละครปรปักษ์ว่าฆ่าอดีตภรรยาของ พระเอกแล้วไล่ความว่าพระเอกเป็นผู้ฆ่า ตามเงา กล่าวถึงตัวละครปรปักษ์ว่าฆ่าคนตายแล้วชู้ ว่านางเอกจะต้องเป็นแพะรับบาป และบุปผชาตินคร กล่าวถึงตัวละครปรปักษ์ว่าฆ่าคนตาย แล้วไล่ความว่าพระเอกเป็นผู้ฆ่า จนทำให้พระเอกต้องเป็นนักโทษที่หนีคดี

นอกจากจะกล่าวถึงปัญหาต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากสภาพเศรษฐกิจและสังคมแล้ว ผู้ประพันธ์ ยังใช้บทละครเรื่องเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังให้คนในสังคมเกิดความรักชาติบ้านเมือง ตลอดจน สร้างจิตสำนึกให้ประชาชนร่วมกันช่วยเหลือชาติบ้านเมืองในยามที่บ้านเมืองอยู่ในภาวะที่ไม่มั่นคง ด้วย เช่น เรื่อง น้ำใจเด็ดเดี่ยว กล่าวถึงพระเอกว่ารักร่อนนางเอก แต่เมื่อต้องตัดสินใจเลือกระหว่างหน้าที่กับคนรัก พระเอกเลือกหน้าที่ น้ำผึ้งรวง กล่าวถึงพระเอกว่ารักร่อนนางเอก เมื่อ

บ้านเมืองกำลังมีภัยพระเอกจึงออกไปรบประจัญบานกับข้าศึก พระเอกต่อสู้อย่างสามารถจน พิการ เพลงเสนห์ กล่าวถึงพระเอกอยู่กับนางเอก แต่เมื่อทราบว่าข้าศึกมาโจมตี พระเอก จึงอาสาเป็นทหารกองหนุนและไปออกรบจนเสียชีวิต ภูหยัง(ดาบโบราณ) กล่าวถึงพระเอก ว่าเป็นนายทหารและได้ไปสู้รบกับพวกโจรเงี้ยว พระเอกหลงรักนางเอกซึ่งเป็นบุตรสาวของ หัวหน้าโจร แต่พระเอกเลือกที่จะกระทำตามที่นางเอกสั่งให้ฆ่าหัวหน้าโจรตาย แม่ศรีเวียง กล่าวถึง พระเอกว่ารักอยู่กับนางเอกแต่เขาต้องไปออกรบกับข้าศึก นางเอกจึงอาสาเป็นพยาบาลให้ทหาร ที่ออกศึก ระหว่างการสู้รบพระเอกถูกยิงจนพิการ

การนำปัญหาเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมมาเป็นที่มาของโครงเรื่องของบทละคร ร้องมิได้ทำให้ผู้อ่านได้เห็นถึงสภาพชีวิตของคนไทยในสมัยของผู้ประพันธ์เท่านั้น หากยังสะท้อน ให้เห็นว่าสังคมในสมัยนั้นมีปัญหาในการอยู่ร่วมกันอีกด้วย

๑.๒ จินตนาการของผู้ประพันธ์

บทละครร้องที่ผู้ประพันธ์สร้างขึ้นมาจากจินตนาการ มีจำนวน ๕ เรื่อง ได้แก่ เรื่อง ขอบรั้วริมวัง เจ้าหญิงอาหรับ คาพอามาฏ บาบีเรียล นางแก้ว(ผู้ชนะทิศเดียว) เสือปราบเสือ ญี่ปุ่นวิวหัทโธม รักหนึ่งเสียตายสอง และเจ้าหัวใจ

ขอบรั้วริมวังกล่าวถึงนครสมมติสองนครและไม่ได้มีการระบุชื่อนครทั้งสอง แต่ระบุ ว่ามีกษัตริย์ผู้ครองนครคือสาปไต่บติและสุธรรมธาดา เรื่องมีว่า สาปไต่บติส่งพระราชสาส์น ไปสู่ขอเจ้าหญิงวารุณีแต่สุธรรมธาดาทรงปฏิเสธ ในเวลานั้นแสนสรวง ทหารเอกผู้มีฝีมือได้ลอบ รักกับวลีสัยนางในราชสำนักทำให้แสนสรวงมีความผิดถึงขั้นถูกประหารชีวิต สาปไต่บติจึงให้ แสนสรวงไปทำงานเพื่อไถ่โทษคือไปนำตัวเจ้าหญิงวารุณีมาให้ตน เมื่อแสนสรวงลอบมาหา เจ้าหญิงและเจ้าหญิงทรงทราบความจำเป็นของแสนสรวงจึงทรงยินยอมที่จะมากับเขา ระหว่าง ทางเจ้าหญิงวารุณีทรงเกิดความสนิทสนมกับแสนสรวงและมักเรียกหาเขาเสมอ เมื่อสาปไต่บติ และวลีสัยออกมาอรับจึงเกิดความเข้าใจผิด สาปไต่บติให้ทหารนำเสลี่ยงมารับวารุณี ขณะจะ ขึ้นเสลี่ยง วารุณีก้าวพลาดและร้องเรียกให้แสนสรวงช่วย สาปไต่บติพิโรธมากจึงจะประหาร ชีวิตแสนสรวง ในเวลาเดียวกันสุธรรมธาดายกทัพมาชิงเอาพระราชธิดากลับคืน สาปไต่บติถูก จับ สุธรรมธาดาจึงนำแสนสรวงและวารุณีกลับไปยังนครของพระองค์

เรื่องนี้กล่าวถึงตัวละครในเมืองสมมติ มีการสร้างฉากในเมืองสมมติ เช่น สาปไต่บติ ราชอุทธยาน จึงสันนิษฐานว่าผู้ประพันธ์สร้างโครงเรื่องมาจากจินตนาการของผู้ประพันธ์

เจ้าหญิงอาหรับ กล่าวถึงเรือเอกพายัพพาชนุ่มชาวไทยว่าได้เจ้าหญิงดีดารา มเหสีของ ผู้ครองกรุงอาระเบียเป็นภรรยา ดีดาราถูกจับและถูกสั่งประหารชีวิต พายัพได้หาทางช่วยเหลือ ดีดาราโดยขอความช่วยเหลือจากเจ้าหญิงวารุณี พระเชษฐภคินีของดีดารา และเป็นเจ้าผู้ครอง กรุงอาหรับ วารุณีไม่ช่วยเหลืออีกทั้งยังช่วยพาพายัพพาชนุ่มทั้งสองมีความสัมพันธ์กัน วารุณีพยายาม

ขัดขวางพ่ายไม่ให้ไปช่วยเหลือดีดารา พ่ายหนีจากวารุณีและตามมาช่วยดีดารา บทละครตอนนี้จบลงตรงที่ดีดารากำลังเข้าสู่ลานประหารและพ่ายกำลังจะมาช่วยเธอ

เรื่องนี้กล่าวถึงพระเอกว่าเป็นชาวไทยและนางเอกเป็นมเหสีของเจ้าผู้ครองนครอาหรับ จึงสันนิษฐานว่าโครงเรื่องที่มีตัวละครเอกตัวใดตัวหนึ่งที่เป็นคนไทยนี้น่าจะมาจากจินตนาการของผู้ประพันธ์

เรื่องคาพอามาฏ กล่าวถึงเมืองไซซาเบีย เมืองสมมติเมืองหนึ่งที่มีเจ้าผู้ครองนคร และตัวละครเป็นชาวอาหรับ เรื่องมีว่า มกุฎไซซาเบียมีคำสั่งปลดท่านยาติน เสนาบดีฝ่ายยุติธรรมผู้ซึ่งเป็นบิดาของวารุณีด้วยข้อหาข้อโกสมบัคของท้องพระคลัง วารุณีพยายามเข้าเฝ้าและแก้ข้อกล่าวหาแต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ วารุณีโกรธเจ้าผู้ครองนครมาก เธอจึงสังหารเจ้าผู้ครองนครเสียแล้วหนีไปอยู่ที่เกาะกาลาราโดยมีเพื่อนสนิทชื่อลัฟดาคอยให้การช่วยเหลือ

ต่อมาคาริบบุตรของอาดัมได้มาจับกุมวารุณีแต่กลับถูกวารุณีจับตัวไว้ได้ เจ้าหญิงดินาทรงครองราชย์สมบัติสืบต่อจากพระราชบิดา พระองค์ได้เสด็จออกตามหาวารุณีจนพบ เจ้าหญิงดินาทรงช่วยเหลือคาริบไว้ได้ แต่ต้องทรงต่อสู้กับลัฟดา ส่วนวารุณีนั่นต่อสู้กับคาริบ

บทละครเรื่องนี้กล่าวถึงเมืองสมมติ และเป็นเรื่องของความอาฆาตแค้นของหญิงสาวคนหนึ่งที่เป็นบิดาถูกใส่ความ โครงเรื่องมีปมขัดแย้งของตัวละครระหว่างเจ้าผู้ครองนครกับข้าราชการบริพาร และมีการต่อสู้ที่แสดงถึงความมองอาจกล้าหาญของตัวละครหญิง บทละครเรื่องนี้มีลักษณะเด่นที่การแสดงความสามารถด้านการสู้รบของของวารุณีและดินา และแสดงให้เห็นว่าพระเอกกับนางเอกเป็นคู่ปรับหรือศัตรูกันจนทำให้ต้องมีการออกตามล่าและต่อสู้กัน

เรื่องบาบิเรียล กล่าวถึงเมืองสมมติชื่อกรุงซาปานาและเกาะบาบิเรียล ซึ่งเป็นเกาะที่สมมติว่าอยู่ในแถบมหาสมุทรอินเดีย ตัวละครเป็นแขกอาหรับ เรื่องมีว่า มาชินบุตรของพ่อค้าคนหนึ่งไปในเกาะได้หลงรักบาบิเรียล วันหนึ่งเขาแอบเห็นคนซูดคำถือน้ำมันและหายเข้าไปในถ้ำ พักหนึ่งก็มีคนเดินออกมาและพบว่าเป็นบาบิเรียล เขาจึงคิดว่าเธออาจก่อการบางอย่างที่เป็นความลับ ซึ่งแท้จริงแล้วบาบิเรียลได้ร่วมมือกับบิดาของเธออย่างเงียบ ๆ เพื่อก่อการกบฏ

หลังจากที่เปลี่ยนราชวงศ์ได้สามปี พระเจ้าอาระชีอาปัสผู้ครองกรุงซาปานาต้องทรงพบกับผู้ที่ลอบทำร้ายพระองค์ พระองค์ทรงมีอำมาตย์คนหนึ่งชื่ออาระปันที่เก่งกล้าสามารถและคอยช่วยเหลือพระองค์ให้พ้นจากการถูกลอบทำร้าย ต่อมาบาบิเรียลคิดจะลอบปลงพระชนม์กษัตริย์แต่อาระปันได้เข้ามาช่วยเหลือ บาบิเรียลจับพระองค์เป็นตัวประกันแล้วหนีรอดไปได้

บาบิเรียล กล่าวถึงเมืองสมมติซึ่งมาจากจินตนาการของผู้ประพันธ์ และมีความน่าสนใจในการสร้างปมขัดแย้งระหว่างพระเอกกับนางเอก นอกจากนี้มีการสร้างเหตุการณ์ที่กลับ เช่น มีชายซูดคำหายเข้าไปในถ้ำซึ่งทำให้สงสัยว่าใครคือชายซูดคำนั้น

ส่วนบทละครเรื่อง นางแก้ว (ผู้ชนะทศเดียว) นั้น ก็มีที่มาจากจินตนาการของผู้ประพันธ์

เช่นกัน ดังที่มีการกล่าวไว้ในคำบรรยายนำเรื่องว่า “เรื่อง ‘นางแก้ว’ เป็นนิยายสมมติ ซึ่งผูกขึ้นจากอารมณ์ของผู้เขียน มิได้อ้างอิงเอาประวัติศาสตร์ใด ๆ เข้ามาแต่งเติมให้ท่านผู้ดูเขาไปจากการดูละครเพื่อความเพลิดเพลินในความบันเทิง...”^{๒๒}

เนื้อเรื่องกล่าวถึงเจ้าฟ้าสุภาพว่าปลอมพระองค์เป็นทหารไล่ตามสัตว์ที่ทรงยิง จนมาถึงบ้านของวันทนี สาวชาวเขาแห่งสัตตบันทรี เจ้าฟ้าสุภาพทรงขออาหารจากวันทนี ขณะนั้นบิดาของนางกลับมาเห็นเข้าก็โกรธมากจึงนำวันทนีไปตระเวนขายทั่วหมู่บ้าน เจ้าฟ้าอนุราชพระบรมวงศานุวงศ์องค์หนึ่งทรงพบนางจึงซื้อนาง เวไนย์ซึ่งหลงรักวันทนีอยู่ไม่ยินยอมให้นางไปจึงถูกจับตัวไปลงโทษ เจ้าฟ้าสุภาพเสด็จผ่านมาและพบวันทนีกับเวไนย์จึงทรงขอวันทนีจากอนุราชมาเป็นสนมของพระองค์ ส่วนเวไนย์นั้นทรงให้ไปทำงานในวัง เจ้าฟ้าสุภาพมีมเหสีชื่ออิริยา นางลอบเป็นชู้กับเจ้าฟ้าอนุราชและร่วมกันก่อการกบฏ วันหนึ่งเจ้าฟ้าสุภาพและอิริยาปรึกษากันเรื่องการก่อกบฏ บังเอิญวันทนีแอบได้ยินเรื่องราวเสียก่อน เมื่อเจ้าฟ้าอนุราชจะปลงพระชนม์เจ้าฟ้าสุภาพ วันทนีได้ช่วยเหลือเจ้าฟ้าสุภาพจนพระองค์ปลอดภัย เจ้าฟ้าสุภาพจึงทรงให้วันทนีเป็นมเหสีแทนอิริยา

เสือปราบเสือ ผู้ประพันธ์ระบุว่า “ เป็นเรื่องของแขกอาหรับแถมฝรั่ง ” เนื้อเรื่องกล่าวถึงจามิลว่าเป็นเจ้าผู้ครองนครและมีอำนาจอยู่ในทะเลทรายซาฮารา จามิลเป็นชายหนุ่มที่เจ้าผู้และมีหญิงสาวมาหลงรักเขามากมาย แต่เขาไม่จริงใจกับหญิงคนใด เมื่อจามิลได้พบกับเดียนา เขาชอบเธอจึงปลอมตัวมาเป็นคนรับใช้ของมารดาของเดียนา เดียนาเป็นหญิงสาวสวยที่มีชายหนุ่มหลายคนมาหลงรักจึงทนงตนมาก เมื่อจามิลเกี้ยวพาราสี เดียนาจึงดูหมิ่นจามิลจนทำให้เขาโกรธและคิดหาทางที่จะเอาชนะเธอให้ได้

เรื่องนี้น่าจะมาจากจินตนาการของผู้ประพันธ์เพราะผู้วิจัยไม่พบบทละครตะวันตกที่มีเนื้อเรื่องดังกล่าวข้างต้น

มีข้อสังเกตว่าบางครั้งผู้ประพันธ์ประพันธ์เนื้อเรื่องบทละครร้องจากจินตนาการแต่แทรกวัฒนธรรม ประเพณีของชาวต่างชาติไว้ ทำให้ดูสมจริง เช่น แทรกความรู้เกี่ยวกับพิธีแต่งงานของชาวญี่ปุ่นในเรื่อง ญี่ปุ่นวิหาโฌม กล่าวถึงวานาฮินายทหารชาวญี่ปุ่นว่ารักอยู่กับโยวันชา แต่วานาฮิต้องไปสงคราม โกมิดาบุรุษไปรษณีย์ซึ่งหลงรักโยวันชาอยู่ได้กลั่นแกล้งวานาฮิ เมื่อวานาฮิเขียนจดหมายมาหาคนรัก โกมิดาก็ทำลายจดหมายนั้นเสีย ต่อมาเมื่อวานาฮิเสียชีวิต โยวันชาเข้าใจว่าคนรักเสียชีวิตจึงแต่งงานกับโกมิดา แต่วานาฮิกลับมาทันเวลาจึงบอกคนรักว่าโกมิดากลั่นแกล้งเขา โกมิดาอับอายที่ตนทำผิดจึงหนีไป วานาฮิจึงเข้าพิธีแต่งงานแทนโกมิดา

^{๒๒} จวงจันทน์ จันทรค์ณา [พรานบุรุษ], บทละครร้องเรื่องนางแก้ว(ผู้ชนะทิศเดียว)

รักหนึ่งเสียดยสอง ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งทีกล่าวถึงตัวละครชาวญี่ปุ่น เรื่องมีว่ายะมะกะกิมีภรรยาชื่อโนซาริ ยะมะกะกิต้องไปเยอรมันเพื่อตรวจเครื่องจักร ก่อนเดินทางยะมะกะกิได้ทำประกันชีวิตไว้ หลังจากนั้นมิข่าว่าเครื่องบินที่ยะมะกะกิโดยสารไปนั้นได้ประสบอุบัติเหตุและมีผู้เสียชีวิต โนซาริได้รับเงินประกันชีวิตของสามี หลายปีต่อมาโนซาริแต่งงานใหม่กับวามิโร แต่ยะมะกะกิได้ปรากฏตัว ทั้งยะมะกะกิและวามิโรต่างก็ไม่ยอมเลิกกับโนซาริ โนซาริหย่ากับยะมะกะกิและหนีไป ระหว่างที่หนีจากสามี เผอิญโนซาริได้ไปล่วงรู้ความลับของผู้ก่อการร้าย เธอจึงถูกผู้ร้ายตามล่า ฝ่ายวามิโรออกตามหาโนซาริเมื่อทราบว่าโนซาริถูกตามล่าจึงปลอมตัวเป็นโนซาริแทน และถูกยิงเสียชีวิต ฝ่ายยะมะกะกิออกตามหาโนซาริจนพบและได้อยู่ด้วยกัน วันหนึ่งทั้งสองได้ไปวางพวงมาลาให้วามิโรจึงถูกผู้ก่อการร้ายยิงจนเสียชีวิตทั้งคู่

บทละครเรื่องนี้กล่าวถึงตัวละครชาวญี่ปุ่นและฉากที่ประเทศญี่ปุ่น และกล่าวถึงการทำประกันชีวิตซึ่งเป็นสิ่งใหม่สำหรับสังคมไทยในสมัยนั้น นอกจากนี้มีการกล่าวถึงผู้ก่อการร้ายและการลอบวางระเบิด จึงอาจเป็นไปได้ว่าผู้ทรงพระนิพนธ์อาจทรงมีประสบการณ์จากการอ่านวรรณกรรมตะวันตก แล้วทรงนำความรู้จากวรรณกรรมนั้นมาเป็นข้อมูลในการทรงพระนิพนธ์บทละครเรื่องนี้ก็ได้

เจ้าหัวใจ กล่าวว่าเรื่องนี้เกิด ณ ประเทศอียิปต์ เรื่องมีว่านายร้อยเอกเอวันรักอยู่กับนักร้องและนักดนตรีที่ชื่อว่าซีซัน แต่ความรักของทั้งสองต้องมีอุปสรรคเพราะซันตาเรีย มงกุฎราชกุมารของเจ้าผู้ครองนครได้หลงรักซีซันด้วย พระองค์ให้ทหารจับตัวซีซันมาขังไว้ เอวันตามมาช่วยคนรักได้สำเร็จ แต่เขาต้องยอมรับข้อเสนอของซันตาเรียว่าจะช่วยดูแลเรื่องการทหารเพราะซันตาเรียจะต้องครองราชย์สืบต่อจากพระราชบิดาที่สวรรคต เอวันกับซีซันจึงสมหวังในรัก

เรื่องนี้กล่าวถึงฉากท้ายเมืองกรุงไคโร และวิถีชีวิตของคนส่วนหนึ่งที่อยู่ในเมืองไคโร เช่น พวกยิปซีที่เข้ามาร้องเพลงและค้าขายตามท้องถนนในเมืองไคโร เป็นต้น จึงสันนิษฐานว่าผู้ประพันธ์อาจเคยศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศอียิปต์ และนำมาเป็นข้อมูลในการประพันธ์

เรื่องราวที่มาจากจินตนาการให้ความเพลิดเพลินเพราะเป็นสิ่งที่ผู้ประพันธ์สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ มีการหลอมรวมจินตนาการ และประสบการณ์ของผู้ประพันธ์เข้าไว้ด้วยกัน การแทรกวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตของตัวละครชาติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทำให้เรื่องดูสมจริง และผู้อ่านได้ความรู้เพิ่มขึ้นด้วย

๑.๓ เนื้อเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ของละครรำ

บทละครร้องที่ผู้ประพันธ์คิดโครงเรื่องขึ้นเอง และมีเนื้อเรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ นั้นมีอยู่ จำนวน ๕ เรื่อง ได้แก่ กระต่ายข่มจันทร์ ช่อชูชีวัน ฤกามกำสรวล ยอดมณีรัตน์และราชบุตรร้อยศรีหรือราชนารีอังวะ การประพันธ์เนื้อเรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ นี้ได้รับอิทธิพลจากละครรำ สมถวิล วิเศษสมบัติ กล่าวถึงเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ในละครรำว่า

วรรณคดีการละครซึ่งเป็นบทละครร่างดั้งเดิมของไทยนั้นส่วนใหญ่จะมีโครงเรื่องและการดำเนินเรื่องคล้ายคลึงกันคือเป็นเรื่องราวของท้าวพระยามหากษัตริย์ และชนชั้นสูงในราชสำนัก ดังที่เรียกกันว่าเป็นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ เช่น เรื่อง รามเกียรติ์ อิเหนา อุณรุท สังข์ทอง คาวี มณีพิชัย ไชยเชษฐา สังสิลปชัย แก้วหน้าม้า สุวรรณหงส์ โม่งป่า การะเกษ พิกุลทอง เป็นต้น ส่วนใหญ่จะเป็นชื่อของตัวเอกของเรื่องซึ่งเป็นโอรสหรือธิดากษัตริย์ ส่วนการดำเนินเรื่องก็ใช้แนวพลัดพราก การอุปสมถ การทำเสน่ห์เล่ห์กลด้วยความอิจฉาริษยากันระหว่างเมียน้อยเมียหลวง และการชิงรักหักสวาทกัน เป็นต้น ในตอนจบของเรื่องมักจะจบลงอย่างมีความสุข หลังจากที่พระเอกหรือนางเอกของเรื่องได้ทนลำบากตรากตรำและพิสูจน์คุณค่าความดีของตนแล้ว^{๒๙}

บทละครเรื่องที่มีเนื้อเรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ กล่าวถึงตัวละครที่เป็นกษัตริย์ และชนชั้นสูงในราชสำนัก บทละครเรื่องดังกล่าวมีหลายแนว เช่น แนวพลัดพราก ได้แก่ ฤกมคำศรวล แนวอิจฉาริษยาระหว่างเมียน้อยเมียหลวง เช่น ราชบุตรสร้อยศรีหรือราชนารีอังวะและขอมณิรัตน์ แนวชิงรักหักสวาท เช่น กระต่ายข่มจันทร์ และ ช่อชูชีวัน

เรื่องแนวพลัดพราก เป็นเรื่องของการพลัดพรากระหว่างกษัตริย์กับชายา ได้แก่ ฤกมคำศรวล เรื่องนี้กล่าวถึงกษัตริย์ชื่อหม่องปาตีว่าทรงสั่งประหารชีวิตพระชายาซึ่งเป็นหญิงชาวบ้านด้วยทรงเข้าพระทัยผิด แต่พระชายาทรงรอดจากการถูกสั่งประหารเพราะมีผู้ที่คอยช่วยเหลือนางต่อมา กษัตริย์ทรงทราบความจริงพระองค์ทรงเสียพระทัยมาก ทรงออกตามหาพระชายาด้วยพระองค์เอง เมื่อทรงหานางไม่พบก็ทรงคร่ำครวญและทรงไม่ต้องการมีพระชนม์ชีพอยู่อีกต่อไป

เรื่องแนวอิจฉาริษยาระหว่างเมียน้อยเมียหลวง เป็นเรื่องของความอิจฉาริษยากันระหว่างมเหสีของกษัตริย์ ได้แก่ ราชบุตรสร้อยศรีหรือราชนารีอังวะซึ่งกล่าวถึงกษัตริย์พบว่ามเหสีหลายองค์ มเหสีเอกและมเหสีรองเป็นพี่น้องกัน แต่มเหสีเอกมีความอิจฉาริษยาและมักหาทางกลั่นแกล้งมเหสีรองอยู่เสมอ และขอมณิรัตน์ กล่าวถึงเจ้าชายมณิรัตน์ว่าทรงมีชายาหลายคนและและชายาเหล่านั้นแสดงความหึงหวงและอิจฉาริษยากัน เจ้าชายมณิรัตน์ทรงปราบทหารเอกซึ่งเป็นศัตรูต่อราชบัลลังก์ ต่อมาทรงได้ทรงเป็นกษัตริย์และทรงมีขอมณิรัตน์เป็นสมบัติคู่บ้านเมือง

เรื่องแนวชิงรักหักสวาท เป็นเรื่องของการแย่งชิงเจ้าหญิงผู้มีความงดงามระหว่างกษัตริย์หรือเจ้าชายต่างเมือง ได้แก่ กระต่ายข่มจันทร์ซึ่งกล่าวถึงเจ้าหญิงสร้อยมาศว่าจะชิงเมืองคืนจากเจ้าชายสุริยา เจ้าหญิงสร้อยมาศมาขอพบเจ้าชายสุริยา เจ้าชายสุริยาทรงชื่นชอบนางและอยากได้เป็นชายา แต่เจ้าชายมินทราซึ่งหลงรักเจ้าหญิงสร้อยมาศได้สังหารเจ้าชายสุริยา และให้เจ้าหญิงสร้อยมาศครองบัลลังก์ และเรื่องช่อชูชีวัน กล่าวถึงพระเจ้าจันทรราชาเป็นคู่อภิเษกกับพระนาง

^{๒๙} สมถวิล วิเศษสมบัติ, วรรณคดีการละคร(กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอักษรบัณฑิต, ม.ป.ป.), ๗.

ศศิธร พระเจ้าทศวิชัยทรงหลงรักพระนางศศิธรจึงทรงต่อสู้กับพระเจ้าจันทรราช พระเจ้าจันทรราชทรงเพี้ยงพล้ำและสวรรคต พระเจ้าทศวิชัยอภิเษกกับพระนางศศิธร

นอกจากจะมีเนื้อเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ แบบละครรำแล้ว มีข้อสังเกตว่าบทละครเรื่องดังกล่าวมีเนื้อเรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่คล้ายกับเนื้อเรื่องของลิเกด้วย ลิเกมีเรื่องราวแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ กล่าวคือ ตัวละครเอกชายและหญิงมักเป็นกษัตริย์ มีนางโง่งซึ่งเป็นคนธรรมดาหรือกษัตริย์ก็ได้ นางโง่งนี้มีความหึงหวง นอกจากนี้มีพี่เลี้ยง สัตว์คู่ใจ โจร ขกษ์ เทวดา ฤๅษี และอมมนุษย์ ลิเกมีการดำเนินเรื่องที่คล้ายกันคือ ตัวละครเอกเป็นผู้เดินทางจากเมือง และพบคู่ครอง ตัวละครเอกชายมักเดินทางไปเมืองฝ่ายหญิง ฝ่ายหญิงจัดพิธีเลือกคู่ครอง มีสื่อชักนำไปให้ฝ่ายชายและหญิงพบกัน เมื่อตัวละครเอกพบกันแล้วก็พลัดพรากจากกัน หลังจากนั้นจึงมีการติดตามกัน ต่อมาจึงพบกันแต่มักจะมีเหตุให้จำกันไม่ได้ ก่อนที่ทั้งสองจะจำกันได้ก็มักมีการลองใจหรือพิสูจน์ความบริสุทธิ์ก่อน และเมื่อเข้าใจกันแล้วก็อยู่กันอย่างมีความสุข^{๒๔}

มีข้อสังเกตว่าบทละครเรื่องทั้งห้าเรื่องซึ่งมีเนื้อเรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ นั้น ประพันธ์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นสมัยที่คนนิยมชมลิเกต่อเนื่องมาจากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สุรพล วิรุฬห์รักษ์ กล่าวถึงความนิยมในการชมลิเกว่า “เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๔๕๔ - ๒๔๖๘) การมหรสพของไทยรุ่งเรืองเป็นอันมาก ทั้งที่เป็นของหลวงและของสามัญชน ลิเกก็เป็นที่นิยมแพร่หลายทั้งในพระนครและต่างจังหวัด ”^{๒๕} บทละครเรื่องมีเรื่องราวแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ เช่นเดียวกับลิเก ผู้วิจัยจึงคิดว่าการประพันธ์บทละครเรื่องอาจได้รับอิทธิพลมาจากลิเกก็เป็นได้

สรุปว่าบทละครเรื่องที่ผู้ประพันธ์คิดโครงเรื่องขึ้นเองมีที่มาจากสภาพสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์ ประกอบด้วยเรื่องราวภายในครอบครัวและชีวิตสมรส สภาพเศรษฐกิจและสังคมจินตนาการของผู้ประพันธ์ และเนื้อเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ของละครรำ การที่บทละครเรื่องมีที่มาหลากหลายทำให้โครงเรื่องของบทละครเรื่องมีความหลากหลายด้วย

^{๒๔} ฝะอบ โปษะกฤษณะและคณะ, **วรรณกรรมประกอบการเล่นลิเก** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๓), ๓๔๓- ๓๕๒.

^{๒๕} สุรพล วิรุฬห์รักษ์, **ลิเก** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ห้องภาพสุวรรณ, ม.ป.ป.), ๖๕.

๒. บทละครเรื่องที่ได้โครงเรื่องมาจากเรื่องเดิม

บทละครเรื่องที่ได้เค้าโครงเรื่องมาจากเรื่องเดิมมีจำนวน ๒๕ เรื่อง ประกอบด้วย บทละครเรื่องที่มีที่มาจากวรรณคดีและวรรณกรรมของไทย จำนวน ๑๒ เรื่อง ได้แก่ ๑. ขบถธรรมเถียร ๒. ชีวิตบุเรงนอง ๓. ท้าวกกกนาก (เมืองลพบุรี) ๔. พระพุทธเจ้าเสด็จ ๕. มหาราชวงศ์พม่า (แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์) ๖. มิตตาสิลิเวศว์ (ฤๅดาบเพราะรัก) ๗. ราชธานีราช ตอน มะสะลุมครองเมือง ๘. ราชพงษาวดารพม่า ยุค ราชธานีฤทธิ์ ตอน พิศพม่าหึง ๙. เลือดคุดุชยา (หวลให้ใจหาย) ๑๐. ราชพงษาวดารจีน ยุค สามก๊ก ตอน ตั้งโต๊ะหลงกลนางเดียวเขียน ๑๑. อีนากพระโขนง ๑๒. ขวัญอินทร์เทวะดา และบทละครเรื่องที่มีที่มาจากต่างชาติ จำนวน ๑๓ เรื่อง ได้แก่ ๑. กระหิณกระหือรือ ๒. กลับร้ายกลายเป็นดี ๓. ความพยายบาท ๔. จูบสั่ง ๕. ใจเด็ด ๖. ขึ้นได้เหมิง ๗. ตึกตายอดรัก ๘. แทนที่ ๙. แปรแดน ๑๐. พ่อโด้งกระยาสารท - ขี้ตลาดเกมหยิ่ง ๑๑. เพ็ชรน้ำเงิน ๑๒. เมืองรักเมืองร้าง ๑๓. ราชพงษาวดารจีน ยุคได้เซ็ง ชุด พระเจ้าเกียนหลงทงเสนห์ ๑๔. โรสิตา ๑๕. สาวเครือฟ้า ๑๖. อาลีบาบา ๑๗. หอกข้างแคร่ ในจำนวน ๒๕ เรื่องนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงพระนิพนธ์ไว้ ๒๒ เรื่อง ได้แก่ ๑. กระหิณกระหือรือ ๒. กลับร้ายกลายเป็นดี ๓. ขบถธรรมเถียร ๔. ขวัญอินทร์เทวะดา ๕. จูบสั่ง ๖. ใจเด็ด ๗. ขึ้นได้เหมิง ๘. ตึกตายอดรัก ๙. ท้าวกกกนาก (เมืองลพบุรี) ๑๐. แทนที่ ๑๑. แปรแดน ๑๒. พระพุทธเจ้าเสด็จ ๑๓. พ่อโด้งกระยาสารท - ขี้ตลาดเกมหยิ่ง ๑๔. เพ็ชรน้ำเงิน ๑๕. มหาราชวงศ์พม่า (แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์) ๑๖. มิตตาสิลิเวศว์ (ฤๅดาบเพราะรัก) ๑๗. ราชพงษาวดารจีน ยุคได้เซ็ง ชุด พระเจ้าเกียนหลงทงเสนห์ ๑๘. ราชพงษาวดารจีน ยุคสามก๊ก ตอน ตั้งโต๊ะหลงกลนางเดียวเขียน ๑๙. ราชพงษาวดารพม่า ยุค ราชธานีฤทธิ์ ตอน พิศพม่าหึง ๒๐. ราชธานีราช ตอน มะสะลุมครองเมือง ๒๑. สาวเครือฟ้า ๒๒. อีนากพระโขนง จวงจันทน์ จันทรคณา ประพันธ์ไว้ ๓ เรื่อง ได้แก่ ๑. โรสิตา ๒. เมืองรักเมืองร้าง ๓. เลือดคุดุชยา (หวลให้ใจหาย) นอกจากนี้มีผู้ประพันธ์ไว้คนละ ๑ เรื่อง ได้แก่ แก้วตราฐ ประพันธ์เรื่อง อาลีบาบา กิมได้ สุจริตกุล ประพันธ์เรื่อง ความพยายบาท นางสาวชมชื่น ประพันธ์เรื่อง หอกข้างแคร่ และหม่อมสัสมเกลี้ยง ประพันธ์เรื่อง ชีวิตบุเรงนอง

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องที่มาจากวรรณคดีและวรรณกรรมของไทยนั้น ประกอบด้วย บทละครเรื่องที่มีที่มาจากวรรณคดีไทย จำนวน ๗ เรื่อง ได้แก่ จากเรื่องราชธานีราช ตอน มะสะลุมครองเมือง ราชพงษาวดารพม่า ยุค ราชธานีฤทธิ์ ตอน พิศพม่าหึง และสามก๊ก ตอน ตั้งโต๊ะหลงกลนางเดียวเขียน ส่วนบทละครเรื่องที่มีที่มาจากวรรณกรรมไทยนั้น มีจำนวน ๕ เรื่อง ประกอบด้วย เรื่องที่มีที่มาจากพงสาวดารไทย ได้แก่ ขบถธรรมเถียร พระพุทธเจ้าเสด็จ และเลือดคุดุชยา (หวลให้ใจหาย) และเรื่องที่มีที่มาจากพงสาวดารพม่าฉบับภาษาไทย ได้แก่ เรื่องมหาราชวงศ์พม่า (แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์) และ มิตตาสิลิเวศว์ (ฤๅดาบเพราะรัก)

การที่บทละครเรื่องหลายเรื่องมีโครงเรื่องที่มาจากพงสาวดารนั้น อาจเป็นเพราะว่าคนในสมัยนั้นนิยมเรื่องจากพงสาวดาร เช่น ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผู้นำเรื่องจากพงสาวดารมาแสดงเป็นมหรสพต่าง ๆ รวมทั้งมีการประพันธ์บทประกอบการแสดงมหรสพด้วย เช่น เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงจัดการแสดงละครพันทาง เรื่อง สามก๊ก ราชาริราช ชูยถึง ไชยอัน ห้องสิน บัวนฮวยเหลา เป็นต้น และมีหลวงพัฒนพงศ์ภักดีเป็นผู้ที่ประพันธ์บทพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงจัดการแสดงละครพันทาง เรื่อง พงยาวดารกรุงทวารวดี ครั้นจุลศักราช ๑๐๕๑ พระราชพงษาวดารไทย ตอน ปราบยมราชสังขบล วิรสถริถกลาง คุณหญิงโม กบฏธรรมเถียร เจ้าพระยานคร เป็นต้น และพระองค์ทรงพระนิพนธ์บทละครประกอบการแสดงด้วย นอกจากนี้กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงพระนิพนธ์บทหุ่นจีนเรื่อง ชวยงัก และมีการแสดงลิเกเรื่อง ราชาริราช ตอน มะกะโทเลี้ยงช้าง^{๒๖} รวมทั้งการแสดงลิเกที่ประยุกต์ให้เข้ากับงิ้ว ดังคณะลิเกของหลวงสันต์ที่เล่นเรื่องส่วยถึง^{๒๗} เป็นต้น ด้วยความนิยมในพงสาวดารนี้ได้มีส่วนที่ทำให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงนำพงสาวดารมาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่อง

นอกจากความนิยมในพงสาวดารแล้ว เหตุการณ์จากพงสาวดารก็มีความเหมาะสมแก่การนำมาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่องด้วย เพราะมีการแสดงความขัดแย้งของบุคคลในประวัติศาสตร์ซึ่งมีผลต่อเหตุการณ์บ้านเมือง และเมื่อนำมาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่องก็ให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่ผู้อ่าน เช่น เรื่อง ขบถธรรมเถียร กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนธรรมเถียรฆ่าหลวงเดิมของเจ้าฟ้าอภัยทศได้ปลอมตนเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศ แล้วชักชวนผู้คนให้รวมก่อกบฏต่อพระเพทราชา หลวงสรศักดิ์พระมหาอุปราชทรงเตรียมรับศึกในพระนคร และทรงยิงธรรมเถียร ธรรมเถียรหนีไปได้แต่ภายหลังถูกจับมาสำเร็จโทษ เหตุการณ์ตอนนี้มีความน่าสนใจเพราะกล่าวถึงการใช้อุบายและกลศึกในการสู้รบ อีกทั้งยังแสดงความกล้าหาญของตัวละครด้วย

นอกจากนี้มีบทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องที่มาจากตำนาน นิทานท้องถิ่น นิทานอิงบุคคลที่มีอยู่จริงในสมัยของผู้ทรงพระนิพนธ์ นวนิยาย และนวนิยายแปลด้วย สำหรับเรื่องที่มีที่มาจากตำนาน ได้แก่ ท้าวกกกนก (เมืองลพบุรี) เรื่องที่มีที่มาจากนิทานท้องถิ่น ได้แก่ อินาก พระโขนง เรื่องที่มีที่มาจากนิทานอิงบุคคลที่มีอยู่จริงในสมัยของผู้ทรงพระนิพนธ์ ได้แก่ ขรวิอินทร์เทวดา และเรื่องที่มีที่มาจากนวนิยาย ได้แก่ ชีวิตบุญแรงนอง บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมา

^{๒๖} พระยาอนุমানราชชน, *อัตชีวประวัติของพระยาอนุমানราชชน* (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิพร, ๒๕๑๒), ๒๐.

^{๒๗} ขุนวิจิตรมาตรา, (กาญจนาคพันธุ์) *๘๐ ปีในชีวิตข้าพเจ้า* (พระนคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๒๓), ๗๖.

จากวรรณกรรมดังกล่าวเป็นเรื่องที่คนไทยในสมัยของผู้ประพันธ์ให้ความสนใจอยู่ในขณะนั้น

ในส่วนของ**บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากต่างชาติ**นั้น ประกอบด้วยบทละครที่มีโครงเรื่องมาจากชาติตะวันตกจำนวน ๑๖ เรื่องและบทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากชาติตะวันออกจำนวน ๑ เรื่อง บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากชาติตะวันตกนั้น ประกอบด้วย บทละครที่มีโครงเรื่องมาจากวรรณกรรม ได้แก่ เรื่องที่มีที่มาจากนิทาน เช่น ใจเด็ด จีนได้เหมิง และแปดแดนต์ เรื่องที่มีที่มาจากเทพนิยาย เช่น คู่กายอดรัก เรื่องที่มีที่มาจากนิยาย เช่น กลับร้ายกลายเป็นดี เรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากบทละคร เช่น กระหิณกระหือรือ เรื่องที่มาจากจดหมายเหตุ เช่น ราชพงษาวดารจีน ยุคไต้เซ็ง ชูต พระเจ้าเกียนหลงทงเสนห์ และเรื่องที่มีที่มาจากนวนิยาย เช่น ความพยายาม บทละครเรื่องดังกล่าวปรากฏอยู่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การที่มีบทละครที่ดัดแปลงจากวรรณกรรมของตะวันตกเป็นจำนวนมากนี้เป็นเพราะในสมัยนั้นได้มีการแปลวรรณกรรมจากตะวันตกกันอย่างแพร่หลาย เช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริต โดยทรงดัดแปลงนิทานชุด Arabian Night Entertainment ตอน The Sleeper Awakened^{๒๘} พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) ทรงพระนิพนธ์เรื่องจดหมายจางวางหว่า โดยทรงได้แนวคิดจาก The Letters of Self-made Merchant to His Son ของ George Horace Lorimer เป็นต้น จวบจนรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัววรรณกรรมแปลได้เป็นที่แพร่หลายมากยิ่งขึ้น เช่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลเรื่อง The Merchant of Venice ของ William Shakspeare และทรงตั้งชื่อบทละครเรื่องนี้ว่าเวนิสวานิช เสถียรโกเศศ- นาคะประทีป แปลเรื่อง The Pilgrim Kamanita และตั้งชื่อเรื่องว่ากามนิต เป็นต้น ความนิยมในการแปลและดัดแปลงวรรณกรรมของตะวันตกมีส่วนทำให้ผู้ประพันธ์บทละครดัดแปลงเรื่องจากวรรณกรรมตะวันตก

บทละครเรื่องไม่ได้มีโครงเรื่องที่มาจากวรรณกรรมเท่านั้น หากยังมีโครงเรื่องที่มาจากอุปรากรและภาพยนตร์ของตะวันตกด้วย เรื่องที่โครงเรื่องมาจากอุปรากร ได้แก่ สาวเครือฟ้า และ เรื่องที่โครงเรื่องมาจากภาพยนตร์ ได้แก่ โรสิตา นอกจากนี้ยังมีบทละครที่มีโครงเรื่องมาจากชาติตะวันตกแต่ไม่ได้มีการระบุรูปแบบของเรื่องเดิม ได้แก่ จูบสัง แทนที่ พ่อโด้ง กระยาสารท- จัฆลาดเกมหยิ่ง และ เพ็ชรน้ำเงิน และมีบทละครเรื่องที่ไม่ได้ระบุว่าเป็นเรื่องของ

^{๒๘} วัฒนา บุรกลีกร, “ลิลิตนิทราชาคริต พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่๕เปรียบเทียบกับเรื่องอาบุหะซันในนวนิยายอาหรับราตรีฉบับภาษาอังกฤษ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๓), ๑๐-๑๑. ระบุไว้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเก็บเนื้อความจากต้นฉบับภาษาอังกฤษแต่ไม่ทรงระบุชื่อผู้ประพันธ์

ตะวันตกแต่มีลักษณะคล้ายเรื่องของชาติดะวันตกได้แก่ เมืองรักเมืองร้าง และหอกข้างแคร่ สำหรับบทละครเรื่องที่มีที่มาจากชาติดะวันออกนั้นมีเพียงเรื่องเดียว ได้แก่ อาลีบาบา

การเลือกเรื่องเดิมมาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่องมีความสัมพันธ์กับสภาพสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์ เช่น เลือกเรื่องที่เป็นที่นิยมหรือกำลังเป็นที่สนใจของคนไทยในสมัยของผู้ประพันธ์ และเลือกเรื่องจากตะวันตกมาดัดแปลงใหม่เพราะการแปลและดัดแปลงวรรณกรรมของตะวันตกกำลังเป็นที่นิยมของผู้ประพันธ์ เป็นต้น บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องที่มีมาจากเรื่องเดิม^{๒๔} นั้นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒. ๑ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องจากวรรณคดีและวรรณกรรมไทย

การศึกษาบทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากวรรณคดีและวรรณกรรมของไทยนั้น ผู้วิจัยจะพิจารณาบทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากวรรณคดีไทยเป็นลำดับแรก ดังนี้

๒. ๑. ๑. บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากวรรณคดีไทย

บทละครเรื่องที่มีที่มาจากวรรณคดีไทยมีจำนวน ๓ เรื่อง ได้แก่ เรื่อง ราชาริราช ตอน มะสะลุมครองเมือง เรื่อง ราชพงษาครพมายุคราชาธิฤทธิ์ ตอน พิศพมาหิง และเรื่องสามก๊ก ตอน ตั้งโต๊ะหลั่งกลนางเดียวเขียน และมีรายละเอียดดังนี้

๒. ๑. ๑. ๑ บทละครเรื่องเรื่องราชาริราช ตอน มะสะลุมครองเมือง

บทละครเรื่องนี้มีที่มาจากวรรณคดีไทยเรื่อง ราชาริราช ตอน แต่งตั้งมะสะลุมเป็นสมิงนครอินทร์ เรื่องราชาริราชให้ความเพลิดเพลิน และให้ความรู้เกี่ยวกับกลศึก ตลอดจนเป็นความเรียงร้อยแก้วที่มีสำนวนโวหารที่ดีด้วย สำหรับความเป็นมาของเรื่องราชาริราชนี้มีว่า

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเมื่อครั้งพระองค์ทรงปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีสมัยรัตนโกสินทร์ ครั้งนั้นพระองค์มีพระราชเจตนาารมณในการสร้างหนังสือให้คงไว้เป็นแบบฉบับสำหรับพระนครทั้งฝ่ายศาสนาจักรและพระราชอาณาจักร ซึ่งประกอบด้วยคัมภีร์ทางพุทธศาสนา กฎหมาย ตำรา ราชประเพณีและพงสาวดาร ทั้งนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมบรรดาลูกขุน และผู้รู้ชำนาญการแบบแผนเรื่องราวโบราณแต่ดั้งเดิม เพื่อช่วยกันเรียบเรียงแล้วจึงทรงตรวจแก้ไขอีกชั้นหนึ่ง

อย่างไรก็ตามในส่วนพงสาวดารนั้นพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นักปราชญ์ และกวี

^{๒๔} ผู้วิจัยจะศึกษาเปรียบเทียบบทละครเรื่องกับเรื่องเดิมในแง่ของกลวิธีการดัดแปลงเนื้อเรื่องในบทที่ ๓ และเรื่องกลับร้ายกลายเป็นดี จูบสัง แทนที่ พ่อไต้กระยาสารท- ขี้ลาดเกมหยิ่ง เพ็ชรน้ำเงิน ราชพงษาครพมาจุย ยุค ได้เซ่ง ชุค พระเจ้าเกียนหลงทงเซนต์ และ โรลิตานัน ผู้วิจัยไม่พบเรื่องเดิมจึงมิได้นำมาศึกษาในด้านกลวิธีการดัดแปลงเนื้อเรื่อง

ในราชสำนักแปลพงสาวดารต่างชาติ เป็นต้นว่า พงสาวดารจีน เช่น ไช่ฮั่น เลียดก๊ก สามก๊ก และ พงสาวดารมอญ ดังนั้นพงสาวดารมอญเรื่องราชาธิราชจึงปรากฏด้วยเหตุผลดังกล่าว

การแปลและเรียบเรียงเรื่องราชาธิราชปรากฏหลักฐานในบานแผ่นของพระสมุทราชาธิราช ว่าพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พระยาอินทอัครราช พระภิรมย์ และพระศรีภูริปริชา เรียบเรียงเรื่องราชาธิราชให้เป็นภาษาไทยที่สมบูรณ์ เพื่อจะได้ เป็นประโยชน์สืบไป^{๑๐๐}

ราชาธิราช กล่าวถึงเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์แต่มีการสร้างเรื่องราวของเหตุการณ์ ซึ่งมี ปมขัดแย้งของตัวละครที่สร้างความสนใจให้ผู้อ่านอยากติดตามเรื่อง กุสุมา รักษมณี กล่าวไว้สรุปได้ ว่าราชาธิราชมิได้เป็นบันทึกประวัติศาสตร์เหมือนพงสาวดารทั่วไป ราชาธิราชมีนาฏลักษณ์ที่ ดึงดูดความสนใจของผู้อ่าน ราชาธิราชไม่เน้นบทพรรณนาที่ใช้อลังการมาอย่างลิลิตตะเลงพ่าย แต่ มีจุดเด่นอยู่ที่เรื่องราวของเหตุการณ์มากกว่าภาพที่เกิดจากบทพรรณนา เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและจบ ลงแต่ละตอนต่างมีเอกภาพและความเข้มข้นของเนื้อเรื่อง จนทำให้มีความสำคัญทัดเทียม กัน เป็นวรรณกรรมที่ร้อยเรื่องราวแต่ละตอน (episode) เข้าไว้ด้วยแกนสำคัญคือเรื่องราวของ พระเจ้าสีหราชาธิราช^{๑๐๑}

ราชาธิราชสร้างความสนใจของผู้อ่านให้ใคร่ติดตามเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มีปมขัดแย้งของตัว ละคร และมีรสต่าง ๆ เช่น รสรัก รสกล้าหาญ รสโศกเศร้า เป็นต้น ด้วยเนื้อเรื่องที่มีความสนุกสนาน เพลิดเพลินนี้จึงทำให้มีผู้ที่นำเรื่องนี้มาประพันธ์เป็นบทละคร เช่น หลวงพัฒนพงศ์ภักดี(นายทิม สุขยางค์) ประพันธ์บทละครพันทางเรื่อง ราชาธิราช เพื่อให้คณะละครผสมสามัคคีของเจ้าพระยา มหินทรศักดิ์ธำรงแสดง ต่อมาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงนำวรรณคดี เรื่อง ราชาธิราช ตอน แต่งตั้งมะสะลุมเป็นสมิงนครินทร์ มาดัดแปลงเป็นบทละครร้องเรื่อง ราชาธิราช ตอน มะสะลุมครองเมือง และทรงใช้นามปากกาว่า “พระศรี”

ราชาธิราช ตอน แต่งตั้งมะสะลุมเป็นสมิงนครินทร์ กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่มะสะลุม ทหารของพระเจ้าราชาธิราชใช้อุบายจนตัดศีรษะมะกรานได้สำเร็จ พระเจ้าราชาธิราชจึงทรงให้ มะสะลุมครองเมืองตึกกล้า และพระราชทานหญิงงามให้เป็นรางวัล เมื่อผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงนำ

^{๑๐๐} เจ้าพระยาพระคลัง(หน)และคณะ, **ราชาธิราช**, พิมพ์ครั้งที่๑๖ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ กุศลกาลาดพร้าว, ๒๕๔๓),๑.

^{๑๐๑} กุสุมา รักษมณี “นาฏลักษณ์ในราชาธิราช,” ใน **วรรณสารวิจัย**(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ แม่คำพาง, ๒๕๔๓),๓๐-๓๑.

เหตุการณ์ตอนนี้มาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่อง พระองค์ทรงรักษาโครงเรื่องเดิมไว้ และทรงดัดเหตุการณ์บางเหตุการณ์ออกไปเพื่อให้มะสะลุมเป็นพระเอกที่มีบทบาทที่สำคัญที่สุดในเรื่อง และทำให้เนื้อเรื่องมีความกระชับยิ่งขึ้น ทรงเน้นให้เห็นถึงการใช้กลศึกที่แยบยล และบทบาทที่เด่นชัดของตัวละคร “มะสะลุม” ที่มีพร้อมทั้งสติปัญญา และความองอาจกล้าหาญจนสามารถดัดศิระมะกรานได้สำเร็จ อีกทั้งยังทรงเพิ่มบทกระหว่ามะสะลุมกับนางเกษราด้วย บทละครเรื่องนี้จึงทั้งมีวีรส และศฤงคารรสซึ่งมีความสนุกสนานและน่าติดตามอย่างยิ่ง

๒. ๑. ๑. ๒ บทละครเรื่องราชพงษาวดารพม่ายุคราชชาติฤทธิ์

ตอน พิศพม่าหึง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงนำวรรณคดีเรื่อง ราชชาติราช ตอน นางกายช่วยนางมั่งคละเทวีมาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่อง ราชพงษาวดารพม่ายุคราชชาติฤทธิ์ ตอน พิศพม่าหึง และทรงใช้นามปากกาว่า “พระศรี ”

ราชชาติราช ตอน นางกายช่วยนางมั่งคละเทวี กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่นางกายได้ช่วยเหลือนางมั่งคละเทวีที่พลัดหลงไปในป่า ภายหลังพระเจ้าฝรั่งมั่งมั่งทรงหึงนางมั่งคละเทวีจึงสั่งประหารชีวิตนางกาย เหตุการณ์ตอนนี้ทำให้รู้สึกสงสารนางกายที่รักษาหน้าที่และมีความจงรักภักดีต่อเจ้านายแต่กลับต้องถูกประหารชีวิต เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงนำเหตุการณ์ดังกล่าวมาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่อง พระองค์ทรงคงเหตุการณ์สำคัญในเรื่องไว้ และทรงเพิ่มอารมณ์โศกด้วยการเพิ่มบทบาทของตัวละครประกอบ เช่น เพิ่มบทบาทของครอบครัวของนางกายที่ต่างก็พากันมาหานางกายก่อนที่จะถูกประหาร ความอาลัยรักของนางกายที่มีต่อครอบครัว และการคร่ำครวญของครอบครัวนางกายที่ต้องสูญเสียผู้นำไป ช่วยเน้นย้ำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเห็นอกเห็นใจตัวละคร ก่อให้เกิดอารมณ์โศกอย่างลึกซึ้ง อีกทั้งสร้างอารมณ์สะเทือนใจได้เป็นอย่างดี

๒. ๑. ๑. ๓ บทละครเรื่องราชพงษาวดารจีนยุค สามก๊ก ตอน ตั้ง

โต๊ะหลกนางเดียวเขียน

สามก๊ก ให้ความเพลิดเพลินเพราะมีเหตุการณ์ที่แสดงถึงความขัดแย้งระหว่างตัวละครเพื่อชิงความเป็นใหญ่ในบ้านเมือง และมีการใช้กลอุบายของตัวละครในการทำศึกสงคราม นอกจากนี้ยังจัดเป็นความเรียงที่มีการใช้ภาษาที่ดีอีกด้วย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงตำนานของเรื่องสามก๊กว่า

หนังสือสามก๊กไม่ใช่เป็นพงสาวดารสามัญ จีนเรียกว่า “สามก๊กจี” แปลว่าจดหมายเหตุเรื่องสามก๊กเป็นหนังสือ ซึ่งนักปราชญ์จีนคนหนึ่งเลือกเอาเรื่องในพงสาวดารตอนหนึ่งมาแต่งขึ้น โดยประสงค์จะให้เป็นที่ตำราสำหรับศึกษาอุบายการเมืองและการสงคราม และแต่งได้อย่างยิ่งจะเป็น

หนังสือเรื่องหนึ่งซึ่งนับถือทั่วไปในประเทศจีนและตลอดไปจนถึงประเทศอื่น ๆ ด้นคำานของหนังสือสามก๊กนั้นทราบว่ามีเรื่องสามก๊กเป็นต้นตำานสำหรับเล่ากันอยู่ก่อน เมื่อถึงสมัยราชวงศ์ถึง (พ.ศ. ๑๖๖๑-๑๔๔๕) เกิดมีการเล่นงิ้วขึ้นในเมืองจีน พวกงิ้วก็ชอบเอาเรื่องสามก๊กไปเล่นด้วยเรื่องหนึ่ง ต่อมาถึงสมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ. ๑๘๒๐-๑๕๑๐) การแต่งหนังสือจีนเพื่องฟูขึ้นมีผู้ชอบเอาเรื่องพงศาวดารมาแต่งเป็นหนังสืออ่าน แต่ก็ยังไม่ได้อำเรื่องสามก๊กมาแต่งเป็นหนังสือจนถึงสมัยราชวงศ์ใต้เหมิง (พ.ศ. ๑๕๑๑-๒๑๘๖) จึงมีนักปราชญ์จีนชาวเมืองฮังโจวคนหนึ่ง ชื่อล่อกวนตงคิดแต่งหนังสือเรื่องสามก๊กขึ้น เป็นหนังสือ ๑๒๐ ตอน ต่อมา มีนักปราชญ์จีนอีก ๒ คน คนหนึ่งชื่อเม่าจกั๋งคิดจะพิมพ์หนังสือสามก๊กจึงแต่งคำอธิบายและพิงโงยเพิ่มเข้าแล้วให้นักปราชญ์จีนอีกคน ๑ ชื่อกิมเสี่ยวถ่างอ่านตรวจ กิมเสี่ยวถ่างเลื่อมใสในหนังสือเรื่องสามก๊กช่วยแก้ไขคำพิงโงยของเม่าจกั๋งแล้วแต่งคำอธิบายของกิมเสี่ยวถ่างออกเป็นทำนองคำานำ มอบให้เม่าจกั๋งไปแกะตัวพิมพ์ตีพิมพ์หนังสือเรื่องสามก๊กขึ้น หนังสือสามก๊กจึงได้มีฉบับพิมพ์แพร่หลายในประเทศจีนและได้ฉบับต่อไปถึงประเทศอื่น ๆ^{๓๒}

นอกจากนี้พระองค์ทรงกล่าวถึงการแปลหนังสือสามก๊กเป็นภาษาไทยสรุปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีพระราชดำรัสให้แปลหนังสือพงศาวดารจีนเรื่อง สามก๊ก โดยโปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง(หน)อำานวยการแปลเรื่องนี้^{๓๓}

สามก๊กมีเนื้อเรื่องที่มีความสนุกสนาน ดังนั้นจึงมีผู้ที่นำเรื่องนี้มาดัดแปลงเป็นบทละคร เช่น นายทิม สุขยางค์ ประพันธ์บทละครพันทาง เรื่องสามก๊ก และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงเป็นอีกผู้หนึ่งที่ทรงพระนิพนธ์บทละครเรื่องสามก๊ก พระองค์ทรงเลือกเหตุการณ์ ตอนตั้งโต๊ะเหลงกลนางเฉียวเสียนมานิพนธ์เป็นบทละคร ทรงตั้งชื่อเรื่องว่า ราชพงษาวดารจีนยุค สามก๊ก ตอน ตั้งโต๊ะเหลงกลนางเฉียวเสียน และทรงใช้นามปากกาว่า “เหมิงกู่ยู่ไน ”

สามก๊ก ตอน ตั้งโต๊ะเหลงกลนางเฉียวเสียน กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่องอุ้นให้เฉียวเสียนทำมารยาทนอกให้ตั้งโต๊ะกับลิโป้ผิดใจกันจนทำให้ลิโป้สังหารตั้งโต๊ะ เหตุการณ์ตอนนี้มีควมน่าสนใจหลายประการ เช่น แสดงถึงการใช้กลอุบายที่แยบยล และการใช้สตรีเป็นเหยื่อล่อให้ศัตรูหลงกล ซึ่งทำให้เห็นว่า บุรุษไม่ควรมองข้ามสตรีเพราะจิตมารยาทของสตรีสามารถสยบบุรุษได้ หากขุนศึกผู้ใดหลงใหลในสตรีมากเกินไปก็อาจเกิดความหายนะได้ในที่สุด เมื่อผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงนำเรื่องนี้มาดัดแปลงเป็นบทละคร พระองค์ทรงคงเนื้อเรื่องเดิมไว้ ทรงถ่ายทอดบทบาทของตัวละครเอกให้ตรงกับในหนังสือ เช่น การแสดงบทบาทของตัวละคร “ตั้งโต๊ะ ” ว่ามี

^{๓๒} กรมศิลปากร, *ตำนานเรื่องสามก๊ก* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, ม.ป.ป.), ๓-๘.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน , ๕-๑๑.

ทั้งความรัก ความโกรธ ความหลง และความเขลาบาปบุญ ในยามที่ตกอยู่ได้อำนาจของมารยาของนางเดียวเชี่ยน เดียวเชี่ยนเป็นหญิงที่มากจริตมารยา และลี้ไป เป็นคนหุเบาและลุ่มหลงในสตรีเป็นต้น นอกจากนี้ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงเปลี่ยนชื่อตัวละครบางตัว เช่น เดียวเสียน เป็น เดียวเชี่ยน อ่องอ้วน เป็นวังอ้วน และเพื่อให้ตัวละครร้องมีลักษณะเด่นในด้านการใช้กลอุบายด้วยจริตมารยาของสตรี ทรงเพิ่มบทบาทของเดียวเชี่ยนให้มีจริตมารยามากกว่าในหนังสือซึ่งทำให้นเนื้อเรื่องมีความสนุกสนานมากยิ่งขึ้น

๒. ๑. ๒ บทละครเรื่องที่มีที่มาจากวรรณกรรมไทย

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องที่มาจากวรรณกรรมไทยมีอยู่จำนวน ๘ เรื่อง ประกอบด้วย บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องที่มาจากพงศาวดารไทย จำนวน ๒ เรื่อง บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากพงศาวดารพม่า จำนวน ๒ เรื่อง บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากตำนานจำนวน ๑ เรื่อง บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากนิทานท้องถิ่น จำนวน ๑ เรื่อง บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากนิทานอิงบุคคลที่มีอยู่จริงในสมัยของผู้ทรงพระนิพนธ์จำนวน ๑ เรื่อง บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากนวนิยาย จำนวน ๑ เรื่อง การศึกษาที่มาของโครงเรื่องของบทละครเรื่องมีดังนี้

๒. ๑. ๒. ๑ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากพงศาวดารไทย

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องที่มาจากพงศาวดารไทย มีจำนวน ๒ เรื่อง ได้แก่ ขบถธรรมเถียร พระพุทธเจ้าเสด็จ และเลื้อยอุชฺธา(หวลให้ใจหาย)

๒. ๑. ๒. ๑. ๑ บทละครเรื่องเรื่องขบถธรรมเถียร

บทละครเรื่องเรื่องขบถธรรมเถียรมีโครงเรื่องมาจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์ในรัชสมัยของของพระเพทราชาธิราชว่า ธรรมเถียรข้าหลวงเก่าของเจ้าฟ้าอภัยทศได้ก่อการกบฏต่อพระเพทราชา เมื่อพิจารณาบุคคลและเหตุการณ์ต่าง ๆ พบว่า เรื่องนี้กล่าวถึงบุคคลและเหตุการณ์ต่าง ๆ ตรงกันกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ พระราชหัตถเลขา

สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ประพันธ์พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาขึ้นหลังปี พ.ศ. ๒๓๓๘ และมีการตีพิมพ์หนังสือนี้เป็นครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๓ เนื้อเรื่องกล่าวถึงการสร้างกรุงศรีอยุธยา เมื่อปี พ.ศ. ๑๘๕๓ จนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งหลังคือในปีพ.ศ. ๒๓๑๐^{๓๔} สำหรับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสนั้น สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงวินิจฉัยว่า

^{๓๔} สรุปความจากกรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔), ๑-๖.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้อารยนากรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ทรงเรียบเรียงพงสาวดารสังเขปขึ้น รวมทั้งพงสาวดารย่อต่อตอนสังเขปนั้นด้วย เหตุที่สับสนกันนั้น ทรงอธิบายไว้ว่าเมื่อพิมพ์ครั้งแรก หมอบรัดเลเห็นจะได้ค้นฉบับพระราชพงสาวดารสังเขปมาพร้อมกับพระราชพงสาวดารฉบับความพิสดาร(ที่พิมพ์ไว้ข้างต้นในชุดนี้) และพิมพ์รวมกันไปทำให้เกิดความเข้าใจไปว่าฉบับความพิสดารนั้นเป็นพระนิพนธ์กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ความจริงพระนิพนธ์เป็นพระราชพงสาวดารสังเขป ที่พิมพ์ไว้ค่อท้ายในหนังสือเล่ม ๒ ของหนังสือนี้โดยเริ่มเรื่องตั้งแต่กษัตริย์ไทยแห่งเมืองเชียงรายอพยพลงมาตั้งเมืองใหม่ที่แปบร้างสร้างนครไทรตรึงษ์ขึ้น กับมีเรื่องท้าวแสนปมแทรกอยู่ด้วย ^{๓๕}

ส่วนพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงชำระ แล้วนำค้นฉบับขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจแก้ไข หนังสือพระราชพงสาวดารฉบับนี้กล่าวความตั้งแต่สร้างกรุงศรีอยุธยา มาจนถึงรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ จบความเพียงจุลศักราช ๑๑๕๒(พ.ศ. ๒๓๓๓) ^{๓๖}

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงดัดแปลงเหตุการณ์ในพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ตอน ขบถธรรมเถียร ให้มาเป็นบทละครเรื่อง และทรงใช้นามปากกาว่า “ประเสริฐอักษร ” พระองค์ทรงคงเหตุการณ์สำคัญในเรื่องไว้เกือบทั้งหมด ยกเว้นเหตุการณ์ตอนที่พระเพทราชาทรงทราบว่ธรรมเถียรก่อกบฏ เพราะทรงมีพระประสงค์ให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรเสศักดิ์เป็นตัวละครเอกที่มีบทบาทด้านการสู้รบ บทละครเรื่องขบถธรรมเถียรมีความน่าสนใจทั้งในด้านการสร้างเหตุการณ์ที่แสดงถึงการใช้อุบายและกลศึก และการสร้างตัวละครที่มีความมองจากลำหยาญ รวมทั้งทำให้เห็นว่าความมั่งคั่งใหญ่ใฝ่สูงจะนำมาซึ่งความหายนะ

๒. ๑. ๒. ๑. ๒ บทละครเรื่องพระพุทธเจ้าเสือ

บทละครเรื่องพระพุทธเจ้าเสือมีโครงเรื่องมาจากพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ตอน ลำเร้งไทยเจ้าพระขวัญ การสร้างตัวละครและ

^{๓๕} กรมศิลปากร, พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงสารประเสริฐ และ ฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส และฉบับพงสาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา(น้อย), เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔), ข-ค.

^{๓๖} สรุปความจากกรมศิลปากร, พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา , เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๖), ๓.

เหตุการณ์ในเรื่องตรงกับพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส และพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา บทละครเรื่องนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงเป็นผู้ทรงพระนิพนธ์และทรงใช้นามปากกาว่า “ประเสริฐอักษร”

เหตุการณ์ในพระราชพงสาวดารสร้างอารมณ์สะท้อนใจ เนื่องจากพระพุทธเจ้าเสด็จทรงสำเร็จโทษเจ้าพระขวัญซึ่งเป็นเด็กที่ไร้เดียงสา เมื่อมีการดัดแปลงเป็นบทละครเรื่องผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงคงเหตุการณ์สำคัญของพระราชพงสาวดารไว้เกือบทั้งหมด และทรงเพิ่มการแสดงความอาลัยรักของกรมหลวงโยธาเทพและพระเพทราชาที่มีต่อเจ้าพระขวัญเพื่อสร้างบรรยากาศที่โศกเศร้า เรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จนี้มีเรื่องราวของความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งมีสาเหตุมาจากความอยากได้อำนาจโดยมิได้คำนึงถึงคุณธรรม ความขัดแย้งนี้นำมาซึ่งความโศกเศร้าสะท้อนใจ

๒. ๑. ๒. ๑. ๓ บทละครเรื่องเรื่องเลื้อดอยุธยา (หวลให้ใจหาย)

บทละครเรื่อง เลื้อดอยุธยา (หวลให้ใจหาย)

มีเหตุการณ์บางส่วนที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยา ตอน เสียกรุงครั้งที่สอง เหตุการณ์ดังกล่าวได้ปรากฏอยู่ในคำให้การชาวกรุงเก่า^{๓๓} และพระราชพงสาวดาร ฉบับ พระราชหัตถเลขา^{๓๔} เป็นต้น

จวงจันท์ จันทรคณา ประพันธ์บทละครเรื่องนี้และใช้นามปากกาว่า “พรานบุรพ์” ผู้ประพันธ์ได้สมมติเรื่องราว และเหตุการณ์ที่ตัวละครประสบโดยให้ความเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยา ตอน เสียกรุงครั้งที่สอง พม่ายกไพร่พลมาตีกรุงศรีอยุธยาและชาวบ้านในหมู่บ้านมะขามพุ่มร่วมแรงร่วมใจกันต่อสู้กับพม่า และมีบางส่วนถูกจับไปเป็นเชลยศึก แม้ว่าจะต้องเป็นเชลย แต่คนไทยก็ยังคิดที่จะต่อสู้กับพม่าเพื่อขับไล่ทหารพม่าให้พ้นไปจากแผ่นดินไทย

ผู้ประพันธ์สร้างตัวละครเอกให้เป็นคนไทยที่มีความรักชาติบ้านเมือง และมีการนำเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และชื่อเมืองที่ปรากฏในสมัยนั้น มาหลอมรวมกับจินตนาการแล้วผูกเป็นเรื่องขึ้น ผู้ประพันธ์สร้างเรื่องให้น่าสนใจด้วยการสร้างเหตุการณ์ที่มีการสู้รบซึ่งแสดงถึงความรักชาติสลับกับเหตุการณ์ที่แสดงถึงความรักระหว่างชายหญิง นอกจากนี้ยังมีการแสดงอารมณ์

^{๓๓} อนันต์ อมรรตย์, บรรณาธิการ, คำให้การชาวกรุงเก่า(กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด พิมพ์ลายเสือ, ๒๕๔๔), ๑๕๑-๑๖๕.

^{๓๔} กรมศิลปากร, พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, ภาคจบ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๕), ๒๔๓-๓๑๖.

โศกเศร้าของตัวละครด้วย เช่น อารมณ์โศกเศร้าของชาวบ้านมะขามพุ่มเมื่อพบว่าบ้านเมืองนั้นเต็มไปด้วยร่องรอยของความเสียหายเพราะถูกข้าศึกทำลาย และสร้างอารมณ์สะเทือนใจโดยการสร้างตัวละครที่เป็นบิดาเลี้ยงชาวพม่าให้มีความรักเด็กไทยที่ตนอุปถัมภ์เลี้ยงดู ต่อมาเมื่อเด็กคนนั้นโตขึ้น ได้สังหารบิดาเลี้ยงเพราะเป็นศัตรูของชาติบ้านเมือง ผู้อ่านจึงรู้สึกหดหู่ใจที่เห็นเด็กหนุ่มคนนี้สังหารบิดาเลี้ยงของเขา อย่างไรก็ตามเรื่องนี้แฝงนัยเสียงว่าการกระทำของเด็กหนุ่มชาวไทยนี้มีความเหมาะสมเพราะแสดงถึงความรักชาติบ้านเมืองว่ามีความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด และเหมาะสมที่จะเป็นบทประพันธ์ที่ปลุกใจให้รักชาติ

๒. ๑. ๒. ๒ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากพงสาวดารพม่า

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากพงสาวดารพม่า ได้แก่ มหาราชวงศ์พม่า (แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์) และมิตดาซิลิเวศ (ฤๅตยาเพราะรัก)

๒. ๑. ๒. ๒. ๑ บทละครเรื่องมหาราชวงศ์พม่า (แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์)

บทละครเรื่องนี้มีโครงเรื่องมาจากพระราชพงสาวดารพม่า เล่ม ๓ ตอนที่ ๒๕ พระเจ้าสีป่อมินทร์เสวยราชย์ และสิ้นสุดที่เล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐ คือสงครามระหว่างพม่ากับอังกฤษครั้งที่ ๓ จนถึงการเสียมหานครมณฑลหรือกรุงพม่าแก่อังกฤษ พระราชพงสาวดารพม่านี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงพระนิพนธ์ และพระองค์ทรงนำพระราชพงสาวดารพม่ามาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่อง ทรงใช้นามปากกาว่า “ประเสริฐอักษร”

พระราชพงสาวดารพม่ากล่าวถึงเหตุการณ์ความวุ่นวายในราชสำนักของพม่า ซึ่งเกิดจากความไม่เอาใจใส่ของพระมหากษัตริย์ในการปกครองข้าราชการให้อยู่เย็นเป็นสุข และพระองค์ยังทรงตกอยู่ใต้อำนาจของสตรีซึ่งมีส่วนทำให้ราชวงศ์ต้องล่มสลายอีกด้วย นอกจากนี้พระราชพงสาวดารพม่ายังให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของพม่าซึ่งมีความน่าสนใจอย่างยิ่ง

เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงนำพระราชพงสาวดารพม่ามาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่อง พระองค์ทรงรักษาเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์เอาไว้ และมีการเพิ่มตัวละคร เช่น พระสนมเอก และเพิ่มบทบาทของตัวละคร เช่น การแสดงความรักของพระเจ้าสีป่อหรือสีป่อมินทร์กับพระสนม การแสดงความหึงหวงและความอิจฉาริษยาของพระมเหสีที่ทรงมีต่อสตรีทุกคนที่กษัตริย์ทรงสนพระทัย การแสดงความรู้สึกเสียใจ โศกเศร้าและสะเทือนใจของเหล่าพระสนมที่ถูกประหารชีวิตอย่างไร้ความยุติธรรม เป็นต้น การเพิ่มบทบาทของตัวละครนี้ทำให้เรื่องมีอรรถรสมากขึ้น อีกทั้งยังทำให้ผู้อ่านได้แง่คิดว่าการที่ตัวละครต้องประสบกับความทุกข์และความทรมานนั้นเป็นเพราะตัวละครเหล่านั้นต่างก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกิเลสตัณหาทั้งสิ้น

๒. ๑. ๒. ๒. ๒ บทละครเรื่องเรื่องมิตดาชิลิระตัว(ฤาตายเพราะรัก)

บทละครเรื่องเรื่องมิตดาชิลิระตัว(ฤาตายเพราะรัก) มีโครงเรื่องที่มาจากพระราชพงสาวดารพม่า เล่ม ๔ ตอนที่ ๓๒ บ้านเมืองกลับสงบราบคาบ บทละครเรื่องนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงพระนิพนธ์ขึ้น และทรงใช้นามปากกาว่า “พระศรี”

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงผูกเรื่องขึ้นใหม่ โดยทรงนำเหตุการณ์ที่ชาวพม่าได้ร่วมกันกู้ชาติบ้านเมืองมาผูกเป็นปมของเรื่อง บทละครเรื่องนี้มีความโดดเด่นในแง่ของการแสดงเรื่องราวของความรักแบบโศกเศร้าสะเทือนใจ เนื้อเรื่องกล่าวถึงสามภรรยาคู่หนึ่งที่รักกันมาก แต่ก็ต้องพลัดพรากจากกันเพราะสงคราม และเรื่องจบลงด้วยการตายของสามิผู้อ่านจึงรู้สึกสงสารและเห็นใจในชะตากรรมของตัวละครที่เป็นคนดีและมีความรักชาติบ้านเมือง มิตดาชิลิระตัวมีเรื่องราวแบบโศกเศร้าเคล้าน้ำตาซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจ

๒. ๑. ๒. ๒. ๓ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากตำนาน

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องที่มาจากตำนาน ได้แก่ ท้าวกกกนก (เมืองลพบุรี) เรื่องนี้มีโครงเรื่องมาจากตำนานของเมืองลพบุรี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงพระนิพนธ์ ทรงใช้นามปากกาว่า “พระศรี”

ตำนานเมืองลพบุรีกล่าวถึงท้าวกกกนกที่ต้องสละพระราม และกลายเป็นหินอยู่ที่ถ้ำแห่งหนึ่งในจังหวัดลพบุรี^{๓๕} คนไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความสนใจเกี่ยวกับตำนานท้าวกกกนก ดังที่ กมล เกตุศิริ กล่าวไว้ว่า “ชาวลพบุรีเมื่อสมัยก่อน ๆ พวกกันตั้งข้อสังเกตต่อหญิงสาวสวยที่เดินอยู่ตลาดคนเดียว เพราะต่างเชื่อกันว่าอาจเป็นลูกสาวท้าวกกกนกได้ออกมาซื้อน้ำส้มสายชู ความเชื่อถือว่า ‘ห้ามนำน้ำส้มสายชูเข้าเมืองลพบุรีอย่างเด็ดขาด’ เพิ่งเข้าไปเมื่อประมาณ ๘๐ กว่าปีมานี้เอง”^{๓๖} เมื่อคนในสมัยนั้นสนใจเรื่องท้าวกกกนก ดังนั้นผู้ทรงพระนิพนธ์จึงทรงนำตำนานดังกล่าวมาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่องขึ้น

บทละครเรื่องนี้มีความสนุกสนานทั้งในแง่ของการสร้างความตื่นเต้น และสร้างอารมณ์ขันให้แก่ผู้อ่าน การสร้างความตื่นเต้น เช่น เหตุการณ์ตอนที่ชายหนุ่มฝันได้พบกับท้าวกกกนก ผู้อ่านจะต้องเอาใจช่วยว่าชายหนุ่มจะรอดจากการถูกยักษ์กินหรือไม่ ส่วนการสร้างอารมณ์ขันนั้น ได้แก่ เหตุการณ์ในตอนท้ายของเรื่องที่กล่าวว่าชายชราได้ทราบว่าเขาพูดคุยกับคนสติไม่ดี และหลงเชื่อไปว่าคนสติไม่ดีนั้นเป็นคนมีชาติตระกูลสูง มีการศึกษาดี และมีคนรักเป็นคนชั้นสูงด้วยซึ่ง

^{๓๕}สรุปจาก สุวิทย์ สังโยคะ, “ตำนานนิทานเกี่ยวกับลพบุรี,” ใน เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๔), ๓๐๒-๓๐๓.

^{๓๖}กมล เกตุศิริ, เมืองลพบุรี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรบริการ, ๒๕๐๓), ๒๒๗.

แต่ที่จริงแล้วคนรักที่ชายหนุ่มจินตนาการนั้นคือหญิงชราที่สติไม่ดี และอาศัยอยู่ร่วมกับชายหนุ่มในโรงพยาบาลที่รักษาคนสติไม่คืนนั่นเอง

๒. ๑. ๒. ๒. ๔ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องที่มาจากนิทานท้องถิ่น

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องที่มาจากนิทานท้องถิ่น

ได้แก่ อินากพระโขนง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้และทรงใช้นามปากกาว่า “หมากพญา”

ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับเรื่องนางนากพระโขนงมีอยู่ว่า เรื่องนางนากพระโขนงนี้เป็นนิทานประจำถิ่นของภาคกลางซึ่งเล่าสืบต่อกันเป็นเวลานาน และต่อมาจึงมีการประพันธ์เรื่องนางนากพระโขนงเป็นลายลักษณ์อักษร เอนก นาวิกมูล กล่าวถึงการรู้จักนางนากพระโขนง ว่า

เรื่องช่วงเวลาที่เกิดเหตุผีแม่นากนี้ค่อนข้างจะยากจะรู้กันมากกว่าเกิดสมัยใดแน่ เพราะหนังที่สร้างกันในภายหลังชอบสมมติเอาสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นหลัก ถ้าลองหยิบหนังสือชีวิตและงานของสมเด็จพระยาเจ้าบรมราชานุภาพ พระนิพนธ์ ม.จ. หลุยพูนพิสมัย ศิลปิน นักพิมพ์คลังวิทยารวมพิมพ์เมื่อปีพ.ศ.๒๕๑๗มาอ่านดูจะพบว่า ตอนท้ายสุดทรงกล่าวว่าเมื่อสมเด็จพระยาฯ ยังเป็นนายทหารรักษาวังหลวงซึ่งผู้เขียนคำนวณดูแล้วประมาณใกล้ ๆ พ.ศ. ๒๔๒๐ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอทรงทำสถิติถามคนเข้าออกประตูวังว่า ๑. ท่านขรัวโต(สมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์) ๒. พระพุทธยอดฟ้าฯ รัชกาลที่ ๑ ๓. จำไม่ได้ว่าใคร ๔. อินากพระโขนง ระหว่างสี่คนนี้รู้จักใครบ้าง นำแปลกที่คนรู้จัก “อินากพระโขนง” มากที่สุด^๑

สำหรับยุคสมัยและเรื่องราวที่เกิดขึ้น เอนก นาวิกมูล กล่าวไว้ใน “ต้นตำหรับประวัติแม่นากฉบับ ๒๔๔๒” สรุปได้ว่าหนังสือสยามประเพณีฉบับมีนาคม ร.ศ.๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) ได้ลงจดหมายของผู้อ่านซึ่งใช้นามแฝงว่า “ผู้รับสยามประเพณีแต่เดิม” เขียนคำถามในรูปของโคลงสี่สุภาพถาม ก.ศ.ร. กุหลาบเกี่ยวกับนางนากพระโขนง และ ก.ศ.ร. กุหลาบได้ตอบร้อยแก้วลงในหนังสือฉบับเดียวกัน ความเป็น

จะเปวันเดือนปีใดจำไม่ได้ เปนคำพระศรีสมโภช (นุค)วัดสุวรรณเกล้าถวายเสด็จอุปัชฌาย์ว่าในรัชกาลที่ ๑ กรุงเทพฯ อำแดงนากบุตรขุนศรีนายนางเออ บ้านอยู่ปากคลองพระโขนง เป็นภรรยานายขุ่มตัวโขนทศกรรฐ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี อำแดงนากมีครรภ์คลอดบุตรถึงอนิจกรรม นายขุ่ม ทศกรรฐ์ สามีนาศพอำแดงนากภรรยาไปฝังไว้ที่

^๑เอนก นาวิกมูล, เปิดตำนานแม่นากพระโขนง, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โนรา, ๒๕๔๕), ๒๕.

ป่าช้าวัดมหาบุศย์ นี่ ที่พระศรีสมโภช (บุศ) วัดสุวรรณ เป็นผู้สร้างวัดมหาบุศย์ท่านยังเป็นมหาบุศย์ในรัชกาลที่ ๒ ศพอำแดงนางฟุ้งไว้ที่นั่นไม่มีปีศาจหลอกผู้ใด เป็นแต่พระศรีสมโภชเจ้าของวัด มหาบุศย์เล่าถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสว่า นายชุ่มทศกรรฐ์เป็นคนมั่งมีเป็นคาน้อยของนายสนศรีฐิติ บุตรนายชุ่มมีชายหญิงหลายคน แต่ล้วนยังไม่มีสามี ภรรยาทั้งสิ้น บุตรของนายชุ่มหวงสมบัติของบิดาเกรงว่าบิดาจะมีภรรยาใหม่จะกระจายทรัพย์สมบัติเสียหมดพวกลูกๆจะอดตาย พวกผู้ชายจึงทำอุบายใช้คนไปขว้างปาชาวเรือตามลำคลองริมป่าช้าที่ฝั่งศพอำแดงนางมารดากระทำกิริยาเป็นผีคู่ร้ายหลอกคนจนถึงช่วย นายชุ่มถืบระหัดน้ำเข้านาแลวิดน้ำเรือ กู้เรือของนายชุ่มที่ล่มก็ได้ บุตรชายแต่งกายเป็นหญิงให้คล้ายอำแดงนางมารดา ทำกิริยาเป็นผีคู่ร้ายให้คนกลัวทั่วทั้งลำคลองพระโขนง เพื่อประโยชน์ความประสงค์จะกันเสียไม่ให้ผู้หญิงมาเป็นภรรยาของนายชุ่มบิดา พระศรีสมโภชผู้สร้างวัดมหาบุศย์เล่าถวายสมเด็จพระปฐมเจ้าอยู่หัว^{๔๒}

เรื่องราวของนางนากพระโขนงนี้เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนางนากพระโขนงที่สอง ในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ อีกด้วย ที่เรื่องของนางนากพระโขนงเป็นที่สนใจของคนทั่วไปนั้นเป็นเพราะว่ามีกรกล่าวถึงเรื่องราวของหญิงสาวผู้หนึ่งที่รักสามีของเธอมาก แม้ว่าเธอจะเสียชีวิตแล้วแต่วิญญาณของเธอก็ยังเฝ้าวนเวียนอยู่กับสามี นอกจากนี้วิญญาณอันน่าสะพรึงกลัวที่คอยหลอกหลอนชาวบ้านย่านพระโขนงยังเป็นที่กล่าวขวัญของคนไทยในสมัยนั้นด้วย เมื่อเรื่องของนางนากสร้างความประทับใจให้คนที่ได้ยินได้ฟัง จึงมีส่วนสำคัญที่ทำให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงนำมาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่อง

เมื่อผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงนำเรื่องนางนากพระโขนงมาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่อง ทรงรักษานเนื้อเรื่องที่กล่าวถึงความรักที่มั่นคงของหญิงสาวคนหนึ่งที่มีต่อสามีเอาไว้ และทรงเพิ่มเติมเหตุการณ์เกี่ยวกับการแสดงความดุร้ายของนางนากเพื่อสร้างบรรยากาศที่น่าสะพรึงกลัว ผู้อ่านจะเกิดจินตนาการว่านางนากเป็นผีที่ดุร้ายมาก เช่น การแสดงอิทธิฤทธิ์ของนางนากเมื่อทราบว่ามีของนางคิดที่จะจากนางไป นอกจากนี้การกล่าวถึงการอยู่ร่วมกันระหว่างบุคคลต่างภพ คือนางนากซึ่งเป็นวิญญาณ กับ นายมาก ซึ่งเป็นมนุษย์ เป็นเรื่องที่เหนือธรรมชาติช่วยสร้างความสนใจให้อ่านได้ดี จึงทำให้บทละครเรื่องนี้เป็นที่รู้จักของคนในสมัยนั้นและยังเป็นเรื่องที่คนให้ความสนใจในเวลาต่อมาด้วย ดังที่มีการนำบทละครเรื่องนี้อุปมาอุปไมยไปประพันธ์ในรูปแบบอื่น ๆ เช่น เรื่อง

^{๔๒} โคลงถามและคำตอบเรื่องอำแดงนางพระโขนง ในหนังสือสยามประเภท เล่ม ๓ ตอน ๑๑ ฉบับวันเสาร์ที่ ๑๐ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘ อ้างถึงในเอนก นาวิกมูล, เปิดตำนานแม่นากพระโขนง, ๒๔.

เล่า กลอนนิยาย ภาพยนตร์ เป็นต้น

**๒. ๑. ๒. ๒. ๕ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากนิทานอิงบุคคลที่มี
อยู่จริงในสมัยของผู้ทรงพระนิพนธ์**

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องที่มีมาจากนิทานอิงบุคคลที่มีชีวิตอยู่จริงในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ เรื่องขรรค์อินทร์ เทวดาหรือดาอินเทวดานี้ซึ่งเป็นบุคคลที่มีอยู่จริงในสมัยนั้น แต่เรื่องเล่าเกี่ยวกับเขานั้นมีลักษณะเป็นนิทาน^{๓๓} เพราะกล่าวถึงอิทธิปาฏิหาริย์ของดาอินเทวดา ดาอินเทวดาเป็นบุคคลที่เป็นที่สนใจของคนไทยในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

คุณละออง มีเศรษฐี เขียนเริ่มต้นว่า “เรื่องดาอินเทวดานี้ เกิดในปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ต่อรัชกาลที่ ๖ แด่ดังมาก แม้จะสิ้นชีวิตไปแล้วคนก็ยังสรรทูลเล่าเรื่องของแก่อันฟังติดต่อกันมาอย่างไม่เบื่อหน่ายจนถึงรัชกาลที่ ๗ ผมผู้บันทึกย่อเรื่องนี้เคยได้ยินชื่อดาอินเทวดาในสมัยรัชกาลที่ ๗ พอถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๕ มีท่านผู้ใช้นามว่า พยัคฆ์ ได้รวบรวมเรื่องราวของดาอินเทวดาพิมพ์เป็นเล่ม ผมได้อ่านคู่มือ ประกอบกับได้ยินมาบ้าง พิจารณาเห็นว่าไม่ใช่เรื่องเหลวไหลเสียทีเดียว เนื้อหาสาระของเรื่องที่เป็นจริงนั้นมีอยู่ จึงบันทึกไว้แต่ข้อใหญ่ใจความที่เห็นว่าจริง เผยแพร่ไว้อีกทอดหนึ่งเพื่อยืดอกอายุของเรื่องประหลาดนี้ไว้อีกช่วงหนึ่ง”^{๓๔}

เรื่องเล่าเกี่ยวกับดาอินเทวดาเป็นที่สนใจของคนไทยในสมัยนั้นเพราะมีความสนุกสนานจากเหตุการณ์ที่เหนือจริง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์ประพันธ์พงศ์ จึงทรงนำเรื่องเล่าเกี่ยวกับดาอินเทวดามาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่อง และทรงใช้นามปากกาว่า “หมากพญา”

บทละครเรื่องเรื่องขรรค์อินทร์เทวดามีโครงเรื่องที่แตกต่างจากเรื่องเดิม แต่ยังคงมีขรรค์อินทร์เทวดาเป็นตัวละครเอก และมีการเปลี่ยนแก่นเรื่องให้เป็นเรื่องของความรักที่ไม่สมหวังซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดความประทับใจมากยิ่งขึ้น เรื่องนี้มีเหตุบังเอิญที่ทำให้เกิดปมปัญหาของเรื่องรวมทั้งมีการสร้างเหตุการณ์ที่เหนือจริงด้วย นอกจากนี้มีเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดอารมณ์โศก เช่น ขรรค์อินทร์เทวดาต่อสู้กับข้าศึกโดยไม่ยอมใช้วิชาอาคมเพราะสำนึกตนว่าได้กระทำผิดต่ออาวรณ์จึงทำให้เขาถูกข้าศึกฆ่าตาย

^{๓๓} สันยาสิบันทึกนิทานเรื่องนี้ไว้และมีเรื่องย่อในภาคผนวก

^{๓๔} สันยาสิ [นามแฝง] , ดาอินเทวดา [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ ๒๓ กันยายน ๒๕๕๐.เข้าถึง

ได้จาก <http://sanyasi.org/index/>

๒. ๑. ๒. ๒. ๖ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากนวนิยาย

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากนวนิยาย ได้แก่ เรื่องชีวิตบุญเรือนอง บทละครเรื่องนี้มีโครงเรื่องมาจากนวนิยายเรื่องผู้ชนะสิบทิศซึ่งโชติ แพร่พันธุ์ เป็นผู้ประพันธ์ และใช้นามปากกาว่า “ยาขอบ” ผู้ชนะสิบทิศ เป็นนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ที่ได้รับความนิยมมากในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่ สัจด์ เปล่งวานิช กล่าวไว้ว่า

ในเวลาขณะนั้น คือปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ‘ผู้ชนะสิบทิศ’ ซึ่งลงพิมพ์ในหนังสือรายวันประชาชาติ สำนักงาน เพื่อที่จะได้รับหนังสือพิมพ์ประชาชาติ ที่พิมพ์ออกมาสด ๆ จากแท่นพิมพ์เพียงเพื่อเริ่มจะได้รับความนิยมจากผู้อ่านมากยิ่งขึ้นตามลำดับ มีคนคิดถึงขนาดนั่งรถยนต์มาคอยอยู่หน้าจะอ่านต่อเรื่อง ‘ผู้ชนะสิบทิศ’ เท่านั้น...^{๔๕}

ก่อนที่โชติ แพร่พันธุ์จะประพันธ์เรื่องผู้ชนะสิบทิศนั้น เขาได้ประพันธ์เรื่องยอดขุนพลมาก่อน เรื่องยอดขุนพลเป็นเรื่องตอนต้นของผู้ชนะสิบทิศ เรื่องนี้มีเนื้อหาเกือบ ๘,๐๐๐บรรทัดแต่มีที่มาจากพงสาวดารเพียง ๘ บรรทัด ส่วนที่เหลือเกิดจากจินตนาการของผู้ประพันธ์ทั้งสิ้น หลังจากที่มีการประพันธ์เรื่องยอดขุนพลแล้ว โชติ แพร่พันธุ์ ได้ประพันธ์เรื่องผู้ชนะสิบทิศและมีการตีพิมพ์เรื่องนี้ลงในหนังสือพิมพ์ประชาชาติ ตั้งแต่วันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ และจบภาคหนึ่งวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๖^{๔๖} ผู้ชนะสิบทิศ กล่าวถึงจะเด็ด บุตรพระนมของกษัตริย์มังตรา ภายหลังจะเด็ดได้เป็นกษัตริย์ของพม่า ทรงพระนามว่าพระเจ้าบุญเรือนอง จะเด็ดมีความสามารถทั้งด้านการรบ การใช้กลศึก อีกทั้งยังเป็นนักรักด้วย

เรื่อง ยอดขุนพล และ ผู้ชนะสิบทิศได้รับความนิยมมากในสมัยนั้น จนทำให้มีผู้ที่นำเรื่องดังกล่าวมาแสดงเป็นละครเรื่อง ช่วย พูลเพิ่ม กล่าวว่า “ยอดขุนพลได้มีละครคณะบุญนาคนำไปจัดแสดง เขียนบทละครโดย ‘แม่แก้ว’ เมื่อใกล้จะจบภาคสอง ก็มีโฆษณาประกาศสั่งจองผู้ชนะสิบทิศภาคสอง ในฉบับที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗”^{๔๗}

การที่หม่อมส้มเกลี้ยงประพันธ์บทละครเรื่องชีวิตบุญเรือนองขึ้นนั้น อาจมีสาเหตุ

^{๔๕} สัจด์ เปล่งวานิช, “ยอดขุนพลฉบับพิมพ์ครั้งที่หนึ่ง,” ใน ยาขอบอนุสรณ์(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๗), ๕๗-๕๘.

^{๔๖} โชติ แพร่พันธุ์[ยาขอบ] , ผู้ชนะสิบทิศ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงศศิศึกษา, ๒๕๑๔), ข.

^{๔๗} ช่วย พูลเพิ่ม, ผู้ชนะสิบทิศ ฉบับย่อของยาขอบและอักษรารักษ์(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), ๓๐๒.

สองประการ ประการแรก ประพันธ์บทละครเรื่องตามความนิยมของผู้่านที่กำลังนิยมเรื่องผู้ชนะสิบทิศ ประการที่สอง เรื่องผู้ชนะสิบทิศมีความสนุกสนานมาก โดยเฉพาะการแสดงบทบาทของจะเด็ด ซึ่งเป็นผู้ที่ชาญฉลาดและมีความสามารถหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะการใช้กลศึก การเป็นนักรบ และเป็นนักรักที่ผู้หญิงหลายคนต่างก็หลงเสน่ห์ของบุรุษผู้นี้ และด้วยบทบาทที่เด่นของจะเด็ดนี้ ทำให้ผู้ประพันธ์ตั้งชื่อบทละครเรื่องนี้ว่า “ชีวิตบุเรงนอง” สำหรับเรื่องชีวิตบุเรงนอง ตอนที่นำมาศึกษา มีลักษณะเด่นตรงที่การแสดงความรักต่างชนชั้นระหว่างจะเด็ดกับเซินนี่(ดัดแปลงมาจากตัวละครที่ชื่อตละแม่จันทร์) นอกจากการแสดงความรักที่มีอุปสรรคระหว่างชายหญิงแล้ว เรื่องนี้ยังมีบทรักและบทพ่อแม่แม่เฒ่าระหว่างจะเด็ดกับเซินนี่ซึ่งช่วยให้เรื่องมีความสนุกสนานยิ่งขึ้น

๒.๒ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากต่างชาติ

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากต่างชาติ ประกอบด้วย บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากชาติตะวันตกจำนวน ๑๘ เรื่อง และบทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากชาติตะวันออก จำนวน ๑ เรื่อง บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากชาติตะวันตก ได้แก่ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากวรรณกรรม อุปรากร และ ภาพยนตร์ ส่วนบทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากชาติตะวันออกนั้นมีโครงเรื่องมาจากวรรณกรรม การศึกษาที่มาของบทละครดังกล่าวมีดังต่อไปนี้

๒.๒.๑. บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากชาติตะวันตก

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องที่มาจากชาติตะวันตกนั้นมีที่มาจากวรรณกรรม อุปรากร ภาพยนตร์ และเรื่องเดิมซึ่งไม่ระบุรูปแบบ ดังนี้

๒.๒.๑.๑ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากวรรณกรรมของ

ตะวันตก

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องที่มาจากวรรณกรรมของตะวันตกประกอบด้วยเรื่องที่มีที่มาจาก นิทาน เทพนิยาย นวนิยาย นวนิยายแปล บทละคร และจดหมายเหตุ ดังนี้

๒.๒.๑.๑.๑ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องจากนิทานของ

ตะวันตก

๒.๒.๑.๑.๑.๑ บทละครเรื่องเรื่องใจเด็ด

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์ทรงพระนิพนธ์เรื่องใจเด็ด โดยทรงใช้นามปากกาว่า “ประเสริฐรัฐอักษร” ในหน้าแรกของบทละครกล่าวว่า “เลียนเค้านิทานฝรั่ง” จึงสันนิษฐานว่าผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงดัดแปลงโครงเรื่องจากนิทานของตะวันตก และทรงดัดแปลงตัวละครให้เป็นคนไทยที่มีชีวิตอยู่ในสมัยนั้น

เรื่องนี้กล่าวถึงหญิงสาวคนหนึ่งที่ไม่ขอให้ทนายช่วยว่าความให้คนรัก และยอมแต่งงานกับทนายหากคนรักชนะคดี ความน่าสนใจของเรื่องอยู่ที่การแสดงความสามารถและสติปัญญาของทนายความในการซักถามโจทก์ พยานโจทก์ จำเลย และพยานจำเลย และจงใจให้อยากติดตามว่าทนายความจะแก้คดีได้หรือไม่ นอกจากนี้ยังแสดงถึงความมุ่งมั่นของนางเอกเพื่อช่วยเหลือคนรักให้รอดพ้นคดีความ ซึ่งทำให้เกิดความประทับใจนางเอกที่มีความรักที่มั่นคง มีความเสียสละ และรักษาสัจจะ นอกจากนี้การที่ทนายยอมให้นางเอกแต่งงานกับคนรักยังทำให้เกิดความซาบซึ้งในความเสียสละของทนายด้วย

๒. ๒. ๑ .๑. ๑. ๒ บทละครเรื่องจีนใต้เหม้ง

บทละครเรื่อง จีนใต้เหม้ง มี

หน้าแรกระบุว่า “เลียนเค้านิทานฝรั่ง” พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้ และทรงใช้นามปากกาว่า “ประเสริฐอักษร”

ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงดัดแปลงตัวละครให้เป็นคนไทยที่มีชีวิตอยู่ในสมัยนั้น เรื่องนี้มีลักษณะเด่นในด้านการสร้างอารมณ์ขัน ได้แก่ พฤติกรรมของตัวละครเอกที่ชวนขบขัน เช่น พ่อค้าคนหนึ่งซึ่งมักเอารัดเอาเปรียบผู้อื่นหลงคิดไปว่าตนเป็นคนฉลาด จึงซื้อของจากขอทานเพื่อเอ็งกำไร แต่กลับถูกขอทานหลอก และถูกนักดื่มคั่นหลอกเอาเงินไป เป็นต้น เรื่องนี้มีการผูกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่แสดงกลอุบายของตัวละคร และแสดงพฤติกรรมของตัวละครที่ชวนขบขันด้วย

๒. ๒. ๑ .๑. ๑. ๓ บทละครเรื่องแปดแดนต์

บทละครเรื่อง แปดแดนต์ มี

หน้าแรกระบุว่า “จากนิทานฝรั่ง” พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้ และทรงใช้นามปากกาว่า “ประเสริฐอักษร”

บทละครเรื่องนี้กล่าวถึงชาวตะวันตก และมีลักษณะเด่นในเรื่องการใช้กลอุบายของตัวละคร เช่น โبورแคมใช้อุบายขโมยความคิดของแมนเนสที่เสนอโครงการเกี่ยวกับเครื่องยนต์กลไกแล้วไปขออนุมัติเงินกู้จากธนาคาร นอกจากนี้ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงใช้คำทับศัพท์ภาษาอังกฤษสลับกับคำไทยตลอดเรื่อง ดังข้อความต่อไปนี้

(โبورแคม) เวีกอะไร?

(แมนเนส) เวีกจะให้เป็นเสรษฐี

วิเศษวิโส, โอ้ดี, ไม่มีผิด

พนันไหม, โอจะเบ็ด, สำเร็จคิด

มาพบมิตร, จวนเจียน, มิเลียนแน

(โبورแคม) แกลดทุเฮีย, เด็นโอ, ได้ชักเชส

ไม่ต้องเบ็ด, ดีเหลือ, เชื้อเสียแยะ

เฟรนด์เสริชู้, มักจะมี, ประโยชน์แท้ ช่วยมีแชร์, แก้ไข, สมไอบอง^{๔๘}

การที่ทรงนำคำทับศัพท์ภาษาอังกฤษมาใช้ร่วมกับคำไทย เพื่อให้มีความเหมาะสมกับเรื่องของชาวตะวันตกและเป็นการสร้างบรรยากาศของความเป็นตะวันตกด้วย

๒. ๒. ๑. ๑. ๒ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากเทพนิยาย

ตะวันตก

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงพระนิพนธ์เรื่องตุ๊กตาดอกรัก ทรงใช้นามปากกาว่า “ประเสริฐรัฐอักษร” หน้าแรกของบทละครที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาระบุเกี่ยวกับที่มาของเรื่องนี้ว่า “ตามเค้าเรื่องละครฝรั่ง” แต่ไม่ระบุชื่อเรื่อง ส่วน ประเทิน มหาจันทร์ ระบุว่า เรื่องตุ๊กตาดอกรัก ซึ่งชาววังเรียกว่าตุ๊กตาแสนสวยนั้นดัดแปลงมาจากเรื่อง The Enchanted Doll ของต่างประเทศ^{๔๙} จากการศึกษาพบว่า ก่อนที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์จะทรงนิพนธ์เรื่องตุ๊กตาดอกรักนี้ มีบทประพันธ์เรื่อง The Enchanted Doll ของ Mark Lemon นักประพันธ์ชาวอังกฤษ มีลักษณะของเทพนิยายหรือ Fairy tales และได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกที่กรุงลอนดอนในปี ค.ศ. 1849 จึงสันนิษฐานว่าผู้นิพนธ์อาจทรงนำละครเรื่องใดเรื่องหนึ่งของตะวันตกมาดัดแปลงร่วมกับเรื่อง The Enchanted Doll ก็เป็นไปได้

เรื่อง The Enchanted Doll มีเนื้อหาจำนวน ๔ บท ได้แก่ บทที่ ๑ Jacob Pout's first interview with the black fairy . บทที่ ๒ The The Enchanted Doll returns to Jacob Pout. บทที่ ๓ Jacob goes to a bear garden, and afterwards to a Christmas party. และบทที่ ๔ Jacob parts form The Enchanted Doll at last.

เมื่อเปรียบเทียบเนื้อเรื่องของ The Enchanted Doll กับตุ๊กตาดอกรัก พบว่ามีเนื้อเรื่องไม่ตรงกัน เรื่อง The Enchanted Doll เป็นเทพนิยายที่สอนให้เห็นถึงโทษแห่งความริษยาและมีเรื่องราวของอิทธิปาฏิหาริย์เข้ามาเกี่ยวข้อง ส่วนเรื่องตุ๊กตาดอกรักมีเรื่องราวของความรักระหว่างชายหญิง อย่างไรก็ตามผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงดัดแปลงตัวละครที่ชื่อ Jacob Pout ในเรื่อง The Enchanted Doll ให้มาเป็นหลวงกะละมัย จาคอบ เป็นช่างแกะสลักตุ๊กตาไม้ที่มีฝีมือ และเชี่ยวชาญในด้านการแกะตุ๊กตาไม้ให้เป็นหญิงสาวแสนสวย ส่วนหลวงกะละมัยนั้นปั้นตุ๊กตาได้เหมือนขี้ผึ้ง บุตรสาวของเขาที่สวยงาม นอกจากนี้มีเหตุการณ์บางเหตุการณ์ในเรื่อง The

^{๔๘} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐรัฐอักษร], บทละครเรื่อง เรื่องแปดแตนต์ (พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๕๔๒), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๐-๑๕.

^{๔๙} ประเทิน มหาจันทร์, ศิลปะการละครของไทย, ๓๐.

Enchanted Doll ที่มีการดัดแปลงใหม่ เช่น เหตุการณ์ตอนที่จาคอบรู้สึกโกรธ The Enchanted Doll มาก จึงคิดที่จะทำลายตุ๊กตาตัวนี้ให้พังเสียหาย เหตุการณ์นี้สอดคล้องกับเรื่องตุ๊กตายอดรักที่กล่าวถึงมาแล้วว่าทำตุ๊กตาที่เหมือนตัวเธอนั้นแตกเสียหายจนต้องปลอมคนเป็นตุ๊กตาตัวนั้นแทน

ตุ๊กตายอดรัก มีลักษณะเด่นในเรื่องการแสดงความรักแบบกระจูมกระจิมระหว่างหลวงวิเชียรและชแล่ม เรื่องราวของความรักนี้ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกประทับใจได้ง่าย นอกจากนี้ผู้ทรงพระนิพนธ์ได้ร้อยเรียงเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างชวนติดตาม เช่น เหตุการณ์ที่แสดงถึงปมปัญหาของตัวละคร เช่น ชแล่มทำตุ๊กตาที่เหมือนตนแตกจึงกลัวบิดาโกรธมาก และชแล่มใช้วิธีการแก้ปัญหาที่ผู้อ่านอาจคาดไม่ถึงคือปลอมคนเป็นตุ๊กตาตัวนั้นแทน ซึ่งผู้อ่านต้องติดตามต่อไปว่าความลับเกี่ยวกับตุ๊กตานี้จะถูกเปิดเผยหรือไม่

๒. ๒. ๑. ๑. ๓ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากมาจาก

นวนิยายตะวันตก

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากนวนิยาย

ของตะวันตก ได้แก่ เรื่อง กลับร้ายกลายเป็นดี และความพยายาม

๒. ๒. ๑. ๑. ๓. ๑ บทละครเรื่องเรื่องกลับร้ายกลายเป็นดี

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ

นราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงพระนิพนธ์เรื่องกลับร้ายกลายเป็นดี ทรงใช้นามปากกาว่า “ ประเสริฐอักษร ” หน้าแรกกล่าวไว้ว่า “ ตามโครงโนเวลฝรั่ง ”

กลับร้ายกลายเป็นดีมีลักษณะเด่นในด้านการสร้างเหตุการณ์ที่ทำให้ตัวละครเข้าใจผิดกันจนเกิดเป็นปมปัญหาขึ้น และปัญหานี้คลี่คลายลงเมื่อตัวละครได้อธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ให้ครอบครัวได้ทราบ นอกจากนี้ความเข้าใจผิดของตัวละครยังทำให้ผู้อ่านรู้สึกขบขันด้วย เรื่องนี้มีความสนุกสนาน และแฝงแง่คิดว่าการหลอกลวงผู้อื่นเพื่อแก้ไขปัญหาลเฉพาะหน้านั้นไม่ใช่สิ่งที่ควรกระทำเพราะจะทำให้เกิดความเดือดร้อนตามมาได้ในภายหลัง

๒. ๒. ๑. ๑. ๓. ๒ บทละครเรื่องเรื่องความพยายาม

เรื่องความพยายามมีโครงเรื่อง

มาจากนวนิยายตะวันตก เรื่อง Vendetta or the story of One Forgotten มาริ คอเรลลี ประพันธ์ไว้ในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ นวนิยายเรื่องนี้เป็นเรื่องแนว Melodrama และมีเนื้อหาเกี่ยวกับความรักและการแก้แค้นของชายคนหนึ่ง ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๔๓ แม่วัน(พระยาสุรินทราชา) แปลเรื่องนี้ และตั้งชื่อเรื่องว่าความพยายาม นวนิยายเรื่องนี้ตีพิมพ์เป็นครั้งแรกในหนังสือลัทธิวิทยา เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ โดยพระยาสุรินทราชาได้ตัดส่วนที่สะท้อนสังคมออกเกือบหมด และเน้นที่ความรักและการแก้แค้นของตัวละครเป็นสำคัญ

ความพยายามมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับการแก้แค้นและจบลงด้วยความตาย และแสดงให้เห็น

เห็นถึงอารมณ์ รัก โลภ โกรธ หลงของตัวละครซึ่งเป็นเรื่องของชนชาติมนุษย์ จึงเป็นที่สนใจของคนไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่ แสงทอง กล่าวไว้ว่า

... ข้าพเจ้าเข้าใจว่าภาษาไทยเริ่มปฏิบัติก็คือปีที่เรื่อง “ความพยายาม” ได้ปรากฏ เพราะสำนวนที่พิมพ์อยู่ในหน้าหนังสือ “ลักขวิทยา” เป็นสำนวนใหม่แก่คนไทยที่ไม่ชินแก่ภาษาอังกฤษ มาได้อ่านเรื่องและรสใหม่ก็พากันสนใจ

สมัยนั้นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ เป็นที่นิยมของชาวบ้าน และเรื่องเกร็ดพงศาวดารจีนเช่น สามก๊ก ซ้องกั๋ง ซินอิ๋ง ๆ ฯลฯ ก็เป็นที่นิยมของคนชั้นกลาง คนชั้นนี้ไม่ค่อยอ่านนวนิยาย ได้มาพบเห็นความบันเทิงจากการอ่านเรื่องต่าง ๆ ดังที่ได้ออกมาเป็นรายเดือนอย่างหนังสือ “ลักขวิทยา” และโดยเฉพาะเรื่อง “ความพยายาม” การปฏิบัติแห่งภาษาไทยจึงเริ่มแต่บัดนั้น^{๕๐}

นวนิยายเรื่อง ‘ความพยายาม’ ยังเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดละครเรื่องความพยายาม ขึ้นในพ.ศ. ๒๔๕๖ ผู้แต่งบทละครเรื่องนี้คือ ท่านผู้หญิงสุพรรณมณี (กิมไล้ สุจริตกุล) ใช้นามแฝงว่า ‘น้ำตาลเพ็ชร’ ดังปรากฏในประวัติของท่านว่า^{๕๑}

...นอกจากสักวาแล้ว คุณแม่ (ท่านผู้หญิงสุพรรณมณี) ยังชอบแต่งละครเรื่อง ใช้นามปากกาว่าน้ำตาลเพ็ชร มีเลขานุการชื่อแม่เพิ่ม สี่พร คอยเขียน พอเสร็จเรื่องหนึ่งก็เอาไปส่งให้คุณพระโสภณอักษรกิจ เจ้าของคณะละครปราโมทย์ เมื่อคุณพระท่านพิมพ์แล้ว เรื่องดีท่านก็เอาไว้เล่น คุณแม่แต่งประมาณ ๑๐ กว่าเรื่อง

เรื่องความพยายามนี้ คุณแม่อ่านมาจากเรื่องในหนังสือ ‘ลักขวิทยา’ ซึ่งออกเป็นตอน เจ้าคุณสุรินทรราชา ได้แปลมา คุณแม่จึงเอามาทำเป็นละคร ๒ ตอนจบ ซึ่งคุณพระโสภณท่านชอบมาก เลยให้คณะละครปราโมทย์ของท่านแสดง แม่เพิ่มบอกว่า คุณพระให้ถึง ๒๐๐ บาท สำหรับเรื่องนี้^{๕๒}

บทละครเรื่องความพยายามมีความสนุกสนานตรงที่การวางแผนของฟาบิโอในการ

^{๕๐}แสงทอง[นามแฝง], “นำเรื่อง,” ใน ความพยายาม, พิมพ์ครั้งที่๗ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๔), ๑.

^{๕๑}มารี คอเรลลี, ความพยายาม, แปลโดย วินิตา คิถิยนต์, พิมพ์ครั้งที่๑ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เพื่อนดี, ๒๕๓๗), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

^{๕๒}ท่านผู้หญิงสุพรรณมณี, บทละครเรื่อง ความพยายาม (กรุงเทพฯ : หนังสืออนุสรณ์งานศพท่านผู้หญิงสุพรรณมณี), ๑-๒, อ้างถึงใน มารี คอเรลลี, ความพยายาม, แปลโดย วินิตา คิถิยนต์, พิมพ์ครั้งที่๑ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เพื่อนดี, ๒๕๓๗), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

แก้แค้นภรรยาและเพื่อนได้สำเร็จ รวมทั้งมีการถ่ายทอดบทบาทของตัวละครที่สะท้อนให้เห็นถึงธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ว่ามีทั้งความรัก โลภ โกรธ และหลง นอกจากนี้บทละครเรื่องนี้ยังชี้ให้เห็นว่าความอาฆาตพยาบาทจะนำมาซึ่งความสูญเสียในที่สุด

๒. ๒. ๑. ๑. ๔ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากบทละคร

ตะวันตก

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากบทละครของตะวันตก ได้แก่ เรื่องกระหิณกระหือรือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงดัดแปลงจากบทละครเรื่อง The Merchant of Venice ของ William Shakespeare และทรงใช้นามปากกาว่า “ พระศรี ” The Merchant of Venice เป็นบทละครที่ประพันธ์ด้วยกลอนเปล่า มีวรรคละ ๑๐ พยางค์และไม่มีบังคับสัมผัส ในบางแห่ง William Shakespeare ประพันธ์กลอนที่มีสัมผัสแทรกไว้ด้วย นอกจากนี้มีบางแห่งที่ประพันธ์เป็นร้อยแก้ว

บทละครเรื่อง The Merchant of Venice นี้มีเนื้อเรื่องที่สนุกสนาน แฝงแง่คิด และตัวละครใช้การที่คมคายซึ่งแสดงถึงศิลปะการใช้ภาษาของผู้ประพันธ์ ด้วยคุณลักษณะเหล่านี้จึงทำให้มีผู้ที่นำเรื่องนี้มาแปลหลายท่าน เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงนำเรื่อง The Merchant of Venice มาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปล The Merchant of Venice และทรงตั้งชื่อเรื่องว่า “ เวนิสวานิช ” โดยทรงแปลเรื่องนี้หลังจากที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงดัดแปลงเป็นบทละครเรื่องแล้ว ดังที่ทรงกล่าวถึงการแปลเรื่องนี้ไว้ในคำนำของเรื่องเวนิสวานิชเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคมพ.ศ. ๒๔๕๕ สรุปได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลเรื่องนี้ โดยคงรูปแบบของบทละครตามแบบของเชกสเปียร์ และทรงพระราชนิพนธ์เป็นกลอนเพื่อให้มีรูปแบบคล้ายของเดิม^{๕๓}

บทละครเรื่องกระหิณกระหือรือมีเนื้อเรื่องที่ใกล้เคียงกับเรื่องเดิม และมีการดัดแปลงตัวละคร จาก บรรยายาส ตลอดจนบทสนทนาของตัวละคร ให้สอดคล้องและเหมาะสมกับเนื้อเรื่องที่กล่าวถึงชีวิตของคนไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องกระหิณกระหือรือมีลักษณะเด่นในด้านการสร้างเหตุการณ์ที่ตัวละครเอกใช้ปัญญา และไหวพริบในการแก้ต่างคดีจนสามารถช่วยเหลือผู้ที่กำลังเผชิญกับความตายได้สำเร็จ นอกจากนี้เรื่องนี้ยังให้แง่คิดด้วยการพิจารณาคดีควรใช้หลักของเมตตาธรรมประกอบการพิจารณาด้วย

^{๕๓} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หนังสืออ่านกวีนิพนธ์เรื่องเวนิสวานิช, พิมพ์ครั้งที่ ๔๘ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว) ๒๕๔๓), ๑.

๒.๒.๑.๑.๕ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากจดหมาย

เหตุตะวันตก

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากจดหมาย เหตุตะวันตก ได้แก่ เรื่อง ราชพงสาวดารจีน ยุคไต้เซ้ง ชูค พระเจ้าเกียนหลงทงเสนห์ บทละครเรื่องนี้มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงพระนิพนธ์ และทรงใช้นามปากกาว่า “เหม็งก้วยนุ่น” ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงดัดแปลงเรื่องโดยทรงนำจดหมายเหตุและความทรงจำของชาวตะวันตกซึ่งกล่าวถึงกษัตริย์พระองค์หนึ่งของจีนว่าทรงชนะศึกสงคราม และทรงนำมเหสีของกษัตริย์ต่างแคว้นมาเป็นพระสนมของพระองค์ ในหน้าแรกของบทละครกล่าวถึงที่มาของบทละครเรื่องนี้นี้ว่า

แผ่นดินพระเจ้าเกียนหลงฮ่องเต้ ราชวงศ์ไต้เซ้ง แต่งพ.ศ. ๒๓๐๔ ถึง พ.ศ. ๒๓๐๗ (เหม็งก้วยนุ่น) ปรณนาให้คณะจิ๋วผู้หญิงหงบูเทียน ตามหลักพงศาวดารจีนเสร็จ ชื่อ “จดหมายเหตุแลความจิตจำเรื่องราชสำนักกรุงเป่กิ่ง” ซึ่ง บี. แบกเฮาส์ แล เซ. โอ. อาร์. แบลนด์ แต่งไว้เป็นภาษาอังกฤษด้วยราชพงสาวดารหลวงของจีนเอง ยุคภาษาอังกฤษยังไม่ได้พิมพ์โฆษณา กำลังตกอยู่ในมือกรรมการ นักปราชญ์สำรับใหญ่ เก็บจดหมายเหตุของนักพงสาวดารหลวงจดไว้ในหอราชศาสตราคมจีนเรียบเรียงอยู่^{๕๔}

บทละครเรื่องนี้นักกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของประเทศจีนในรัชสมัยของพระเจ้าเกียนหลงฮ่องเต้แห่งราชวงศ์ชิง ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงนำเหตุการณ์ที่ชาวตะวันตกได้บันทึกไว้ มาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่องที่มีแก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักที่ไม่สมหวังของกษัตริย์จีนผู้หนึ่งที่มีต่อมเหสีของกษัตริย์ต่างแคว้น

บทละครเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงกษัตริย์นักรบผู้ยิ่งใหญ่คนหนึ่งที่ประสบความสำเร็จทางกลศึกแต่ไม่สมหวังในความรัก แม้ในบทละครจะแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าเกียนหลงทรงรักพระสนมเซียงมากเพียงไร แต่พระสนมก็มีได้ทรงรักตอบ ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงชี้ให้เห็นว่าเรื่องของความรักนั้นไม่อาจบังคับฝืนใจได้ แม้จะเป็นกษัตริย์ซึ่งมีอำนาจล้นฟ้าแต่ก็อาจทำให้หญิงผู้หนึ่งยอมทำตามในสิ่งที่พระองค์ทรงต้องการได้ เรื่องนี้มีลักษณะเด่นในด้านการสร้างอารมณ์สะเทือนใจ เช่น พระสนมเซียงที่ทรงรักพระสวามีและไม่ต้องการเป็นสนมของพระเจ้าเกียนหลง และการบีบ

^{๕๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [เหม็งก้วยนุ่น], **บทละครเรื่อง ราชพงสาวดารจีน ยุคไต้เซ้ง ชูค พระเจ้าเกียนหลงทงเสนห์** (พระนคร : โรงพิมพ์บุญช่วยเจริญ, ๒๔๖๐.), ๑.

บังคับของฮองไทเฮาจนทำให้พระสนมต้องผูกพระคอ นอกจากนี้ยังมีบทโศกเศร้าของพระเจ้า
เกียนหลงที่ทรงไม่สมพระทัยในความรัก อีกทั้งยังทรงสูญเสียพระสนมอันเป็นที่รักยิ่งด้วย

๒.๒.๑.๒ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากอุปรากรตะวันตก

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากอุปรากร ได้แก่ เรื่อง
สาวเครือฟ้า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงพระนิพนธ์ และทรงใช้
นามปากกาว่า “ประเสริฐอักษร” พระองค์ทรงดัดแปลงเรื่องมาจากอุปรากร เรื่อง มาดาม
บัตเตอร์ฟลาย ของ จาโคโม ปุซซินี หน้าแรกของบทละครเรื่องนี้ทรงระบุไว้ว่า “บทละครเรื่อง
สาวเครือฟ้าเลียนเรื่องคอมิกอوبرาฝรั่งเศสที่ลือชื่อ มาดามบัตเตอร์ฟลายได้จากหนังสือไกล
บ้าน”^{๕๕} หนังสือไกลบ้านนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรง พระราชนิพนธ์ไว้
เมื่อคราวเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เป็นลายพระราชหัตถเลขา
พระราชทานมายังสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล จำนวน ๔๓ ฉบับ และในฉบับที่ ๓๕ มี
เนื้อความตอนหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องมาดามบัตเตอร์ฟลายว่า

...คำไปดูละครคอมิกอوبرา ตามที่ได้กะไว้แต่แรก เป็นเรื่องที่เลื่องลือว่าดีนัก เรียกชื่อเรื่อง
ว่ามาดามบัตเตอร์ฟลาย ผู้ที่แปลมาดามบัตเตอร์ฟลายนั้นคือมาดามคาลาร์ที่เคยดูแลแต่ก่อน เสียเพราะ
แลใช้บทดีมาก เรื่องที่เล่นผูกเป็นเรื่องขี้ปน ฉากและเครื่องแต่งตัว ผู้หญิงขี้ปนทั้งนั้น^{๕๖}

นอกจากนี้หม่อมหลวงปิ่น มาลากุลได้กล่าวถึงที่มาของเรื่องสาวเครือฟ้าไว้ในหนังสือ
แปลเรื่องมาดามบัตเตอร์ฟลายว่า

ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราชเจ้าเสด็จพระราช
ดำเนินประพาสยุโรปในพ.ศ. ๒๔๔๕ นั้น ได้ทอดพระเนตรมหาอุปรากรเรื่องมาดามบัตเตอร์ฟลาย
นี้ที่กรุงปารีส และได้ทรงแสดงความพอพระราชหฤทัยในมหาอุปรากรเรื่องนั้นไว้เป็นอันมาก ใน
หนังสือพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน เข้าใจว่าในครั้งนั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิป
ประพันธ์พงศ์ได้ทรงนำเค้าโครงเรื่องมาดามบัตเตอร์ฟลาย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงตรัสเล่านั้น มาประพันธ์ขึ้นเป็นบทละครเรื่อง แต่ได้ทรงดัดแปลงให้เป็นนิยายพิศวาส

^{๕๕} นิพนธ์ศิริ ตาละลักษณ์, พระประวัติและผลงานของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
นราธิปประพันธ์พงศ์ (กรุงเทพฯ : มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์ – วารวรรณ , ๒๕๒๒), ๕๒.

^{๕๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ไกลบ้าน เล่ม ๒ (พระนคร : สำนักพิมพ์
แพรวพิทยา, ๒๕๑๓), ๖๔๓.

ระหว่างนายทหารบกชาวกรุงเทพฯกับหญิงสาวชาวเชียงใหม่ และทรงขนานนามบทละครเรื่องนั้นว่า “สาวเครือฟ้า”^{๕๖}

เรื่อง มาดามบัตเตอร์ฟลาย กล่าวถึงความรักที่ไม่สมหวังของสาวญี่ปุ่นผู้หนึ่งซึ่งแต่งงานกับทหารชาวอเมริกัน ฝ่ายหญิงมีความมั่นคงในรัก แต่ฝ่ายชายกลับมีความรักเพียงชั่วแล่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงดัดแปลงเรื่องโดยรักษาเนื้อเรื่องเดิมไว้ และทรงดัดแปลงตัวละคร ฉาก และบรรยากาศในเรื่องให้เหมาะสมกับเรื่องราวของคนไทยในสมัยนั้น เรื่อง สาวเครือฟ้า มีลักษณะเด่นในด้านการสร้างอารมณ์สะเทือนใจ เช่น มีบทกระหว่านางเอกกับนางเอกที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งในความรักของตัวละคร และมีบทโศกเศร้าของนางเอกในยามที่เธอทราบว่าสามีมีภรรยาใหม่ อีกทั้งมีบทรำครวญของนางเอกก่อนที่จะฆ่าตัวตายด้วย บทโศกเศร้านี้ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสงสารและเห็นอกเห็นใจนางเอกอย่างยิ่ง

๒.๒.๑.๓ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากภาพยนตร์ตะวันตก

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากภาพยนตร์ตะวันตก ได้แก่ เรื่องโรสิตา เรื่องนี้เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งขณะนั้นคนไทยเริ่มนิยมชมภาพยนตร์ จวงจันท์ จันทรคณา ใช้นามปากกาว่า “พราณบุรุษ” ประพันธ์บทละครเรื่องโรสิตาโดยดัดแปลงมาจากภาพยนตร์เรื่อง เสน่ห์นายร้อยโท ดังผู้ที่ใช้นามปากกาว่า “โรสิตา” กล่าวถึงบทละครเรื่องนี้อีกว่า

เมื่อพ.ศ. ๒๔๗๕ ได้มีภาพยนตร์เรื่อง เสน่ห์นายร้อยโท ซึ่งนำแสดงโดยมอริส เซวเลียร์ เข้ามาฉายที่โรงภาพยนตร์เฉลิมกรุง เตียสิน แม่เดือน และดิฉัน ได้ไปดูภาพยนตร์เรื่องนี้ด้วยกัน เตียสินและแม่เดือนชอบภาพยนตร์เรื่องนี้มาก จึงเล่าเนื้อเรื่องให้อาวจวงฟังและบอกอ่าวจวงว่า ต้องการให้แต่งดัดแปลงภาพยนตร์เรื่องนี้เป็นละคร”^{๕๗}

บทละครเรื่องนี้มีความสนุกสนานเพลิดเพลินในด้านการแสดงความรักกระหว่าหนุ่มสาวสองคู่ซึ่งมีทั้งสมหวังและผิดหวัง เนื้อเรื่องกล่าวถึงความรักกระหว่ากระหว่าคามิโนกับโรสิตา และการชิงรักหักสวาทระหว่าอลองโซกับคามิโนซึ่งต่างก็หลงรักโรสิตาด้วยกันทั้งคู่ นอกจากนี้ในตอนจบของเรื่องยังสร้างความประทับใจด้วยการให้โรสิตาเป็นผู้เสียสละ การที่โรสิตายอมเสียสละเพราะเจ้าหญิงมารินาทรงขอความเห็นใจจากเธอนี้ทำให้เห็นว่า แม้โรสิตาจะเป็นหญิง

^{๕๖} จาโคโม ปุซซินี, มาดามบัตเตอร์ฟลาย, แปลโดย คุณฉวีมาลา [นามแฝง] (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๕), น.

^{๕๗} โรสิตา [นามแฝง] “อ่าวจวง,” ใน อนุสรณ์ “พราณบุรุษ” (จวงจันท์ จันทรคณา) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๑๕,) ๑๖๔.

สาวที่มีฐานะต่ำต้อยแต่ก็มีจิตใจที่งดงาม

๒.๒.๑.๔ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากชาติตะวันตกแต่ไม่

ระบุรูปแบบ

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากชาติตะวันตกแต่ไม่ระบุรูปแบบ ได้แก่ เรื่องที่กล่าวว่ามีมาจากตะวันตก เช่น แพนที พ่อไต้งกระยาสารท – จี๊ซลาดเกมหยิ่ง และ เพ็ชรน้ำเงิน และเรื่องที่สันนิษฐานว่ามีมาจากตะวันตกเพราะมีลักษณะคล้ายเรื่องทางตะวันตก เช่น เมืองรักเมืองร้าง และหอกข้างแคร่

๒.๒.๑.๔.๑ บทละครเรื่องจูบสั่ง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงพระนิพนธ์บทละครเรื่องจูบสั่ง ทรงใช้นามปากกาว่า “ ประเสริฐอักษร ” และหน้าแรกของบทละครระบุว่าเป็นเรื่องฝรั่ง

เรื่องจูบสั่งเป็นเรื่องความรักสามเส้าของหนุ่มสาวชาวรัสเซีย เนื้อเรื่องกล่าวถึงทุกคนเห็นว่าพวกเขาสารสำคัญแต่ถูกคนรักของภรรยาโมยไป ภายหลังเขาค้นเอกสารนี้ให้และถูกผู้ก่อการร้ายลอบสังหาร เรื่องนี้มีเรื่องราวของความรักที่โศกเศร้าสะเทือนใจ จึงทำให้ผู้อ่านรู้สึกซาบซึ้งในความรักของตัวละครที่มีความเสียสละเพื่อให้คนที่ตนรักมีความสุข

๒.๒.๑.๔.๒ บทละครเรื่องเรื่องแทนที่

บทละครเรื่องเรื่องแทนที่นี้มีที่มาจากเรื่อง Filling of the Vacancy พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้ ทรงใช้นามปากกาว่า “ พระศรี ”

เรื่องแทนที่นี้มีเรื่องราวเกี่ยวกับความรักที่สมหวังของชายหญิงคู่หนึ่ง แม้ทั้งสองจะพบกับอุปสรรคแต่ภายหลังก็สมหวังในรัก นอกจากเรื่องของความรักได้ทำให้เกิดความประทับใจแล้ว เรื่องนี้ยังมีความน่าสนใจตรงที่ชี้ให้เห็นว่ามีคนส่วนหนึ่งในสังคมที่ยึดติดกับชื่อเสียงและความมีหน้ามีตาในสังคมซึ่งเป็นเพียงเปลือกนอกเท่านั้น ดังเช่น “ ชโอน ” ซึ่งมุ่งหวังตำแหน่งคุณหญิงและกระทำในสิ่งที่ไม่เหมาะสม รวมทั้งมีลักษณะเด่นในเรื่องการใช้อุบายของตัวละครและมีการสร้างเหตุบังเอิญด้วย

๒.๒.๑.๔.๓ บทละครเรื่องพ่อไต้งกระยาสารท-จี๊

ซลาดเกมหยิ่ง

บทละครเรื่องพ่อไต้งกระยาสารทมีที่มาจากเรื่อง Love's bondage และ จี๊ซลาดเกมหยิ่งมีที่มาจากเรื่อง The Coward พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้ และทรงใช้นามปากกาว่า “ หมากพญา ”

บทละครเรื่องนี้มีลักษณะเด่นในด้านการใช้กลอุบายของตัวละครที่ชื่อ “หลวงเชาวนิศ” ซึ่งมักสร้างปัญหาให้เกิดขึ้นแก่ครอบครัวของพระเอกและนางเอก กลอุบายของตัวละครนี้ได้ทำให้พระเอกและนางเอกต้องประสบปัญหาและต้องแก้ปมปัญหานั้น นอกจากนี้เรื่องนี้ยังให้แง่คิดแก่คู่สามีภรรยาว่าหากมีความรักและความไว้วางใจซึ่งกันและกันแล้ว ถึงผู้นั้นจะใช้เล่ห์เหลี่ยมหรือกลอุบายอย่างไรก็ไม่สามารถทำลายความรักได้

๒.๒.๑.๔.๔ บทละครเรื่องเรื่องเพชรน้ำเงิน

บทละครเรื่องเรื่องเพชรน้ำเงินมีที่มาจากเรื่อง The Blue diamond พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้และทรงใช้นามปากกาว่า “หมากพญา”

เรื่องนี้กล่าวถึงความรักซ้อนของหนุ่มสาว โดยมีหญิงสาวคนหนึ่งยอมเสียสละเพื่อให้ชายคนรักมีความสุข ผู้อ่านจะรู้สึกสงสารและเห็นใจตัวละครนี้อย่างยิ่งเพราะเธอยอมให้ชายคนรักไปแต่งงานกับเพื่อนรักของเธอทั้ง ๆ ที่เธอได้หมั้นหมายกับชายคนรักไว้ก่อนแล้ว เมื่อผิดหวังในรักจึงทำให้เธอล้มป่วยและตรอมใจตายในที่สุด ส่วนชายคนรักและเพื่อนของเธอเมื่อทราบเรื่องก็ฆ่าตัวตายตาม เรื่องจึงจบลงด้วยบรรยากาศของความโศกเศร้า เพชรน้ำเงิน มีลักษณะเด่นในด้านการสร้างอารมณ์สะเทือนใจโดยเฉพาะความรักซ้อนซึ่งจบลงด้วยความตายของตัวละคร

๒.๒.๑.๔.๕ บทละครเรื่องเรื่องเมืองรักเมืองร้าง

บทละครเรื่องเรื่องเมืองรักเมืองร้างมีการสร้างตัวละคร ฉาก และบรรยากาศให้อยู่ในดินแดนแห่งอารยธรรมตะวันตก คือ อารยธรรมเมโสโปเตเมีย จึงสันนิษฐานว่าเรื่องนี้น่าจะมีที่มาจากชาติตะวันตก จวงจันทน์ จันทรคณา ประพันธ์เรื่องนี้โดยใช้นามปากกาว่า “พรานบุรพ์”

บทละครเรื่องนี้กล่าวถึงตัวละครชาวตะวันตก เช่น หญิงสาวชาวบาบิโลเนียนที่ถูกขายเป็นทาส กษัตริย์แห่งกรุงบาบิโลเนียน ทหารเอกและราชองครักษ์ และเหล่านักบวช และกล่าวถึงฉากแบบตะวันตกด้วย เช่น

ตลาดเลือกคู่(ขายทาส)กลางนครบาบิโลน

เห็นตึก, โบสถ์ไกล ๆ กลางตลาดมีแท่นสี่เหลี่ยมสลัก. สำหรับนำหญิงสาวขึ้นประกวด
ประมูล ด้านข้างทำเป็นโรงยาว กั้นและมุงด้วยผ้าสีต่างๆสลับกันบังเป็นห้องๆ เปนที่เก็บหญิงสาวที่
ถูกนำมาขายทอดตลาด.^{๕๕}

^{๕๕} จวงจันทน์ จันทรคณา[พรานบุรพ์], บทละครเรื่องเมืองรักเมืองร้าง (ม.ป.ท.,ม.ป.ป.), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่๑-๔.

เมืองรักเมืองร้างมีลักษณะเด่นในด้านการสร้างตัวละครที่มีความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ อย่างยิ่งคือสุสานา สุสานาเป็นหญิงที่มีปัญญาและความกล้าหาญ นอกจากนี้เรื่องนี้ยังมีการวางแผนของตัวละครเช่นการวางแผนของนักบวช และการวางแผนของสุสานาเพื่อสืบความลับจากโบนัดส ซึ่งทำให้เกิดความใคร่รู้ว่าตัวละครจะวางแผนได้สำเร็จหรือไม่และกรุงบาบิโลนจะล่มสลายหรือไม่

๒.๒.๑.๔.๖ บทละครร้องเรื่องหอกข้างแคร่

บทละครร้องเรื่องหอกข้างแคร่นี้ นางสาวชมชื่นเป็นผู้ที่ประพันธ์ขึ้นโดยกล่าวถึงตัวละครชาวนครเมโสโปเตเมีย เรื่องนี้มีการสร้างลักษณะของตัวละคร ฉาก และบรรยากาศ ให้เป็นแบบตะวันตก เหตุการณ์ในเรื่องได้เกิดขึ้นในดินแดนแห่งอารยธรรมตะวันตก จึงสันนิษฐานว่าน่าจะมีการนำโครงเรื่องจากตะวันตกมาเป็นที่มาของบทละคร

เรื่องนี้มีความสนุกสนานเพราะมีการสร้างตัวละครให้มีความสามารถด้านการสู้รบ มีการวางแผนและการใช้กลอุบาย นอกจากนี้ผู้อ่านยังเกิดจินตนาการเกี่ยวกับดินแดนเมโสโปเตเมียซึ่งมีอารยธรรมมาอย่างยาวนาน การสร้างฉากขุนเขาแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ท่ามกลางป่าไม้สูงในดินแดนของนครเมโสโปเตเมียอันเป็นที่พำนักของคนป่า จากพระราชอุทยานแห่งนครเมโสโปเตเมียซึ่งมีงานสโมสรสันนิบาต และมีแขกบรรดาศักดิ์แต่งแฟนซีสวมหน้ากาก เป็นต้น

๒.๒.๒ บทละครร้องที่มีโครงเรื่องมาจากชาติตะวันตก

บทละครร้องที่มีโครงเรื่องที่มีมาจากชาติตะวันตก ได้แก่ เรื่อง อาลีบาบา แก้วตราชูประพันธ์บทละครเรื่องนี้โดยการดัดแปลงจากนิทานอาหรับเรื่องอาลีบาบา ซึ่งจัดอยู่ในนิทานอาหรับชุดพันหนึ่งราตรี กุสุมา รัชมณี กล่าวไว้สรุปได้ว่าอาหรับราตรีมีชื่อเป็นภาษาอาหรับว่าพันหนึ่งราตรี เพราะเป็นนิทานที่นางเอกคือชาห์ซาดเล่าถวายพระราชบิดต่อกันเป็นเวลาหนึ่งพันหนึ่งคืน ต้นเรื่องเดิมเป็นนิทานเปอร์เซียเป็นภาษาปะห์ลวีชื่อนิทานพันเรื่อง ที่เรียกหานิทานพันเรื่องนั้นมีจำนวนที่แท้จริง แต่ใช้ในความหมายว่าหลายเรื่องเช่นเดียวกับเราใช้ว่า “เป็นร้อยเป็นพัน ” ต่อมาในศตวรรษที่ ๙-๑๐ มีการแต่งนิทานพันเรื่อง โดยนำนิทานจากที่ต่าง ๆ ทั้งนิทานอาหรับ นิทานกรีก นิทานเปอร์เซียมาเพิ่มไว้และในศตวรรษที่ ๑๒ นิทานพันเรื่องเริ่มมีลักษณะเป็นนิทานซ้อนนิทานมากขึ้น มีการแต่งเดิมและขยายเรื่องออกไปยืดยาวเพื่อให้สมกับชื่อเรื่อง

สำหรับพันหนึ่งราตรีที่แปลเป็นภาษาตะวันตกฉบับแรก คือ ฉบับภาษาฝรั่งเศสของ อังตวน กัลลองด์ เป็นที่นิยมมากในยุโรป ส่วนฉบับอาหรับพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. ๑๘๑๔ และอีกฉบับหนึ่งพิมพ์ที่โคโร เมื่อปีค.ศ. ๑๘๑๕ ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๘๒-๑๘๘๕ จอห์น เพน แบล เป็นภาษาอังกฤษ ต่อมาในปีค.ศ. ๑๘๘๕ เซอร์ริชาร์ด เบอร์ตัน ได้ใช้ฉบับของเพน เรียบเรียงเป็นจำนวนใหม่ รวม ๑๐ เล่ม และมีภาคผนวกอีก ๖ เล่ม ฉบับของเบอร์ตันนี้เองที่เป็นที่นิยมกัน

แพร่หลายไปทั่วโลก นอกจากจะเรียกว่าพันหนึ่งราตรีแล้วยังมีอีกชื่อหนึ่งว่าอาหรับราตรี^{๖๐}

ขุนวิจิตรมาตราได้กล่าวไว้สรุปได้ว่า หลังจากที่เรื่องพันหนึ่งราตรีได้เข้ามาในประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระองค์แรกที่ทรงแปลบางเรื่องในอาหรับราตรีเป็นภาษาไทย และตามทีรู้จักกันดีก็คือบทพระราชนิพนธ์เรื่อง “นิทราชาคริต” ซึ่งทรงเก็บความจากนิทานเรื่อง Sleeper Awakened และเรื่องที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์นี้มีเรื่องอาลิบาบาอยู่ด้วย^{๖๑} ดังที่หนังสือพระประวัติกรมหมื่นทิวกะรวงษ์ประวัติกล่าวไว้ว่า

...ในงานปีใหม่เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ พ.ศ. ๒๔๑๕ (ปีใหม่ไทยหรือสงกรานต์) เป็นการแสดงหน้าพระที่นั่ง ทรงแสดงละครเรื่องโจร ๔๐ (Alibaba and the Forty Thieves) มีบทละครเรื่องด้วย ๖ ตอน ทรงเข้าใจว่าเป็นบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ คราวนั้นทรงรับบทเป็นอาลิบาบา กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม น้องชายกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจเป็นบามาศตาเฟกรมขุนเจริญผลฯ เป็นตัวนายโจร สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เป็นตัวมอญา ครั้นวันรุ่งขึ้น รัชกาลที่ ๕ ประทับเสวยแล้วออกเสด็จให้รางวัลเจ้านายผู้แสดงดีเด่น ปรากฏว่าท่านได้รางวัลที่ ๑ รับพระราชทานนาฬิกาแขวน กรมขุนเจริญผลฯ ได้รางวัลที่ ๒ รับพระราชทานสมุดรูปนกเป็นมุก และกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ ได้รางวัลที่ ๓ รับพระราชทานกล่องขนมปัง^{๖๒}

นิทานอาหรับเรื่องอาหรับราตรีตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษ ดังนั้นนิทานดังกล่าวจึงเป็นที่รู้จักกันดีเฉพาะหมู่ผู้ที่มีการศึกษาสูง เช่น ผู้ที่อยู่ในราชสำนัก ขุนวิจิตรมาตรายังได้กล่าวเพิ่มเติมไว้สรุปได้ว่า หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลเรื่องนี้แล้ว ต่อมาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงแปลนิทานนี้ต่อจากพระองค์ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ และทรงนิพนธ์เป็นกลอนสุภาพ ในครั้งนั้นทรงตั้งชื่อว่า “อาหรับราตรีคำกลอน”^{๖๓}

^{๖๐} กุสุมา รัชมณี, สีสันวรรณคดีชุดนิทานวานบอก (กรุงเทพฯ : พับลิคิสิเนสสพรินท์, ๒๕๒๖), ๒๔๖-๒๕๐.

^{๖๑} อรรถัย เทพวิจิตร, มหาอมตะนิทานที่เป็นละคร : พันหนึ่งราตรี, เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์น้ำฝน, ๒๕๔๓), คำนำ.

^{๖๒} พระราชประวัติกรมหมื่นทิวกะรวงษ์ประวัติ (พระนคร : มิตรสยาม, ๒๕๑๖), ๘๖-๘๘, อ้างถึงใน สุรพล วิรุฬห์รักษ์, วิวัฒนาการนาฏยศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), ๒๑๐ - ๒๑๑.

^{๖๓} อรรถัย เทพวิจิตร, มหาอมตะนิทานที่เป็นละคร : พันหนึ่งราตรี, เล่ม ๑, คำนำ.

หลังจากที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงนิพนธ์เรื่องอาหรับราตรีแล้ว พระองค์ทรงนำเรื่องอาหรับราตรีนี้มาแสดงเป็นละครเรื่องแรกที่คณะนักร้อง ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๕-๒๔๕๐ เมื่อนิทานเรื่องอาหรับราตรีได้เป็นที่รู้จักกันในหมู่คนไทยมากยิ่งขึ้น ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ แก้วตราจึงประพันธ์บทละครเรื่องอาลีบาบาขึ้น

เรื่องย่อของพันหนึ่งราตรีมีว่า พระราชาหาห์เรียผู้ปกครองอาหรับและพระอนุชาชายเขม้น ต่างก็ถูกมเหสีนอกพระทัยจึงสำเร็จโทษมเหสีและมีความรู้สึกที่ไม่ดีต่อสตรี ต่อมาได้สละราชสมบัติและพากันเที่ยวไปจนพบยักษ์ตนหนึ่งชื่อจินนี่ ยักษ์ตนนี้ซ่อนเมี่ยมนุษย์ไว้ในกล่องบรรจุในผอบ ถิ่นกุญแจไว้ ๗ ดอก แล้วนำไปซ่อนยังถ้ำมหาสมุทร เมื่อยักษ์เผลอหลับนางได้ลอบทำซุกกับชายถึง ๕๗๐ คนเมื่อพระราชาและพระอนุชาทราบดังนั้นก็กลับวังไปครองราชย์เช่นเดิม

อย่างไรก็ตามพระราชายังมีอคติต่อสตรีอยู่จึงรับสั่งให้จัดหาสตรีมาถวาย คืนละหนึ่งคน และวันรุ่งขึ้นให้ประหารชีวิตเสีย ทรงทำเช่นนี้ถึง ๓ ปี จนนางชาห์ราชัด บุตรสาวคนโตของมหาอำมาตย์เอกกิดอูบายที่จะช่วยเหลือสตรี นางถวายคนต่อพระราชาและเล่านิทานตอนดึก พอใกล้รุ่งถึงตอนสนุกก็เล่านิทานค้างไว้ พระราชาฟังนิทานแล้วเกิดคิดใจ จึงไม่ประหารนาง และทรงให้นางเล่านิทานไปเรื่อย ๆ จนครบพันหนึ่งคืน จนนางชาห์ราชัดให้กำเนิดบุตร ๓ คน พระราชามีความคิดที่ดีต่อสตรีมากขึ้นและเห็นว่านางมีความซื่อสัตย์ต่อตนจึงอภิเษกสมรสกับนาง^{๖๔}

บทละครเรื่องอาลีบาบามีเรื่องย่อที่ใกล้เคียงกับนิทาน และมีการคงชื่อตัวละครเอกและเหตุการณ์สำคัญในนิทานเอาไว้ ลักษณะเด่นของเรื่องอาลีบาบาเป็นการสร้างเหตุการณ์ที่เหลือเชื่อ เช่น เมื่อโจรกล่าวถ้อยคำเป็นรหัสแล้วประตูถ้ำก็เปิดออก และเหตุการณ์ที่กล่าวถึงมอฮิอานาผู้หญิงตัวเล็ก ๆ คนหนึ่งว่าสามารถฆ่าโจรตายจนหมดทุกคน เป็นต้น นอกจากนี้เรื่องอาลีบาบายังให้แง่คิดแก่ผู้อ่านว่าการอยากได้ทรัพย์ของผู้อื่นนั้นจะนำมาซึ่งความเดือดร้อนได้ในภายหลัง

จากที่กล่าวมา จะเห็นว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงริเริ่มให้มีการแสดงละครเรื่อง โดยทรงนำละครรา โอบปรา และละครบังสาวันมาดัดแปลงใหม่ให้มีเอกลักษณ์เฉพาะตนโดยเฉพาะการดำเนินเรื่องด้วยการขับร้องของผู้แสดง และการแสดงเรื่องราวของคนสามัญ ละครเรื่องมีเนื้อเรื่องที่สนุกสนาน มีความแปลกใหม่และมีบทเพลงอันไพเราะจึงทำให้ผู้ชมชื่นชอบ นอกจากนี้ละครเรื่องยังได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามวัฒนธรรมของตะวันตกด้วย

ละครเรื่องมีบทที่ใช้ประกอบการแสดง บทเหล่านั้นมีที่มาจากความคิดโครงเรื่องขึ้นเองของผู้ประพันธ์และการดัดแปลงจากเรื่องเดิม บทละครเรื่องที่เกิดจากการคิดโครงเรื่องขึ้นเองมีที่มา

^{๖๔} อรรถ เทพวิจิตร, มหาอมตะนิทานที่เป็นละคร : พันหนึ่งราตรี, ๖.

จากเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสังคม ได้แก่ ความสัมพันธ์ของคนภายในครอบครัว และสภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยในสมัยนั้นซึ่งประกอบด้วยวรรณคดี ความเชื่อ ค่านิยม และบรรทัดฐานของคนในสังคม และมีการนำจินตนาการและประสบการณ์ของผู้ประพันธ์ ตลอดจนเนื้อเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ของละครมาเป็นโครงเรื่องของบทละครเรื่องด้วย ส่วนบทละครเรื่องที่ดัดแปลงมาจากเรื่องเดิมนั้น เกิดจากการดัดแปลงวรรณคดีและวรรณกรรมของไทยและการดัดแปลงเรื่องราวของต่างชาติ การนำสภาพสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์มาเป็นที่มาของโครงเรื่องของบทละครเรื่องแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม ผู้ประพันธ์เป็นส่วนหนึ่งของสังคมจึงหยิบยกละเอียดที่พบเห็นมากล่าวไว้ในบทละครเรื่อง บทละครเรื่องมีเรื่องราวที่มาจากสภาพสังคมและแสดงถึงปมขัดแย้งของบุคคลในสังคม ซึ่งปมขัดแย้งนี้ทำให้เรื่องราวมีความสนุกสนาน และมีความใกล้เคียงกับชีวิตจริงด้วย ส่วนการนำสภาพเศรษฐกิจและสังคมในสมัยของผู้ประพันธ์มาเป็นที่มาของโครงเรื่องของบทละครเรื่องนั้น สะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคม ผู้ประพันธ์ต้องการชี้ให้เห็นว่าสังคมมีปัญหาทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม และปัญหาดังกล่าวควรได้รับการแก้ไข นอกจากนี้ผู้ที่ประสบปัญหาย่อมต้องมีวิธีการดำรงชีวิตที่เหมาะสมจึงมีความสุข การนำสภาพสังคมมาเป็นที่มาของโครงเรื่องของบทละครเรื่องนี้ทำให้ละครเรื่องมีความโดดเด่น และแปลกใหม่กว่าละครหรือนาฏศิลป์ประเภทอื่น ๆ เช่น โขน ลิเก ซึ่งมีเรื่องราวจักร ๆ วงศ์ ๆ เสียเป็นส่วนใหญ่ ส่วนบทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากจินตนาการของผู้ประพันธ์ มักเป็นเรื่องรัก ๆ ใคร่ ๆ และเป็นเรื่องประโลมโลกซึ่งช่วยผ่อนคลายความรู้สึกตึงเครียดได้ดี นอกจากนี้ยังปลุกจินตนาการ ให้ความรู้สึกรู้สีก และอารมณ์อีกด้วย และบทละครเรื่องที่มีที่มาจากเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ นั้น ปรากฏในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งสมัยนั้นคนนิยมชมชอบลิเกกันมาก ความนิยมในลิเกน่าจะมีส่วนต่อการประพันธ์บทละครเรื่อง แม้ว่าบทละครเรื่องที่มีเรื่องราวแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ จะเป็นสิ่งที่ไกลตัวผู้อ่าน แต่ด้วยเนื้อเรื่องที่เข้มข้นและมุ่งเน้นอารมณ์ของตัวละคร รวมทั้งการแสดงบทบาทเด่นของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านเกิดความรื่นรมย์ได้เป็นอย่างดี

บทละครเรื่องที่มีที่มาจากเรื่องเดิมด้วย ได้แก่ วรรณคดีและวรรณกรรมไทย และโครงเรื่องจากต่างชาติ บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากวรรณคดีและวรรณกรรมไทยนั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงเลือกเรื่องเดิมที่มีความสนุกสนานเพลิดเพลินและสร้างความดึงดูดใจผู้อ่านมาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่อง นอกจากนี้ทรงดัดแปลงเรื่องให้มีความน่าสนใจยิ่งขึ้น โดยทรงสร้างโครงเรื่องที่ตัวละครเอกมีลักษณะเด่น ทรงเพิ่มตัวละครและเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ จึงทำให้บทละครเรื่องมีความพิเศษไปจากเรื่องเดิม ส่วนบทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากชาติตะวันตก แสดงถึงความแพร่หลายของวรรณกรรมตะวันตกที่มีต่อสังคมไทย และการนำเรื่องเดิมของตะวันตกมาดัดแปลงเป็นบทละครเรื่องมีสามลักษณะ ลักษณะแรก

ผู้ประพันธ์คงโครงเรื่องเดิมไว้และคงลักษณะตัวละครด้วย ซึ่งเหมาะกับความสนใจของผู้่านที่กำลังติดตามเรื่องเดิมอยู่ ลักษณะที่สอง ผู้ประพันธ์คงโครงเรื่องเดิมไว้และดัดแปลงตัวละครจาก บรรยายภาพ ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์ เพื่อแสดงเรื่องราวของคนไทยซึ่งผู้อ่านเข้าถึงได้ง่าย ลักษณะที่สาม ผู้ประพันธ์ดัดแปลงเรื่องจนแทบจะไม่เหลือโครงเรื่องเดิมอยู่เลย แต่ระบุว่ามีที่มาจากชาติตะวันตก ทั้งนี้เพื่อให้บทละครร้องเป็นไปตามความนิยมของคนในสมัยนั้นที่นิยมแปลหรือดัดแปลงวรรณกรรมตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นการนำเรื่องเดิมของตะวันตกมาดัดแปลงเป็นบทละครร้องในลักษณะใดก็ตาม เรื่องเดิมที่มีหลายรูปแบบได้แก่ วรรณกรรม อุปรากร ภาพยนตร์ ล้วนแสดงถึงความสามารถของผู้ประพันธ์ในการรังสรรค์เป็นบทละครร้องซึ่งสามารถสร้างความประทับใจได้ดี ดังเรื่อง ตู๊กตายอดรัก เป็นที่รู้จักและชื่นชอบของคนไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขา ฉบับลงวันที่ ๕ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ มีไปถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ว่า

เธอทำให้ชาววังคลั่งละครเสียหมดแล้ว บัดนี้ถึงกำหนดจะสมโภชพระที่นั่งซึ่งเคยมีแต่สังเวชและดอกไม้แขวนกับประโคมตามแบบแต่ดึกดำบรรพ์ บัดนี้จะแถมมีละคร ขอให้จัดหา เขาออกซื้อเรื่อง ๆ หนึ่งว่า ตู๊กตาแสนสวย ^{๖๕}

นอกจากนี้การนำเรื่องตะวันตกมาดัดแปลงเป็นบทละครร้องเป็นการเผยแพร่เรื่องราวของตะวันตกให้เป็นที่รู้จักของคนไทยด้วย

ส่วนบทละครร้องที่มีที่มาจากชาติตะวันตกนั้น เกิดจากความนิยมในราชสำนักที่มีการแปลเรื่องมาก่อน แล้วแพร่หลายมาถึงชนชั้นอื่น เมื่อชนชั้นสูงนิยมอ่านเรื่องจากตะวันตกแล้วชนชั้นที่ต่ำกว่าก็นิยมอ่านตามไปด้วย ซึ่งแสดงว่าชนชั้นสูงเป็นผู้นำในการเผยแพร่เรื่องจากตะวันตก และสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมในสมัยนั้นว่าชนชั้นสูงเป็นผู้เผยแพร่วรรณกรรมของต่างชาติ

^{๖๕} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, สำเนาพระราชหัตถเลขา ฉบับลงวันที่ ๕ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘, ๒๔๕๒ อ้างถึงในเนียนศิริ ตาละลักษณ, พระประวัติและผลงานของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์(กรุงเทพฯ : มูลนิธิราชูปถัมภ์, ๒๕๒๒), ๕๑.

อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาที่มาของบทละครเรื่องนี้ นอกจากจะทำให้เห็นถึงความสามารถของผู้ประพันธ์ในการสร้างสรรค์บทละครจากแหล่งที่มาต่าง ๆ แล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์ และรสนิยมของผู้อ่านวรรณกรรมด้วย

บทที่ ๓

องค์ประกอบทางวรรณคดีของบทละครเรื่องของไทย

บทละครเรื่องเป็นวรรณกรรมบันเทิงคดีประเภทหนึ่งที่มีดำเนินเรื่องด้วยการให้ตัวละครเป็นผู้แสดงพฤติกรรม อารมณ์และความรู้สึกต่าง ๆ นอกจากนี้มีการบรรยายตัวละคร ฉาก และเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นด้วย การบรรยายและพรรณนาอย่างละเอียดทำให้ผู้อ่านเข้าใจ ได้รับรส เกิดความซาบซึ้ง และเกิดจินตนาการ กุสุมา รัชมณี กล่าวว่า บทละครที่เป็นทั้งบทที่ใช้แสดงและบทสำหรับอ่านนั้น กวีบรรยายและพรรณนาละเอียดเกี่ยวกับฉากและตัวละคร จึงทำให้ผู้อ่านเห็นภาพของสถานที่และบุคคลนั้น ๆ ได้ไม่แพ้การชมละคร ยิ่งได้สมทบกับจินตนาการของผู้อ่านแล้ว บทละครนั้นก็คือวรรณกรรมสำหรับอ่านชิ้นหนึ่ง ถ้าได้อ่านบทละครที่กวีตั้งใจเขียนให้ผู้อ่าน จะเห็นความสำคัญของวรรณกรรมบทละครมากกว่าที่เคยคิด แม้บางเรื่องกวีมิได้เจตนาให้อ่านโดยตรง แต่อาศัย “ สายตา ” และ “ จินตนาการ ” ของนักอ่านก็อาจจะพลิกหาคคุณค่าของวรรณกรรมได้จากบทนาฏกรรม^๑ บทละครเรื่องจึงเป็นวรรณกรรมเพื่อให้อ่าน และมียุคประเภทย่อยเช่นเดียวกับวรรณกรรม ได้แก่ โครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก และแก่นเรื่อง นอกจากนี้ผู้ประพันธ์มีการสร้างองค์ประกอบดังกล่าวได้อย่างน่าสนใจและมีคุณค่าทางวรรณคดีอีกด้วย ดังนั้นผู้วิจัยจึงศึกษาองค์ประกอบของบทละครเรื่อง ดังนี้

โครงเรื่อง

โครงเรื่อง หมายถึง “ สถานการณ์ เหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเนื้อเรื่อง พฤติกรรมของตัวละคร สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะเกิดขึ้นอย่างมีสัมพันธ์ภาพต่อเนื่องกันไป มีปัญหา มีการแก้ปัญหาของตัวละคร จุดน่าสนใจ และน่าตื่นเต้น มีการคลี่คลายเหตุการณ์จนกระทั่งจบเรื่อง ”^๒ กุหลาบ มลลิกะมาส กล่าวถึงลักษณะของโครงเรื่องว่าโครงเรื่องมีลักษณะใกล้เคียงกับเนื้อเรื่องแต่สั้นและสังเขปความกว่าเนื้อเรื่อง โครงเรื่องอาจบอกเราว่าตัวละครคิดอย่างไร พุคะไร แต่จะไม่บรรยายหรือวิเคราะห์ตัวละครเหล่านั้นเหมือนในเนื้อเรื่อง แม้เหตุการณ์ก็กล่าวถึงเฉพาะ

^๑สุรปจากกุสุมา รัชมณี, “บทละครสำหรับอ่าน,” ในวรรณสารวิจัย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๔๓), ๘๘- ๘๙.

^๒สมพร มั่นตะสูตร, วรรณกรรมไทยปัจจุบัน (กรุงเทพฯ : พีระพรีนา, ๒๕๒๕), ๑๓๘.

เหตุการณ์สำคัญในเนื้อเรื่องเท่านั้น” สำหรับโครงเรื่องในละครมีลักษณะที่ต่างกับโครงเรื่องในวรรณกรรมประเภทอื่น ๆ ดังที่ เคนดว พุ่มศิริ กล่าวไว้

โครงเรื่องเป็นองค์ประกอบของละครประการต้นที่อริสโตเติลกำหนดไว้ โครงเรื่องมีขบวนการที่ซับซ้อน แบ่งลำดับขั้นออกเป็น ๑๑ ข้อ ที่ประกอบกันเข้าเป็นโครงสร้างของละคร ซึ่งได้แก่ จุดเปิดเรื่อง จุดจบเรื่อง จุดกระทบของเรื่อง เหตุการณ์ปูพื้น ความซับซ้อนของเรื่อง จุดยอดของเรื่อง จุดกลับขึ้นของเรื่อง จุดจบของเรื่อง เอกภาพของเวลา เอกภาพของสถานที่ และเอกภาพของอาการของเรื่อง โดยทั่วไปแล้วหัวข้อต่าง ๆ นี้ จะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมากจนแยกความหมายออกเป็นเอกเทศโดยเด็ดขาดไม่ได้^๔

จะเห็นได้ว่าโครงเรื่องของบทละครมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ ในลักษณะของการร้อยเรียงเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่ตัวละครได้กระทำขึ้น โครงเรื่องทำให้ทราบพฤติกรรมของตัวละคร มีปมปัญหา มีการคลายปมปัญหา และมีจุดจบเรื่อง หากผู้ประพันธ์สร้างโครงเรื่องได้อย่างน่าสนใจแล้วจะทำให้บทละครนั้นมีพลังที่ดึงดูดผู้อ่านให้ใคร่ติดตามเรื่องจนจบ

เมื่อได้ศึกษาบทละครเรื่องทั้ง ๑๖๐ เรื่องแล้ว ผู้วิจัยพบว่าบทละครเรื่องมีโครงเรื่องอยู่ ๔ แนวเรื่อง และมีกลวิธีการสร้างโครงเรื่องได้อย่างน่าสนใจ ผู้วิจัยจึงศึกษาแนวของโครงเรื่อง และกลวิธีการสร้างโครงเรื่อง ดังนี้

๑. แนวของโครงเรื่อง

แนวของโครงเรื่อง หมายถึง ลักษณะของโครงเรื่องที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่าโครงเรื่องจัดอยู่ในแนวใดเป็นหลัก เช่น แนวชีวิตรัก แนวปัญหาครอบครัว แนวปัญหาสังคม แนวหลักหนี แนวตลกขบขัน แนวตื้นตื้นผจญภัย เป็นต้น

บทละครเรื่องมีโครงเรื่องอยู่ ๔ แนว ได้แก่ ๑. โครงเรื่องเกี่ยวกับความรัก ๒. โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาภายในครอบครัว ๓. โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาสังคม ๔. โครงเรื่องในแนวหลักหนี ดังนี้

๑.๑ โครงเรื่องเกี่ยวกับความรัก

จากการวิเคราะห์บทละครเรื่องทั้งหมด ผู้วิจัยพบโครงเรื่องเกี่ยวกับความรักมากที่สุด ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของความรักระหว่างชายหญิง และมีโครงเรื่องเกี่ยวกับความรักชาติ

^๔ กุหลาบ มลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์ (กรุงเทพฯ : หอรัตนชัยการพิมพ์, ม.ป.ป.), ๑๐๑.

^๕ เคนดว พุ่มศิริ, ทางสู่ละคร (นครปฐม : หมวดวิชานาฏยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ป.), ๓๖.

ด้วย ผู้วิจัยจึงจะวิเคราะห์ให้เห็นอย่างชัดเจน ดังนี้

๑. ๑. ๑ ความรักระหว่างชายหญิง

บทละครเรื่องส่วนใหญ่มีโครงเรื่องเกี่ยวกับความรักระหว่างชายหญิง ไม่ว่าจะเป็นการประพันธ์บทละครเรื่องกัศมัย ก็ล้วนปรากฏโครงเรื่องเกี่ยวกับความรักระหว่างชายหญิงทั้งสิ้น ซึ่งแสดงว่าเรื่องรักระหว่างชายหญิงเป็นที่นิยมของผู้ชมละครในสมัยนั้น ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะเรื่องราวของความรักระหว่างชายหญิงแสดงให้เห็นถึงความรู้สึก และการแสดงออกของมนุษย์ที่มีลักษณะสากล และการแสดงบทบาทของตัวละครเกี่ยวกับความรัก เช่น การแสดงอารมณ์หึงหวง การตัดพ้อต่อว่า การแสดงอาการน้อยใจ แค้นเคืองใจ หรือการแสดงความคิดหวังในความรักด้วยการคร่ำครวญ และรำพึงรำพัน ล้วนเป็นการเร้าอารมณ์ผู้อ่านได้ จึงมีอยู่ทุกยุคทุกสมัย และจัดได้ว่าเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าต่อผู้อ่าน โครงเรื่องเกี่ยวกับความรักระหว่างชายหญิงประกอบด้วยความรักที่จับแบบสุขนานุกรรมและความรักที่จับแบบโสคนานุกรรม

๑. ๑. ๑.๑ ความรักที่จับแบบสุขนานุกรรม

โครงเรื่องเกี่ยวกับความรักที่จับแบบสุขนานุกรรมแสดงปมขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ได้แก่ ปมขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครปรปักษ์ และปมขัดแย้งระหว่างตัวละครเอก ปมขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครปรปักษ์แสดงความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับบิดามารดา หรือผู้ปกครองของตัวละครเอกซึ่งมีทรรศนะว่า ตัวละครเอกเลือกคู่ครองไม่เหมาะสม จึงทำให้ความรักของทั้งสองต้องมีอุปสรรค แต่ด้วยความมั่นคงในรักแล้วทำให้สามารถเอาชนะอุปสรรคได้ เช่น เรื่องดอกโสนบานเช้า กล่าวถึงเชิดว่ารักอยู่กับเนียน บิดามารดาของเนียนรังเกียจเชิดเพราะมีฐานะยากจน เนียนต้องแต่งงานกับพ้านักบุตรชายเศรษฐี เชิดบอกผู้ใหญ่ให้ทราบพ้านักมีภรรยาแล้ว ต่อมาทนายความของเศรษฐีจำได้ว่าเชิดคือบุตรชายของเศรษฐีซึ่งพลัดพรากจากบิดา ผู้ใหญ่จึงยกเนียนให้แก่เชิด

ในเรื่องกนกนารี กล่าวถึงศักดิ์ศรีว่ามีภรรยาชื่อกนก มารดาของศักดิ์ศรีรังเกียจกนกมาก และขับไล่เธอออกจากบ้าน ศักดิ์ศรีรักภรรยามากจึงออกตามหาเธอจนพบและเลือกที่จะใช้ชีวิตอยู่กับเธอที่เมืองเหนือ

ในเรื่องดีแตก กล่าวถึงแอร่มว่ารักอยู่กับเกษร แต่บิดาของเธอต้องการให้เธอแต่งงานกับจมีนยศ เกษรจึงกินวานชนิดหนึ่งเข้าไปจนสลบ บิดาของเกษรเข้าใจว่าเกษรเสียชีวิต ส่วนแอร่มก็เช่นกัน เขาโศกเศร้าเสียใจมาก ภายหลังเมื่อบิดาของเธอทราบความจริงจึงเห็นใจในความรักของเกษรและยกเกษรให้แอร่ม

ในเรื่องทนายกล่าวถึงถวิลว่ารักอยู่กับประภาแต่บิดาของทั้งสองไม่ถูกกัน บิดาของประภาให้เธอแต่งงานกับชายอื่น ประภาจึงกินยาและสลบไป บิดาของเธอเข้าใจว่าเธอเสียชีวิต เมื่อถวิลทราบข่าวการเสียชีวิตของประภา ก็เสียใจจนสลบ หลังจากที่ถูกผู้ใหญ่ของทั้งสองทราบความจริง

แล้ว ก็เห็นใจและยอมให้ทั้งสองรักกันได้

ในเรื่องคันทันหนึ่งยังจำได้ กล่าวถึงจำแนกว่ารักอยู่กับเบญจา ผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายไม่ถูกกัน เบญจาต้องแต่งงานกับท่านบซึ่งรักอยู่กับจำนนั้นน้องสาวของจำแนก ส่วนจำแนกแต่งงานกับเถลาซึ่งมีคนรักชื่อจอม ในคืนวันเข้าหอ จำแนกได้ไปเข้าหาเบญจา ส่วนคนอื่นต่างก็เข้าไปหาคู่รักของตนเช่นกัน ในที่สุดผู้ใหญ่จำต้องยอมรับความรักของหนุ่มสาว

ในเรื่องจับคำถลำแดง กล่าวถึงบิดาของการะเวกที่เข้าใจผิดคิดว่าคนขับรถของสุทธริกษ์เป็นคู่รักของบุตรของตน เมื่อเห็นกิริยาท่าทางของคนขับรถแล้ว บิดาของการะเวกห้ามไม่ให้การะเวกคบหากับสุทธริกษ์ ภายหลังเมื่อทราบว่าเป็นการเข้าใจผิดเขาจึงขกการะเวกให้สุทธริกษ์

ในเรื่องปนละวันปนละเก กล่าวถึงหวนและบัวว่าเป็นคู่รักกัน ลูกของหวนเข้าใจผิดคิดว่าหลานสาวไปหลงรักนายต้อมซึ่งแท้จริงแล้วเป็นคนรักของสาวใช้ ลูกของหวนโกรธหลานสาวมากเพราะคิดว่าต้อมเป็นชายที่เจ้าชู้ ภายหลังเมื่อทราบความจริงแล้วได้ยินยอมให้หลานสาวรักกับบัวได้

ในเรื่องวาจาสัตย์ กล่าวถึงบิดาของรำจวนว่าไม่ยอมยกรำจวนให้กับผดุง บิดามารดาของผดุงโกรธมากจึงไม่ต้องการให้ทั้งสองอยู่กินกัน ผดุงไม่ยอมมีหญิงอื่นและสัญญาว่าจะไม่คบหากับรำจวนถ้ามารดาไม่มายุ่งเกี่ยวในเรื่องคู่ครองของเขา ต่อมาบิดาของผดุงเสียชีวิต มารดาของผดุงได้หาหญิงอื่นให้ ผดุงถือว่ามารดาไม่รักษาคำสัตย์เขาจึงกลับไปคบหารำจวนอีกครั้งจนผู้ใหญ่ยอมรับในความรักของทั้งสอง

ในเรื่องอัยมพะทันตา กล่าวถึงพระอักษะนศรว่าบังคับให้โกสุมแต่งงานกับพระยาวจีทั้งๆที่โกสุมรักอยู่กับอำไพ พระยาวจิจัดลอบวางยาพิษอำไพ แต่บิดาของโกสุมเข้ามารับเคราะห์แทนพระยาวจิจิตตูก โโกสุมกับอำไพจึงสมหวังในรัก

ในเรื่อง แปลงกาย กล่าวถึงสองว่ารักอยู่กับละไม แต่บิดามารดาของสองไม่ยอมให้เขามาหาเธอ สองมาหาคนรัก และเมื่อกลับมาบ้านก็ไม่สบายเพราะคิดถึงคนรักมาก ละไมจึงให้ละมุนน้องชายปลอมตนเป็นเธอและมาหาสองแทนเธอ เมื่อทราบความจริงสองขอไปตามหาคนรัก ผู้ใหญ่เห็นว่าสองรักละไมมากจึงอนุญาตให้ไปพบคนรักได้

เรื่องที่มีปมขัดแย้งระหว่างตัวละครเอก นอกจากความรักที่มั่นคงแล้ว ตัวละครต้องใช้สติปัญญาจึงจะสมหวังในรัก เช่นเรื่องชิงไชย กล่าวถึงกล้อหนุ่มชาวบ้านว่ารักสท่อน ครูเหี้ยมบิดาของสท่อนไม่ชอบเขาและจะขกเธอให้กับผู้ที่มีฐานะดีกว่า ครูเหี้ยมรักม้าของเขามาก วันหนึ่งม้าเกิดป่วยและรักษาอย่างไรก็ไม่หาย กล้อหาสาเหตุที่ม้าป่วยได้ ครูเหี้ยมชื่นชมในสติปัญญาของเขายจึงขกสท่อนให้แก่กล้อ

นอกจากนี้มีโครงเรื่องที่กล่าวถึงความรักที่มีอุปสรรคเพราะผู้ใหญ่กีดกัน และแม้ว่าพระเอกกับนางเอกต่างก็พยายามฝ่าฟันอุปสรรคแล้วแต่ก็ไม่สำเร็จดังประสงค์ จนกระทั่งเหตุการณ์

ต่าง ๆ ได้คลี่คลายเอง เช่น เรื่องบุปผาชาตินคร กล่าวถึงมาลินีว่ารักอยู่กับเสรี แต่สำเร็จซึ่งหมายปองมาลินีอยู่ได้ไ้ความเสรี เทพธำโรบิดาของมาลินีไม่พอใจจึงจะขมมาลินีให้แก่สำเร็จมาลินีปฏิเสธ เทพธำโรไม่อาจฝืนใจบุตรได้สำเร็จจึงสังหารเทพธำโร ต่อมาทางการมาจับตัวสำเร็จเสรีต่อสู้กับสำเร็จและยิงสำเร็จเสียชีวิต

ในเรื่องสามแผ่นดิน กล่าวถึงขุนทองว่ารักอยู่กับพู่ แต่บิดาของทั้งสองไม่ถูกกันจึงห้ามไม่ให้รักกัน ทั้งขุนทองและพู่ต้องแต่งงานกับคนอื่น จนกระทั่งคู่สมรสของทั้งสองเสียชีวิต ขุนทองกับพู่จึงมาอยู่กัน

ในเรื่องหนูจำ กล่าวถึงน้อมกับชีพวาร์รักกัน แต่ผู้ใหญ่ของทั้งสองไม่ถูกกัน น้อมจำต้องหนีกับร้อยเอกสละ ต่อมาสละไปรบและเสียชีวิต น้อมกับชีพจึงสมหวังในรัก

เรื่องที่มีปมขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครปรปักษ์ซึ่งหลงรักตัวละครเอก และทำลายความรักแต่ทำได้ไม่สำเร็จ เพราะตัวละครเอกมีความมั่นคงในรัก เช่น ในเรื่องกระดังงาไทย กล่าวถึงโกเมนทร์ว่ารักอยู่กับมณีและเชือนก็หลงรักมณีด้วย เชือนฆ่าพลอยภรรยาของโกเมนทร์แล้วไ้ความโกเมนทร์ว่าเขาฆ่าภรรยา มณีจึงยอมแต่งงานกับเชือนเพราะหวังว่าเชือนจะช่วยให้โกเมนทร์พ้นคดี แต่เชือนไม่ยอมช่วยตามที่รับปากไว้ ต่อมาเชือนถูกจับกุมโกเมนทร์จึงได้แต่งงานกับมณี

ในเรื่องกีนดิบ กล่าวถึงหลวงบรรณรักษ์และร้อยโททงว่าต่างก็หลงรักเรณู ทงเขียนจดหมายหลอกเรณูว่าหลวงบรรณรักษ์จะไปสู่ขอเธอ เขาขอให้เธอออกมาพบเขา เรณูหลงเชื่อยอมออกจากบ้าน หลวงบรรณรักษ์ทราบความเสียก่อนจึงสวมรอยเป็นทงและไปรับเธอแทน เรณูจึงตกเป็นภรรยาของหลวงบรรณรักษ์ เรณูรักหลวงบรรณรักษ์มากแม้ว่าทงจะพยายามให้เรณูไปอยู่กับเขา แต่เธอยืนยันว่าจะอยู่กับหลวงบรรณรักษ์เท่านั้น

ในเรื่องเกี่ยวกันอย่างเผ็ดร้อน กล่าวถึงขุนไกรณิกกรว่าเป็นเจ้าหนี้ของบิดาของพกา เขาบีบบังคับให้พกายอมแต่งงานกับเขาเพื่อไ้หนี้ต่างๆ ที่พกามีคนรักชื้ออบเชยอยู่แล้ว ภายหลังอบเชยได้รวบรวมเงินมาไ้หนี้ไ้สำเร็จ พกาจึงไม่ต้องแต่งงานกับขุนไกรณิกกร

ในเรื่องแก้เผ็ด กล่าวถึงขุนกำจัดว่าหลงรักศรีนวล เขาทุ่มเงินทองแก่เธอแต่เธอไม่สนใจเขา ขุนกำจัดโกรธมากจึงหาทางแก้เผ็ดหญิงสาวด้วยการว่าจ้างขอทานที่มีหน้าตาเหมือนจิตรคนรักของศรีนวลให้มาเกี่ยวพาราสีเธอ เมื่อศรีนวลหลงรักขอทาน เขาจะได้ประจานเธอให้อับอาย แต่กลับไม่เป็นเช่นที่คาดไว้เพราะขอทานนั้นคือจิตรที่ปลอมตนมา ขุนกำจัดจึงแก้เผ็ดศรีนวลไม่สำเร็จ

ในเรื่องเจ้าหัวใจ กล่าวถึงนายร้อยเอกเอวันว่ารักอยู่กับนักร้องที่ชื่อชีชัน ชันดาเรียมภุฎราชกุมารของเจ้าผู้ครองนครอียิปต์ได้หลงรักชีชันด้วย พระองค์ทรงให้ทหารมาจับตัวชีชันไป แต่เอวันได้ตามมาช่วยคนรักไ้สำเร็จ

ในเรื่องเจียมกับเจือ กล่าวถึง พระเทียรณราชวารีอยู่กับเกลี้ยง หลวงโถมซึ่งหลงรักเกลี้ยงได้ออกอุบายทำให้เกลี้ยงเข้าใจผิดคิดว่าพระเทียรณราชรักแล้ว ภายหลังเกลี้ยงทราบความจริงก็ปรับความเข้าใจกับพระเทียรณราช

ในเรื่องใจเด็ด กล่าวถึงนายขวัญวารีอยู่กับฉวี ขวัญถูกกล่าวหาว่าปลอมเชือกของธนาคารแห่งหนึ่ง ฉวีจึงขอให้หลวงพิเทศช่วยว่าความให้ แต่หลวงพิเทศมีข้อแลกเปลี่ยนว่าหากเขาว่าความจนชนะคดี ฉวีต้องยอมแต่งงานด้วย ต่อมาขวัญชนะคดี หลวงพิเทศจึงทวงสัญญากับฉวี เมื่อทราบว่าฉวีรักนายขวัญมากหลวงพิเทศจึงจำต้องเสียสละ

ในเรื่องชิงชู้ตัวเอง กล่าวถึงแพรวกับสำรวว่าเป็นเพื่อนรักกันและหลงรักผู้หญิงคนเดียวกันคือเกษณี แต่เกษณีรักสำรว ในวันแต่งงานของสำรวกับเกษณี แพรวพยายามที่จะให้เกษณีเห็นใจเขาเพราะหวังจะได้แต่งงานกับเกษณีแต่เกษณียืนยันว่าเธอรักสำรวเท่านั้น แพรวจึงต้องจำใจยอมรับความจริง

ในเรื่องครอบครัวบอบ กล่าวถึงขุนประหยัดชนะราชวารีกับอรุ่มแต่เธอมีคนรักแล้วคือประหยัดซึ่งเป็นหลานชายของขุนประหยัดนั่นเอง อรุ่มปฏิเสธขุนประหยัดว่าตนต้องการแต่งงานกับคนที่มีความเหมาะสมเท่านั้น ขุนประหยัดชนะราชจึงออกอุบายให้อรุ่มรักรวยเทียมกับเขาโดยให้ประหยัดแกล้งทำเป็นเสียชีวิต แล้วทำพิธีกรรมยกทรัพย์สมบัติให้อรุ่มซึ่งเงินนั้นเป็นเงินของขุนประหยัดชนะราช แต่ประหยัดไม่ยอมทำตามที่ถูกสั่ง อีกทั้งยังแอบไปแต่งงานกับอรุ่มด้วย

ในเรื่องปวดเพราะปาก กล่าวถึงสยูนวารีอยู่กับประดับ ส่วนขุนเพชรพิชาที่หลงรักประดับด้วย ขุนเพชรพิชาตกลงดวลปืนกับสยูนเพื่อชิงประดับ ขุนเพชรพิชาต้องการให้สยูนเสียหน้าจึงวางแผนแอบเอาดินใส่ไปในปืนแทนลูกกระสุน เขาผลอพุดออกไป สยูนจึงทราบเรื่องเสียก่อน สยูนเอาลูกกระสุนจริงใส่ไว้ตามเดิม พอถึงวันดวลปืนขุนเพชรพิชาถูกยิงและเป็นฝ่ายเสียหน้าเอง

ในเรื่องพ่อไต่กระยาสารท- ขี้ลาดแกมหยิ่ง กล่าวถึงหลวงเชาวนิศว่าเดิมเป็นคู่รักของก่องแก้ว เมื่อทราบว่าบิดาของเขามีหนี้สินมากเขาจึงเปลี่ยนใจจะไปแต่งงานกับการะเกษ ก่องแก้วจึงไปแต่งงานกับทง หลวงเชาวนิศต้องการคืนดีกับก่องแก้วจึงวางอุบายให้ทงและก่องแก้วเข้าใจผิดกัน แต่ไม่สำเร็จเพราะทงและก่องแก้วมีความไว้วางใจกัน หลวงเชาวนิศจึงต้องผิดหวัง

นอกจากนี้มีตัวละครปรปักษ์ที่หวังผลประโยชน์จากพระเอกและนางเอก และทำลายความรักด้วย เช่น เรื่องจากทั้งรัก กล่าวถึงสุรินทร์รักอยู่กับสุดาขง แต่คุณนายรินมารดาเลี้ยงของสุรินทร์กีดกันบุคคลทั้งสองเพราะต้องการให้สุรินทร์แต่งงานกับบุตรธิดาของตน คุณนายรินสร้างสถานการณ์เพื่อให้สุรินทร์เข้าใจคนรักผิด ภายหลังสุรินทร์ทราบความจริงจึงปรับความเข้าใจกับสุดาขง

บทละครเรื่องนี้มีโครงเรื่องที่กล่าวถึงความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกซึ่งเกิดจากฝ่ายหนึ่งกระทำผิดพลาด แต่ด้วยความมั่นคงในรักทำให้อีกฝ่ายหนึ่งให้อภัย เช่น เรื่องคู่ทุกข์คู่ยาก กล่าวถึงเลลาวรรักอยู่กับสอิ่ง เลลาไปราชการที่ญี่ปุ่นและได้หญิงสาวชาวญี่ปุ่นเป็นภรรยา สอิ่งออกตามหาคนรักเมื่อทราบว่าเลลาสนใจแต่ก็ยังรักเลลาอยู่ ต่อมาภรรยาชาวญี่ปุ่นมีชู้ เลลาฆ่าเธอและหนีการจับกุม สอิ่งได้หนีไปพร้อมกับเลลาด้วย ระหว่างการหลบหนีเลลาได้สอิ่งเป็นภรรยา ต่อมาเลลาถูกตำรวจจับ สอิ่งใช้อุบายหลอกผู้คุมและพาสามีหนีออกจากประเทศญี่ปุ่นได้สำเร็จ

ในเรื่องคันร่ายปลายดี กล่าวถึงมุกดาว่าหมั้นอยู่กับชแล่ม แต่เมื่อเห็นเฉลิมน้องสาวของชแล่มมุกดาก็เปลี่ยนใจไปรักเฉลิม เฉลิมไม่ได้รับมุกดาอีกทั้งยังไปหมั้นกับชายอื่นด้วย มุกดาเสียใจที่ทำผิดจึงขอโทษชแล่ม ชแล่มให้อภัยคนรัก

ในเรื่องน้ำคำมนุษย์ กล่าวถึง บุศย์ว่าเป็นคนชอบเล่นการพนัน วันหนึ่งเขาเล่นหวยจนหมดตัวจึงขอมรับซื้อเสนของแพทย์ว่าจะยอมเป็นเครื่องทดลองการผ่าตัดสมอง บุศย์มีความทุกข์ใจมากจึงบอกกับประสารคนรักของเขาว่าเขาอาจเสียชีวิตจากการทดลองนี้ ประสารคอยให้กำลังใจคนรัก ภายหลังแพทย์บอกเขาว่าไม่ได้มีการผ่าตัดจริง เขาแค่พูดพนันกับเศรษฐีคนหนึ่งว่ามีคนไทยที่รักษาสำเร็จเท่านั้น บุศย์จึงได้แต่งงานกับประสาร

ในเรื่องสายขนวน กล่าวถึงสวรรค์ว่ารักอยู่กับสุคนธ์และเตรียมเข้าพิธีวิวาห์กัน สิริพูดจาดูหมิ่นสวรรค์ว่าไม่ว่าวันที่เขาจะได้เธอเป็นภรรยา สวรรค์โกรธมากและพาสิริหนีไปในวันวิวาห์ของเขา ต่อมาสวรรค์มาหาสุคนธ์และได้ฝากบุตรไว้ให้เธอเลี้ยงเพราะสิริเสียชีวิตแล้ว ส่วนเขาต้องไปรบกับโจรเงี้ยว สุคนธ์ยอมเลี้ยงบุตรของสวรรค์ เด็กคนนี้เป็นสื่อให้สุคนธ์เห็นใจและยอมให้อภัยสวรรค์

นอกจากนี้เรื่องกลแตก และคำหมอละดา มีเหตุการณ์ที่ตัวละครกระทำผิด แต่คนรักมีความเข้าใจ และให้อภัย จึงทำให้สมหวังในรัก

นอกจากนี้มีเรื่องของความเข้าใจผิดของตัวละครเอก ทำให้เกิดปมขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกด้วยกัน เช่น ความเข้าใจผิดซึ่งเกิดจากการเสียสละของตัวละครเอก เช่น ในเรื่องสุดสวาทิ กล่าวถึงสุดว่าเป็นคู่รักของสวาทิ ทั้งสองจวนจะแต่งงานกันแต่สุดถูกกล่าวหาว่าขโมยเงินของเสมียนบัว สวาทิเข้าใจผิดคิดว่าคนรักเป็นคนไม่ดีจึงจะแต่งงานกับตรี ก่อนแต่งงานเพิณูเธอได้พบจดหมายของบิดาที่เขียนสารภาพว่าเขาคือคนที่ขโมยเงินไป และสุดเป็นผู้เสียสละโดยเป็นผู้ยอมรับผิดเสียเอง สวาทิจึงกลับมารักสุดดังเดิม

เรื่องที่ตัวละครเอกตีความผิด ทำให้เข้าใจผิดไป เช่น ในเรื่องกระท่อมดินเปื้อน กล่าวถึงขุนสาราบรรจงว่ามีภรรยาชื่อนิ่ม นิ่มไม่ไว้วางใจในตัวสามี มีชายคนหนึ่งมาที่บ้าน นิ่มคิดว่าสามีวางแผนให้เขามาฆ่าเธอจึงเสียใจจนสลบไป เมื่อฟื้นขึ้นมาจึงทราบว่าสามีวางแผน

จะฆ่าสุนัขข้างบ้าน

เรื่องที่กล่าวถึงชายหญิงว่าส่งจดหมายผิดคน เช่น เรื่องเดาส้ม กล่าวถึงโหมว่าชอบพอกับฉ้อฉน แต่โหมเข้าใจผิดคิดว่าฉ้อฉนชื่อนี้เพราะป้ายที่หน้าบ้านของเธอเขียนชื่อว่าฉิ่น ส่วนฉ้อฉนก็เข้าใจว่าโหมชื่อหลวงธรรมวันต์เพราะเห็นเขาถือหนังสือที่มีชื่อหลวงธรรมวันต์ปรากฏอยู่ หนุ่มสาวทั้งสองต่างก็ส่งจดหมายรักถึงกันแต่ส่งไปผิดคน ภรรยาของหลวงธรรมวันต์เห็นจดหมายของโหมจึงมาด่าว่าฉ้อฉน ส่วนฉิ่นนำของฉ้อฉนก็เข้าใจผิดคิดว่าโหมชอบตน เมื่อทุกคนได้มาพบกันจึงได้ทราบว่าเป็นเรื่องทั้งหมดเกิดจากความเข้าใจผิด

โครงเรื่องเกี่ยวกับความรักที่จบแบบสุกนาฏกรรมแสดงความขัดแย้งระหว่างตัวละคร มีปมปัญหาและอุปสรรคของตัวละครเอก ส่วนใหญ่ตัวละครเอกเป็นผู้จัดปัญหาและอุปสรรคในชีวิตได้

๑.๑.๑.๒ ความรักที่จบแบบโศกนาฏกรรม

โครงเรื่องของความรักที่จบลงแบบโศกนาฏกรรมแสดงปมขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ปมขัดแย้งดังกล่าวมีตัวละครปรปักษ์ ได้แก่ บิดามารดาหรือผู้ปกครอง และผู้ที่หลงรักตัวละครเอกเป็นผู้ทำลายความรักของตัวละครเอก เรื่องที่มีปมขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับผู้ใหญ่ เช่น เรื่องจันทร์จากฟ้า กล่าวถึงเพลินว่ารักอยู่กับปรีชา แต่บิดาเกลี้ยกล่อมขายเธอให้พระยาแฉ้วเพ็ญศรี เพลินได้หนีจากสามีและมาอยู่กินกับปรีชา ฝ่ายบิดาของปรีชาขอให้เพลินเลิกกับปรีชาเพราะได้หมั้นหญิงอื่นไว้แล้ว ต่อมาเพลินถูกบิดาเกลี้ยกล่อมให้กลับหลวงสมศรีสมัษราชบุรี แต่ปรีชาได้กลับมาขอร้องให้เธออยู่กับเขาดังเดิม เพลินละอายใจที่มีสามีถึงสามคนจึงกินยาตาย

ในเรื่องคนดีที่โลกเลียม กล่าวถึงชีพและหยาดว่าเป็นคนรับใช้ของโกศล ชีพรักหยาดแต่หยาดรักโกศล โกศลได้หยาดเป็นภรรยา มารดาของโกศลรังเกียจหยาดจึงขับไล่ให้ออกจากบ้านทั้ง ๆ ที่เธอมีบุตรกับโกศล ชีพให้ความช่วยเหลือหยาดและไปวิ่งราวเพื่อนำเงินมารักษานูตรของหยาดที่ป่วยอยู่จนติดคุก หยาดไม่มีเงินจึงไปขายตัวเพื่อนำเงินมารักษานูตร เมื่อโกศลทราบจึงต่อว่าหยาด หยาดเสียใจมากจึงฆ่าตัวตาย

ในเรื่องพะอืดพะอม กล่าวถึงเสนาะว่าอยู่กินกับหวาน มารดาของเสนาะไม่ชอบหวานจึงได้ทำลายครอบครัวของบุตรด้วยการวางแผนใส่ความว่าหวานมีชู้ เสนาะโกรธและเลิกกับหวาน และมีภรรยาใหม่ซึ่งเป็นหญิงที่มารดาเลือกให้ ต่อมาเสนาะรู้ความจริงว่าหวานไม่ได้มีชู้จึงคิดจะคืนดีกับเธอ แต่เธอไม่ยอมคืนดีด้วยเพราะได้แต่งงานใหม่แล้ว

ในเรื่องตั้งจิตคิดกลั่น กล่าวถึงสมัยว่ารักอยู่กับเรไรแต่มารดาของเธอจะยกให้กับสมเด็จพระยามหาประทีปแก้วตรีฟ้า เรไรจึงกินยาตาย ส่วนสมัยได้อิงตัวตายตามคนรัก

ในเรื่องอุมาปาหนัน กล่าวถึงอุมาว่ารักอยู่กับสุปียาแต่บิดาของสุปียาหมั้นเธอไว้กับ

ชำสุติน อุมาค่อสู้กับชำสุตินจนเสียชีวิต ฝ่ายสุปียาหลังจากทราบว่าอุมາเสียชีวิตก็โกรธชำสุตินมากจึงแทงเขาจนเสียชีวิต

เรื่องที่กล่าวถึงผู้ที่หลงรักตัวละครเอกว่าเป็นอุปสรรคของความรัก ภายหลังตัวละครเอกไม่สมหวังในรัก เช่น เรื่องเค็งคกซิว กล่าวถึงวารินทร์ว่ามีคู่หมั้นชื่อมาลี ส่วนอิงอ่างสาวชานาได้มาหลงรักวารินทร์จึงสมัครมาเป็นคนรับใช้ ฝ่ายแขกหนุ่มชานาซึ่งหลงรักมาลีก็มาสมัครเป็นคนรับใช้ของเธอเช่นกัน อิงอ่างปรนนิบัติวารินทร์จนเขาใจอ่อน เมื่อมาลีมาเห็นเข้าก็หึงหวงและต่อว่าวารินทร์ วารินทร์ได้ตอบ มาลีแค้นใจจึงบอกเลิกกับเขาและไปปรับรักแขกแทน วารินทร์เสียใจแต่ก็ต้องจำใจรับอิงอ่างเป็นภรรยา

ในเรื่องฝนสั่งฟ้า กล่าวถึงใจวาร์กอยู่กับปราณี แต่ซิดซึ่งแอบรักปราณีอยู่ได้ร่วมมือกับหญิงคนหนึ่งและหลอกปราณีว่าซิดนอกใจเธอ ทำให้ปราณีเข้าใจผิด นอกจากนี้ซิดยังได้โกงเงินของใจด้วย เมื่อใจทราบเรื่องจึงต่อว่าซิด ทั้งสองต่อสู้กันจนเสียชีวิตด้วยกันทั้งคู่

ในเรื่องโรสิตา กล่าวถึงโรสิตาวาร์กอยู่กับคามิโน แต่เจ้าหญิงมารินาทรงหลงรักคามิโนด้วย พระราชบิดาของเจ้าหญิงมารินาทรงให้คามิโนเสกสมรสกับเจ้าหญิงมารินา คามิโนไม่ยอมเข้าหอและหนีไปหาโรสิตา เจ้าหญิงมารินาทรงขอให้โรสิตายอมเสียสละ โรสิตาจึงแกล้งทำให้คามิโนเข้าใจเธอผิด คามิโนจึงกลับไปหาเจ้าหญิงมารินา

ในเรื่องเหลืออก กล่าวถึงสองกับสอิ่งวาร์กกัน ทองดีใส่ความสองว่าขโมยเครื่องเพชรของห้างที่เขาทำงานอยู่ สองติดคุก สอิ่งยอมเป็นภรรยาของทองดีเพื่อให้ช่วยสองให้พ้นจากการคุมขัง แต่เมื่อทองดีได้สอิ่งเป็นภรรยาแล้วก็ไม่ได้ช่วยสองตามที่ให้สัญญาไว้ สอิ่งเสียใจจึงผูกคอตาย ฝ่ายสองเมื่อพ้นโทษก็ไปฆ่าทองดีและถูกคุมขังอีกครั้งหนึ่ง

เรื่องที่กล่าวถึงความผิดพลาดของตัวละครเอกทำให้ไม่สมหวังในรัก เช่น เรื่องผู้ร้ายกลับบ้าน กล่าวถึงยู่ยวาร์กอยู่กับองค์ แต่ยู่ยได้ทำความผิดจนต้องติดคุกอยู่สิบปี ภายหลังออกจากคุก ยู่ยไปปล้นบ้านของน้องสาวโดยที่ไม่ทราบมาก่อนว่าเป็นบ้านของน้อง พอดีองค์ได้มาหาน้องของยู่ยและพูดคุยว่าเธอยังรักและรอยู่ยอยู่ แม้ยู่ยจะกระทำผิดและติดคุกถึงสิบปีก็ตาม เมื่อยู่ยทราบ จึงรีบไปห้ามโจรแต่ก็ไม่ทัน เขาถูกโจรยิงเสียชีวิต

ในเรื่องเหมาะท่าควาเหลว กล่าวถึงอังการว่าอยากแต่งงานกับสคราญบุตรีของขุนนาง ฝ่ายสคราญก็สนใจอังการเช่นกัน อังการให้แม่สื่อ่นำจดหมายมาให้สคราญและนัดเธอให้ออกมาพบเขาแต่แม่สื่อกลับนำจดหมายไปให้หญิงรับใช้ ตกกลางคืนอังการแอบมาหาสคราญแต่พบกับจวงก็เข้าใจผิดคิดว่าเป็นสคราญจึงพาเธอหนีไป อังการพาจวงขอสมต่อบิดาของสคราญจึงทราบว่าการที่พาไปนั้นเป็นเพียงคนรับใช้เท่านั้น

ในเรื่องห้วยแก้ว กล่าวถึงบัวร้นหญิงสาวหนีวาร์กอยู่กับเขาว์ มารดาของเขาว์จะให้เขาหมั้นกับพยอม คำอินซึ่งหลงรักบัวร้นพาบัวร้นมาตามหาเขาว์ที่กรุงเทพฯ ก่อนคำอินจะกลับ

บ้าน บัวรินได้ขอบคุณเขาและกอดเขา ทำให้เขารู้สึกดีใจ เขาจึงไปแต่งงานกับพยอม

เรื่องเกี่ยวกับความรักที่จบแบบโศกนาฏกรรมนั้นมีความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอก และบุคคลที่สาม และความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอก บางเรื่องมีเหตุการณ์ที่แสดงสภาวะที่บีบคั้น และกดดัน ตัวละครพยายามที่จะหลุดพ้นจากสภาวะดังกล่าวแต่ก็ไม่สามารถจะกระทำได้ ความรัก ที่จบลงแบบโศกนาฏกรรมก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ

๑. ๑. ๒ ความรักชาติ

โครงเรื่องเกี่ยวกับความรักชาติแสดงปมปัญหาระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และปัญหาภายในจิตใจมนุษย์ โครงเรื่องนี้มีตัวละครเอกที่มีบทบาทเด่นในด้านความรักชาติ บ้านเมืองว่าอยู่เหนือสิ่งอื่นใด ประกอบด้วย เรื่องที่จบลงด้วยสุขนานุกรม และโศกนาฏกรรม

๑. ๑. ๒. ๑ ความรักชาติที่จบแบบสุขนานุกรม

เรื่องที่จบแบบสุขนานุกรมกล่าวถึงตัวละครเอกว่ามีความ รักชาติและเสียสละเพื่อชาติ หลังจากทำหน้าที่เพื่อชาติแล้วได้อยู่กับคนรัก เช่น เรื่องขวัญใจโจร กล่าวถึงบุญเรืองว่าจะไปขโมยทรัพย์ที่บ้านของกานดา แต่พอพบเธอเขาก็เกิดชอบพอ ฝ่ายกานดา ก็ชอบเขาเช่นกัน ต่อมาเมื่อทราบว่าเขาเจียวมารุกรานประเทศ บุญเรืองอาสาไปออกรบ บุญเรือง ต่อสู้จนพิการ เมื่อเขากลับมาหา กานดา กานดา ก็ไม่รังเกียจคนที่เธอรัก

ในเรื่องน้ำผึ้งรวง กล่าวถึงร้อยตรีเจตน์ว่ามีคนรักชื่อเพรา ยามเมื่อบ้านเมืองมีภัย เจตน์ จึงออกไปรบประจัญบานกับข้าศึก เจตน์ต่อสู้อย่างสามารถจนพิการ เจตน์แค้นเคืองรักเพราเพราะ ไม่อยากเป็นภาระแก่เธอ แต่เพราะไม่ได้รังเกียจเจตน์

ในเรื่องภูหั่น(ดาบโบราณ) กล่าวถึงหาญว่าไปสู้รบกับพวกโจรเงี้ยว แต่กลับไปหลง รักฟองจันทร์สาวของหัวหน้าโจร หาญเลือกที่จะกระทำตามหน้าที่จึงฆ่าหัวหน้าโจรตาย และรับ ฟองจันทร์มาเป็นภรรยา

ในเรื่องแม่ศรีเวียง กล่าวถึงสิบเอกศิริว่ารักอยู่กับศรีเวียงแต่เขาต้องไปออกรบกับข้าศึก ศรีเวียงจึงอาสาเป็นพยาบาลให้ทหารที่ออกศึก ระหว่างการสู้รบ ศิริถูกยิงจนพิการและตาบอด ต่อมารักษาดำรงจนหายและได้แต่งงานกับคนรัก

นอกจากนี้มีเรื่องที่กล่าวถึงตัวละครเอกที่เดิมไม่ให้ความสำคัญร่วมมือกับทางการ แต่ภายหลัง หันมาช่วยเหลือทางการด้วย คือ เรื่องหลวงวิจารณ์ไปนา กล่าวถึงหลวงวิจารณ์ทรัพย์ว่าเป็น คนตระหนี่ เมื่อทางราชการมาขอเรียไ้เงินเพื่อนำไปซื้อปืน เขาปฏิเสธ ต่อมาเขาถูกปล้น กองเสือป่าได้ช่วยเหลือเขา หลวงวิจารณ์ทรัพย์เล็งเห็นความสำคัญของเสือป่าจึงร่วมบริจาคเงินเพื่อ ช่วยเหลือกิจการเสือป่านี้

โครงเรื่องเกี่ยวกับความรักชาติบ้านเมืองมีตัวละครที่มีบทบาทเด่นในด้านความรักชาติ บ้านเมือง มีการสร้างปมขัดแย้งภายในใจของตัวละครว่าบางครั้งต้องต่อสู้กันระหว่างความรักชาติ

กับความรักที่มีต่อคนรัก ในที่สุดความสำนึกในความรักชาติได้อยู่เหนือความรัก ผู้อ่านจึงเกิดความรู้สึกประทับใจในกล้าหาญและเสียสละของตัวละคร

๑. ๑. ๒. ๒ ความรักชาติที่จบแบบโศกนาฏกรรม

เรื่องที่จบแบบโศกนาฏกรรม กล่าวถึงตัวละครเอกว่ามีความรักชาติและเสียสละเพื่อชาติจนทำให้ไม่สมหวังในรัก เช่น เรื่องน้ำใจเด็ดเดี่ยว กล่าวถึงร้อยโท แก้ว กล้าหาญ ว่ารักอยู่กับเครือมาส เมื่อต้องตัดสินใจเลือกระหว่างหน้าที่กับคนรัก ร้อยโท แก้วเลือกหน้าที่ เครือมาสจึงไปแต่งงานกับชายอื่น ส่วนร้อยโท แก้วเมื่อกลับจากสงครามได้ทราบว่าคนรักมีครอบครัวแล้วก็อาสาที่จะไปรบกับข้าศึกจนกว่าชีวิตจะหาไม่

ในเรื่องเพลงเสน่ห์ กล่าวถึงซักรักอยู่กับเนียน เมื่อทราบว่ามิข้าศึกมาโจมตี ซัซจึงอาสาเป็นทหารกองหนุนและไปออกรบกับข้าศึกจนเสียชีวิต

นอกจากนี้ยังมีเรื่องที่ตัวละครเอกต่อสู้กับข้าศึกจนเสียชีวิตด้วย คือ เลือดอยุธยา(หวลให้ใจหาย) กล่าวถึงพลว่าต่อสู้กับนายทหารพม่าชื่อมั่งขอ พลเพียงพล้ำจนได้รับบาดเจ็บ มั่งขอพาจันทร์ และพล ซึ่งเป็นภรรยาและบุตรชายของพลไปเลี้ยงดู สิบแปดปีต่อมาพลได้ต่อสู้กับมั่งขออีกครั้งและได้พบกับจันทร์และพล พลสู้จนเสียชีวิต จันทร์บอกพลว่าพลคือบิดาบังเกิดเกล้า พลจึงต่อสู้กับมั่งขอและเสียชีวิตทั้งคู่

ในเรื่องเพลงเสน่ห์ กล่าวถึงซักรักอยู่กับเนียน แต่เมื่อทราบว่ามิข้าศึกมาโจมตี ซัซจึงอาสาเป็นทหารกองหนุนและไปออกรบกับข้าศึกจนเสียชีวิต

เรื่องที่กล่าวถึงหญิงสาวคนหนึ่งว่ารักและปกป้องชาติบ้านเมือง แต่บ้านเมืองกลับล่มสลาย คือ เรื่องเมืองรักเมืองร้าง กล่าวถึงสุสานาว่ามีความจงรักภักดีต่อพระเจ้าเบลล์ซัซซาและองค์ราณี ทรงช่วยให้นางเป็นอิสระจากการเป็นทาส สุสานาได้ยื่นพวกนักบวชขอยกเรื่องการกอบกู้และทัพเปอร์เซียจะเข้ามาโจมตีกรุงบาบิโลน นางจึงใช้มารยาหญิงสืบความจากผู้เข้าร่วมกอบกู้ นั้นและนำความมาแจ้งแก่กษัตริย์ แต่พระองค์ไม่ทรงเชื่อนาง ในที่สุดทัพเปอร์เซียก็เข้ามาตีกรุงบาบิโลนได้สำเร็จ

โครงเรื่องเกี่ยวกับความรักชาติที่จบลงด้วยโศกนาฏกรรมนี้ทำให้เห็นถึงความเสียสละของตัวละครซึ่งเป็นดั่งวีรบุรุษ และมีความขัดแย้งระหว่างตัวละครและความขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละครด้วย นอกจากนี้มีเหตุการณ์ที่แสดงบทบาทของตัวละครที่ทำให้คนประทับใจและหันมาใส่ใจในชาติบ้านเมืองยิ่งขึ้น

๑. ๒. โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาภายในครอบครัว

โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาภายในครอบครัวแสดงความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ส่วนใหญ่เป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกซึ่งเป็นคู่สมรสกัน ความขัดแย้งนี้เกิดจากตัวละครเอกหรือเกิดจากเครือญาติ ปัญหาในครอบครัว ได้แก่ ปัญหาเรื่องความไม่ซื่อสัตย์

ของกลุ่มสมรส และปัญหาความหึงหวงของกลุ่มสมรส โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาครอบครัวมีเป็นจำนวนมาก เพราะการอยู่ร่วมกันในครอบครัว ย่อมมีการกระทบกระทั่งหรือมีความไม่เข้าใจกัน โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาภายในครอบครัวมีดังนี้

๑. ๒. ๑ ปัญหาเรื่องความไม่ซื่อสัตย์ของกลุ่มสมรส

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องเกี่ยวกับความไม่ซื่อสัตย์ของกลุ่มสมรสนั้น ส่วนใหญ่แสดงความไม่ซื่อสัตย์ของสามี เช่น เรื่องคาราคาซัง กล่าวถึงหลวงวิไชยว่ามีภรรยาอยู่แล้ว แต่อยากได้จำหรีดเป็นภรรยาอีกคนหนึ่ง เขาบอกเธอว่าจะไปรับเธอในเวลากลางคืน บังเอิญภรรยาของหลวงวิไชยมาทราบเรื่องเสียก่อน จึงซ่อนแผนด้วยการให้ขุนโจมปลอมตนเป็นหลวงวิไชยและพาจำหรีดไปแทน

ในเรื่องรู้ไม่ถึงจำพวกจับใจ กล่าวถึงประชิดว่ามีภรรยาชื่อสอาดแต่ได้ผาคเป็นภรรยาอีกคนหนึ่ง สอาดปลอมตนเป็นชายมากับผาคเพื่อทำให้ประชิดหึงหวงผาค ประชิดหึงหวงผาคและขอให้สอาดควลปิ่นกับตน สอาดโดนประชิดยิงจนได้รับบาดเจ็บสาหัส ประชิดเสียใจมากเมื่อทราบว่ายังภรรยา เขาค็งใจว่าจะไม่มีหญิงอื่นอีก

ในเรื่องแม่หัวเรือใหญ่ กล่าวถึงอากรว่ามีภรรยาอยู่แล้วคือสายใจแต่ได้ดวงจันทร์เป็นภรรยาอีกคนหนึ่ง ดวงจันทร์วางแผนให้ประวิงلوبเข้าหาสายใจ อากรเข้าใจผิดจึงบอกเลิกกับสายใจ

นอกจากนี้ยังมีเรื่องอื่นๆ ที่มีโครงเรื่องเกี่ยวกับความไม่ซื่อสัตย์ของสามี เช่น เรื่องสายเสียแล้ว สาวเครือฟ้า เสน่ห์ผัวรัก และอมพะเนမ်

เรื่องที่กล่าวถึงความไม่ซื่อสัตย์ของภรรยา เช่น เรื่องความพยายาม กล่าวถึงฟาบิโอว่าป่วยเป็นอหิวาตกโรค มีคนเข้าใจว่าเขาเสียชีวิตแล้วจึงนำร่างของเขาไปเก็บไว้ในสุสาน เมื่อเขาฟื้นขึ้นมาจึงรีบกลับมาที่บ้านแต่พบว่านินนาภรรยาเป็นชู้กับกิโด ฟาบิโอโกรธแค้นมากจึงปลอมตัวเป็นเศรษฐีและเข้ามาตีสนิทกับคนทั้งสอง ต่อมาเขาหมั่นกับภรรยาและควลปิ่นกับกิโด และกิโดเสียชีวิต ฟาบิโอแต่งงานกับนินนาและพาเธอมายังสุสาน นินนาทราบความจริงก็คิดหนีแต่ก่อนหนีในอุโมงค์ได้ถล่มลงมาทับเธอเสียชีวิตเสียก่อน

นอกจากนี้มีเรื่องความไม่ซื่อสัตย์ของทั้งคู่ด้วย คือ เรื่องจ๊ะเอ๋เล่น กล่าวถึงหลวงโกการว่ามีภรรยาใหม่ชื่อเจียมซึ่งมีอายุใกล้เคียงกับบุตรของเขา เจียมเกิดชอบพอกับบุตรเขย เมื่อหลวงโกการไปต่างจังหวัดจึงไปมีภรณาน้อย ต่อมาคนรับใช้ได้แจ้งว่าเจียมคิดนอกใจหลวงโกการเสียใจมากจึงคิดจะฆ่าตัวตาย ส่วนบุตรของหลวงโกการก็เสียใจที่สามีคิดนอกใจด้วย ต่อมาเจียมและบุตรเขยสำนึกผิด และขอโทษหลวงโกการพร้อมทั้งบอกว่าทั้งสองยังไม่มีอะไรกัน ทุกคนจึงเข้าใจกัน

โครงเรื่องเกี่ยวกับความไม่ซื่อสัตย์ของกลุ่มสมรสนี้เป็นอุทาหรณ์สอนใจว่า สามีภรรยา

ควรมีความซื่อสัตย์ต่อกัน หากไม่ซื่อสัตย์ต่อกันก็ก่อให้เกิดเรื่องราวที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนเสียหาย และเป็นที่อับอายคนอื่นด้วย

๑. ๒. ๒ ปัญหาเรื่องความหึงหวงของกลุ่มสมรส

เรื่องความหึงหวงของกลุ่มสมรสมีทั้งปัญหาซึ่งเกิดจากความหึงหวงของสามี และปัญหาซึ่งเกิดจากความหึงหวงของภรรยา ปัญหาซึ่งเกิดจากความหึงหวงของสามี ได้แก่ เรื่อง น้ำสบถ กล่าวถึงพระพินไดอนักการว่ามีภรรยาชื่อแผ้ว พระพินไดอนักการเป็นคนจีหึงมากจนน่ารำคาญ ภรรยาของเขาจึงชวนไปสาบานต่อหน้าพระประธานว่าจะไม่ทำร้ายเธอถ้าหากเธอจะบอกความจริงแก่เขาว่า ลูกทั้งห้าคนนี้มีหนึ่งคนไม่ใช่ลูกของคุณพระ พระพินไดอนักการเสียใจจนล้มป่วย แผ้วจึงบอกความจริงว่าที่บอกว่ามีลูกคนหนึ่งไม่ใช่ลูกของคุณพระเพราะเด็กคนนั้นเกิดตอนที่คุณพระมีบรรดาศักดิ์เป็นคุณหลวง

ในเรื่องว่าวาม กล่าวถึงขวลิตว่ามีภรรยาชื่อรสสุคนธ์ ขวลิตดาบอดและมารักษาตากับขุนเนตรนิมิตร ในตอนแรกขุนเนตรนิมิตรชอบรสสุคนธ์จึงบอกว่าถ้าเขารักษาขวลิตจนมองเห็นเธอต้องยอมเป็นภรรยาของเขา แต่เมื่อเห็นสองสามีภรรยาต่างก็รักกันมากจึงเปลี่ยนใจ รสสุคนธ์รู้สึกซาบซึ้งที่ขุนเนตรนิมิตรรักษาสามีของเธอโดยปราศจากสิ่งตอบแทน จึงเข้าไปกอดขุนเนตรนิมิตร ขวลิตมาเห็นเข้าก็เข้าใจผิด คิดว่าภรรยานอกใจจึงยิงเธอเสียชีวิต

นอกจากนี้ภรรยาก็หึงหวงสามีเช่นกัน เช่น เรื่อง นิ้วเพชร กล่าวถึงกลิ่นว่าลูกคนร้ายจับตัวไป และมีชายลึกลับแอบมาช่วยเธอไว้ เขาพาเธอมานอนในมุ้งเดียวกับกล่อมซึ่งมีภรรยาชื่อโกรง เมื่อโกรงทราบเรื่องก็หึงหวงกลิ่น เธอร่วมมือกับนางกรวยหญิงหม้ายที่มาหลงรักกล่อมโดยช่วยกันจับกลิ่นใส่ถุงเพื่อนำไปทิ้งลงแม่น้ำเจ้าพระยา

ในเรื่องพดด้วงจิว กล่าวถึงหลวงเสน่ห็นริศว่ามีภรรยาชื่อสวาทิ สวาทิหึงหวงสามีมาก เธอเข้าใจว่าสามีมีความสัมพันธ์กับขึ้น จึงประชดด้วยการจะไปอยู่กับหลวงจางง และเขียนจดหมายบอกสามีด้วย แต่ขึ้นได้มีโอกาสด่านจดหมายเสียก่อนจึงตามสวาทิไปที่บ้านหลวงจางง ขึ้นเตือนสติให้สวาทิได้คิด ก่อนออกจากบ้านหลวงจางง สวาทิทำพดด้วงของเธอตก ขึ้นบอกสามีของสวาทิว่าเธอเป็นคนหยิ่งพิดมาเองและทำตกไว้ สวาทิเห็นความดีของขึ้นจึงไม่หึงหวงสามีอีก

ในเรื่องบรมะหึง กล่าวถึงสนุ่นว่ามีภรรยาชื่อเพทาย เพทายหึงหวงสามีมาก วันหนึ่งเพทายไประรานหญิงคนหนึ่งเพราะเข้าใจผิดคิดว่าหญิงผู้นั้นมีความสัมพันธ์กับสามี สนุ่นโกรธเพราะทนความเป็นคนจีหึงของเพทายไม่ไหว เขาบอกเลิกกับเพทายและไปมีภรรยาใหม่

โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาเรื่องความหึงหวงของกลุ่มสมรสบอกให้ทราบว่าหากกลุ่มสมรสไม่ไว้วางใจกันก็จะทำให้สถาบันครอบครัวขาดความมั่นคง แม้ว่าความหึงหวงจะทำให้เกิดความอับอายน้อยกว่าการไม่ซื่อสัตย์ต่อกลุ่มสมรส แต่ความหึงหวงนี้ย่อมทำให้เกิดความขุนซึ้งหมองใจกันระหว่างกลุ่มสมรส

๑. ๓ โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาสังคม

โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาสังคมแสดงความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และความขัดแย้งภายในจิตใจมนุษย์ ปัญหาสังคม ประกอบด้วย ปัญหาความยากจนและปัญหาการเอารัดเอาเปรียบของคนในสังคม ดังนี้

๑. ๓. ๑ ปัญหาความยากจน

ปัญหาความยากจนมีอยู่ในเรื่อง ภูผินห้อง กล่าวถึงปัญหาความยากจนของครอบครัวหนึ่ง แต่สมาชิกในครอบครัวได้มีหลักในการดำเนินชีวิตจึงทำให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เรื่องมีว่าไฉนและหลวนสองสามีภรรยามีฐานะยากจน ไฉนเป็นหัวหน้าครอบครัวที่ดี ฝ่ายหลวนภรรยาก็เฝ้าปรนนิบัติสามีโดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย แม้ว่าบางครั้งหลวนมีความขัดแย้งภายในใจว่าการอยู่กับไฉนทำให้เธอต้องลำบากมากก็ตาม ไฉนเช่าห้องแถวของลุงทองย้อยอยู่โดยไม่ทราบว่าทองย้อยเป็นลุงของเขาคือหายสาบสูญไปนานแล้ว ทองย้อยชื่นชมในความดีของหลวนจึงยกมรดกให้ไฉนแต่ไฉนไม่ยอมบอกว่าตนเป็นลุงของไฉน

ส่วนเรื่องที่ร่วมท้องน่องร่วมไส้ มีลักษณะตรงกันข้าม กล่าวคือ ตัวละครเอกมีฐานะยากจนและแก้ไขปัญหาความยากจนไปในทางที่ผิด เรื่องมีว่าเชษฐมีฐานะยากจนจึงไปเป็นโจรปล้นชาวบ้าน เชษฐเห็นว่าน้องชายเรียนเป็นตำรวจดังนั้นเขาจึงเลิกอาชีพโจรเสีย วันหนึ่งเชษฐทราบว่าเพื่อนของเขาซึ่งยังเป็นโจรอยู่กำลังจะมาปล้นชาวบ้าน ด้วยความรักและเป็นห่วงน้องชายจึงชิงต่อสู้กับโจรก่อน ขณะนั้นน้องชายจะมาจับโจรแต่เกิดเข้าใจผิดคิดว่าเชษฐเป็นโจรจึงยิงเชษฐจนเสียชีวิต

นอกจากนี้ในเรื่องมะนิลาตลอดเตอรี กล่าวถึงครอบครัวของเมฆว่ามีฐานะยากจน เมฆได้ตัวตลอดเตอรีมาจากเพื่อนคนหนึ่ง เมื่อเมฆทราบว่าตัวไบนีถูกรางวัลที่หนึ่งก็ดีใจมาก เมฆเลี้ยงฉลองกับเพื่อน เมื่อกลับมาบ้านทราบว่าภรรยาของเขานำตลอดเตอรีไปขายเสียก่อน ทำให้เขาไม่ได้รับเงินรางวัล

โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาความยากจนสะท้อนให้เห็นว่า ในขณะที่คนกลุ่มหนึ่งมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างสุขสบายนั้น มีคนอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่จะมีกินและมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างยากลำบาก และให้ข้อเสนอแนะว่าคนที่มีความยากจนไม่ควรย่อท้อต่อชีวิต หากมีความขยัน อดทน และไม่ท้อแท้กับชีวิตแล้ว ย่อมได้รับสิ่งตอบแทนที่ดีในภายหลัง

๑. ๓. ๒ ปัญหาซึ่งเกิดจากการเอารัดเอาเปรียบของคนในสังคม

บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องเกี่ยวกับการเอารัดเอาเปรียบของคนในสังคมมีตัวละครที่เป็นคนมีนิสัยชอบเอารัดเอาเปรียบ และมีอาชีพเป็นนักดื่มคุ่น เรื่องที่กล่าวถึงคนที่มึนดีชอบเอารัดเอาเปรียบ เช่น เรื่องกระเหียนกระหือรือ กล่าวถึงอารีว่าช่วยเหลือโอปอเพื่อนรักด้วยการไปกู้เงินของหลวงผดุงพานิช หลวงผดุงพานิชเกลียดอารีจึงให้เงินแก่อารี และ

คิดดอกเบี้ยในราคาแพง อีกทั้งยังให้อารีสัญญาว่าหากไม่สามารถนำเงินมาคืนตามกำหนดเวลาได้อารีต้องยอมให้เชือดเนื้อริมหัวใจหนักหนึ่งซังจีน ต่อมาเรือสินค้าได้เกิดสตูหาขายอารีนำเงินมาคืน หลวงพดุงพาณิชย์ไม่ทันและถูกฟ้องร้อง ไขเพ็ชรหญิงคนรักของโอปอได้ปลอมตนเป็นทนายความ และว่าความให้แก่อารีจนเขาชนะคดี

ในเรื่องขึ้นได้เหม็ง กล่าวถึงดาทรัพย์พ่อค้าและเจ้าหนี้เงินกู้ว่าชอบเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น ดาทรัพย์คิดว่าตนฉลาด แต่ถูกขอทานหลอกเอาชอราคาถูกมาขายในราคาที่แพงเกินจริง ดาทรัพย์ถูกสามีของหญิงสาวผู้หนึ่งข่มขู่เอาเงิน เขากล่าวหาว่าดาทรัพย์เป็นชู้กับภรรยาของเขา ต่อมา มีหญิงสาวมาหลอกเอาเงินดาทรัพย์ และแจ้งความกับตำรวจว่าดาทรัพย์ขโมยทรัพย์สินของเธอไปด้วย

ส่วนเรื่องที่กล่าวถึงการใช้กลอุบายเพื่อหลอกหลวงหรือต้มตุ๋น เช่น เรื่องจ๊ะเอ๋ กล่าวถึงหลวงศิริแม่ครัวคนหนึ่งมาทำงาน แต่แม่ครัวนั้นเป็นคนร้ายที่ปลอมตนมา เธอแอบพาสามีมาด้วย วันหนึ่งหลวงศิริและบุตรชายซึ่งต่างก็ชอบแม่ครัวจึงคิดจะเข้าหาแม่ครัว แต่เธอได้ลวงให้ทั้งสองคนเข้าไปอยู่ในหีบ หลังจากนั้นแม่ครัวพร้อมสามีได้ลักทรัพย์สินและหนีไป ฝ่ายภรรยาของหลวงศิริตามหาสามีและบุตรชายไม่พบ ภายหลังจึงทราบว่ทั้งสองอยู่ในหีบนั่นเอง

ในเรื่องเมียขบ กล่าวถึงนายบ้ำสิบแปดมงกุฎหลอกเจ้าผู้หนึ่งว่าเขาเป็นพระยา เจ้าผู้ยกบุตรไว้ให้ นายบ้ำเพราะอยากได้บุตรเขยเป็นขุนนาง ภายหลังจึงทราบว่ นายบ้ำเป็นนักต้มตุ๋น แต่ก็ทำอะไรไม่ได้

โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาที่เกิดจากการเอารัดเอาเปรียบของคนในสังคมนั้น เกิดจากตัวละครที่เป็นคนไม่ดี และเป็นฝ่ายกระทำเหตุการณ์ต่าง ๆ จนทำให้ผู้อื่นมีปัญหา ผู้ที่เอารัดเอาเปรียบมักใช้กลอุบายหลอกหลวงผู้อื่น โครงเรื่องนี้แสดงความขัดแย้งระหว่างตัวละคร มีปมปัญหาคือการหลอกหลวง เรื่องคลี่คลายลงเมื่อผู้ที่ถูกหลอกทราบความจริง ละครแนวนี้นั้นความขบขัน ทำให้เห็นความหลอกหลวง ให้แง่คิดว่าควรระมัดระวังตนไม่ให้มีความโลภหรืออยากได้ทรัพย์ของผู้อื่น

๑.๔ โครงเรื่องในแนวหลักหนี

มีบทละครเรื่องจำนวนหนึ่งที่กล่าวถึงจินตนาการและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นเรื่องหลักหนีไปจากสังคม คำว่าหลักหนี มาจากวรรณกรรมหลักหนี (escape literature) หมายถึง งานเขียนที่มีเจตนาจะให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่ผู้อ่าน โดยเสนอโลกที่ผิดไปจากธรรมดา หรือการผจญภัยที่น่าตื่นเต้น หรือความลึกลับที่ชวนให้ฉงน เรื่องผจญภัย เรื่องนักสืบ เรื่องจินตนิมิต และเรื่องตลกขบขันเป็นจำนวนมากถือว่าเป็นวรรณกรรมหลักหนีทั้งสิ้น^๕

^๕ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม* (กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๕), ๑๖๓- ๑๖๔.

บทละครเรื่องมีโครงเรื่องในแนวหลักหนี ได้แก่ เรื่องเกี่ยวกับมนุษย์ เช่น เรื่องท้าว กกกนก (เมืองลพบุรี) กล่าวถึงสร้อยสุมาลีว่าพบกับตาเถร ทั้งสองพูดคุยกันทั้งที่ไม่เคยรู้จักกันมาก่อน เมื่อได้ยินคนอ่านกลอนเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งกล่าวถึงท้าวกกกนกจึงชวนกันไปเมืองลพบุรีเพื่อไปพิสูจน์ตำนานท้าวกกกนก หลังจากนั้นสร้อยสุมาลีได้ฝันว่าได้พบกับท้าวกกกนก และรักกับนางประจันต์ ต่อมาเขาตกใจตื่นขึ้นมา ขณะนั้นตาเถรมาตามหาเขาและทราบภายหลังว่าเขาเป็น คนวิกลจริต

ในเรื่องปู่โสม กล่าวถึงทิดอ้งว่าไปปิ่นเจดีย์วัดเพื่อขุดสมบัติแต่เกิดพลัดตกลงมาขาหัก และถูกวางยาสลบ ขณะที่หลับก็ฝันไปว่าพบวิญญาณของปู่โสมซึ่งแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ และเมื่อฟื้นขึ้นมาจึงทราบว่าตนนั้นฝันไป

ในเรื่องอินากพระโขนง กล่าวถึงนายมากกว่าเมาเหล้าและฝันไปว่าอำแดงนกเสียชีวิต และวิญญาณของเธอได้หลอกหลอกชาวบ้าน ต่อมาสามเณรผู้มีวิชาได้มาจับวิญญาณอำแดงนกใส่ลงในหม้อที่มีอาคมกำกับอยู่ แล้วนายมากก็ตกใจตื่น

ในเรื่องอิสสระกระสือ^๖ กล่าวถึงสควาเป็นทายาทกระสือสืบต่อจากยายของสคว สควแต่งงานกับทิดช่อ วันหนึ่งมีคนมาบอกว่าสควเป็นกระสือ ทิดช่อจึงพิสูจน์และเมื่อทราบว่าสควเป็นกระสือ เขาจึงหนีจากเธอไป ต่อมาหลวงพ่อก็ได้ให้ทิดช่อทำพิธีกรรมและสควหายจากการเป็นกระสือ ทิดช่อจึงอยู่กับสควอย่างมีความสุข

เรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เช่น เรื่องมหาราชวงศ์พม่า (แผ่นดินพระเจ้าสิปโปมินทร์) กล่าวถึงพระเจ้าสิปโปมินทร์ทรงไม่ใส่พระทัยในบ้านเมือง ทรงตกอยู่ใต้อำนาจของพระมหาลี เมื่ออังกฤษเข้าคุกคามพม่าอย่างหนัก และเรียกร้องให้พม่าทำตามความต้องการของอังกฤษ กษัตริย์พม่าทรงเชื่อมเหสีโดยทรงประกาศสงครามกับอังกฤษ พม่าเป็นฝ่ายแพ้สงคราม กษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ต้องทรงถูกเนรเทศออกจากพม่า

เรื่อง ขบถธรรมเถียร กล่าวถึงธรรมเถียร ข้าหลวงเดิมของเจ้าฟ้าอภัยทศว่าปลอมตนเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศ และชักชวนไพร่พลเข้าร่วมก่อการกบฏ หลวงสรศักดิ์พระมหาอุปราชในสมเด็จพระเพทราชาทรงเข้าตั้งรับการโจมตีของพวกกบฏ พระองค์ทรงยิงธรรมเถียรจนได้รับบาดเจ็บสาหัส แต่เขาก็หนีไปได้ ภายหลังธรรมเถียรถูกจับได้และถูกสำเร็จโทษ

เรื่องพระพุทธรเจ้าเสือ กล่าวถึงกรมพระราชวังบวรว่าทรงไม่พอพระทัยที่มีคนยอมรับ

^๖ผู้วิจัยพบต้นฉบับไม่สมบูรณ์จึงศึกษาเรื่องย่อจาก จันทิมา พรหมโชติกุล, “วิเคราะห์บทละครเรื่องของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๑๘), ๑๓๑-๑๓๒.

นับถือเจ้าพระขวัญมาก และทรงเกรงว่าเจ้าพระขวัญจะทรงเป็นศัตรูต่อราชลัทธิจึงทรงออกอุบายให้มหาดเล็กไปเชิญเจ้าพระขวัญมาพบพระองค์เพื่อทอศพระเนตรม้าเทศ เจ้าพระขวัญจึงเสด็จไปพบพระเชษฐา ทรงเข้าไปที่พระตำหนัก หลังจากนั้นกรมพระราชวังบวรทรงสำเร็จโทษเจ้าพระขวัญด้วยท่อนจันทน์ เมื่อพระเพทราชาซึ่งกำลังประชวรอยู่ทรงทราบ ทรงเสียพระทัยมากและสวรรคตในเวลาต่อมา กรมพระราชวังบวรจึงสถาปนาตนเป็นกษัตริย์

นอกจากนี้เรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ เช่น ขอมณีนรรัตน์ ช่อชูวัน กระต่ายชมจันทร์ ภูกามคำสรวล และราชบุตรสร้อยศรีหรือราชนารีอังวะ ล้วนมีโครงเรื่องในแนวหลักหนีทั้งสิ้น

โครงเรื่องในแนวหลักหนีมีความขัดแย้งของตัวละคร และมีความสนุกสนานเพลิดเพลิน เพราะเป็นเรื่องราวที่เกิดจากจินตนาการของผู้ประพันธ์ เช่น การพบกันระหว่างคนกับยักษ์ และคนกับวิญญูณ เป็นต้น

จากที่กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า ในบทละครเรื่อง ๑๖๐ เรื่องนั้น สามารถจัดกลุ่มได้ ๔ แนวเรื่อง ได้แก่ โครงเรื่องเกี่ยวกับความรัก โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาครอบครัว โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาสังคม และโครงเรื่องในแนวหลักหนี โครงเรื่องของบทละครเรื่องทำให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของบทละครซึ่งมีการประพันธ์อย่างมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เหมาะสมกับผู้ชมละครที่แตกต่างกัน เช่น โครงเรื่องเกี่ยวกับความรักแสดงความสดใส สวยงาม เบาสมอง ช่วยบำบัดความเครียด ทำให้เกิดความสุข และให้แง่คิดว่าอานุภาพของความรัก และความมั่นคงในรักสามารถเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ได้ นอกจากนี้ความรักที่แท้จริงนั้นไม่มีการแบ่งแยกชนชั้น

โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาครอบครัวทำให้ได้แง่คิดเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของคู่สมรสจะทำให้ทำลายความมั่นคงของครอบครัว และหากครอบครัวไม่มีความสุขย่อมทำให้ไม่มีความสุขในชีวิต เช่น ทำงานอย่างไม่มีความสุขเพราะครุ่นคิดเกี่ยวกับครอบครัว เป็นต้น

ส่วนโครงเรื่องเกี่ยวกับความรักชาติมีความสัมพันธ์กับยุคสมัยที่ให้ความสำคัญของการเป็นรัฐ เช่น เรื่องหลวงวิจารณ์ไปนาแสดงให้เห็นถึงกิจการเสือป่าว่ามีความสำคัญต่อการสร้างความมั่นคงของบ้านเมือง ดังรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีการสนับสนุนกิจการเสือป่า เมื่อผู้ชมชมละครแล้วจะได้ให้ความร่วมมือกับรัฐมากยิ่งขึ้น เรื่องน้ำผึ้งรวงและภูหยัน(ดาบโบราณ) แสดงถึงการปลุกใจให้รักชาติ ตามนโยบายการสร้างชาติของจอมพล.ป.พิบูลสงคราม ละครจึงมีหน้าที่ในการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับประชาชน มีคติสอนใจ และสร้างสำนึกให้คนมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือรัฐ

นอกจากนี้โครงเรื่องในแนวหลักหนีมีความเหมาะสมกับผู้ชมที่ชื่นชอบเรื่องราวที่เป็นจินตนาการ และห่างไกลจากความเป็นจริง การชมละครทำให้รู้สึกผ่อนคลายจากปัญหาต่าง ๆ ที่ประสบในชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดี เช่น การสัมผัสเรื่องราวของขวัญทำให้ผู้ชมรู้สึกตื่นเต้นและหาวคิ้ว อีกทั้งเรื่องของขวัญ เช่น อินากพระโขนง เป็นเรื่องที่ท้าทายคนท่าละครให้

แสดงความสามารถในด้านเทคนิคการทำละครด้วย

๒. กลวิธีการสร้างโครงเรื่อง

การสร้างโครงเรื่องในบทประพันธ์ให้น่าอ่าน ชวนติดตาม และให้ความเพลิดเพลินนั้น ผู้ประพันธ์ต้องใช้กลวิธีการสร้างโครงเรื่องให้น่าสนใจ บทละครเรื่องก็เช่นเดียวกันกับบทประพันธ์อื่น ๆ คือ ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการสร้างโครงเรื่องให้น่าสนใจ เมื่อศึกษากลวิธีการสร้างโครงเรื่องในบทละครเรื่องพบว่าผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการเปิดเรื่อง การดำเนินเรื่อง การปิดเรื่อง และกลวิธีการดัดแปลงเนื้อเรื่องซึ่งทำให้เรื่องมีความสนุกสนานเพลิดเพลินและชวนติดตาม ดังนี้

๒.๑ การเปิดเรื่อง

เมื่อเริ่มกล่าวถึงเรื่องราวในบทละคร วิธีที่จะบอกให้ผู้อ่านได้ทราบสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเบื้องต้น และสามารถติดตามเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในตอนต่อไปได้ดี คือ การเปิดเรื่อง การเปิดเรื่องประกอบด้วยเหตุการณ์ที่บ่งบอกว่า ใครทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร การเปิดเรื่องมักมีปฐมเหตุการณ์หรือเหตุการณ์สำคัญเหตุการณ์แรก ซึ่งจะสร้างความสนใจใคร่รู้ว่าต่อไปจะเกิดเหตุการณ์ใดขึ้นอีก สำหรับการเปิดเรื่องในบทละครเรื่องนั้น มีดังนี้

๒.๑.๑ เปิดเรื่องด้วยการแนะนำตัวละคร

การเปิดเรื่องลักษณะนี้ผู้ประพันธ์มักกล่าวถึงลักษณะของตัวละคร เช่นคุณสมบัติ พฤติกรรม และลักษณะนิสัยของตัวละครเอก โดยใช้บทหรือของตัวละครและลูกคู่เพื่อบรรยายว่าตัวละครเป็นใคร มีลักษณะนิสัย ความรู้สึก และพฤติกรรมอย่างไร เช่น เรื่องพ่อไต้กระยาสารท- ขี้ขลาดแกมหยิ่ง เปิดเรื่องด้วยการกล่าวถึงทงว่าเป็นพ่อม่าย ขยันทำมาหากินและไม่สนใจที่จะมีภรรยาใหม่ แต่จันทน์จ้อยอยากให้ทงมีภรรยาจึงแนะนำก่องแก้วให้ทงได้รู้จัก และเรื่องเลื่อยช้างร้าย กล่าวถึง สวิงว่ากำลังกระวนกระวายและหงุดหงิดมากเมื่อทราบว่าธุรกิจที่ตนทำอยู่นั้นกำลังประสบปัญหา ดังความว่า

(สวิง)บพขำขึ้น,ขึ้นพลุ่ง ๆ,เหมือนฟุ้งกวอด	บพขาลง,ลงพรวด ๆ,รวดเร็วเหลว
จวนหมดตัว,ไม่เป็นหัว,ไม่เป็นเอว	เหมือนหินผา,ปาเหว,เลวแท้ ๆ
เดี่ยวสำเร็จ,ลิป ๆ,เดี่ยวนิบหาย	เหมือนหนังฉ่าย,อ้อกแอ้,ดินแตกแด้
โลกเหมือนป่วน,บ้อหรือ,ล่อตุ้กแก	จวนจะตาย,มิตาย แด่,ยังแห่คราง ^๗

นอกจากนี้มีการใช้บทสนทนาของตัวละครเพื่อแนะนำตัวละครด้วย เช่น เรื่องมหา

^๗พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี], บทละครเรื่องเลื่อยช้างร้าย (พระนคร : โรงพิมพ์สุภาพการจำรูญ, ๒๔๕๔), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๖.

ราชวงศ์พม่า(แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์) เปิดเรื่องด้วยการแนะนำตัวละคร “พระเจ้าเมณฑงมินทร์” และ การสวรรคตของพระเจ้าเมณฑงมินทร์มีความสำคัญต่อ “พระเจ้าสีป่อมินทร์” กล่าวคือ หากพระเจ้าเมณฑงมินทร์สวรรคต พระเจ้าสีป่อมินทร์ก็จะครองราชย์สมบัติสืบต่อจากพระราชบิดา การเปิดเรื่องด้วยบทสนทนานี้ทำให้ผู้อ่านใคร่รู้ว่า พระเจ้าสีป่อมินทร์จะได้ทรงครองราชย์สืบต่อจากพระราชบิดาหรือไม่ และเรื่องพงสาวดารพม่ายุคราชาธิราช ตอน พิศพม่าหึง เปิดเรื่องด้วยการให้ตัวละครทหารพม่าร้องโต้ตอบกันเกี่ยวกับการทำสงครามของพระเจ้าฝรั่งมังศรีว่า พระองค์ทรงพ่ายแพ้ต่อกองทัพมอญ พวกทหารจึงชักชวนกันไปกรุงอังวะ ดังนี้

พม่าแซง (พม่า๑)พระเจ้ามณ,เจียรทอง,ยกกองหลวง	ทรงชาธารช้างล่อง,พลทั้งผอง
เกรงพลาดพล้ำ,ข้ามลำ,แม่กะปอง	เข้าแดนตอง,อุล้า,ทัพรามัญ
(พม่า๒)มั่งมหา,นรธา,ชล่ำหมื่น	แพ้สมิง,นครอินทร์,ดินอาสัญ
(พม่า๓)มอญผจญ,พลพม่า,ไล่ฆ่าฟัน	ยุทธภัณฑ์,ม้าช้าง,ง้างเอาไป
(พม่า๒)เราขึ้นอยู่,สู้ไป,ไทยมิพิน	สองสามคน,ถาจะรับ,ต่อทัพใหญ่
(พม่า๒)เจ้ายังล่า,ข้าจะอยู่,สู้ยังไฉ	(พม่า๓) มาเถิดไป,อังวะ,นักระรา ^๔

การเปิดเรื่องเพื่อแนะนำตัวละครด้วยบทสนทนานี้เป็นการปูพื้นให้ผู้อ่านได้ทราบเหตุการณ์ที่เป็นที่มาของเรื่องได้อย่างกระชับและฉับไว โดยที่ไม่ต้องใช้การบรรยายทำความเข้าใจ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต นอกจากนี้การเปิดเรื่องดังกล่าวเพื่อให้เหมาะสมกับการแสดงบนเวทีที่ผู้แสดงได้แสดง แล้วผู้ชมเข้าใจได้ดีด้วย

บทละครเรื่องที่น่าสนใจศึกษาโดยส่วนใหญ่เปิดเรื่องด้วยการแนะนำตัวละคร เช่น เรื่อง กินดิด ไก่วักกลืนถาเสียเชิง ขรวิอินทร์เทวะดา ความพยายาม น้ำคำมนุษย์ รักกลังเล สายชนวน สาวเครือฟ้า หุ่นหั้นพลันเล่น เป็นต้น

๒.๑.๒ เปิดเรื่องด้วยการสร้างบรรยากาศเพื่อนำเข้าสู่เนื้อเรื่อง

เรื่องที่เปิดเรื่องด้วยการบรรยายหรือพรรณนาฉากซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในเรื่อง เช่น เรื่องกนกนารี เปิดเรื่องด้วยการบรรยายฉากสวนดอกไม้หลังบ้าน “กนกนารี” การบรรยายฉากทำให้เห็นถึงสถานที่ที่เต็มไปด้วยความงามของธรรมชาติ ซึ่งกนกมีความเคยชินกับวิถีชีวิตชนบทและมีความผูกพันอยู่กับธรรมชาติ การเปิดเรื่องนี้มีผลต่อการ

^๔พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี], บทละครเรื่องราชพงสาวดารพม่า ยุคราชาธิราชตอนพิศพม่าหึง(พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓) , ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๓-๑๔.

การเปิดเรื่องนี้เหมาะสมกับการแสดงละครเวทีเพราะเปิดเรื่องได้รวดเร็ว และสร้างความใคร่รู้แก่ผู้ชมได้ดี แต่อย่างไรก็ตามการเปิดเรื่องเช่นนี้อาจไม่เหมาะสมสำหรับการอ่านบทละครนักเพราะไม่มีการปูพื้นเหตุการณ์เดิมมาก่อนซึ่งมีผลต่อการสร้างความเข้าใจในเรื่อง

บทละครร้องเปิดเรื่องด้วยการแนะนำตัวละคร การสร้างบรรยากาศเข้าสู่เนื้อเรื่อง และการเสนอเหตุการณ์ที่เป็นปมปัญหาของเรื่องทันที แม้จะใช้วิธีที่ต่างกันแต่ผู้ประพันธ์มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ กระตุ้นให้คนเกิดความสนใจเรื่อง และใคร่รู้ถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในเนื้อเรื่อง

๒.๒ การดำเนินเรื่อง

เมื่อเริ่มเรื่องหรือการเปิดเรื่องแล้ว ผู้อ่านจะมีความเข้าใจสถานการณ์เริ่มแรก ต่อจากนั้นก็จะเข้าสู่การดำเนินเรื่องซึ่งเป็นขั้นตอนที่ผู้อ่านทำความเข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ในบทละคร บทละครร้องมีการดำเนินเรื่องที่ทำให้เรื่องมีความสนุกสนาน ชวนติดตาม ดังนี้

๒.๒.๑ การดำเนินเรื่องไปตามลำดับเวลาที่เกิดเหตุการณ์

การดำเนินเรื่องไปตามลำดับเหตุการณ์หรือดำเนินเรื่องตามการเดินของเข็มนาฬิกา เป็นการเริ่มเรื่องที่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อน แล้วมีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในลำดับถัดไป และดำเนินต่อเนื่องไปจนจบเรื่อง บทละครร้องมักดำเนินเรื่องไปตามลำดับเวลาเหตุการณ์ อย่างไรก็ตามมีบางเรื่องที่ดำเนินเรื่องด้วยการใช้บทร้องหรือบทเจรจาของตัวละครที่เล่าเรื่องย้อนกลับไปยังเหตุการณ์ในอดีตเพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจเรื่องอย่างไม่สับสน เช่น เรื่องพะอืดพะอม ดำเนินเรื่องตามลำดับเวลาว่า เสนาะอยู่กินกับหวาน นางไผ่มารดาของเสนาะไม่ชอบหวานจึงออกกอุบายให้เสนาะเข้าใจหวานผิดคิดว่าหวานมีชู้ ต่อมาเสนาะแต่งงานกับมาโลยแต่อยู่ด้วยกันได้ไม่นานเพราะมาโลยประพฤติตนไม่ดีและผละกษัตริย์สมบัติเงินหมดสิ้น มาโลยเสียชีวิตเพราะพิษสุรา มารดาของเสนาะสารภาพความจริงว่าตนใส่ความหวาน เสนาะจึงออกติดตามหาหวาน

เรื่องดำเนินมาถึงตอนที่หวานได้เป็นภรรยาของเจ้าคุณเทพา เสนาะได้มาพบหวานจึงได้ขับเสภาเล่าเรื่องแต่หนหลังให้หวานฟัง และชวนหวานไปอยู่ด้วย แต่หวานไม่ยอมไปเพราะนึกถึงพระคุณของเจ้าคุณเทพา หวานเล่าความจริงให้เจ้าคุณเทพาได้ทราบ ท่านจึงยกสุดาให้เสนาะ ต่อมาเจ้าคุณเทพาเสียชีวิต มารดาของเสนาะจึงให้หวานกลับมาอยู่กินกับเสนาะเหมือนเดิมแต่หวานปฏิเสธ ในตอนนี้ผู้ประพันธ์ได้ให้หวานเล่าถึงเหตุการณ์ในอดีตว่าหลังจากที่เสนาะทอดทิ้งเธอได้รับการอุปถัมภ์จากเจ้าคุณเทพา แม้ว่าในเรื่องจะไม่มีฉากใดที่กล่าวถึงหวานว่าไปขอความช่วยเหลือจากเจ้าคุณเทพา แต่ผู้อ่านจะปะติดปะต่อเรื่องได้จากการเล่าเรื่องของหวานในฉากตอนจบของเรื่องนี้เอง

จะเห็นว่าการให้ตัวละครเล่าเรื่องย้อนหลังเพื่อให้การแสดงบนเวทีเป็นไปอย่างกระชับรวดเร็วยิ่งขึ้นซึ่งเหมาะสมกับการแสดง แต่สำหรับการเป็นบทอ่านนั้นผู้อ่านต้องทำความเข้าใจ

และปะติดปะต่อเรื่องเองโดยเฉพาะช่วงเวลาที่หวานเล็กกับเสนาะและมาอยู่กินกับเจ้าคุณซึ่งผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงรวบรัดเหตุการณ์ว่าเจ้าคุณเทพาพุดกับหวานคู่ชีวิต ผู้อ่านจึงไม่ทราบว่ายานมาอยู่กินกับเจ้าคุณได้อย่างไร การเล่าเรื่องอย่างรวบรัดอาจทำให้ไม่ค่อยเหมาะกับการอ่านนัก แต่อย่างไรก็ดีการเล่าเรื่องย้อนหลังในช่วงท้ายก็ช่วยให้ผู้อ่านพอเข้าใจเรื่องได้

๒.๒.๒ การดำเนินเรื่องด้วยการสร้างความขัดแย้ง

การสร้างความขัดแย้ง คือ การสร้างปัญหาหรืออุปสรรคซึ่งมีผลทำให้ชีวิตของตัวละครต้องเปลี่ยนไปหรือเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นกับตัวละครแล้ว ตัวละครต้องคลี่คลายปัญหา อีรวดี ไตลังคะ กล่าวว่า

สิ่งที่สำคัญมากในโครงเรื่องคือ ความขัดแย้ง ซึ่งเกิดขึ้นระหว่างการผูกปมที่จะนำไปสู่จุดสุดยอด ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในเรื่องอาจเป็นความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับชะตากรรม ระหว่างมนุษย์กับสังคมหรือสภาพแวดล้อม หรือระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน ทั้งหมดนี้เรียกว่าเป็นขัดแย้งภายนอก นอกจากนี้คือความขัดแย้งภายในซึ่งเป็นความขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละครเอง^{๙๙}

นันทิยา ลำดอน กล่าวถึงการสร้างปมขัดแย้งของตัวละคร สรุปว่ามี ๓ แบบ คือ ๑. ปัญหาหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวเอกของเรื่องกับคู่กรณี คู่ต่อสู้ หรือกับบุคคลอื่น (man against man) เช่น คนดีต่อสู้กับคนชั่ว นายทุนกับกรรมกร แม่ผัวกับลูกสะใภ้ ดำรงกับผู้ร้าย เป็นต้น ๒. ปัญหาหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวเอกกับสิ่งแวดล้อม (man against environment) ซึ่งเป็นสิ่งต่อต้านบีบบังคับมนุษย์จากอำนาจภายนอก เช่น ภัยธรรมชาติ สภาพสังคม หรือโชคชะตากำหนดให้คนพ่ายแพ้ ล้มเหลว มีแต่ความทุกข์ เดือดร้อน ลำบาก หรือประสบเคราะห์ร้ายต่าง ๆ เช่น ความแห้งแล้งของดินฟ้าอากาศ ตัวละครต้องต่อสู้กับสภาพธรรมชาติที่ไม่เอื้ออำนวย เป็นต้น ๓. ปัญหาหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวเอกกับใจของตนเอง (man against himself) อาจเป็นความขัดแย้งด้านกายภาพ เช่น ความพิการ ด้านอารมณ์ ด้านศีลธรรม ซึ่งตัวเอกต้องต่อสู้ กับตัวเองและจำต้องตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง บางครั้งชนะใจตนเอง แต่บางครั้งก็พ่ายแพ้^{๑๐๐}

บทละครจึงมีการแสดงปมขัดแย้งของตัวละครอยู่ ๓ แบบ ได้แก่ ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสังคม และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในใจของตัว

^{๙๙} อีรวดี ไตลังคะ, ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๖), ๔.

^{๑๐๐} นันทิยา ลำดอน , วรรณคดีการละคร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๑), ๑๓๘.

ละคร

๒. ๒. ๒. ๑ ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

บทละครเรื่องเปรียบเสมือนภาพจำลองของสังคมในยุคหนึ่งสมัยหนึ่ง ซึ่งมีการนำเรื่องราวของผู้คนที่มีความรู้สึก ทศนคติ ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันให้มาอยู่ร่วมกัน ธรรมชาติของมนุษย์เมื่อมาอยู่ร่วมกันย่อมมีทั้งการให้ร่วมมือกัน และมีความขัดแย้งกันด้วย ความขัดแย้งนี้มีความสำคัญต่อการนำมาสร้างเป็นปมปัญหาของเรื่อง

บทละครเรื่องมีการดำเนินเรื่องด้วยความขัดแย้งระหว่างบุคคลมากที่สุด ได้แก่ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกซึ่งเป็นคู่รักหรือคู่สมรส เช่น เรื่องคู่ทุกข์คู่ยาก สายชนวน กลแตก กลับร้ายกลายเป็นดี พะอิดพะยอม แค้นคอกีวอ ฟนสั่งฟ้า และห้วยแก้ว เป็นต้น และความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับบุคคลที่สามซึ่งหลงรักตัวละครเอก เช่น เรื่องบุปผาชาตินคร กินดิบ กระดังงาไทย แก้วเผ็ด เจ้าหัวใจ ชิงชู้ตัวเอง ตกรูปกบ ปวดเพราะปาก พ่อไต้กระยาสารท- ขี้ขลาดแถมหยิ่ง ตั้งจิตคิดกลิ้ง โรสิดา เหลืออด เป็นต้น

นอกจากนี้มีความขัดแย้งภายในครอบครัว ประกอบด้วย ความขัดแย้งระหว่างสามีกับภรรยา ความขัดแย้งระหว่างบิดามารดากับบุตร ความขัดแย้งระหว่างภรณาน้อยกับภรรยาหลวง ความขัดแย้งระหว่างพ่อตากับลูกเขย ความขัดแย้งระหว่างแม่ผัวกับลูกสะใภ้ ความขัดแย้งระหว่างบิดาเลี้ยงกับบุตร ความขัดแย้งระหว่างมารดาเลี้ยงกับบุตร ความขัดแย้งระหว่างป้ากับหลาน ความขัดแย้งระหว่างน้ากับหลาน ความขัดแย้งระหว่างลุงกับหลาน

ความขัดแย้งระหว่างสามีกับภรรยา เกิดจากการความไม่ซื่อสัตย์และความหึงหวง เช่น เรื่องความพยายาม คาราคาซัง ฐูไม่ถึงจำพวกจับใจ เสน่ห์ผัวรัก เย็นจริง ขี้หึงถึงดี น้ำสบถ บรมะหึง พัดด้ามจิว วัวงาม อำนาจภรรยา เป็นต้น

ความขัดแย้งระหว่างบิดามารดากับบุตร เกิดจากบิดามารดามีทรรศนะว่าบุตรมีคณรักหรือมีคู่ครองที่ไม่เหมาะสม เช่น คนดีที่โลกลืม จันทร์จากฟ้า ชิงไขว้ขวัญ ชิงไชย ดอกโสนบานเช้า ดิแตก ทนยาก น้ำใจเด็ดเดี่ยว บุปผาชาตินคร วาจาสัตย์ สามแผ่นดิน หนูจ๋า และอุมาปาหนัน

ความขัดแย้งระหว่างภรณาน้อยกับภรรยาหลวงมักมีสาเหตุมาจากความหึงหวงในตัวสามี และความอิจฉาริษยากันระหว่างภรรยา เช่น สายเสียแล้ว และเสน่ห์ผัวรัก ความขัดแย้งดังกล่าวนอกจากจะทำให้ครอบครัวขาดความสุขแล้วบางครั้งยังทำให้เกิดการทำร้ายกันของคนภายในครอบครัวด้วย และมีข้อสังเกตว่าบทละครเรื่องส่วนใหญ่จะกล่าวถึงภรรยาหลวงว่ามีบทบาทเป็นฝ่ายรุกและหาเรื่องภรณาน้อยก่อน เช่น เรื่องจันทร์จากฟ้า ราชบุตรสร้อยศรีหรือราชนาถอึ้งวะ ยอดมณีรัตน์ เป็นต้น ดังเรื่องจันทร์จากฟ้า กล่าวถึง คุณหญิงแพรวเพ็ญศรีบริภาษเพลินว่า

นี่แม่หญิง,งามเมือง,ช่างเยื้องยัก
โดยไม่นึกถึงเจ้าของ,ต้องวาทา

เอาผิวรัก,ฉันมากก,มุ่นหมกหา
ทำมารยา,หลายร้อย,คอยกระบวน^{๑๒}

อย่างไรก็ตามมีเรื่องที่กล่าวถึงภรรยาน้อยว่าเป็นฝ่ายรุกและหาเรื่องภรรยาหลวงก่อนด้วย เช่น เรื่อง เห็นผิดเป็นชอบ กล่าวถึงเนื้อและปลื้ม ภรรยาน้อยทั้งสองคนของเจ้าฟ้าเชียงที่ที่เกลี้ยด่ากันเพื่อกระทบกระเทียบภรรยาหลวง ดังความว่า

ใจแม่ปลื้ม,ฯ ใจ,พอไหมเล่า
ฉิแต่งตัว,ชั่วตันทา,น่าเป็นใจ
เห็นผิวรัก,ยักคอ,ทำท้อแท้
เขาราวพ่อ,ตัวก็ซัง,เห็นมั่งมี

ผิวคลึงเกล้า,เข้าคำ,จำเสียใหญ่
เถอะฝากไว้,ก่อนเถอะ,เสอะดี
วอนให้แก้,ปวดหัว,จั่วเต็มที
พูดไปซี,จริงเหมล่า,อย่ามัวตรอง^{๑๓}

ความขัดแย้งระหว่างภรรยาน้อยกับภรรยาหลวง ทำให้เรื่องมีความสนุกสนานเพราะนอกจากถ้อยคำที่ได้ตอบกันอย่างเผ็ดร้อนรุนแรงทำให้ผู้อ่านรู้สึกถึงความเกลียดชังที่คุกรุ่นอยู่ในจิตใจแล้ว ยังทำให้เห็นถึงการใช้ถ้อยคำที่เปรียบเทียบกับเชิงตำหนิหรือดูหมิ่นด้วย ซึ่งทำให้เห็นว่าผู้ประพันธ์มีศิลปะในการใช้ภาษาเพื่อถ่ายทอดความรู้สึกและอารมณ์ของตัวละครได้อย่างดียิ่ง

ความขัดแย้งระหว่างพ่อตากับลูกเขย เช่น เรื่องเมียขบและสืบรู้ไม่เท่าเจน ส่วนความขัดแย้งระหว่างแม่ผัวกับลูกสะใภ้ เช่น เรื่องกนกนารี คนดีที่โลกลืม และพะอืดพะอม ความขัดแย้งนี้มักเกิดจากการแบ่งชนชั้นวรรณะซึ่งทำให้เรื่องมีความสนุกสนาน การที่ตัวละครเอกเป็นฝ่ายถูกกระทำ ทำให้ผู้อ่านรู้สึกเห็นอกเห็นใจตัวละครอย่างยิ่ง

ความขัดแย้งระหว่างบิดาเลี้ยงกับบุตร เช่น เรื่องพระพุทธรเจ้าเลื้อ ราชพงษาวดารจีน ยุค สามก๊ก ตอนตั้งโต๊ะหลงกลนางเดิวยูเซียน และหอกข้างแคร่ และความขัดแย้งระหว่างมารดาเลี้ยงกับบุตร เช่น เรื่องหลงกล และจากทั้งรัก

^{๑๒}แม่ศรีเวียง [นามแฝง], บทละครเรื่องเรื่องจันทร์จากฟ้า (พระนคร : โรงพิมพ์ภูไท, ๒๔๗๖), ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๒๐-๒๓.

^{๑๓}พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พิเชก], บทละครเรื่องเรื่องเห็นผิดเป็นชอบ (พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๓), ชุดที่ ๕ บรรทัดที่ ๑๖- ๒๑.

นอกจากนี้มีความขัดแย้งระหว่างป่ากับหลาน เช่น เรื่องจันทร์เจ้าขา อิหลักอิเหลื่อ และ ส่วยหุข ความขัดแย้งระหว่างน้ำกับหลาน เช่น เรื่องช่อกุหลาบ ความขัดแย้งระหว่างลูกกับหลาน เช่น เรื่องปณจะวันปณละเก ความขัดแย้งดังกล่าวมักเป็นเรื่องของการทำลายความรัก และผู้ประพันธ์ ชี้ให้เห็นว่าการที่ญาติเข้ามายุ่งเกี่ยวในเรื่องความรักหรือชีวิตครอบครัว เป็นเหตุให้ตัวละครเอกต้อง ประสบปัญหาไม่ว่าจะประสพคดีหรือไม่ก็ตาม

นอกจากความขัดแย้งภายในครอบครัวแล้ว ยังมีความขัดแย้งภายในหน่วยงานด้วย ความขัดแย้งภายในหน่วยงาน เช่น ความขัดแย้งระหว่างผู้บังคับบัญชากับลูกน้อง สาเหตุของความขัดแย้งนี้เกิดจากการกระทำที่ไม่ถูกต้องของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เรื่องที่กล่าวถึงผู้บังคับบัญชาว่าใช้อำนาจควบคุมลูกน้อง เช่น เรื่องโชคดีมีผิด และเรื่องที่กล่าวถึงหัวหน้าคนงานว่ากระทำไม่ดีขึ้นทำให้ลูกน้องต้องเรียกร้องความยุติธรรม เช่น เรื่อง ผ่นสิ่งฟ้า และความขัดแย้งระหว่างเพื่อนร่วมงาน เกิดขึ้นเพราะความอิจฉาริษยา เช่น เรื่องกระดังงาไทย และเหลื่อออก

ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นมีในเรื่องที่กล่าวถึงเศรษฐีว่าใช้อำนาจเงินบิบบังคับคนที่มีฐานะต่ำกว่า เช่น เรื่องเกี่ยวกันอย่างเผ็ดร้อน และแก้เผ็ด และมีเรื่องที่กล่าวถึงชนชั้นสูงว่าดูถูกเหยียดหยามชนชั้นล่าง เช่น เรื่องใกล้เกลือกินด่าง คนดีที่โลกลืม กนกนารี เป็นต้น

การดำเนินเรื่องด้วยการแสดงความขัดแย้งระหว่างบุคคลมีความน่าสนใจเพราะทำให้เกิดปมปัญหาของเรื่อง และตัวละครต้องแก้ปมปัญหา ผู้อ่านจะติดตามว่าตัวละครสามารถแก้ปัญหาได้สำเร็จหรือไม่

๒. ๒. ๒. ๒ ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสังคม

ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคมมักเป็นเรื่องที่ตัวละครรู้สึกว่าคุณค่าตนไม่เหมาะกับสังคมที่ตนอาศัยอยู่ หรือตระหนักว่าการกระทำของตนขัดกับค่านิยมหรือบรรทัดฐานทางสังคม และคิดที่จะไปอยู่ในสังคมอื่น เรื่องที่ตัวละครคิดว่าตนไม่เหมาะกับสังคมที่ตนอาศัยอยู่ เช่น เรื่องกนกนารี และเรื่องที่ตัวละครหนีจากสังคมด้วยการกระทำอัตวินิบาตกรรม เช่น เรื่องจันทร์จากฟ้า และ สุดสวฤ กล่าวถึงพี่น้องร่วมสายเลือดที่รักกันแต่ไม่สามารถแต่งงานกันได้ การดำเนินเรื่องเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสังคมทำให้ผู้อ่าน สงสารและเห็นใจตัวละครที่ผิดหวังในความรัก

๒. ๒. ๒. ๓. ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในใจของตัวละคร

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในใจของตัวละครเกิดจากการต่อสู้ภายในใจของตัวละครทำให้มีความทุกข์หรือเกิดความสับสน เช่น นวี ในเรื่องใจเด็ด มีความทุกข์มากเมื่อทราบว่าหลวงพิเทศจะว่าความให้ โดยมีข้อแลกเปลี่ยนว่านวีต้องยอมเป็นภรรยาของเขา มีบทร้องที่กล่าวถึงความสับสนในจิตใจของนวีว่า

สงสารสาว,ฉวีวิไล,ใจจะขาด	อันอนาถ,โทรมนัส,สุดขาดสน
แสนวิโยค,โศกสะท้อน,ร้อนทรวง	ค่อยขึ้นบน,ตีกระเหี้ย,เศร้าเสียรู้
“ถ้าหล่อนตก,ลงยอม,เป็นเมียฉัน”	คำสำคัญ,สั่งกระดิ่ง หวัง ๆ หู
แค้นก็แค้น,แสนบัดสี,ไม่มีผู้	จะช่วยชู,พันผูก,เปลื้องทุกข์โศกฯ

๔ คำเจรจา

ทอดอินทรีย์,ลงที่,เก้าอี้นอน	กำสรวญสะท้อน,ร้อนใจ,ดั่งไฟไหม
มานะนึก,ฮึกหา,อุราโรม	ยอมกระโจม,กองไฟ,เป็นไมยอม
ครั้นกรวญไกร,ไต่สวน,ก็หวลเห็น	เป็นจำเป็น,จำใจ,ให้ถนอม
ถึงเสียตัว,ชั่วช้า,ชีวาตรอม	ดีกว่าอม,ชีวิ,ทิ้งที่รัก ^{๑๔}

เรื่องมิตรต่างคำหรือสาวแสงจันทร์ กล่าวถึงรัชว่าไปปฏิบัติราชการที่เชียงใหม่ รัชได้พบกับแสงจันทร์ รัชมีหน้าที่มาจับโจร แต่พลาดทำถูกโจรยิง แสงจันทร์ได้ช่วยเหลือรัชเอาไว้ ความใกล้ชิดทำให้ทั้งสองรักกันและใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน ห้าปีต่อมารัชกำลังป่วยหนัก แสงจันทร์ต้องการให้รัชไปรักษาตัวที่กรุงเทพฯ ส่วนเธอนั้นเกรงว่าครอบครัวของสามีจะรังเกียจจึงเขียนจดหมายบอกลาสามีและฆ่าตัวตาย เหตุการณ์ตอนที่แสงจันทร์ตัดสินใจจะฆ่าตัวตายนี้แสดงถึงความขัดแย้งภายในจิตใจของแสงจันทร์ ซึ่งมีทั้งความรักความอาลัยในตัวสามีและความเกรงกลัวว่าหากตามสามีไปก็อาจถูกทอดทิ้งดังความว่า

นิจาเอ๋ย,ตัวเฮา,ไม่เซาโศก	อยู่หนักโลก,ปีตะพะ,ตายดีกว่า
พอมีสุข,ทุกข์ก็กลับ,ทับเข้ามา	มีห้องตรา,เรียกหลวงปราบ,กลับเมืองไทย
เฮาจะคิด,ติดตาม,ก็ขามนั้	เพราะคู่รัก,คู่ชิด,พิศมัย
เขานับวัน,ทำคอย,น้อยเมื่อไร	คุณหลวงปราบ,คงกลับใจ,ไม่ใช่ดี
ประการหนึ่ง,เหมือนไปให้,ไทยดูถูก	ว่าเปนลูก,หลานโจร,คนบัดสี
คงอับอาย,ขายหน้า,ทั้งตาปี	ตายเสียดี,กว่าด้าน,ชานตามไป ^{๑๕}

เรื่องมิตรประเสริฐ กล่าวถึงแสงและฉวีว่าเป็นเพื่อนรักกัน บิดาของฉวีมีหนี้สินมาก ฉวีจึงมาขโมยเงินของแสง ต่อมาแสงไปชอบพอรณอม โดยไม่ทราบว่าฉวีกับรณอมรักกัน

^{๑๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐอักษร], **บทละครเรื่องเรื่องใจเด็ด** (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๒), ชุดที่ ๒ บรรทัดที่ ๑๒-๑๓.

^{๑๕} แสงทอง [นามแฝง], **บทละครเรื่องมิตรต่างคำหรือสาวแสงจันทร์** (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๕), ชุดที่ ๖ บรรทัดที่ ๑๐-๑๘.

แสงได้มาขอร้องให้ถวิลพุดกับผู้ใหญ่ฝ่ายถนอมให้ ถวิลจำใจต้องทำตามเพราะนึกถึงบุญคุณของเพื่อน เหตุการณ์ในตอนนี้อะไรก็แสดงถึงความขัดแย้งภายในใจของถวิล ถวิลรักถนอมมาก แต่ก็จำต้องทดแทนพระคุณของเพื่อน ถวิลรู้สึกสับสน วุ่นวายใจและเป็นทุกข์มาก ดังความว่า

โอ้แต่นี้ชีวิตรวนเป็นสิ้นสุข	ระทมทุกข์, เจียนจักคลั่ง, ยังไม่ไหว
เสียคนาวล, ถนอมน้อง, ต้องจำใจ	ตัดอาลัย, บุษบาเพื่อน, เหมือนวาทา
ธุระเพื่อน, ก็ดูเหมือน, จะสำเร็จ	ได้สมเสร็จ, เสือสาวดี, ปราบปราม
โอยอกเดิน, เห็นชู้, คู่ชีวา	เป็นภรรยา, ของสหาย, ร่วมตายตน
เจ็บแสบแสน, แค้นตัว, ช่างหัวชาติ	สาวหลงรัก, ผลักสาวดี, อาจสับสน
คงระทม, ตรมตรอง, หมองระมล	ไหนจะทน, ดูได้, ไม่ไหวแท้
จะอยู่ช่วย, ด้วยพอสม, คารมรับ	พอเขาจับ, วันวิาวห์, ว่ากันแน่
หวนต้องลา, ละไกล, ไม่ขอแล	เห็นหน้าแม่, ยอดสาวดี, อนาคตใจ ^{๑๖}

นอกจากนี้เรื่องรักลึงเล กล่าวถึง ลมุลว่ามีชายหลายคนมาหลงรัก ลมุลไม่ทราบว่าจะเลือกใครเป็นคู่ครองจึงจะเหมาะสม อีกทั้งมารดาของลมุลได้เข้ามามีส่วนในการเลือกคู่ครองด้วย ทำให้ลมุลเกิดความรู้สึกอึดอัดใจมาก และคิดหาทางออก เรื่องนี้กล่าวถึงความขัดแย้งภายในจิตใจของลมุลว่า

สมอมมุ่น, แม่หนูลมุล, ฝ่าวันหวัง	ป่วนอุรา, พระว่าพะวัง, ห่วงหลังหน้า
โน้นก็รัก, นี่ก็รัก, เหลือผลลึงเล	จับพระยา, น่าเสียดาย, สี่รายทั้ง ^{๑๗}

การดำเนินเรื่องด้วยการสร้างความขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละคร นอกจากจะทำให้ได้ทราบถึงอารมณ์ ความรู้สึก ลักษณะนิสัย และพฤติกรรมของตัวละครแล้วยังนำไปสู่ปมปัญหาของเรื่องด้วย

๒.๒.๓ การใช้กลอุบายของตัวละคร

เรื่องที่กล่าวถึงการใช้กลอุบายของตัวละครมีความน่าสนใจเพราะมี

^{๑๖} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ว.ท. ฤทธิพิทักษ์], **บทละครเรื่องมิตระประเสริฐ** (ม.ป.ท., ๒๔๕๒), ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๘๔-๘๕.

^{๑๗} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐอักษร], **บทละครเรื่องรักลึงเล** (พระนคร : โรงพิมพ์สุภาพการพิมพ์, ๒๔๕๓), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๔-๗.

การสร้างความรู้ว่าตัวละครมีการใช้กลอุบายอย่างไรเพื่อให้ตนสมความปรารถนา และหลังจากที่มีการใช้กลอุบายแล้ว ตัวละครจะได้ในสิ่งที่ตนปรารถนาหรือไม่ เรื่องส่วนใหญ่มีกลอุบายของตัวละครเพื่อให้สมหวังในรัก ประกอบด้วย การใช้กลอุบายของพระเอก การใช้กลอุบายของนางเอก การใช้กลอุบายของพระเอกร่วมกับนางเอก การใช้กลอุบายของตัวละครปรปักษ์ และการใช้กลอุบายของพระเอกและตัวละครปรปักษ์เพื่อชิงตัวนางเอกมาครอบครอง เรื่องที่กล่าวถึงการใช้กลอุบายของพระเอก ได้แก่ เรื่องพิไนยกรรมกะน้ำใจ กล่าวถึงระเบียบว่าปลอมตัวเพื่อมาทำความสนิทสนมกับนางเอก

เรื่องที่กล่าวถึงการใช้กลอุบายของพระเอกและมีเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความขบขัน เช่น เรื่องเมียบ มีการใช้กลอุบายหลอกลวง โดยเริ่มจากจากนายคล้าอยากได้กิมหล่อบุตรของเจี๊สัวมาเป็นภรรยาจึงหลอกเจี๊สัวว่าตนเป็นท่านจางวางคล้า แต่นายบ้ำได้ซ่อนแผนโดยแกล้งแต่งกายเป็นหญิงและหลอกนายคล้าให้มาเกี่ยวตน เมื่อตำรวจเดินผ่านมานายบ้ำก็หลอกตำรวจว่าตนเป็นบุตรของเจี๊สัวและกำลังถูกลวนลาม นายคล้าจึงถูกตำรวจจับ

ต่อมานายบ้ำใช้อุบายมาหลอกเจี๊สัวว่าตนเป็นพระยาศรีสกุลกิตย และมาขอบุตรของเจี๊สัวด้วยความอยากมีบุตรเขยเป็นพระยาเจี๊สัวจึงยกบุตรให้ ภายหลังเจี๊สัวจึงทราบว่านายบ้ำเป็นสิบแปดมงกุฎ

เรื่องนี้แสดงพฤติกรรมหลอกลวงของตัวละคร โดยสร้างเหตุการณ์ที่มีการดำเนินกลอุบาย จนกระทั่งถึงจุดสูงสุดของเรื่องแล้วจึงให้เห็นผลประโยชน์ที่ผู้ทำกลอุบายนั้นจะได้รับ ส่วนผู้ถูกกลอุบายนั้นกว่าจะทราบความจริงว่าตนถูกหลอกก็สายเสียแล้ว และผู้อ่านรู้สึกขบขันในพฤติกรรมของตัวละครด้วย เช่น เจี๊สัว ชนชั้นกลางที่มีฐานะดีและอยากได้บุตรเขยเป็นพระยาจึงให้หญิงแม่สื่อไปติดต่อขุนนางผู้ใหญ่ให้มาพบบุตรของเขา แต่กลับได้บุตรเขยที่เป็นนักดื่มตุน ส่วนกิมหล่อก็เช่นเดียวกันกับบิดาของเธอ กิมหล่ออยากได้สามีเป็นขุนนางแต่กลับได้สามีที่เป็นคนที่สังคมดูถูก นอกจากนี้ นายคล้าซึ่งคิดว่าตนชาญฉลาดและคิดจะหลอกเจี๊สัวแต่กลับเป็นฝ่ายถูกนายบ้ำมาหลอกแทน

เรื่อง สิบรู้ไม่เท่าเจิน ก็มีลักษณะคล้ายกันกับเรื่องเมียบ เรื่องนี้กล่าวถึงพุ่มว่าหลงรักปุ่นบุตรของจำเมือง แต่ปุ่นมีคนรักชื่อฉายอยู่แล้ว พุ่มจึงหลอกปุ่นว่าฉายมีภรรยาหลายคน ปุ่นหลงเชื่อจึงยอมรับรักพุ่ม อย่างไรก็ตามความรักของพุ่มกับปุ่นมีอุปสรรคเพราะจำเมืองต้องการบุตรเขยที่เป็นขุนนาง แต่พุ่มมีการงานไม่มั่นคง จำเมืองจึงกีดกันพุ่ม เมื่อความรักไม่สมหวังพุ่มจึงใช้อุบายดังนี้

พุ่มชวนจำเมืองไปล่าสัตว์และให้เพื่อนแกล้งลักพาตัวปุ่นไป เมื่อจำเมืองทราบว่าบุตรถูกลักพาตัวก็เป็นห่วงมาก พุ่มจึงแสร้งทำเป็นพาจำเมืองไปช่วยนำตัวปุ่นกลับมา จำเมืองเข้าใจว่าปุ่นคงเสียตัวให้กับผู้ที่ลักพาตัวไปแล้วจึงยกปุ่นให้พุ่ม

การใช้กลอุบายของนางเอกมีในเรื่องดีแตกและทนยาก บทละครทั้งสองเรื่องนี้กล่าวถึง

นางเอกว่ารักอยู่กับพระเอก แต่ถูกบิดาบังคับให้แต่งงานกับคนอื่น นางเอกจึงทำอุบายแสร้งว่าเสียชีวิต โดยการกินยาและสมุนไพรเข้าไปจนสิ้นสติ พอบิดามาพบก็เข้าใจว่าเสียชีวิต นางเอกจึงไม่ต้องเข้าหอกับคนที่เธอไม่รัก และเรื่องรู้ไม่ถึงจำพวกจับใจ กล่าวถึงนางเอกว่าเสียใจที่สามีมีภรรยาน้อยจึงออกอุบายเพื่อให้สามีและภรรยาน้อยผิดใจกัน และสามีจะได้กลับมารักเธอเพียงคนเดียว

การใช้กลอุบายของพระเอกร่วมกับนางเอกเพื่อให้สมหวังในรักมีในเรื่องชิงไขวัญเรื่องนี้ กล่าวถึงฟุ้งกับจันกะพ้อว่าใช้อุบายหลอกบิดาเพื่อให้ทั้งสองรักกันได้ ฟุ้งแกล้งทำเป็นจิบกิมสองหญิงม่ายที่บิดาของจันกะพ้อหมายปองอยู่ เพื่อทำให้บิดาของจันกะพ้อหึงหวงกิมสอง ส่วนจันกะพ้อแสร้งทำมารยาบอกลุงของฟุ้งว่าหนีบิดามา และอยากเป็นภรรยาของลุง ลุงเห็นว่าไม่งามจึงอนุญาตให้ฟุ้งรักกับจันกะพ้อได้ ส่วนบิดาของจันกะพ้อก็อนุญาตให้ฟุ้งกับจันกะพ้อรักกันได้เช่นกัน

การใช้กลอุบายของตัวละครปรปักษ์เพื่อให้สมหวังในรัก ได้แก่ การใส่ความว่าพระเอกกระทำความผิด จนทำให้พระเอกต้องติดคุกและออกอุบายว่าจะช่วยเหลือพระเอกหากนางเอกยอมเป็นภรรยาของเขา เช่น การออกอุบายของเชือน ในเรื่องกระดังงาไทย และทองดี ในเรื่องเหลืออด รวมทั้งการออกอุบายด้วยการข่มขืนนางเอกว่าเธอจะตกเป็นผู้ต้องสงสัยในการฆ่าสามี ทั้ง ๆ ที่ตัวละครปรปักษ์เป็นผู้สังหารสามีของเธอ เช่น กระเบาในเรื่องตามเงาที่ข่มขืนลวดยจนเธอยอมหนีตามเขาไป

เรื่องอัมพะทันตา กล่าวถึงพระอัครเณศร์ว่าได้สินสอดจากพระยาวชิรไกรใช้จนหมด พระยาวชิรไกรให้พระอัครเณศร์ฆ่าอำไพเสีย พระอัครเณศร์จึงออกอุบายแกล้งทำติดกับอำไพด้วยการชวนอำไพมาอยู่บ้าน แล้วจะวางยาพิษ เสด็จมารดาของอำไพเห็นจึงลอบสับเปลี่ยนถ้วย พระอัครเณศร์จึงเป็นผู้ดื่มยาพิษแทน พระยาวชิรไกรจึงปรักปรำว่าอำไพเป็นผู้วางยาพิษ อำไพถูกสั่งลงโทษประหารชีวิต ห้อยจึงคิดอุบายแกล้งยั่วพระยาวชิรไกรแล้วลวงเอาสัญญาในกระเป๋ที่พระยาวชิรไกรเขียนตกลงกับพระอัครเณศร์ว่าสมคบกันฆ่าอำไพมาแสดง พระยาวชิรไกรจึงตกเป็นผู้ต้องหาแทน

เรื่องแก้เผ็ด เจียมกับเจือ ซึ่งผู้ตัวเอง ญี่ปุ่นวิหัทโหม ตครูปกบ ปวดเพราะปาก ฝนสั่งฟ้า และพ่อไต้กระชาสารท-จี๊ตลาดแกมหยิ่ง ล้วนกล่าวถึงการใช้กลอุบายของตัวละครปรปักษ์ทั้งสิ้น

นอกจากนี้มีเรื่องที่กล่าวถึงการใช้กลอุบายของตัวละครปรปักษ์แฝงอารมณ์ขัน เช่น เรื่องเจ้าชู้ใจเสาะ กล่าวถึงดอกแก้วว่าหลงรักหนูยา แต่ก็มีคู่แข่งอีกคนหนึ่งคือดอกรัก ดอกแก้วและดอกรักต่างก็ต้องการให้หนูยามาหลงรักตน ดอกแก้วเป็นคนเจ้าชู้ ร้องเพลงเพราะ แต่งตัวโก้หรู และมีเสน่ห์จนสาว ๆ ชื่นชอบ และหนูยาก็ชื่นชอบดอกแก้วด้วย ดอกรักต้องการให้ดอกแก้วเสียหน้า จึงเอาหมามุ่ยมาใส่ในที่นั่งของดอกแก้วเพื่อให้ดอกแก้วคันไปทั้งตัว และยังเอาพริกไทยกับขานัตถ์

มาเป่าเพื่อให้ดอกแก้วปวดแสบปวดร้อน

ต่อมาดอกแก้วและดอกกรักบอกหนูยาว่าจะไปควลป็น และผู้ชนะจะได้เป็นคนรักของหนูยา แต่เมื่อถึงเวลาควลป็น ทั้งสองคนแสดงความจีจลาคจึงไม่ยอมยงป็น ดอกกรักต้องการแก้แค้นดอกแก้วจึงออกอุบาย โดยบอกหนูยาว่าขณะที่ควลป็น ดอกแก้วเป็นฝ่ายแพ้และเสียชีวิต หนูยาจึงเลือกดอกกรัก ภายหลังดอกแก้วได้กลับมาแสดงตนว่ายังมีชีวิตอยู่

เมื่อหนูยาทราบว่าดอกกรักหลอกเธอ หนูยาจึงเลือกดอกแก้ว ในตอนนี้ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงสร้างเหตุการณ์ที่ชวนขบขันอีกครั้ง เมื่อกิมหล่อซึ่งเป็นพลตระเวนออกอุบายและข่มขู่ดอกแก้วว่าดอกกรักเสียชีวิตแล้วและดอกแก้วตกเป็นผู้ต้องสงสัยมากที่สุด ดอกแก้วรีบหนีไปด้วยความจีจลาค ส่วนหนูยาไปกับกิมหล่อ

เรื่องนี้มิได้มีโครงเรื่องที่มีการใช้กลอุบายของตัวละครซึ่งทำให้ชวนขบขันเท่านั้น หากยังกล่าวถึงพฤติกรรมของตัวละครที่ชวนขบขันด้วย เช่น การแก่งกันระหว่างดอกกรักและดอกแก้ว ซึ่งทำให้ตัวละครทั้งสองต่างก็ได้รับผลการกลั่นแกล้งนั้น และความเป็นคนปากกล้าแต่ใจเสาะของตัวละครทั้งสอง เช่น ทำควลป็นกันแต่ทั้งคู่เป็นคนจีจลาคจึงไม่มีใครยงใคร เป็นต้น

เรื่องที่กล่าวถึงการใช้กลอุบายของพระเอกและตัวละครปรัปักษ์ ได้แก่ กินดิบ เรื่องนี้กล่าวถึงทงและหลวงบรรณารักษ์ว่าต่างก็หลงรักเรณู ทงเกรงว่าหลวงบรรณารักษ์จะขงชิงเรณูไปเสียก่อน จึงคิดสินบนให้คนรับใช้ของเรณูเป็นแม่สื่อล่อให้หลวงบรรณารักษ์มีจดหมายไปถึงเรณู และให้น่าจดหมายของหลวงบรรณารักษ์ที่มีถึงเรณูไปให้เจ้าคุณมหาพิภพบิดาของเรณู ทั้งสั่งให้บอกว่าทั้งสองนัดแนะจะหนีตามกันไป บิดาของเรณูได้ยกเรณูให้จันนุ่นทั้ง เมื่อเป็นดังนี้เรณูจะรีบหนีมาหาทงอย่างแน่นอน

เหตุการณ์เป็นไปตามที่ทงคิด เรณูจะหนีมาอยู่กับทงและบิดาของเรณู โกรธหลวงบรรณารักษ์มาก หลวงบรรณารักษ์ทราบความจริงจากคนรับใช้ของเรณู จึงซ่อนแผน เมื่อทงเขียนจดหมายบอกเรณูว่าจะให้คนไปรับเรณูกลางทาง หลวงบรรณารักษ์ได้ขงไปรับเรณูก่อนที่ทงจะไปรับโดยให้คนขับรถไปรับแทน เรณูพบหลวงบรรณารักษ์จึงทราบว่าทงเป็นคนวางแผน เรณูยอมเป็นภรรยาของหลวงบรรณารักษ์

นอกจากนี้มีเรื่องที่กล่าวถึงบุคคลที่สามว่าหวังดีต่อพระเอกและนางเอก จึงออกอุบายให้พระเอกได้แต่งงานกับนางเอก เช่น เรื่องจับแพะชนแกะ กล่าวถึงเสถียรว่ามีนิสัยไม่ชอบผู้หญิง หลวงรักษาเขตรและภรรยาจึงออกอุบายหลอกเสถียรว่า ตนไปขอผู้หญิงมาเป็นภรรยาน้อยแต่เกิดป่วยกะทันหันจึงขอให้เสถียรเข้าพิธีแต่งงานกับฉลวย หลังจากนั้นหลวงรักษาเขตรก็ให้นายคงและนายเทิ้มคนรับใช้ปลอมเป็นผู้ร้ายทำทีไล่ตามสู้กันไปทีเรือนหอเพื่อให้ฉลวยตกใจกลัว และเสถียรจะได้แสดงความกล้าหาญออกมาป้องกันฉลวย ทั้งคู่จะได้มีความรักต่อกัน เสถียรและฉลวยจึงรักกัน

ส่วนเรื่องที่กล่าวถึงการใช้กลยุทธ์เพื่อให้ได้ผลประโยชน์ ได้แก่ ชุ่ม ๆ มะระดี กล่าวถึงเผือกว่าแต่งงานกับอังกาบ แต่เผือกประพฤติตนไม่ดี บิดาของอังกาบได้ทำพินัยกรรมว่าจะยกมรดกให้อังกาบเมื่อเผือกเสียชีวิตหรือหย่ากับอังกาบแล้ว หมออังกาบยั่วหวังจะได้ทรัพย์สมบัติของอังกาบ จึงเสนออุบายว่าให้เผือกแกล้งทำเป็นเสียชีวิต ถ้าเผือกทำตามเผือกจะได้รับเงินปีละสี่พันบาท และมีข้อแม้ว่าเผือกจะต้องยอมให้อังกาบแต่งงานใหม่ เผือกตกลง หมอจึงให้เผือกกินยาชนิดหนึ่งซึ่งใครกินเข้าไปก็มีอาการเหมือนคนเสียชีวิตเป็นเวลาสองชั่วโมง แล้วหมอก็โทรศัพท์ไปบอกอังกาบว่าเผือกเสียชีวิตแล้ว อังกาบให้หลวงไพรัชกิจโกศลมาดูแลแทน ก่อนกลับหลวงไพรัชได้บอกว่าตนจะแต่งงานกับอังกาบเร็ว ๆ นี้ เพราะสามีของอังกาบเสียชีวิตแล้ว หมออังกาบยั่วจึงผิดหวัง

หมอวางแผนการใหม่อีกครั้ง เมื่อหลวงไพรัชกิจโกศลแต่งงานกับอังกาบ หมอได้โทรศัพท์หาหลวงไพรัชกิจโกศล และแจ้งว่าเผือกยังไม่เสียชีวิตเพียงแค่สลบไปเท่านั้น พร้อมทั้งชูเอาเงินค่าปิดปากให้เผือกโดยที่เขาจะได้รับส่วนแบ่งด้วย หลวงไพรัชกิจโกศลยอมตกลง

เผือกได้กินยาของหมอเข้าไปอีก เขาเขียนจดหมายบอกว่าตนเสียชีวิตแล้วจริง ๆ เนื่องจากติดโรคคอติบจากคนไข้คนก่อน หมอคิดว่าเผือกตายจริง ๆ จึงสารภาพว่าตนเป็นผู้คิดอุบายต่าง ๆ ขึ้นเพราะหวังจะได้แต่งงานกับอังกาบและหวังเงินของอังกาบด้วย ขณะนั้นขุนขจรมาทวงหนี้ หมออังกาบยั่วได้ทราบเรื่องจึงเอะอะเรียกตำรวจมาจับ ขณะที่กำลังซุ่มนุ่นวาย เผือกเดินออกมาเพราะขาที่กินเข้าไปหมดฤทธิ์ ทุกคนตกตะลึง เผือกบอกว่าเขาไม่ต้องการเงินแต่ต้องการอยู่กับอังกาบฉันท์สามีภรรยาตามเดิม

เรื่องเลวร้ายยิ่ง กล่าวถึงสวิงเจ้าของธนาคารว่ามีหนี้สินมาก สวิงมีน้องชายฝาแฝดชื่อสวายซึ่งเป็นนักเลง วันหนึ่งสวายบุกเข้ามาขโมยของในบ้านสวิงโดยที่ไม่ทราบว่าเป็นบ้านของสวิง สวิงสู้กับสวาย สวายพลาดท่าล้มลงและเสียชีวิต สวิงจึงออกอุบายเพื่อให้ได้เงินประกันชีวิตโดยทำประกันชีวิตให้แก่ตนเอง หากสวิงเสียชีวิตแล้วจะยกเงินมรดกให้สวาย หลังจากนั้นสวิงจึงสวมรอยเป็นสวาย ต่อมาตำรวจมาจับตัวสวิงเพราะคิดว่าเป็นสวายซึ่งมีคดีลักทรัพย์อยู่ สวิงจำต้องบอกว่าตนไม่ใช่สวาย แต่สวิงก็ต้องถูกตำรวจจับเพราะทางบริษัทประกันชีวิตแจ้งข้อหาว่าฉ้อโกง

เรื่องพันธุไม้เลื้อย กล่าวถึงงาม หิม งามอน ว่ามีฐานะยากจน เพื่อจะได้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น งามพี่สาวคนโตจึงออกความเห็นว่ให้นำเงินมาต่อเงินโดยจะไปพักผ่อนในที่ ๆ เศรษฐีพักกัน งามจะทำตนเป็นเศรษฐีและหวังว่าจะได้พบผู้ชายรวย ๆ สักคนและแต่งงานเป็นสามี ทั้งสามคนได้ไปพักในโรงแรมชั้นดีและได้พบกับสุขุมและเจตนา งามชอบสุขุมแต่สุขุมมีฐานะยากจนจึงหลีกเลี่ยงให้งามได้แต่งงานกับเจตนาซึ่งรวยจริง เขาจึงแกล้งไปบอกเจตนาว่างามรัก เจตนาเข้าใจผิดจึงของามแต่งงาน สามคนที่น้องดีใจที่พี่สาวจะได้แต่งงานกับคนมีฐานะ เจตนาพาสามสาวมาที่บ้านและบอกพี่สาวว่าจะแต่งงานกับงาม สุขุมมาที่บ้านเจตนาได้พบกับงามและทราบว่างามรักตนจริง จึง

ตัดสินใจที่จะแต่งงานกับงามไม่ว่าอะไรจะเกิดขึ้น เจตนาออกมาพบจึงทราบเรื่องทั้งหมด

นอกจากนี้เรื่องราวพงสาวดารจีน ยุคสามก๊ก ตอนตั้ง โต๊ะหลงกลนางเตียวเชียน ขบถ
ธรรมเถียร พระพุทธเจ้าเสื่อ และกลแตก ล้วนมีการใช้กลอุบายของตัวละครทั้งสิ้น

การดำเนินเรื่องด้วยการใช้กลอุบายเป็นการหลอกลวงเพื่อหวังในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง การทำ
อุบายอาจเริ่มต้นด้วยการพูดจาหลอกลวงหรือแสดงพฤติกรรมที่เป็นการหลอกลวง เมื่อการดำเนิน
กลอุบายมาถึงจุดสูงสุดก็จะแสดงให้เห็นถึงผลที่ผู้ทำกลอุบายจะได้รับ บทละครบางเรื่องแสดง
ว่าผู้กระทำกลอุบายได้รับผลสำเร็จ เช่น เรื่องชิงไขวัญ ทนยาก และพระพุทธเจ้าเสื่อ เป็นต้น และ
บางเรื่องแสดงว่าผู้กระทำกลอุบายไม่ได้รับผลสำเร็จ เช่น เรื่องพ่อไต้งกระยาสารท-จี๊ลาดเกมหยิ่ง
นอกจากนี้ยังมีเรื่องของผู้ทำกลอุบายไม่ได้รับผลสำเร็จ และฝ่ายที่ถูกทำกลอุบายรู้ทันและซ่อนกล
ด้วย ผู้ที่ทำกลอุบายจึงเป็นฝ่ายเสียประโยชน์แทน เช่น เรื่อง กินดิบ การดำเนินเรื่องด้วยการใช้กล
อุบายนี้ นอกจากจะทำให้เกิดความใคร่รู้ว่าผู้ทำกลอุบายจะได้รับประโยชน์อย่างที่ตนคาดหวัง
หรือไม่แล้ว ยังสร้างอารมณ์ขันเพราะมีเหตุการณ์ที่พลิกไปจากความคาดหมายด้วย

๒.๒.๔ การสร้างเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความเข้าใจผิด

บทละครเรื่องมีการดำเนินเรื่องด้วยการสร้างเหตุการณ์ที่ทำให้เกิด
ความเข้าใจผิดซึ่งทำให้ตัวละครประสบปัญหาและหาทางแก้ไขปัญหานั้น การสร้างเหตุการณ์ที่
ทำให้เกิดความเข้าใจผิดทำให้เกิดปมของเรื่องและสร้างอารมณ์ขันด้วย ไกล่รุ่ง อามระดิษ กล่าวถึง
โครงเรื่องของความเข้าใจผิดว่า

โครงเรื่องประเภทนี้มีสถานการณ์ที่สำคัญคือความเข้าใจผิดของตัวละครตัวหนึ่ง
หรือกลุ่มหนึ่ง ในเรื่องความเข้าใจผิดนี้อาจเกิดจากการตีความสิ่งที่เกิดขึ้นมาแล้วผิด หรือคาด
การณ์สิ่งที่เกิดขึ้นต่อไปผิดไปจากที่เกิดขึ้นจริง จึงแสดงพฤติกรรมไปในแนวทางที่ตนเข้าใจ
นั้น ซึ่งไม่สอดคล้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง^{๔๔}

บทละครเรื่องคาราคาซังและอมพะนัน กล่าวถึงความเข้าใจผิดของตัวละครเอกชายที่
อยากมีภรรยาบ่อย แต่คาดการณ์ผิดไปจนทำให้ภรรยาหลวงจับได้ และความเข้าใจผิดนี้ทำให้เกิด
อารมณ์ขัน สำหรับอารมณ์ขันนั้น เปลื้อง ณ นคร ให้คำอธิบายเกี่ยวกับอารมณ์ขันว่า

^{๔๔} ไกล่รุ่ง อามระดิษ, “ร้อยแก้วแนวขบขันของไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ห้าถึงรัชกาลที่
เจ็ด” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), ๑๐๕.

ฮิวเมอร์ Humor แปลว่าชวนหัว นำหัวเราะ เราเคยใช้ภาษาไทยว่า หัสดิ หัส แปลว่า ขบขัน ชวนหัว เรื่องทำนองฮิวเมอร์ก็คือเรื่องที่ชวนยิ้มแย้ม ชวนให้ขบขัน จะเรียกว่าชวนหัวก็ได้ แต่หัตถคดีที่ยกย่องกันว่าเป็นเรื่องที่ดีนั้นต้องมีความมุ่งหมายยิ่งกว่าชวนหัวธรรมดา คือ ต้องมีความคมขำชวนคิด ผู้เขียนเรื่องฮิวเมอร์ย่อมแลเห็นแง่มุมในคำพูด กริยาท่าทาง การแต่งกาย ตลอดจนความเป็นอยู่ของคน หัวใจของเรื่องหัตถคดีอยู่ที่การวางโครงเรื่องให้ตัวละครอยู่ในฐานะลำบากกลืนไม่เข้าคายไม่ออก หรือสร้างลักษณะตัวละครที่ตลกเป็นๆ เซ่อซ่า เป็นต้น^{๑๕}

เจตนา นาควัชระ ได้กล่าวเกี่ยวกับอารมณ์ขันในวรรณคดีว่า “เราจะมีอารมณ์ขันได้ก็ต่อเมื่อเราอยู่ในฐานะที่เหนือกว่าผู้ที่ทำให้เราขบขัน”^{๒๐} ส่วนดุษ ทุมสาย กล่าวถึงอารมณ์ขันในบทประพันธ์สรุปได้ว่า บทประพันธ์ที่มีอารมณ์ขันนั้นใช้วิธีสร้างอารมณ์ขันขึ้นแก่ผู้อ่านทีละน้อยอย่างเป็นลำดับขั้น แล้วปล่อยทีเด็ดด้วยประโยคสุดท้าย อารมณ์ขันเป็นสิ่งที่ปรากฏขึ้นชั่วครู่สั้น ๆ ครู่เดียวและเกิดเป็นหัว ๆ หัวงละไม่นานนัก ดังนั้นบทประพันธ์ที่ทำให้เกิดอารมณ์ขันจึงมักไม่ยาวและถ้าเป็นนวนิยายก็จะแบ่งเป็นตอน ๆ เช่น พล นิกร กิมหงวน ของ ป.อินทรปาลิต เป็นต้น บทประพันธ์ที่สร้างอารมณ์ขันนั้นบางทีก็เร้าอารมณ์ขันด้วยถ้อยคำ บางทีก็เร้าด้วยโครงสร้างของเนื้อเรื่อง^{๒๑}

บทละครเรื่องการาคาซังและอมพะนัน เร้าอารมณ์ขันด้วยโครงสร้างของเนื้อเรื่อง ซึ่งแสดงถึงความเข้าใจผิดของหลวงวิไชยและพระยาศรีวิโรจ เรื่องการาคาซังมีการสร้างสถานการณ์ที่ทำให้เห็นว่าตัวละครเกิดการเข้าใจผิด และตีความสิ่งที่พบเห็นผิดไป ดังนี้

หลวงวิไชยมีภรรยาชื่อลูกจันทร์ เขาอยากได้จำหัดเป็นภรรยาอีกคนหนึ่งจึงให้คนรับใช้ไปนัดจำหัดมาพบที่ร้านของนางฟักทอง แต่เผอิญลูกจันทร์มาได้ยินเข้าจึงปลอมตนเป็นจำหัด นางใช้ผ้าคลุมศีรษะไว้ เมื่อหลวงวิไชยเห็นหญิงที่มีผ้าคลุมศีรษะก็คิดว่าเป็นจำหัดแต่ยังไม่กล้าเข้าไปหา พอดีขุนโจมได้ให้แม่สื่อไปนัดแฝงน้องสาวของฟักทองให้ออกมาพบตนก็เกิดการเข้าใจผิดคิดว่าลูกจันทร์เป็นแฝงก็เข้าไปหา ฝ่ายลูกจันทร์เข้าใจว่าขุนโจมเป็นหลวงวิไชยก็จับ

^{๑๕} เปลื้อง ณ นคร, คำบรรยายวิชาการประพันธ์และหนังสือพิมพ์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔), ๑๓๕-๑๔๐.

^{๒๐} เจตนา นาควัชระ, ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒), ๖๓.

^{๒๑} ดุษ ทุมสาย, วรรณกรรมพินิจเชิงจิตวิทยา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖), ๑๔๗.

มือไว้ เมื่อขุนโจมชวนไปดึกที่เช่าเตรียมไว้ก็ตกลง พอมาถึงที่สว่างลูกจันทร์เห็นว่าไม่ใช่สามีก็ขัดขึ้นไม่ยอมไป ฝ่ายขุนโจมเข้าใจว่าเป็นแฝงก็ไม่ยอมปล่อย กำลังยื้อยุดกันอยู่ หลวงวิไชยเหลือบมาเห็นเข้าเลยคิดว่ามีนักเลงตีมาแอบสวมรอยจะพาจำหรีดไป จึงตรงเข้าไปขัดขวางและบอกขุนโจมว่าจำหรีดนัดมาพบตน ขุนโจมก็เถียงว่านี่เป็นแฝงคนรักเก่าของเขาต่างหาก ลูกจันทร์ทำเฉยปล่อยให้เถียงกันอยู่ครู่หนึ่ง จนในที่สุดลูกจันทร์โกรธเต็มที่ก็ตรงเข้าไปทำร้ายร่างกายหลวงวิไชยและต่อว่าด้วยความเจ็บใจ ขุนโจมและหลวงวิไชยจึงได้ทราบความจริง

อารมณ์ขันได้เกิดขึ้นอีกเมื่อมีการสร้างความเข้าใจผิดของตัวละครอย่างต่อเนื่อง ดังที่หลวงวิไชยได้ให้ขุนโจมไปโทษด้วยการที่จะนัดลูกจันทร์ไปดูละครตอนค่ำ แล้วให้ขุนโจมปลอมตนเป็นหลวงวิไชยและพาลูกจันทร์ไป หลังจากนั้นหลวงวิไชยจะแกล้งทำเป็นบังเอิญว่าพบทั้งสองอยู่ด้วยกัน พอดีลูกจันทร์ทราบเรื่องเสียก่อนจึงขอร้องขุนโจมให้ไปคอยดักรอจำหรีดไปก่อนที่หลวงวิไชยจะพบ ขุนโจมตกลง

ฝ่ายหลวงวิไชยอยากได้แฝงน้องสาวของฟักทองเป็นภรรยาอีกคน จึงให้ปันไปตามตัวฟักทองมาพบ เขาพูดจาตกลงขอน้องสาวซึ่งฟักทองไม่ขัดข้อง พอวันรุ่งขึ้นเวลาสองทุ่มตรง แม่สื่อได้พาจำหรีดมาพบหลวงวิไชยตามนัด ขุนโจมซึ่งปลอมตนเป็นหลวงวิไชยได้พาจำหรีดไป ขณะนั้นหลวงวิไชยมาพบพอดีก็เข้าใจว่าขุนโจมพาลูกจันทร์ไปตามที่ตกลงกันไว้กับตน จึงตรงเข้ามาบริภาษจำหรีด จำหรีดไม่รู้เรื่องก็เฉยเสีย หลวงวิไชยเข้าใจว่าลูกจันทร์กลัวตนก็ดีใจ เขาว่าพาพอควรแล้วก็รีบไป ต่อมาขุนโจมได้บอกความจริงแก่จำหรีด จำหรีดจึงไปกับขุนโจม ฝ่ายปันได้พาพาลูกสาวของขุนนางคนหนึ่งซึ่งมีหน้าตาดีและชื่อว่าเดียว เขาให้เธอคลุมหน้ามาเมื่อหลวงวิไชยเข้าใจว่าเป็นจำหรีดก็ดีใจรีบรับตัวไป ส่วนปันกลับไปหาฟักทองและหลอกว่าหลวงวิไชยให้มารับแฝง แต่แท้จริงเขาหลอกนางเพื่อจะได้ตัวแฝงเป็นภรรยา

ก่อนที่จะจบเรื่องผู้อ่านจะรู้สึกขบขันมากยิ่งขึ้นเมื่อหลวงวิไชยทราบความจริงว่าหญิงที่มากับตนนั้นมีหน้าตาดีและไม่ใช่จำหรีด เขาโกรธเป็นอย่างมาก พอดีกับที่แม่สื่อมาทวงเงินจากหลวงวิไชย หลวงวิไชยบอกว่าจำหรีดไม่ได้มากับตน อีกทั้งฟักทองยังถามถึงน้องสาวกับหลวงวิไชย เมื่อทราบภายหลังว่าปันคนรับใช้ได้เธอเป็นภรรยาก็โกรธมาก พอดีลูกจันทร์ได้ให้ทนายเอาหมายฟ้องหย่ามาให้หลวงวิไชย และบิดาของจำหรีดได้พาตำรวจมาเพื่อเอาบุตรสาวกลับบ้าน ลูกจันทร์จึงบอกว่าจำหรีดไปกับขุนโจมแล้ว ทุกคนรู้สึกขบขันและสมน้ำหน้าหลวงวิไชยที่เข้าสู่มาก

เรื่อง อมพะนันเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีการสร้างอารมณ์ขันซึ่งเกิดจากความเข้าใจผิดของตัวละคร เรื่องนี้กล่าวถึงพระยาศรีวิโรจว่ามีภรรยาชื่อคุณหญิงพ่วงซึ่งเป็นคนขี้นิ่งมาก และมีบุตรชายชื่อพงษ์ พงษ์มีคนรักชื่อจันทร์ พระยาศรีวิโรจอยากได้หญิงรับใช้ชื่อจันเป็นภรรยา วันหนึ่งจันทร์ได้มาพักที่บ้านของคนรัก คืนนั้นพระยาศรีวิโรจได้นัดแนะจันให้ออกมานอนคอยที่เฉลียงหน้า

บ้าน จันจึงทำตามทีนั้ดไว้ เหตุการณ์เริ่มอลเวงเมื่อพ่วงทราบว่าจันนอนอยู่ก็ไล่ให้ไปนอนเป็นเพื่อนจันท์ ส่วนคุณหญิงพ่วงก็นอนตรงที่จันนอนเล่นตรงนั้นแทน ครู่หนึ่งพระยาศรีวิโรจมาหาก็เข้าใจกรรยาว่าเป็นจัน คุณหญิงพ่วงจึงทราบว่ามีนอกใจ พระยาศรีวิโรจน์แก้ตัวว่าคิดว่าพวงจะนัดจันมาคอยพบก็เลยปลอมเป็นพวงเพื่อล่อใจ คุณหญิงจึงได้หายโมโห สักครู่หนึ่งพระยาศรีวิโรจน์ก็กลับไป คุณหญิงไม่พอใจก็เข้าห้องไป

ฝ่ายพวงซึ่งนัดจันท์ไว้ได้ออกมาคอยพบจันท์ เมื่อได้เห็นพระยาศรีวิโรจน์นอนอยู่ก็เข้าใจว่าเป็นคนรักจึงเข้าไปหา พระยาศรีวิโรจน์ได้ยื่นลูกออกซื้อจันท์เป็นจันท์โมโหจึงดูเอา แล้วต่างก็กลับเข้าห้องของตน ฝ่ายคุณหญิงพ่วงออกมาไม่เห็นสามีก็อนคยที่เดิมหวังจะดักจัน แต่ปรากฏว่าผู้ที่มาที่เฉลียงคือจันท์ พวงจันท์เห็นคุณหญิงก็คิดว่าพวงจะสะกิดเรียก คุณหญิงเข้าใจเป็นจันท์ก็จะทำร้ายพอทราบว่าเป็นจันท์ก็เกรงว่าจันท์จะอายเลยลุดไปเสีย จันท์เอาผ้าคลุมศีรษะและออกมาคอยอยู่ที่เสาเรือนข้างหนึ่ง จันออกมาเห็นก็เข้าใจว่าเป็นพระยาศรีวิโรจน์ก็โหมเข้ากอด พอเห็นหน้ากันต่างก็เลยอาย จันท์เป็นฝ่ายเข้าห้องไป จันนั่งอยู่แทน พวงออกมาอีกและเข้าใจว่าจันคือจันท์ก็เข้าไปกอดจึงทราบว่าเข้าใจผิด พวงกลัวความแตกจึงโกล่เกลี่ยจัน คุณหญิงพ่วงออกมาเห็นเข้าก็เข้าใจผิดคิดว่าเป็นสามี จึงคว้าไม้ตีหัวจัน พวงหนีไปได้แต่เผชิญพบกับพระยาศรีวิโรจน์เข้า เลยถูกบิดาจับตัวมาให้มารดาของตัวเอง คุณหญิงพ่วงขอโทษจันและบุตรชายของตน

มีเหตุการณ์ที่สร้างความขบขันอีก เมื่อพระยาศรีวิโรจน์ไปเข้าตึกให้จันอยู่ เขาไปตามหาจันที่ตึกแห่งหนึ่งและหลงเข้าไปผิดตึก พระยาศรีวิโรจน์ได้พบพระรูปหนึ่งกำลังคุยกับหญิงสาวที่นอนอยู่ในมุ้งก็เข้าใจว่าพระผิดคิดจนถึงขั้นปราชัย ฝ่ายพระก็เถียงว่าหญิงที่พบคือบุตรสาวของตนซึ่งกำลังนอนป่วยอยู่ และมีชายอีกคนที่อยู่ในมุ้งซึ่งเป็นบุตรของตนเช่นกันได้พยาบาลคนป่วยอยู่ พระเข้าใจว่าพระยาศรีวิโรจน์เป็นขโมยจนเกือบมีเรื่องกัน ภายหลังทั้งคู่ทราบว่าเป็นการเข้าใจผิด ต่อมาพระยาศรีวิโรจน์ทราบว่าจันมีสามีแล้ว บิดาของจันบอกว่าจันเป็นภรรยาของตำรวจที่รักษาการอยู่ในเขตนี้ พระยาศรีวิโรจน์จึงต้องผิดหวังกลับไป

จะเห็นว่าบทละครเรื่องทั้งสองเรื่องนี้ล้อเลียนผู้ชายในสมัยนั้นที่นิยมมีภรรยาหลายคน ดังที่ กอบกุล อิงคุทานนท์ กล่าวถึงเรื่องเสียดสีล้อเลียนสรุปได้ว่า เรื่องเสียดสีล้อเลียนเป็นศิลปะทางวรรณศิลป์ชนิดหนึ่งซึ่งใช้กลวิธีลดทอนคุณลักษณะของสิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วยการทำให้ดูน่าหัวร่อ เพื่อปลุกความบันเทิงผสมผสานไปด้วยการดูถูกเหยียดหยาม เสียดสี เรื่องเสียดสีล้อเลียนจะยั่วล้อสิ่งที่เกี่ยวข้องซึ่งอาจเป็นเอกัตบุคคล หรือกลุ่มบุคคล ชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งชาติใดชาติหนึ่งหรือแม้แต่ชาติพันธุ์ของมนุษย์^{๒๒}

^{๒๒} กอบกุล อิงคุทานนท์, ศัพท์วรรณกรรม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จรินทร์, ม.ป.ป.),

เรื่องการราคาซังและอมพะนันมีการเสียดสีตัวละครเอก ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงสร้าง พฤติกรรมของหลวงวิไชยและพระยาศรีวิโรจให้น่าหัวร่อที่ชายสูงวัยอยากมีภรรยาสาว แต่ก็ทำไม่สำเร็จ อีกทั้งยังถูกภรรยาที่มีความหึงหวงมากจับได้ว่าเขากินนอกใจเธอด้วย พฤติกรรมของหลวงวิไชยและพระยาศรีวิโรจสะท้อนภาพของขุนนางซึ่งเป็นชนชั้นสูง และอยากมีภรรยาหลายคน เพราะขุนนางในสมัยนั้นมีอำนาจ เงิน และบารมี การแสดงพฤติกรรมของตัวละครทั้งสองนี้จึงเป็นการเสียดสีขุนนางบางคนในสมัยนั้นซึ่งทำให้ผู้อ่านขบขัน นอกจากนี้เรื่องนี้ยังให้แง่คิดแก่ผู้อ่านด้วยว่า เมื่อใดก็ตามที่สามีคิดจะมีภรรยาใหม่ ย่อมทำให้ภรรยาหลวงรู้สึกหว่าดระแวงและหึงหวงสามี จนนำไปสู่ปัญหาครอบครัวในที่สุด

การสร้างเหตุการณ์ของความเข้าใจผิด โดยใช้สูตรแบบผิดฝาผิดตัว ได้แก่ เรื่องเหมาะทำควาเหลว เคาสุ่ม ปนละวันปนละเก และจับคำถล่ำแดง เช่น เรื่องเหมาะทำควาเหลว มีการสร้างเหตุการณ์ของความเข้าใจผิดเพราะตัวละครที่เป็นแม่สื่อซึ่งเป็นคนตลกตะล่ง และชักนำให้เกิดการจับคู่แบบผิดฝาผิดตัวขึ้น

เรื่องมีว่าเจ้าคุณเทศการมีภรรยาอยู่แล้วแต่อยากได้จวงหญิงรับใช้มาเป็นภรรยาน้อย จึงนำสายสร้อยและต่างหูของสคราญมาเป็นของกำนัล วันหนึ่งสคราญบุตรของเจ้าคุณเทศการไปตัดผมที่ร้านของยายเขียน ยายเขียนบอกสคราญว่าอังคารบุตรเจ้าคุณเทศการซึ่งอยู่ข้างบ้านหลงรักสคราญทุกๆ ที่ไม่เคยเห็นสคราญมาก่อน เพียงแต่ได้ยินกิตติศัพท์ของสคราญก็อยากได้สคราญมาเป็นคู่ครอง สคราญทราบก็พึงพอใจเพราะอังคารเป็นคนมีชาติตระกูลสูง สคราญขอให้ยายเขียนนำจดหมายไปให้จวงและบอกว่าอังคารอยากได้จวงเป็นภรรยา ส่วนสคราญจะปลอมตัวเป็นชายและทำให้จวงเข้าใจว่าเธอคืออังคาร เธอจะหลอกจวงว่าจะพาเธอหนีแต่ขอให้จวงมอบสายสร้อยกับต่างหูไว้กับเธอ ยายเขียนตกลง

ฝ่ายอังคารนั้นอยากได้สคราญเป็นภรรยา จึงให้ยายเขียนนำจดหมายนัดให้สคราญออกมาพบ แต่ยายเขียนกลับนำจดหมายไปให้จวง จวงเข้าใจว่าอังคารชอบตนจึงออกมาพบเขา เมื่ออังคารพบกับจวงก็เข้าใจว่าเป็นสคราญจึงชวนจวงไปอยู่ด้วยกัน จวงตกลง อังคารรู้สึกแปลกใจอยู่บ้างที่จวงหนีตามเขาอย่างง่ายดาย แต่ก็หลงคิดว่าสคราญได้พบตนคงหลงรักตนมากจึงคิดที่จะมาขอสมาเจ้าคุณเทศการในภายหลัง

ส่วนสคราญนั้นหลังจากนัดแนะให้จวงออกมาพบในตอนกลางคืน แล้วปลอมตนเป็นชายและคิดจะไปหลอกจวง พอดีเจ้าคุณเทศการมาพบเขาก็คิดว่าเป็นขโมยจึงจับสคราญแต่สคราญหนีรอดไปได้ ต่อมาอังคารพาจวงมาขอสมาเจ้าคุณเทศการจึงทราบความจริงว่าจวงเป็นเพียงสาวใช้ของเจ้าคุณเท่านั้น

เรื่องที่กล่าวถึงความเข้าใจผิดของผู้ใหญ่ทำให้ความรักของตัวละครเอกมีอุปสรรค เช่น ปนละวันปนละเก กล่าวถึงหวานว่าเกรงว่าท่านขุนจะจับได้ว่าตนคบหากับบัวจึงฝากรูปของบัวให้จิด

เก็บไว้ จิตจึงเก็บรูปของบัวและรูปของต้อมไว้ได้หมอน

ปัญหาของเรื่องเกิดขึ้น เมื่อหวนฝากจดหมายให้จิตไปมอบให้บัวซึ่งแอบปีนรั้วบ้านเข้ามา บัวขอบคุณจิตและหอมแก้มจิตพอดีลุ้งของหวนมาพบเข้าก็เข้าใจว่าบัวเป็นคนรักของจิต

หวนเขียนจดหมายบอกขุนกำแหงว่าบัวจะมาหาท่านขุน และพูดถึงการคบหาของหวนกับบัว หวนคาดว่าหากท่านขุนได้เห็นรูปของบัวก็จะหายโกรธ เผอิญจิตหยิบรูปผิดคือหยิบรูปของต้อมมาให้ท่านขุน เมื่อต้อมเข้ามาหาจิตและได้พบท่านขุน ท่านขุนโกรธมากจึงบริภาษพร้อมทั้งทำร้ายต้อมด้วย

เหตุการณ์ตอนนี้มีความซับซ้อนทั้งในแง่ของพฤติกรรมของตัวละครที่เกิดจากความเข้าใจผิด เพราะเป็นการจับคู่แบบผิดฝาผิดตัวขึ้น การสื่อสารด้วยความเข้าใจไปคนละทางระหว่างนายต้อมกับท่านขุนทำให้เกิดความซับซ้อน นายต้อมตั้งใจว่าจะมาสู่ขอจิตแต่ท่านขุนเข้าใจว่าต้อมจะมาสู่ขอหวนจึงบริภาษต้อม ต้อมพยายามจะบอกว่าตนไม่ใช่บัวแต่ท่านขุนไม่ยอมฟัง ตัวละครสนทนากันว่า

(อ้ายต้อมออก) นั้นไคแหทำท่าเร่อร้างอยู่ พ่อเขยขวัญละสิเหนอเออพออุ เหนอหัวหู้คักคู่
ด้อยๆตรงเฮ้ (แพะไปแพะมา) ขอรับกระผมเกล้ากระผมเอง (ขุน) หน้อยเก้ง ๆ มึงก็ตัวพ่อ
บัวสิเห (ต้อม) หามิได้เกล้ากระผม (ขุน) สมคเน มึงไม่ต้องโยเยดอกอ้ายบัว (ต้อม) ไม่ใช่
แน่ขอรับผม ผมนะพ่อ (ขุน) อ้อ ๆ อ้ายนี้กลัวดีหัว มันจึงล่อตอแหลแก้ออกนั้ว อ้ายชาดิชั่ว
ตัวระยำมาทำความ ฯ ๑๐ เจริง

(ขุน) หาย ๆ พ่อบัวแน่ กูจะบอกมึงให้พ่อบัว กูรู้อยู่ในกำมือนี่แล้วว่าขาวฤาแดงเทียวมึง
มึงเอ๋ยอ้ายก๊วยซี้ถึง

(ต้อม) อ้าว ถ้างั้นก็เอนะซี ขอรับกระผม ขัดอะไรกันเล่า สุดแท้แต่ได้เท้าจะโปรดเถิดซี...^{๒๓}

ฝ่ายบัวได้มาหาท่านขุนเพื่อเจรจาเรื่องการสู่ขอหวน ท่านขุนนำรูปของต้อมมาให้บัวดู พร้อมทั้งด่าว่าต้อม บัวกลับไปบ้านและพาต้อมมาอธิบายความจริงให้ท่านขุนได้ทราบ พอดีหวนกลับมาบ้านจึงทราบความจริงว่า เรื่องที่วุ่นวายนี้เกิดจากความริบร้อนของจิตจนทำให้หยิบรูปผิด เรื่องจึงจบลงด้วยความเข้าใจกัน

นอกจากนี้มีเรื่องที่มีเหตุการณ์ที่ตัวละครเข้าใจผิดเพราะคาดการณ์เอาเองทำให้เกิดความไม่เข้าใจกัน ได้แก่ เรื่องกลับร้ายกลายเป็นดี และกระท่อมดินเปื้อน และเลขตามเลข เช่น เรื่องเลขตามเลข มีการสร้างเหตุการณ์เข้าใจผิดดังนี้

^{๒๓} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐรัฐอักษร], **บทละครเรื่อง
เรื่องปณณวณปณณเก** (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๕๒), ชุดที่ ๒ บรรทัดที่ ๗๒-๘๒.

กรรมิกามาหาเพื่อซื้อสุพินแต่เกิดเข้าบ้านผิดและไปเข้าบ้านของสุทินแทน กรรมิกาคิดว่าเพื่อนไม่อยู่จึงนอนพักค้างที่บ้านของสุทินเพื่อรอให้เพื่อนกลับ

หลังจากนั้นผู้ประพันธ์กล่าวถึง มนัสว่าจะมาหาสุทิน แต่เกิดเข้าบ้านผิดคือไปบ้านของสุพิน มนัสนอนพักที่ห้องของสุพิน ฝ่ายสุทินเมื่อพบว่ากรรมิกามาที่บ้านของเขาและเข้าใจผิดก็ชักชวนให้มาหาสุพินในระหว่างที่ได้พูดคุยกันสุทินและกรรมิกาเกิดความรู้สึกชอบพอกัน

ต่อมาบิดาของสุพินได้มาพบมนัสอยู่ในห้องของสุพินก็โกรธมนัสและสุพินมาก พอดีสุทินและกรรมิกามาที่บ้านของสุพินและบอกว่าเป็นเรื่องของความเข้าใจผิด บิดาของสุพินจึงให้สุทินแต่งงานกับกรรมิกาและมนัสแต่งงานกับสุพิน

จะเห็นว่าการดำเนินเรื่องด้วยการสร้างเหตุการณ์ของความเข้าใจผิดนี้ ตัวละครได้แสดงพฤติกรรมอันเนื่องมาจากความเข้าใจผิดต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จนกระทั่งถึงจุดสูงสุดเมื่อตัวละครทราบทราบความจริงที่ผิดไปจากที่ตนคาดหมายไว้ ซึ่งก่อให้เกิดอารมณ์ขัน บทละครส่วนใหญ่จบด้วยความสุขสมหวังของตัวละคร และดำเนินเรื่องด้วยการสร้างเหตุการณ์ความเข้าใจผิดซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกเพลิดเพลิน อีกทั้งยังทำให้ได้เห็นพฤติกรรมที่ผิดกาลเทศะของมนุษย์และความเบาปัญญา พฤติกรรมดังกล่าวนี้จึงช่วยให้ผู้อ่านได้แง่คิดจากการกระทำของตัวละครด้วย

๒.๒.๕ การสร้างเหตุบังเอิญ

บทละครเรื่องดำเนินเรื่องด้วยการสร้างเหตุบังเอิญอยู่สองลักษณะ คือ ลักษณะแรก ดำเนินเรื่องด้วยการสร้างเหตุบังเอิญเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดของเรื่อง ได้แก่ เรื่องคนทะเล จ๊ะเอ๋ โชคดีมีผิด และมะนิลาตลอดเตอรี เช่นเรื่องคนทะเล กล่าวถึงชลอตกับฉลวยว่าเป็นเพื่อนรักกันทั้งคู่เป็นกะลาสีเรือ ฉลวยและชลอตรักผู้หญิงคนเดียวกันชื่อกิมลี แต่กิมลีสักขลุ เหตุการณ์ดำเนินมาถึงจุดสูงสุดของเรื่อง เมื่อชลอตและฉลวยลงเรือลำเดียวกัน บังเอิญเกิดพายุใหญ่พัดมาทำให้เรืออัปปางลง โชคดีที่มีเรือหาปลาแล่นมาช่วยให้คนรอดจากความตาย ซึ่งปรากฏว่าเหลือเพียงชลอตและฉลวยเท่านั้น ฉลวยและชลอตต่างก็ไม่มีใครยอมลง เผอิญมีคลื่นซัดมาถูกใหญ่ถูกเสาเรือหักและฟาดชลอตจนสลบ ฉลวยจึงลากชลอตลงไปในเรือหาปลา ส่วนฉลวยยอมตายในเรือที่กำลังจะอัปปางลง

การสร้างเหตุบังเอิญในลักษณะที่สอง คือ การสร้างเหตุประจวบเหมาะเพื่อสร้างความตื่นเต้นหรือความใคร่รู้ว่าตัวละครจะอย่างไรเมื่อเกิดเรื่องราวที่ไม่ได้เตรียมใจไว้ก่อน เช่น เรื่องขวัญใจโจร กล่าวถึง บุญเริงเมื่อได้ทราบว่าพวกเงี้ยวยกมารุกรานชายแดนทางภาคเหนือ บุญเริงจึงอาสาออกไปสู้รบ เรื่องน้ำผึ้งรวง กล่าวถึงเจตน์ว่ารักอยู่กับเพราแต่เมื่อทราบว่ามิขำศึกมารุกรานเจตน์จำเป็นต้องออกไปสู้รบ เรื่องแม่ศรีเวียง กล่าวถึงศิริว่ารักอยู่กับศรีเวียง บังเอิญมีคำสั่งด่วนให้เหล่าทหารออกไปรบ และเรื่องภูหยัน (ดาบโบราณ) กล่าวถึงหาญว่าจะแต่งงานกับเงิน แต่แสนคน

รักของเงินได้บุกเข้าไปในเรือนหอและขวางไม่ให้หาญแต่งงานกับเงิน ทั้งคู่จึงต่อสู้กัน พอศิปีดาของหาญมาทันเวลาและแจ้งเรื่องแก่หาญว่ามีคำสั่งคว่นให้ไปรบกับพวกเงี้ยว เรื่องที่มีเหตุบังเอิญที่ทำให้ตัวละครเอกเกิดความเข้าใจผิด เช่น เรื่องเขนยที่เคยหนูนและห้วยแก้ว เรื่องเขนยที่เคยหนูนกล่าวถึงวิโรจน์กับไพจิตว่ารักกันแต่ไพจิตไปแต่งงานกับประสาธน์ ประสาธน์ประสบปัญหาเรื่องเงิน ไพจิตได้ขอความช่วยเหลือจากวิโรจน์ เมื่อวิโรจน์ช่วยเหลือประสาธน์ ไพจิตซาบซึ้งในความดีของวิโรจน์และเข้าไปกอดจูบ บังเอิญประสาธน์มาเห็นเข้าจึงเกิดความเข้าใจผิด

เหตุบังเอิญดังกล่าวนอกจากจะทำให้การดำเนินเรื่องเป็นไปอย่างน่าติดตามเพราะผู้อ่านไม่สามารถคาดการณ์ได้ล่วงหน้าว่าจะเกิดเหตุการณ์ใดกับตัวละคร และทำให้เกิดบรรยากาศในเรื่องด้วย เช่น เหตุบังเอิญในเรื่อง คนทะเล และห้วยแก้ว ทำให้เกิดบรรยากาศโศกเศร้า เหตุบังเอิญในเรื่องจ๊ะเอ๋ ทำให้เกิดบรรยากาศขบขัน เหตุบังเอิญในเรื่องโชคมีผิดทำให้เกิดบรรยากาศที่ตึงเครียด เป็นต้น

๒.๒.๖ การสร้างเหตุการณ์เหนือจริง

การสร้างเหตุการณ์เหนือจริงมีในเรื่องที่แสดงเรื่องราวที่เกินไปจากความเป็นจริงของลักษณะชีวิตจริงของมนุษย์ ซึ่งผู้ประพันธ์ผสมผสานส่วนที่เกินจากความเป็นจริงให้มีความเหมาะสมและกลมกลืนกับความจริงจนทำให้ผู้อ่านรู้สึกคล้อยตาม เรื่องราวที่มีเหตุการณ์เหนือจริงประกอบด้วยเรื่องเกี่ยวกับภูตผีปิศาจ เช่น เรื่องปู่โสม อีนากพระโขนง และอิสดกระสือ การดำเนินเรื่องด้วยเหตุการณ์เหนือจริงที่มีเรื่องของภูตผีปิศาจจะมุ่งเน้นการสร้างบรรยากาศที่น่าสะพรึงกลัว ซึ่งทำให้ผู้ที่ชื่นชอบเรื่องประเภทนี้สนใจที่จะติดตามเรื่องราวว่าจะจบลงอย่างไร การสร้างเหตุการณ์ที่น่าสะพรึงกลัว เช่น เรื่องอิสดกระสือ กล่าวถึง เหตุการณ์ตอนที่ยายชมดกนินอำแดงตาลและบุตรของนางว่า

ยายกาลี, ผีกระสือ, มือชะมัด	น้ำลายหยด, เยะปาก, อยากลากไส้
ลูกแม่แผลบ, แบลั่น, กินสมใจ	ทำไถล, อุ้มเบาะ, ย่องเหยาะมา
เห็นเงียบ, ตาถลน, วนข้างเตียง	แล้วย่องเมียง, มาวาง, ที่ข้างฝา
ล้วงไส้ลูก, แล้วควาน, ล้วงมารดา	คว่ำสวา, ปามกิน, จนสิ้นใจ ^{๒๔}

เหตุการณ์เหนือจริงมีเรื่องของไสยศาสตร์ด้วย เช่น เรื่องขรัวอินทร์ทเวดา กล่าวถึงขรัวอินทร์ทเวดาว่าเป็นผู้มีวิชาอาคม เขาทำเสน่ห์ให้คนหลงรักหรือเมตดา ใช้คาถาทำให้นั่งเหนียว

^{๒๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [หมากพญา], บทละครเรื่องอิสดกระสือ (ม.ป.ท., ๒๔๕๕), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๔๓-๔๔.

จนใครมายิงหรือฟันก็ไม่เข้า และหายตัวได้ด้วย มีบทร้องที่กล่าวถึงอิทธิฤทธิ์ของขรรค์อินทร์ท้าว
ว่า

ขรรค์เจ้าเล่ห์, ปาวแสนห้าว, ไร่เพร่าพัด	คนที่ขัด, ใจขี้ม, กลับขี้มต่ำ
ทั้งไพร่นาย, ตกายแผ่น, เดินเข้ามา	ล้วนเมตตา, ขรรค์อินทร์, ลั่น
ทุกคน	

๒ คำเจรจา (ต่างให้ข้าของข้ารับจะให้ลูกสาวแลให้มรดก)

สถานะรับคนตรี ๑ (ลูกคู่) ขรรค์อินทร์เอก, เสกอาคม, ปาวลมพลัน ต่างคนกัน, คเณชยา, เกา
สับสน

เด็วเป่าลม, อีกริกใส่, ไปทุกคน	ห้าวร่อน, ท้องแข็ง, แกล้งสะใจ
ประเด็วให้, ไอจาม, ตามคาถา	เด็วปาวลม, โศกา, ให้ร้องไห้
ประเด็วสั้น, หักหงัก, เด็วชักไป	ประเด็วใจ, บาทะจิตต์, แผลงฤทธิ์ ^{๒๕}

นอกจากนี้มีเรื่องที่มีเหตุการณ์เหลือเชื่อ เช่น ท้าวกกกนาก (เมืองลพบุรี) มีเหตุการณ์ที่
ยักษ์พื้นดินชีพ และเรื่องอาลีบาบา มีเหตุการณ์ที่อาลีบาบาพบโจรสล่อนสมบัติไว้ในถ้ำ เมื่อโจรสล่อน
กล่าวว่า “เซซามิเปิด ” ถ้ำก็จะเปิดออกโดยอัตโนมัติ และเมื่อกล่าวว่า “เซซามิปิด ” ถ้ำก็ปิดโดย
อัตโนมัติเช่นกัน

เหตุการณ์เหนือจริงสร้างความตื่นเต้น ให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินและสร้างความ
สนใจได้ดีเพราะเหตุการณ์เหนือจริงทำให้ผู้อ่านเชื่อเกินออกไปจากความเป็นจริงได้โดยใช้
จินตนาการประกอบ

บทละครเรื่องมีกลวิธีการดำเนินเรื่องเพื่อให้เรื่องมีความสนุกสนาน ชวนติดตาม และ
สร้างจินตนาการด้วย อีกทั้งดำเนินเรื่องให้กระชับฉับไวเพื่อให้เหมาะสมกับการแสดง การใช้
กลวิธีการดำเนินเรื่องมิได้ทำให้เรื่องมีความสนุกเพลิดเพลินเท่านั้น หากยังทำให้เกิดความคิด
ความรู้สึก และร่วมรับรู้ถึงปัญหาของตัวละคร เช่น การดำเนินเรื่องด้วยการสร้างความขัดแย้ง
ของตัวละคร การใช้กลอุบายของตัวละคร และเหตุบังเอิญ การดำเนินเรื่องดังกล่าวทำให้เกิด
ความคิดในเชิงวิพากษ์วิจารณ์ด้วย

^{๒๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [หมากพญา] , บทละครเรื่อง
ขรรค์อินทร์ท้าว เล่ม ๒ (พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๕), ชุดที่ ๔ บรรทัดที่ ๔๕-๕๖.

๒.๓ การปิดเรื่อง

การปิดเรื่องคือจุดจบของเรื่อง การจบเรื่องนับเป็นตอนที่มีความสำคัญมากที่สุดเพราะทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกประทับใจ หรือผิดหวังในการอ่านเรื่องได้ทั้งสองประการ^{๒๖} ถ้าเปรียบเทียบการเปิดเรื่องในตอนต้นเสมือนเหยื่อล่อปลา การดำเนินเรื่องในตอนกลางก็น่าจะหมายถึงคุณภาพของเหยื่อว่าดี-เลวพอที่ปลาจะกลืนกินมากน้อยเพียงใด ส่วนการปิดเรื่องในตอนท้ายก็จะเป็นการวัดเบ็ดขึ้นมาจากน้ำเพื่อพิสูจน์ว่าปลาจะติดเบ็ดหรือไม่ ฉะนั้นถ้าวรรณกรรมเรื่องใดปิดเรื่องไม่ประทับใจผู้อ่านก็เหมือนกับปลาไม่ติดเบ็ดนั่นเอง^{๒๗}

บทละครเรื่องปิดเรื่องด้วยการบรรยายเหตุการณ์ต่าง ๆ ของผู้ประพันธ์ การใช้บทร้องของลูกคู่และบทร้องของตัวละคร ตลอดจนใช้บทสนทนาด้วยซึ่งทำให้ผู้อ่านเข้าใจเหตุการณ์ในเรื่องและเกิดความประทับใจได้เป็นอย่างดี บทละครเรื่องมีกลวิธีการปิดเรื่องอยู่สามวิธี ได้แก่ ปิดเรื่องแบบสุขนานุกรม ปิดเรื่องแบบโสกนาฏกรรม ปิดเรื่องแบบหักมุมหรือพลิกความคาดหมาย ดังนี้

๒.๓.๑ ปิดเรื่องแบบสุขนานุกรม (happy ending)

การปิดเรื่องแบบนี้เป็นการปิดเรื่องด้วยความสุขสมหวังของตัวละครส่วนใหญ่กล่าวถึงเรื่องของความสุขสมหวังในความรัก และความเข้าใจกันของคนในครอบครัว นอกจากนี้ยังมีการแสดงถึงความสำเร็จในการทำงานเพื่อส่วนรวมด้วย บทละครเรื่องที่ปิดเรื่องแบบสุขนานุกรมมีอยู่จำนวน ๘๒ เรื่อง ได้แก่ ๑. กนกนารี ๒. กระต้อมดินเปียะ ๓. กระดังงาไทย ๔. กระหยั่นกระหือรือ ๕. กลแตก ๖. กลับร้ายกลายเป็นดี ๗. กินดิบส. แก้วเผ็ด ๘. เกี่ยวกันอย่างเผ็ดร้อน ๑๐. ไก่วักกลืนตาเสียเชิง ๑๑. ขวัญใจโจร ๑๒. จี๋หึงถึงดี ๑๓. เชนยที่เคยหนูน ๑๔. คว้าน้ำเหลว ๑๕. คำหอมทเวดา ๑๖. คีนหนึ่งยังจำได้ ๑๗. คู่ทุกข์คู่ยาก ๑๘. จี๊กะแหล่น ๑๙. จันทรเจ้าขา ๒๐. จับด้าถล้าแดง ๒๑. จับแพะชนแกะ ๒๒. จากทั้งรัก ๒๓. จูบสั่ง ๒๔. เจ้าหัวใจ ๒๕. เจียมกับเจ้า ๒๖. ใจเด็ด ๒๗. จิงซู้ตัวเอง ๒๘. จิงไขว้ขวัญ ๒๙. จิงไชย ๓๐. โชคดีมีผิด ๓๑. ชุ่ม ๆ มะระดี ๓๒. ญี่ปุ่นวิวหัวโถม ๓๓. ดอกโสนบานเช้า ๓๔. เคาสุ่ม ๓๕. ตกรูปกบ ๓๖. ดั้นร้ายปลายดี ๓๗. ตู๊กดาขอรัก ๓๘. ตาแป๊ะจิงโพ ๓๙. ตามเงา ๔๐. ญี่พื่นห้อง ๔๑. ทนยาก ๔๒. แทนที่ ๔๓. นางแก้ว (ผู้ชนะทิศเดียว) ๔๔. น้ำคำมนุษย์ ๔๕. น้ำผึ้งรวง ๔๖. น้ำสบถ ๔๗. บุปผาชาตินคร ๔๘. ปนละวันปนละเก ๔๙. ปวดเพราะปาก ๕๐. แปดแตนต์ ๕๑. แปลงกาย ๕๒. ผัวจี้ผัว ๕๓. พระพุทธเจ้าเสือ ๕๔. พ่อไต้กระยาสารท-จี๊ลาดแกมหยิ่ง ๕๕. พัดด้ามจิว ๕๖. พันธุ์ไม้

^{๒๖} สายทิพย์ นฤถลกิจ, วรรณกรรมไทยปัจจุบัน, ๑๓๑.

^{๒๗} ประทีป เหมือนนิล, วรรณกรรมไทยปัจจุบัน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๓), ๒๒.

เลื้อย ๕๙. พิไณยกรรมกะน้ำใจ ๕๘. ภูหยัน (ดาบโบราณ) ๕๕. มิตรประเสริฐ ๖๐. เมียบ
 ๖๑. แม่เจ้าประคุณ ๖๒. แม่ศรีเวียง ๖๓. ไม่คืนคำ ๖๔. ร.ศ.๓๒๕ ๖๕. รักระวางรบ ๖๖.
 ราชธิดา ตอน มะสะลุมครองเมือง ๖๗. รู้ไม่ถึงจำพวกจับใจ ๖๘. เลยตามเลย ๖๙. วาจาสัตย์
 ๗๐. สมองคุณ ๗๑. สายขนวน ๗๒. สิบรู้ไม่เท่าเจ็ด ๗๓. สามแผ่นดิน ๗๔. หุนหันพลันแล่น
 ๗๕. หนูจำ ๗๖. หลวงวิจารณ์ไปนา ๗๗. หุนหันพลันแล่น ๗๘. เห็นผิดเป็นชอบ ๗๙.
 อัมพะทันตา ๘๐. อาลีบาบา ๘๑. สู้หุย

การปิดเรื่องมีการบรรยายเหตุการณ์ที่ตัวละครมีความสุขหรือสมหวังมีในบทร้องของคุณ
 คู่ เช่น เรื่องราชธิดา ตอน มะสะลุมครองเมือง กล่าวว่า

(ลูกคู่)	เอาเซาะพลาง,ทางซิด,สนิทแนบ	ประคองแอบ, อูรากอด, สอดประสาน
	รมย์ระรื่น,ชื่นใจ, อาโลยลลาน	สาวสำราญ,หนุ่มสำเร็จ,ในเชิงเชย ^{๒๔}

การบรรยายเหตุการณ์ดังกล่าวใช้ถ้อยคำที่สั้น แต่ทำให้เห็นภาพและสร้างจินตนาการ
 อย่างแจ่มชัดว่า มะสะลุมและนางเกษรมีความสุขมากในวันที่เข้าหอ

การปิดเรื่องโดยใช้บทร้องของตัวละครเพื่อบอกความรู้สึกของตัวละคร มีในเรื่องแม่
 ศรีเวียง ดังนี้

(ศิริ)	เดชะบุญ คุณพระช่วย อำนวยแล้ว	ที่มีดแล้ว หมดฟ้า ตาแจ่มใส
	นั่นก็เห็น นี่ก็เห็น เด่นกระไร	เหมือนเกิดใหม่ รับสุข หมดทุกข์แล้ว ^{๒๕}

บทร้องนี้แสดงความดีใจของศิริเมื่อมองเห็น เขาเปรียบว่าการมองเห็นเป็นการเกิดใหม่
 อีกครั้ง และได้พบกับความสุข

๒. ๓. ๒ ปิดเรื่องแบบโศกนาฏกรรม (tragic ending)

การปิดเรื่องแบบโศกนาฏกรรมเป็นการปิดเรื่องด้วยความผิดหวังของ
 ตัวละครเอก หรือจบลงด้วยความตายของตัวละคร บทละครที่ปิดเรื่องแบบโศกนาฏกรรมมี

^{๒๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี], บทละครเรื่อง
 ราชธิดา ตอน มะสะลุมครองเมือง (พระนคร : โรงพิมพ์สุภาพการจำรูญ, ๒๔๕๓), ชุดที่ ๔ บรรทัดที่
 ๑๒๕ - ๑๓๖.

^{๒๕} จวงจันทน์ จันทร์คณา [พรานบุรพ์], บทละครเรื่องแม่ศรีเวียง(ม.ป.ท., ๒๕๑๓),
 ฉากที่๘ บรรทัดที่ ๕๗ - ๑๐๐.

จำนวน ๔๘ เรื่อง ได้แก่ ๑. กลืนไม่เข้าคายไม่ออก ๒. ขบถธรรมเถียร ๓. ขวัญอินทร์ทเวคา ๔. ขอนลอยน้ำ ๕. ขอบริวาริมวัง ๖. คนทะเล ๗. คนดีที่โลกลืม ๘. ความพยายาม ๙. แค้นคอกขีว ๑๐. จันทรจากฟ้า ๑๑. จับปลาสองมือ ๑๒. เจ้าผู้ใจเสาะ ๑๓. ชูโชค ๑๔. ตั้งจิตคิดคลัง ๑๕. ถึงพริกถึง ขิง ๑๖. น้ำใจเด็ดเดี่ยว ๑๗. บรมะหิง ๑๘. พระอัครมโห ๑๙. ผู้ชายตัวเมีย ๒๐. ผู้ร้ายกลับบ้าน ๒๑. ฝนสั่งฟ้า ๒๒. พงสาวดารพมาบุครราชฤทธิ์ ตอนพิศพม่าหิง ๒๓. พี่ร่วมท้องน้องร่วมไส้ ๒๔. เพ็ชรน้ำเงิน ๒๕. เพลงเสน่ห์ ๒๖. มหาราชวงศ์พม่าแผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์ ๒๗. มิตดาซิริ ๒๘. รักหนึ่งเสียหลายสอง ๒๙. มิตรต่างด้าวหรือสาวแสงจันทร์ ๓๐. รัก ดังเล ๓๑. ราชพงสาวดารจีน ยุคไฉ่เซ่ง ตอนพระเจ้าเกี้ยนหลงทงงเสน่ห์ ๓๒. ราชพงสาวดารจีนยุค สามก๊ก ตอนตั้งโต๊ะหลงกลนางเตียวเซี่ยน ๓๓. โรสิตา ๓๔. เลือกข้างร้าย ๓๕. เลือดอยุธยา ๓๖. วัวงาม ๓๗. สาวเครือฟ้า ๓๘. สุดสกล ๓๙. หลงกล ๔๐. ห้วยแก้ว ๔๑. เหมาะท่าควาเหลว ๔๒. เหลืออด ๔๓. อมพะนัม ๔๔. อิหลักอิเหลื่อ ๔๕. อูมาปาหนัน ๔๖. ขึ้นได้เหมึง ๔๗. คารากาซัง ๔๘. จ๊ะเอ๋

เรื่องจับปลาสองมือ ปิดเรื่องด้วยการบรรยายอากัปกริยาและความรู้สึกของเจียนที่ ผิดหวังในรักเพราะความเจ้าชู้ของตน ว่า

จินแสโรกา (ลูกคู่) นายเจียน, จวนอาเจียน, โลหิตท่ง แทบเคลิ้มคลั่ง, นั่งจ้องห่อง, ท้องแหม่ว
ฮิดฮัด ฮิดฮัด, ฮัดฮูรา, ตาบ้องแบว เอ็กแอ่วแซว, สลบริว, หัวพุง^{๓๐}

บทร้องนี้บรรยายภาพของเจียนที่มีความทุกข์ ฮิดฮัดใจ และไม่ยอมรับรู้เรื่องราวใด ๆ จนต้องให้มีคนมาพุงตัวไป การปิดเรื่องนี้แสดงถึงความโศกเศร้าของตัวละคร

นอกจากนี้เรื่องเพลงเสน่ห์ ปิดเรื่องด้วยความตายของตัวละครเอกขณะออกรบกับ ข้าศึก ดังนี้

พออุ่มน้องใส่ถุงบ่าลูกขึ้นยืน ก็พอดีถูกกระสุนปืนฟุบลึง สุนัขคว่ำงโบกให้รู้ร่องไซโย ชัช
ค่อยเสือกกาย ท้องฟ้ามีดมัว เมื่อชีวิตจะดับ นึกเห็นหญิงที่รัก

เพลงจันทร์เพ็ญ

(ชัช) จันทร-เมื่อวันเพ็ญ

หรือจะเว้นกระต่ายมอง

^{๓๐}พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐจู้อักษร], บทละครเรื่อง
เรื่องจับปลาสองมือ(พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓), ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๘๘-๑๐๑

	กรุ่นคิด-สนิปปอง	จันทร์อันสุดไกล
(ภาพเนียน)	อย่าหมอบอย่าหมาย-เลย	จะเขยจะซิด
	เห็นผิด-ไม่สมจิตต์ที่คิดไว้	เหิมหาญ-เหิมหาญทะยานใจ
	จันทร์ส่องแสงให้-จะคว่ำจะไขว่	ต่อเมื่อไรจะได้ชม
(ซัซ)	ไอ้อกกระต่าย	มัวหมอบหมายไม่สม
	ซ้ำโซกโซกชม	เจ้าจะตรมตรอมใจ-ตาย

รัว มีด ภาพหาย ซัซขาดใจตาย ทหารไทยได้ชัยออกมาพบศพ สังเวชใจ สุนทรปลุกใจพร้อมกัน

เพลงมาร์ชพระนาม

(หมู่ทหาร)	ไทย-ไทยเรา	จงเอาเยี่ยงไว้
	กายใจโลหิต	ยอมอุทิศแด่ไทย
	ไทยต้องเป็นไทย	อยู่คุ้มโลกสลายเจียวนา ^{๓๓}

การปิดเรื่องดังกล่าวทำให้เกิดอารมณ์โศกเพราะตัวละครเอกเสียชีวิต การใช้เพลงร้องของทหารเพื่อยกย่องซัซว่าเป็นวีรบุรุษที่น่ายกย่อง จึงทำให้ผู้อ่านชื่นชมในวีรกรรมของตัวละครและเกิดความประทับใจในความเสียสละเพื่อชาติบ้านเมือง

๒. ๓. ๓ ปิดเรื่องแบบหักมุมหรือพลิกความคาดหมาย (twist ending or surprised ending)

การปิดเรื่องแบบหักมุมเป็นการปิดเรื่องแบบผิดความคาดหมายของผู้อ่าน กล่าวคือผู้อ่านคาดว่าเรื่องจะจบอย่างหนึ่งแต่กลับไปจบอีกอย่างหนึ่ง บทละครที่ปิดเรื่องแบบพลิกความคาดหมาย มีจำนวน ๗ เรื่อง ได้แก่ ๑. ดิแดด ๒. ท้าวกกกนาก (เมืองลพบุรี) ๓. ปู่โสม ๔. ฟอกคั่น ๕. มะนิลาตลอดเตอรี ๖. ลบินสุเบอ ๗. อินากพระโขนง

บทละครเรื่องที่ปิดเรื่องแบบหักมุม ส่วนใหญ่มีการเล่าเหตุการณ์ซ้อนเหตุการณ์ และเป็นเรื่องของความฝัน เมื่อตื่นจากความฝันเหตุการณ์ไม่เป็นไปดังที่คาด เช่น ลบินสุเบอ ฟอกคั่น อินากพระโขนง ท้าวกกกนาก(เมืองลพบุรี) และปู่โสม เรื่องท้าวกกกนาก(เมืองลพบุรี) ปิดเรื่องว่าหลังจากสร้อยสุมาลีตื่นจากความฝันแล้ว ตาอินได้มาพบเขาและทราบว่าเขาคือคนวิกลจริต ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงใช้บทสนทนาในการปิดเรื่องว่า

^{๓๓}จวงจันทน์ จันทร์คณา [พรานบุรพ์], บทละครเรื่องเพลงเสน่ห์(ม.ป.ท., ๒๕๑๓), ฉากที่ ๔ บรรทัดที่ ๒๑ – ๓๖.

(...ดาณียังสงสัยถามว่า ทำไมท่านที่ป่วยนั้นไม่ใช่คุณสร้อยสุมาลีศรีจันทร์ธราโลกา บุตรเจ้าพระยา
ศรีวิไชยชาดคอกกัณฑ์ เขาเลยหากันใหญ่ นี่ไม่ใช่ดิถีของท่านที่ป่วยแล้วเป็นอะไรเล่าพา อุมัตกาลัยพ้อ
อุมัตกาลัย. โรงรักษาบ้าแก. ถ้างั้นมิเป็น—เป็นบ้าเท่านั้นเอง นัคยาถิ่นอยู่นี้ดาเห็นเถา ดาณิสั่ง
ร้องอุ๊วะ อนิคมอนิเลน ข้าเจ้ามาหลงพุดกะบ้ออยู่ออกเป็นคึงเป่นแว ชัมโม ถังโม หันหน้ากลับจะ
ออกไปก็)^{๓๒}

การปิดเรื่องด้วยบทสนทนาระหว่างดาณียกับผู้ที่อยู่ในโรงพยาบาลทำให้ทราบว่าสร้อย
สุมาลีเป็นคนวิกลจริต การปิดเรื่องนี้สร้างอารมณ์ขันแก่ผู้อ่าน

จะเห็นว่าบทละครเรื่องส่วนใหญ่ปิดเรื่องแบบสุนาฏกรรม ซึ่งแสดงถึงความสุขสมหวัง
ของตัวละคร ที่เป็นเช่นนี้เพราะผู้ประพันธ์ต้องการให้เกิดความรู้สึกผ่อนคลาย เบาสมอง และ
เกิดความพอใจหรือสนใจที่ตัวละครมีความสุข ดังที่จอห์น แกสเนอร์ กล่าวถึง จุดมุ่งหมายของการ
ละครว่าประกอบด้วยตัว E ทั้งห้า คือ การแสดงออก (Express) ความเพลิดเพลิน (Entertain)
ความรู้สึกพลัดแพรว (Exalt) ความรู้แจ้งเห็นจริง (Enlighten) และการหลีกหนี (Escape)^{๓๓} ใน
ส่วนของบทละครเรื่องที่ปิดเรื่องด้วยโศกนาฏกรรมนั้นทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเศร้าได้ เพราะสร้าง
อารมณ์สะเทือนใจและทำให้เกิดภาวะไหวรู้สึกรู้ (sensitivity) ผู้อ่านรู้สึกสงสาร เห็นใจ และ
ซาบซึ้งไปกับตัวละครที่มีพฤติกรรมที่น่าประทับใจ เช่น เสียสละชีพเพื่อคนที่ตนรัก หรือเสียสละ
ชีพเพื่อรักษาหน้าที่ของตนไว้อย่างเต็มความสามารถ เรื่องที่จบลงด้วยความโศกเศร้าทำให้เกิดความ
อึ้งใจหรือภูมิใจที่ตัวละครได้กระทำในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม การปิดเรื่องแบบหักมุมส่วนใหญ่
มักใช้กับโครงเรื่องที่มีทั้งโครงเรื่องใหญ่และโครงเรื่องย่อยซึ่งมีเรื่องราวเกี่ยวกับความฝันของตัว
ละครเอก การปิดเรื่องประเภทนี้มักสร้างรอยยิ้มแก่ผู้อ่าน เพราะคาดคิดไม่ถึงว่าเรื่องราวจะจบลง
เช่นนี้

เมื่อใช้บทละครเรื่องสำหรับการแสดงบนเวที การปิดเรื่องของบทละครสร้างความ
ประทับใจแก่ผู้ชมด้วยบทบาทการแสดง ในขณะที่ขบวนการปิดเรื่องของบทละครเรื่องก็สร้างความ
ประทับใจได้ดี เมื่อใช้เป็นบทสำหรับอ่าน เพราะบทของตัวละครและลูกคู่ รวมทั้งบท
สนทนาของตัวละครทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่อง เกิดความซาบซึ้งและเกิดจินตนาการได้ดี

^{๓๒} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี], **บทละครเรื่องท้าว
กกกนก(เมืองลพบุรี)**(พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓), ชุดที่ ๕ บรรทัดที่ ๔๒ -๕๑

^{๓๓} เอ็ดเวิร์ด เอ. ไรท์, **ดูหนังดูละคร, แปลโดยนพมาศ ศิริกาเยะ** (กรุงเทพฯ : ภาควิชาศิลปะ
การละคร คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), ๕-๖.

๒.๔ กลวิธีการดัดแปลงเนื้อเรื่อง

บทละครเรื่องที่มีที่มาจากเรื่องเดิมนั้น มีความน่าสนใจในแง่ของการใช้กลวิธีในการดัดแปลงเนื้อเรื่อง ซึ่งทำให้เห็นถึงความสามารถของผู้ประพันธ์ ในการดัดแปลงเรื่องราวของเรื่องเดิมมาเป็นบทละครเรื่อง บทละครเรื่องที่มีเนื้อเรื่องที่ใกล้เคียงกับเรื่องเดิมมีจำนวน ๑๒ เรื่อง ได้แก่ ๑. กระเทียมกระเทียม ๒. ขบถธรรมเถียร ๓. ความพยายา ๔. ชีวิตบุรณทอง ๕. พระพุทธเจ้าเสด็จ ๖. มหาราชวงศ์พม่า(แผ่นดินพระเจ้าสิปป์มินทร์) ๗. ราชธานีราช ตอน มะละกุ่มครองเมือง ๘. ราชพงษาขาวดารพม่ายุคราชธิปัตย์ ตอน พิศพม่าหึง ๙. ราชพงษาขาวดารจีน ยุคสามก๊ก ตอน ตั้งโต๊ะหลงกลนางเตียวเจียน ๑๐. อินากพระโขนง ๑๑. สาวเครือฟ้า ๑๒. อาลีบาบา และมีบทละครเรื่องที่มีการดัดแปลงเนื้อเรื่องให้แตกต่างออกไปจากเรื่องเดิม แต่ยังคงกล่าวถึงเหตุการณ์บางเหตุการณ์ที่ตรงตามเรื่องเดิมอยู่บ้างซึ่งมีจำนวน ๔ เรื่อง ได้แก่ ๑. ขวอินทร์ เทเวศ ๒. ท้าวกกนก (เมืองลพบุรี) ๓. เลือดอชญา(หวลให้ใจหาย) ๔. มิตตาสีลิตะตัว(ตายเพราะรัก) นอกจากนี้มีบทละครเรื่องที่มีการดัดแปลงเนื้อเรื่องให้มีความแตกต่างจากเรื่องเดิม แต่ยังคงลักษณะบางอย่างของตัวละคร และเหตุการณ์ไว้เพียงเล็กน้อย ได้แก่ เรื่องตุ๊กตายอดรัก

เหตุการณ์ที่ตัวละครได้กระทำนั้นมีความสำคัญต่อเนื้อเรื่อง ดังนั้นการพิจารณาวิธีการดัดแปลงเนื้อเรื่องของบทละครเรื่องจึงจำเป็นต้องศึกษาเกี่ยวกับการขยายเหตุการณ์ การตัดเหตุการณ์ และการดัดแปลงเหตุการณ์ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๔.๑ การขยายเหตุการณ์

บทละครเรื่องมีการขยายเหตุการณ์จากเรื่องเดิม ทำให้เรื่องมีความสนุกสนานมากยิ่งขึ้น เช่น เรื่องสาวเครือฟ้า มีการขยายเหตุการณ์เกี่ยวกับการแสดงความรักของตัวละครว่า เครือฟ้าเก็บดอกไม้ไว้ในสวน ร้อยตรีพร้อมมาเห็นเครือฟ้าก็หลงรักทันที และร้อยตรีพร้อมก็พาพาสิเครือฟ้า และออกปากขอแต่งงานกับเธอ ส่วนเรื่องเดิมนั้นไม่ได้กล่าวถึงการพบรักกันของฟิงเคอร์ตันกับโจโจซัง แต่เริ่มเรื่องว่าฟิงเคอร์ตันพาโจโจซังมาดูเรือนหอ นอกจากนี้ยังมีการขยายเหตุการณ์ตอนที่ตัวละครเอกต้องจากกันว่า วันที่ร้อยตรีพร้อมออกเดินทางได้อำลาเครือฟ้าและบุตรชาย เครือฟ้าสยายผมเช็ดเท้าของสามี ซึ่งแสดงว่าเครือฟ้ามีความรักและบูชาสามีมาก และทำให้เห็นถึงธรรมเนียมของสาวเหนือที่แสดงความเคารพสามียามเมื่อสามีต้องจากไปด้วย

เรื่องอาลีบาบา มีการขยายเหตุการณ์ตอนที่โจรอยู่ในถ้ำว่าพวกเขาเต้นรำและร้องเพลงอย่างสนุกสนาน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพวกโจรมีความสุขเพราะมีทรัพย์สินเงินทองมาก นอกจากนี้มีการขยายเหตุการณ์ก่อนที่อาลีบาบาจะพบสมบัติว่า ไปอธิษฐานขอพรต่อพระอัลลาห์ว่าขอให้ช่วยปลดเปลื้องความจน รวมทั้งขยายเหตุการณ์ตอนที่อาลีบาบารักกับอาฮินาสนทนากันเกี่ยวกับความยากจนนั้น

เรื่องมหาราชวงศ์พม่า(แผ่นดินพระเจ้าสิปป์มินทร์)ทั้งเรื่องเดิมและบทละครล้วนกล่าวถึง

มเหสีสุภะลัดว่า ทรงชักนำให้พระราชธิดาองค์สุดท้ายมาเป็นมเหสีของกษัตริย์ธิบอ แต่ในบทละครเรื่องได้มีการขยายเหตุการณ์ว่าเมื่อพระราชมารดาทรงบริภาษพระราชธิดา พระราชธิดาทรงเสียพระทัยมากจึงผูกพระคอ และมีการพรรณนาความรู้สึกของนางว่า

เหลือจะอยู่สู่โลกมนุษย์	เป็นที่สุครูปนามตามสงวน
สาระพรรณผ่นเปรเหลวเรรวน	สิ่งสมควรเป็นเป็นเห็นพันดา
พระแม่เอ๋ยเคยเลี้ยงเคยเคียงบาท	ลูกขอลามาดูราชพบชาติหน้า
ทูลลาพี่สืป้อหน่อพญา	ขอทูลลาสุภะญีพี่องค์กลาง
อภัยลูกอย่าผูกเวรเลย	นิจาเอ๋ยชอกช้าเพราะกรรมสร้าง
เป็นสิ้นชาติวาสนาชีวิตวาท(ใน)	รำพรรณพลงนางกษัตริย์อดีตครอง ^{๓๔}

นอกจากนี้เรื่องเดิมมีเหตุการณ์ตอนที่พระยานาวมินทราทรงออกอุบายให้หญิงมีตระกูลคนหนึ่งมาเป็นชายอย่างลับๆ ของพระเจ้าสืป้อมินทร์ และให้นางปลอมตนเป็นมหาดเล็กเพื่อไม่ให้พระนางสุภะลัดทรงสงสัย ภายหลังพระนางสุภะลัดทรงทราบจึงให้ประหารหญิงผู้นั้น และทรงกำจัดพระยานาวมินทราเสีย แต่บทละครมีการขยายเหตุการณ์ว่า พระมเหสีสุภะลัดทรงปลอมพระองค์เป็นมหาดเล็กเพื่อสืบความจริงซึ่งเป็นการเน้นย้ำว่า พระมเหสีสุภะลัดเป็นคนที่หึงหวงพระราชสวามีมาก เหตุการณ์ดังกล่าวสร้างความตื้นตันเพราะผู้อ่านจะติดตามเรื่องราวพระมเหสีจะทรงทราบความจริงหรือไม่ และเมื่อทรงทราบความจริงแล้วจะเกิดอะไรขึ้นกับชายองค์นี้

เรื่องอินากพระโขนง มีการขยายเหตุการณ์จากเรื่องเดิมว่า เมื่อมากสงสัยว่ามากเป็นวิญญาณ เขาจึงหาทางพิสูจน์และพบว่ามากกับบุตรชายเป็นวิญญาณจริง ๆ ดังความว่า

...นากยกสำหรับออกมาตั้ง อุ้มลูกตื่นมาหาพ่อแล้ววางไว้ในเมาะ กำลังพ่อแม่พูดกัน มากเหลือบเห็นลูกเอื้อมคว่ำของในสำหรับ จับลูกหมากิน พ่อร้องว่าอะไร จึงหกดมือ นากก็กลบเกลื่อนเสีย เลยอุ้มลูกเข้าเรือนแล้วออกมา มากกว่าน้ำเก็บมะเดื่อมาจมน้ำพริกกิน นากเอื้อมมือยาวไปเค็ดมา มากสอใจ ร้องอะไร หกดมือเกาะหกล่อน ชวนตัวกินเข้า มากลองเอามะนาวบีบในชาม เปนหนอนคลัก ๆ ซี้ให้เมียดู ตามหล่อนตายเปนผีจริงฤา เมียโกรธว่าแข่ง เช็ดน้ำมะนาว ยกชามให้ดู กลาย

^{๓๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐรัฐอักษร], บทละครเรื่องเรื่องมหาราชวงศ์พม่า(แผ่นดินพระเจ้าสืป้อมินทร์) (กรุงเทพ ฯ : องค์การคำคุณุสสา, ๒๕๒๖), ชุดที่ ๘ องค์ที่ ๔ บรรทัดที่ ๔๔-๕๑.

เป่นของอรร้อย มากกินเข้าพาลางสืดเสียนสงไสย บิ่บมะนาวครึ่งไคเป่นของโสโครก เมียก็กลบ
เกลือ ฟัวจะกินน้ำเมียเอี่ยมมือไปยกคุ่มน้ำมา...^{๓๕}

เหตุการณ์ดังกล่าวสร้างบรรยากาศที่น่าสะพรึงกลัวโดยเฉพาะการแสดงปาฏิหาริย์ของ
วิญญาณนางนาค

๒. ๔. ๒ การตัดเหตุการณ์

บทละครเรื่องมีการตัดเหตุการณ์จากเรื่องเดิม เช่น เรื่องกระเหียน
กระหือรือ มีการตัดเหตุการณ์หลายเหตุการณ์ ดังนี้

๑. เหตุการณ์ตอนเปิดเรื่องซึ่งมี อันโตนิโย สะละรีโน และสะละนิโยเดินออกมาแล้ว
ตัวละครทั้งสามสนทนากัน
๒. ปอร์เซียปรับทุกข์กับเนริสตาในเรื่องความประสงค์ของบิดาซึ่งทำให้เธอต้องอึดอัด
ใจ
๓. เจ้ามอรอคโคผู้หลงรักปอร์เซียได้มาสนทนากับเปอร์เซีย
๔. ลานชล็อต กอบโบ มาขอเป็นคนรับใช้ของบัสดานิโย แต่เซสสิก้าไม่ยอมให้
ลานชล็อต กอบโบจากบิดาของเธอไป
๕. ลอเรนโซสนทนากับสะละนิโย และลานชล็อต กอบโบ ในเรื่องการพาเซสสิก้า
หนีจากไซลือก
๖. ปอร์เซียทดสอบผู้ที่มาหลงรักนาง ได้แก่ เจ้ามอรอคโค เจ้าอาร์ระคอน และ
บัสดานิโย ทั้งหมดต้องเลือกเปิดหีบสามใบ
๗. ตูบาลแจ้งแก่ไซลือกว่าเรือสินค้าของอันโตนิโยอัปปาง
๘. ลอเรนโซ สนทนากับเซสสิก้า และถามถึงนิสัยของปอร์เซียว่าเป็นอย่างไร
เรื่อง ความพยายาม มีการตัดเหตุการณ์จากเรื่องเดิม ดังนี้
๑. นินนาส่งการ์ดมาเตือนให้ฟาปิโอหรือเซซารไปพบ
๒. นินนาส่งจดหมายมาให้ฟาปิโอเพื่อให้เขามาเยี่ยมคาราผู้เป็นบุตรของฟาปิโอซึ่งกำลัง
เจ็บหนัก
๓. ฟาปิโอได้เข้ามาเยี่ยมคารา และนินนาารู้สึกสงสัยกิริยาที่เซซารกระทำต่อคารานั่นว่า
เหมือนกับที่ฟาปิโอกระทำต่อคารา
๔. เหตุการณ์ในตอนจบของเรื่อง คือ ตอนที่ฟาปิโอเดินทางออกจากเมืองเนเปิลส์และมา

^{๓๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [หมากพญา], บทละครเรื่อง
นาคพระโขนง(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โนรา, ๒๕๕๕), ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๒๘-๓๔.

ที่ประเทศไทยด้วย

เรื่องพระพุทธเจ้าเลื่อมมีการตัดเหตุการณ์การจัดพิธีโสกันต์ของเจ้าพระขัณฐะและกระบวนแห่เจ้าพระขัณฐะ ตลอดจนการเฉลิมฉลองในโอกาสพระราชพิธีโสกันต์

เรื่องราชพงษาวดารจีน ยุค สามก๊ก ตอนตั้งโต๊ะหลงกลนางเดียวเขียน มีการตัดเหตุการณ์จากเรื่องเดิม ได้แก่ เหตุการณ์ตอนที่ตั้งโต๊ะจะพานางเดียวเขียนขึ้นรถไปอยู่เมืองใหม่ และมีขุนนางใหญ่น้อยตามไปส่งถึงนอกประตูเมืองนางเดียวเขียนเห็นลิโป้ยืนอยู่กับขุนนางก็แสร้งทำเป็นกิริยาโศกเศร้า ส่วนในบทละครกล่าวเพียงว่าตั้งโต๊ะพานางเดียวเขียนไปอยู่เมืองใหม่ แต่ไม่ได้กล่าวถึงการทำกิริยาของนางเดียวเขียน นอกจากนี้มีการตัดเหตุการณ์ที่ ตั้งโต๊ะบอกแก่ลิซึกว่าหากคนได้ราชสมบัติแล้วจะตั้งให้ลิซึกเป็นอัครเสนาใหญ่ รวมทั้งมีการตัดเหตุการณ์ ที่ตั้งโต๊ะเข้าใจผิดคิดว่าลิโป้ฟ้องลิซึกว่าตั้งโต๊ะด่าว่าและขับไล่ตนด้วย

เรื่อง สาวเครือฟ้า มีการตัดเหตุการณ์จากตัวเรื่องเดิม ดังนี้

๑. โกโรพาทิงเคอร์ตันเดินชมบ้าน และรายงานถึงความพร้อมของพิธีวิวาห์ระหว่างทิงเคอร์ตันกับโจโจซัง เหตุการณ์ที่ซำปเลสเดินทางมาร่วมงานวิวาห์ พร้อมทั้งกล่าวตักเตือนทิงเคอร์ตันไม่ให้เห็นการแต่งงานเป็นเรื่องล้อเล่น

๒. โจโจซังนำถุงที่ใส่สมบัติส่วนตัวมาให้ทิงเคอร์ตันดู และบอกว่ามีมิดที่จักรพรรดิให้มาอยู่ในถุงนี้ด้วย

๓. ญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงของโจโจซังต่างก็พากันสาปแช่งเธอ และทิงเคอร์ตันช่วยปลอบใจเธอ

๔. ชูชุกิสวมนต์ขอพระเพื่อให้ช่วยจัดทุกข์แก่โจโจซัง และโจโจซังพูดถึงปัญหาทางการเงินของครอบครัว

๕. ซำปเลสมาหาโจโจซังเพื่อแจ้งข่าวเรื่องการแต่งงานใหม่ของทิงเคอร์ตัน เขาแนะนำให้เธอแต่งงานกับยามาโดริ โจโจซังไม่พอใจจึงเชิญให้ซำปเลสกลับไป หลังจากนั้นจึงกล่าวคำขอโทษซำปเลส พร้อมทั้งขอให้ช่วยบอกทิงเคอร์ตันว่าเธอให้กำเนิดบุตรชายแล้ว

๖. เหตุการณ์ที่ชูชุกิบอกว่าโกะโรเทียวพูดว่าทริบเบิลเป็นลูกไม่มีพ่อ โจโจซังโกรธจึงเอามิดไล่แทงโกะโร

๗. เหตุการณ์ที่ชูชุกิชวนให้ทิงเคอร์ตันดูดอกไม้ที่โจโจซังจัดไว้เพื่อต้อนรับเขา และชูชุกิเห็นเคทียืนอยู่และซำปเลสบอกว่าคือภรรยาใหม่ของทิงเคอร์ตัน ทิงเคอร์ตันสำนึกผิดเมื่อมองห้องที่เคทียู่ และซำปเลสต่อว่าเขา ทิงเคอร์ตันขอร้องให้ซำปเลสช่วยมอบเงินแก่โจโจซัง

๘. เคทียอกกับซำปเลสว่าเธอต้องการอุปการะทริบเบิล

๙. เรื่องเดิมมีเหตุการณ์ตอนที่โจโจซังฆ่าตัวตายแล้วสามีของเธอได้เข้ามาพบ โจโจซังเอามือชี้มาที่บุตรชาย สามีของเธอคุกเข่าลงที่ข้างศพ ส่วนบทละครร้องกล่าวถึงเครือฟ้าว่าฆ่าตัวตาย

และสามีของเธอมาเรียกเธอแต่เธอยังไม่ทันพบสามีเรื่องก็จบลงเสียก่อน

เรื่องอาลีบาบาก็มีการตัดเหตุการณ์จากตัวเรื่องเดิมเช่นกัน เช่น

๑. อาลีบาบาให้มอร์เกียนาฝังศพกาซิม

๒. มอร์เกียนา ไปที่ร้านขายยาเพื่อบอกว่ากาซิมเจ็บหนักและอาจตาย หากกาซิมตาย เพราะป่วยโจรจะได้ไม่สงสัย หลังจากนั้นนางไปที่ร้านตัดเสื้อเพื่อให้ช่างตัดผ้าห่อศพกาซิม

๓. อาลีบาบารับภรรยาของกาซิมเป็นภรรยาของเขา

๔. พวกโจรมาสืบความจริงและพบช่างตัดเสื้อ ภายหลังจึงทราบว่าอาลีบาบาคือผู้ที่ขโมยทรัพย์สินไป

๕. อาลีบาบากับอับดุลลาห์ร่วมกันฝังศพโจร

๖. เหตุการณ์ที่หัวหน้าโจรมาทำติดสนิทกับหลานชายของอาลีบาบาเพื่อหาทางมาฆ่าอาลีบาบา

๗. หัวหน้าโจรเสียชีวิตแล้ว อาลีบาบามาที่ถ้ำและมาเอาสมบัติอีก

การตัดเหตุการณ์จากเรื่องเดิมมิได้ทำให้เสียอรรถรสในการการอ่านและไม่มีผลกระทบต่อโครงเรื่อง นอกจากนี้ผู้ประพันธ์มีวิธีการบอกให้ผู้อ่านทราบถึงเหตุการณ์ที่ถูกตัดออกไป เช่น การตัดเหตุการณ์ที่โจรมาสืบความจริงว่าใครคือคนขโมยสมบัติและทราบว่าอาลีบาบาคือผู้ที่ขโมยสมบัติ ผู้ประพันธ์เล่าเรื่องโดยให้มอียานา สาวใช้ของอาลีบาบาซึ่งครุ่นคิดว่า

“ ชายสองคนเมื่อก็ทำกริยาชอบกล แล้วเอาช็อกมาหมายไว้ที่รื้อบ้านด้วย คงจะเป็นเครื่องหมายอะไรกันสักอย่าง ” นิ่งตรองสักครู่แล้วว่า “ จะไว้วางใจไม่ได้เผื่อจะมีเหตุขึ้น จำจะต้องเอาช็อกไปเทียวทำเครื่องหมายเหมือนกันไว้ทุกบ้าน จะได้ทำให้พวกเหล่านั้นจำไม่ได้ ให้เกิดความเข้าใจผิดกันขึ้น ”^{๓๖}

การครุ่นคิดของมอียานา ทำให้ผู้อ่านทราบเรื่องราวพวกโจรสืบจนพบว่าอาลีบาบาเป็นขโมย ดังนั้นจึงไม่ต้องกล่าวถึงเหตุการณ์ว่าโจรมาสืบความจริงจากช่างตัดเสื้อ

นอกจากนี้การตัดเหตุการณ์บางเหตุการณ์จากเรื่องเดิม อาจเป็นเพราะผู้จัดการแสดงไม่สามารถนำเหตุการณ์ตอนนั้นมาแสดงได้ เช่น การฝังศพกาซิม ดังนั้นผู้ประพันธ์จึงไม่กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้

^{๓๖} แก้วตราขุ [นามแฝง], *บทละครเรื่องอาลีบาบา* (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๖), ฉากที่ ๔ บรรทัดที่ ๖๘-๗๔.

๒. ๔. ๓ การดัดแปลงเหตุการณ์

บทละครเรื่องมีการดัดแปลงเหตุการณ์ เช่น เรื่องขรัวอินทร์ทเวคา เรื่องเดิมกล่าวถึงนายอินว่าเดิมบวชเป็นพระ และไปร่ำเรียนวิชาไสยศาสตร์ที่วัดแห่งหนึ่ง ต่อมาเมื่อมีคนทราบว่าเป็นผู้มีวิชาและมารบกวนพระอินอยู่บ่อย ๆ ท่านจึงลาสิกขา หลังจากลาสิกขาแล้วทิดอินแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ จนเป็นที่เลื่องลือไปทั่ว เช่น หายตัวได้ และเหาะเหินเดินอากาศได้ เป็นต้น ส่วนบทละครเรื่องนี้ยังคงเหตุการณ์ที่แสดงว่านายอินเป็นผู้มีวิชาอาคมอยู่ แต่มีการดัดแปลงเรื่องโดยให้ขรัวอินทเวคาไปทำเสน่ห์ให้ชายคนหนึ่ง แต่เกิดความผิดพลาดจนทำให้อาวรรณต้องตกเป็นภรรยาของดาต่าย ขรัวอินทเวคารักและสงสารอวารณจึงขอเธอแต่งงาน แต่อวารณปฏิเสธ ทำให้ขรัวอินทร์ทเวคาเสียใจมากจึงไปรบกับข้าศึกจนเสียชีวิต

การดัดแปลงเหตุการณ์นี้ทำให้มีเรื่องราวของความรักที่ไม่สมหวังของขรัวอินทร์ทเวคา มาชดเชยเรื่องราวในอดีตของขรัวอินทร์ทเวคา

เรื่องท้าวกกกนาก(เมืองลพบุรี)มีการนำความเชื่อเรื่องตำนานท้าวกกกนาก มาดัดแปลงใหม่โดยให้ความเชื่อนี้เป็นเพียงความฝันของสร้อยสุมาลี การดัดแปลงเหตุการณ์ทำให้มีเรื่องราวของความรักระหว่างสร้อยสุมาลีกับนางประจันต์

เรื่องเลื้อยคอยุทธยา(หวลให้ใจหาย) และ มิตดาชิลิเวตั่ว(ฤๅดาชเพราะรัก) มีการดัดแปลงเหตุการณ์จากประวัติศาสตร์ เรื่องเลื้อยคอยุทธยา มีการดัดแปลงเหตุการณ์จากประวัติศาสตร์ของไทย ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ช่วงเสียกรุงครั้งที่สอง ประวัติศาสตร์กล่าวถึงชาวกรุงศรีอยุธยาว่าร่วมมือกันต่อสู้กับข้าศึก และผู้ประพันธ์บทละครเรื่องนี้มาดัดแปลงเสียใหม่ โดยให้ครอบครัวหนึ่งซึ่งรักษาบ้านเมืองต้องพลัดพรากจากกัน ต่อมาบิดาและบุตรชายได้พบกัน ทั้งสองร่วมต่อสู้กับข้าศึกอย่างไม่เสียดายชีวิต

เรื่อง มิตดาชิลิเวตั่ว มีการดัดแปลงเหตุการณ์จากพระราชพงศาวดารพม่า โดยให้มีเรื่องราวของความรักระหว่างชายหญิงเข้ามาเกี่ยวข้อง เรื่องเดิมกล่าวถึงรัชสมัยของพระเจ้าธีบอมินทร์ซึ่งถูกอังกฤษคุกคามจนสูญเสียเอกราช อังกฤษเข้ามาปกครองพม่าทำให้ชาวพม่าส่วนหนึ่งไม่พอใจและร่วมมือกันต่อสู้กับทหารอังกฤษ ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงคงเหตุการณ์ตอนนี้อาไว้ และทรงดัดแปลงเหตุการณ์ว่าสงครามทำให้ครอบครัวหนึ่งต้องพลัดพรากจากกัน ภายหลังได้พบกัน แต่สามีถูกทหารพม่าฆ่าตาย การดัดแปลงเหตุการณ์ทำให้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์กลายเป็นเรื่องราวของความรักระหว่างชายหญิง

เรื่องสาวเครือฟ้า มีการดัดแปลงเหตุการณ์จากเรื่องเดิม เช่น เรื่องเดิมกล่าวถึงฟิงเคอร์ตันว่าถูกเรียกตัวกลับประเทศ หลังจากนั้นไม่นานโจโจซังก็ให้กำเนิดบุตรชาย ส่วนเรื่องสาวเครือฟ้า มีการดัดแปลงเหตุการณ์ใหม่ว่าเครือฟ้าให้กำเนิดบุตรก่อนที่ร้อยตรีพร้อมจะจากไป และอีกเหตุการณ์หนึ่งคือเรื่องเดิมกล่าวถึงเคทว่า เมื่อพบโจโจซังได้ขอโทษที่เธอเป็นต้นเหตุ

ของเรื่องราวที่เกิดขึ้น ส่วนเรื่องสาวเครือฟ้ากล่าวว่าเมื่อจำพบกับเครือฟ้าได้มีท่าทีก้าวร้าวและ ยึดยั่ว นอกจากนี้เรื่องเดิมกล่าวถึงโจโจซึ่งว่าจจะเขียนสมรสกับพิงเคอร์ตันซึ่งถึงธรรมเนียมของ ตะวันตก ส่วนเรื่องสาวเครือฟ้านั้นกล่าวถึงพิธีแต่งงานที่มีขบวนขันหมากซึ่งเป็นการใช้ธรรมเนียม แบบไทยและมีการผูกข้อมือบ่าวสาวซึ่งเป็นการใช้ธรรมเนียมแบบไทยทางภาคเหนือ การดัดแปลง นี้ทำให้สอดคล้องกับเรื่องราวของคนไทยในสมัยของผู้ประพันธ์

นอกจากนี้เรื่องตุ๊กตายอดรักมีการดัดแปลงเหตุการณ์จนแทบไม่เหลือเค้าเดิม เรื่องเดิมมี เหตุการณ์ที่แสดงถึงความรักของชายคนหนึ่งที่มีต่อเพื่อนบ้าน เมื่อทรัพย์สิ้นเสียหยาและ เขาได้รับบาดเจ็บจากไฟไหม้ ทำให้เขาคิดได้ว่าไม่ควรอีกหาเพื่อนอีก ส่วนเรื่องตุ๊กตายอดรักมี เหตุการณ์ของความรักระหว่างชายหญิง ฝ่ายหญิงปลอมตัวเป็นตุ๊กตาและฝ่ายชายมาซื้อเธอไป เมื่อทราบว่าตุ๊กตานั้นเป็นมนุษย์ เขาจึงไปสว่ขอเธอกับบิดา

บทละครร้องมีการดัดแปลงเหตุการณ์จากเรื่องเดิม ทำให้เรื่องมีความน่าสนใจ มีบาง เรื่องที่มีการดัดแปลงเหตุการณ์โดยให้มีความรักระหว่างชายหญิงเข้ามาเกี่ยวข้อง ทำให้เรื่องมีความ สนุกสนาน เบาสมอง และมีความน่ารื่นรมย์ยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังมีการดัดแปลงเหตุการณ์ให้ เหมาะสมกับเรื่องของคนไทยในสมัยของผู้ประพันธ์ด้วย

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า ผู้ประพันธ์ดัดแปลงเนื้อเรื่องเพื่อให้เหมาะสมกับการแสดง และ ใช้เป็นบทอ่านได้อย่างดีด้วย บทละครหลายเรื่องมีการดัดแปลงโดยรักษาโครงเรื่องเดิมไว้เพื่อให้ ผู้ชมได้เกิดความเพลิดเพลิน สนุกสนาน และมีบางเรื่องที่มีการดัดแปลงโครงเรื่องให้แตกต่างจาก โครงเรื่องเดิมซึ่งทำให้เรื่องมีความแปลกใหม่ ผู้ชมจะได้ชื่นชอบและอยากติดตามเรื่อง โดยเฉพาะ การดัดแปลงโครงเรื่องให้แสดงเรื่องราวของความรักระหว่างชายหญิง เพราะเรื่องราวเกี่ยวกับความ รักมีความเข้มข้นทางอารมณ์ มีการแสดงบทบาทของตัวละครที่ทำให้ผู้ชมเกิดความซาบซึ้งและ ประทับใจ

ตัวละคร

ตัวละครมีความสำคัญในแง่ที่ทำให้เกิดเรื่องราวต่าง ๆ พฤติกรรมที่ตัวละครกระทำนั้น เกิดจากอารมณ์และความรู้สึก ลักษณะนิสัย ตลอดจนสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อชีวิตของตัวละคร นอกจากนี้การสร้างภาพลักษณ์ภายในจิตใจของตัวละครก็มีส่วนต่อการสร้างปมปัญหาในเรื่องให้ มีความซับซ้อนด้วย ดังนั้นจึงนับว่าตัวละครมีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่องอย่างยิ่ง

สายทิพย์ นุกูลกิจ กล่าวถึงความหมายของตัวละครว่าคือบุคคลที่สมมติขึ้นมาเพื่อให้ กระทำพฤติกรรมในเรื่อง มีบทบาทในเรื่องหรือเป็นผู้ทำให้เรื่องเคลื่อนไหวดำเนินไปสู่จุดหมาย

ปลายทาง^{๓๓} ส่วน วินิตา คิถียนต์ กล่าวว่า “ ตัวละครหมายถึงผู้มีบทบาทในเรื่อง จะเป็นคน สัตว์ พืช สิ่งของก็ได้แต่มีความรู้สึกนึกคิดอย่างคน ”^{๓๔} ตัวละครจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ มีบทบาทในเรื่องและทำให้เรื่องดำเนินไปสู่จุดหมาย ตัวละครอาจจะเป็นคนหรือไม่ก็ได้

ตัวละครในบทละครร้องประกอบด้วยผู้คนหลายชนชั้นซึ่งจำลองมาจากชีวิตของคนไทย ในสังคมสมัยของผู้ประพันธ์ ตัวละครเหล่านั้นมีลักษณะและบทบาทที่หลากหลายจึงมีความ สมจริงและผู้อ่านเข้าถึงได้ง่าย ส่วนตัวละครที่เป็นชาวต่างชาติและที่อาศัยอยู่ในเมืองสมมติมี ลักษณะและบทบาทที่น่าสนใจ นอกจากนี้ผู้ประพันธ์มีการดัดแปลงตัวละครอีกด้วย ดังนั้น การศึกษาตัวละคร ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ลักษณะและบทบาทของตัวละคร และการดัดแปลงตัวละคร ดังนี้

๑. ลักษณะและบทบาทของตัวละคร

๑. ๑ ตัวละครที่มีลักษณะเด่นด้านรูปลักษณ์

บทละครร้องมีตัวละครเอกหญิงที่มีลักษณะเด่นในด้านรูปลักษณ์มากกว่าตัว ละครเอกชาย รูปลักษณ์ทั้งงดงามของตัวละครเอกหญิงเชิญชวนให้ตัวละครชายมาหลงรัก และ ทำให้เกิดเรื่องในแนวชิงรักหักสวาทขึ้น เช่น เรณู ในเรื่อง กินดิด เป็นคนสวยมาก ทนงและ หลวงบรรณรักษ์หลงรักเรณู ทั้งสองวางอุบายเพื่อที่จะได้เธอมาเป็นภรรยา เพลิน ในเรื่อง จันทร์ จากฟ้า เป็นคนสวยมาก พระยาแก้วเพ็ญศรีและปรีชาต่างก็หลงรักเพลิน พระยาแก้วเพ็ญศรีอยาก ได้เพลินเป็นภรรยาจึงไปขู่ขอเพลินก่อนปรีชา นวิ ในเรื่อง ใจเด็ด มีหน้าตาสวยมาก นวิรัก กับนายขวัญ หลวงพิทศอยากได้นวิเป็นภรรยาจึงสร้างเงื่อนไขเกี่ยวกับการว่าความคดีให้นายขวัญ เกษณี ในเรื่อง ชิงรู้ตัวเอง เป็นคนสวยมาก เกษณีรักอยู่กับตำรวจแต่แพรวหลงใหลในความงาม ของเกษณีจึงวางแผนแย่งเกษณีจากตำรวจ โยวันชา ในเรื่อง ญี่ปุ่นวิวหิ์โถม เป็นสาวรูปร่าง และรักกับวานายี โกมิดาหลงรักโยวันชาจึงวางแผนแย่งโยวันชาจากวานายี ประดับ ในเรื่อง ปวด เพราะปาก เป็นคนสวย ฉลาด และมีความรู้ สย่นและขุนเพชรพิชาต่างก็หลงรักประดับ ทั้งสอง คนดวลปืนกันเพื่อจะได้ประดับเป็นคู่ครอง เรไร ในเรื่อง ตั้งจิตคิดคลั่ง มีรูปร่าง มี กิริยามารยาท ดี สมัยและสมเด็จพระยาบรมมหาประทีปแก้วเสร็จฟ้าหลงรักเรไร รัชนี ในเรื่อง นางสาว

^{๓๓}สายทิพย์ นุกุลกิจ, วรรณกรรมไทยปัจจุบัน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน , ๒๕๓๙), ๑๐๔.

^{๓๔}วินิตา คิถียนต์, เอกสารประกอบการสอนวิชา ๔๑๑ ๒๑๑ การเขียนบันเทิงคดี(นครปฐม : ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐), ๑๖.

ไกรลาศมีความงามมาก กษัตริย์และอำมาตย์ของพม่าต่างก็แย่งชิงตัวเธอไปจากสามี มาลินีในเรื่อง บุปผาชาตินคร มีหน้าตาสะสวย สำเร็จและเสรีต่างก็หลงรักเธอ สำเร็จสู่ขอมาลินีและใส่ความเสรีเพื่อให้บิดายกมาลินีให้แก่เขา ศรีเวียงในเรื่อง แม่ศรีเวียง เป็นสาวเหนือที่งดงามมาก สนั่นและศิริทะเลาะกันเพราะต่างก็ต้องการตัวเธอ โรสิตาในเรื่อง โรสิตา เป็นคนสวยและมีเสน่ห์ จนทำให้เกิดการชิงรักหักสวาทระหว่างคามิโนกับบอลองโซ ปุ่นในเรื่อง สิบรู้ไม่เท่าเจ็ด มีรูปงาม พุ่มและฉายหลงรักปุ่น พุ่มออกอุบายจนได้เป็นปุ่นเป็นภรรยา และสุปียาในเรื่องอุมาปาหนัน มีหน้าตางดงาม สุปียารักอยู่กับอุมา ชำสุดินหลงใหลในความงามของสุปียาจึงไปสวาทเธอจากบิดา อุมากับชำสุดินต่อสู้กันเพราะสุปียา

ผู้ประพันธ์มักพรรณนาความงามของตัวละครหญิงว่ามีความสวยมากและเป็นที่ดึงดูดใจ เพศตรงข้าม เช่น เรื่องอุมาปาหนัน พรรณนาความงามของสุปียาว่า

(อุมา) งาม...งาม...งาม...	งามตามาเห็น งามไม่เว้นชวนมอง
งามได้สัดส่วนนวลละออง	น่าประคองเคียงชม
ราวกับเทพอุ้มสม	อ่อนแอ้นเอยกลม ตาแม่คมเป็นประกาย
แม่ฝั่งผายสมส่วน	ช่างนุ่มนวลอรชร
เอยอ่อนแอ้นแขนอ่อน	ดั่งกุญชรงามวง
น่าจะหวง น่าจะช่วงชิงชม	น่านิยมแต่งาม ^{๓๕}

เรื่องชิงชู้ตัวเอง กล่าวถึงเกษณีว่าเป็นคนสวยมาก เมื่อแพรวมาพบเธอก็หลงใหลในความงามของเธอทันที ดังความว่า

กางเหลื่อง ๑ (ลูกคู่) นายแพรวเห็น,เกษณี,ฤดีสคู่	หอมปรุง,ฟุ้งนาสา,อราร่น
ตลิ่งสวย,งวยเหงิม,เคลิ้มกมล	แทบลืมน,ลืมหัน,ลืนกลัวอา ^{๓๖}

มีข้อสังเกตว่านอกจากตัวละครเอกหญิงจะมีรูปลักษณ์ที่งดงามแล้ว ยังมีภริยามารยาทที่นุ่มนวล อ่อนหวาน มีความเป็นกุลสตรี เช่น รักนวลสงวนตัว และมีความเป็นแม่บ้านแม่เรือน

^{๓๕} จวงจันทน์ จันทรค์ณา[พรานบุรพ์], บทละครเรื่องอุมาปาหนัน(ม.ป.ท., ๒๕๑๒), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๔๓ - ๔๘.

^{๓๖} พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, บทละครเรื่องชิงชู้ตัวเอง (ม.ป.ท.,ม.ป.ป.), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๒๒ - ๒๔.

เช่น ตั้งจิตคิดคลั่ง บรรยายตัวละครชื่อเรไรว่ามีรูปงามและมีกิริยามารยาท ดังนี้

นางสาวเรไร เริ่มเร (อายุ ๒๐ ปี, รูปงาม, กิริยามารยาทดี, หรหราบัวไปทั้งตัว เปนนางเอกแท้.)^{๔๑}

เรื่องแม่เจ้าเจ้าประคุณ บรรยายว่ามณีเป็นคนสวยและมีกิริยามารยาทเรียบร้อย ดังนี้

ยิ่งพิศหน้า, หน้างาม, หวามหวานจิตร	ตางามพริ้ง, ยิ่งพิจ, จริตเสงี่ยม
แจกยี่ปุ่น, ยอหยยา, สูดหาเทียม	จีนฝรั่ง, ยังไม่เยี่ยม, เรียมเหมือนน้อง ^{๔๒}

บทละครร้องแสดงให้เห็นว่าตัวละครเอกหญิงควรมีรูปลักษณ์ที่งดงาม และมีความประพฤติดีด้วย เช่นเรื่อง กินดิบ กล่าวถึงเรณูว่าเป็นคนสวย มีความรักนวลสงวนตัวจึงไม่ยอมหนีตามชายคนรัก ดังที่ เรณู เขียนจดหมายถึงทงว่า

คุณพี่รู้ไหม เกิดเปนลูกผู้หญิง แส่ตามผู้ชาย ไปลวก ๆ นะโลกเขาดิฉัน^{๔๓}

เรื่องตุ๊กตายอดรัก กล่าวถึงขลุ่ยว่าสวยมาก มีบทบรรยายความงามของขลุ่ยว่า

หลวงวิเชียร, เวียนชม, ตุ๊กกะตา	ชื่นอร่า, ยิ้มแย้ม, แหม่นฉวี
งามแก้มเกย, เนตรคม, สมอินทรีย์	ปากเสลัม, แด้มลิ้นจี่, ไม่งามปาน ^{๔๔}

ขลุ่ยเป็นหญิงที่รักนวลสงวนตัวด้วย เธอไม่ยอมให้หลวงวิเชียรมาถูกเนื้อต้องตัว และขอให้หลวงวิเชียรให้เกียรติเธอว่า

^{๔๑}พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว[เจ้าแอง], บทละครเรื่อง ตั้งจิตคิดคลั่ง (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ๔.

^{๔๒}พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐรัฐอักษร], บทละครเรื่อง เรื่องแม่เจ้าประคุณ(พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ , ๒๔๕๒), ชุดที่๒ บรรทัดที่๔๐ -๔๒.

^{๔๓}พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [หมากพญา], บทละครเรื่อง กินดิบ(ม.ป.ท. , ๒๔๕๕), ชุดที่๑ บรรทัดที่๕๑-๕๔.

^{๔๔}พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐรัฐอักษร], บทละครเรื่อง เรื่องตุ๊กตายอดรัก(ม.ป.ท.,ม.ป.ป.) ชุดที่๒ บรรทัดที่ ๑๓๕- ๑๓๘.

เป็นลูกท่าน,ฉันไม่กล้า,สัญญาสัญญา
 อย่างสูงสิง,เกล้าเคลีย,หลงเกลี้ยกล่อม
 แม้นรักใคร่,ใช้อย่างนี้,ประณีประนอม
 อย่าพูดอ้อม,แถมปล้ำ,ทำจันทาล^{๔๕}

ตัวละครเอกหญิงที่มีรูปงามและมีความเป็นแม่บ้านแม่เรือน เช่น เรื่องสาวเครือฟ้า กล่าวถึงเครือฟ้าว่างดงามมาก ดังนี้

ลำแขนสาหร่าย ๑ เจ้างามเหลือ,เครือฟ้า,บุญพาสม ยิ่งขึ้นชม,โฉมสาว,ยิ่งฝ่าวสมร
 สวยล้ำสาว,ลาวไทย,ในดินคร ศรีนคร,เชียงใหม่,พึงได้ยศ^{๔๖}

เครือฟ้าเป็นแม่บ้านแม่เรือน เมื่อทราบว่าสามีจะกลับมาเธอได้เตรียมต้อนรับสามีอย่างไม่ให้ขาดตกบกพร่อง

นาก ในเรื่อง แม่นากพระโขนง เป็นหญิงที่มีรูปงามเช่นกัน ดังที่สามีของเธอกล่าวถึงเธอว่างามมาก ดังนี้

สรรพกิจก็ไม่คร้าน สรรพการเพื่อนบ้านช่วย มีเมียญาติสวย แล้วจะเอาอย่างไร
 ถึงปนเลขเข้าเดือน นึกก็เหมือนเทวดา แม่นากก็อย่างนางฟ้า คู่ชื่นชีวาพี่เอย ชายฯ^{๔๗}

นากมีความเป็นแม่บ้านแม่เรือน เธอดูแลปรนนิบัติสามีให้มีความสุข เช่น หุงหาอาหารไว้คอยต้อนรับสามีหลังจากทำงานเสร็จ

บทละครเรื่องส่วนใหญ่ไม่ค่อยกล่าวถึงตัวละครเอกชายว่ามีรูปงามเท่ากับการกล่าวถึงรูปลักษณะของตัวละครเอกหญิง มีเพียงบางเรื่องที่กล่าวถึงตัวละครเอกชายว่ามีรูปงามและทำให้หญิงหลายคนมาหลงรักจนเกิดความรักสามเส้าขึ้น เช่น เฉวียน ในเรื่อง จับปลาสองมือ เป็นคนมีรูปร่างหน้าตาดี เฉวียนมีคู่หมั้นแล้วและยังมีภรรยาอีก เขวง ในเรื่อง เพ็ชรน้ำเงิน เป็นคนรูปงามจึงเป็นที่สนใจของเพศตรงข้าม เช่นเดียวกับคามิโน ในเรื่อง โรสิตา มีความสง่างาม มีบุคลิก

^{๔๕}พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐรัฐอักษร], บทละครเรื่อง เรื่องตุ๊กตายอดรัก(พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๓), ชุดที่๒ บรรทัดที่ ๔๓๓- ๔๓๕.

^{๔๖}พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐรัฐอักษร], บทละครเรื่อง เรื่องสาวเครือฟ้า(ม.ป.ท. ,ม.ป.ป.), ชุดที่๑ บรรทัดที่ ๑๐๓ - ๑๐๖.

^{๔๗}พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [หมากพญา], บทละครเรื่องเรื่อง อินากพระโขนง(ม.ป.ท, ๒๔๕๕), ชุดที่๑ บรรทัดที่๔ -๕.

ดีและมีเสน่ห์ ทำให้โรสิตาและเจ้าหญิงมารินาต่างก็หลงรัก นอกจากนี้ร้อยตรีพร้อม ในเรื่องสาวเครือฟ้า มีความสง่างาม เมื่อเครือฟ้าได้พบครั้งแรกก็หลงรัก ต่อมาร้อยตรีพร้อมไปแต่งงานกับหญิงอีกคนหนึ่ง

จะเห็นว่าบทละครร้องให้ความสำคัญกับรูปร่างหน้าตาของตัวละครเอกหญิงมากกว่าตัวละครเอกชาย และสะท้อนให้เห็นค่านิยมของยุคสมัยว่าผู้หญิงที่ได้รับการยกย่องควรมีรูปร่างหน้าตาที่งดงาม มีกิริยามารยาทที่นุ่มนวลอ่อนหวาน เป็นแม่บ้านแม่เรือน และมีความประพฤติดี

๑. ๒ ตัวละครที่มีลักษณะเด่นในด้านความรู้และสติปัญญา

ลักษณะเด่นในด้านความรู้และสติปัญญามักปรากฏในตัวละครเอกชายมากกว่าตัวละครเอกหญิง ผู้ที่มีความรู้และสติปัญญาดี เช่น หลวงบรรณรักษ์ ในเรื่อง กินดิบ เจ็ดในเรื่อง กลิ่นไม้เข้าคายไม่ออก หลวงพิไชย ในเรื่อง คาราคาซัง จงกล ในเรื่อง คว้าน้ำเหลว ฟุ้งในเรื่อง ชิงไขว้วัญ พระเทียรฆมาส ในเรื่อง เลี่ยมกับเจ้อ ประหยัด ในเรื่อง ตกรูปกบ หลวงสารยักติย์ ในเรื่อง แทนที่ สยูน ในเรื่อง ปวดเพราะปาก ทนง ในเรื่อง พ่อโด้งกระยาสารท - ขี้ฉลาด แกมหยิ่ง หลวงเสน่ห็นริสร ในเรื่อง พัดด้ามจี้ว ระเบียบ ในเรื่อง พิไยกรรมกะน้ำใจ เขาวะเลิศ ในเรื่อง ร.ศ ๑๒๕ กฤษ ในเรื่อง ลมินสุเบอ และขุนสมิทธิ ในเรื่อง หุนหันพลันแล่น เป็นต้น

ผู้ประพันธ์สร้างตัวละครเอกชายให้มีความรู้และสติปัญญาเพราะสังคมในสมัยของผู้ประพันธ์นิยมยกย่องบุรุษให้เป็นผู้นำ ผู้ที่มีความรู้และสติปัญญาคิดน่าจะประสบความสำเร็จทั้งในด้านการงานและครอบครัว นอกจากนี้ตัวละครที่ศึกษาต่างประเทศสะท้อนค่านิยมแห่งยุคสมัย กล่าวคือ ในสมัยของผู้ประพันธ์นิยมส่งคนไปเรียนยังต่างประเทศ เช่น รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการให้ทุนเล่าเรียนหลวง สมัยนี้มีผู้ที่ไปศึกษาต่างประเทศและกลับมารับราชการ ผู้ที่ไปศึกษาต่างประเทศจะได้รับการยกย่องให้เป็นคนมีหน้ามีตาในสังคม

บทละครร้องมีตัวละครเอกชายที่ศึกษาต่างประเทศด้วย ได้แก่ ผู้ที่ศึกษาในยุโรป เช่น วารินทร์ ในเรื่อง แฉงคกขีวอ สุทธิรักษ์ ในเรื่อง จับด้าถลำแดง เฉวียน ในเรื่อง จับปลา สองมือ มุกดา ในเรื่อง ดันร้ายปลายดี และผู้ที่ศึกษาในประเทศญี่ปุ่น คือ เฉลา ในเรื่อง คู่ทุกข์คู่ยาก

การสร้างตัวละครให้ศึกษาต่างประเทศมีความสัมพันธ์กับแก่นเรื่องรักระหว่างชายหญิง เช่น วารินทร์ เฉวียน มุกดา และเฉลา ล้วนมีความรู้ดีและมีฐานะ จึงเป็นที่หมายปองของหญิงสาวหลายคน ทำให้ความรักมีปัญหา ส่วนสุทธิรักษ์เป็นคนมีความรู้ มีชาติตระกูล ในตอนแรก บิดาของคนรักเข้าใจผิดคิดว่าสุทธิรักษ์เป็นคนต่ำต้อยจึงจะไม่ยอมยกบุตรให้ แต่เมื่อทราบว่าเขามีความรู้ มีหน้าที่การงานดี จึงยินดีที่จะรับเขาไว้เป็นบุตรเขย

ลักษณะเด่นในด้านความรู้และสติปัญญาของตัวละครเอกชายทำให้เขามีความรุ่งเรืองในหน้าที่การงาน เช่น หลวงสารยักติย์ มีความรู้ความสามารถจนได้เป็นผู้พิพากษา และเขาวะเลิศเป็นคนมีความรู้ความสามารถจึงมีโอกาสก้าวหน้าในอาชีพนักการเมือง

ความรู้และสติปัญญาของตัวละครเอกชายทำให้สมหวังในความรักด้วย เช่น หลวงบรรณรักษ์เป็นคนฉลาดลึกซึ้ง สุขุม และมีความรู้ เขาใช้ไหวพริบและสติปัญญาที่เหนือกว่าร้อยโททง จึงทำให้ได้เรณูมาเป็นภรรยาสมดังที่ตั้งใจ ฟุ้ง เป็นคนฉลาดและเจ้าปัญญา เขาวางแผนจับบิดาของจันกะพ้อขอมขกนตรีให้แก่เขา แม้ว่าในตอนแรกบิดาของเธอจะไม่ชอบเขาก็ตาม และประหยัดเป็นคนที่มิใช่ไหวพริบดี เขาซ่อนแผนของขุนประหยัดชนะราชจนทำให้ขุนประหยัดต้องขอมจันนต่อความฉลาดของหลานและไม่แย่งชิงคนรักของหลานอีก

นอกจากนี้ผู้ที่มีความรู้ฉลาด และสุขุม มีบทบาทในการรักษาคบครองให้มั่นคงด้วย เช่น ขุนสมิทธิ เป็นคนฉลาด เมื่อทราบว่าภรรยาถูกคนรักเก่าขย่งใส่ร้าย เขาทำให้ภรรยาทราบความจริงจนภรรยาเลิกคบหากับคนรักเก่า และทงเป็นคนฉลาด ไม่เชื่อคนง่าย แม้คนรักเก่าของภรรยาจะใส่ร้ายว่าภรรยาคบชู้แต่เขาก็ไม่หลงเชื่อ ทงรักษาคบครองเอาไว้ได้

บทละครเรื่องนี้มีตัวละครเอกหญิงที่มีความรู้และมีสติปัญญาอยู่บ้างแต่ไม่มากเท่าตัวละครเอกชาย เช่น มณี ในเรื่อง กระดังงาไทย จบการศึกษาจากประเทศอเมริกา มณีมีความมั่นใจในตนเอง และแก้ปัญหาให้คนรักเมื่อทราบว่าเขาอาจติดคุกเพราะถูกใส่ความ จันกะพ้อ ในเรื่อง ชิงช้าขวัญ เป็นคนฉลาดและมีความรู้ เธอร่วมวางแผนกับฟุ้งเพื่อให้ผู้ใหญ่ให้เธอและฟุ้งคบหากัน และมณี ในเรื่องแม่เจ้าประคุณ จบการศึกษาที่ป็นัง มณีเป็นคนฉลาด มีความรู้และมั่นคงในรัก มณีเคยช่วยเหลือปรีชา ทำให้เขาซาบซึ้งในความดีและหลงรักเธอ ต่อมาปรีชาขกสมบัติให้มณี มณีจึงได้แต่งงานกับล่ายอง สอ้ง ในเรื่อง คู่ทุกข์คู่ยาก เป็นหญิงที่มีการศึกษาคดี มีความเฉลียวฉลาด เธอช่วยเหลือคนรักให้รอดพ้นจากการถูกคุมขัง

ตัวละครที่มีลักษณะเด่นในด้านความรู้และสติปัญญามีความสำคัญเพราะทำให้ผู้ชมละครเรื่องชื่นชมในความเก่งของตัวละคร เช่น ตัวละครที่ศึกษาต่างประเทศมีความเชื่อมั่นในตนเองและรู้จักแก้ปัญหา ดังนั้นการสร้างตัวละครให้เด่นในด้านความรู้และสติปัญญาจึงเป็นการสร้างมายาคติให้ผู้ชมได้คล้อยตามตัวละคร และมีความสุขชมละครด้วย

๑. ๓ ตัวละครที่มีลักษณะเด่นในด้านนิสัย

ตัวละครที่มีลักษณะเด่นในด้านนิสัย ได้แก่ ตัวละครที่มีนิสัยเจ้าชู้ มีนิสัยขี้นิ่งมีความเสียดสี มีนิสัยเอารัดเอาเปรียบ และมีนิสัยโหดร้าย ดังนี้

๑. ๓. ๑ ตัวละครที่มีนิสัยเจ้าชู้

ตัวละครที่มีนิสัยเจ้าชู้มักเป็นตัวละครชาย เช่น ร้อยตรีพร้อม ในเรื่องสาวเครือฟ้า หลวงดิ ในเรื่องจ๊ะเอ๋ หลวงโกศกร ในเรื่อง จี๊กะແหล่น เฉียน ในเรื่อง จับปลาสองมือ ชั่ววาฟ ในเรื่องผู้ชายตัวเมีย เฉลา ในเรื่อง คู่ทุกข์คู่ยาก หลวงวิไชย ในเรื่อง การาคาซัง ประจิต ในเรื่อง ฐู่ไม่ถึงจำพวกจับใจ อากร ในเรื่องแม่หัวเรือใหญ่ หลวงวิสัยรักษาศักดิ์ ในเรื่องเสน่ห์ผัวรัก และพระยาศรีวิโรจ ในเรื่อง อมพะนัม พระยาแผ้วเพ็ญศรี ในเรื่อง จันทรจากฟ้า

เป็นต้น

การที่ตัวละครชายมีนิสัยเจ้าชู้อาจเป็นเพราะสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์ยอมรับการมีภรรยามาก เช่น กฎหมายลักษณะผัวเมียให้สิทธิแก่ชายในการมีภรรยาหลายคน^{๔๘} ตัวละครหญิง เช่น วิลัย ในเรื่อง เสน่ห์ผัวรัก กล่าวถึงสามีที่มีภรรยามากว่า

วิลัย (ป๋อง)	นี่แหละชาย,ต้องเสีย,มีเมียมาก ในที่สุด,ก็ต้องงด,อดทนเอา	เพราะหาดี, ได้ยาก,มากเสียเปล่า โชคเหมาะเข้า,เมื่อไร,มีใหม่ซ้ำ ^{๔๙}

ส่วนตัวละครหญิงที่มีนิสัยเจ้าชู้มีเป็นจำนวนน้อย เช่น เจียม ในเรื่อง จั๊กเหล่เล่น มณี ในเรื่อง สมองคุณ และรำไพ ในเรื่องเย็นจริง เจียมเป็นหญิงเจ้าชู้ เมื่อเจียมพบกับสามีของลูกเลี้ยงก็ชื่นชอบอย่างออกนอกหน้า ดังความว่า

ข้างแม่สาว,ก๊วก้าว,เขยกรู้งกริ่ง หัวอกซ้ำ,ชมะนาด,ชาติชเอม	กะตุ้งกะตึง,จริตเหล่น,หน้าเป็นเหม วางโปรแกรม,หน้าเฉย,ไม่เคยมา ^{๕๐}

มณีเป็นหญิงที่มีจิตใจโลเล ผู้ทรงพระนิพนธ์ ทรงแนะนำตัวละครตัวนี้ไว้ว่า “นางสาวมณี ศุภะลักษณะ หลานลูกพี่ลูกน้องของพระกำจรงฯ นางเอก อายุ ๒๔ คีตคั่น ใจไม่มีใครซื้อ ฉลาด ช่างพูด ออกกกล้า ๆ เจ้าความคิด เชื่อตัวพอลู”^{๕๑} มณีมีคนรักแล้วแต่ไปแต่งงานกับชายอื่น เมื่อคนรักกลับมาหา มณีหวนกลับไปหาคนรักเก่า

รำไพ ในเรื่องเย็นจริง เป็นคนเจ้าชู้ รำไพมีสามีซึ่งเป็นคนดีแต่มีฐานะยากจน รำไพไปมีสามีใหม่ เธอคิดว่าเขาให้ความสุขแก่เธอได้ ผู้ประพันธ์กล่าวถึงรำไพว่า

^{๔๘} พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กฎหมายลักษณะผัวเมีย (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ๑- ๓.

^{๔๙} ประวัติ โคจกริก [แม่แก้ว] , บทละครเรื่องเรื่องเสน่ห์ผัวรัก (พระนคร : โรงพิมพ์หนังสือไทย,ม.ป.ป.), ชุดที่ ๕ บรรทัดที่ ๕๕- ๑๐๔

^{๕๐} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐอักษร], บทละครเรื่องเรื่องจ๊กเหล่เล่น(พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๓), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๗๔-๗๗.

^{๕๑} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐอักษร], บทละครเรื่องเรื่องสมองคุณ (ม.ป.ท. , ม.ป.ป.), ๓.

ไอ้หัวใจ, ไร่ไพหญิง, ยิ่งกว่าร้าย

ยอมให้จูบ, ลูกคล้ำ, ได้ตามใจ

ออเซาะชาย, ลืมลูก, ปลุกหลงไหล

ในทันใด, ผัวมาเห็น, มิเว้นมอง^{๕๒}

ตัวละครที่มีนิสัยเจ้าชู้เป็นผู้ที่สร้างความขัดแย้งซึ่งทำให้เกิดปมปัญหาในเรื่อง ตัวละครบางตัวสามารถแก้ปัญหาได้แต่ก็ต้องมีความทุกข์ใจมาก และตัวละครบางตัวต้องประสบกับความผิดหวังในชีวิต บทละครร้องสะท้อนให้เห็นว่าความเจ้าชู้เป็นเหตุให้เกิดปัญหาระหว่างคู่รัก และปัญหาภายในครอบครัว

๑. ๓. ๒ ตัวละครที่มีนิสัยจี๋หึง

ตัวละครที่มีนิสัยจี๋หึงมีทั้งตัวละครชายและหญิงและมักเป็นตัวละครที่สมรสแล้ว เช่น หลวงอำนาจ ในเรื่อง จี๋หึงถึงดี หลวงโกศกร ในเรื่อง จี๋กะเหล่น และพระพิณเดือนนการ ในเรื่อง น้ำสบบล ตัวละครทั้งสามคนหึงหวงภรรยาจนทำให้ภรรยามีความทุกข์ใจมาก ดังที่ แฝว ภรรยาของพระพิณเดือนนการดำเนินสามิของเธอบอกว่า

ยิ่งดู ๆ จี๋, ทุกฝีก้าว

คลั่งรังเกียจ, เครียดขี้, หึงดบัน

โกรธปาว ๆ, จนอินี่, ไม่มีขวัญ

ใส่อินี่, คับใจ, ไช้มารยา^{๕๓}

ตัวละครหญิงที่มีนิสัยจี๋หึงมาก เช่น เพทาย ในเรื่อง บรมะหึง สวาดิ ในเรื่อง พัดด้ามจิว และมลิ ในเรื่อง อำนาจภรรยา เพทายหึงหวงสามิจนทำให้สามิเลิกอยู่กินกับเธอ สวาดิหึงหวงสามิโดยปราศจากเหตุผล และประชดสามิด้วยการไปมีสามิใหม่ โชคดีที่ชั้นมาช่วยเหลือเสียก่อนมิฉะนั้นสามิของเธอมิอาจเลิกร้างกับเธอ นอกจากนี้มลิเป็นคนจี๋หึง ชอบจู้จิก และมักใช้อำนาจข่มสามิ มลิทำให้สามิของเธอมิแต่ความทุกข์ใจ

การสร้างตัวละครให้มีนิสัยจี๋หึงเพื่อให้สัมพันธ์กับแก่นเรื่องเกี่ยวกับความรัก และแสดงปัญหาครอบครัวว่า แม้คู่สมรสจะรักกันมากเพียงไรก็ตาม หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นคนจี๋หึงย่อมทำลายความมั่นคงของครอบครัวได้ การสร้างตัวละครที่มีนิสัยจี๋หึงจึงเป็นการสอนให้ผู้ชมได้แง่คิดในการใช้ชีวิตคู่

^{๕๒}แม่วงศ์[นามแฝง], บทละครเรื่องเรื่องเย็นจริง (พระนคร : โรงพิมพ์เพ็ญนคร, ๒๔๖๕), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๕๗-๑๐๐.

^{๕๓}พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [หมากพญา], บทละครเรื่องเรื่อง น้ำสบบล (พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๕), ชุด ๑ บรรทัดที่ ๑๒๐- ๑๒๒.

๑.๓.๓ ตัวละครที่มีความเสียสละ

ตัวละครที่มีความเสียสละ ประกอบด้วย การเสียสละเพื่อชาติ และการเสียสละเพื่อคนรัก ดังนี้

๑.๓.๓.๑ การเสียสละเพื่อชาติ

ตัวละครที่เสียสละเพื่อชาติมีทั้งตัวละครชายและหญิง ตัวละครชาย ได้แก่ ตัวละครที่เป็นทหาร และ ชาวบ้านที่มีบทบาทสำคัญในการออกรบเพื่อบ้านเมือง

ตัวละครชายที่มีความกล้าหาญและเสียสละเพื่อชาติบ้านเมือง เช่น แก้ว ใน เรื่อง น้ำใจเด็ดเดี่ยว ชาญในเรื่อง ภูหยัง (ดาบโบราณ) ศิริ ในเรื่อง แม่ศรีเวียง เจตน์ใน น้ำผึ้งรวง และพล ในเรื่องเลือดอยุธยา เป็นทหารที่ทำหน้าที่ปกป้องรักษาชาติบ้านเมืองโดยไม่เสียดายชีวิต ส่วนบุญเริง ใน เรื่อง ขวัญใจโจร ชัย ในเรื่อง เพลงเสน่ห์ และมองอึ้งบะระ ใน มิตดาขิลิจะตัว (ฤดาบ เพราะรัก) อาสาออกรบเมื่อทราบที่บ้านเมืองกำลังมีภัย ตัวละครดังกล่าวมีความกล้าหาญและเสียสละเพื่อชาติบ้านเมือง ส่วนใหญ่สัมพันธ์กับแก่นเรื่องที่แสดงถึงความรักชาติบ้านเมืองว่ามีความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด

ผู้ประพันธ์สร้างตัวละครให้มีบทบาทในด้านการเสียสละเพื่อชาติจากคำพูดและการกระทำของตัวละครชาย เช่น แก้ว กล่าวถึงความมุ่งมั่นที่จะปกป้องชาติบ้านเมืองว่า

สารถิ(แก้ว) ถ้าเช่นนั้นผมเป็นอันยอมมันจัตร์	มอบชีวิตถวายเกล้าพระเจ้าอยู่หัว
ผมไม่มีพ่อแม่เหลือแต่ตัว	จะดิษฐ์หรือลำบากยากก็ตาม
ผมจะขอต่อสู้สัจธรรมนั้น	เอาให้มันเลื่องลือฝีมือสยาม
ว่ากล้าหาญการณรงค์เกล้าสงคราม	ไม่มีความหวั่นหวาดขลาดกลัวตาย ^{๕๔}

ส่วนตัวละครเอกหญิงที่มีความกล้าหาญและเสียสละเพื่อบ้านเมือง ได้แก่ วันทนีย์ ใน เรื่อง นางแก้ว (ผู้ชนะทิศเดียว) ยอมเสียสละชีพเพื่อพิทักษ์กษัตริย์ น้อม ในเรื่องหนูจำ ศรีเวียง ใน เรื่อง แม่ศรีเวียง เป็นพยาบาลอาสาที่ช่วยเหลือทหารที่บาดเจ็บขณะออกรบ และสุสานา ในเรื่อง เมืองรักเมืองร้าง ร่วมมือกับคนรักในการสืบความลับของพวกกบฏ เพื่อช่วยเหลือเจ้าผู้ครองนคร และพิทักษ์อาณาจักรบาบิโลน

การที่ผู้ประพันธ์สร้างตัวละครให้มีความกล้าหาญและเสียสละเพื่อชาติบ้านเมืองนั้นเพื่อ

^{๕๔} พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์, บทละครเรื่องน้ำใจเด็ดเดี่ยว(พระนคร : โรงพิมพ์ไตรมิตร, ๒๔๕๓), องค์ที่ ๑๐ บรรทัดที่ ๖๑-๖๕.

แสดงความมีน้ำใจอันประเสริฐ และให้ตัวละครเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้ชม นอกจากนี้บทบาทของตัวละครในเรื่องความเสียสละช่วยปลุกใจให้เกิดความรักชาติบ้านเมืองด้วย

๑.๓.๓.๒ การเสียสละเพื่อคนรัก

การสร้างตัวละครชายและหญิงให้เสียสละเพื่อคนรักเป็นไปเพื่อแสดงอานุภาพของความรัก ตัวละครชายที่เสียสละเพื่อคนรัก เช่น สุด ในเรื่อง สุดสวดี ขอมติดคุกแทนบิดาของคนรัก ทั้งๆ ที่ไม่ได้กระทำความผิดเพราะเกรงว่าคนรักจะทุกข์ใจมากหากบิดาซึ่งชรามากแล้วต้องมาติดคุก ชีพ ในเรื่อง คนดีที่โลกลืม รักหยาดมาก ชีพไปวิ่งราวทรัพย์เพื่อหาเงินมาช่วยเหลือหยาด หลวงเซวเลขลือชาญ ในเรื่อง สนองคุณ ขอมให้สังคมประณามว่าประพฤตินไม่ดีเพื่อให้ภรรยาขอหย่า และภรรยาจะได้รอดพ้นจากข้อครหาว่าคบชู้ ปรีชา ในเรื่อง แม่เจ้าประคุณ ขอมสละทรัพย์เพื่อให้หญิงที่ตนรักได้ได้แต่งงานกับชายอื่น

ตัวละครหญิงที่เสียสละเพื่อคนรักนั้นมักเป็นการช่วยเหลือคนรักให้พ้นจากความทุกข์ เช่น การช่วยให้พ้นโทษ ได้แก่ จวี ในเรื่อง ใจเด็ด มณี ในเรื่อง กระดังงาไทย และสอึ้ง ในเรื่อง เหลืออด ขอมแต่งงานกับชายที่ไม่ได้รักเพราะหวังจะช่วยเหลือคนรักในเรื่องคติความ นอกจากนี้รสคุณธิ์ ในเรื่อง วัวงาม ขอมเป็นภรรยาของขุนเนตรนิมิต ถ้าหากเขารักษาคงดาของสามีให้หายบอด

การเสียสละเพื่อคนที่ตนรักแสดงให้เห็นอานุภาพของความรักว่ามีความยิ่งใหญ่เพราะตัวละครยอมกระทำในสิ่งที่ตนไม่ปรารถนาและทำให้ประสบกับความทุกข์ใจมาก ทั้งนี้เพื่อให้คนที่รักมีความสุขซึ่งทำให้ผู้ชมละครและผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งในความรัก

๑.๓.๔ ตัวละครที่มีลักษณะนิสัยเอารัดเอาเปรียบ

ตัวละครที่มีนิสัยชอบเอารัดเอาเปรียบมักเป็นเศรษฐีเงินกู้และพ่อค้า เช่น หลวงผดุงพานิช ในเรื่อง กระหิณกระหือรือ เป็นเศรษฐีเงินกู้ที่คิดดอกเบี้ยในราคาแพงและไม่ผ่อนผันการชำระหนี้ เมื่อยึดทรัพย์สินของลูกหนี้จึงทำให้ลูกหนี้เครียดมากจนฆ่าตัวตาย ดังที่เงินหยงคนรับใช้ของหลวงผดุงพานิช กล่าวว่า

ดอกเบ๊ขาด,คลาดวัน,กระชั้นหลุด

โศยยายผูก,ญกริบ,ขุบขิบครัน

เต็มที่สุด,หน้าไหน,ไม่ผ่อนผัน

ไม่กี่วัน,ยายผูก,ผูกคอตี^{๕๕}

^{๕๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี], บทละครเรื่องกระหิณกระหือรือ(พระนคร : โรงพิมพ์สุภาพการจำรูญ, ๒๔๕๔),ชุดที่ ๒ บรรทัดที่ ๖ -๘.

ดาทรัพย์ ในเรื่อง ชื่นได้เหม็ง เป็นเศรษฐีเงินกู้ที่เอารัดเอาเปรียบลูกหนี้เช่นกัน นอกจากนี้ยังขายสินค้าอย่างเอารัดเอาเปรียบ ดังที่ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงบรรยายว่า

เอน้ำอม,พรมยา,ให้น้ำสุม	ฟูขึ้นนืด,ผิครูป,แลสดศรี
ได้น้ำหนัก,ขึ้นอีกหนอย,อร่อยคิ	นี่แหละมี,กำไร,ใช้ปัญญา
น้ำมันก๊าด,ฉลาดนัก,ลักเจาะกัน	น้ำมันทัน,เต็มซ้ำ,ด้วยน้ำเท่า
บัคกริปปับ,ลงหีบ,ธรรมดา	ขายราคา,ถูกด้วย,รวยกำไร ^{๕๖}

ด้วยนิสัยที่เอารัดเอาเปรียบนี้ ผู้ทรงพระนิพนธ์จึงจบเรื่องด้วยการให้ดาทรัพย์ถูกผู้อื่นหลอกเอาเงินไปเป็นจำนวนมาก

นอกจากนี้ พระยามหาศักดิ์ ในเรื่อง เพ็ชรตัดเพชร เป็นคนถือยศถือศักดิ์ และถือเงินเป็นอำนาจ อีกทั้งยังเอาเปรียบผู้อื่น ดังที่ตัวละครนี้กล่าวว่า

เงินเรานี้,นี่เขาวา,เป็นอาวุธ	จริงที่สุด,ทรงอำนาจ,ร้ายกาจหนอ
เราจึงตั้ง,หวังจิตต์,คิดพะนอ	ถึงหักคอ,คนอื่นบ้าง,ก็ช่างมัน ^{๕๗}

ผู้ประพันธ์สร้างตัวละครที่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่นให้หลงคิดไปว่าตนฉลาดจึงสามารถเอารัดเอาเปรียบผู้อื่นได้ แต่ในตอนท้ายของเรื่องกลับกลายเป็นว่าถูกคนอื่นหลอก เช่น ดาทรัพย์ถูกขอลาน และพวกคัมคูนหลอกเอาเงินไปเป็นจำนวนมาก และผู้ชมละครรู้สึกขบขัน ส่วนหลวงผดุงพานิชถูกศาลตัดสินให้มีความผิดในข้อหาคิดฆ่าอาริ ตัวละครที่ชอบเอารัดเอาเปรียบเป็นตัวแทนของคนส่วนหนึ่งในสังคมที่มักเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น ดังนั้นการชมละครจึงเป็นการย้อนดูตัว และละครให้แง่คิดว่าคนเราไม่ควรเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น

๑.๓.๕ ตัวละครที่มีนิสัยโหดร้าย

บทละครเรื่องนี้มีตัวละครที่มีนิสัยโหดร้าย เช่น พระนางสุกษะลัด

^{๕๖} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐจักษ์กร], บทละครเรื่องเรื่องชื่นได้เหม็ง(พระนคร : โรงพิมพ์สุภาพการจำรูญ, ๒๔๕๒, ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๓ - ๓).

^{๕๗} พระอภัย[นามแฝง], บทละครเรื่องเรื่องเพชรตัดเพชร (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เฟื่องนคร, ๒๔๗๐), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๕-๑๒.

ในเรื่อง มหาราชวงศ์พม่า(แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์) เป็นคนมีจิตใจโหดเหี้ยมอำมหิต พระนางสั่งประหารหญิงทุกคนที่พระเจ้าสีป่อมินทร์ทรงหลงรัก และประหารเชื้อพระวงศ์ตลอดจนขุนนางที่ไม่ทำตามพระทัยของพระองค์ ดังที่พระเจ้าสีป่อมินทร์ตรัสกับพระนางว่า

เป็นไรไปนะหนาชีวาพี

โปรดมาชีวิตมนุษย์พิรุณผล

ชอบแต่กินเลือดเนื้อไอ้ยหฬือทน

เธอเป็นคนจะร้ายกลายเป็นยักษ์^{๕๔}

พระพุทธเจ้าเลื้อ ในเรื่อง พระพุทธเจ้าเลื้อ เป็นผู้มีนิสัยโหดร้ายเช่นกัน ทรงสำเร็จโทษเจ้าพระขวัญเพราะทรงเกรงว่าจะเป็นศัตรูต่อราชบัลลังก์

เฉลา ในเรื่อง คู่ทุกข์คู่ยาก มีจิตใจโหดร้าย เขามากรรยาชาวนญี่ปุ่น หลังจากที่ทราบว่าเขามีเชื้อ ต่อมาเฉลาถูกตำรวจจับ แต่สอชิงหญิงคนรักช่วยเหลือเขาให้ออกจากประเทศญี่ปุ่นได้สำเร็จ

นอกจากนี้สำเร็จ ในเรื่อง บุปผาชาตินคร แต่งบำรุงบิดาของชูศรีจนเสียชีวิตเพราะไม่พอใจที่บำรุงดำเนินเรื่องการคบหากับชูศรี และสำเร็จฆ่าเทพธิดาโรเพราะไม่พอใจที่เขาไม่สามารถบังคับให้มาลินีมาแต่งงานกับเขาได้

การสร้างตัวละครที่มีนิสัยโหดร้ายเพื่อให้ผู้ชมเห็นจุดจบของตัวละคร เช่น พระนางศุภยาลัต นางกษัตริย์ที่เคยมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างสุขสบาย แต่ท้ายที่สุดก็แทบจะไม่มีแผ่นดินให้อาศัย สำเร็จ นายทหารที่มีเกียรติในสังคมกลายเป็นนักโทษต้องคดีและถูกเสริยิงเสียชีวิต ส่วนพระพุทธเจ้าเลื้อนั้นแม้จะไม่ได้รับผลจากการกระทำของตน แต่ผู้ชมจะเกิดความรู้สึกสะเทือนอารมณ์ที่เห็นเด็กผู้ไร้เดียงสาต้องถูกฆ่าตายอย่างโหดร้ายทารุณ และการสิ้นพระชนม์ของเจ้าพระขวัญทำให้พระราชบิดาและพระราชมารดาทรงโศกเศร้าเสียพระทัยมาก ความโหดร้ายของพระพุทธเจ้าเลื้อแสดงให้เห็นว่าการได้มาซึ่งอำนาจโดยปราศจากเมตตาธรรมนั้นนำความทุกข์และความสูญเสียอันยิ่งใหญ่ให้แก่ผู้อื่น

สรุปว่าการสร้างตัวละครให้มีลักษณะและบทบาทดังกล่าวเพื่อเสนอแก่นของเรื่องให้เห็นอย่างชัดเจน ละครเรื่องมีเรื่องราวที่เน้นความรักซึ่งให้ความรื่นรมย์และไม่ใช่ละครที่เน้นความตลกขบขัน ผู้ชมไม่นิยมชมตัวละครที่มีความอัปลักขณ์ แต่ต้องการชมความงดงามของตัวละครมากกว่า ดังนั้นจึงมีตัวละครเอกหญิงที่มีรูปลักษณ์ที่งดงามเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ตัวละครเอกชายที่มีความรู้และสติปัญญาทำให้ผู้ชมรู้สึกชื่นชมด้วย

^{๕๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐอักษร], บทละครเรื่องมหาราชวงศ์พม่า (แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์), ชุดที่ ๕ บรรทัดที่ ๑๑๘ - ๑๑๙.

บทละครต้องมีตัวละครที่เสียสละเพื่อชาติบ้านเมืองเพราะผู้ประพันธ์ต้องการให้ตัวละครสั่งสอนหรือชี้แนะให้คนได้เสียสละเพื่อส่วนรวม และมีตัวละครที่เสียสละเพื่อคนรักซึ่งทำให้เกิดความซาบซึ้งในความดีของตัวละครนั้น ลักษณะและบทบาทของตัวละครทำให้เกิดเหตุการณ์ที่สร้างความประทับใจได้ดี

ส่วนตัวละครที่มีลักษณะนิสัยชอบเอารัดเอาเปรียบ ใจคอโหดร้ายและจี๋เหี้ยนั้น เป็นการแสดงลักษณะนิสัยในด้านไม่ดีของมนุษย์และไม่สมควรนำมาเป็นเยี่ยงอย่าง

กล่าวได้ว่าบทละครต้องมีหน้าที่สำคัญคือให้ความรื่นรมย์แก่ผู้ชมและผู้อ่าน เชิญชวนหรือสั่งสอน หรือชี้แนะให้คนเกิดความชื่นชมในตัวละครที่กระทำดี ผู้ชมเกิดความสุขในขณะที่เดียวกันก็ได้แฉกและคติสอนใจด้วย

๒. การดัดแปลงตัวละคร

การดัดแปลงตัวละครมีในบทละครที่มีโครงเรื่องมาจากเรื่องเดิม การดัดแปลงนี้ได้แก่ การเพิ่มตัวละคร การตัดตัวละคร การปรับบทบาทของตัวละคร และการปรับตัวละครต่างชาติให้เป็นตัวละครไทย มีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ การเพิ่มตัวละคร

บทละครร้องมีการเพิ่มตัวละครทั้งตัวละครเอกและตัวละครประกอบ เรื่องที่มีการเพิ่มตัวละครเอก เช่น เรื่องขรรค์อินทร์เทวดา เพิ่มตัวละครชื่ออวรณ์ซึ่งเป็นผู้ที่ขรรค์อินทร์เทวดาหลงรัก และ เรื่องตุ๊กตาขอรักเพิ่มตัวละครชื่อหลวงวิเชียร และชแล่ม เรื่องท้าวกกกนาก(เมืองลพบุรี) เพิ่มตัวละครชื่อสร้อยสุมาลี เรื่อง มิตดาชิลิระตัว(ฤๅตยาเพราะรัก) เพิ่มตัวละครชื่อมิ่งอึ้งบะระ และมะชอย และเรื่องเลื้อยคชยุธา(หวลให้ใจหาย) เพิ่มตัวละครชื่อ พลตัวละครที่เพิ่มขึ้นมาส่วนมีบทบาทสำคัญในเรื่อง

เรื่องที่มีการเพิ่มตัวละครประกอบ เช่น เรื่องขรรค์อินทร์เทวดา เพิ่มตัวละครชื่อตำรายและตาต่าย ตำรายเป็นผู้ที่มาบอกให้ขรรค์อินทร์เทวดาทำเสน่ห์เพื่อให้อวรณ์หลงรักเขา และขรรค์อินทร์เทวดายอมตกลงทำตามตำรายขอ ส่วนตาต่ายเป็นผู้ที่ได้อวรณ์เป็นภรรยาเพราะกินหมากเสน่ห์เข้าไป อวรณ์ไม่ยอมแต่งงานกับขรรค์อินทร์เทวดาเพราะตนเป็นภรรยาของตาต่าย เรื่องท้าวกกกนาก(เมืองลพบุรี) เพิ่มตัวละครชื่ออินซึ่งเป็นผู้ที่ทำให้ทราบว่าสร้อยสุมาลีเป็นคนสติไม่ดี เรื่องมหาราชวงศ์พม่า(แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์) เพิ่มตัวละครชื่อมะชวยชาและมะชวยญา ซึ่งเป็นผู้ที่พระเจ้าสีป่อมินทร์ทรงมีพระทัยสนิทสนมหา และเพิ่มตัวละครชื่อมองชูชอกกับพระนางงวยบัว ทั้งสองคนรักกัน แต่พระนางสุกษะลัดทรงต้องการให้พระนางงวยบัวเป็นพระชายาของพระเจ้าสีป่อมินทร์ จึงทรงประหารบุคคลทั้งสอง เรื่องมิตดาชิลิระตัว(ฤๅตยาเพราะรัก)เพิ่มตัวละครชื่อมองโพนด ซึ่งเป็นสามีใหม่ของมะชอย เรื่องราชพงษาวดารจีน ยุค สามก๊ก ตอน

ตั้งโต๊ะหลงกลนางเดียวเขียน เพิ่มตัวละครที่เป็นสาวใช้ของตั้งโต๊ะ เรื่องอินากพระโขนงเพิ่มตัวละครชื่อขวี่เต๊ะ ซึ่งคิดจะปราบวิญญาณของนางนาก แต่ก็ถูกนางนากสำแดงตนเป็นหญิงสาวสวยมายั่วชวน เรื่องราชพงษาวดารพม่า ยุคราชชาติฤทธิ์ ตอน พิศพม่าหึง เพิ่มครอบครัวของนางกายที่มาแสดงความโศกเศร้าเมื่อทราบว่านางกายจะถูกประหารชีวิต

๒.๒ การตัดตัวละคร

บทละครเรื่องมีการตัดตัวละครประกอบ เช่น เรื่องขบถธรรมเถียร เรื่องเดิมกล่าวถึงพระเพทราชาว่าเมื่อทรงทราบว่ธรรมเถียรก่อกบฏ พระองค์ทรงให้มหาดเล็กไปเชิญพระแสงขอพลพายเพื่อทรงใช้ในการสู้รบ และพระเพทราชาทรงสั่งให้ประหารชีวิตธรรมเถียร แต่ในบทละครเรื่องไม่ได้กล่าวถึงพระเพทราชา

เรื่องกระเหียนกระหือรือมีการตัดตัวละคร เช่น (โซละโน) (Solanio) สหายของอันโตนิโอ และบัสซานิโอ เลโอนาร์โด (Leonardo) คนรับใช้ของบัสซานิโอ สเตฟาโน (Stephano) คนรับใช้ของปอร์เซีย เจ้ามออคโค (The Prince of Morocco) ผู้ปรารถนานางปอร์เซียเป็นชายา เจ้าอาร์ระคอน (The Prince of Aragon) ผู้ปรารถนานางปอร์เซียเป็นชายา ตูบาล (Tubal) ยิวสหายของไซล๊อค ดาเผ่ากอบโบ (old Gobbo) คนส่งสารให้ปอร์เซีย (A Messenger) ตัวละครเหล่านี้เป็นเพียงตัวประกอบซึ่งไม่มีบทบาทสำคัญในเรื่อง ดังนั้นผู้ทรงพระนิพนธ์จึงทรงตัดตัวละครเหล่านี้ออกไป และเรื่องอาลิบามีการตัดตัวละครที่ชื่อมุสตาฟา (ช่างตัดเสื้อ) และอับลลลา เด็กชายที่เป็นทาสของอาลิบาบา

๒.๓ การปรับบทบาทของตัวละคร

การปรับบทบาทของตัวละคร ได้แก่ การเพิ่มบทบาทของตัวละคร และการลดบทบาทของตัวละคร ดังนี้

๒.๓.๑ การเพิ่มบทบาทตัวละคร

การเพิ่มบทบาทของตัวละครเอกมีในเรื่องมหาราชวงศ์พม่า (แผ่นดินพระเจ้าสิปโปมินทร์) เรื่องเดิมกล่าวถึงพระเจ้าธิบอว่าเป็นกษัตริย์ที่อ่อนแอ ไม่ใส่ใจพระทัยในการบริหารบ้านเมือง ทรงตกอยู่ใต้อำนาจของพระนางสุกษะลัคพระมเหสี นอกจากนี้พระเจ้าธิบอยังฝักใฝ่ในกามคุณและไม่รักใคร่อย่างจริงจังด้วย ด้วย ดังนั้นภาพของพระเจ้าธิบอที่ปรากฏแก่ผู้อ่านจึงเป็นไปในด้านลบเสียเป็นส่วนใหญ่ แต่เมื่อมีการดัดแปลงมาเป็นบทละครเรื่อง ภาพของพระเจ้าธิบอหรือสิปโปมินทร์มิได้ปรากฏเพียงแง่ลบเท่านั้น หากแต่ยังปรากฏภาพในแง่บวกด้วย ซึ่งภาพในแง่บวกนี้เกิดจากการเพิ่มบทบาทของพระเจ้าสิปโปมินทร์ให้เป็นชายหนุ่มผู้นำสงสาร และมีจิตเมตตาต่อผู้อื่น พระองค์ทรงมีความรักที่แท้จริงกับมะเนนซีปัน ทรงปกป้องนางแต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ ดังความที่พระองค์ทรงขอร้องพระนางสุกษะลัคว่า

ที่ผิคน้องรักประทานโทษ

เพราะเอ็นดูหนูนี้พี่จึงเกณฑ์

ควรจะโกรธลับหลอกปานออกเขน

อย่าผูกเวรเนนซีพี่ผิเอง^{๕๕}

นอกจากนี้บทละครร้องมีการเพิ่มบทบาทของพระเจ้าสีป่อมินทร์ให้เป็นคนอ่อนแอ ทรง
ตกอยู่ใต้อำนาจของพระมเหสี ดังความว่า

จอมพม่าทำขยาคนไม่อาจขัด

(ศุภยาลัต) เสียทหารเร็วลีหาวาย่าบ้องแบว

ศุภยาลัตบัญชาอย่างกล้าแก้ว

เอาไปฆ่าอย่าเผวพระโองการ^{๖๐}

พระราชพงสาวดารพม่ากล่าวถึงพระนางศุภยาลัตว่าเป็นหญิงที่มีจิตใจเหี้ยมโหด ทรง
หลงอำนาจและไม่รักบ้านเมือง และไม่กล่าวถึงพระนางว่าสำนึกผิด ทรงกระแสดงเท่านั้น ความว่า

เมื่อมาถึงท้องพระโรงใหญ่ตรงพระมหาปราสาททอง พระเจ้าสีป่อมินทร์หยุดสะท้อนพระทัย
พระมเหสีราชมารดาและพระอรรคชาย ต่างทรงพระกรแสงชัก ๆ ทรวดพระกายขอบลงกราบ
ถวายบังคมลา พระบาทเมณฑมณฑมหาราชบรมบพิตรแล้วก็ฝืนพระหฤทัยค่อยเลื่อนองค์ลงคั่น
บันไดหาดใหญ่^{๖๑}

บทละครร้องมีการเพิ่มบทบาทของพระนางศุภยาลัตว่า พระองค์ทรงระลึกถึงความชั่ว
ที่ทรงกระทำไว้จนทำให้บ้านเมืองล่มสลาย ดังนี้

โอ้เมณฑองค์บพิตรบิดุเรศ

นิมิตมณฑเลเสถียรมนเทียรปรางค์

เกลิงชาติเอกราชอำนาจใหญ่

พระเกิดเกศฝังปลุกลูกทุกอย่าง

๒๖ ศกสร้างสถาวร

ผดุงไพร่ฟ้าสุโขสโมสร

^{๕๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐรัฐอักษร], พระราช
พงสาวดารพม่า (แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์) ชุดที่ ๔ องค์กรที่ ๔ บรรทัดที่ ๕๕-๕๖.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, ชุดที่ ๔ องค์กรที่ ๔ บรรทัดที่ ๑๐๑ - ๑๐๔.

^{๖๑} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, พระราชพงสาวดารพม่า, เล่ม ๔
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕), ๒๔.

ศุภยะลัดขัฒยะกะลัมพร
 ข้าล้าชาติเอะกราชโ้อชาติเอีย
 พระสืป้อพ่อถวัลย์คู่บรรโลม

ล้างนกร ล้างวงศ์ ล้างองค์ไทรม
 พม่าเคยแก่ล้าศึกเหี้ยมอีกโหม
 จะลัมโครมโถมภัยเพราะใครทำ^{๖๒}

นอกจากนี้มีการเพิ่มบทบาทของพระนางศุภยะลัดว่า ทรงหึงหวงหญิงทุกคนที่พระเจ้า
 สืป้อมินทร์ทรงสนพระทัย และทรงเลือกหาหญิงมาเป็นสนมของพระเจ้าสืบเชื้อเพราะทรงต้องการเอา
 พระทัยพระสวามี แต่เมื่อทรงมีความหึงหวงและริษยา ทรงกำจัดหญิงเหล่านั้นเสีย

เรื่องราชาธิราช ตอน มะสะลุมครองเมือง มีการเพิ่มบทเกี่ยวพาราสีของมะสะลุมที่มีต่อ
 นางเกษราอีกด้วย การเพิ่มบทรักของตัวละครทั้งสองทำให้เนื้อเรื่องมีความสนุกสนานมากยิ่งขึ้น
 เพราะรสรักเป็นรสหนึ่งที่สร้างอารมณ์สุนทรีย์ให้แก่ผู้อ่าน ดังความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงการเกี่ยว
 พาราสีของมะสะลุมที่มีต่อนางเกษราว่า

(นครอินทร์) แสนเอะแสนสวาคี, พระเจ้ากรุง,หงษา,โปรดปรานี ฝากชีวิต,สนิททวัญ,จนวันตาย	เป็นบุญวาสนาเชิญ,อย่าเมินหนี ประทานพี่,สมสู่,เป็นคู่ครอง มิขอหน่าย,น้องนาง,ให้หมาง หมอง
สารพัด,สมบัติ,ประทาน,ศฤงฆารครอง มัวอายเมียง,เที่ยงคืน,ดึกคืนแล้ว	ขอมอบน้อง,ทุกสิ่ง,จริงใจลง เชิญน้องแก้ว,เข้านอน,อย่างอน ง่วง
แม่นอนนอน,นอนอรุรา,พูดกลาง ๐ (เกษรา) น้ำเอียนน้ำถ้อย	คนจะล่วง,ดิฉัน,พูดนิทา(มอญ ช่างหยดข้อย,เพราะพริ้ง,จริงๆ หนา
ถึงจากบาท,โปรดพระราช,ทานมา ขอมอบกาย,ตายจาก,ฝากชีวิต จะจงใจ,จงรัก,ภักดี	ให้ตกเปน,ชaya,อย่ายahi รักเปนมิตร,อุปถัมภ์,เปนน้องพี่ แม้นปรานี,แล้วอย่าทำ,ให้เข้าใจ ^{๖๓}

^{๖๒}พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐจักษ์อักษร], พระราช
 พงสาวดารพม่า (แผ่นดินพระเจ้าสืป้อมินทร์) ชุดที่ ๑๐ องค์กรที่ ๔ บรรทัดที่ ๔๑-๔๖.

^{๖๓}พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี], บทละครเรื่อง
 ราชาธิราชตอนมะสะลุมครองเมือง , ชุดที่ ๔ บรรทัดที่ ๑๐๗-๑๒๑.

นอกจากนี้เรื่องเดิมกล่าวถึงนางเกษราเพียงเล็กน้อย กล่าวคือ นางเป็นหญิงที่พระเจ้าราชาธิราชทรงพระราชทานให้แก่มะละลุม ดังในหนังสือราชาธิราชตอนแต่งตั้งมะละลุมเป็นสมิงนครอินทร์ ได้กล่าวถึงนางผู้นี้เพียงสั้น ๆ ว่า “ พระเจ้าราชาธิราชทรงพระราชทานนางเกษราให้มะละลุม เมื่อมะละลุมเห็นนางเกษราอุปงามกับนางบำเรอนั่งเฝ้ารักษาอยู่ดั่งนั้นก็ตกใจ ” แต่ในบทละครเรื่องมีการกล่าวถึงบทบาทของนางเกษราว่าไม่ยอมเป็นภรรยาของมะละลุม นางต้องการอยู่รับใช้พระเจ้าราชาธิราช และมีการกล่าวถึงนางเกษราว่าเป็นหญิงอุปงาม และเป็นนางข้าหลวงที่มีความรักดีต่อพระเจ้าราชาธิราชเป็นอย่างมาก มีความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงนางเกษราว่าไม่ยอมเป็นภรรยาของมะละลุม และนางต้องการอยู่รับใช้พระเจ้าราชาธิราชซึ่งแสดงถึงความรักดีของนางเกษราที่มีต่อพระมหากษัตริย์ ดังบทร้องของพระเจ้าราชาธิราชกับนางเกษราว่า

มอญอ้อยอิ่ง๑ (เกษรา ทูลเอ่ยทูลเกษ)	โปรดสังเวช,เกษรา,เกิดข้าเก่า
มิอยากคลาด,บาทประถัมภ์,ทุกคำเข้า	พึงพระเดช,ปกเกล้า,นิรันดร
ถึงได้เป็น,ท่านผู้หญิง,หยิ่งพยศ	อัปประยศ,แสงยจิต,ผิดกว่าก่อน
เหมือนเป็นหงษ์,แล้วจะหลง,อยู่ดงคร	นับจะร้อน,ทอนขวัญ,จนวันตาย
(ราชา) แม้นรักข้า,นับประสา,ปิจจามิตร	ถวายเป็นชีวิต,ออกรบ,ไม่หลบภัย
นี้แต่เพียง,เลี้ยงทหาร,เชียวชาญชาย	เปนกำลัง,ยังหน้า,เปี่ยงบายเบน
(เกษรา) แม้นไม่ทรง,กรุณา,ฆ่าเสียเถิด	ชาติหน้าเกิด,รองบาท,เปิดเถวนทร์
(ราชา) อย่าแสร้งอน,ละอ่อนอำ,ก่อกรรมเวร	อยากเป็นเดน,มรณา,กล้าต่อแย ^{๖๔}

จะเห็นได้ว่าการเพิ่มบทบาทของนางเกษราทำให้เห็นว่านางเป็นหญิงที่รักนวลสงวนตัว และมีความจงรักภักดีต่อเจ้านายด้วย การเพิ่มบทบาทของนางนี้ตรงกับ “ การสร้างตัวละครเอกฝ่ายหญิงในวรรณคดีแบบฉบับของไทยจะเน้นเรื่องความงามเป็นประการสำคัญ นอกจากสวยแล้วจะต้องมีความประพฤติดี รักนวลสงวนตัว เชื่อฟังและซื่อสัตย์ต่อสามี...”^{๖๕}

^{๖๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี], บทละครเรื่องราชาธิราชตอนมะละลุมครองเมือง, ชุดที่ ๔ บรรทัดที่ ๒๖- ๒๘.

^{๖๕} ธนรัชต์ ศิริสวัสดิ์ “แนวการวิจารณ์วรรณคดีแบบฉบับ ” ใน ภาษาไทย ๗ : วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, ๒๕๓๐), ๕๑๔.

เรื่องราชพงสาวดารจีน ยุค สามก๊ก ตอน ตั้งโต๊ะหลงกลนางเดียวเขียน มีการเพิ่มบทบาทของนางเดียวเขียนที่เสริมทำจริตมารยาให้มีมากยิ่งขึ้น เรื่องเดิมกล่าวถึงการใช้จริตของนางเดียวเขียนเพื่อยั่วยุตตั้งโต๊ะกับลิโป้ให้ผิดใจกันว่า

...แต่นางเดียวเขียนนั้นต้นก่อนตั้งโต๊ะ ลูกขึ้นล้างหน้าอยู่ พอแลเห็นเงาเข้ามาตรงหน้าต่างก็เย้มออกไปเห็นลิโป้นางเดียวเขียนทำเป็นร้องไห้ แล้วเอาผ้าเช็ดหน้าเช็ดน้ำตา ลิโป้เห็นดังนั้นก็อึ้งมีน้ำใจโกรธตั้งโต๊ะ จึงเดินกลับออกไป^{๖๖}

ส่วนบทละครเรื่องได้มีการเพิ่มบทบาทของนางเดียวเขียนให้มีจิตตริยามากยิ่งขึ้นดังนี้

...เสียงฝีเท้ากึก ๆ ก็นึกรู้ว่าคงเป็นลิโป้ โผล่ออกมาดู พอเห็นก็ทำร้องไห้ ท้อแท้เอาผ้าเช็ดหน้าปิดหน้ากระแทก ฟัดเนื้อฟัดตัวเข้าไปเจอเขตกตั้งโต๊ะแล้ว พอตั่งโต๊ะพลิกตัวลิโป้มีล็กกอดจูบ ครั้นลิโป้เหลียวมากก็ทำโกรธแล้วตั้งโต๊ะแล้วร้องไห้ ลิโป้โกรธเต็มแก่ทนอยู่ไม่ไหวก็เดินกลับออกไป^{๖๗}

การเพิ่มบทบาทของนางเดียวเขียนที่ยั่วยุให้ลิโป้โกรธแล้วตั้งโต๊ะมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะ “ การเจอเขตกตั้งโต๊ะ ” เป็นการแสดงว่านางรังเกียจตั้งโต๊ะมาก และแสดงจริตมารยาของนางเดียวเขียนให้มากกว่าเดิม

เรื่อง สาวเครือฟ้า มีการเพิ่มบทบาทของเครือฟ้าว่าได้คร่ำครวญ และแสดงอาการกิริยาที่ชวนให้ผู้อ่านรู้สึกเวทนาสงสารเป็นอย่างยิ่งเมื่อทราบว่าสามีมีภรรยาใหม่ เรื่องเดิมไม่ได้กล่าวถึงการคร่ำครวญของโจโจซึ่งมากนัก ดังความว่า

(สะอื้นพลางอุ้มลูกไปนั่งลงบนม้าเตี้ย จับให้หันหน้าไปทางซ้าย แล้วหยิบธงอเมริกันกับตุ๊กตาใส่ในมือและปล่อยให้เล่น ในขณะที่นางเอาผ้ามาผูกตาให้ ครั้นแล้วด้วยสายตายังจ้องตรงอยู่ที่ลูก บัดเตอร์ฟลายคว้ามิดพลางเดินหายเข้าไปข้างหลังจากพับ เสียงมิดตกลงกับพื้น แล้วแพรขาวผืนใหญ่ที่พาอยู่บนฉาก ก็ถูกกระชากหายไป บัดเตอร์ฟลายกระเสือกกระสนออกมาจากข้างหลังจากแพรขาวผืนนั้นพันอยู่รอบคอ แต่ทว่าเปื้อนเลือด แดงฉานไป บัดเตอร์ฟลายคลานทรนทรายเข้าไปกอดลูก

^{๖๖} กรมศิลปากร, ตำนานเรื่องสามก๊ก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพรวพิตยา, ม.ป.ป), ๑๓๔-๑๓๕

^{๖๗} พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [เหม็งกุ่มนุ่น], บทละครเรื่องสามก๊กตอนตั้งโต๊ะหลงกลนางเดียวเขียน (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ตอนที่ ๕ บรรทัดที่ ๔๘-๕๔.

แล้วก็หมดแรงฟูบอยู่กับพื้น ทันใดนั้นได้ยินเสียงพิงเคอร์ตันตะโกนเรียกชื่อแบตเตอรี่ฟลายอยู่ข้างนอก)

เสียงพิงเคอร์ตัน

แบตเตอรี่ฟลาย !

(ประตูด้านขวาเปิดออกโดยแรง พิงเคอร์ตันกับกงสุลถลันเข้ามาถึงตัวแบตเตอรี่ฟลาย ผู้ซึ่งยกมือขึ้นไปที่ถูกแล้วก็ขาดใจ พิงเคอร์ตันคุกเข่าลงที่ศพ กงสุลตรงเข้าไปอุ้มเด็กกอดไว้พลางสะอื้น)^{๖๔}

บทละครเรื่องนี้มีการพรรณนาความรู้สึกของเรือฟ้า และแสดงอารมณ์โศกเศร้าเสียใจ และแค้นใจไว้อย่างแจ่มชัด ดังความว่า

...พี่มีดชา, โปรดพา, เรือฟ้าหนี

พิลาบรรบ, จบคำ, เจ้ารำพรรณ

เหลียวซ้าย, แลขวา, ผาวัง

พี่พร้อมจำ, เรือฟ้า, ลาแล้วน้อ

จากโลกนี้, นิราศผู้, ผู้สวรรค์

มือเจ้าสั้น, กำมิด, จะกรีดคอ

เหมือนผีสิง, เสียใจ, น่าใจฝ่อ

ปากพูดจ้อ, ตาก็จ้อง, เข้าห้องใน ฯ คำ

ทยอยโอด

ถ้ำลาวเล็ก ๑ พอคอเหวอะ, มิดเลอะ, เลือดตกเปรี้ยว

แค้นก็แค้น, รักก็รัก, สดักใจ

โลหิตไหล, ภายสั้น, อยู่รัก ๆ

หน้ามีดหวัง, จวนจะถึง, ทวาร

ก็แว่วเสียง, ฝัวเรียก, สำเนียงได้

เหลืออาลัย, แล้วคลาน, ชานออกมา

เหงื่อซิก ๆ เซชวน, กำศัญหา

สาวเรือฟ้า, สิ้นชีวาตม์, ขาดใจเอ๋ย^{๖๕}

เรื่องอินากพระโขนง มีการเพิ่มบทบาทของนางนากและนายมาก เรื่องเดิมกล่าวถึงนางนากและนายมากว่าเป็นสามีภรรยากัน แต่ไม่ได้กล่าวถึงบทบาทของทั้งสองที่มีต่อครอบครัวและเพื่อนบ้าน บทละครเรื่องนี้มีการเพิ่มบทบาทของนายมากให้มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ และมีน้ำใจต่อเพื่อนบ้าน ส่วนนางนากเป็นภรรยาที่รักและปรนนิบัติสามี หึงหวงสามี และไม่กลัวใครด้วย

นอกจากนี้เรื่องอาลีบาบา ได้มีการเพิ่มเติมบทบาทของอาลีบาบา เรื่องเดิมกล่าวถึง

^{๖๔}จาโคโม ปุซซินี, มอดามแบตเตอรี่ฟลาย, แปลโดย คุณภูมิมาลา[นามแฝง] (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณุสกา, ๒๕๐๕), องค์ที่ ๒ ตอนที่ ๒ บรรทัดที่ ๒๗๕ - ๒๘๓.

^{๖๕}พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐรัฐอักษร], บทละครเรื่องเรือสาวเรือฟ้า, ชุดที่ ๔ บรรทัดที่ ๓๑๓ - ๓๑๘.

อาลีบาบาว่าเป็นชายตัดฟันที่มีฐานะยากจน แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่าเขาเป็นคนที่ดีต่อผู้อื่น แต่ในบทละครร้องกล่าวถึงอาลีบาบาว่าเป็นคนน่าสงสาร เขาอธิษฐานต่อพระเจ้าเพื่อให้ทรงปลดเปลื้องความทุกข์ และอธิษฐานขอให้พระเจ้าทรงคุ้มครองประชาชนทั่วไปให้มีความสุขด้วย

ในส่วนของการเพิ่มบทบาทของตัวละครประกอบ เรื่อง พระพุทธเจ้าเสื่อ มีการเพิ่มบทบาทของพระรามเดโช เรื่องเดิมกล่าวถึงพระยารามเดโชว่าไม่ยอมสวามิภักดิ์ต่อพระเพทราชา และคิดกอบกู้ราชวงศ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่ก็กระทำไม่สำเร็จ ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าเสื่อขึ้นครองราชย์ก็ไม่ได้กล่าวถึงบทบาทของพระยารามเดโชอีก ส่วนบทละครร้องนั้นมีการเพิ่มบทบาทของพระรามเดโชว่าเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อพระพุทธเจ้าเสื่อ พระพุทธเจ้าเสื่อทรงเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระรามเดโชจงรักภักดีต่อสมเด็จพระนารายณ์มากจึงยินดีที่จะสวามิภักดิ์ต่อพระพุทธเจ้าเสื่อ

เรื่องมหาราชวงศ์พม่า (แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์) มีการเพิ่มบทบาทของพระสนมเอก เรื่องเดิมกล่าวถึงมิจิงคญี่ว่าเป็นหลานสาวของขุนนางชื่อขัมปัตหฺนุญ นางผู้นี้มีรูปงามและเป็นพระพี่เลี้ยงของพระราชกุมารี พระเจ้าธิบอทรงหลงใหลนางแต่ภายหลังเมื่อพระนางศุภยาลัตตทรงทราบว่าพระเจ้าธิบอหลงใหลมิจิงคญี่จึงใส่ความว่านางทำเสน่ห์ให้พระเจ้าธิบอ พระเจ้าธิบอจึงทรงสั่งประหารชีวิตของนางเสีย บทละครร้องมีการเปลี่ยนชื่อตัวละครเป็นมะเนนชีปัน ธิดาของขุนนางชื่อ เกนนีหฺนุญ และมีการเพิ่มบทบาทของนางว่า เมื่อบิดาของนางนำนางมาถวายพระเจ้าสีป่อมินทร์ มะเนนชีปันปลอมตนเป็นมหาดเล็ก พระเจ้าสีป่อมินทร์ลอบมาหานางจนพระนางศุภยาลัตตทรงจับได้ ทรงสั่งให้ประหารชีวิตนางเสีย มะเนนชีปันหวาดกลัวพระนางศุภยาลัตตมาก

เรื่องราชพงศาวดารพม่า ยุค ราชธิฤทธิ์ ดอนพิศพม่าหิง มีการเพิ่มบทบาทของพระเจ้าฝรั่งมังศรีว่า ทรงแสดงความรักต่อพระนางมั่งคะเทวียอย่างยิ่ง ดังบทร้องต่อไปนี้

พม่าสรวล ๑ (ฝรั่ง)	แม่นี่น่อง, พี่ก็หมอง, ฤดีค้ม	มิรู้ลืม, รลึกรัก, จนดักษัย
	บุญประสรบ, พบนาง, เหมือนอย่างใจ	พี่ได้ใจ, ในแคว้น, แม้นไม่มี
	(มั่งคะเทวี) แม่น้ำน้อย, ลอยโลก, กรมโสกหา	มิชีวา, มิลาร้าง, ขนางหนี
	ขอมุ่งปอง, มาฉลอง, ฝ่าธุลี	ในชาตินี้, ที่ประสงค์, พระองค์
		เดียว
(ฝรั่ง)	ตั้งแต่นี้, พี่จะขอ, พบน้อง	นางทั้งผอง, อื่นอื่อก, ไม่นึก
		เหลียว
	ยามเจ้าหาย, ทูรายหา, อูราเขียว	รู้ศึกเปลี่ยน, พระมณเฑียร, เจียน

เป็นไพร่^{๑๐}

เรื่องอาลีบาบา มีการเพิ่มบทบาทของอาลีदारว่าเป็นคนรักของมอียานา และเขา
เกี่ยวพาราสีเธอด้วย ดังนี้

(ดารา)	ไอ้เจ้าดวง, พวงบุปผา, ผกามาศ	พี่ไม่ขาด, ชมกลิ่น, ประทิน
		หวล
	หรือหมูนี, กุมรินทร์, ตามบินกวน	จึงให้หวล, สิ้นสวาคี, ขาด
		อาลัย

(สร้อย) แม่รูปงาม ทราชมสวาคีพี่มาคหมาย สุดแสนเสียตาย รักหนอมากลายสวาคีละนึ่ง
ความรักหนักทรวงตรึง บุญพี่น้อง คงสอยไม่ถึง เฝ้าแต่รำพึง มาวอนเอ๋ย^{๑๑}

การเพิ่มบทบาทของอาลีदारที่เกี่ยวพาราสีมอียานาทำให้เรื่องมีความสนุกสนานมาก
ยิ่งขึ้นเพราะมีอารมณ์รักของหนุ่มสาวเข้ามาเกี่ยวข้อง

เรื่องพระพุทธรเจ้าเลื้อ มีการเพิ่มบทบาทของกรมหลวงโยธาทิพ เรื่องเดิมกล่าวถึง
เหตุการณ์ตอนที่กรมหลวงโยธาทิพทรงทราบว่าเจ้าพระขวัญถูกสำเร็จโทษว่า เมื่อทรงทราบก็ตก
พระทัย ข้อนพระทรง ทรงพระกันแสงถึงพระราชบุตรเป็นกำลัง แล้วเสด็จขึ้นไปเฝ้าสมเด็จพระ
พระพุทธรเจ้าหลวง แต่บทละครร้องบรรยายเหตุการณ์ตั้งแต่การทราบข่าวร้ายจนกระทั่งกรมหลวง
โยธาทิพเสด็จไปทูลความต่อพระเพทราชา มีบทโศกของกรมหลวงโยธาทิพว่า

เวสุกรรม ๑ (ลูกคู่) พอทรงทราบ, วาบไหว, พระไทยสร้า สมเด็จพระฟ้า, กรมหลวง, ทุ่มทรงผิง
ทรงกรรแสง, แสงนักษัตร, นำพรั่นพริ้ง ปี่มประหนึ่ง, สิ้นชีวัน, วิสัจญ์
๒ คำโอด (พระพี่เลี้ยงข้าหลวงช่วยกันแก้ไข)
มอญร้องไห้ ๑ (ลูกคู่) พอพลิกฟื้น, สิ้นองค์, ทรงกรรแสง (โยธาทิพ) โชช่วงแก้ง, ลูกคนเดียว,
เจียวหนะนี้

^{๑๐} พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี], บทละครเรื่องราช
พงษาวดารพม่า ยุคราชธิปัตย์ตอนพิศพม่าหึง, ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๑๑ - ๒๐.

^{๑๑} แก้วตราชู [นามแฝง] บทละครเรื่องอาลีบาบา, ฉากที่ ๔ บรรทัดที่ ๑๖ - ๒๓.

ยังเยาว์อยู่,รู้ทำร้าย,ใครได้มี	มิควรที่,ทำทะนง,ได้ลงคอ
โศยตายแล้ว, (ลูกคู่) แคว่คืบ, ลิ่นสติ	หมดคำรีห์, ซ่อนอุระ, เขพะสอ
ทะลึ่งเล่น, แสนสังเวช, น้ำเนตรคลอ (โยธาทิพ) พุทโธ่พ้อ, ฟ้าพระขวัญ, ของ	
	มารดา
(ลูกคู่) ไม่แต่งองค์, ทั้งไม่ทรง, สนองบาท,	คู่บรรรยค์, ครัดนาศน์, ปราสาท
	หน้า
คลุมบรรทม, ห่มหุ้ม, ขยุ้มมา	นักสัตุฐา, ข้าไทย, ร้องให้ตาม ^{๓๒}

นอกจากนี้เรื่องสาวเครือฟ้ามีการเพิ่มบทบาทของคำเจ็ดให้มากกว่าชูชุก คำเจ็ดเป็นสาวใช้ของเครือฟ้าที่รักและภักดีต่อเจ้านายเฉกเช่นชูชุกที่ภักดีต่อโจโจชัง แต่คำเจ็ดมีบทบาทมากกว่าชูชุกที่ตรงที่แสดงกิริยาที่ไม่พอใจอย่างรุนแรงมากกว่าชูชุก เมื่อทราบว่สามีของเจ้านายพากรยาใหม่มา การแสดงกิริยาของคำเจ็ดที่รู้สึกเห็นอกเห็นใจเจ้านาย

๒.๓.๒ การลดบทบาทตัวละคร

การลดบทบาทของตัวละครมีในเรื่อง ราชาริราช ตอน มะสะลุมครองเมือง เรื่องกล่าวถึงพระเจ้าราชาริราชว่าหลังจากทรงมีชัยเหนือมะกรานแล้ว พระเจ้าราชาริราชทรงวางแผนไปตีเมืองเมะล่ำเล็งและเมะตะมะ หลังจากนั้นจึงทรงยกทัพไปตีเมืองเมะตะมะ เจ้าเมืองเมะตะมะเตรียมการสู้รบ พระเจ้าราชาริราชทรงมีชัยเหนือเมืองเมะตะมะ และระหว่างทางกลับกรุงหงสาวดี ทรงผ่านเมืองตึกคล้ำและยังหาเจ้าเมืองไม่ได้จึงทรงคิดยกเมืองให้มะสะลุม แต่บทธละครร้องไม่ได้กล่าวถึงบทบาทของพระเจ้าราชาริราชในตอนนี้

นอกจากนี้เรื่องอาลีบาบามีการลดบทบาทของอาลีบาบา เรื่องเดิมกล่าวถึงอาลีบาบาว่าเมื่อทราบว่าพี่ชายของเขาเสียชีวิต อาลีบาบาจึงรับภรรยาของพี่ชายมาเป็นภรรยาของเขา แต่ในบทละครร้องมิได้กล่าวถึง

๒.๔ การปรับตัวละครต่างชาติให้เป็นตัวละครไทย

บทละครร้องที่มีปรับตัวละครต่างชาติให้เป็นตัวละครไทย เช่น เรื่อง กระเหี้ยนกระหือรือ มีการปรับตัวละครอันโตนิโอ (Antonio) พ่อค้าชาวเมืองเวนิสวานิชให้เป็นอารีพ่อค้าชาวเมืองจันทบูร บัสซานิโอ (Bassanio) สหายของอันโตนิโอให้เป็นโอปอ เพื่อนรักของอารี ไชลือก (Shylock) ยิวผู้มีทรัพย์ ให้เป็นหลวงผดุงพานิช ขุนนางชาวจีนผู้มั่งมี และนางปอร์เซีย (Portia) ภรรยาของบัสซานิโอให้เป็นไข่มุกเพชร คนรักของโอปอ เป็นต้น

^{๓๒} พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐอักษร], บทละครร้องเรื่องพระพุทธรเจ้าเสือ (พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๓), ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๒๐-๓๕.

นอกจากนี้มีการตั้งชื่อตัวละครให้เหมาะสมกับลักษณะของตัวละครอีกด้วย เช่น อารี เป็นคนมีจิตใจโอบอ้อมอารี หลวงผดุงพานิชเป็นผู้ที่ทำการค้าและชื่อนี้บ่งบอกอาชีพของตัวละคร การปรับตัวละคร**เศรษฐีชาววิว**ให้เป็น**ขุนนางชาวจีน** มีความสอดคล้องกับสภาพสังคมไทย เนื่องจากสมัยนั้นชาวจีนเป็นผู้มีบทบาททางการค้ามาก ดังที่มีสมาคมพาณิชย์จีน(Chinese chamber of Commerce) หรือที่เรียกว่าเซี่ยงหวย ซึ่งจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ สมาคมแห่งนี้มีพ่อค้าใหญ่ชาวจีนที่มีฐานะทางการเงินและมีชื่อเสียงในการประกอบธุรกิจมาก^{๓๓}

ตัวละครอื่น ๆ ในเรื่องเดิมก็ถูกปรับด้วย เช่น กราติยาโนสหายของบัสซานิโอ เขาหลงรักนิธิตาสาวใช้ของปอร์เซีย ตัวละครนี้กลายเป็นนายเพรียวบ่าวของโอปอ และหลงรักเอียวบ่าวของไข่มุกเพชร

เรื่อง สาวเครือฟ้า ก็มีการปรับตัวละครต่างชาติให้เป็นตัวละครไทยเช่นกัน ดังนี้

๑. เครือฟ้า หญิงสาวสวยชาวเหนือที่เลี้ยงชีพด้วยการปลูกดอกไม้ขาย เธอเป็นคนรักนวลสงวนตัว มีความรักและซื่อสัตย์ต่อสามี อีกทั้งยังรักในเกียรติและศักดิ์ศรีของตน ตัวละครนี้ปรับจากโจโจซังหญิงสาวสวยชาวญี่ปุ่นที่มีความรักและซื่อสัตย์ต่อสามี อีกทั้งยังรักในเกียรติและศักดิ์ศรีของตนด้วย โจโจซังเป็นหญิงที่ไร้เดียงสาและเห็นความรักเป็นสิ่งงดงาม

๒. ร้อยตรีพร้อมนายทหารชาวกรุงเทพฯ ที่มาประจำการที่เมืองเชียงใหม่ เป็นคนรักง่ายหน่ายเร็ว ไม่รักษาคำสัญญา และขาดความรับผิดชอบต่อครอบครัว ตัวละครนี้ปรับมาจากตัวละครที่ชื่อฟิงเคอร์ตัน ทหารเรือชาวอเมริกันที่มาประจำที่นาซากากิฟิงเคอร์ตัน เป็นคนที่รักง่ายหน่ายเร็ว ไม่รักษาคำสัญญา และขาดความรับผิดชอบต่อครอบครัว

๓. คำเจ็ด สาวใช้ของเครือฟ้า เป็นคนที่รักและซื่อสัตย์ต่อเจ้านายเฉกเช่นชูชุกที่จงรักภักดีต่อโจโจซัง ต่างกันตรงที่คำเจ็ดแสดงกิริยาอาการที่รุนแรงกว่าชูชุกเมื่อทราบว่าสามีของเจ้านายพาภรรยาใหม่มา

๔. พระรามพลพะย่าย เพื่อนของร้อยตรีพร้อม เป็นที่ปรึกษาของข้าหลวงเมืองเชียงใหม่ พระรามพลพะย่ายเป็นคนมีจิตใจเมตตากรุณาและมีน้ำใจ ตัวละครนี้มีลักษณะที่แตกต่างจากซำปเลต เพื่อนของฟิงเคอร์ตันซึ่งเป็นกงสุลอเมริกัน พระรามพลพะย่ายเป็นพ่อสื่อให้ร้อยตรีพร้อมและเครือฟ้าได้รู้จักกัน อีกทั้งยังเป็นผู้สว่ขอเครือฟ้าด้วย ดังนั้นเขาจึงรู้สึกทุกขร้อใจเมื่อทราบว่าร้อยตรีพร้อมไม่ซื่อสัตย์ต่อภรรยา ในขณะที่ซำปเลตไม่ได้เป็นพ่อสื่อให้ฟิงเคอร์ตันจึงไม่ได้แสดงอาการเคืองร้อใจเท่ากับพระรามพลพะย่าย

^{๓๓}สรุปความจาก พรณี บัวเล็ก, สยามในกระแสดรณการแห่งการเปลี่ยนแปลง : ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๑), ๑๐๖.

๕. เจ้าสาหร่ายน้ำผึ้ง เป็นเจ้าทางเหนือที่มีฐานะร่ำรวย เป็นคนโสดที่ว่างทำและทะนงตน อีกทั้งยังถือยศถาบรรดาศักดิ์ด้วย ตัวละครนี้ปรับมาจากตัวละครชื่อยามาโดริซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ชาวญี่ปุ่นที่มีฐานะร่ำรวย ยามาโดริเคยมีภรรยาหลายคนและได้หย่าขาดจากภรรยาแล้ว เขาเป็นคนว่างทำและทะนงตน

๖. จำปา ภรรยาใหม่ของร้อยตรีพร้อม เป็นหญิงชาวกรุงเทพที่มีหน้าตาสะสวย แต่มีท่าทีที่เย่อหยิ่งและก้าวร้าว ตัวละครนี้ปรับมาจากเทพ ภรรยาใหม่ของฟิงเกอร์ตัน เทพเป็นหญิงชาวอเมริกันที่มีความเมตตากรุณา

๗. ตู๊สปีปเป็นนักบวชที่ให้ความสำคัญกับเชื้อชาติ เขาไม่เห็นด้วยกับการแต่งงานระหว่างเครือฟ้ากับร้อยตรีพร้อม ตัวละครนี้ปรับมาจากลุงของโจโจซึ่งซึ่งเป็นนักบวชที่ยึดมั่นในศาสนามาก

๘. พ่อแดง บุตรชายของเครือฟ้ากับร้อยตรีพร้อม ตัวละครนี้ปรับมาจากทริบเบิล บุตรชายของโจโจซึ่งกับฟิงเกอร์ตัน

การดัดแปลงตัวละครทำให้บทละครเรื่องมีความแปลกใหม่ และมีความสนุกสนานมากยิ่งขึ้น การเพิ่มตัวละครและการเพิ่มบทบาทของตัวละครทำให้มีเหตุการณ์ที่ตัวละครเกิดความขัดแย้งกัน เช่น เรื่องมหาราชวงศ์พม่า(แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์) มีการเพิ่มบทบาทของพระสนมซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพระนางสุภะยะลัดกับพระสนม และบทบาทของตัวละครที่เพิ่มเข้ามาช่วยสร้างบรรยากาศในเรื่อง เช่น เรื่องอินากพระโขนง เพิ่มบทบาทของขว้เต๊ะซึ่งทำให้เกิดความขบขัน ส่วนการตัดตัวละครทำให้เรื่องดำเนินอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น นอกจากนี้การปรับตัวละครต่างชาติให้เป็นตัวละครไทย ทำให้มีความสอดคล้องกับเรื่องที่กล่าวถึงคนไทยในสมัยของผู้ประพันธ์

ฉาก

ฉากมีความสำคัญต่อละคร ดังที่ซูไรมาน เวชยาภรณ์กล่าวถึงหน้าที่สำคัญของฉากว่า “เป็นสถานที่ที่เป็นสิ่งแวดล้อมหรือสภาพแวดล้อมสำหรับตัวละคร และเป็นที่สำหรับการแสดง สถานที่นี้ได้รับการออกแบบเพื่อที่จะเน้นการกระทำและความขัดแย้งของตัวละคร ดังนั้นการสร้างจึงมีวัตถุประสงค์สำคัญคือมีไว้เพื่อการจัดการแสดง”^{๑๔}

ฉากของละครเรื่องได้รับการพัฒนามาจากละครรำ อารดา สุมิตรกล่าวถึงฉากของละครรำสรุปว่า แต่เดิมละครรำของไทยไม่มีการเปลี่ยนฉากตามท้องเรื่อง จึงไม่มีการปิดเปิดฉาก

^{๑๔}ซูไรมาน เวชยาภรณ์, ฉากละคร ๑ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), ๑๑๕.

และไม่มีการสร้างฉากหรือประดับประดาอะไรเลย เป็นเวทีว่างๆ มีม่านสีพื้น ๆ ผืนใหญ่กันเป็น เป็นฉากตายตัวอยู่ด้านหลัง มีทางสำหรับตัวละครเข้าออกอยู่สองข้าง ตรงกลางที่เวทีแสดงมีเตียง ตั้งอยู่เพียงตัวเดียวเท่านั้น และเนื่องจากไม่มีการสร้างฉากประกอบนี้เอง จึงต้องใช้ฉากแบบบรรยาย ซึ่งมีอยู่ในบทที่ใช้ร้อง คนดูจึงวาดภาพเอาจากเนื้อเรื่องที่ได้นับประกอบกับทำรำ^{๕๕}

ละครร้องมีการแสดงบนเวที มีที่ให้นักดูข้างหน้าเวที เวทีมีหลังสองข้าง มีฉากและมีการ เปิดปิดฉาก เมื่อจบการแสดงชุดหนึ่ง ๆ เวลาเปิดฉากจะมีการสั่นกระดิ่งและเมื่อปิดฉากสุดท้าย จะมีการร้องเพลงสรรเสริญพระบารมี มีการเปลี่ยนฉากตามท้องเรื่อง^{๕๖}

ดังนั้นฉากของบทละครร้องมิได้หมายความว่าส่วนประกอบบนเวทีเท่านั้น หากยัง หมายถึงสภาพแวดล้อม สถานที่ และเวลาในเรื่องด้วย ผู้วิจัยจึงศึกษาฉากที่สะท้อนภาพสังคม และวัฒนธรรมไทย ฉากที่ประสานกับศิลปะแขนงอื่น ฉากที่น่าสะพรึงกลัว ฉากในประวัติศาสตร์ ฉากที่ขับเน้นอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ฉากที่แสดงบุคลิกลักษณะนิสัยของตัวละคร ดังนี้

๑. ฉากที่สะท้อนภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย

บทละครร้องประพันธ์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึง รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ดังนั้นจึงมีฉากที่สะท้อนภาพสังคมและ วัฒนธรรมไทยในสมัยนั้น เช่น

๑.๑ การลำดับชนชั้นทางสังคม

สังคมในบทละครร้องประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นคนในเมืองหลวง และคน ในชนบท ซึ่งมีช่วงชั้นทางสังคม (social stratification)^{๕๗} และหากใช้เกณฑ์สถานภาพทางเศรษฐกิจ

^{๕๕} อารดา สุมิตร, “ละครในของหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๒” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖), ๔๗.

^{๕๖} จันทิมา พรหมโชติกุล, “วิเคราะห์บทละครร้องของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ นราธิปประพันธ์พงศ์” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๑๘), ๖๘.

^{๕๗} พงจิตต์ อธิคมนันท์ ให้ความหมายของการจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคมไว้ใน หนังสือ “การจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม” ว่า เป็นระบบซึ่งใช้เพื่อแบ่งแยกระดับความแตกต่าง (different levels) ของตำแหน่งของแต่ละบุคคล หรือช่วงชั้นของศักดิ์ศรีหรือสถานภาพของบุคคล และลักษณะความแตกต่างของชุมชนเมื่อเปรียบเทียบกับกัน ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงระดับของคน ในแต่ละสังคมแต่ละกลุ่ม การจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคมมี ๓ ประเภท คือ วรรณะ ฐานันดร และชนชั้น ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะชนชั้นทางสังคมเท่านั้น

และสังคมเพื่อนำมาลำดับชนชั้นทางสังคม^{๒๕}พบว่า สมาชิกของสังคมในบทละครเรื่องประกอบด้วย คนสามชนชั้น คือชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง และชนชั้นล่าง ในส่วนของชนชั้นสูงนั้น ได้แก่ ขุนนาง ที่มีตำแหน่งในระดับสูง เช่น เจ้าพระยา และพระ รวมทั้งมีเศรษฐกิจด้วย บทละครเรื่องในรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีตัวละครขุนนางในระดับเจ้าพระยา ๗ เรื่อง ได้แก่ กลับร้ายกลายเป็นดี จับปลาสองมือ ดีแตก รักล้นเกล็ด มินิสุเบอ อมพะนัน และอัมพะทันดา ขุนนาง ระดับพระ ๒ เรื่อง ได้แก่ เจียมกับเจ้อ และ ดั้นร้ายกลายเป็นดี ส่วนบทละครที่กล่าวถึงเศรษฐกิจมี ๓ เรื่อง ได้แก่ แก้วเผ็ด เกี่ยวกันอย่างเผ็ดร้อน จี๊กะเหล่น และเมียบ

บทละครเรื่องในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีตัวละคร ขุนนางระดับเจ้าพระยา ๑๒ เรื่อง ได้แก่ กินดิม กระเหียนกระหือรือ กลิ่นไม่เข้าคายไม่ออก ไกล่เกลื่อกินด่าง คำหมอเทวะดา ชูโชค โชคดีมีผิด ตั้งจิตคิดคลัง น้ำคำมนุษย์ สะอิดสะอ่อม เลยตาม เลยเหมาะทำควาเหลว ขุนนางระดับพระ ๗ เรื่อง ได้แก่ กลแตก กินดิม จับคำดล่ำแดง จากทั้งรัก โชคดีมีผิด น้ำสบดเพ็ชรน้ำเงิน ส่วนบทละครที่กล่าวถึงเศรษฐกิจมี ๒ เรื่อง คือ ทนยาก และ เลือก ข้างร้าย

บทละครเรื่องในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีตัวละครขุนนาง ชั้นเจ้าพระยา ๑๒ เรื่อง ได้แก่ กนกนารี จันทรจากฟ้า เจ้าหญิงอาหรับ ซ่อกุลลาบ นางสาว ไกรลาส ดาราแห่งยางก นั้วเพ็ชร เพ็ชรตัดเพ็ชร แม่หัวเรือใหญ่ รักระวางรบ สมองคุณ สาย เสียแล้ว และมีบทละครเรื่อง ๗ เรื่อง ที่กล่าวถึง ขุนนางชั้นพระ ได้แก่ กนกนารี จันทรจากฟ้า ดาราแห่งยางก เพ็ชรตัดเพ็ชร เย็นจริง รักระวางรบ สมองคุณ นอกจากนี้มีบทละครเรื่อง ๔ เรื่อง ที่กล่าวถึงชนชั้นสูงที่เป็นเศรษฐกิจได้แก่ ขวัญใจโจร สมองคุณ เสน่ห์ผัวรัก และเย็นจริง

บทละครเรื่องในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลนั้น ไม่ปรากฏ บทบาทของขุนนางชั้นเจ้าพระยา แต่มีการกล่าวถึงขุนนางชั้นพระจำนวน ๑ เรื่อง ได้แก่ เพลงเสน่ห์ และมีบทละครจำนวน ๒ เรื่องที่กล่าวถึงเศรษฐกิจได้แก่ คนดีที่โลกลืม ดอกโสนบานเช้า และคนดี ที่โลกลืม

^{๒๕} ศัญญา ศัญญาวิวัฒน์, *หลักสังคมวิทยา* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), ๑๒๑. กล่าวถึงการแบ่งชนชั้นว่ายึดถือตามสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม อิทธิพล ต่อสาธารณะ ชื่อเสียงวงศ์วาน แบบชีวิต และระดับแห่งปัญญา วิทยานิพนธ์ฉบับนี้แบ่ง ชนชั้นตามสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม สถานภาพทางเศรษฐกิจ หมายถึง อาชีพหรือรายได้ จากการประกอบอาชีพ ส่วนสถานภาพทางสังคมหมายถึงตำแหน่งยศ หรือฐานะที่แสดงถึงความ สูงต่ำของบุคคลเมื่อเปรียบเทียบกับบุคคลอื่นในกลุ่มหรือในสังคม

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า บทละครเรื่องในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีตัวละครที่เป็นขุนนางชั้นสูงมาก เมื่อถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ขุนนางชั้นสูงมีน้อย และเศรษฐกิจที่ไม่ใช่ขุนนางกลับมีมากกว่า ที่เป็นเช่นนี้เพราะบทละครเรื่องมีความสัมพันธ์กับสังคม กล่าวคือ รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลมีประกาศการยกเลิกบรรดาศักดิ์ในพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล^{๒๕} ชนชั้นขุนนางค่อย ๆ หดไปจากสังคม ดังนั้น บทละครเรื่องในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลจึงไม่มีขุนนางระดับสูง

บทละครเรื่องทุกรัฐสมัยมีตัวละครที่เป็นชนชั้นกลางซึ่งมีอาชีพหลากหลายในสังคม ได้แก่ ขุนนางในระดับกลาง ข้าราชการต่าง ๆ เช่น ทหาร แพทย์ พยาบาล นายอำเภอ ผู้ประกอบธุรกิจส่วนตัว ได้แก่ พ่อค้า เจ้าของโรงสี เจ้าของโรงงาน เจ้าของสถานบันเทิง ผู้มีอาชีพอิสระ ได้แก่ ทนายความ และช่างเขียนอิสระ ผู้ที่ทำงานเป็นลูกจ้างตามห้างร้านต่าง ๆ นอกจากนี้มีผู้ปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น กำนัน ด้วย และมีขุนนางมากที่สุด บทละครเรื่องมักมีทหาร เพราะทหารมีบทบาทสำคัญในการปกป้องบ้านเมือง

นอกจากนี้ตัวละครที่เป็นชนชั้นล่างด้วย ชนชั้นล่างมีบทบาทในการรับใช้ชนชั้นสูง และไม่ได้รับเกียรติและการยอมรับจากคนในสังคม บางครั้งยังถูกดูหมิ่นเหยียดหยามจากชนชั้นที่สูงกว่าด้วย ชนชั้นล่าง ได้แก่ คนรับใช้ในบ้าน คนทำสวน โสเภณี หลุยบาร์ คนหาบของขาย คนงานในเกาะ และกรรมกร เป็นต้น

ฉากในบทละครเรื่องสะท้อนให้เห็นว่าชนชั้นสูงมีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่สะดวกสบาย เช่น ในเรื่อง ดอกโสนบานเช้า บรรยายบ้านของเศรษฐีนี้ชื่อกระแจะว่า

ฉากหนึ่ง

จัดเป็นบริเวณสนาม ในสวนไม้ดอก...

ได้ชุ่มพุ่มกลางมีเก้ายาวชนิดทนแดดทนฝน ด้านหนึ่งเห็นเฉลียงคลุมหาสน มีบันไดหิน ประตูหน้าต่างเปิดเข้าออกได้ ที่เฉลียงปกคลุมด้วยพันธุ์ไม้เลื้อยพองามตา^{๒๖}

ในเรื่องดอกโสนบานเช้า บรรยายบ้านของเศรษฐีชื่อเมตตาว่า

^{๒๕} ศ. พลายน้อย, ขุนนางสยาม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๓), ๒๖๕-๒๖๖.

^{๒๖} จวงจันท์ จันทรคณา [พรานบุรุษ], บทละครเรื่องเรื่องคนดีที่โลกลืม (ม.ป.ท., ๒๕๑๑), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑-๔.

จัดเป็นเฉลี่ยตักทันสมัยในกรุงเทพฯ บริเวณมีสวนดอกไม้ มีเก้าอี้สนาม พองามตา ให้นั่งได้ ๔ คน เป็นอย่างน้อย สมมติเวลาเช้า

ตัวละคร...เชิดและชอบ แต่งกายอย่างคนงาน กำลังรดน้ำต้นไม้ และทำความสะอาดอยู่ด้วยกัน^{๘๑}

ชนชั้นกลางมีชีวิตความเป็นอยู่ที่สบายพอสมควร เช่น การบรรยายบ้านของจิตต์ว่า

ฉาก บริเวณบ้านใหม่ของบริษัทจิตรจิตต์ พิระกุล เห็นเฉลี่ยงลูกกรงและบันไดล้อมด้วยรั้วไม้โปร่ง, ทาสีขาว กระถางไม้ตั้งไว้เป็นระยะ ตามริมรั้ววางโต๊ะเก้าอี้เรียบร้อย ในงานวันเกิด เวลา ใกล้ค่ำ ประดับไฟฟาราวตามพุ่มชุ่มและต้นไม้^{๘๒}

นอกจากนี้เรื่องนี้บรรยายฉากบ้านของเจียมซึ่งมีความเรียบง่ายว่า

ฉาก สวนดอกไม้กระจุ้มกระจิม เห็นด้านหนึ่งของเรือนฝากระดาน มีหน้าต่างประตูเปิดปิดได้ ไม้เอนต้นหนึ่งอยู่ใกล้หน้าต่าง กระเช้ากล้วยไม้ห้อยอยู่กับชายคา ใกล้บันไดชานเรือนมี แครนเล่น มีรั้วไม้กิ่งเป็นเขตบริเวณ เวลา หัวค่ำ ในคืนเดือนหงาย ตัวละคร ไม่มี เปิดฉากว่าง^{๘๓}

ส่วนชนชั้นล่างมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก เช่น หยาด ในเรื่องคนที่โลกกลม อาศัยในห้องแถวราคาถูก ดังนี้

ฉากสอง

แปลงเป็นห้องแถว ค่าเช่าราคาต่ำ ด้านในตรงกลางเป็นประตู เปิดมองเห็นผู้คนเดินผ่านไปมาได้ ภายในดูหาเดียนั้นจัดเป็นพื้นนอน ด้านหนึ่ง พื้นนอนยกขึ้นแทนเตียง ปูเสื่อแทนที่นอนนุ่ม มุ้งหมอนเก่าขาด และได้ร้านเคียงมี ตะกร้าแทนหีบห่อของ ด้านครัวมีเตาไฟ, กระทะ, หม้อข้าว, ฟืนและขวดน้ำปลา, ไหใส่น้ำ ไม่มี

^{๘๑} จวงจันทน์ จันทรศกนา [พรานบุรณ์], บทละครเรื่องเรื่องดอกโสนบานเช้า (ม.ป.ท., ๒๕๑๑) ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑-๔.

^{๘๒} จวงจันทน์ จันทรศกนา [พรานบุรณ์], บทละครเรื่องเรื่องจันทร์เจ้าขา, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ม.ป.ท., ๒๕๒๖), ฉากที่ ๒ บรรทัดที่ ๑-๔.

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑-๔.

ระเบียบ^{๘๔}

นอกจากนี้ เชษฐ ในเรื่อง พี่ร่วมท้องน้องร่วมไส้ มีความเป็นอยู่อย่างยากลำบาก ดังนี้

ฉากแรก

จัดเป็นเรือนนา เกือบจะว่าไม่เป็นรูปเรือน จนกำแพงเป็นร่างอยู่ได้ ตั้งอยู่ด้านซ้าย มี
มีบรโด ไม้ไผ่พาด แหว่งฝา หลังคาโหว่ หน้าต่างเล็ก ประตูเปิดเอียงอยู่ ด้านขวาเป็นโรงมุงจาก
ไม่ดีกว่าหลังคาเรือน สี่เสาโปร่งไม่มีฝาเป็นโรงตีเหล็ก มีค้อน ทั้งและเตาถ่าน เศษมีดพริ้ว จอบ
เสียม ทั้งอยู่ข้าง ข้าง ๆ มีถังหรือตุ่มน้ำ ใช้กระลาหรือกระบวยแขวนไว้ใกล้ ๆ สำหรับซัก ด้านหลัง
เป็นรั้วไม้ ๆ ฟัง ๆ กองฟางโกธน์อยู่ถัดจากรั้วไป แสดงว่าถูกละเลยมานาน ในโรงตีเหล็กมีม้ายาว
พอเอนหลังได้ตัวหนึ่ง

เวลา สมมุติว่าเป็นบ่าย มีแคร่หรือท่อนไม้ใหญ่พอนอนได้ข้างในบริเวณข้างเรือน^{๘๕}

ฉากเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของตัวละคร สะท้อนให้เห็นว่าชนชั้นสูงในสมัยนั้นได้รับ
ความสะดวกสบาย และความมีฐานะดีทำให้เป็นคนที่มีหน้ามีตาในสังคม ชนชั้นกลางมีความ
สบายตามอัตภาพ ส่วนชนชั้นล่างไม่ได้รับความสะดวกสบาย และมีความยากจน ทำให้ถูกดูหมิ่น
ดังที่ขุนนายกระแจะรังเกียจและดูหมิ่นหยาดว่า

เป็นก็เพียงสาวใช้	คว่ำไขว่เกาะคุณผู้ชาย
จะจุคให้ตกมาตาย	หรือหมาขะรังตัวลอย
ศึกษาก็จะพาวัน	สกุลก็จะเสื่อมถอย
ทุกอย่างจะซ้ำตามพลอย	เห็นรอยจะต้องร้างรา ^{๘๖}

ในเรื่องดอกโสนบานเช้า มีการดูหมิ่นชนชั้นล่างเช่นกัน ดังที่นิยมห้ามปรามบุตร
ไม่ให้ไปคบหากับเชิด และดูหมิ่นเชิดว่า

^{๘๔} จวงจันทน์ จันทรึกณา [พรานบุรพ์], บทละครเรื่องเรื่องคนดีที่โลกเลื่อม, ฉากที่ ๒ บรรทัดที่ ๑-๕.

^{๘๕} จวงจันทน์ จันทรึกณา [พรานบุรพ์], บทละครเรื่องพี่ร่วมท้องน้องร่วมไส้ (ม.ป.ท., ๒๕๑๑), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑-๗.

^{๘๖} จวงจันทน์ จันทรึกณา [พรานบุรพ์], บทละครเรื่องเรื่องคนดีที่โลกเลื่อม, ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๒๓๔-๒๓๗.

เนียม — หมั้นต้องเป็นหมั้น นี่ผู้ดี โนน-เดี๋ยวล จำไว้นะเนียน^{๘๓}

ในเรื่องดอกโสนบานเช้า มีการดูหมิ่นชนชั้นล่างเช่นกัน ดังที่เนียมห้ามปรัมบุตรไม่ให้ไปคบหากับเชิด และดูหมิ่นเชิดว่า

มีข้อสังเกตว่าชนชั้นสูงไม่ได้ดูหมิ่นชนชั้นล่างเท่านั้น หากยังดูหมิ่นชาวต่างชาติด้วย เช่นในเรื่องกนกนารี พระยาศรีศิริศักดิ์และมยุราเหยียดหยามกนกว่า

(เจ้าคุณ) บอกจริง ๆ ,หญิงที่พา,เอามาด้วย เป็นบ่าวช่วย,เอามาใช้,ใช้ไหมหว่า
(มยุรา) รับเสียเถิด,ว่าอีลาว, ชาวปลาร้า เป็นภรรยา,ของคุณพี่,มิใช่ใคร^{๘๔}

ในเรื่องกนินิบ กล่าวถึงคุณหญิงสอนว่าดูหมิ่นคนจีนว่าต่ำกว่า ดังนี้

...คุณหญิงว่าหลวงบรรณรักษ์ เขากำลังชดชขึ้นมีผู้สนับสนุนเขามาก ถึงอายุมากแต่รักกันแล้วก็ไม่ใช้ฐานะของเรา ปล่อยให้มันตามกันไป ถ้ายกให้กะเจ๊กกะจีนนะคิที่ไหน เราเผ่าพันธุ์^{๘๕}

ฉากในบทละครเรื่องสะท้อนให้เห็นว่าสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์มีการลำดับชนชั้นทางสังคม และมีความขัดแย้งระหว่างชนชั้นด้วย

๑. ๒ การพัฒนาสังคม

ฉากในบทละครเรื่องสะท้อนภาพการพัฒนาสังคม เช่น การพัฒนาคุณภาพของประชากร ในสมัยนั้นบุรุษและสตรีมีสิทธิที่เท่าเทียมกันในด้านการศึกษา และผู้ที่มีฐานะดีมีโอกาสดำเนินการศึกษาที่สูงขึ้น เช่น ในเรื่อง รักระวางรบ กล่าวถึงสมรรถว่าศึกษาในมหาวิทยาลัย นอกจากนี้มีบุรุษและสตรีที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศด้วย เช่น มุกดาในเรื่อง ดันร้ายปลายดี ไปศึกษาที่ยุโรป สะท้อนว่าการศึกษาจากเมืองนอกทำให้ได้รับการยอมรับจากสังคม และมณี ในเรื่องกระดงาไทย ไปศึกษาที่ประเทศอเมริกา สะท้อนภาพสตรีไทยในสมัยนั้นที่มีโอกาสทางการศึกษามากขึ้น

^{๘๓} วังจันทน์ จันทรรักณา [รักร้อย], บทละครเรื่องดอกโสนบานเช้า, ฉากที่๑บรรทัดที่ ๘๘.

^{๘๔} แม่ระเปียบ[นามแฝง], บทละครเรื่องกนกนารี, ชุดที่ ๒ บรรทัดที่ ๖๘- ๗๑.

^{๘๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์[หมากพญา], บทละครเรื่องกนินิบ (ม.ป.ท., ม.ป.ป), ชุดที่ ๒ บรรทัดที่ ๔๘-๕๐.

บทละครเรื่องสะท้อนว่า แม้สตรีจะมีโอกาสได้รับการศึกษามากยิ่งขึ้น แต่สตรีก็ยังมีสิทธิบางอย่างที่ไม่เท่าเทียมกับบุรุษ เช่น สิทธิในการเลือกคู่ครอง บุรุษมีสิทธิในการเลือกคู่ครองมากกว่าสตรี ดังที่หวนกล่าวว่า

อมตึก ๑ (หวน) เกิดมาเป็นสตรี, นี๋ยากนัก คุณลุงรัก, กักขัง, เหมือนขังหลาน
 ท่านไม่รู้, จักรก, งามดัดคาน เอาใจท่าน, เป็นประมาณ, มาเป็นเรา^{๕๐}

การสะท้อนภาพสิทธิสตรีด้านการเลือกคู่ครองสะท้อนภาพสังคมไทยในสมัยนั้น เพราะกฎหมายในสมัยนั้นอนุญาตให้บิดามารดาเป็นผู้ยินยอมให้หญิงมีการสมรสได้ หลุยส์ คูปลาตร์กล่าวว่า “ บิดามารดามีสิทธิบังคับให้สามีเอาบุตรของตนมาคืนได้ และสามารถแยกหญิงจากชายได้ เพราะการสมรสทำไปโดยบิดามารดาหญิงไม่รู้เห็นด้วย”^{๕๑}

นอกจากนี้ในด้านการเป็นคู่สมรส สตรีในสมัยนั้นมีสิทธิต่ำกว่าบุรุษ กล่าวคือ บุรุษมีภรรยาหลายคนได้^{๕๒} เช่น ในเรื่องจันทร์จากฟ้า สาวเครือฟ้า เสน่ห์ผัวรัก และ รู้ไม่ถึงจำพวกจับใจ ส่วนสตรีมีสามีได้เพียงคนเดียวเท่านั้น^{๕๓} ในเรื่อง เครือฟ้า แสดงความรู้สึกเจ็บปวดของเครือฟ้าที่สามีไปมีภรรยาใหม่ว่า

เกร็นอนาถเกล้าขอฝรั่ง ๑ สงสารเยยสุดที่ว่าจะแสนสงสาร สงสารเจ้าสาวแสนสวย จวนเจียนสาว
 เจ้าจะม้วยเสียด้วยแสนหัวใจ จะโทษผัวหรือตัวเขาก็เป็นชาย มนุษย์ทั้งหลาย

^{๕๐} พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, [ประเสริฐจู้อักษร]บทละครเรื่องเรื่องปิ่นละว่นปิ่นละเก, ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๔๖ - ๔๘.

^{๕๑} หลุยส์ คูปลาตร์, สถานะของหญิงมีสามีในสยาม, แปลโดยไพโรจน์ กัมพูศิริ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), ๓๗.

^{๕๒} ธาณินทร์ กรัยวิเชียร, “ สิทธิของสตรีในกฎหมายไทย” ใน สิทธิสตรี ประวัติและวิวัฒนาการของการเรียกร้องสิทธิสตรีไทย (กรุงเทพฯ:เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๕), ๘๗. กล่าวถึงชายที่เป็นข้าราชการจะมีภริยาหลวงได้คนเดียว โดยยกคำอธิบายกฎหมายลักษณะผัวเมียและมรดกของพระยาปัทมามาตย์ ซึ่งอธิบายเกี่ยวกับกฎหมายที่บังคับใช้ในอดีตจนถึงสมัยรัชกาลที่ห้า โดยกล่าวว่า “ แม้ข้าราชการผู้นั้นจะได้มีภรรยาแต่หลายคนก็ดี ก็ต้องดูว่าให้ใครขึ้นเป็นภริยาหลวง เพราะภริยาหลวงจะมีหลายคนไม่ได้...”

^{๕๓} หลุยส์ คูปลาตร์, สถานะของหญิงมีสามีในสยาม, ๔๘. ยกกฎหมายลักษณะผัวเมียไว้ว่า “ เป็นสตรีภาพอย่าให้มีชายสัมผัสถูกต้องตัวถึงสอง ”

พากันหลงนิยม รมคมออกปากว่าเขามีเมียมากก็ได้ ครั้นจะไปโทษนางเมียใหม่
 ถ้าคูที่ไม่สมควรจะโทษทั้งจะ โกรธเขาก็ไม่ไหว ธรรมเนียมร่วมสามี ก็เป็นวิธี
 ของลาวแลไทย...^{๕๔}

บทละครร้องสะท้อนให้เห็นว่า การที่สตรีมีสิทธิที่ต่ำกว่าบุรุษในด้านการเลือกคู่ครอง
 และการเป็นคู่สมรส ทำให้สตรีบางคนมีความทุกข์มาก

ฉากสะท้อนให้เห็นว่าสมัยนั้นมีการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรด้วย เช่น การ
 พัฒนาคมนาคมและการสื่อสาร ในด้านการคมนาคม เรื่องเหลืออก มีฉากที่กล่าวถึงสถานีรถไฟ
 และสองเตริยมตัวเดินทางโดยรถไฟ ดังนี้

ฉากในเสตชั่นรถไฟ คนตรีทำเพลงได้ ตัวละครมีคนโดยสารลงจากรถ กุลิขนของอะอะ พนักงาน
 รถไฟคู่แค้น นายสองถือกระเป๋าเครื่องเพ็ชรมา มียายแก่ถือกระเป๋าตามลงจากรถมา^{๕๕}

เมื่อมีการสร้างถนนหลายสายขึ้นในเมืองหลวง ย่อมทำให้การคมนาคมเป็นไปอย่าง
 สะดวก เรื่องจับคำด่าแดง กล่าวถึงสุทธริภักย์ว่าให้คนขับรถไปรับกระเวก จนทำให้บิดาของ
 เธอเข้าใจผิด การที่ตัวละครมีรถยนต์ใช้สะท้อนให้เห็นว่า สมัยนั้นมีการพัฒนาการคมนาคมและ
 และผู้ที่มียอดยนต์ขับ เป็นคนมีฐานะดี มีความทันสมัย

ด้านการสื่อสาร ในเรื่องบรมะหึง แสดงถึงการสื่อสารที่ให้ความสะดวก รวดเร็ว
 เช่น การใช้โทรศัพท์ ดังนี้

(สยูน) ไครบอกว่า (เพทย) โทรศัพท์, เรายับสาย ทราบความหมาย, ขยายบิด, ปิดไม่อยู่
 ฉาลูกศิษย์, หลวงสำราญ, ท่านเป็นครู เขานัดให้, ไปประตุ, ใหม่พบกัน^{๕๖}

^{๕๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, [ประเสริฐฐอักษร] บทละครร้อง
 เรื่องสาวเครือฟ้า, ชุดที่ ๔ บรรทัดที่ ๒๒๔ - ๒๓๑.

^{๕๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี], บทละครร้องเรื่องเหลืออก
 (พระนคร : โรงพิมพ์กองหลุโทษ, ๒๔๕๓), ชุดที่ ๔ บรรทัดที่ ๑ - ๕.

^{๕๖} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี], บทละครร้องเรื่องบรมะ
 หึง (พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๔), ชุดที่ ๔ บรรทัดที่ ๖๘-๗๐.

บทละครร้องสะท้อนให้เห็นว่าในสมัยของผู้ประพันธ์ ประเทศไทยมีการพัฒนาสังคมให้เจริญ ทั้งด้านการการศึกษา การคมนาคม และการสื่อสาร อย่างไรก็ตามในด้านสิทธิสตรี สตรียังมีสิทธิที่ไม่เท่าเทียมบุรุษทั้งด้านการเลือกคู่ครองและการเป็นคู่สมรส

๑.๓ เหตุการณ์บ้านเมือง

ฉากสะท้อนให้เห็นเหตุการณ์บ้านเมือง เช่น ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คนเริ่มมีความรู้ทางการเมืองมากขึ้น เช่น รู้จักการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ในเรื่องร.ศ ๑๒๕ มีการสร้างจินตนาการเกี่ยวกับอนาคตว่า ในปีพ.ศ. ๒๖๕๓ ประเทศไทยจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย เช่น ในสมัยนี้มีการหาเสียงของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และมีการเสนอนโยบายให้สภาพิจารณา ดังนี้

(เหตุเหลือเห็น) ฉากถนนหลวง มียกพื้นทีเทศนาปักธงเขียว ตัวละคร มีราษฎรชุมนุม นายบำเรอ อยู่บนยกพื้น ถกถั่วได้เป็นเม้มเบอปาติเมนต์ คิดจะให้ออกกฎหมายให้แก้เก็บอากรที่นาตามผลที่ได้ ไม่ใช่ตามไร่แล้วท่น้ำให้เลิก และให้มีที่ชุมนุมชานาสำหรับออกความเห็นในการเงาะแขวงขึ้นในตำบลนี้เอง ขอให้รัฐบาลลดดอกเบี้ยเงินล่องหน้า ทดลองทุนชานา แลให้มีหัวหน้าสร้างฉางใหญ่ รับพักเข้าแลพืชพรรณผัสดรอากาศดี กิจที่ควรคตินั้น การไถด้วยเครื่องจักรเกี่ยวกับจักรใช้ลิขวิดแอกก็ยังแพงอยู่ ควรจะหาพรรณอะไรที่ทำได้ปีละ ๔ เทียวที่ประชุมจะได้คิด...^{๕๖}

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการส่งเสริมกิจการเสือป่า เรื่องหลวงวิจารณ์ไพบนา มีฉากที่กล่าวถึงการยกกองเสือป่า ดังนี้

(ฉากทุ่งนา) เปนเวลาที่กำลังยกกองเสือป่าออกเดินทาง ตัวละครมีนายขอวิชา กับ นางสาวนุ่น ปัญญาเคราะห์เดินมา^{๕๗}

^{๕๖} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐอักษร], บทละครเรื่องเรื่องร.ศ ๑๒๕ (พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓), ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๑ – ๑๓.

^{๕๗} ประวิติ ไชยกริก [แม่แก้ว] และมังกรแก้ว [นามแฝง], บทละครเรื่องเรื่องหลวงวิจารณ์ไพบนา (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ชุดที่ ๔ บรรทัดที่ ๑-๓.

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สภาพบ้านเมืองในสมัยนั้นยังไม่เข้าสู่ภาวะที่สงบสุขนัก อีกทั้งเศรษฐกิจก็ตกต่ำด้วย จึงมีการปลดข้าราชการออก ในเรื่อง ยืนยันจริง กล่าวถึงสมัยนี้ว่าเป็นสมัยคุณภาพดังนี้

ราไฟเอ้ย, น้องก็รู้, อยู่แล้วนี่
เมื่อคราวจน, จงจนไป, ไซ้พั่งม

ว่าตัวพี, ก็จนใจ, ทำให้สม
ทำอารมณ์, ให้ยืนยันจริง, เปนสิ่งดี

๔ คำเจรจา

(เห็นภรรยาตัดพ้อว่าไม่พยายามหางานหาการทำ จึงต้องยากจนถึงเพียงนี้ แต่ประพันธ์ก็พูดว่าเป็นสมัยคุณภาพ แต่ภรรยาหาว่าเป็นการออกตัว ก็กลับคุบคุบป้อง^{๕๕}

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี และมีนโยบายสร้างชาติตามหลักการรัฐนิยม “บาง” ในเรื่อง คืบหนึ่งยังจำได้ กล่าวถึงสมัยนี้ว่า

เพราะขึ้นอยู่ชั่ว ฉันทรงจะถูกใช้ให้ลือมั่ว สมัยนี้สมัยสร้างชาติ ขอลาไปมีผิว สวัสดิ์ละท่านทั้งหลาย^{๖๖}

คำพูดของบางเป็นการล้อเลียนรัฐบาลในสมัยนั้น เพราะรัฐบาลให้คนตกทายเป็นคำว่า “สวัสดิ์” ซึ่งเป็นมารยาททางสังคมอย่างหนึ่งที่รัฐบาลต้องการให้ประชาชนได้กระทำตาม การมีมารยาททางสังคมนี้เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความเป็นชาตินิยม

๑.๔ ความเชื่อ และค่านิยมทางวัฒนธรรม

ฉากในบทละครเรื่อง รุ่งโรจน์ อีนาทพระโขนง และอีศดกระสือ สะท้อนความเชื่อในเรื่องภูตผี วิญญาณ และการใช้ไสยศาสตร์ เช่น ในเรื่องรุ่งโรจน์ มีฉากวัดสะตือที่มีผีรุ่งโรจน์คอยทำหน้าที่เฝ้าสมบัติโบราณ และมีการใช้ไสยศาสตร์เพื่อขับไล่ผี ในเรื่องอีนาท

^{๕๕}แม่วงศ์ [นามแฝง], บทละครเรื่องเรื่องยืนยันจริง (พระนคร : โรงพิมพ์เพ็ญนคร, ๒๔๖๕), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๕๓-๖๐.

^{๖๖}จวงจันทน์ จันทร์คณา[พรานบุรุษ], บทละครเรื่องเรื่องคืบหนึ่งยังจำได้, (ม.ป.ท., ๒๕๑๔), ฉากที่ ๒ บรรทัดที่ ๑๕๕- ๑๕๖.

พระโขนง มีฉากป่าช้าที่ฝังร่างของนางนาค ในเรื่องอิศดกระสือมีฉากบ้านของหญิงคนหนึ่งซึ่งผีกระสือเข้าไปในบ้านเพื่อกินเด็กที่พึ่งคลอด

ฉากสะท้อนความเชื่อเรื่องในโชคลางด้วย เช่น เชื่อว่าจิ้งจกร้องทักเป็นลางไม่ดี ดังในเรื่องจันทร์จากฟ้า กล่าวถึงเพลินว่าก่อนออกจากบ้านได้ยินเสียงจิ้งจกร้องทัก ทำให้เพลินไม่สบายใจ ดังนี้

จิ้งจกร้อง, ร้องทัก, อยู่ลี้กลั่น	ยามจะหัน, จากไป, ไกลสถาน
สาวสคั้ง, มุ่งชวัก, แล้วหักราน	ก้าวจากบ้าน, ก็พอบพบ, สพเจ้าคุณ ^{๑๑}

ฉากในบทละครเรื่องแสดงค่านิยมทางวัฒนธรรมด้วย ค่านิยมทางวัฒนธรรม(cultural value)หมายถึง แนวคิด แนวปฏิบัติต่าง ๆ ที่คนในแต่ละวัฒนธรรมมีความนิยมชมชอบเลือก หรือยึดเอามาเป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรมต่าง ๆ ของคน^{๑๒} คนไทยสมัยนี้รับเอาธรรมเนียมจากตะวันตกมาใช้ในการดำเนินชีวิตหลายอย่าง เช่น การซื้อของจากห้าง ในเรื่องวาจาสัตย์ กล่าวถึงราจวนว่าทำงานในห้างของฝรั่ง การรับประทานอาหารในโรงแรม เช่น ในเรื่องจากทิ้งรัก กล่าวถึงสุรินทร์ว่าไปรับประทานอาหารในโรงแรมกับคนรัก

การแต่งกายแบบตะวันตก เช่น สวมกางเกง ใส่เสื้อนอก สะท้อนให้เห็นค่านิยมทางวัฒนธรรมด้วย เช่น ในเรื่องคาราคาซัง กล่าวถึงพลตระเวนที่ล้อเลียนพวกผู้ดีว่าแต่งกายตามแบบตะวันตก ดังนี้

ถึงแสนจน, ออกถนน, เราคนเค็ด	แหวนก้อยเพชร, เกง แพรยาว, ไม่เท่าถือ
เสื้อในพอก, เสื้อนอกเบ, แพรกระพือ	พันคออื้อ, เกือกตะ, และ ๆ เด็น
คาดเข็มขัด, หนึ่งตะเข้, เก็กอร้อ	สายสร้อยคอ, ทองแซ่, แลเฟิน ๆ
พระรูปนิกโก้, เพือบ้อ, ห้อยคอเพลิน	จ้างกำไล, ยังงไม่เก็น, ร้อยสดวงค์
สูบบุหรี่, ซีกะแรด, อื้อ, แร่ดแหลม	คุมแสดมปี, ชันใน, เห็นไหมท่าน
เดาะคุมเพชร, บ่อละไว้, ใ้พ้อการ	กลักไฟฟ้า, หน้าบาน, แกร็กจุดยา

^{๑๑}แม่ศรีเวียง[นามแฝง], บทละครเรื่องเรื่องจันทร์จากฟ้า, ชุดที่ ๔ บรรทัดที่ ๓๕-๓๘.

^{๑๒}นิทยา สุวรรณชญ์ สนธิ สมักรการ และเจลิยว บุรีภักดี, สังคมและวัฒนธรรมไทย : ข้อสังเกตในการเปลี่ยนแปลง (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ๓๓.

สรวมหมวกสัก,กะหลาดเขียว,ใคร่เกี่ยวผ้า เป็นไ้รับ,มือแข็ง,ถ้ำเก่งกว่า
 รยนต์ดิน,ป็นเข้ากรอก,ชอกป่าช้า สักครู่ถ้า,ออกทางอื่น,ไม่ลื่นเอ่ย^{๑๐๓}

การแต่งกายแบบตะวันตกนี้เริ่มในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น “ การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายข้าราชการสำนักเห็นได้ชัดเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้กำหนดเครื่องแบบหรือทัณฑ์ว่ายูนิฟอร์ม(Uniform) สำหรับเจ้านายและขุนนางแต่งเข้าเฝ้า...”^{๑๐๔} นอกจากนี้ยังมีการสูบบุหรี่ของตะวันตกด้วย บุหรี่ที่เรียกว่าซิการ์เป็นบุหรืราคาถูกและหาซื้อได้ไม่ยากนัก เรื่องนี้มีตัวละครตะวันตกที่ล้อเลียนการแต่งกายของบุคคลชั้นสูง เขาสวมเสื้อฝัราคาถูก ติดกระดุมแสดมปี และสูบบุหรี่ราคาถูกด้วย นอกจากนี้การที่กล่าวว่าเขาติดกระดุมเพชรจากบ่อละโว้นั้น กระดุมนั้นไม่ใช่กระดุมเพชร แต่น่าจะเป็นเขียวหนุมาน “ในสมัยก่อนลพบุรีมีแร่ควอทซ์สีขาวซึ่งเมื่อเจียรระไนแล้ว เรียกว่าเขียวหนุมาน แต่ปัจจุบันห้ามไม่ให้มีการขุดแร่ชนิดนี้แล้ว ”^{๑๐๕} คนสมัยก่อนนำแร่ควอทซ์มาเจียรระไนซึ่งดูแวววาวคล้ายเพชรมาก ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเพชรบ่อละโว้นั้นน่าจะหมายถึงเขียวหนุมาน ฉากการแต่งกายของตัวละครนี้ล้อเลียนชนชั้นสูงและสร้างอารมณ์ขันให้แก่ผู้อ่าน

ท้าวกกกนก(เมืองลพบุรี) กล่าวถึงการแต่งกายของหม่อมพวงพามาศซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการแต่งกายของสตรีในสมัยนั้นว่า

...เลดีสมัยใหม่ นามหม่อมพวงพามาศ บุตรีพระกะเลาะสัมพีกะสูงกากระวารินะ เปนไรเล่า
 พ่อลุงไม่รู้จักฤา ขาวนักนี้พ่อขา ที่ใส่ถุงน่องรองบาท นุ่งม่วงดอกสอดเสื้อแขนพองห่มแพร
 กะต้องกะแต่ง นีวแฟดแซ่น กั้ร้มแพรระบาย หัวกระเป๋ามากหนักจระเข้ ผูกเช็ดหน้าแพรนะ
 พ่อลุง...^{๑๐๖}

^{๑๐๓} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี] , บทละครเรื่องเรื่อง
 คาราคาซัง(ม.ป.ท., ๒๔๕๓), ชุดที่ ๒ บรรทัดที่ ๖-๑๘.

^{๑๐๔} สำนักเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, การแต่งกายไทย: วัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน
 (กรุงเทพฯ :สำนักพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่งจำกัด มหาชน, ๒๕๔๓),๓๑๓.

^{๑๐๕} สัมภาษณ์ ถกฤตยา อัครธนากุล,ผู้อำนวยการสถาบันกรุงเทพอณูมณีสาศตร,๑๓
 กุมภาพันธ์, ๒๕๕๒.

^{๑๐๖} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี] , บทละครเรื่องเรื่องท้าว
 กกกนก(เมืองลพบุรี)(พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓), ชุดที่๑ บรรทัดที่ ๑๕ - ๒๕.

นอกจากนี้สตรีแต่งกายแบบตะวันตกด้วย เช่น งาม ในเรื่องพันธุ์ไม้เลื้อย แต่งกายด้วยชุดราตรี ดังนี้

เวลากลางคืนเดือนหงาย งาม- ในชุดราตรีกำลังเพลินอยู่ในธรรมชาติ^{๑๑๗}

การแต่งกายของงามทำให้เห็นว่าเป็นคนมีฐานะดี และมีความทันสมัย การแต่งกายเช่นนี้เพื่อจะได้มีคู่ครองที่ร่ำรวย

ฉากสะท้อนค่านิยมของสตรีทั้งในเรื่องความมั่นคงในรัก และความเป็นกุลสตรี ผู้ที่แสดงความมั่นคงในรัก เช่น วิลเลียง ในเรื่อง ไก่วักลั่นตาเสียเชิง จันกะพ้อ ในเรื่อง ชิงไขว้ขวัญ หวน ในเรื่อง ปนละว่นปนละเก และมาลินี ในเรื่องบุปผาชาตินคร ชแล่มในเรื่องคันรำยปลายดี สอึ้งในเรื่องคู่ทุกข์คู่ยาก มณี ในเรื่อง แม่เจ้าประคุณ และอนงค์ ในเรื่อง ผู้ร้ายกลับบ้าน มีข้อความที่แสดงความมั่นคงในรักของอนงค์ว่า

...ชาตินี้ฉัน , รักใคร, ไม่ลงคอ
สงวนตัว, สิปปิ, ไม่มีนึก

ความรักมั่น, ชันสมอ, ฤกษ์อติก
จะหวานอีก, ห่วงรัก, ผลักพ่ออยู่...^{๑๑๘}

ยิ่งไปกว่านั้น ประภา ในเรื่องทนยากมีความรักที่มั่นคงมาก เธอรักถวิลแต่ผู้ใหญ่ของทั้งสองเป็นศัตรูกัน ประภายอมกินยาตายเมื่อต้องวิวาห์กับชายที่ไม่ได้รัก

ในด้านการเป็นกุลสตรีนั้น สตรีที่ดีควรมีความเป็นแม่บ้านแม่เรือน เช่น เครือฟ้า ในเรื่อง สาวเครือฟ้า จัดเตรียมข้าวปลาอาหารไว้ต้อนรับสามีเมื่อสามีกลับจากทำงาน หลวน ในเรื่อง ภูฟ้าห้อง ห่มปรนนิบัติสามี เธอต้องออกมารับเสื้อจากสามี และตักน้ำให้สามีล้างหน้า หลังจากที่เขากลับจากการทำงาน และนา ในเรื่อง อินากพระโขนง เป็นภรรยาที่ดี เธอเตรียมสำหรับข้าวให้สามีและคอยปรนนิบัติสามี

นอกจากนี้กุลสตรีต้องรู้จักรักนวลสงวนตัว เรณู ในเรื่อง กินดิบ ชแล่ม ในเรื่อง ตุ๊กตา หลังจากที่เขากลับจากการทำงาน และนา ในเรื่อง อินากพระโขนง เป็นภรรยาที่ดี เธอเตรียมสำหรับข้าวให้สามีและคอยปรนนิบัติสามี หลังจากที่เขากลับจากการทำงาน และนา ในเรื่อง

^{๑๑๗} จวงจันทน์ จันทรคณา [พรานบุรุษ], *บทละครเรื่องพันธุ์ไม้เลื้อย* (ม.ป.ท., ๒๕๑๑), ฉากที่ ๓ บรรทัดที่ ๔.

^{๑๑๘} พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, [ประเสริฐอักษร] *บทละครเรื่องผู้ร้ายกลับบ้าน* (พระนคร : โรงพิมพ์สุภาพการจำรูญ, ๒๔๕๒), ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๗๖-๗๘.

อินากพระโขนง เป็นภรรยาที่ดี เธอตระเตรียมสำหรับกับข้าวให้สามีและคอยปรนนิบัติสามี

นอกจากนี้กุลสตรีต้องรู้จักถนอมสงวนตัว เรณู ในเรื่อง กินดิบ ชแล่ม ในเรื่อง ตักดา
ขอรัก และเรือมาศ ในเรื่องน้ำใจเด็ดเดี่ยว เป็นคนรักนวลสงวนตัว ดังที่ เรือมาศ กล่าวกับ
ร้อยโทแล้วว่า

แปลงสมัย (เรือมาศ) ขอบใจคุณที่การุณรักดิฉัน	เรื่องหนีนั่นจำต้องขอรอไว้ก่อน
จะหลบไปโดยมิได้บอกบิดร	คนจะก่อนกระหนานินทาครัน
ว่าเรือมาศนี้ชั่วเมามัวนัก	ไม่รักศักดิ์สงวนกายยอมผายผัน
จะเสียชื่อเสียงอยู่ชั่ววัน	แม่นรักกันคุณต้องคอยใจรอ ^{๑๑๕}

ฉากสิ่งบันเทิงในเมืองหลวง ในเรื่อง จันทร์เจ้าฯ สะท้อนค่านิยมของการเป็นกุลสตรีว่า
ควรรักษานวลสงวนตัว ดังนี้

เหมือนเมื่อเรจากัน

ฉาก...	ในลิโด้ลาสอลล์ มีเวทีเต้นรำ บาร์ โต๊ะอาหาร เวลากลางวัน
ตัวละคร.....	ทองถมเป็นผู้ดูแลรับใช้ในตัวเสร็จ มีผู้รับประทานอยู่แล้วเป็นบางโต๊ะ นางพาร์ทเนอร์กำลังทำหน้าที่บอยเสริฟอาหาร...หลวงสัทธนะสิทธิ์กับ อิมนั่งคุยกันอยู่ข้างบาร์ อิมแต่งกายแบบไทยเก่า นุ่งผ้าลายสะไบเฉียง
ดนตรี...	ทำเพลง ^{๑๑๖}

เรื่องนี้กล่าวถึงเจียมและอิมที่เลี้ยงของเธอได้มาทำงานในสถานบันเทิงนี้ เมื่อจิตต์
เข้ามาเที่ยวและพบเจียมก็โกรธและหึงหวง ฉากสิ่งบันเทิงในเมืองหลวงทำให้เห็นค่านิยมของคนใน
สมัยนั้นว่า หญิงที่ดีไม่ควรทำงานในสถานที่เช่นนี้

นอกจากนี้บทละครเรื่องสะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมเกี่ยวกับการรับราชการด้วย ผู้ที่รับ
ราชการเป็นขุนนางที่มีบรรดาศักดิ์สูงเป็นผู้ที่มีหน้ามีตาทางสังคม ในเรื่องจากทั้งรัก กล่าวถึง

^{๑๑๕} พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์, บทละครเรื่องเรื่องน้ำใจเด็ดเดี่ยว, องค์กรที่ ๑
บรรทัดที่ ๗๗-๘๑.

^{๑๑๖} จวงจันทน์ จันทร์คณา [พรานบุรพ์], บทละครเรื่องจันทร์เจ้าฯ, ฉากที่ ๓ บรรทัด
ที่ ๒-๖.

คุณนายรินว่าอยากให้บุตรของตนได้แต่งงานกับสุรินทร์เพราะสุรินทร์เป็นข้าราชการ หากบุตรของนางได้แต่งงานด้วยก็จะมีชีวิตที่มั่นคง คุณนายรินก็จะพลอยมีหน้ามีตาในสังคมด้วย และการรับราชการเป็นอาชีพที่มั่นคงและได้ประโยชน์หลายอย่าง เพราะในสมัยศักดินาพวกขุนนางมีสิทธิพิเศษนอกเหนือไปจากคนธรรมดาสามัญ^{๑๑๑}

อย่างไรก็ตามเมื่อกาลเวลาผ่านไป มีคนไทยที่เปลี่ยนค่านิยมในการรับราชการ เช่น เรื่อง รักระวางรบ กล่าวถึงทรศนะของภรรยาท่านเจ้าคุณคนหนึ่งว่า เธอไม่ยอมมีบุตรเขยเป็นข้าราชการ และอยากได้พ่อค้ามากกว่า ดังความว่า

ขวัญอ่อน ๑ (คุณหญิง) ดีฉันชอบ,คนไม่โก้, ไม้หุหร่า เป็นพ่อค้า,ดีกว่าคุณ,ขุนนางน้อย
หัวไม่สูง, ศักดิ์ไม่จุน, หนุนจนลอย จะใช้สรอย,ແລ່ວคล่อง,ว่องไวดี
(เจ้าคุณ) เป็นทหาร,นั่นใคร ๆ,ปักใจชอบ มาน้อยมนอบ,เสนอกักดี,ได้ศักดิ์ศรี
ข้าราชการ,ชั้นขุนนาง,ท่าทางฟรี เป็นต้องดี, กว่าพ่อค้า,อย่าค้าน
นะฯ^{๑๑๒}

ทรศนะที่แตกต่างกันของเจ้าคุณและภรรยา ทำให้เห็นว่าคนไทยในสมัยนั้นที่เปลี่ยนค่านิยมเรื่องการรับราชการ และเมื่อการยกเลิกบรรดาศักดิ์ได้เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ค่านิยมเรื่องการเข้ารับราชการก็ค่อย ๆ ลดลง

นอกจากนี้มีฉากประเพณีการแต่งงานที่สะท้อนให้เห็นค่านิยมของคนไทยในสมัยนั้น เช่น ในเรื่อง ภูหยัน(ดาบโบราณ) บรรยายงานแต่งงานของหาญว่า

ฉากหนึ่ง

จัดเป็นเรือนหอฝากราดแบบโบราณ ด้านหนึ่งมีหน้าต่างบานใหญ่ใกล้ต้นไม้พุ่มขึ้นได้ถนัด
หน้าบันไดชานจะประดับด้วยธงทิวพู่เป็นที่สังเกตว่าเป็นเรือนหอในวันขันหมาก มีปะรำกลาย ๆ
ไว้รับของด้านหนึ่ง^{๑๑๓}

^{๑๑๑}คูอุทัย หิรัญโต, **ชนชั้นข้าราชการ** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บาร์มี, ๒๕๒๗), ๓.

^{๑๑๒}ศรีเสนังตร์ [นามแฝง], **บทละครเรื่องรักระวางรบ**, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ชุดที่ ๒
บรรทัดที่ ๓๘-๔๔.

^{๑๑๓}จวงจันทน์ จันทร์คณา [พรานบุรณ์], **บทละครเรื่องภูหยัน (ดาบโบราณ)**
(ม.ป.ท., ๒๕๑๑), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑-๑๓.

(พวกเพื่อนบ้าน... เพื่อนสาว ย่อยกันเข้ามา ควรมีของติดมือ ถือถาดมาช่วยงานบ้าง เข้มและขาป
ต้อนรับ บ้างก็ถามถึงทุกข์ยาม เพื่อนสาวก็ขึ้นเรือนว่าไปช่วยแต่งตัว-จัดข้าวของ...

ครูหนึ่ง... เสียใจให้-แห่ขันหมาก แต่ไกลมาไกลี้ เข้าบ้านดีใจ , ยิ้มแย้มแจ่มใสชะเง้อคอย, บ้างก็
เตรียมสร้อย, แพร, ไม้ค้ำเจ้าบ่าวเอาค่าไถ่ตามประเพณี เอ้าแก่, แม่พริ้ง นำขบวนเข้ามา, “หาญ”
เจ้าบ่าว ขนบด้วยเพื่อนบ่าวตามเข้ามา หาญแต่งกายเต็มภูมิ, จะตะแพรสองไหล่ก็ได้, ให้
สังเกตเห็นว่าเป็นเจ้าบ่าว เคารพกันตามเด็กผู้ใหญ่ ข้าวของขันหมาก - รับแล้ววางเรียงไว้ที่ปะรำ
ก่อนเป็นระเบียบ เจ้าบ่าวถูกเข้าบ้างตามธรรมดา)^{๑๑๔}

ฉากนี้นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความนิยมในวัฒนธรรมไทยแล้ว ยังมีความสวยงาม
ของขบวนขันหมาก ผู้จัดการแสดงอาจต้องการให้ผู้ชมได้ชมความงดงามของฉากนี้

ส่วนฉากงานแต่งงานในแบบตะวันตกนั้น มีในเรื่อง ดอกโสนบานเช้า ซึ่งเป็นงาน
แต่งงานระหว่างพำนักรักกับเนียน ดังนี้

ฉากที่สาม

จัดเป็นบริเวณงานสมรส ในสวนบ้านของนางพ้อง-แม่หม้าย, มารดาพำนักรัก ประดับด้วยโคม
ไฟระย้า และโต๊ะอาหารแบบปาดี้ เวลาค่ำ
ตัวละคร...มีก้านนีก, นางเนียน, นางพ้อง, เจ้าบ่าวพำนักรัก และบรรดาผู้รับเชิญทั้งหญิงชาย
แต่งกายหรู^{๑๑๕}

ฉากนี้เป็นงานแต่งงานของคนในเมืองหลวงซึ่งรับวัฒนธรรมจากตะวันตกมาอย่างเต็มที่
ฉากนี้แสดงถึงความโก้หรู ทันสมัย และแปลกตาด้วย

จะเห็นว่าฉากสะท้อนให้เห็นการลำดับชนชั้นทางสังคม การพัฒนาสังคม เหตุการณ์
บ้านเมือง ความเชื่อ และค่านิยมทางวัฒนธรรม ทำให้ผู้อ่านได้ทราบถึงสภาพสังคมไทยในสมัย
ของผู้ประพันธ์ได้เป็นอย่างดี

^{๑๑๔} จวงจันท์ จันทรึกษา [พรานบุรณ์] , บทละครเรื่องเรื่องภูหยัน (ดาบโบราณ) ,
ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๗๗-๘๖.

^{๑๑๕} จวงจันท์ จันทรึกษา [รักร้อย], บทละครเรื่องเรื่องดอกโสนบานเช้า , ฉากที่ ๓ บรรทัด
ที่ ๑-๔.

๒. ฉากที่ประสานกับศิลปะแขนงอื่น

ฉากในบทละครร้องมีการประสานศิลปะในด้าน นาฏศิลป์ คีตศิลป์ และวรรณศิลป์ และมีความสอดคล้องกับเนื้อเรื่อง แสดงให้เห็นถึงความสมจริง สร้างบรรยากาศที่ตื่นตาตื่นใจ และมีความแปลกใหม่ เช่น เรื่องห้วยแก้ว พรรณนาฉากน้ำตกห้วยแก้วอย่างละเอียดว่า

เพลงจันทร์พ้ายพ

(บ่าวริน)	งาม, งาม...	งามห้วยแก้ว
	งามเนินแนวซ้อนซับ	หินสลับละเอียดมลาย
	งามคล้าย ๆ ใครทำ	ชะง่อนกิ่งง่อนผา
	ฟัง, ฟัง...	ฟังเสียงน้ำ
	กระเซ็นซ่าชอกศिला	สาดซัดซ่ากระแซะห้วย
	สละสลวยน่าแล	ชวนชะเง้อชะเง้อชม
	ฟังแต่เสียงสำเนียงใส	เซาะไหล, กล่อมอารมณ์
	ขึ้น...ชม	ลมช่วยห้วยแก้ว
	วังเวงหวิวแว่วกิ่งไม้-ไผ่	หลังไหลลงลาดหยาดน้ำจำเรียง
	คลอประสมประสาน-เสียง	วิเวกเพียงเพลงไพร
	อก, โอ้...	โอ้ออกเรา
	ต้องเปลี่ยวเปล่าเหงาใจ	นิราศไร้ร้างเพื่อน
	นิราศเหมือนนกน้อย	ที่หลงลอยละเลิงลม ^{๑๖๖}

เรื่องนี้มีกรบรรยายฉากซึ่งแทรกอยู่ในคำร้องเพื่อประสานศิลปะทั้งเสียงร้อง ดนตรี และการแสดงของผู้แสดงซึ่งทำให้เกิดความน่าชม ผู้ประพันธ์ใช้คำร้องที่มีถ้อยคำที่ทำให้เห็นภาพ และได้ยินเสียง เช่น คำว่า กระเซ็น ซ้ำ ชอกศिला สาดซัดซ่า กระแซะ โดยใช้เสียง /s/ ในคำว่า กระเซ็น ซ้ำ ชอกศिला สาดซัดซ่า กระแซะ ทำให้เห็นภาพน้ำตกที่ไหลมาอย่างแรง และกระแทกก้อนหินจนได้ยินเสียงซัดซ่า และใช้เสียง /w/ เมื่อกล่าวถึงเสียงลมพัดใบไม้ ในคำว่า วังเวง หวิว แว่ว นอกจากนี้ยังใช้คำที่มีเสียงสัมผัสพยัญชนะที่ไพเราะ เช่น หลง ลอย ละเลิง

^{๑๖๖} จวงจันท์ จันทรคณา [พรานบุรณ], บทละครเรื่องห้วยแก้ว, ฉากที่ ๑ บรรทัดที่

ลม หลังไหล ลง ลาด เป็นต้น เมื่อผู้แสดงขับร้องเพลงจันทร์พ่ายซึ่งมีทำนองเพลงไทยสากล
ที่ไพเราะ กอปรกับการแสดงอารมณ์เหงาเปล่าเปลี่ยวใจ จึงทำให้ฉากนี้มีความน่าประทับใจยิ่ง
เรื่องกนกนารี มีฉากสวนดอกไม้หลังบ้าน“กนกนารี” ซึ่งประสานศิลปะแขนงอื่น ดังนี้

ฉากสวนดอกไม้หลังบ้านกนกนารี ในนครลำปาง แรกเปิดเป็นฉากกว้าง สักครู่หนึ่งนางสาวกนก
กับนางสาวก้านัล สองพี่น้องเดินคลอกันออกมา สมมติว่าเป็นเวลาเย็น

เขมรไทรโยค ๑ (ลูกคู่) สวนกนก,นารี, ศรีลาวเฉียง	สะอาดเพียง,อุทยาน,ชั้นสวนหลวง
มีไม้ผล,ปนดอก,ออกพุ่มพวง	เกสรร่วง,ลายตา,น่าเสียดาย
(สร้อย- กนกร้อง) นั้นเนะมะลูลี	(ก้านัล) นี่เนะมะลิวิน
(กนก) โนน-อัญชัน	(ก้านัล) นั้น- นั้น- สะท้อนทวย
(กนก) จริงจีนะน้องลองดูเป็นไรๆ	
(กนก) โนนนกเปล้า,เคล้าคู่,อยู่กับเปล้า	(ก้านัล) นั้นกาเหว่า,เคล้ากา,นำขันใหม่
(กนก) โนนกระจาบ,กับกระจิบ,บินลืบไป	(ก้านัล) นั้นกะโน,พลอดจ้อ,พะนอน ^{๑๑๑}

ฉากนี้บรรยายความงดงามของธรรมชาติในสวนหลังบ้านกนกนารี ซึ่งมีทั้งดอกไม้และนก
ที่กำลังส่งเสียงร้อง เมื่อตัวละครแสดงนาฏการด้วยการชื่นชมธรรมชาติและขับร้องประกอบ
ท่วงทำนองเพลงเขมรไทรโยค จึงทำให้เกิดสุนทรีรสในการชมละคร และเมื่อเป็นบทอ่านก็สร้าง
จินตนาการได้อย่างแจ่มชัดว่า กนกและก้านัลกำลังมีความสุขขณะเดินชมสวนหลังบ้าน

นอกจากนี้เรื่องมิตรต่างด้าวหรือสาวแสงจันทร์ มีฉากที่ประสานศิลปะแขนงอื่นๆ และ
พรรณนาฉากธรรมชาติในป่าว่า

เขมรไทรโยครับคนตรี๑(ลูกคู่) ๑ โฉมทัย,โกสีย์แจ้,แสงทองโรจน์	กระจำงโซติ,ยอดผา,คูหาหิน
(สอง เอยไม่เคยเห็น) ปักษาชาติ,ดาษดา,ถลาบิน	ออกจากถิ่น,ที่อยู่ไปสู่พงษ์

ฝูงนกแจจัน ประชันเสียงส่ง เสียงร้องเพรียกคง เสียงลั่นพงษ์ไปทั้งไพร
เสียงมันดังจ๊อกแจ้กจ๊อกแจ้ก ไปทั้งไพร

^{๑๑๑} เชื้อ อินทรทูต [แม่ระเปียบ], บทละครเรื่องกนกนารี, ฉากที่ ๑บรรทัดที่ ๑-๑๖.

๒ ที่บางเหล่า,เกล้าเชียง,เมียงเข้าหา พลอดเจรจา, จับ คู่,คู่ไสว
(เจ้าเอยรู้สึกสยอง) พระพายสือ,กระพือ พัด,ไม้ กวัดไกว ท้วพงไพร,ชุ่ม กระเซ็น,
เย็น ละออง

สงสาร สองรา หน้าตาเศร้าหมอง หนาวละอองเมื่อลมพัดต้อง สท้านกาย
เสียงลมพัดซู่ซ่า ซู่ซ่า สท้านกาย^{๑๑๘}

ข้อความนี้มีการใช้คำที่เลียนเสียงตามธรรมชาติ เช่น จ๊อกแจ๊กจ๊อกแจ๊ก ทำให้ได้ยินเสียงของฝนที่กำลังส่งเสียงร้องในเวลาเย็น อีกทั้งใช้คำว่า กระพือ และกวัดไกว เพื่อให้จินตนาการว่ามีลมที่พัดถึงไม้กวัดไกวไปมา รวมทั้งมีคำที่ให้ความรู้สึกจากการสัมผัส เช่น ความเย็น ซึ่งได้แก่คำว่า ซู่ซ่า จึงจินตนาการได้ว่าความเย็นเยือกของอากาศยามเช้าในป่า ทำให้ตัวละครรู้สึกหนาวสะท้าน เมื่อถูกคู่ขับร้องด้วยทำนองเพลงไขมรไทรโยค และผู้แสดงแสดงบทบาทด้วยการทำหน้าตาเศร้าหมองและมีอาการหนาวสะท้าน จึงทำให้น่าสนใจมีความน่าชม เมื่อใช้เป็นบทอ่านก็สร้างจินตนาการได้ดีด้วย

ฉากในบทละครเรื่องที่มีการประสานศิลปะทั้งในด้านวรรณศิลป์ กวีศิลป์ และนาฏศิลป์ ทำให้บทละครเรื่องมีโดดเด่น และมีความน่าสนใจอย่างยิ่ง

๓. ฉากที่น่าสะพรึงกลัว

เรื่องที่ถูกกล่าวถึงภูตผีและวิญญาณมีการสร้างฉากที่น่าสะพรึงกลัว เช่น เรื่องปู่โสมกล่าวถึงสถานที่ที่ทิดอ้งและอาจารย์กำลังทำพิธีเพื่อเชิญภูตผีและวิญญาณ ณ ลานวัดสตือ ดังที่บรรยายว่า

ฉากลานวัดสตือ ดำบลท่าหลวง มีต้นไม้ใหญ่ ใหญ่รก เห็นภูติพระโอบศาสนาเจดีย์พังเปนป่า
องค์พระ นอนอยู่กลางลาน ตะไคร่น้ำจับ ต้นไม้ขึ้นพันรกเป็นภูเขา ตัวลครมีทิดอ้งชายังโขยกพัน
ผ้าห่มเผือก ทิดใหญ่และอาจารย์จันทรทิดใหญ่ ต่างนุ่งขาวห่มขาวสรวลมงคลจมนชลพิธี วง
สายสัญญาณ ตั้งศาลเพียงตาและกะบาล เส้นภูตผีตามอุปเท่ห์จะบูดทรัพย์ตรงหน้าพระนอน^{๑๑๙}

^{๑๑๘}แสงทอง [นามแฝง], บทละครเรื่องเรื่องมิตรต่างด้าวหรือสาวแสงจันทร์, ชุดที่ ๕
บรรทัดที่ ๓๔-๔๖.

^{๑๑๙}พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [หมากพญา], บทละครเรื่องเรื่องปู่โสม (พระนคร : โรงพิมพ์สุภาพการจำรูญ, ๒๔๕๕), ชุดที่ ๒ บรรทัดที่ ๑-๕.

เรื่องอินากพระโขนง มีฉากบ้านเดิมของนางนากริมคลองพระโขนงซึ่งปัจจุบันกลายเป็นป่าช้าผีดิบ ฉากนี้นายมากพบกับภูตผี และทราบว่าภรรยาเสียชีวิตแล้ว ดังนี้

สมิงทอง ๑(ลูกคู่) เพลินทั้งวัน,สนทนา,วิสาสะ จนจวนจะ,รุ่งสว่าง,ม้วนนั่งเท่อ
พร้อมเกลื่อนกลาด,ญาติกา,ที่มาเจอ ต่างอ้อเออ,หมายค้ำ,อย่างกันเองฯฯ
๒คำรัว

(พอสว่าง บ้านช่องหายวูบไปหมด กลายเป็นป่าช้าผีดิบได้ต้นตะเกียนพระโขนง)

ทะแย ๑ (ลูกคู่) พอสว่าง,แสงแสง,อรุณผ่อง	แลบ้านช่อง,เลื่อนละลาย,กลายเหลงแจ้ง
เป็นป่าช้า,ฟ้าขมัว,น้ำกลัวเกรง	มาทั้งเต้ง,ลอยตน,อยู่คนเดียว
(มาก) แม่นากนั่ง,ข้างฝว,หายตัวฉิบ	เห็นผีดิบ,ทิ้งกลาด,ยิ่งหวาดเสียว
ขึ้นเล่อล่า,ขาขยุก,ขนลุกเกรียว	ตลิ่งเหลียว,หน้าหลัง,พลั้งใจ ^{๑๒๐}

ฉากในเรื่องปู่โสม และอินากพระโขนงสร้างจินตนาการเกี่ยวกับสถานที่ที่เต็มไปด้วยความน่าสะพรึงกลัว และทำให้เกิดความสนุกสนานและตื่นเต้นเมื่อวิญญูณได้ออกมาปรากฏตน

๔. ฉากในประวัติศาสตร์

บทละครเรื่องที่มีฉากมาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์มักเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ เช่น เลือดอยุธยา (หวลให้ใจหาย) มีฉากที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา ตอน เลียกรุงครั้งที่สอง ประวัติศาสตร์จารึกว่าพม่าได้ทำลายบ้านเมืองด้วยการเผาโบราณสถานและโบราณวัตถุ นอกจากนี้พม่ายังมาตั้งค่ายในกรุงศรีอยุธยาด้วย ผู้ประพันธ์จึงสร้างฉากให้สัมพันธ์กับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น

ฉากหนึ่ง

โบราณวัตถุที่ถูกทำลายในกรุงศรีอยุธยาโดยน้ำมือของพม่าข้าศึก^{๑๒๑}

^{๑๒๐}พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [หมากพญา], บทละครเรื่องเรื่องอินากพระโขนง, ชุดที่ ๔ บรรทัดที่ ๘ - ๑๓.

^{๑๒๑}จวงจันทน์ จันทรคณา [พรานบุรณ์], บทละครเรื่องเรื่องเลือดอยุธยา (หวลให้ใจหาย) (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑.

ฉากที่สาม

ค่ายพม่าชั่วคราวของมังยอ มียามตามไฟ หน้าค่ายมะลำเลิง(จันทน์)นั่งรำพึงรำพรรณอยู่

ตามหลัง^{๑๒๒}

ฉากที่ห้า กล่าวถึงถนนหน้าพระลานกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งมีผู้ที่รำลึกถึงบรรพบุรุษชาวกรุงศรีอยุธยา ความว่า

ถนนหน้าพระลานกรุงรัตนโกสินทร์ ชงไครรงค์ขึ้นเสา กองทหารอาษาไทยจะเดินทางไปยุโรป พวกญาติพี่น้องมารอส่ง และปลูกปลอบใจกัน-ให้ระลึกเลื้อดอยุธยา ซึ่งเป็นบรรพบุรุษ ก่อชาติและรักษาเกียรติแห่งธงไทยมาจนทุกวันนี้ ให้ลูกหลานผู้จะนำธงไปเผยแพร่ในแดนไกล เอาเยี่ยงผู้กล้าหาญที่ล่วงลับไปแล้วนั้น เพื่อสืบเลื้อดอยุธยาต่อไป^{๑๒๓}

ฉากที่หนึ่ง สามและห้ามีความสัมพันธ์กันและแสดงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งสะท้อนถึงความรักชาติบ้านเมือง นอกจากนี้ฉากที่ห้าซึ่งบรรยายภาพถนนหน้าพระลานกรุงรัตนโกสินทร์ที่อนุชนร่วมกันระลึกถึงบรรพบุรุษ มีไว้เพื่อเน้นย้ำว่าคนไทยควรร่วมกันเสียสละตนเพื่อชาติบ้านเมือง ฉากนี้แสดงแนวคิดของเรื่องว่าความรักชาติบ้านเมืองสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด

เรื่องขบถธรรมเถียร มีฉากมาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เรื่องนี้เกิดขึ้นในกรุงศรีอยุธยา แผ่นดินสมเด็จพระราชาธิบดีเบสร์ และมีห้าฉาก ทุกฉากตรงกับพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉากที่หนึ่ง คือ โรงนาเมืองนครนายก ซึ่งเป็นที่ซ่อนตัวของพวกกบฏธรรมเถียร ฉากที่สอง คือ ฉากกุฎิในวัดปากคลองช้างซึ่งเป็นที่จำวัดของพระพรหมมุนี ฉากที่สาม คือ ฉากพระนครหลวงที่มีคนหลงเชื่อธรรมเถียรและคิดก่อกบฏ ฉากที่สี่ คือ ฉากเพนียดซึ่งเป็นสถานที่ที่พระมหาอุปราชระศักดิ์ทรงทราบว่ามีการกบฏเชื้อเจ้าฟ้าอภัยทศ และฉากที่ห้า คือ ฉากป้อมมหาไชยในพระนคร เป็นสถานที่ที่พระมหาอุปราชระศักดิ์ทรงยิงธรรมเถียรจนได้รับบาดเจ็บ

นอกจากนี้เรื่องพระพุทธรเจ้าเสือกก็มีฉากมาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ด้วย การที่ผู้ประพันธ์นำหลักฐานทางประวัติศาสตร์มาเป็นฉากในบทละครร้องก็เพื่อให้เกิดความสมจริง และสอดคล้องกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์

^{๑๒๒} จวงจันทน์ จันทร์คณา [พรานบุรณ์] , บทละครเรื่องเรื่องเลื้อดอยุธยา(หวลให้ใจหาย)

ฉากที่๑ บรรทัดที่ ๑ - ๒.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, ฉากที่ ๕ บรรทัด ๑-๕.

๕. ฉากที่ขบขันความรู้สึกของตัวละคร

ฉากที่ขบขันความรู้สึกของตัวละคร ได้แก่ ฉากที่บรรยายหรือพรรณนาถึงอารมณ์ ความรู้สึกของตัวละครอย่างละเอียด หรือให้ตัวละครรู้สึกอย่างไร เช่น เรื่องเมืองรักเมืองร้าง มีการบรรยายฉากว่า

ตลาดเล็กคู่ (ขายทาส) กลางนครแบบมิโลน.เห็นตึก,โบสถ์ไกล ๆ กลางตลาดมีแท่นศิลาสี่เหลี่ยมสลัก. สำหรับนำหญิงสาวขึ้นประกวดประมุข ด้านข้างทำเป็นโรงยาว กั้นและมุงด้วยผ้าสีต่าง ๆ สลับกันแบ่งเป็นห้อง ๆ เป็นที่เก็บหญิงสาวที่ถูกนำมาขายทอดตลาด. บนเขื่อนริมถนนด้านหนึ่งใกล้กอกุหลาบ สุสานาสรวมเครื่องแต่งกายเก่า ๆ และขาดหัวนึ่ง กอดเข้าเหงาใจอยู่ตามลำพัง คนตรีทำเพลง “เธอเมื่ออยู่ใกล้” เบา ๆ (สุสานาซ่อนกุหลาบดอกหนึ่งขึ้นคดมและปรับทุกข์)^{๑๒๔}

ฉากดังกล่าวขบขันอารมณ์และความรู้สึกของสุสานาซซึ่งกำลังมีความเศร้าและทุกข์ใจมาก เนื่องจากจะถูกประมุขขายเป็นทาส ชีวิตทาสต้องได้รับความทุกข์ยากลำบาก ดังที่มีการบรรยายสถานที่ที่เป็นโรงยาวที่กั้นและมุงด้วยผ้าสีต่าง ๆ ว่า เป็นสถานที่เก็บหญิงสาวที่ถูกนำมาขายทอดตลาด สถานที่นี้นอกจากจะคับแคบและอึดอัดแล้ว ยังแสดงถึงความลำบากของผู้ที่อาศัยอยู่ด้วย

เรื่องคนทะเล บรรยายฉากในเรือที่ชลอโดยสารในเวลาค่ำคืน ฉากนี้ขบขันความรู้สึกที่เหงาและเศร้าของชลอว่า

อกทะเล ๑ (ชลอ) โอ้ยยามนี้สี่ดาวพราวกระจ่าง	แต่อ้างว้างทางทะเลเว้าเวหา
เสียงแต่กลั่นครื้นโครมกระโจมมา	พระพายพาลมฉิวรีวรวาย ๆ
เหมือนอกฉันวันนี้ไม่มีสุข	เฝ้าแต่ทุกข์ทรมในใจรหวย
นึกถึงมิตรคิดถึงซู้ดงวงวย	โถมขึ้นชวยแม้อยังฝืนนัยน์ตา
โอ้ออกเอ๋ยมิเคยนึกสักนิด	ว่าที่คิดหวัดพลาดปรารธนา
เสียแรงเพียรเวียนไปไม่ระอา	ตั้งหน้ามาเยี่ยมเจ้าทุกเช้าเย็น
พอเรือหยุดจุดใจให้ไปหา	แต่เวลานี้ไปจะไม่เห็น
แสนอาภัพคับใจได้ลำเค็ญ	สุดจะเว้นห้ามห้กรักทวี ^{๑๒๕}

^{๑๒๔} จวงจันทน์ จันทรค์ณา [พราณบุรณ์], บทละครเรื่องเมืองรักเมืองร้าง, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑-๘.

^{๑๒๕} หม่อมสุนัน วรวรรณ [อ้ายไม้], บทละครเรื่องคนทะเล (ม.ป.ท., ๒๔๕๓), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๕๕-๑๐๗.

ฉากนี้จับแน่นความรู้สึกเหงาปนเศร้าของชโลได้อย่างดียิ่ง ภาพของท้องฟ้าเวลาค่ำคืน ที่มีดวงดาวมากมายส่องแสงกระจ่างเต็มท้องฟ้า มองออกไปที่ทะเลให้รู้สึกอ้างว้างเปล่าเปลี่ยวและเมื่อมีเสียงคลื่นและลมที่พัดมาเบา ๆ ยิ่งทำให้เรารู้สึกเหงาและคิดถึงคนรักมากยิ่งขึ้น อีกทั้งรู้สึกทุกข์ใจที่จะต้องหักห้ามความรักเพราะเพื่อนรักหลงรักหญิงคนเดียวกันกับเขา

ฉากในเรื่องคนทะเลแตกต่างจากเรื่องอุมาปาหนัน เรื่องนี้บรรยายฉากแรกที่ริมทะเล มังการสซึ่งอุมามีความสุขมากเมื่อนึกถึงหญิงที่รักว่า

(อุมา) มีหินลาดหาดทรายที่สุปิยานางฟ้าของฉันนั่ง มีขอบน้ำขอบฟ้าและระลอกคลื่น
หลังคาแดดฟ้าด้วยดาวเดือน เคลื่อนไปด้วยเมฆลอยแลเป็นคลื่นชั้น หอมริน ๆ อบกลิ่น
ปาหนัน โอ้นี้สวรรค์ของฉันแท้ ๆ^{๑๒๖}

อุมาแสดงความรู้สึกว่าเป็นสุขยิ่งเมื่อได้หยุดอยู่ที่ชายทะเลแห่งนี้ เพราะสถานที่แห่งนี้มีธรรมชาติที่สงบและสวยงาม และเป็นທີ່ที่คนรักเคยนั่งอยู่กับเขาด้วย

ฉากที่จับแน่นอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครมักมีการบรรยาย หรือพรรณนาให้เห็นความรู้สึกของตัวละครอย่างเด่นชัด ผู้อ่านจะรู้สึกซาบซึ้งเมื่อใช้จินตนาการด้วย

๖. ฉากที่แสดงบุคลิกลักษณะนิสัยของตัวละคร

ฉากที่แสดงบุคลิกลักษณะของตัวละครนั้น ผู้ประพันธ์ให้ความสำคัญกับบุคลิกลักษณะของตัวละคร และปรากฏอยู่ในฉาก เช่น ในเรื่องดอกโสนบานเช้า มีฉากที่กล่าวถึงกำนันนึกว่ามีบุคลิกลักษณะนิสัยของกำนันนึก ดังนี้

ฉากที่หนึ่ง

จัดเป็นฉากชนบท เห็นมุมหนึ่งของเรือนฝากระดาน ด้านหน้ามีสวนครัว และต้นไม้ มีแคร่นั่งหรือเก้าอี้ไม้กิ่ง-ยาว พอนั่งได้ ๒ คน

เวลา-ดึก ละคร-ว่าง

ดนตรี-ทำเพลงเร็ว เบา ๆ...

กำนันนึกแต่งกายสากลคร่ำ ๆ กลับจากเที่ยว ย่องจะขึ้นเรือนแล้วกลับซังก นิ่งถอครองเท้าที่บรรได-ค้อยหย่อนลงไปทางหน้าต่าง แล้วตัวจะปีนตามตลอดเวลานี้-นางนิยมกรรยาแอบเห็น

^{๑๒๖} จวงจันทน์ จันทรังษี [พรานบุรุษ], บทละครเรื่องอุมาปาหนัน, ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๗๕ - ๘๑.

จึงปราดเข้าดิ่งหู กำนันนึก หงายหลังหล่นพนมมือแต่^{๑๒๗}

ฉากนี้กล่าวถึงกำนันนี้กว่าแต่งกายตามสากลนิยมเมื่อกลับจากเที่ยว และบรรยาย อากัปกริยาของเขาเมื่อเจอภรรยา ทำให้จินตนาการได้ว่าเขาคงเป็นคนที่เป็น เซย และกลัวภรรยา มาก ฉากนี้สะท้อนภาพสังคมในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลที่มี จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และเป็นผู้ประกาศรัชนิยม ฉบับที่ ๑๐ ลง วันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๔ เรื่องเครื่องแต่งกายที่ถือว่าเรียบร้อยสำหรับประชาชนชาวไทย โดยมีข้อกำหนดหลายข้อ และหนึ่งในจำนวนนั้น ได้แก่ การแต่งกายแบบสากลนิยมในทำนองที่ สุภาพ^{๑๒๘}

จะเห็นว่าฉากในละครเรื่องได้รับการพัฒนามาจากละครรำซึ่งมีขนบการแสดง โดยมีการเสริมสร้างต่อจากละครรำ ฉากมีคุณค่าต่อการแสดงเพราะทำให้ผู้ชมเกิดความเพลิดเพลิน สร้างอารมณ์ และสร้างความตื่นตาโดยเฉพาะฉากที่สวยงาม เช่น ฉากที่แสดงถึงการประสาน ศิลปะระหว่างนาฏศิลป์ คีตศิลป์ และวรรณศิลป์ และฉากมีคุณค่าต่อการอ่านเพราะทำให้ผู้อ่าน เกิดจินตนาการด้วยการสร้างภาพขึ้นซึ่งทำได้อย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง เช่น ฉากที่น่าสะพรึงกลัว และฉากที่ขบขันอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร เป็นต้น นอกจากนี้ฉากสะท้อนให้เห็นสภาพ สังคมไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยของพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลซึ่งมีความเจริญ ทันสมัย และมีการพัฒนาให้เท่าเทียมกับชาติ ตะวันตก อีกทั้งยังมีการธำรงรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมเอาไว้ด้วย

แก่นเรื่อง

Theme คือ แก่นเรื่องหรือสาระของเรื่อง เป็นองค์ประกอบที่เป็นสาระสำคัญ แฝง อยู่ในเหตุการณ์ การกระทำ และคำพูดของตัวละคร สาระสำคัญดังกล่าวนี้ต้องมีความเป็นหนึ่งเดียว ควบคุมการดำเนินเรื่องทั้งหมด และให้ความหมายแก่นเรื่องนั้น ๆ เป็นส่วนที่ผู้เขียนแสดงความคิด

^{๑๒๗} จวงจันทน์ จันทรีคณา [รักร้อย], บทละครเรื่องเรื่องดอกโสนบานเช้า, ฉากที่๑ บรรทัด ที่ ๑- ๘.

^{๑๒๘} มูลนิธิจอมพล ป.พิบูลสงครามและท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม, จอมพลป.พิบูล สงครามครบรอบศตวรรษ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๔๐(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์พินิจ แอน พับลิชชิงจำกัด, ม.ป.ป.), ๑๘๓-๑๘๔ .

และความเข้าใจของตนเกี่ยวกับชีวิตและพฤติกรรมของมนุษย์^{๑๒๕} นอกจากนี้ ยูวพาส์ ชัยศิลป์วัฒนา ให้ความหมายของแก่นเรื่องหรือแนวคิดของเรื่องว่า “แก่นเรื่อง คือ ความคิดหลักที่ผู้แต่งต้องการเสนอ เป็นความหมายรวมของเรื่องทั้งเรื่อง”^{๑๓๐}

สรุปว่า แก่นเรื่องหมายถึงความคิดหลักหรือสาระสำคัญของเรื่องสำหรับผู้ประพันธ์ต้องการนำเสนอมายังผู้อ่าน

จากการศึกษาบทละครเรื่อง ผู้วิจัยพบว่าบทละครเรื่องทั้งหมดจำแนกแก่นเรื่องได้ ๔ แก่นเรื่อง ได้แก่ แก่นเรื่องในแนวหลักหนี แก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักระหว่างชายหญิง แก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักชาติ และแก่นเรื่องการยอมรับปัญหาสังคม แก่นเรื่องที่หลากหลายนี้ให้คุณค่าต่อผู้อ่านทั้งด้านจิตใจ อารมณ์ และสติปัญญา มีดังนี้

๑. แก่นเรื่องในแนวหลักหนี

แก่นเรื่องในแนวหลักหนี มีในละครเรื่องที่มุ่งเน้นให้ชนชั้นกลางแสดงที่ผสมผสานกับเนื้อเรื่องที่สนุกสนาน และความลึกลับ แตกต่างไปจากเรื่องราวในชีวิตประจำวัน เช่น เรื่อง ท้าวทกนก(เมืองลพบุรี) อินากพระโขนง อีสดกระสือ ปู่โสม และขรัวอินทร์เทวดา มีแก่นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อในสิ่งลึกลับ ภูตผีวิญญาน และไสยศาสตร์ เรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ เช่น ราชบุตรสร้อยศรีหรือราชนารีอังวะ และยอดมณีรัตน์ มีแก่นเรื่องเกี่ยวกับโทษของความของความอิจฉาริษยาและการแย่งชิงอำนาจ เรื่อง กระต่ายข่มจันทร์ชี้ให้เห็นโทษของการแย่งชิงคนรัก เรื่อง ที่มาจากพงศาวดารและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เช่น เรื่องพระพุทธรเจ้าเสือ ชี้ให้เห็นว่าการได้มาซึ่งอำนาจนำความทุกข์และความสูญเสียมาให้ผู้อื่น เรื่องขบถธรรมเถียรแสดงว่าความมักใหญ่ใฝ่สูงจนเกินตนจะนำมาซึ่งความหายนะ เรื่องมหาราชวงศ์พม่า (แผ่นดินพระเจ้าสิปป์มินทร์) ชี้ให้เห็นว่ากษัตริย์ควรเฝ้าพระทัยในการปกครองบ้านเมือง เรื่องราชพงษาวดารจีน ยุค สามก๊ก ตอน ตั้งโต๊ะหยงนางเตียวเซี่ยน แสดงถึงความลุ่มหลงสตรีว่าจะนำมาซึ่งความหายนะ เรื่องราชพงษาวดารพม่า ยุค ราชธิฤทธิ์ ตอนพิศพม่าหึง แสดงว่าความหึงหวงจะนำมาซึ่งความหายนะ และเรื่องราชาธิราช ตอน มะสะลุมครองเมือง ทำให้เห็นว่าบุคคลจะมีความก้าวหน้าในการรับราชการได้ หากรู้จักใช้สติปัญญาและมีความมองจากลำหยาญ เป็นต้น

^{๑๒๕}สุพรรณิ โกศลวัฒน์, *วรรณกรรมหลักและวิธีการ* (เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาอังกฤษ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๐), ๖๕.

^{๑๓๐}ยูวพาส์ ชัยศิลป์วัฒนา, *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดี* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒), ๑๕๓.

๒. แก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักระหว่างชายหญิง

เรื่องรัก ๆ ใคร่ ๆ ระหว่างชายหญิง สร้างความมหัศจรรย์แก่ผู้อ่านได้ดี จึงมีแก่นเรื่องนี้เป็นจำนวนมาก บทละครเรื่องมีแก่นเรื่องใหญ่และแก่นเรื่องย่อยเกี่ยวกับความรักระหว่างชายหญิง ดังนี้

บทละครเรื่องที่มีแก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักระหว่างชายหญิง มีแก่นเรื่องที่เสนอความรักที่มั่นคงยอมชนะอุปสรรคทั้งปวง เช่น เรื่องกนกนารี กระดังงาไทย กินดิม แก้วเผ็ด เกี่ยวกันอย่างเผ็ดร้อน ไก่วักลิ้นตุลาเสียเชิง กิ่นหนึ่งยังจำได้ จับคำถลำแดง จากทั้งรัก เจ้าหัวใจ เจียมกับเจือ ใจเด็ด ชิงชูตัวเอง ชิงไขวญ ชิงไชย ญี่ปุ่นวิวิทย์โหม ดอกโสน บานเช้า ดีแตก ตกรูปกบ ตามเงา ทนยาก แทนที่ ปนละวันปนละเก ปวดเพราะปาก แปดแตนต์ แปดงาย พ่อโด้งกระยาสารท-จี๊ลาดเกมหยิ่ง ลมิมสุเบอ วาจาสัตย์ หนูเจ้า สุดสวาท สามแผ่นดิน เห็นผิดเป็นชอบ แปลงกาย อัมพะทันตา และ อุษุข

แก่นเรื่องที่เสนอความไม่มั่นคงในรักทำให้มีปัญหาเกี่ยวกับคนรักหรือคู่สมรส เช่น เรื่อง จี๊กะเหล่น อมพะนัม แค้นกกข้าว ดันร้ายปลายดี จับปลาสองมือ ผู้ชายตัวเมีย ห้วยแก้ว โรสิตา รู้ไม่ถึงจำพวกจับใจ คาราคาซัง คว้าน้ำเหลว และเพ็ชรน้ำเงิน

แก่นเรื่องที่เสนอความรักแพ้คือการเสียสละ เช่น แม่เจ้าประคุณ จูบสั่ง สุดสวาท มิตดาซิลิอะตัว (ตายเพราะรัก) รักหนึ่งเสียตายสอง คนทะเล สนองคุณ และมิตรประเสริฐ

แก่นเรื่องที่เสนอว่าคนที่รักกันควรมีความไว้วางใจกัน เช่น กลิ่นไม่เข้าคายไม่ออก กระท่อมดินเปียะ หนูหนูพลันแล่น ขี้หึงถึงดี พัดค้ำจิว บรมะหิง วัวม ฝะอิดพะอม น้ำสบต และอำนาจรรยา

แก่นเรื่องที่เสนอความแตกต่างทางชนชั้นหรือเชื้อชาติเป็นอุปสรรคของความรัก เช่น มิตรต่างด้าวหรือสาวแสงจันทร์ และอุมปาหนัน

แก่นเรื่องที่เสนอว่าคนที่รักกันควรรู้จักที่จะให้อภัยกัน เช่น กลับร้ายกลายเป็นดี และกลแตก

แก่นเรื่องที่เสนอว่าความรักทำให้ลุ่มหลงไปในทางที่ผิด เช่น คู่ทุกข์คู่ยาก สุดสกูล หลงกล ตั้งจิตคิดคลั่ง จันทรจากฟ้า และถึงพริกถึงขิง

๓. แก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักชาติ

แก่นเรื่องที่แสดงความรักชาติ กล่าวถึงความรักและการเสียสละเพื่อชาติบ้านเมือง ว่าสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด เรื่องที่กล่าวถึงการสละชีวิต เช่น เรื่องขวัญใจโจร น้ำใจเด็ดเดี่ยว น้ำผึ้งรวง เพลงเสน่ห์ ภูหยัน แม่ศรีเวียง เมืองรักเมืองร้าง และเลือดอยุธยา (หวลให้ใจหาย) เรื่องที่กล่าวถึงการเสียสละเงินทอง เช่น หลวงวิจารณ์ไปนา

๔. แก่นเรื่องการยอมรับปัญหาในสังคม

บทละครเรื่องที่มีแก่นเรื่องการยอมรับปัญหาในสังคมเป็นการวิพากษ์วิจารณ์สังคมว่ามีปัญหาหลายอย่าง ได้แก่ ปัญหาการหลอกลวง เอารัดเอาเปรียบ และคดโกง เช่น เรื่องจ๊ะเอ๋ คำหมอเทวะดา เหลืออด ตามเงา ฝนสั่งฟ้า และเมียบ แสดงให้เห็นว่าการหลงเชื่อผู้อื่นโดยง่ายจะนำมาซึ่งความเสียหายในภายหลัง ชื่นได้เหมิง แสดงให้เห็นว่ามนุษย์ไม่ควรหลงตนว่าชาญฉลาดเพราะสักวันหนึ่งอาจจะกลายเป็นคนโง่เนื่องจากถูกผู้อื่นหลอกได้ กระหิณกระหือรือชี้ให้เห็นโทษของการเอารัดเอาเปรียบคนอื่น ปัญหาอาชญากรรมเช่น อาลิบบา ผู้ร้ายกลับบ้าน เลือกข้างร้าย และพี่ร่วมท้องน้องร่วมไส้ ทำให้เห็นว่าการหาทรัพย์โดยมิชอบจะนำมาซึ่งความเดือดร้อนได้ในภายหลัง ปัญหาความยากจน เช่น เรื่องมะนิลาตลอดเตอรี ให้ข้อคิดว่าคนเราไม่สามารถฝ่าฟันโชคชะตา ปัญหาการแบ่งแยกเชื้อชาติและชนชั้น เช่น เรื่อง โกล่เกลือกินด่าง และสาวเครือฟ้า ให้แง่คิดว่ามนุษย์ไม่ควรแบ่งแยกชนชั้น วรรณะ หรือเชื้อชาติ

แก่นเรื่องในแนวหลักหนี ทำให้เห็นว่าจินตนาการทำให้หลุดพ้นไปจากความจำเจในชีวิตประจำวัน และแสดงความบันเทิงจากการชมมหรสพ แก่นเรื่องนี้มีคุณค่าเพราะสร้างจินตนาการ ให้ความสนุกสนานเพลิดเพลิน และทำให้รู้สึกผ่อนคลายจากปัญหาต่าง ๆ จึงทำให้มีกำลังใจในการทำงานหรือดำเนินชีวิตต่อไปได้ดียิ่งขึ้น แก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักแสดงถึงพลานุภาพของความรักว่าทำให้เอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ได้ และทำให้เกิดความสดชื่นรื่นรมย์ แก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักชาติ ทำให้คนมีความเสียสละซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้า นอกจากนี้แก่นเรื่องการยอมรับปัญหาในสังคม ทำให้เห็นว่าสังคมมีปัญหา คนในสังคมรับรู้ร่วมกัน นำปัญหาไปขบคิดและหาทางแก้ไข อีกทั้งแง่คิดในเรื่องนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้อย่างดีด้วย

จากที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น จะเห็นว่าองค์ประกอบของบทละครของไทย ประกอบด้วย โครงเรื่องซึ่งมีแนวของโครงเรื่องสี่แนว ได้แก่ โครงเรื่องเกี่ยวกับความรัก โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาภายในครอบครัว โครงเรื่องเกี่ยวกับปัญหาสังคม และโครงเรื่องในแนวหลักหนี และมีโครงเรื่องเกี่ยวกับความรักมากที่สุด โดยเฉพาะความรักที่มีอุปสรรคซึ่งน่าติดตามเพราะมีความเข้มข้นทางอารมณ์ และผู้ชมเกิดความหุ่หรรษ์เมื่อตัวละครจัดอุปสรรคได้ ในด้านตัวละครนั้นผู้ประพันธ์สร้างตัวละครให้มีลักษณะเด่นในด้านคุณสมบัติทั้งในด้านรูปลักษณ์ทั้งงดงาม มีความรู้ และสติปัญญาดี ทำให้ผู้ชมเกิดความประทับใจในคุณสมบัติเหล่านี้ และตัวละครที่มีนิสัยที่ดี ทำให้เกิดความประทับใจเมื่อผู้แสดงแสดงบทบาทที่เป็นแบบอย่างที่ดี ส่วนตัวละครที่มีลักษณะและบทบาทในด้านไม่ดีนั้น ผู้ชมจะมองเห็นผลของการกระทำที่ไม่ดีและนำไปใช้ได้ในชีวิตประจำวัน บทละครจึงมีการดัดแปลงตัวละครซึ่งทำให้เรื่องมีความสนุกสนานยิ่งขึ้นด้วย ส่วนฉากในละครเรื่อง ได้แก่ ฉากที่สะท้อนภาพสังคมไทย ฉากที่ประสานกับศิลปะแขนงอื่น

ฉากในประวัติศาสตร์ ฉากที่จับเน้นความรู้สึกของตัวละคร และฉากที่แสดงบุคลิกลักษณะของตัวละคร ฉากทำให้ผู้ชมเกิดความเพลิดเพลิน และประทับใจในความไพเราะของบทเพลงซึ่งผสมผสานกับความงดงามของฉาก อีกทั้งทำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการอีกด้วย และฉากที่สะท้อนภาพสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์แสดงลักษณะเฉพาะของบทละครเรื่อง นอกจากนี้บทละครเรื่องมีแก่นเรื่องสี่แก่นเรื่อง ได้แก่ แก่นเรื่องในแนวหลักหนี แก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักระหว่างชายหญิง แก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักชาติ และแก่นเรื่องการยอมรับปัญหาในสังคม และมีแก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักมากที่สุด เพื่อแสดงอำนาจของความรักที่สามารถเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ได้ ส่วนแก่นเรื่องอื่น ๆ นั้นให้แก่งคิดที่มีคุณค่าต่อบุคคลและส่วนรวม

บทละครเรื่องมีการสร้างโครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก และแก่นเรื่องอย่างสอดคล้อง และสัมพันธ์กัน ดังในเรื่องเลือดอยุธยา(หวลให้ใจหาย) มีโครงเรื่องเกี่ยวกับความรักชาติ ผู้ประพันธ์สร้างตัวละครให้มีนิสัยเป็นคนเสียสละเพื่อชาติบ้านเมือง และสร้างฉากในประวัติศาสตร์ ได้แก่ ชากโบราณวัตถุในกรุงศรีอยุธยาซึ่งถูกพม่าทำลาย เพื่อเสนอแก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักชาติ ความสอดคล้องและสัมพันธ์กันระหว่างองค์ประกอบทั้งหมด ทำให้บทละครเรื่องมีเอกภาพ มีความสนุกสนานเพลิดเพลิน และสร้างความประทับใจ จึงกล่าวได้ว่าบทละครเรื่องมีองค์ประกอบที่มีคุณค่าทางวรรณคดีอย่างยิ่ง

บทที่ ๔

กลวิธีการประพันธ์บทละครของไทย

กลวิธีการประพันธ์มีส่วนสำคัญยิ่งต่อการประพันธ์วรรณกรรม เพราะบทประพันธ์ที่มีความโดดเด่น และมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากบทประพันธ์อื่นอย่างไรวินั้น ขึ้นอยู่กับผู้ประพันธ์ว่าจะใช้กลวิธีการประพันธ์อย่างไรให้เหมาะสม พจนานุกรม ศัพท์วรรณกรรม ให้ความหมายของกลวิธี(technique)ว่า “ กรรมวิธีที่ทำให้ได้ผลเรียบร้อยงดงาม ซึ่งรวมทั้งฝีมือและความรู้ความชำนาญในวิธีทำ”^๑ และสาทิพย์ นุกุลกิจ กล่าวว่า กลวิธีการประพันธ์หมายถึง “ กลวิธีในการเสนอเรื่อง ทำให้เรื่องน่าอ่าน น่าสนใจ และมีผลต่อการดำเนินเรื่อง ซึ่งผู้แต่งพยายามสร้างขึ้นเพื่อให้งานเขียนของตนมีลักษณะเด่น แปลก และมีคุณค่า”^๒

บทละครเรื่องมีกลวิธีการประพันธ์ที่ดี เพราะผู้ประพันธ์ใช้ลักษณะการประพันธ์ที่ทำให้เกิดความไพเราะ และเหมาะสมกับบรรยากาศในเรื่อง อีกทั้งถ่ายทอดเรื่องราว ความคิด อารมณ์และความรู้สึกของตัวละครได้อย่างดี และใช้ภาพพจน์ การเล่นคำ การเล่นเสียง ทำให้เกิดความไพเราะและสร้างจินตนาการแก่ผู้อ่าน นอกจากนี้ยังตั้งชื่อเรื่องได้อย่างน่าสนใจอีกด้วย ดังนี้

ลักษณะการประพันธ์

บทละครเรื่องมีลักษณะการประพันธ์ ได้แก่ คำประพันธ์ร้อยกรอง ประกอบด้วย คำประพันธ์ที่มีระเบียบแบบแผน และคำประพันธ์ที่ไม่มีระเบียบแบบแผน และคำประพันธ์ร้อยแก้ว ดังนี้

๑. คำประพันธ์ร้อยกรอง

๑.๑ คำประพันธ์ที่มีระเบียบแบบแผน

คำประพันธ์ที่มีระเบียบแบบแผน หมายถึงคำประพันธ์ที่แต่งตามระเบียบข้อบังคับของคำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ ที่มีมาแต่เดิมในตำราฉันทลักษณ์ อันได้แก่ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่าย ดังนี้

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย (กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๕), ๔๓๐

^๒สาทิพย์ นุกุลกิจ, วรรณกรรมไทยปัจจุบัน, พิมพ์ครั้งที่ ๒(กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, ๒๕๓๗), ๑๒๑.

๑.๑.๑ กลอน

คำประพันธ์ประเภทกลอน ประกอบด้วย กลอนสุภาพ
กลอนคอกสร้อย กลอนสกา และกลอนกลบท ดังนี้

๑.๑.๑.๑ กลอนสุภาพ

บทละครเรื่องส่วนใหญ่ประพันธ์ด้วยกลอนสุภาพ
ได้แก่ กลอนแปด และกลอนหกซึ่งมีไว้บรรยายเหตุการณ์ อารมณ์ และ ความรู้สึก ของตัวละคร
การใช้กลอนแปด เช่น ในเรื่องต้นร้ายปลายดี บรรยายความรู้สึกของมุกดาว่า

นาคบริพัทธ์ ๑ มุกดา รุ้หน้าหน้า,วาสนา,ไม่ควรคู่ แต่สุดรู้,แสนรัก,หักไม่ไหว
เจ้าเสน่ห์,ทเวศา,หมาหัวใจ เหลืออาลัย,เหลื้มไม่หลอก,บอกจริงจริง”

การที่ผู้ประพันธ์ใช้กลอนสุภาพในการประพันธ์เพราะไม่มีข้อบังคับทางฉันทลักษณ์มาก
นัก และการใช้คำมากมีความเหมาะสมกับการขับร้องที่มีการเอื้อนถ้อยคำ ส่วนบทละครที่
ประพันธ์ด้วยกลอนหกนั้นมีเป็นจำนวนน้อย อาจเป็นเพราะต้องการให้มีการร้องแบบรวบคำ เช่น
เรื่องโรสิตา กล่าวถึงเสนอำมาตย์ว่าแสดงความจงรักภักดี ต่อกษัตริย์ ความว่า

สรกัญญะ

(พร้อมกัน) เหล่าข้าเสนาอำมาตย์ เป็นข้าบาทสนององค์
ตลอดพระประยูรวงษ์ ของทรงพระเจริญ บราโว ๆ ๆ”

นอกจากนี้ก็มีเรื่องที่ประพันธ์ด้วยกลอนบทละครด้วย กลอนบทละครถือหลักเกณฑ์
เหมือนกลอนสุภาพแต่คำในวรรคใช้คละกันไปตั้งแต่ ๖-๘ คำ แต่ที่นิยมคือ ๖-๗ คำ เพราะเข้า
จังหวะได้ดี วรรคแรกของกลอนบทละครนิยมขึ้นต้นด้วยคำว่า มาจะกล่าวบทไป เมื่อนั้น บัด
นั้น และเนื่องจากกลอนบทละครประพันธ์ขึ้นเพื่อประกอบการแสดงละคร เมื่อจบบทกลอนตอน
หนึ่งจึงต่อท้ายด้วยคำว่า “เจรจา” เมื่อต้องการให้แทรกบทเจรจา หากต้องการให้ช่วงนั้นบรรเลง

๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์[ประเสริฐฐ์อักษร], บทละครเรื่องเรื่อง
ต้นร้ายปลายดี(พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ), ชุดที่๒ บรรทัดที่ ๕-๘.

๒ จวงจันท์ จันทรคณา [พรานบุรณ์], บทละครเรื่องเรื่องโรสิตา (ม.ป.ท., ๒๕๑๒), ฉากที่
๒ บรรทัดที่ ๑๕๔-๑๕๕.

เพลง ก็มีการแทรก “เพลง” เช่น เพลงหน้าพาทย์ เป็นต้น เช่น เรื่องจับแพะชนแกะ กล่าวถึงตัวละคร “คง ” กับ “เต็ม” ว่า

พากย์โขน

(คง) บัดนั้น	ขุนคงฤทธิไกรใจหาญ
รับสั่ง หลวงรักษามิช้านาน	ฉวยขวานทะยานเล่นบนแผ่นดิน
ตรัสชวนขุนเต็มพอมกะห่อง	ดูช่วงท้องเหมือนหมูกู่สุบผืน
ไปหลอกเขา เอรางวัลแบ่งกันกิน	พลางแลลั่นปลิ้นดำน่าน้ำจร
(เต็ม) บัดนั้น	ขุนเต็ม พอมขาวราวสังขร
เด็กเล็กเล็กเคยกลัวท้าวนคร	เวลานอน กรนลั่นสนั่นไพร
ได้ยินคำขุนคงบ่งกำชับ	พลางขยับมีดโต้อีโต้ใหญ่
ร่ำทำเสื่อลากหูกว่องไว	แล้ววิ่งไล่ขุนคง ไปทันที ฯ เชิด ^๕

ปกติกлонบทละครมักใช้กับบทละครราซึ่งเป็นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ แต่เมื่อนำมาใช้กับเนื้อเรื่องซึ่งกล่าวถึงตัวละครที่มีชีวิตอยู่ในสมัยของผู้ประพันธ์ คือ คงกับเต็ม ซึ่งมีกิริยาชวนให้ขบขัน และมีการนำคำราชาศัพท์มาใช้กับตัวละคร ทำให้ผู้อ่านรู้สึกขบขันยิ่งขึ้น

นอกจากนี้มีคำประพันธ์ที่มีรูปแบบคล้ายกลอนสุภาพ กล่าวคือ มีสัมผัสเช่นเดียวกับกลอนสุภาพ แต่เนื่องจากในหนึ่งวรรคมี ๔ คำเท่ากันทุกวรรค และมีสัมผัสเช่นเดียวกับกลอนสุภาพ จึงนำมากล่าวไว้ในหัวข้อกลอนสุภาพด้วย เช่น เรื่อง ดาราแห่งยาจก กล่าวถึงการสั่งสอนเรื่องการใช้ชีวิตคำว่า

หวานใด,ในโลก	สิ้นโศรก,มนุษย์
รศหวาน,ที่สุด	คือสา,มคคิ
หวานอม,ขมกลืน	หวานชื่น,ชีวิ
ของจ,อย่ามี	เคียดขี้,หึงสา ^๖

ในเรื่องขนอลอยน้ำ มีการใช้กลอนดังกล่าวในบทร้องของกรรมกรว่า

^๕ จวงจันทน์ จันทรักษา [พราณบุรณ์] , บทละครเรื่องเรื่องจับแพะชนแกะ (ม.ป.ท., ๒๕๑๓), ฉากที่ ๒ บรรทัดที่ ๑๖๗-๑๘๑.

^๖ แม่ประนอม [นามแฝง] , บทละครเรื่องเรื่องดาราแห่งยาจก, (พระนคร : โรงพิมพ์เฟื่องนคร, ๒๔๗๐), ชุดที่ ๘ บรรทัดที่ ๒๒๕-๒๓๑.

เพลงกรรมกร

เมื่อเช้าทำงาน	กลับบ้านตอนค่ำ
ทั้งวันตรากตรำ	ทำเพื่อสร้างตน
ไม่เห็น้อยเมื่อย่ำ	แดดกล้ากลางฝน
ต่างทำต่างทน	เพื่อผลเจริญ ^๖

การใช้คำในแต่ละวรรคเพียงสี่คำ ทำให้เกิดจังหวะที่สั้นและกระชับ เหมาะกับเนื้อความที่แสดงถึงความกระตือรือร้นและความกระตือรือร้นของตัวละครได้เป็นอย่างดี

๑.๑.๑.๒ กลอนดอกสร้อย

บทละครร้องที่ใช้กลอนดอกสร้อยในการประพันธ์ ได้แก่ เรื่องดาราแห่งยาจก ซึ่งกล่าวถึงวันที่พระเอกทดลองตราว่า

วันเอ๋ย,วันนี้	สามสาวศรี,มีการ,จัดบ้านอยู่
ทั้งบ่าวไพร่,ขวกไขว่,ใครไม่รู้	ว่าโฉมตรู,นวลละออง,ทดลองตรา ^๗

นอกจากนี้ เรื่องราชาธิราช ตอน มะสะลุมครองเมือง กล่าวถึงบทเกี่ยวพาราสิของมะสะลุมที่มีต่อนางเกษราว่า

นาคเกี้ยว ๑(นครอินทร์) แสนเอ๋ยแสนสวดี	เปนบุญวาสนาเชียว,อย่าเมินหนี
พระเจ้ากรุง,หงษา,โปรดปรานี	ประทานพี,สมสู่,เปนคู่ครอง
ฝากชีวิต,สนิทแก้ว,จนวันตาย	มิขอหน่าย,น้องนาง,ให้หมางหมอง
สารพัด,สมบัติประทาน,ศฤงคารครอง	ขอมอบน้อง,ทุกสิ่ง,จริงใจดวง ^๘

^๖ จวงจันทน์ จันทรังษี [พรานบุรณ์] , บทละครเรื่องเรื่องขอลอยน้ำ (ม.ป.ท., ๒๕๑๒), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๕๔-๑๐๒.

^๗ แม่ประนอม [นามแฝง] , บทละครเรื่องเรื่องดาราแห่งยาจก, ชุดที่ ๘ บรรทัดที่ ๒๒๕-๒๓๑.

^๘ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี] , บทละครเรื่องเรื่องราชาธิราช ตอนมะสะลุม ครองเมือง(พระนคร : โรงพิมพ์สุภาพการจำรูญ, ๒๔๕๓), ชุดที่ ๔ บรรทัดที่ ๑๐๗-๑๑๒.

กลอนบทนี้มีความไพเราะเพราะมีถ้อยคำที่มีสัมผัสใน เช่น หมางหมอง สมสู่ นื่องนาง และการถ่ายทอดอารมณ์รักของมะสะลุมที่มีต่อเกษรา ด้วยการขึ้นต้นวรรคแรกว่า “แสนเอ๋ยแสนสวดี” บ่งบอกถึงความรักที่อ่อนหวานและนุ่มนวลของมะสะลุม ทำให้เกิดความซาบซึ้งในรสรัก

กลอนดอกสร้อยใช้เป็นบทพรรณนาความงามของสถานที่ด้วย เช่น เรื่องอาลีบาบา พรรณนาความงามของถ้ำที่โจรนำสมบัติไปซุกซ่อนอยู่ ความว่า

แขกเจ้าเซน ๑ (ลูกคู่) ถ้ำเอ๋ยถ้ำแก้ว	พรายแพรว, เลิศล้ำ, งามสง่า
อีกทรัพย์สิน, เงินทอง, กองเกลื่อนตา	นายโจรป่า, จัดประดับ, ระยับงาม
ล้วนเครื่องทอง, อยู่ครบ, คู่มองสุด	ทั้งเพ็ชรบุศย์, รุ่งพราว, วาวอร่าม
ทุกช่องชั้น, ลีลาลาด, สะอาดงาม	แลล้วนหลาม, แด่ของดี, มีราคา ^{๑๑}

คำประพันธ์นี้พรรณนาความงามของถ้ำได้อย่างแจ่มชัด ผู้อ่านจึงเกิดจินตนาการว่าถ้ำของโจรเต็มไปด้วยสมบัติมากมาย และแสงแวววาวของเพชรนิลจินดาส่องประกายสวยงามมาก

๑. ๑. ๑.๓ กลอนเสภา

เรื่องที่ใช้กลอนเสภาในการประพันธ์ เช่น ในเรื่อง ฝะอืดฝะอม กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่เสนาอยู่กินกับมาลัย ความว่า

ขับ ๑ ครานั้น, จึ่งโหม, เจ้าพลายอะเฮาะ	เป็นยามเคราะห์, เงาะพะวง, วุ่น หลงไหล
นางหม้ายสาว, เมอะฮ้า, ซื่ออาไย	ถูกกลไก, คุณแม่, แกพาโล
ติดสินบน, คนขี้เมา, ให้เข้าหา	พ่อพลายโกรธ, ภรรยา, บ้าโมโห
บอกไม่เชื่อ, เหลือกดั่ง, กำลังโว	จึงเกิดโง่, ฉาวเมือง, เรื่องหย่าเป ^{๑๒}

การใช้กลอนเสภามีความไพเราะที่ไม่เหมือนกลอนสุภาพ เพราะกลอนเสปามีลูกเอื้อนที่

^{๑๑} แก้วตราขู [นามแฝง] , บทละครเรื่องอาลีบาบา (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๖), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๖๗-๗๒.

^{๑๒} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี] , บทละครเรื่องฝะอืดฝะอม (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๔), ชุดที่ ๔ บรรทัดที่ ๑๑-๑๖.

แตกต่างจากกลอนสุภาพ และใช้เครื่องดนตรีประกอบจังหวะ เช่น กรับ การใช้กลอนเสภาทำให้บทละครเรื่องมีท่วงทำนองที่ไพเราะ แตกต่างจากท่วงทำนองของกลอนสุภาพ

๑.๑.๑.๓ กลอนกลบท

กลอนกลบทเกิดจากการดัดแปลงกลอนสุภาพให้แปลกไปจากเดิม ดังที่ อุทัย สินธุสารให้ความหมายของกลบทว่า “ คือ การประดิษฐ์คิดแต่งคำประพันธ์ให้มีลักษณะแปลกไปจากเดิมโดยลักษณะบังคับเดิมของคำประพันธ์นั้นยังคงใช้อยู่ครบถ้วน แต่แต่งเพิ่มขึ้นให้ต้องตามลักษณะของกล คำประพันธ์ที่แต่งเป็นกลได้ มีทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่าย ”^{๑๒} เรื่องที่มีกลอนกลบท เช่น เรื่องขวัญใจโจร กล่าวถึงปัญญาวาขอความรักจากหญิงคนรักก่อนไปรบกับข้าศึกว่า

ใจที่คิดจิตที่ขึ้นฝืนใจจาก	เพราะวิบัติพลัดวิบากจำจากสมร
เหินใจรักหักใจรบสมทบรอน	มินึกย้อนหอนนึกขย้อนบันไพร
หากยังห่วงหน่วงอยู่คิดที่คิดห่วง	คราห่างค้ำคราวห่างดวงพุ่มพวงพี
ดูจสมใจได้สมหวังก็ดียังดี	หมดปราณีมิประนอมก็ตรอมใจ ^{๑๓}

กลอนข้างต้นมีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสระเป็นชุด ๆ และใช้คำประพันธ์ที่มีลักษณะคล้ายกลอนกลบทกบเดินต่อยหอย มีการใช้สัมผัสใน ทำให้บทเรื่องมีความไพเราะและน่าประทับใจ และถ่ายทอดความรู้สึกของตัวละครโดยใช้ถ้อยคำอย่างมีวรรณศิลป์ กลอนบทนี้สอดคล้องฝีมือของผู้ประพันธ์ด้วย

๑.๑.๒ โคลงสี่สุภาพ

บทละครเรื่องมีโคลงสี่สุภาพที่ใช้ในตอนจบของเรื่องเช่น เรื่องมิตรประเสริฐ ให้แง่คิดแก่ผู้อ่านว่า

๑ คบคนควรคบคน	คนควร คบเคย
คบชั่วคนชั่วชวน	ชั่วด้วย

^{๑๒}อุทัย สินธุสาร, สารานุกรมไทย เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๕๑๖),

กบตีมิตรดีสงวน
 ลครเล่นเห็นเพื่อนม้วย

มิตรชัก ดินา
 เหมาะจะนี่ดีไหม^{๑๔}

เรื่องผู้ชายตัวเมีย มีการใช้โคลงในบทพากนางของชัรวาพ ดังนี้

ยี่เก ๑ (ถึง)	เจ้าพวงกระบวนหนึ่งพริ้ง	เพราสรรพ
	พี่จะแขวนไว้กับ	กิ่งฟ้า
	จะโจ่งถึงถึงลับ	กรับสวบ
	เจ้าช่างไม่เห็นแก่หน้า	พี่บ้าง เลยหนอ ๑ ^{๑๕}

ในเรื่องอาลีบาบา กล่าวถึงการอ้อนวอนพระเจ้าว่า อายีน้าอ้อนวอนขอให้พระเจ้าทรงช่วยให้ครอบครัวของเธอพ้นจากความยากจน ดังนี้

(อายีน้า) ๑	กรรมเวร ประเคนไอ้	อนาถใจ จริงเอย
	แสนลำบากยากไฉน	คำเช่า
	อกหนออกผู้ใด	ห่อนเหมือน ข้าเอย
	ขององค์พระอะลาเจ้า	โปรดข้าหน่อยเทอญ ^{๑๖}

เรื่องนี้มีมีการประพันธ์ด้วยโคลงสี่สุภาพ และกล่าวถึงการอ้อนวอนพระเจ้าเพื่อให้ทรงช่วยเหลือ จึงทำให้มีบรรยากาศที่ดูศักดิ์สิทธิ์เสมือนว่าพระผู้เป็นเจ้าทรงรับรู้ที่ตัวละครได้วิงวอนขอต่อพระองค์

เรื่องหอกข้างแคร่ ใช้โคลงสี่สุภาพเพื่อสรรเสริญและอ้อนวอนพระเจ้า ทำให้เห็นถึงความศรัทธาของตัวละครที่มีต่อพระเจ้าเช่นเดียวกัน ดังความว่า

^{๑๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ว.ท ฤทธิเพก] , **บทละครเรื่องเรื่องมิตรประเสริฐ** (ม.ป.ท., ๒๔๕๒) ชุดที่ ๗ บรรทัดที่ ๖๑ - ๖๔.

^{๑๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [มิตเตอร์ไม้] , **บทละครเรื่องเรื่องผู้ชายตัวเมีย** (ม.ป.ท. , ๒๔๕๔), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๐๕-๑๐๘.

^{๑๖} แก้วตราฐ [นามแฝง] , **บทละครเรื่องเรื่องอาลีบาบา**, ฉากที่ ๒ บรรทัดที่ ๑๘-๒๕.

แขกเชิญเจ้า๑(พร้อมกัน)	ของค์พระอะหล่าเจ้า	จอมสถาน
	จงโปรดและประทาน	สุขสัน
	อีกส่วนพระวิญญาน	รูดอร์ฟ
	เนาฟากสวรรคอันพัน	ทุกขร้าย สบายเทอญ ^{๑๑}

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเจ้าหัวใจ มีการใช้โคลงสี่สุภาพ โดยแสดงการเสียดสีของลิลลี้ที่มีต่อคนที่เธอรัก แต่เดิมนั้นเอวันรักกับชีช้นมาก่อน แต่ด้วยความเจ้าชู้จึงได้ลิลลี้เป็นภรรยา ต่อมาเอวันจะแต่งงานกับชีช้น ลิลลี้จึงหนีจากเอวันไปอยู่เมืองอื่น มีข้อความที่กล่าวถึงการเสียดสีของลิลลี้ว่า

๑	เสีย ทรัพย์นับมากน้อย	เท่าใด ใดฤา
	เสีย สิ่งอันพึงใจ	เช่นแก้ว
	เสีย บ่สุดวิสัย	แสวงอาจ มินอ
	เสีย ชื่อสาวเสียแล้ว	เล่ห์ลิ้นเสียชนม์ ^๑
๑	สละ ผลพึงพร้งพร้อม	ไพบูลย์
	สละ หม่อมิตรา ประชวร -	ญาติรู้
	สละ เทศถิ่นอนุกุล	กำเนิด กายหา
	สละ ไปวิปโยคสู้	สละฐูทราบชมฯ ๑ โอค ^{๑๒}

เรื่องนี้มีโคลงสี่สุภาพที่ถ่ายทอดให้เห็นถึงการเสียดสีของลิลลี้ว่า เป็นการกระทำที่น่าขบข่อย อีกทั้งการเน้นย้ำการกระทำของลิลลี้ด้วยการซ้ำคำว่า “เสีย” และ “สละ” ทำให้เห็นว่าลิลลี้เป็นผู้ที่น่าเห็นใจอย่างยิ่ง

นอกจากนี้เรื่องอุมาปาหนันมีการใช้โคลงสี่สุภาพเพื่อถ่ายทอดความรักที่อุมามีต่อสุปียาได้อย่างลึกซึ้งกินใจว่า

^{๑๑}นางสาวชูชื่น [นามแฝง] , บทละครเรื่องเรื่องหอกข้างแคร่ (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๗๒), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๕๓-๑๕๗.

^{๑๒}ประวัติ โคจริก [แม่แก้ว] , บทละครเรื่องเรื่องเจ้าหัวใจ(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรไทย, ๒๕๑๒), ชุดที่ ๑๕ บรรทัดที่ ๘๓-๘๑.

จารีกรักสลักไว้	แทนเสียง
พูดไม่ออกพิ่เพียง	เสียงให้
รักแรกแจกจำเรียง	จากจิต ฟินา
กลับมาพบเพื่อได้	อ่านรู้ กระทุ้ความ
กลีบปาหนันกริชนี่	พิ่เขียน
จิตรรักอักษรเพียร	มอบให้
อย่าตัดเลยพิ่เขียน	ใจแหลก แล้วแม่
อ่านแล้วเก็บกอดไว้	แนบเนื้อ สนิทนอน ^๙

จะเห็นว่าผู้ประพันธ์นำโคลงสี่สุภาพมาประพันธ์ให้เหมาะสมกับอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครและบรรยากาศในเรื่องในลักษณะที่แตกต่างกัน แม้ว่าบทละครร้องจะมีการประพันธ์ด้วยโคลงสี่สุภาพเป็นจำนวนน้อย แต่ก็ทำให้เห็นถึงความสามารถของผู้ประพันธ์ที่นำโคลงสี่สุภาพมาใช้ได้อย่างเหมาะสมกับอารมณ์ ความรู้สึกของตัวละคร และบรรยากาศในเรื่อง

๑.๑.๓ ฉันท

บทละครร้องมีการใช้ฉันท ๓ ชนิด ได้แก่ มาณวกฉันท อินทรวีเชียรฉันท ๑๑ และ วสันตดิถีฉันท ๑๔ ดังนี้

๑.๑.๓.๑ มาณวกฉันท ๘

เรื่องรักระวางรบ มีการใช้มาณวกฉันทในบทตัดพ้อของปรีชาที่มีต่อสมรรตว่า

สุดสาวท ๐ (ปรีชา)	โธนะสมรรต	ตัดนุชะหรือ
	แท็กละคือ	ลองจิตตะหมาย
	น้องบมิลิด	ปลิดสินเฝ้าวาย
	แสนที่จะอาบ	แล้วนะคะคุณ.
ตัดสาวท ๐ (สมรรต)	หล่อนนะรีคน	สนมนะสัตย์
	เมินปฏิพัทธ์	ฉันจะมีวัน

^๙ จวงจันทน์ จันทรึกณา [พรานบุรณ์] , บทละครเรื่องอุมาปาหนัน, (ม.ป.ท., ๒๕๑๒), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๑๑-๑๑๘.

ใจจุใจไพร่

ไว้กิตติคุณ

ใครถูกรุน

รักกะนองค^{๒๐}

บทคัดพ้อต่อว่าดังกล่าวแสดงอารมณ์น้อยใจของปรียาและความขุ่นเคืองใจของสมรรถที่มีต่อตนรักได้เป็นอย่างดี

๑. ๑. ๓. ๒ อินทรวชิรฉัตร ๑๑

เรื่องยืนยันจริงมีการใช้อินทรวชิรฉัตร ๑๑ ในบทชม
โหมที่กล่าวถึงความงามของกัลยาณีว่าไม่มีใครมาเปรียบกับเธอได้ และยังมีบทคร่ำครวญของ
ประพันธ์เมื่อทราบวาทกัลยาณีมีคู่หมั้นแล้วด้วย ดังความว่า

จ้วมลายู	๐ (ประพันธ์)	ไอ้แม่วิสัยพัคตร	นรลักษณ์เฉลิมพงษ์
		งามจนละอ้อนองค์	บ่ มีเปรียบจะเทียบคิด
๐		ชลหรือกระตือร่อน	อูระแผ่นทะยาน ขวัญ
		จิตเจ้ารีเท่ากัน	กลฉะนี้ฤๅไฉน
๐		จนจริงจะนิ่งไว้	มะนะได้กะก็ครา
		รักเร้ากระเส้าหา	ดูจรีอนพระเพลิงผลาญ
๐		ไอ้กัลยาณี	มิใช่ศัพพคุณมาลย์
		รับมันสืบบันหาร	นิราศแล้วละแก้วตาฯ โอค ^{๒๑}

การใช้ฉัตรในบทชมโหมทำให้เห็นว่ากัลยาณีเป็นหญิงที่งดงามมาก และในบท
คร่ำครวญถ่ายทอดความรู้สึกเศร้าโศกเสียใจของประพันธ์ เมื่อทราบวาทกัลยาณีหมั้นกับชายอื่นได้
อย่างแจ่มชัดยิ่ง

๑. ๑. ๓. ๓ วสันตดิถีฉัตร ๑๔

เรื่องนี้เพื่อชี้ให้เห็นวสันตดิถีฉัตร ๑๔ เพื่อกล่าวถึงความ
งามของกลืน ดังความว่า

^{๒๐} ศรีเสนังตร [นามแฝง] , บทละครเรื่องเรื่องรักระวางรบ (ม.ป.ท., ๒๔๗๔), ชุดที่ ๔
บรรทัดที่ ๒๖-๓๑.

^{๒๑} แม่วงศ์ [นามแฝง] , บทละครเรื่องเรื่องเย็นจริง (พระนคร : โรงพิมพ์เพ็ญนคร, ๒๔๖๕),
ชุดที่ ๘ บรรทัดที่ ๓๗-๔๕.

จิวมลายู(กล่อม)	พิศโฉมประโลมอุระอะคร้าว	ระอุหนาว ณะอารมณ์
	งามพัศตร์มะลักระบุนิม	จะประเทียบก็จันทรา
	แรกรุ่งเจริญมธุรภาพ	มทอาบเพราะกานดา
	ยามหลับระจับจะอุปะมา	กลเห็นกะเพ็ญจันทร์
	พิศไหนดวิไลวประเสริฐ	รุจิลิศคนฝัน
	หมายมุ่งละเมอมทนะพลัน	จะพิศจันท์ก็สุดใจ
	เสียดายนิเหลื่อระบุชนิด	วิปริตคนองไป
	ปลดโศตอุโฆษะสุดไกล	อรแมก้เปื้อนพลัน ^{๒๒}

ผู้ประพันธ์ใช้สันตติลักษณ์เพื่อพรรณนาความงดงามของตัวละคร ทำให้จินตนาการได้ว่า กลิ่นเป็นหญิงที่มีรูปลักษณ์ที่งดงามมาก

บทละครร้องมีการใช้ฉันทออยู่เป็นจำนวนน้อย แต่อย่างไรก็ตามผู้ประพันธ์ใช้ฉันทเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร และพรรณนาความงดงามของตัวละครให้เห็นได้อย่างเด่นชัดยิ่ง และแสดงให้เห็นว่าฉันทนั้นใช้ได้ดีกับบทร้องและบทอ่าน เสียงหนักเบาของคำกรและลหุไม่เป็นอุปสรรคต่อการขับร้อง นอกจากนี้การใช้ฉันทยังแสดงถึงความสามารถของผู้ประพันธ์ด้วย เพราะฉันทมีข้อบังคับทางฉันทลักษณ์มากกว่ากลอน

๑.๑.๔ กาพย์ยานี ๑๑

บทละครร้องที่ประพันธ์ด้วยกาพย์ยานี ๑๑ นั้น ได้แก่ เรื่อง ชีวิตบุเรงนอง กล่าวถึงจะเด็ดและเซ่นนี้ว่าแสดงความรักต่อกัน มีบทร้องที่มีความไพเราะและถ่ายทอดอารมณ์รักของตัวละครได้อย่างดียิ่ง เช่น

พม่าถวายพร ๑ (จะเด็ด)	ขวัญใจวิไลล้ำ.	อันถ้อยคำเฉลยใจ.
	เปิดทางสว่างไกล.	เหมือนช่วยชีให้มิเขว.
	เถอะพีจะพลีตน.	แสวงผลมิเสื่อมเซา.
	หากบุญอุดหนุนเรา.	ก็อาจสมนิมยิน.
(เซ่นนี้)	เถอะน้องจะครองจิตต์.	ให้คงคิดเป็นอาจินต์.
(จะเด็ด)	วาจาอุพาพิน.	เหมือนช่วยชีให้มิใจ.

^{๒๒}นางสาวชูชื่น [นามแฝง], บทละครเรื่องเรณูนคร (พระนคร : โรงพิมพ์เฟื่องนคร, ๒๔๗๐), ชุดที่ ๑๐ บรรทัดที่ ๗๖-๘๔.

	บอกหน่อยซิว่ารัก.	สมัครตอบสักเพียงไหน.
(เช่นนี้)	รักเทียบเปรียบฤทัย.	ที่รักตนอยู่จนชิน.
(จะเด็ด)	มาเราเอาคำมั่น.	สัญญากันตั้งถวิล.
(เช่นนี้)	เมื่อชอบระบอบบิล.	ระเบียบนี้ก็พึงใจ. ^{๒๓}

บทรื่องนี้มีการร้องโต้ตอบของตัวละครที่ทำให้เห็นอารมณ์รักระหว่างจะเด็ดและเช่นนี้ กายัพยานีมีคำน้อยกว่ากลอน เมื่อใช้เป็นบทรื่องโต้ตอบเพื่อแสดงความรู้สึกรักของตัวละครนับว่าเหมาะสมอย่างยิ่ง เพราะตัวละครจะร้องโต้ตอบกันได้อย่างรวดเร็ว

นอกจากนี้เรื่องเลื้อยคอรุยา (หวลให้ใจหาย) กล่าวถึงพลว่าปฏิญาณตนว่าจะอุทิศตนเพื่อ บ้านเมือง ผู้ประพันธ์ใช้กายัพยานี ๑๑ ความว่า

เพลงเวศุกรรม

(พล)	ข้าขอปฏิญาณ	ต่อสถานที่บูชา
	หลักชาติศาสนา	ซึ่งโรยราถูกทำลาย
	อรุยาเร้าเนื้อเลือด	ให้ดูเดือดไม่เหือดหาย
	นิกสู้อยู่มิวาย	จิตต์ข้าหมายกู้ไทยคืน
	ธงไทยแนบใจข้า	ขออาษาเลือดทาพื้น
	ชาติไทยยังยั่งยืน	ข้าหลังพื้นให้คืนไทย ^{๒๔}

บทรื่องดังกล่าวแสดงรู้สึกรักชาติของตัวละคร และความมุ่งมั่นที่จะต่อสู้กับข้าศึกได้อย่างแจ่มชัด และแสดงว่ากายัพยานีนำมาใช้ในบทปลุกใจให้รักชาติได้เป็นอย่างดี

๑. ๑. ๕ ร่ายยาว

เรื่อง เสือปราบเสือ กล่าวถึงจามิลว่าชื่นชมในความงดงามของ เคียนา และประพันธ์ด้วยร่ายยาว ดังนี้

^{๒๓} หม่อมลิ่มเกลี้ยง [นามแฝง] , บทละครเรื่องเรื่องชีวิตบุญเรือนอง (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๕๕-๒๐๔.

^{๒๔} จวงจันทน์ จันทร์กณ [พรานบุรณ] , บทละครเรื่องเรื่องเลื้อยคอรุยา (หวลให้ใจหาย), (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๑๕-๑๒๒.

กระแดทอง ๑ (จามิล) ชวน--- เขษขมจริงนะ อะไร ยังงี้ ตั้งแม่ศรีสรวงสวรรค์
 ขวัญตา แลขวัญใจ ขึ้นใน หฤทัยจริงจริง แม่ยอดหญิงยอดงาม
 แม่ยอดกามเทวิน ยิ่ง พระอินทร์บนวิมาน ยิ่ง ยมพบาลเมือง
 นรกอานาจ ดวงหน้า อาชญา ทรวงอก ทำมิ่งสท้านนำขวัญสะทก
 ยิ่งกว่า กระซางก ได้เห็นทาน ละลานอารมณ์ ระริกจะขึ้น
 ระรินจะชม จะเกลียว จะกลม จะอม จะกลืน เชิญแม่ตื่น ขึ้นมา
 พี่จะพาลอยละล่อง ไปแนบเนื้อ นวลละออง อยู่ในห้วง หิริญรงค์^{๒๕}

การพรรณนาด้วยการใช้รายชื่อนี้ นอกจากจะทำให้เห็นความงามของเดียณาแล้วยัง
 ทำให้เห็นถึงความรู้สึกของจามิลด้วยว่า เขาหลงใหลในความงามของเดียนามาก รายยาวไม่
 เกรงครัดเรื่องจำนวนของคำในแต่ละวรรค เมื่อใช้พรรณนาความงามและความรู้สึกของตัวละคร
 ผู้ประพันธ์ได้คำได้หลายคำ จึงพรรณนาความงามและความรู้สึกของตัวละครได้อย่างละเอียดลออ

๑. ๑. ๖ เพลงพื้นบ้าน

เพลงพื้นบ้านที่ใช้ในการประพันธ์บทละครเรื่องได้แก่ เพลง
 เกี่ยวข้าว เพลงน้อย และเพลงพวงมาลัย ดังนี้

๑. ๑. ๖ .๑ เพลงเกี่ยวข้าว

บทละครเรื่องที่ประพันธ์ด้วยเพลงเกี่ยวข้าว เช่น
 เรื่องแปลงกาย กล่าวถึงสองว่าเดินทางไปในป่า และชมความงดงามของธรรมชาติว่า

โอ้ยยามสายัณห์ ตะวันรอน ๆ ใจที่สะท้อน ๆ ละอ้อนหาละไม
 จะชมนกชมไม้ ชมบุปผาลดาใจ ก็ไม่ชื่นฤทัย เพราะเหลืออาลัย
 หัวใจซ่อน ๆ โนนนกกกระสา นกกกระทากระทุง โนนไร่โนนนนา
 โนนป่าโนนทุ่ง....เอาแต่แล ๆ ละลานละล่ง ลูกขึ้นเถิดนายขอรับ
 ผมจะจับเข้ามุ้ง มีปล่อยให้ขูกักเคย เอ๊ยเถิดเคย^{๒๖}

^{๒๕} โมฬีรัตน์ [นามแฝง], บทละครเรื่องเรื่องเสือปราบเสือ (พระนคร : โรงพิมพ์ภูไท,
 ๒๔๗๖), ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๑๑-๑๕.

^{๒๖} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐจักษ์อักษร], บทละครเรื่อง
 เรื่องแปลงกาย (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๒), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๗๐-๗๕.

เพลงเกี่ยวข้าวเหมาะสมกับบรรยากาศภายในท้องทุ่ง ซึ่งมีธรรมชาติที่สงบและสวยงาม และเมื่อใช้ในเหตุการณ์ตอนนี้ก็นับว่ามีความเหมาะสมอย่างยิ่ง

๑. ๑. ๖. ๒ เพลงน้อย

เรื่องช่อกุหลาบ ประพันธ์ด้วยเพลงน้อย โดยให้
ขจรกับกุหลาบร้องโต้ตอบกันขณะที่กำลังพายเรือว่า

- (ขจร) ถึงอยู่เรือนแพนาวา ง่วนทำมาหากิน ก็ไม่มีหนี้สินใครเป็นเจ้าของหัวใจ
ใครไม่สมประสงค์ลงเรือเรา จะต้องเศร้าไปทำไม แสนประเสริฐหนอ
เกิดเป็นไทย ถึงมีหาไม่ก็สะ เอ๊ย – บาย สรรพกิจก็ไม่คร้าน
การทำงานเพื่อเรือกี่ช่วย มีเมียหรือก็สวย แล้วจะเอาไฉน
ถึงแสนจนยากลำบากกายา นึก ๆ ก็คล้ายเทวา แม่กุหลาบก็ปานนางฟ้า
คู่ชื่นชีวาพี่ เอ๊ย ชาย เออ เพื่อบุญคุณ บุญงามมาขอร้อง เป็นเมียน้อย
ของน้อง ยอดสร้อยจะว่ากระไร เขาประสงค์จำนงดี ให้โฉมศรีกุหลาบ
เป็นใหญ่ไม่กระแหน่แถมจอน อ่อนละมัย คงจะพาให้สุข เอ๊ย กาย
- (กุหลาบ) เออ กล้าดีมีก็ลอง กุหลาบเป็นต้องกระโจน ไม่ยอมหย่อนอ่อนโยน
มิเชื่อก็ลองดู วันไหนมาเป็นฟาดหน้าวันนั้น ขอรับมือกันให้อยู่ให้ถกนกร
แน่ใช่แต่จะบู มิขอเทียมคู่กะใครเอ๊ยเลย^{๒๗}

เหตุการณ์ตอนนี้กล่าวถึงขจรและกุหลาบว่า กำลังพายเรือและทั้งสองมีอาชีพรับจ้าง
พายเรือส่งผู้โดยสาร ขจรและกุหลาบอาศัยอยู่ในชนบท ทั้งคู่พอใจและมีความสุขกับชีวิตที่เรียบ
ง่าย เมื่อเลือกเพลงน้อยมาเป็นบทร้อง ย่อมมีความเหมาะสมกับบรรยากาศในชนบท อีกทั้งการใช้
ถ้อยคำที่ร้องโต้ตอบกันของตัวละคร แสดงถึงการใช้ไหวพริบปฏิภาณในการร้องโต้ตอบด้วย จึงทำ
ให้มีความสนุกสนาน และมีความไพเราะน่าฟัง

๑. ๑. ๖. ๓ เพลงพวงมาลัย

เพลงพวงมาลัยใช้กลอนหัวเดียวและมีข้อบังคับ
สัมผัสเช่นเดียวกับเพลงเกี่ยวข้าว เพลงพวงมาลัยจะขึ้นต้นวรรคแรกว่า เออระเหยลอยมา และวรรค
หน้าของบาทสุดท้าย กำหนดให้สามคำแรกมีความว่า “พวงเจ้าเอ๊ย” แล้วมีเนื้อความอื่นมาต่ออีกสอง
เรื่อง xen ที่เคยหนุน ประพันธ์ด้วยเพลงพวงมาลัย ดังนี้

^{๒๗}จินดา โกมลสูตร, บทละครเรื่องเรื่องช่อกุหลาบ (พระนคร : โรงพิมพ์เพื่อนนคร,
๒๔๗๐), ชุดที่ ๕ บรรทัดที่ ๒๐-๓๕.

เพลงพวงมาลัยชายหาด

(ลูกรับ ๆ พร้อม) เอ้อระเหยลอยมา ลอยมาแต่ไกล ๆ ลอยมาจากไหนต่อไหน
มาใกล้กันได้เื่อ

(ดนตรี) เอ้อะ เราลอยมาเจอกันได้ ลอยเข้ามาใกล้ เจ้าพวงมาลัย ไหลลอยล่องมา

(หนุ่ม ๆ) มองคลื่นไกล ๆ ระลอกไหวซัดซ่า มองไป ไกลสุด สายตา น้ำกับฟ้า

(ดนตรี) เอ้อะ เราลอยมาเจอกันได้ ลอยเข้ามาใกล้ เจ้าพวงมาลัย ไหลลอยล่องมา

(หนุ่ม ๆ) มองคลื่นไกล ๆ ระลอกไหวซัดซ่า มองไป ไกลสุด สายตา น้ำกับฟ้า

ไกลจนเหวว่า หัวใจผวาจนต้องเหลียวหาเพื่อนมาอยู่เคียง

(รับพร้อม)

(สาว ๆ) เมื่อได้นั่งคู่ ธารน้ำเสียง หวานเรื่อยเรื่อยแจ้ว แว่นตาเนียง ฟังก็เพียงคำรัก
หล่อเลี้ยงหัวใจสอง ให้เราสอดคล้องประคองคู่หม ^{๒๘}

กัลยรัตน์ หล่อมฉินพรัตน์ กล่าวถึงเพลงนี้สรุปได้ว่าเพลงพวงมาลัยชายหาดนี้มีใช้
เพลงพวงมาลัยแบบพื้นเมือง แต่เป็นเพลงไทยสากลที่อาศัยเค้าบางอย่างของเพลงพื้นบ้านมา
ดัดแปลง ซึ่งได้แก่ การใช้คำขึ้นต้น การมีลูกคู่ร้องรับสร้อยเพลง เพลงพวงมาลัยชายหาดนี้อาจเป็น
เพลงทำนองเพลงราวเพลงหนึ่งก็ได้ ^{๒๙}

เพลงพวงมาลัยนี้ใช้กับการเกี่ยวพาราสีของหญิงชาย เมื่อผู้ประพันธ์บทละครร้องนำ
เพลงนี้มาใช้ในบทเกี่ยวพาราสีของตัวละครด้วย นับว่ามีความเหมาะสมกับลักษณะของเพลง

๑.๒ คำประพันธ์ที่ไม่มีระเบียบแบบแผน

คำประพันธ์ประเภทนี้ไม่มีแผนผังบังคับในเรื่องคณะและสัมผัสที่แน่นอน
จำนวนคำในแต่ละวรรคมีไม่เท่ากัน การส่งสัมผัสระหว่างวรรคและระหว่างบทมีความคล้อยคลึงกับ
กลอน แต่ไม่มีความแน่นอนในข้อบังคับคำประพันธ์นี้ ได้แก่ เพลงไทยสากล เช่น เรื่องจันทร์
เจ้าขา มีเพลงทวยเต็มซึ่งมีถ้อยคำที่ไพเราะ ความว่า

^{๒๘} จวงจันท์ จันทรศณา [พรานบูรณ], บทละครเรื่องเงยหยกที่เคยหนุณ (ม.ป.ท.,
๒๔๘๖, ฉากที่ ๒ บรรทัดที่ ๔-๑๒).

^{๒๙} กัลยรัตน์ หล่อมฉินพรัตน์ “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทละครของพรานบูรณ”
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๓๕), ๑๐๔.

เพลงทวายเต็ม

แสงนั้นอ่อนหวานจริงนะจันทร์เจ้าข้า
 ขามลอยเลื่อนแฉ่มเนียนหล้า แสงต้นตาตื่นใจ
 จันทร์เพ็ญเด่นกระไร ช่างไม่มีไฟไม่มีฟ้า
 ภากนภาคราเมื่อไรราศี รัศมีสว่างไสว
 ละมุลละไมสะอาดสง่าง พรหมพรำน้ำค้างพร่างพราว
 เจียบสังัดสะบัดพัดมา ยอดพฤษภาโน้มน้ำว
 เอนโอนโยนเข้า โบกให้หนาวสะท้าน
 ไบสเทือนเตือนกิ่ง ไหวบึงสะท้อนก้าน
 ช่อราตรีคลี่บาน หอมซาบชานทรงเย็น
 หรั่งหรั่งเรไรหรั่งเร้า จังหริดหวีหวีดเว้าคลอเกล้าสำเนียงเล่น
 สมมติแทนเสียงดนตรี อีกมีดวงเดือนเด่น กล่อมผสมลมเย็น
 ละนื้อหรือจักเว้นความรัก ธรรมชาติเช่นนี้ละลือนอ
 ที่หนุ่มสาวเคล้าคลอ พะนอนชีวิตร่วมกัน^{๑๑}

บทประพันธ์นี้เป็นบทร้องของเจียมนางเอกในเรื่อง เพลงทวายเต็มมีถ้อยคำที่คัดสรรอย่างไพเราะด้วยเสียงสัมผัสสระและพยัญชนะ อีกทั้งถ้อยคำที่ใช้เข้าใจง่าย สื่อความหมายอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้อย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะความละมุนละไม อ่อนหวาน และความซาบซ่านในความรัก เมื่อนำผู้กับบรรยากาศของธรรมชาติที่งดงามจึงมีความเหมาะสมและกลมกลืน โดยเฉพาะบรรยากาศของธรรมชาติได้แสงจันทร์ที่ปรากฏภาพของต้นไม้กำลังเอนโอนด้วยแรงลมโบก ไบไม้ที่สะบัดไปตามแรงลม และเสียงหมู่แมลงที่กำลังร้องส่งสำเนียงกอปรกับกลิ่นอันจรงใจของช่อราตรี ทำให้ธรรมชาติงดงามยิ่งนัก และธรรมชาตินี้เหมาะกับการพลอดรักของหนุ่มสาวอย่างยิ่ง ความไพเราะของเพลงทวายเต็มนี้ทำให้คนไทยในสมัยนั้นชื่นชอบมาก ดังที่ เอนก นาวิกมูล กล่าวว่า “เรื่องจันทร์เจ้าข้าเป็นเรื่องที่คนสมัยนั้นรัชกาลที่ ๗ ประทับใจกันมาก ทั้งเพลงประกอบก็ไพเราะดีดหู ดังเพลงทวายเต็ม (แสงนั้นอ่อนหวานจริงนะจันทร์เจ้าข้า...) เป็นต้น”^{๑๒}

^{๑๑} จวงจันทน์ จันทรคณา [พรานบุรณ], บทละครเรื่องจันทร์เจ้าข้า, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ม.ป.ท., ๒๕๒๖), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๒๒-๓๐.

^{๑๒} เอนก นาวิกมูล, “หนังสือบทละครเรื่องของพรานบุรณ,” สารคดี ๑๗, ๒๐๐ (ต.ค. ๒๕๔๔) : ๑๘.

ในเรื่องน้ำผึ้งรวง มีเพลงน้ำผึ้งรวง ซึ่งกล่าวถึงการถ่ายทอดความรักของตัวละครได้อย่าง น่าประทับใจเช่นกัน ดังความว่า

เพลงน้ำผึ้งรวง

(เพรา)	หวานฉ่ำน้ำผึ้งรวง เหมือนรักแรกหวัง รวงผึ้งมีน้ำผึ้ง เหมือนรักเรานึกห่วง	ผึ้งหวงไม่ห่างรัง หวานดั่งน้ำผึ้งรวง ผึ้งหึงษ์น้ำผึ้งหวง เกรงลงและลงรัก
(เจตน์)	น้ำผึ้งในผึ้งรวง น้ำรักในใจรัก น้ำผึ้งผึ้งถนอม หวานรักหากไม่สม	ท่อมถ่วงแทบถึงหัก ท่อมหนักทับระทม หวานหอมมิขึ้นชม สละบมระบอมใจ
(พริ้ม)	รักเอ๋ยเราเคยชื่น จิตจางร้างกันไป	เป็นอื่นไปเสียได้ อาลัยเสียดายนัก
(เจ็ด)	น้ำผึ้งเมื่อไหลแล้ง เหมือนใจไร้น้ำรัก	รวงแห้งและกรอบหัก ใจก็สีกแต่เป็นใจ
(เจตน์)	ผึ้งเสาะน้ำตาลหวาน เสาะรักกว่าจะได้	ชมชานมาช่อนไผ่ สนใจไม่น่าชิง
(เพรา)	หวานฉ่ำน้ำผึ้งรวง เหมือนแรกเมื่อรักหวัง	ผึ้งหวงไม่ห่างรัง หวานดั่งน้ำผึ้งรวง ^{๓๒}

บทร้องนี้แสดงความรักของเจตน์ เพรา เจ็ด และพริ้ม เจตน์กับเพรานั้นรักกันมาก เพรา เปรียบความรักของเจตน์ที่มีต่อเธอในยามแรกรักว่าหวานฉ่ำราวกับน้ำผึ้งในรวง และเธอเกรงว่า เจตน์จะไม่มั่นคงในรัก ส่วนเจตน์นั้นได้บอกว่า ความรักของเขาที่มีต่อเพรานั้นมากล้นเสมือน รวงผึ้งที่อยู่บนต้นไม้มันมีน้ำหวานมากจนถึงแทบหัก การเปรียบความรักของเจตน์ที่มีต่อเพรานี้ทำ ให้เกิดความซาบซึ้งในความรัก ส่วนพริมนั้นหลงรักเจตน์ เผอิญโผล่หน้าเข้ามาเห็นเจตน์กับเพรา เลยเสียใจมาก และรู้สึกอาลัยในความรัก ฝ่ายเจ็ดซึ่งหลงรักเพรานั้นบังเอิญมาเห็นเจตน์กับเพรา ยืนอยู่ด้วยกันก็เสียใจมากเช่นกัน เจ็ดเปรียบหัวใจที่ไร้รักว่าเสมือนน้ำผึ้งในยามแล้ง จะเห็นได้ว่าเพลง

^{๓๒} จวงจันทน์ จันทรคณา [พรานบุรณ], บทละครเรื่องน้ำผึ้งรวง (ม.ป.ท., ๒๕๑๓), ฉาก ที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๒๕-๑๔๑.

น้ำผึ้งรวงนี้ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครถึงสี่ตัว คือเจตน์กับเพราซึ่งมีความสมหวังในรัก ส่วนเจ็ดและพรีมนั้นไม่สมหวังในรัก บทร้องนี้ใช้ถ้อยคำที่สั้น กระชับ เข้าใจง่าย และถ่ายทอดความรู้สึกของตัวละครได้อย่างเด่นชัด นอกจากนี้มีการใช้ความเปรียบซึ่งทำให้เกิดจินตภาพ คือ มีการใช้อุปมาเพื่อเปรียบว่าความรักของเจตน์กับเพราในยามแรกรักนั้นหวานล้ำราวกับน้ำผึ้งรวง จะเห็นว่าเพลงไทยสากลมีสัมผัสระหว่างวรรคอยู่บ้างในบางวรรค และมีสัมผัสในเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดความไพเราะ เมื่อนำมาเป็นบทร้องของตัวละครก็สามารถถ่ายทอดอารมณ์ และความรู้สึกของตัวละครได้ดี

จะเห็นว่าบทละครร้องมีการใช้คำประพันธ์ร้อยกรองที่หลากหลายซึ่งได้แก่ กลอนสุภาพ โคลง ฉันท์ กาพย์ เพลงพื้นบ้าน และเพลงไทยสากล การใช้คำประพันธ์ดังกล่าวมีความเหมาะสมกับการพรรณนาธรรมชาติ และความงามของตัวละคร ตลอดจนถ่ายทอดบทบาทของตัวละครได้อย่างดีด้วย

๒. คำประพันธ์ร้อยแก้ว

บทละครร้องใช้คำประพันธ์ร้อยแก้วเพื่อบรรยายฉาก พฤติกรรม อารมณ์ และความรู้สึกของตัวละคร การบรรยายฉาก เช่น ในเรื่องฝนสั่งฟ้า บรรยายฉากว่า

ฉากหนึ่ง

ตึกด้านหน้า ปราณีในเครื่องแต่งกายปกติ นั่งเล่นอยู่ตามลำพัง^{๓๓}

เรื่องเพ็ชรนำเงิน ใช้ร้อยแก้วบรรยายพฤติกรรม อารมณ์และความรู้สึกของตัวละครว่า

ร้องให้ ๆ แล้วก็ไต่สติ ว่าเป็นธรรมดาของมนุษย์ ใจจะเป็นแต่พี่เขว เป็นแต่เธอไม่กล้าพอ
จะทำดีได้กว่าวิสัยมนุษย์เท่านั้น ใจคนยอมไม่ไปไปตามคำสัญญา ไม่เป็นไปตามอำนาจ
บังคับ ไม่เป็นไปตามหวัง คนใจอ่อนยอมไปไปตามเวร จะมากระทบ มนุษย์จึงพากัน
ต้อนรับความเสียใจอยู่ทั่วโลก ก็เพราะยึดถือความรักนี้เองมามัดหัวใจ ธรรมดาคนยอม
หวังหาสุขแก่ตนทั่วหน้าชีวิตที่เขวก็รักสุขเสมอชีวิตคนอื่น หล่อนไม่ควรปราศจากเมตตาจิต

^{๓๓} จวงจันทน์ จันทรึกษา [พรานบูรณ], บทละครเรื่องเรื่องฝนสั่งฟ้า (ม.ป.ท.,ม.ป.ป.), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑.

โดยหวงแหวนความรักส่วนตัวเพราะเห็นแก่ตัว ให้เป็นเครื่องกลับใจเขาให้เดือดร้อนให้ผิดความ
ชอบธรรม หล่อนรักเขงควรช่วยสงเคราะห์ให้สมประสงค์เขง จึงจะชอบด้วยยุติธรรม^{๓๔}

ข้อความนี้บรรยายพฤติกรรม อารมณ์และความรู้สึกของตัวละครอย่างแจ่มชัด และ
ทำให้จินตนาการได้ว่า พวงทองรู้สึกเจ็บปวดที่ต้องสูญเสียคนที่เธอรัก เพราะเขาป็นใจให้แก่หญิง
อื่น อีกทั้งยังทำให้เห็นว่า พวงทองเป็นคนที่มีจิตใจดีและไม่เห็นแก่ตัวด้วย

บทละครร้องในสมัยหลัง เช่น บทละครร้องของจวงจันทน์ จันทร์คณา หรือใน
นามปากกาว่า พรานบุรพ์ มีการใช้ร้อยแก้วบรรยายเหตุการณ์และความรู้สึกของตัวละคร ซึ่ง
นอกจากจะบรรยายความรู้สึกให้เห็นอย่างเด่นชัดแล้ว ยังมีการประดิษฐ์ถ้อยคำที่แสดงให้เห็นถึง
ลีลาการใช้ภาษาของผู้ประพันธ์ด้วย เช่น เรื่องอุมาพาหนัน ดังความว่า

ระหว่างสองรักกำลังฝากรอยกฤชรอยรัก หะยิดามันกับชำสุตินก็เข้ามาพบชำสุตินชี้ให้หะยิดามันดู
หะยิดามันควาคลุก สุกียาตกใจผละ อุมาสถามแล้วเลี้ยงดูกริยาของชำสุติน...^{๓๕}
...เมื่อนางโถมอยู่กับความเศร้านั้น ชำสุตินก็มาถึง ใจเดิบขึ้นเต็มตัวตรงเข้าหาทันที สุดที่สุปิยะจะ
เบี่ยงบ่าย-แสวงทำใจดีและไม่ลืมที่จะซ่อนนุพผาแห่งความรักไว้ในทรวงอก^{๓๖}

การใช้ถ้อยคำดังกล่าวมีความสละสลวย แสดงบทบาทของตัวละครและสะท้อนให้เห็น
ถึงความรู้สึกของตัวละครได้อย่างชัดเจนด้วย

นอกจากนี้ผู้ประพันธ์ใช้ร้อยแก้วเป็นบทสนทนา เพื่อบรรยายฉากและพฤติกรรมของ
ตัวละครว่า เช่นเรื่องโชคคิมิผิด บรรยายฉากและพฤติกรรมของตัวละครว่า

(ฉากบ้านหลวงศรีสุเรนทร์ สัสดีเมืองชล ตัวละครมีหลวงศรีสุเรนทร์และเสมียนพนักงาน และมีคนอุก
เกณฑ์ทหาร ๕-๖ คน)
(หลวงศรี) นี่แน่ะเสมียนปุย วันนี้เมืองส่งคนที่ถูกเกณฑ์มากี่คนละฮึ
(ปุย) รับประทาน วันนี้ส่งมา ๕-๖ คนขอรับ
(หลวงศรีตบอก) ดายจริงละวะ ข้าจะทำอย่างไร ละนี้ น้อยนัก จวนจะถึงกำหนดเปลี่ยนคน

^{๓๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [หมากพญา], **บทละครเรื่อง
เพชรน้ำเงิน** (พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๕), ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๘๕-๑๐๑.

^{๓๕} จวงจันทน์ จันทร์คณา [พรานบุรพ์], **บทละครเรื่องอุมาพาหนัน**, ฉากที่ ๑ บรรทัดที่
๘๕- ๘๗.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน , ฉากที่ ๔ บรรทัดที่ ๑๕-๒๑ .

- ที่พ้นกำหนดอยู่แล้ว คนเกณฑ์ใหม่ก็ได้ไม่น้อยนัก กองพลมีแรงเข้าแย่งนี้ ไม่ได้
 การต้องไปเล่นงานตาข้าหลวงให้ได้
- (ปู่) รับประทาน เมื่อกี้ก็เที่ยวได้จัดการตามคนอยู่แล้วขอรับ เขารับรองว่าพรุ่งนี้หรือ
 มะรืนนี้จะต้องได้มากเปนแน่
- (หลวงศรี) เออเน่ได้มาก็คนที่จัดแจงจดตามโนคร่วลงปึงเป้งเสียให้เสร็จทีเดียวซี
 (ลุกขึ้นเดินตรวจเสมียนพนักงานจดตามโนคร่ว และตำบลด่านไม่ค่อยจะถูกก็ดู
 แล้วหงนหน้าดูเพดานอย่างตรง)^{๓๓}

บทสนทนาทำให้เห็นพฤติกรรมของหลวงศรีสุเรนทร์และเสมียนที่เชื่อปู่ว่า กำลังพูดคุย
 เกี่ยวกับการเกณฑ์ทหาร และบอกให้ทราบ bahwaหลวงศรีสุเรนทร์มีหน้าที่รับทหารเกณฑ์

บทสนทนาใช้ดำเนินเรื่องและแสดงความรู้สึกของตัวละครด้วย เช่น ในเรื่อง น้ำใจ
 เด็ดเดี่ยว มีบทสนทนายาระหว่างแกล้วกับเรือมาศ ดังนี้

เรือมาศ	เอ๊ะ ดูเหมือนมาแล้วละ ใครเสียอีกล่ะ(แกล้วเข้ามาจากข้างซ้าย)แหม ช่างตรงเวลา จริง ๆ นะคะ นี่กว่าจะไม่มาเสียแล้วละ
แกล้ว	โธ่ ทำไมพี่จะไม่มานะ คิดถึงออกแยะ มาช้าไปนิดหน่อย ก็โกรธได้นี่ คิดถึงละเห็นจะเลยไม่มาเสียทีเดียวหรืออย่างไรแหละ
เรือมาศ	แหม นี่หรือคิดถึง อะ ๆ ๆ แต่คิดถึงละยังมาช้าเกือบครึ่งชั่วโมงเนอะ ถ้าไม่ คิดถึงละ เห็นจะเลยไม่มาเสียทีเดียวหรืออย่างไรนั่นแหละ
แกล้ว	โธ่ แม่เรือมาศ ขอเสียทีเถิดนะ อย่างมัวแต่โกรธ พูดประชดประชันพี่เลย พี่มีธุระ จริง ๆ นะ ^{๓๔}

บทสนทนายาระหว่างแกล้วกับเรือมาศช่วยในการดำเนินเรื่องว่า แกล้วมาหาเรือมาศที่
 บ้าน ทั้งสองพูดคุยกัน และเรือมาศน้อยใจที่แกล้วว่ามาช้า อีกทั้งยังพูดประชดประชันคนรักด้วย
 ส่วนแกล้วนั้นแสดงความรู้สึกคิดถึงคนรักด้วยคำพูดของเขา

จะเห็นว่าบทละครเรื่องมีคำประพันธ์ร้อยแก้วไว้เพื่อบรรยายฉาก พฤติกรรม อารมณ์ และ
 ความรู้สึกของตัวละคร ตลอดจนใช้เป็นบทสนทนาของตัวละครด้วย

^{๓๓}ชาวเหนือ [นามแฝง] , บทละครเรื่องเรื่องโชคดีมีผิด (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณ
 พิพรรฒธนกร , ๒๔๕๕) , ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๑-๑๘.

^{๓๔}พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ , บทละครเรื่องเรื่องน้ำใจเด็ดเดี่ยว(พระนคร : โรงพิมพ์ไตรมิตร,
 ๒๔๕๓), องค์กรที่ ๖ บรรทัดที่ ๑๑- ๒๔.

การใช้ลักษณะคำประพันธ์ในบทละครร้องมีความเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย เช่น รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ประพันธ์นิยมใช้กลอนสุภาพในการประพันธ์ เช่น เรื่องชิงชู้ตัวเอง ตึกตายอดรัก จี๋หึงถึงดี เกี่ยวกันอย่างเผ็ดร้อน สุดสาวดี จ๊ะเอ๋ ถึงพริกถึงขิง แปดแตงโก้ ปนละว่นปนละเก ผู้ร้ายกลับบ้าน เป็นต้น และใช้คำประพันธ์อื่นๆ ประกอบบ้างแต่มีเป็นจำนวนน้อย เช่น โคลงสี่สุภาพ ในเรื่อง ในเรื่อง มิตรประเสริฐ และ ส่วยหุย ใช้เพลงพื้นบ้าน เช่น เพลงเกี่ยวข้าว ในเรื่อง แปลงกาย เป็นต้น และใช้คำประพันธ์ร้อยแก้วเป็นบทบรรยายเหตุการณ์และบทสนทนาบ้างแต่ใช้ไม่มากนัก เช่น เรื่องอุพผันทอง ภูมิคุ้มกันใจ รักหนึ่งเสียดายสอง และมะนิลาตลอดตรี เป็นต้น

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ประพันธ์ยังนิยมใช้กลอนสุภาพในการประพันธ์ สมัยนี้มีการใช้คำประพันธ์อื่นๆ เช่นเดียวกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย เช่น ใช้โคลงสี่สุภาพ ในเรื่องอาลีบาบา และผู้ชายตัวเมีย ใช้กลอนสุภาพในเรื่องพะอืดพะอม และกลอนคอกสร้อย ในเรื่องอาลีบาบา นอกจากนี้ใช้ร้อยแก้วในบทบรรยายเหตุการณ์ พุทธิกรรม อารมณ์และความรู้สึกของตัวละคร และบทสนทนามากยิ่งขึ้น เช่น เรื่อง น้ำใจเด็ดเดี่ยว กลแตก ผู้ชายตัวเมีย ญี่ปุ่นวิวาท์โหม ปวดเพราะปาก เหมาะท่าคว่ำเหลว เป็นต้น

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ประพันธ์ยังนิยมใช้กลอนสุภาพในการประพันธ์ และใช้คำประพันธ์ที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น เช่น ใช้โคลงสี่สุภาพ ในเรื่องหอกข้างแคร่และเจ้าหัวใจ ใช้กลอนสี่ ในเรื่องคาราแห่งยาจก ใช้กลอนกลบทในเรื่องขวัญใจโจร ใช้กาพย์ยานี ๑๑ ในเรื่องคาราแห่งยาจก และชีวิตบุเรงนอง ใช้มาฆะกัณฑ์ ในเรื่อง รักระวางรบ ใช้อินทรีวิเชียรฉันท ในเรื่องเย็นจริง ใช้วสันตดิลกฉันท ในเรื่องนิ้วเพชร ใช้รายยาว ในเรื่องเสือปราบเสือ ใช้เพลงน้อย ในเรื่องช่อกุหลาบ และสมัยนี้มีการใช้เพลงไทยสากลด้วย เช่น ใช้เพลงออกดอง จันทร์สะท้อน เสดเมา จันทร์แจ่ม ในเรื่อง เพลงเสน่ห์ ใช้เพลงจันทร์โสภา จันทร์กำสรวล กระจุ่มกระจิม ในเรื่องโรสิตา ใช้เพลงจันทน์สวาท จันทร์โหม ดันรักดอกโสภ ในเรื่อง จันทร์เจ้าขา และมีการใช้ร้อยแก้วมากยิ่งขึ้นกว่าในรัชกาลก่อน

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ผู้ประพันธ์ใช้กลอนสุภาพน้อยลง แต่ใช้เพลงไทยสากลเป็นจำนวนมาก เช่น ใช้เพลงยี่ปุ่นละอ่อน เมื่อรักกัน ไหนอยู่ไหน ในเรื่องบุปผาชาตินคร ใช้เพลงฝนสั่งฟ้า หนูอ้าย หนูจ๋า ในเรื่อง ฝนสั่งฟ้า ใช้เพลงจันทราลัย สุดสาวดี เมฆรัศมี ในเรื่องคนดีที่โลกลืม ใช้เพลงโสนบานเช้า สาวหนุ่ม ในเรื่องดอกโสนบานเช้า ใช้เพลงจันทร์เวียงเหนือ จันทร์พายัพ จันทร์เจียม ในเรื่องห้วยแก้ว เป็นต้น และมีคำประพันธ์อื่นๆ เช่น กลอนสี่ ในเรื่องขอลอยน้ำ และเพลงพวงมาลัยชายหาด ในเรื่องเขนยที่เคยหนุน นอกจากนี้มีการใช้ร้อยแก้วเป็นจำนวนมากด้วย

การใช้คำประพันธ์ที่หลากหลายแสดงถึงความสามารถของผู้ประพันธ์ และการใช้เพลงไทยสากลแสดงถึงการรับวัฒนธรรมของตะวันตก เมื่อคนในสมัยนั้นมีความนิยมในการฟังเพลงไทยสากล ผู้ประพันธ์จึงนำเพลงไทยสากลมาใช้มากยิ่งขึ้นด้วย และเพลงไทยสากลนี้มีความไพเราะ ติดหู จดจำง่าย จึงทำให้คนจดจำละครเรื่องได้ดี ส่วนการที่มีคำประพันธ์ร้อยแก้วใกล้เคียงกับคำประพันธ์ร้อยกรองนั้น เพื่อให้การดำเนินเรื่องมีความกระชับฉับไวยิ่งขึ้น อีกทั้งบางเรื่องใช้ร้อยแก้วที่บรรยายให้เห็นอารมณ์ และความรู้สึกของตัวละคร ตลอดจนมีลีลาในการใช้ภาษาซึ่งแสดงลักษณะพิเศษของผู้ประพันธ์ และเป็นไปได้ว่าความนิยมในการอ่านนวนิยายในสมัยนั้นอาจมีส่วนต่อการใช้ร้อยแก้วในการประพันธ์บทละครเรื่อง

การใช้ภาพพจน์

การใช้ภาพพจน์เป็นการสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียะอีกอย่างหนึ่งที่ผู้ประพันธ์บทละครเรื่องต้องการให้ผู้อ่านได้เกิดจินตภาพ คำว่า “ภาพพจน์” นี้ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา ให้ความหมายไว้ว่า

ภาพพจน์(Figure of speech) คือคำหรือกลุ่มคำที่เกิดจากกลวิธีการใช้คำเพื่อให้เกิดภาพที่แจ่มชัดและลึกซึ้งในใจของผู้อ่านและผู้ฟัง คำสามารถสื่อให้เห็นภาพได้ เช่น ผู้ชายผู้หญิง แต่คำที่สื่อภาพเหล่านี้ไม่เรียกว่าภาพพจน์ เพราะภาพพจน์เป็นผลของการใช้ถ้อยคำอย่างมีศิลปะ โดยกลวิธีการเปรียบเทียบ ^{๙๕}

นอกจากนี้ สายทิพย์ นุกูลกิจ จำแนกภาพพจน์ ออกเป็น ๑๕ ชนิด ได้แก่ อุปมาอุปไมย อุปลักษณ์ สัญลักษณ์ อุทาหรณ์ คำถามชวนคิด หรือปฏิจจนา การกล่าวเท่าความหรือปฏิรูปพจน์ การกล่าวถึงความขัดกันเข้าคู่กันหรือปฏิภาคพจน์ ปฏิวาตะ การใช้คำตรงกันข้าม อดีพจน์ อาวัตพากย์ สัทพจน์ การเลียงคำหรือสมพจน์หรืออนุนามนัย การแทนคำหรืออนามนัย บุคลาธิษฐาน ส่วนภาพในจิตหรือจินตภาพ คือ ภาพที่บังเกิดขึ้นในความรู้สึกของคนตามที่ได้เคยมีประสบการณ์ กล่าวคือเป็นภาพที่เห็นด้วยใจคิด ด้วยความรู้สึกประสบการณ์ดังกล่าวนี้ไม่จำกัดเฉพาะการเห็นเท่านั้นหากยังรวมถึงประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสอื่น ๆ ด้วย^{๙๖} บทละคร

^{๙๕}สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, **เจิมจันทร์กัณธดา ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย** (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), ๓๗.

^{๙๖}สรุปจากสายทิพย์ นุกูลกิจ, **วรรณกรรมไทยปัจจุบัน**, ๓๕-๓๗.

บทละครต้องใช้ภาพพจน์แบบอุปมามากที่สุด อุปมานั้นเป็นการเปรียบว่าสิ่งหนึ่งเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง โดยใช้คำเชื่อมว่า เหมือน คล้าย ดัง คู่ ราวกับ กล เพียง ประหนึ่ง การใช้อุปมานั้นมักเป็นการเปรียบลักษณะของตัวละครทั้งในด้านคุณสมบัติ ลักษณะนิสัย และพฤติกรรม เช่นเปรียบเทียบตัวละครชายว่า เป็นเสมือนกระต่าย ดังนี้

(ท่อนท้าย) นับแต่ตาแลพบ รักกระทบใจเสียว เป็นกลุ่ม เป็นเกลียว
 เสน่ห์เหนียวเหนียวน้ำว สนิทราภิรมย์สนิมแนบเนื้อ
 หากน้องไม่เกื้อไม่หนุน (นะน้องนะ) หากไม่จุนไม่เจือ หากไม่เอื้อ
 ไม่เพื้อ พี่จะกลุ้มคลุ้มครี้อ อยู่ในเชื้อเพลิงรัก^{๔๐}

ในเรื่องพะอืดพะอม เสนาะเปรียบเทียบเป็นกระต่ายหมายจันทร์ว่า

^{๔๒} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐธัญอักษร], บทละครเรื่อง
เรื่องพระอภัยมณี, ชุดที่ ๘ บรรทัดที่ ๓๕-๓๕.

เรื่องนี้กล่าวถึงเสนาะว่าอยากจะคืนดีกับหวาน แต่หวานไปเป็นภรรยาของคนอื่นแล้ว
เสนาะจึงเปรียบว่าตนเป็นเหมือนกระต่ายผู้หายจันทร์

ส่วนตัวละครหญิงมักถูกเปรียบกับพระจันทร์ เช่น ในเรื่องแปลงกาย กล่าวถึงสอาง
ว่าชื่นชมในความงามของละไมว่า

(สอาง) แต่เกิดมา,ตาเอ๋ย,หมีเคยพบ แสนสัตว์,ที่จะลบ,จะเลอโฉม
แม่ชื่นใจ,ละไม,เหมือนเดือนโพยม เป็นที่โสมะ,นัสงาม,ยามพืล^{๓๓}

ข้อความกล่าวถึงสอางว่าชื่นชมในความงามของละไม สอางเปรียบความงามของ
ละไมว่าดุจดวงจันทร์

นอกจากนี้ เรื่องนี้วเพ็ชร บรรยายตัวละครชื่อกลิ่นว่าสวยมาก เมื่อกล่อมมาพบเธอเข้าก็
หลงใหลในความงามของเธอ ดังนี้

จ้วมลายู

(กลุ่ม)	พิศโฉมประโลมอุระอะคร้าว	ระอุหนาว ณ อารมณ์
	งามพัศตรัมลักระบุนิยม	จะประเทียบก็จันทร์
	แรกรุ่งเจริญมธุรภาพ	มทอาบเพราะกานดา
	ยามหลับระจับจะอุปะมา	กลเห็นกะเพ็ญจันทร์
	พิศไหนวิไลวรประเสริฐ	รุจิเลิศคุณฝืน
	หมายมุ่งละเมอมทนะพลัน	จะพิศจันท์ก็สุดใจ
	เสียดายนีเหลือระบุชนิด	วิปริตกะนองไป
	ปลดโศตอุโฆษะสุติไกล	อรแม่ก็เบือนพลัน ^{๓๔}

ข้อความนี้กล่าวถึงกลิ่นว่าอยู่ในวัยแรกรุ่ง และเปรียบใบหน้าของกลิ่นว่างดงามดุจ
พระจันทร์โดยใช้คำเชื่อมว่า ประเทียบ และ กล

^{๓๓} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐรัฐอักษร], *บทละครเรื่อง
เรื่องแปลงกาย*, ชุดที่ ๒ บรรทัดที่ ๔๕-๔๘.

^{๓๔} นางสาวชูชื่น [นามแฝง], *บทละครเรื่องนี้วเพ็ชร*, ชุดที่ ๑๐ บรรทัดที่ ๗๖-๘๔.

นอกจากนี้มีการเปรียบตัวละครหญิงว่างามราวกับกับดอกไม้ด้วย เช่น เรื่องขวัญใจโจร กล่าวถึงความงามของกานดา ดังนี้

อูแม่เอ๋ยงามจริง งามยิ่งหญิงใด ๆ ในจังหวัด
 งามสารพัด งามไม่ขัดนัยน์ตา งามยิ่งคาราดวงเด่น
 เดือนงามยามเพ็ญ ก็ยังแพ้ งามเท่าไรตำหนิ
 ไม่มีที่ซ่อน ไม่มีที่ติ เหมือนมะลิอ่อน ๆ
 เหมือนเกสรอังกาบ เหมือนกุหลาบกลางดง
 เหมือนกาหลงในไพร^{๔๕}

เรื่องนี้กล่าวถึงกานดาว่างามยิ่งกว่าพระจันทร์ เธองามราวกับดอกมะลิอ่อนซึ่งมีสีขาวบริสุทธิ์ และงามราวกับเกสรของดอกอังกาบ ซึ่งเป็นดอกไม้ที่มีสีขาวและมีหลายสี เช่น ม่วง เหลือง และขาว และเปรียบกานดาว่างามราวกับดอกกุหลาบกลางดง ซึ่งมีความสวยงามและหาได้ยาก นอกจากนี้ยังเปรียบกานดาว่างามราวกับดอกกาหลง ซึ่งเป็นดอกไม้ที่มีกลิ่นหอมและมีดอกขาวใหญ่ออกเป็นช่อ การเปรียบกับดอกไม้ทั้งหมดนี้เพื่อแสดงว่ากานดาเป็นหญิงสาวที่มีหน้าตา สวยงามมาก มีความบริสุทธิ์ และเธอเป็นหญิงงามที่หาผู้มาเปรียบได้ยากด้วย

ในเรื่องผู้ชายตัวเมีย มีการเปรียบเทียบความงามของตัวละครหญิงที่ละส่วน เช่น

ปากรับแก้ม, แยมเยื้อน, เหมือนกุหลาบ	ดาคมปล้ำบ, วาบหวาน, เมื่อยามสรวล
ฉวีเหลือง, ประเทืองแต่ง, ผัดแป้งนวล	ผมด้าม้วน, แลบนลาด, สะอาดองค์
โปกแพรลูก, ไม้ดำ, ขำรปภักตร์	เข้มกลัดปีก, ก้านพกา, เกศาส่ง
เสื้อขาว, ผ้าโสร่ง, โห่ยงสมทรง	นุ่งแลวง, กายเจี๊ยง, เยี่ยงสไบ
ถุงเท้าแพร, แลเดือก, เกือกฝรั่ง	งามแขกมั่ง, ฝรั่งมั่ง, จะช่างใส่
ตุ้มหูเพชร, หวานน้อย, สร้อยกำไล	ฟันเหมือนไข่มุก, เนื้อ, โอษฐ์เรื่อแดง ^{๔๖}

^{๔๕} จวงจันทน์ จันทร์คณา [พรานบุรณ] , บทละครเรื่องขวัญใจโจร, ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๘๗-๙๒.

^{๔๖} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [มิสเตอร์โม่] , บทละครเรื่องผู้ชายตัวเมีย, ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๔๑-๔๕.

หาหัวใจอารมณ์ งาม...งาม... งาม...^{๔๓}

၆၈-၆၉.

เหมือนอาทิตย์ เหมือนจันทร์ กลางวันกลางคืน เมื่อไหร่
จะกลืนเข้าห้อง คนแก่คนเฒ่า คอยเฝ้ามอง ไม่ออร่น้อย
เลยเออ ๙^{๔๘}

ข้อความนี้กล่าวถึงเทกว่าเปรียบงกหลวงามราวกับพระอาทิตย์และแก้ว ส่วนแพงแพว
นั้นงามราวกับพระจันทร์และทอง และแพงแพวนั้นเปรียบเสมือนตัวเรือนแหวนทองซึ่งจะช่วย
เสริมส่งงกซึ่งเปรียบประดุจัญญาณีที่ประดับบนเรือนแหวนให้มีความงดงามยิ่งขึ้น แพงแพวจึง
เป็นผู้ที่เกื้อหนุนให้งกได้ดี ความเปรียบนี้แสดงว่างกและแพงแพวเหมาะสมที่จะเป็นคู่ครอง
กัน

บทละครเรื่องส่วนใหญ่ก็มีเรื่องราวเกี่ยวกับความรัก ดังนั้นผู้ประพันธ์มักนำความรักของ
ตัวละครมาเปรียบกับสิ่งอื่น ๆ เช่น การเปรียบเทียบความรักของล่อกับซำว่า

(ล่อเอ)	พ่อช่างเขียนเด่นเลือก	โก้แต่เปลือกไม่มีเนื้อ
	ถึงรักเก่าเรามาเชื่อ	ก็เหมือนเปื้อนหมดเชื้อโย
	ซัดเหมือนน้ำยาเย็น	เห็นจะกลืนไม่ไหว
	จึงเลือกลิ้มชิมใหม่	ตามหัวใจฉันปรารถนา
	ขึ้นรักช่อถ่อสัตย์	ต้องจำกัดเลือกหน้า
	ตามคำมั่นสัญญา	คงขึ้นรักร้าง
	พ่อช่างเขียนไล่แห่ง	เหมือนอีแรงแต่งร้าง
	คำข่าวสารก็ต้องค้าง	จึงต้องห่างรักลา ^{๔๙}

เรื่องนี้เปรียบเทียบความรักที่มีมานานแล้วของล่อกับซำว่ามีความน่าเบื่อหน่าย และจืดชืด
เหมือนน้ำยาเย็น อีกทั้งล่อยังเปรียบซำว่าเป็นนักเขียนที่ยากจนเหมือนอีแรงแต่งร้าง ซึ่งแสดงให้เห็น
เห็นว่าล่อรู้สึกรังเกียจและขยะแขยงในความจนของซำเป็นอย่างมาก ล่อมองว่าซำเป็นคนจนที่
มีแต่เปลือก ภายนอกดูดีแต่ภายในเป็นคนจนที่ไร้ค่า

^{๔๘} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี], บทละครเรื่องเรื่องคว้าน้ำเหลว(พระนคร : โรงพิมพ์กองทัพอากาศ, ๒๔๕๔), ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๒๒-๒๖.

^{๔๙} จวงจันทน์ จันทรคณา [พราณบุรณ์], บทละครเรื่องเรื่องเพลงเสน่ห้ (ม.ป.ท, ๒๕๑๓), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๑๑-๑๑๘.

ในเรื่องสามแผ่นดิน เปรียบความรักของคนหนุ่มสาวว่าเหมือนผลไม้สดที่น่ารับประทาน ส่วนความรักของผู้สูงอายุเหมือนผลไม้ที่สุกงอมและผลไม้แช่อิ่ม ดังความว่า

แถลงปัญหา

ความรักคน, ไม่ผิดผล, ะไม้หอม	ผลสุกงอม, แล้วก็หล่น, ได้ต้นเหี่ยว
รักแก่ ๆ, ก็เหมือนแช่, อิ่มอ้อยเคี้ยว	ไม่มีเปรี้ยว, หวานปรี, น่าเอ็นดู
คนบางคน, ก็ชอบผล, ฟังขบเพาะ	บ้างชอบเงาะ, ลิ้นจีฝรั่ง, ทั้งจุ่มพุ
ล้วนห้ามหอม, งอมสุค, รศชุ่มชู	ยากหาผู้, พะวงชิม, แช่อิ่มเอย ^{๕๐}

ข้อความนี้เป็นตอนจบของเรื่องสามแผ่นดิน ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงเปรียบเทียบความรักของขุนทองกับพู่ในยามชราว่าเหมือนผลไม้แช่อิ่ม ซึ่งมีความหวานเล็กน้อยแต่ไม่มีความเปรี้ยวเลย ความรักของขุนทองและพู่ ไม่เหมือนกับความรักของหนุ่มสาวที่มีความสดชื่นประดุจผลไม้ขบเพาะ เพราะผลไม้ขบเพาะนั้นมีความเปรี้ยวหวานและมีความสดน่ารับประทาน

นอกจากการเปรียบเทียบความรักของตัวละครแล้วยังมีการเปรียบเทียบถ้อยคำที่ไพเราะจากคนรักด้วย เช่นเรื่องจับปลาสองมือ กล่าวถึงลำคานว่าชื่นชมในคำพูดที่ไพเราะของคนรักว่า

(ลำคาน) ฟังถ้อยคำ, ลำคาน, ขวนจะเพาะ หอมหวานปาน, ลูกตาลเงาะ, เหยาะน้ำตาล^{๕๑}

ลำคานกล่าวถึงถ้อยคำที่คนรักพูดกับเธอว่ามีความไพเราะมาก ทำให้เธอมีความรู้สึกว่าถ้อยคำดังกล่าวนี้นั้นหวานหอมประดุจผลตาลเงาะที่ใส่น้ำตาล

นอกจากใช้อุปมาเพื่อเปรียบเทียบความรักของตัวละครแล้ว มีการใช้ความเปรียบในลักษณะอื่น ๆ ด้วย เช่น บุญญาธิการ และอำนาจบารมี เช่น ในเรื่องพระพุทธรเจ้าเสื่อเปรียบความยิ่งใหญ่ของพระพุทธรเจ้าเสื่อ ดังนี้

เสวตรฉัตร, อัจฉริยา, มหาประเสริฐ	ควรคนเลิศ, บุญญา, ภิสังขาร
ไฉ้อบรม, ลำสม, มาช้านาน	จึงจะทาน, เทวดา, รักษาตัว

^{๕๐} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, บทละครเรื่องสามแผ่นดิน (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ชุดที่ ๑๒ บรรทัดที่ ๗๓-๘๐.

^{๕๑} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐอักษร], บทละครเรื่องเรื่องจับปลาสองมือ, (พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๓), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๓๘-๔๐.

อุประมา,มันพญา,สีหราช	มีธรรมชาติ,สุขุมนัก,มักจะรู้
ต้องสุพรรณ,พจนรื่อง,ของนากลัว	ชาติชายชั่ว,ดอกทะนง,หลงช่วงชิง
พระองค์ทรง,กฤษฎา,เดชธิการ	บารมี,ภินิหาร,อันใหญ่ยิ่ง
ควรดำรง,อาณาจักร,หลักไทยจริง	อุประไมย,ได้แก่สิ่ง,สุพรรณไมย
รองลลิกา,แห่งพระยา,ราชสีห์	เชิญปราณี,โปรดผดุง,พระกรุงใหญ่
ทรงรับราช,สมบัติ,ฉัตรเวียงไชย	โดยภาวสุข,ริตะไนย,สมใจคน ^{๕๒}

ข้อความกล่าวถึงเจ้าพระพิชัยสุรินทว่า ทรงเกรงพระบารมีของพระพุทธเจ้าเลื่อมมาก และทรงมอบราชบัลลังก์ถวายแด่พระพุทธเจ้าเลื่อม เจ้าพระพิชัยสุรินทตรัสว่า มหาเสวตฉัตรนั้น เปรียบประดุจมันเหลวแห่งพระยาราชสีห์ ถ้าจะเอาภาชนะใดมารองรับก็ไม่สามารถจะกระทำได้ เพราะจะร้าวไหลไปเสียสิ้น ยกเว้นแต่ภาชนะทองคำเท่านั้น พระพุทธเจ้าเลื่อมเป็นประดุจภาชนะทองคำ จึงสมควรที่จะได้ครองราชย์สมบัติสืบต่อจากพระเพทราชา

เรื่องราวพงษาวดารจีน ยุค สามก๊ก ตอน ตั้งโต๊ะหลงกลนางเตียวเชียน กล่าวถึงนางเตียวเชียนซึ่งขมเกลียดว่ามีความองอาจกล้าหาญประดุจจักรแก้ว ดังความว่า

ทหารไหน,หาใคร,ไม่เหมือนแล้ว	เหมือน,จักรแก้ว,แก้วกว้าง,กลางสนาม
ครั้งได้ยล,ได้ยัณ,โอ้ยสิ้นคร้าม	ไม่สมความ,ชมชื้อ,ลือเช่นเล ^{๕๓}

คำชมของนางเตียวเชียนมีความหมายว่าดีไปนั้นรบเก่งมาก เขามีความกล้าหาญ และการที่ไปรบโดยไม่หยุดยั้ง เปรียบเสมือนจักรแก้วที่หมุนไปโดยไม่หยุดเช่นกัน

ในเรื่องคู่กายอดรัก กล่าวถึงขลุ่ยว่ามาอยู่บ้านหลวงวิเชียร ขลุ่ยมีความทุกข์มากและเปรียบเทียบมาอยู่บ้านของผู้อื่น ว่า

^{๕๒} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐจักษ์อักษร], **บทละครเรื่อง พระพุทธเจ้าเลื่อม**, ชุดที่ ๕ บรรทัดที่ ๔๖-๕๖.

^{๕๓} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [เหม็งกุ่มขุน], **บทละครเรื่อง สามก๊ก ตอน ตั้งโต๊ะหลงกลนางเตียวเชียน** (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ตอนที่ ๓ บรรทัดที่ ๕๗-๖๒.

ลำหบท ๑ โอ้อนาถ,วาสนา,เวลานี้

ไม่มีที่,พึ่งพา,ขาดตก

ต้องกลายเป็น,ตุ๊กกะตา,อุลามก

เหมือนเพ็ชรพก,ตกหล่น,ในหนทาง^{๕๔}

ขแล่มคิดว่าตนมีค่าราวกับเพชร แต่เมื่อต้องมาอยู่บ้านของผู้ชายที่ไม่รู้จัก ย่อมทำให้เสียคุณค่าของความเป็นสตรี ขแล่มจึงเปรียบเสมือนเพชรที่ตกหล่นซึ่งไม่มีค่าอะไรเลย

บทละครเรื่องมีการเปรียบอากัปกิริยาของตัวละคร โดยนำธรรมชาติหรือสิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวันมาใช้ในการเปรียบ เช่น ในเรื่องตุ๊กตายอดรัก มีการเปรียบเทียบความกรุณาของหลวงวิเชียรที่มีต่อคนรับใช้ว่าราวกับฟ้าแลบ ดังนี้

น้อยใจคุณ,กรุณา,เหมือนฟ้าแลบ

ประเดี๋ยวแปลบ,ปลาบเปรี้ยง,ด้วยเสียงผ่า

อ้ายบ่าวโม่,นำโมโห,เสือกทุกครา

ครา นี้อี้,ตุ๊กตา,เข้ามาแซม^{๕๕}

ข้อความนี้กล่าวถึง เค้าคนรับใช้ของหลวงวิเชียรว่ารู้สึกน้อยใจหลวงวิเชียร ซึ่งทำดีกับตนเพียงชั่วครู่ชั่วยาม เปรียบประดุจฟ้าแลบ ซึ่งปรากฏแสงสว่างเพียงชั่วครู่เท่านั้น

เรื่องผู้ร้ายกลับบ้าน กล่าวถึงผู้ว่าโกรธพี่ชายมาก และมีการเปรียบเทียบความโกรธของเขาว่า

ต่อขหม้อ ๑ (ลูกคู่) แก้มนายขี้ข,หัวคโมข,โอขฉิ ๆ

เหมือนไฟจี,ปลีแดง,แสงโลหิต

เกลียดคนมนุษย์,สุดจะเกลียด,ขี้เกลียดคิด

เกลียดญาติมิตร,หมดเมือง,

เคืองตบ้น

แต่เกลียดใคร,ไม่เกลียด,เกลียดพี่น้อง

ที่ร่วมต้อง,ใจคุณ,โมหันต์

ฮัดฮัด,ฮัดฮัด,กั๊ดพัน

เจียนจะตัน,ม่านตุง,พุ่งออกมา^{๕๖}

^{๕๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐรัฐอักษร], บทละครเรื่อง เรื่องตุ๊กตายอดรัก), (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ชุดที่ ๒ บรรทัดที่ ๑๖๐ – ๑๖๕.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, ชุดที่ ๒ บรรทัดที่ ๒๒๗-๒๓๐.

^{๕๖} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐรัฐอักษร], บทละครเรื่อง เรื่องผู้ร้ายกลับบ้าน (พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำารณ, ๒๔๕๒), ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๖๔-๖๕.

ข้อความนี้กล่าวถึงผู้ว่าโกธรพี่ชายมากที่คิดจะแย่งคนรักไปจากตน ขณะที่ผู้ว่าโกธร แก้มของเขาที่จะแดงราวกับถูกไฟจี้

เรื่องน้ำสบถ กล่าวถึงโสอคว่าปลอมแค้นให้ไม่ขุ่นเคืองสามี เพราะพระพินคือนักการนั้น ยามโกธรจะเหมือนมันหมูที่ถูกโยนเข้าไฟ ดังความว่า

(โสอด)	นิ่ง ๆ เสีย, ก็แล้วกัน, เหมือนมันหมู	โยนเข้าไฟ, ไหม้อ, เพียวฟู้น
(แค้น)	ครั้นข้านี้, เขาก็ยิ่ง, สูงสิงครัน	ทุกวี่วัน, ดันทุรัง, ตั้งตอแย ^{๕๗}

ข้อความนี้แสดงว่าพระพินคือนักการเป็นคนโมโหร้าย ถ้าใครทำให้เขาขุ่นเคืองใจแล้ว ก็จะเปรียบเหมือนกับเอามันหมูโยนใส่ไฟ ซึ่งนอกจากจะถูกไหม้อย่างรวดเร็วแล้วก็จะมีเสียงดังฟูด้วย ความเปรียบนี้ทำให้เห็นลักษณะนิสัยของพระพินคือนักการได้อย่างแจ่มชัดยิ่ง

นอกจากนี้ในเรื่องเจ้าหัวใจ เปรียบการร้องเพลงของซีซันว่ามีความไพเราะ และเธอรำรำไฉ่ดงามมาก ดังนี้

ดาวเอี้ยดาวยิปซี	มยุรี, รำแพน, แสนเสมือน
เสียงเพราะดัง, ระฆังเงิน, เกริกเกรินเตือน	ให้เขยื้อน, ขยับจ้วง, จับดวงดาว ^{๕๘}

ข้อความนี้พรรณนาว่า ซีซันร้องเพลงได้ไพเราะมาก เธอมีเสียงที่ไพเราะและดังประดุจระฆังเงิน และรำรำไฉ่ดงามราวกับนกยูงที่รำแพนหาง

นอกจากนี้เรื่องจ๊กเหล่นกล่าวถึงเจียมว่าพูดประชดสามีที่รักบุตรชายนางมาก ดังความว่า

ปิ่นตลิ่งนอก ๑	สิบวันกว่า, หนาแม่เจียม, เตรียมคอยรับ	เมื่อไรจะกลับ, จดหมาย, ก็หายสูญ
(เจียม)	หลงลูกสาว, ราวตุ๊กแก, ขแงปูน	ไปกราบทูล, ในกรมลีให้, เรือไฟตาม ^{๕๙}

^{๕๗} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [หมากพญา], **บทละครเรื่องเรื่องน้ำสบถ** (พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๕), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๕๒-๕๓.

^{๕๘} ประวัติ โคจริก [แม่แก้ว], **บทละครเรื่องเรื่องเจ้าหัวใจ**, ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๒๗ – ๑๒๘.

^{๕๙} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐอักษร], **บทละครเรื่องเรื่องจ๊กเหล่น** (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๓), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๗- ๒๐.

การที่เจียมเปรียบสามีว่าหลงบุตรีราวกับตุ๊กแกพะงั่วปุนนั้น หมายความว่าสามีของเธอ รักบุตรีมาก เขารอคอยการกลับมาของบุตรีอย่างกระวนกระวายใจ อาการที่สามีของเธอเป็นอยู่นี้ เปรียบเสมือนตุ๊กแกที่กินปูนเข้าไปแล้วมีอาการปวดท้อง และส่งเสียงร้องอีกทั้งยังรู้สึกระวนกระวายมาก

๒. อุปลักษณะ

อุปลักษณะเป็นการเปรียบว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง มักใช้คำเชื่อมว่า เป็น คือ เท่า นอกจากนี้อาจมีการละคำเชื่อมไว้ แต่ผู้อ่านเข้าใจได้ว่าเป็นการเปรียบสิ่งหนึ่งว่าเป็นอีกสิ่งหนึ่ง อุปลักษณะที่นำมาใช้ในการเปรียบนั้นมีมากรองจากอุปมา และมักใช้ความเปรียบชนิดนี้ กับตัวละครหญิง โดยเปรียบว่าตัวละครหญิงเป็นดอกไม้ เช่น ในเรื่องสาวเครือฟ้า ดังความว่า

ลำพม่าแห่รับคนตรี ๑ นายร้อยตรี,เห็นที,กระดากกระเดื่อง (เจ้าดอกกลีหลี่

ช่อแฮริบลีตช่อม สวัสดิ์ฮาดของพี่พร้อมหนะ

น้องเอ๋ย) เดียวชำเลื่อง,ยืมจะอ่อน,เดี๋ยวค้อนให้

กรตระกอง,ประคองกอด,ยอดอาไสย (ดอกเอ๋ย

ดอกฟอเก็ดมีน้อต อย่าส่งเสียงแองกระรีเป็นปีสกอดซ์

สงสารจะฮือตเหือเอ๋ย) กระคัดเลียว เหนี่ยวไป

ห้องไสยา^{๖๐}

ข้อความนี้เปรียบเครือฟ้าว่าเป็นดอกกลีหลี่ซึ่งมีสีขาวบริสุทธิ์ และเปรียบเครือฟ้ากับ ดอกแฮริบลีตช่อม หรือดอกซากุระซึ่งเป็นดอกไม้ประจำชาติของญี่ปุ่น เมื่อตัวละครเครือฟ้า คัดแปลงมาจากโจโจซังในเรื่องมาดามบัดเตอร์ฟลาย ดังนั้นผู้ทรงพระนิพนธ์จึงทรงกล่าวถึง ดอกไม้ชนิดนี้ ส่วนการเปรียบกับดอกฟอเก็ดมีน้อตนั้น เพื่อเปรียบเครือฟ้าว่าเป็นดอกไม้ที่ร้อยตรี พร้อมไม่มีวันลืม นอกจากนี้ยังเปรียบว่าเมื่อเครือฟ้าโกรธจะส่งเสียงดังเหมือนปีสกอดซ์ด้วย

ในเรื่องแม่ศรีเวียงเปรียบศรีเวียงว่าเป็นกุหลาบของเมืองเชียงใหม่ และเป็นดอกพิกุล ดังนี้

(ศิริ)แม่กุหลาบเชียงใหม่

ลุ่มลมคมคาย

ปากค่อช่างกระไร

ยิ่งกว่าปลายหนาม

^{๖๐} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐจักษ์กร], บทละครเรื่อง เรื่องสาวเครือฟ้า(ม.ป.ป.,ม.ป.ป.), ชุดที่ ๒ บรรทัดที่ ๑๐๓-๑๐๔.

(แม่ศรีเวียงของพีนีเอย)

การมสมนาม	สมสาวงามคู่ชีวิ
ไอ้แม่กลิ่นพิกุล	นับว่าบุญของพี
ชุ่มชื่นฤดี	ชมแม่ศรีเวียงเอย ฯ ^{๖๑}

การที่เปรียบศรีเวียงว่าเป็นกุหลาบเชิงใหม่เพราะศรีเวียงเป็นสาวเชิงใหม่ที่มีความงดงาม ส่วนการเปรียบว่าศรีเวียงเป็นดอกพิกุลนั้น เพราะดอกพิกุลมีกลิ่นหอมและหอมอยู่จนแห้ง ซึ่งเป็นการยกย่องศรีเวียงว่าเป็นหญิงสาวที่งดงามอย่างไม่เสื่อมคลาย

ในเรื่องกนกนารี ศักดิ์ศรีเปรียบกนกกว่าเป็นดอกอัญชัน ดังนี้

ไอ้เจ้าช่ออัญชันขวัญชีวิ	ยิ่งเพ่ง, ยิ่งพิศ, ยิ่งต้อง ยิ่งคิด, เตือนอาลัย
ถึงกลิ่นรส, ไม่สด, สบใจ,	ก็ยังสง่า, น่ารักใคร่, ยิ่งดอกใด ๆ อีกเลย ^{๖๒}

นอกจากนี้ยังมีการเปรียบตัวละครหญิงกับแดงยอดอ่อน กระท้อนเนื้อหนา และพระจันทร์ ดังนี้

(ปัญญา)	ไอ้แม่แดงยอดอ่อน	แม่กระท้อนเนื้อหนา
	อย่าหักกรักร้างรา (เลขนะสาวนะ)	นึกเวทนาพี่บ้าง
	โซ่ข้างกะไร	จะตัดใยไม่ไผ่ยาง
	พี่หวังแอบแนบข้าง	สาวกลับขว้างรักเร้น
	แม่บุหลันชิงดวง	ไอ้แม่พวงเดือนเด่น
	อย่าห้าหักให้รักกระเด็น	สาวจงเห็นใจเอย ^{๖๓}

^{๖๑} จวงจันท์ จันทรคณา [พรานบุรณ์] , บทละครเรื่องแม่ศรีเวียง(ม.ป.ท., ๒๕๑๓), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๓๐-๑๓๒.

^{๖๒} แม่ระเบียบ [นามแฝง], บทละครเรื่องกนกนารี(มป.ท.,ม.ป.ป), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๗๖ - ๑๗๙.

^{๖๓} จวงจันท์ จันทรคณา [พรานบุรณ์] , บทละครเรื่องขวัญใจโจร, ฉากที่ ๔ บรรทัดที่ ๘๘-๙๓.

ข้อความนี้กล่าวถึงปัญญาว่าชมหญิงสาวที่ตนหมายปองว่าเหมือนแดงยอค่อน ซึ่งแสดงถึงความเขว้วยของตัวละครหญิง และที่เปรียบหญิงสาวว่าเป็นกระท้อนเนื้อหนานั้นเพราะกระท้อนมีความนุ่มอร่อย ซึ่งเปรียบเหมือนหญิงสาวที่มีผิวพรรณขาวนวลเหมือนเนื้อกระท้อนที่หนาฟู นอกจากนี้ยังเปรียบว่าเธองามราวกับพระจันทร์ด้วย

บทละครเรื่องนี้มีการใช้อุปลักษณ์ในการเปรียบเทียบ และคำพูดของตัวละครหญิงด้วย เช่น ในเรื่องต้นร้ายปลายดี มีการเปรียบเทียบจิตใจของเฉลิมว่ามีความแข็งแกร่งเป็นเหล็กเพชร ดังนี้

(ถั่ว) ไม่ได้หมาย, คุณนายเล็ก, เป็นเหล็กเพชร	ฉาฉาเค็ด, เค็ดจริง, จึงมั่ง
แย่งไม่ว่า, หน้าไหน, ใครรักซัง	เอาแต่คลัง, เดียวจะว่า, ให้สาใจ ^{๖๔}

การที่เปรียบว่าเฉลิมมีจิตใจแข็งแกร่งเป็นเหล็กเพชร เพราะเฉลิมไม่แย่งคนรักของพี่สาว แม้ว่าเขาจะเฝ้าหลงรักเธอก็ตาม

ในเรื่องจันทร์จากฟ้า กล่าวถึงพระยาแฉ่วเพ็ญศรีว่าโกรธที่เพลินนอกใจไปรักปรีชา เขาเปรียบเพลินว่าเป็นกาขาวและใจของเพลินเป็นผลมะเดื่อที่มีหนอนไข ดังนี้

เยาะ ๐ (เจ้าคุณ)	เป็นสุขดี, หรือเพลิน, ดูเงินขัด	เกิดวิบัติ, อะไรเล่า, เท่าที่เห็น
	ฉัน บอก แล้ว, ถ้าวักดี, ไม่มีเวร	นี่กลับฝน, หนีมา, หาระทม
	เงินสามพัน, ที่ซื้อหล่อน, ไม่ย้อนคิด	แต่ฉันผิด, มีเมียสาว, น้ำ
		ประสม
	ความสวยหล่อน, มีราคา, น่าปรารมภ์	สวยจนสม, คำโบราณ, ท่าน
		ประวิง
	อันน้ำใส, ใจหญิง, จริงทุกเล่ห์	เหลือคะเน, ว่าจะสุด, หรือหยุด
		นิ่ง
	อันกาขาว, ตามข่าวนี้, พอมีจริง	แต่ใจหญิง, ก็มะเดื่อ, หนอน
		เหลือไข ^{๖๕}

คำบริภาษของพระยาแฉ่วเพ็ญศรีแสดงถึงการใช้ความเปรียบอย่างลึกซึ้งว่า เพลินเป็น

^{๖๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐฐักษร], บทละครเรื่องเรื่องต้นร้ายปลายดี, (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๓), ชุดที่ ๒ บรรทัดที่ ๒๑-๒๔.

^{๖๕} แม่ศรีเวียง [นามแฝง], บทละครเรื่องเรื่องจันทร์จากฟ้า, (พระนคร : โรงพิมพ์ภูไท, ๒๔๗๖), ชุดที่ ๕ บรรทัดที่ ๗๓-๗๔.

สาวสวย แต่การที่เพลินมีชู้กับปรีชา ทำให้เพลินเป็นเหมือนกาขาวซึ่งไม่มีค่าและเป็นผลมะเดื่อที่ถูก
หนอนไข จึงนำพะสกปรกและไร้คุณค่า

เรื่องราชพงษาวดารพม่า ยุค ราชธิฤทธิ์ ตอนพิศพม่าหึง มีคำบริภาษเช่นกัน เรื่องนี้
กล่าวถึงพระเจ้าฝรั่งมังศรีว่าบริภาษพระนางมังคละเทวีว่านางนั้นพูดไม่จริง และคำพูดของนาง
ย้อนยอกเป็นดอกเห็ด ดังนี้

พม่าเพื่อ ๑ (ฝรั่ง) อย่าเอยอย่าล่าออย	อิหญิง ถ่อย, โหยก เหยก, แสร้ง เสกสรรพ์
กู เคย คบ, พวกมึง, เกือบ ถึง พัน	พอรู้ชั้น, เชิงหญิง, ว่า จริงเท็จ
เมื่อ ได้ยิน, แก่หู, ญินหัว	ยังพูดจา, ย้อนยอก, เปนดอกเห็ด
จากลับกลอก, หลอกได้, อีใจเพ็ชร์	เฮีย กู เช็ด, แล้ว มิ กล้า, สมาคม ^{๖๖}

ข้อความนี้กล่าวถึงพระเจ้าฝรั่งมังศรีว่า ทรงบริภาษพระนางมังคละเทวีด้วยความหึงหวง
และทรงกล่าวหานางว่านางพูดเท็จ คำพูดของนางย้อนยอกเหมือนกับดอกเห็ดที่มีกลีบซับซ้อน
นอกจากนี้ใน ฟาบีโอ ใน เรื่องความพยายาม บริภาษภรรยาของเขาว่าเป็นงูพิษ ดังนี้

จะฆ่ามัน, บั่น ไลย, ไม่ประหลาด	คิดอาฆา, มีเวลา, ข้างหน้าอม
เจ็บปวดแสน, แค้นตัว, ที่มัวม	หลงเชยชม, มิได้รู้, ว่างูพิษ ^{๖๗}

ข้อความนี้เปรียบภรรยาของฟาบีโอว่าเป็นงูพิษ เพราะเธอแต่งงานกับเขาเพื่อหวังเงิน
ทองและมีชู้ด้วย

บทละครร้องมีการเปรียบเทียบตัวละครชายด้วย โดยใช้อุปลักษณ์เพื่อเปรียบเทียบตัวละครชายว่า
เป็นแมลง เช่น

^{๖๖}พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี] , บทละครเรื่องราช
พงสาวดารพม่า ยุคราชธิฤทธิ์ตอนพิศพม่าหึง(พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๓), ชุดที่ ๓
บรรทัดที่ ๕๐-๕๕.

^{๖๗}กิมได้ สุจริตกุล [น้ำตาลเพ็ชร์] , บทละครเรื่องเรื่องความพยายาม , (พระนคร : โรงพิมพ์
ไทยเกษม, ๒๕๑๒),ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๖๓ -๖๕.

มีแต่ชายตะไต้จะตอม มีแต่หอมจะเหี่ยวจะแห้ง มีแต่แก้งให้กลีบระบม
 ออกไอ้-ออกสตรี ชายจะคลุกชายจะคลี ชายจะขี้ให้หญิงระทม
 หวานคำน้ำเหลือเมื่อชายจะชม...แต่พอสมก็แห้งก็หน่าย
 หวานก็กลายเป็นขื่นเป็นขม เขาชื่นเขาชมแล้วเขาก็ทิ้ง
 ออกไอ้-ออกหญิง ให้ชายแนบ ชายแอบชายอิง แล้วทุกสิ่งของหญิงก็ซ้ำ...
 หญิงเปรียบเหมือนมาลี มีแต่ระกำ
 แมลงจะกล้ำ จะไซจะซอน, ให้เกสรเราร่วงเราริน แล้วมันก็บินมิเหลียว
 มิแล,
 ออกไอ้-ชายแท้ จะพินิจคิดเสียให้แน่ อย่าอ่อนอย่าแอ แพ้ผู้ผู้ชาย^{๖๔}

เรื่องเห็นผิดเป็นชอบ กล่าวถึงพ่อครูเพิกบิดาของพยอมว่า โกรธที่ทวิมารักบุตรของตน จึง
 เปรียบทวิว่าเป็นกิ่งกำ ดังความว่า

สันชาติหญิง, อ้ายกิ่งกำ, ไม่น่ารัก	มีทองสัก, สองหุน, หัวหมอนปั้น
ความคิดมึง, เท้าหางอิง, กูถึงทัน	ที่หมายมั่น, ของแม่หนู, จะกู้ตัว ^{๖๕}

ข้อความนี้กล่าวถึงพ่อครูเพิกบิดาของพยอมว่า ปรึกษาทวิว่าเป็นกิ่งกำอยากได้ทอง ทวิหลง
 รักพยอม และทำงานเป็นลูกจ้างในห้างของพ่อครูเพิก จึงคู่ค้าด้อยด้อยค่า และไม่สมควรที่จะมาหลง
 รักบุตรสาวของเขา

นอกจากนี้ ในเรื่องแม่ศรีเวียง ใช้อุปลักษณ์เพื่อเปรียบความรักด้วย เช่น

เพลงแมลงวันทอง

(ศิริ) ลืมสิ่งอื่น หากจะลืม พอลืมได้	แต่ลืมรัก ลืมอะไร ไม่ไหวแน่
รักคือสร เสียบซึ่ง ถึงดวงแด	แสดงแผล สะกิดใจ มิให้ลืม ^{๖๖}

^{๖๔} จวงจันท์ จันทรคณา [พรานบุรณ], บทละครเรื่องเรื่องจันทร์เจ้าขา, ฉากที่ ๓ บรรทัด
 ที่ ๓๘-๔๖.

^{๖๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พิเภก], บทละครเรื่องเรื่องเห็นผิด
 เป็นชอบ(พระนคร : โรงพิมพ์สุภาพการจำรูญ, ๒๔๕๓), ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๔๕-๔๗.

^{๖๖} จวงจันท์ จันทรคณา [พรานบุรณ], บทละครเรื่องเรื่องแม่ศรีเวียง, ฉากที่ ๑ บรรทัดที่
 ๒๘๕-๒๘๘.

ข้อความนี้เปรียบความรักคือสรที่ปักลงตรงหัวใจ มีความหมายว่าศิริมีความรักที่มั่นคง และเขาไม่สามารถลืมคนรักได้

๓. สัทพจน์

สัทพจน์ เป็นการใช้คำที่เลียนเสียงธรรมชาติ เช่น เสียงดนตรี เสียงฟ้าร้อง เสียง เสียงคลื่น เป็นต้น บทละครเรื่องมีสัทพจน์ไม่มากนัก เช่น เรื่องใจเด็ด มีการเลียนเสียงของเครื่องดนตรีว่า

(ลูกคู่) ลมเอ๋ย ลมอิหริก	เป่าท่านหลวง,ริก ๆ,กระดิกแก้ม
ราวกะหนุ่ม,กรุ่มกรุ่ม,ยืมเข็ม	เหมือนใครแฉ่ม,วิมานสวรรค์,ให้ท่านชม
เสียงแตรสังข์,มโหระทึก,กึกก้อง	ประโคมกลอง,ชนะเปิง,เปิงเปิงขรม
ดุริยางค์,ดนตรี,ระระม	อบहुกัม,หน้ากำ,ขึ้นน้ำทรง ^{๑๑}

ความตอนนีกล่าวถึงขุนพิเทศซึ่งกำลังมีความรักต่อฉวี ขุนพิเทศทราบว่าฉวียอมรับเงื่อนไขของเขา เขาจึงมีความหวังว่าจะได้แต่งงานกับฉวี ผู้นิพนธ์ทรงใช้การเลียนเสียงของกลอง เพื่อให้เห็นว่าขุนพิเทศมีความสุขเหมือนอยู่บนสวรรค์ และมีดนตรีขับกล่อม การพรรณนาความรู้สึกของขุนพิเทศนี้ทำให้ผู้อ่านจินตนาการว่าเขามีความสุขมาก

เรื่องโรสิตา กล่าวถึงบทร้องของคามิโน โรสิตาและอลองโซว่า

(โรสิตา)	โอบอย	มายดาลิงก์	คัมมิงทูมิ
(คามิโน)	โอเกิลลี	เดียรี	โรสิตา
(อลองโซ)	โอ,	มายดาลิงก์	เวตติงฟอมิ
(โรสิตา)	เวตติง	โอลลี โอลลี	คามิโนเดียร์
(โรสิตา)	ตีตีตี	ตีตีตี	ตีตี
(คามิโน)	ต้าตาต้า	ต้าตาต้า	ต้าตา
(อลองโซ)	แทตแทแท	แทตแทแท	แทตแท ^{๑๒}

^{๑๑}พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐฐักษร], **บทละครเรื่องเรื่องใจเด็ด**(พระนคร : โรงพิมพ์สุภาพการจำรูญ, ๒๔๕๒), ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๓๓-๓๘.

^{๑๒}จวงจันท์ จันทรคณา [พรานบุรณ์], **บทละครเรื่องเรื่องโรสิตา**, ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๒๔๐- ๒๔๓.

ข้อความนี้ใช้คำที่เลียนเสียงเครื่องดนตรีซึ่งเป็นใช้ภาพพจน์แบบการเลียนเสียงธรรมชาติ และกล่าวถึงโรสิดาว่ามีได้รักอะลองโซ เธอคิดถึงคามิโนเพียงคนเดียว การใช้ศัพท์พจน์ช่วยสร้างบรรยากาศของความรักของตัวละคร

ในเรื่องห้วยแก้ว มีการกล่าวถึงการเลียนเสียงนกเขาร้อง ความว่า

(สุคนธ์) แม่กเขาขันขวัญใจ เมื่อขันคูอยู่ใกล้ อะไรๆ พลิ้มลิ้น
 จู้กรู้ก,จู้กรู้ก, จู้กรู้กจู้กรู... กระจู้กระจี้จับคอน พลิ้มที่นอนที่กิน
 อกใจไฟไฟถวิล เมื่อไฉนจู้ฮูกกรู (จู้กรู้ก-จู้กรู้กจู้กรู)
(น้อย) จะมาขันคูคู่เคียง ละเลงลิ้นเล่นเสียง หวานเพียงน้ำตาลอ้อย
 จู้กรู้ก,จู้กรู้ก, จู้กรู้กจู้กรู... จะมาร่วมคู่อยู่คอน กลัวจะกะล่อนหลอกลอย
 เห็นเชียวปากพล่อย พอนานหน่อยก็จะลืม (จู้กรู้ก-จู้กรู้กจู้กรู)
(จู้กรู้กจู้กรูกันออกไป)^{๓๓}

การเลียนเสียงนกเขาว่า “จู้กรู้ก จู้กรู้ก จู้กรู้ก จู้กรู ” เป็นการแสดงการเกี่ยวพาราสีกันระหว่างสุคนธ์และน้อย และตัวละครกำลังแสดงความรักต่อกัน อีกทั้งถ้อยคำที่ใช้ได้ตอบกัน บ่งบอกถึงความสัมพันธ์ของตัวละครทั้งสอง

นอกจากนี้เรื่องถึงพริกถึงขิงมีการเลียนเสียงการต่อสู้อย่างแปลกกับพวกนักเลงว่า

 นักเลงโต, โหมมา,ตั้งท่าต่อ นายแปลกคว่ำ,มีดคอย,ถอยทะเล้ง
 เสียงผัวะผะ,ผิงผั่ง,ดั่งดั่งตึง สักครู่หนึ่ง,นักเลงคะมา,แปลกจ๋าดาย^{๓๔}

การเลียนเสียงการต่อสู้อันระหว่างตัวละครว่าเสียงผัวะผะ ผิงผั่ง ดั่งดั่งตึง เป็นการใช้คำเพื่อให้ได้ยินเสียงของการต่อสู้ และเสียงของคำทำให้เกิดจินตนาการว่าตัวละครกำลังต่อสู้กันอย่างเอาเป็นเอาตายด้วย

^{๓๓} จวงจันทน์ จันทรคณา [พรานบุรุษ] , บทละครเรื่องห้วยแก้ว (ม.ป.ท., ๒๕๑๒), ฉากที่ ๔ บรรทัดที่ ๕๓-๖๓.

^{๓๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐอักษร], บทละครเรื่องเรื่องถึงพริกถึงขิง (พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๒), ชุดที่ ๘ บรรทัดที่ ๓๑-๓๓.

๔. อดิพนธ์

อดิพนธ์ เป็นการกล่าวเกินจริงและมักมุ่งเรื่องอารมณ์เป็นสำคัญ เรื่องที่ใช้อดิพนธ์ เช่น เรื่อง ผู้ชายตัวเมีย ใช้อดิพนธ์ ในบทฝากนาง ความว่า

ยี่เก ๑ (ถึง)	เจ้าพวงกระษัตริย์หนึ่งพริ้ง	เพราสรรพ
	พี่จะแขวนไว้กับ	กิ่งฟ้า
	จะโจ่งถึงนับนับ	กรับสวบ
	เจ้าช่างไม่เห็นแก่หน้า	พี่บ้าง เลยหนอฯ ^{๓๕}

ข้อความนี้แสดงความรู้สึกของข้าราชบริพารที่มีต่อหญิงที่ตนรักว่า เขารักเธอมากและอยากจะทำเธอไว้กับกิ่งฟ้า ด้วยเกรงว่าเธอจะไปรักคนอื่น เป็นการกล่าวเกินจริงเพื่อย้ำถึงอารมณ์รักของข้าราชบริพารที่มีต่อหญิงคนรัก

ในเรื่อง แม่ศรีเวียง มีการใช้อดิพนธ์เพื่อแสดงถึงความรักที่มั่นคงของศรีเวียงที่มีต่อศิริ ความว่า

น้ำห้วยแก้วหยดช้อย	หรือดอยสุเทพเคลื่อนคลอน
นั้นแหละรักน้องจักสะท้อน	ถอนใจจากเอย ^{๓๖}

ข้อความนี้กล่าวถึงศรีเวียงว่ามีความรักที่มั่นคง ศรีเวียงจะหยดรักศิริก็ต่อเมื่อน้ำในห้วยแก้วหยดช้อย และดอยสุเทพเคลื่อนคลอนเท่านั้น คำกล่าวของเธอเป็นการกล่าวเกินจริง การที่นำห้วยแก้วและดอยสุเทพมาเปรียบนี้ เพราะศรีเวียงเป็นหญิงสาวชาวเชียงใหม่ ดังนั้นศรีเวียงจึงนำสิ่งที่ใกล้ตัวมาพูดเปรียบเทียบเพื่อให้คนรักรู้สึกคล้อยตาม

๕. บุคลาธิษฐาน

การใช้บุคลาธิษฐาน เป็นการเปรียบสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ว่า มีการกระทำหรืออากัปกริยาราวกับมนุษย์ ในเรื่องคนดีที่โลกลืม บรรยายภาพกิ่งไม้ที่กำลังสั่นไหวว่า

^{๓๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี], บทละครเรื่องผู้ชายตัวเมีย, ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๐๕ – ๑๐๘.

^{๓๖} จวงจันทน์ จันทร์คณา [พราหมบุรี], บทละครเรื่องแม่ศรีเวียง, ฉากที่ ๓ บรรทัดที่ ๑๐๖-๑๐๗

เมื่อแสงแดดเหลือง	เขื่องเขื่อนเขี่ยมหล้า
กิ่งไม้ผวา, ต้นไผ่เสทือน	เผยยอดน้อย, ค่อยเข้มกลีบเขื่อน
แสงอ่อน, อุณหภูมิ	เดือน, ตลอดคืน
ผลิดอก, ออกผล	ระคน, กิ่งใบ ^{๗๗}

ข้อความนี้พรรณนาภาพของธรรมชาติยามเช้าที่มีแสงแดดอ่อน ๆ และมีต้นไม้ที่มีกิ่งเอนไผ่น้อย ๆ ราวกับคนที่นอนผวา เมื่อต้นขึ้นมาก็รู้สึกตัวอย่างช้า ๆ การใช้ภาพพจน์ดังกล่าวแสดงภาพของการไผ่ของกิ่งไม้ได้อย่างแจ่มชัด นอกจากนี้ยังพรรณนาภาพของดอกไม้ที่เริ่มผลิบาน และต้นไม้ที่กำลังผลิดอกออกผลด้วย การพรรณานี้แสดงภาพของธรรมชาติที่งดงามยิ่งนัก

บทละครเรื่องนี้มีการใช้ภาพพจน์เพื่อสร้างจินตภาพแก่ผู้อ่าน ได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ อติพจน์ สัทพจน์ และบุคลาธิษฐาน ภาพพจน์ดังกล่าวมีการเปรียบด้วยถ้อยคำที่ลึกซึ้ง และคมคาย สื่อภาพได้อย่างชัดเจนและเข้าใจง่ายจึงทำให้บทละครเรื่องนี้มีความไพเราะ เสริมสร้างจินตภาพ อีกทั้งยังสร้างอารมณ์สะท้อนใจด้วย

การเล่นคำ

คำเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในภาษา คำทำให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกและกระทบอารมณ์ของผู้อ่านได้ ดวงมน จิตรจางค์ กล่าวถึงความสำคัญของการใช้คำในวรรณคดีว่า

ในส่วนของวรรณคดี หรือการสื่อความคิดและอารมณ์ด้วยภาษา องค์ประกอบของวรรณคดีก็คือ องค์ประกอบของถ้อยคำซึ่งอาจแยกย่อยเป็นองค์ประกอบของเสียง องค์ประกอบของความหมาย และองค์ประกอบของเสียงและความหมาย นั่นก็คือเสียงที่นำมาเรียงร้อยเข้าไว้ด้วยกัน ก็ต้องกลมกลืนเป็นเอกภาพ ความหมายของคำก็ต้องกลมกลืนเป็นเอกภาพ เสียงของคำและความหมายของคำก็ย่อมต้องกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นเอกภาพเช่นกัน^{๗๘}

การเล่นคำ เป็นการใช้ศิลปะเพื่อให้เกิดความงดงามทางภาษาและสื่อความหมายได้ด้วย

^{๗๗} จวงจันท์ จันทรคณา [พรานบุรณ], บทละครเรื่องคนตีที่โลกัณ (ม.ป.ท., ๒๕๑๑), ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๔-๑๗.

^{๗๘} ดวงมน จิตรจางค์, สุนทรียภาพในภาษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๑), ๓๐.

การเล่นคำสร้างอารมณ์ ความรู้สึก และจินตนาการแก่ผู้อ่าน บทละครร้องมีการเล่นคำ ได้แก่ การใช้คำมีความหมายแฝง การซ้ำคำ การใช้คำซ้ำ และการใช้คำแสดงนาฏการ ดังนี้

๑. การใช้คำที่มีความหมายแฝง

คำบางคำที่ผู้ประพันธ์เลือกนำมาใช้ในบทประพันธ์อาจไม่มีความหมายโดยตรง ผู้อ่านจะต้องตีความหมายหรือโยงความคิดว่าคำๆ นั้นว่ามีความเกี่ยวข้องกับคำที่แวดล้อมอยู่อย่างไร และมีความหมายที่แท้จริงซ่อนอยู่หรือไม่ บทละครร้องหลายเรื่องมีการใช้ถ้อยคำที่มีความหมายลึกซึ้ง เช่น เรื่อง แก้วเผ็ด มีความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงศรีนวลว่าดำเนินจนกำจัดว่า

นี่แน่ขุน, กำจัด, บัดชบ ขา	อ่าน สี หน้า, ฐั ท้น, แต่ วัน ผ่าน
มา พบ หน้า, ฐั ว่า, เป็น คน พาล	มี สันดาร, กินไข่, ไล่ ตกรูบ
ท่านมิใช่, บริษัท, นัค กินไข่	คนแรกได้, มาเกี่ยวเกี่ยวกรูบ ๆ
อิฉัน ชำนาญ, หว่าน ล้อม, ไม่ ยอม พุบ	จะได้พลูบ, โพล่ กล้า, คว่าไปกิน
โปรดไปเสีย, ให้ พัน, อายคนเขา	อย่าขึ้นเข้า, มา หา ทำ บ้า บิน
นี่เวทนา, หน้า มิให้, ใคร ได้ยิน	ถ้าขึ้น หมิ่น, จะต้อง ม่าน, ป่วยการ
	เพียร ^{๗๕}

คำว่า “ กินไข่ ” หมายถึงได้หญิงสาวมาเป็นภรรยา การที่ศรีนวลดำเนินจนกำจัดว่า มีสันดารกินไข่นั้น จึงหมายความว่าขุนกำจัดชอบแพะโลมหญิงสาวและอยากได้เธอมาเป็นภรรยาของเขา

เรื่อง ขวัญใจโจร กล่าวถึงดอกรักและต้นรักเพื่อโยงความคิดไปถึงความรักของพระเอกที่มีต่อนางเอก ดังความว่า

(บุญเรือง)	ไอ้แม่ยอดชีวัน	ขวัญใจจอมโจร
	นี้กว่ารักหักโค่น	โก่นกิ่งทิ้งต้น

^{๗๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐฐักษร], บทละครร้องเรื่องแก้วเผ็ด (พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๒), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๔๗-๕๑.

พี่ปลูกรักฝากไว้
ไม่นึกว่าจะมีผล

ในฤดูไร้ฝน
ถึงผลิดอกออกไป^{๔๐}

ข้อความนี้บรรยายความรู้สึกของบุญเริงว่ารู้สึกดีใจที่กานดารักตน การปลุกต้นรัก
หมายถึงการแสดงความรักที่มีต่อกานดา

ในเรื่องคันทันหนึ่งยังจำได้ บรรยายความเศร้าของบางที่ผิดหวังในรักโดยการกล่าวถึงคำ
ว่าดอกรักในความหมายแฝงว่า

รักเอ๋ยดอกหนักอยู่เต็มต้น
ดอกรักก็หล่นลงซ้ำซ้ำ
จะร่วงจะโรยเหี่ยวโหยทนทน

ปลูกรักไว้ใกล้มือคน
ซ้ำเหลือซ้ำเพราะเขาเบื่อเมื่อก่อน
ไม่พินคันทันแล้วรักเอ๋ย^{๔๑}

ข้อความนี้กล่าวถึงบางว่ารู้สึกเสียใจมากที่ทราบว่าความรักของตนจะต้องอุปสรรค
ดอกรักที่บางปลูกรักก็คือความรักที่เขามีต่อคนรักนั่นเอง

ในเรื่องขวัญใจโจร กล่าวถึงคำว่า “พืชพันธุ์” อย่างแฝงนัย คำนี้หมายถึงความรักของ
ลำพองที่มีต่อคลอ ดังที่ลำพองกล่าวกับคลอว่า

เสียแรงเพาะพืชพันธุ์หมั่นถนอม
รดรากรักเข้าเย็นมิเว้นวาย
เมื่อเป็นต้นน้องจะโค้นถอนโคนทิ้ง
ถูกฝนแดดแผดเผาเหี่ยวเฉาไป

น้ำใจน้อมแทนน้ำเย็นกระเซ็นกระสาย
จนขยายกิ่งก้านตระการใบ
ทั้งก้านกิ่งรากต้นสุดทนได้
จะให้ใครช่วยเหลือเอื้อเอ็นดู^{๔๒}

^{๔๐} จวงจันทน์ จันทรคณา [พราณบุรณ์] , บทละครเรื่องเรื่องขวัญใจโจร, ฉากที่ ๕ บรรทัดที่
๖๓ - ๖๖.

^{๔๑} จวงจันทน์ จันทรคณา [พราณบุรณ์] , บทละครเรื่องเรื่องคันทันหนึ่งยังจำได้ (ม.ป.ท.,
๒๕๑๔), ฉากที่ ๒ บรรทัดที่ ๔๕ - ๕๑.

^{๔๒} จวงจันทน์ จันทรคณา [พราณบุรณ์] , บทละครเรื่องเรื่องขวัญใจโจร, ฉากที่ ๒ บรรทัดที่
๓๖ - ๔๓.

ข้อความนี้กล่าวถึงลำพองว่า พุดตัดพ้อคลอว่าตนเฝ้าทะนุถนอมความรักที่มีต่อคลอ แต่คลอกับไม่สนใจ ลำพองจึงขอความเห็นใจว่า หากคลอไม่รักตนแล้วตนก็จะเสียใจมาก ความรักที่ผิดหวังของลำพองจึงเปรียบเสมือนพืชพันธุ์ที่ถูกแดดเผาแล้วเหี่ยวเฉาไป

เรื่องคว้าน้ำเหลว แนะนำตัวละคร “ขุนเชวง” ว่าเป็นคนซื่อ เจ้าความคิด เป็นโสดและมีวิธีการเลี้ยงดูบ่าวไพร่ว่า

สิงโลด (ลูกคู่)	ขุนเชวง, นักเลงเก่า, คนเหลาสิค	เจ้าความคิด, เก๋มจี๋, ไม่มีบ้าน
	ยังไม่แก่, แต่ทว่า, แลอาการ	เหมือนอาจารย์, คร่ำครวญ, เผลอไม่เปน
	เมียไม่มี, ลูกไม่มี, มีเงินอยู่	ชั้นบ่าวไพร่, ใครเจ้าชู้, คอยขู่ขวัญ
	ใช้น้ำร้อน, ย้อนปลอบ, ขอบน้ำเย็น	ปราบให้เห็น, อยู่มือ, หือไม่มี ^{๘๓}

ข้อความนี้เป็นการแนะนำตัวละคร “ขุนเชวง” ให้ผู้อ่านได้รู้จัก จะเห็นว่าขุนเชวงคนซื่อ และเป็นผู้ที่มีวิธีการเลี้ยงดูบ่าวไพร่อย่างผ่อนหนักผ่อนเบา คำว่าใช้น้ำร้อนนั้น หมายถึงดูค่าหรือ บังคับให้บ่าวไพร่ประพฤติตนอย่างเหมาะสม คือ ไม่เจ้าชู้ ขุนเชวงทราบดีว่าวิธีการที่นุ่มนวล นั้นเหมาะกับบ่าวไพร่ประดุจดังใช้น้ำเย็น หลังจากที่ใช้ความรุนแรงแล้ว

เรื่องจันทร์เจ้าขา มีคำที่มีความหมายแฝงเช่นกัน ข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงนางมณฑล ป้าของเจียมว่าคำหนักเจียมกับอ้อม ดังนี้

เพลง สอดสร้อย

นางมณฑล ช่างขึ้นบาน จริ่งหลานป่า งามหน้านัก	มาหมกรัก หมักใหม่ ขึ้นในห้อง
ของสงวน ค่วนขยาย ให้ชาลลง	ป่าไม่อยู่ ชู้ขึ้นครอง ก้นของชม
นังอ้อมซ่อน ชุ่มกนก กนกเข้าน	ช่างช่วยกัน ลบลายรงค์ ลงลายถม
กะด่างกะดำ ทำจริต ผิดนิยม	หานินทา คารม หาใส่ตัวฯ ^{๘๔}

คำว่า ของสงวน หมายถึงพรหมจรรย์ของหญิงสาวซึ่งสาวบริสุทธิ์ต้องไม่ยอมให้ผู้ชายมา ล่วงประเวณีได้โดยง่าย ส่วนคำว่าลบลายรงค์ ลงลายถม หมายความว่าเจียมคบผู้ชายที่ไม่

^{๘๓} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [พระศรี], บทละครเรื่องคว้าน้ำเหลว (พระนคร : โรงพิมพ์กองกลุโทย, ๒๔๕๔), ชุดที่ ๒ บรรทัดที่ ๓-๘.

^{๘๔} จวงจันทน์ จันทร์คณา [พรานบุรณ์], บทละครเรื่องเรื่องจันทร์เจ้าขา, ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๕๒-๕๖.

เหมาะสม เมื่อเสียพรหมจรรย์แล้วก็ไม่มีคุณค่า จึงเปรียบเสมือนแค่เครื่องถมเท่านั้น เพราะหากเจียมสงวนตนไว้ไม่ยอมให้ชายมาล่วงเกินได้ เจียมก็จะมีคุณค่าเทียบเท่าเครื่องเบญจรงค์นั่นเอง คำพูดของป้าของเจียมที่มีคำที่มีความหมายแฝงบ่งบอกถึงอารมณ์โกรธอย่างเห็นได้ชัด

ฝ่ายเจียมกับอ้อมถูกตำหนิเช่นนั้นยอมไม่พอใจเป็นเรื่องธรรมดา เจียมขอให้ป้ามงคลไม่ขัดขวางการคบหาของเธอกับจิตต์ อีกทั้งอ้อมก็เห็นด้วยกับเจียมดังความว่า

เพลง ขวัญอ่อน

มงคล	ป้ารับหมั้น หลวงสัท - ณะสิทธิ์ จะเบี่ยงบิด เป็นไม่ได้ ให้เลิกชั่ว ป้าเห็นชอบ กอรัปหลักฐาน จึงพันพัว ตามใจตัว ชั่วจะชั่ว ทำเสียคน
เจียม	อย่าขัดใจ หลานเลย ไม่เคยขัด จะให้ตัด รักเห็น ไม่เป็นผล
อ้อม	การข่มเขา และขวางเรือ นั้นเหลือทน
มงคล	อย่าสารawan ไม่ฟัง ต้องบังคับ ^{๔๕}

เมื่อพิจารณาจากบริบทของคำ “การข่มเขา และขวางเรือ” น่าจะมาจากสำนวนว่า “ข่มเขาโคจีนให้กลืนหญ้า” กับ “น้ำเชี่ยวอย่าเอาเรือไปขวาง” การข่มเขา คือการบังคับให้เจียมทำตามใจของป้ามงคล ส่วนการขวางเรือคือการขวางไม่ให้เจียมรักกับจิตต์ ที่ตัวละครกล่าวเช่นนี้เพราะป้ามงคลต้องการให้เจียมแต่งงานกับหลวงสัทณะสิทธิ์ เพราะมีฐานะดีกว่าจิตต์ แต่เจียมไม่ได้รักหลวงสัทณะสิทธิ์ การกระทำของป้ามงคลเป็นการฝืนใจเจียมมาก และเจียมไม่สามารถทนต่อการบังคับในครั้งนี้ได้

นอกจากนี้เรื่องน้ำผึ้งรวง ใช้คำว่า “ตอนก” อย่างแฝงนัย ดังบทสนทนาระหว่างเจิม แส และสุคนธ์ ที่กล่าวว่า

(เจิม) แส แส เอนี่มันไปไหน คูชิใช้ไม่ได้ ช่างเหลวไหลเลยงาน
ใช้ให้จัดบ้าน ไม่รู้ซานไปซอกไหน มีคนใช้ใช้ไม่ได้ มันน่าเจ็บใจจริง ๆ
(แส-โผล่จากพุ่มไม้) อะ ดิฉันอยู่
(เจิม) อะ อะ นางตัวดี งานมียังมัวนี้ ทำทำทิ้งทิ้ง มัวสคิงอยู่ทำไม
เอ๊ะ นั่นพุ่มไหว ๆ

^{๔๕} จวงจันทน์ จันทรค์ณา [พรานบุรณ], บทละครเรื่องเรื่องจันทร์เจ้าขา, ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ บรรทัดที่ ๑๐๓ - ๑๐๘.

(แล-กัน) ไม่มีอะไรหอรอกคุณนาย
 (เจิม-เข้าไปในพุ่ม) ใคร ใคร
 (สุคนธ์-โผล่ออกจากพุ่มไม้) ผมเปล่า ให้ตกรก แม่แสบชวนต่อนก
 (เจิม) เออ มัวกกกันอยู่ได้ ใช้ให้ทำงาน ชวนกันคลานเข้าพุ่มไม้
 ช่างเลวเหลวไหล ใช้ไม่ได้ทั้งสองคน^{๘๖}

ต่อนก สื่อความหมายถึงการมีสัมพันธ์ระหว่างชายหญิง เพราะการต่อนกทำได้โดยนำนกตัวหนึ่งไปหลอกล่อนอีกตัวหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นการนำนกเพศเมียไปล่อนกเพศผู้เพื่อให้มาผสมพันธุ์กัน คำพูดของสุคนธ์ที่ว่า “แม่แสบชวนต่อนก” จึงหมายถึงแม่แสบชวนให้มีความสัมพันธ์กัน

การใช้คำที่มีความหมายแฝงนี้เป็นศิลปะของการใช้คำ ผู้อ่านจะต้องพินิจพิจารณาหาคำเหล่านั้นจึงจะเข้าใจความหมายที่ผู้ประพันธ์ต้องการจะสื่อ คำที่มีความหมายแฝงนี้กระตุ้นให้ผู้อ่านได้คิด อีกทั้งยังช่วยให้เกิดอารมณ์และความรู้สึกได้ด้วย จะเห็นว่าผู้ประพันธ์เลือกใช้ถ้อยคำได้อย่างแยบคาย นอกจากนี้คำที่มีความหมายแฝงมีประโยชน์ต่อการศึกษาการใช้ถ้อยคำของคนไทยในสมัยของผู้ประพันธ์ด้วย

๒. การซ้ำคำ

การซ้ำคำ คือ การนำคำหรือกลุ่มคำที่มีรูปเดียวกันหรือเสียงที่พ้องกันมาเล่นในเชิงเสียงและความหมายด้วยการกล่าวซ้ำกัน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความงดงามทางภาษา ให้ความรู้สึกและเพื่อสื่อความหมายด้วย

เรื่องที่มีการซ้ำคำ เช่น เรื่องคันทรีหนึ่งยังจำได้ มีการซ้ำคำดังนี้

(ทำนุ)	พ่อเกิดก่อน	หนูและตา	ดีกว่าลูก
	คิดฝงปลุก	ให้ลูก	เป็นหลักฐาน
	ลูกเกิดหลัง	ตาและหนู	ไม่รู้การ
	เรื่องแต่งงาน	พ่อแต่งงาน	สอนให้ดี
(ทำเนา)	แม่เกิดก่อน	อ่อนกว่าพ่อ	แต่พอรู้
	ตาและหนู	คู่ไกล	ได้ถ้วนถี่

^{๘๖} จวงจันท์ จันทรคณา [พรานบุรณ] , บทละครเรื่องน้ำผึ้งรวง, ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๕-

	ลูกเกิดหลัง	หูและตา	ถึงว่ามี
	แต่บางที	มองไม่ชัด	ถึงคู่ครอง
(ทำนบ)	พ่อและแม่	พูดถูก	ลูกเกิดหลัง
	หูตายัง	แจ่มใส	ไม่มัวหมอง
	ตาพ่อแม่	แก่ไกล	ใส่แว่นมอง
	ตาอ่อนจ้อง	ใกล้ไกล	ได้ชัดเจน ^{๕๗}

ข้อความนี้เป็นบทสนทนาระหว่างผู้เป็นบิดาคือทำนบ กับผู้เป็นมารดาคือทำเนาและผู้เป็นบุตรคือทำนบ จะเห็นว่ามีการเล่นคำด้วยการนำกลุ่มคำมาล้อกันหลาย ๆ บทติดต่อกัน ได้แก่ พ่อเกิดก่อน แม่เกิดก่อน ลูกเกิดหลัง เพื่อสื่อความหมายของเนื้อความทั้งหมดในทางล้อกัน บิดามารดาต้องการจะบอกว่าตนเคยมีประสบการณ์ชีวิตมาก่อน ย่อมทราบดีว่าบุตรชายควรจะแต่งงานกับใคร ส่วนบุตรชายนั้นกลับมองว่าบิดามารดาชราแล้ว ย่อมไม่เข้าใจความรักของบุตร และการเลือกคู่ครองด้วยตนเองนั้นจะทำให้เขามีความสุขมากกว่าที่ผู้ใหญ่จะเป็นผู้เลือกคู่ครองให้การร้องโต้ตอบแสดงถึงไหวพริบปฏิภาณของตัวละครด้วย

ในเรื่อง โรสิตา ก็มีการซ้ำคำด้วยเช่นกัน ดังบทร้องระหว่างคามิโนและโรสิตาความว่า

คามิโน	กุหลาบนี้	จะยกย้าย	ไปไว้ไหน
	ขึ้นกลืนไธ	เอิบอาบ	กุหลาบสาว
	กุหลาบสด	หมดไม่มี	ราศีขาว
	กุหลาบน้ำว	เหนียวกสันธุ์	รัญจวนใจ
โรสิตา	ดิฉันเลื่อน	กุหลาบนี้	เพื่อที่ว่าง
	ได้จ้วาง	ชามจาน	อาหารให้
	เมื่อกุหลาบ	ดอกนี้	มีกลืนไธ
	ที่ถูใจ	ก็จะวาง	ไว้ข้างตัว ^{๕๘}

^{๕๗} จวงจันทน์ จันทรึกณา [พรานบุรณ์] , บทละครเรื่องเรื่องกีนหนึ่งยังจำได้, ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๘๐ - ๑๘๒.

^{๕๘} จวงจันทน์ จันทรึกณา [พรานบุรณ์] , บทละครเรื่องเรื่องโรสิตา, ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๕๗-๑๐๔.

กุหลาบในวรรคแรกของบทร้องของคามิโนมีความหมายว่าดอกกุหลาบ ส่วนกุหลาบในวรรคต่อ ๆ ไปมีความหมายว่าคือตัวของโรสิตา ส่วนกุหลาบในวรรคแรกของบทร้องของโรสิตามีความหมายว่าดอกกุหลาบ เช่นเดียวกับบทร้องของคามิโน ส่วนกุหลาบในวรรคที่สามนี้เป็นการพูดอย่างมีความหมายแฝงว่า หากคามิโนรักตนแล้วตนก็จะรัก ดังนั้นคำว่ากุหลาบในวรรคนี้จึงหมายถึงตัวของโรสิตา บทร้องโต้ตอบกันของตัวละครดังกล่าวทำให้เรื่องมีความสนุกสนานมากยิ่งขึ้นเพราะแสดงถึงการใช้ถ้อยคำของตัวละครที่มีการใช้ไหวพริบปฏิภาณที่ทันกัน

การซ้ำคำเป็นการย้ำความคิด ความรู้สึก และคำ ๆ นั้นมีความหมายซ่อนอยู่ ผู้อ่านจึงต้องตีความหมายของคำ ๆ นั้น จึงจะทราบว่าผู้พูดต้องการจะสื่อความหมายอย่างไร การซ้ำคำเป็นการใช้วรรณศิลป์ของผู้ประพันธ์

๓. การใช้คำซ้ำ

การใช้คำซ้ำ เป็นการใช้คำเดียวกันมากล่าวซ้ำกัน เพื่อเน้นย้ำความให้หนักแน่นขึ้น บทละครเรื่องมีบทร้องของตัวละครที่มีการซ้ำคำเพื่อย้ำอารมณ์ และความรู้สึกที่แตกต่างกันออกไป เช่น เรื่องน้ำผึ้งรวง มีการใช้คำว่า “รบ” ซ้ำอยู่ในหลาย ๆ ที่ ดังนี้

รบเถิดเรารบ	(พร้อมกัน) รบเถิดเรารบ
รบด้วยกาย รบด้วยใจ	รบเพื่อชัยชนะ
รบเพื่อราช รบเพื่อชาติ	รบเพื่อศาสนา ^{๔๕}

การใช้คำซ้ำดังกล่าว เป็นการย้ำความให้หนักแน่นว่า การรบมีความสำคัญมาก ทหารต้องพร้อมเสียดสละชีพ การรบเป็นไปเพื่อชาติและศาสนา การใช้คำว่า “รบ” หลาย ๆ ครั้ง เป็นการย้ำความรู้สึกที่อยากต่อสู้ และช่วยปลุกใจให้เกิดความฮึกเหิมที่จะต่อสู้กับศัตรูด้วย

ใน เรื่องแม่ศรีเวียง มีการซ้ำคำว่า “แก้ง” ในบทร้องของศิริว่า

(ศิริ) นายว่าหญิงอื่น คื่นค้ายไป ทั่วทั้งเวียงเชียงใหม่ มากมายนัก
 เหตุไฉนนายไม่รัก, เล่านาย แก้งมุ่งหมายคู่ผม แก้งเลิกล้มลารัก

^{๔๕} จวงจันท์ จันทรคณา [พรานบุรณ] , บทละครเรื่องน้ำผึ้งรวง, ฉากที่ ๓ บรรทัดที่

แกลิ่งให้หักห่างกัน แกลิ่งมาบั่นแบ่งสุข แกลิ่งทับทุกข์-ทวิโทรม,มนัสแทน^{๕๐}

ศิริรักอยู่กับศรีเวียง สนั่นไปสู่ขอศรีเวียง ศิริโกรธมาก สนั่นนั้นเป็นผู้บังคับบัญชา
ของศิริ ศิริรู้สึกว่าตนถูกรังแก ดังนั้นจึงยั่วว่าแกลิ่ง ด้วยน้ำเสียงที่คำหนิปนน้อยใจว่าเจ้านายไม่
ควรรมาแย่งคนรักของตนไป

เรื่องราวพงสาวดารจีน ยุคไต้เซ็ง ตอนพระเจ้าเกียนหลงทงเสนห์ มีการซ้ำคำ ดังนี้

๑ รักเหลือรัก รักเหลือคลั่ง รักเหลือหวัง รักยังไม่ไหว รักสมรัก รักสมคลั่ง รักสมหวัง
ก็ปลื้มปลั่งหัวใจ รักเจ้าจริง ๆ รักยิ่งกว่าใคร รักเทียมหทัย เจียวหนะอาลีเจ้าเอ๋ย จะเลี้ยงเจ้า จะรัก
เจ้าจะถนอมเจ้า ปานชีวาเรา เจียวหนะอาลีเจ้าเอ๋ย จะกอดเจ้า จะจูบเจ้า จะพะนอนจะพินิจ จะคลั่งจะ
เคล้า ทุกเย็นทุกเช้า เจียวหนะอาลีเจ้าเอ๋ย^{๕๑}

ข้อความนี้กล่าวถึงความรักที่พระเจ้าเกียนหลงทงมีต่อนางอาลีสะลัน พระเจ้าเกียนหลง
ทรงรักนางมาก และสิ่งที่ยังบอกถึงความรักก็คือ การพน้าพะนอนและเอาใจนางตลอดเวลา ผู้ทรง
พระนิพนธ์ทรงยั่วความรักนี้ด้วยการซ้ำคำว่า รักอยู่หลายตอน และการยั่วคำว่าอาลีเจ้าเอ๋ยนั้น
เพื่อแสดงว่านางอาลีสะลันมีความสำคัญต่อพระเจ้าเกียนหลงมาก

ในเรื่องขวัญใจโจร มีบทร้องตอนสร้างแถวตอนรำพันรักว่า

เสียแรงเราเพียร วนเวียนวอน	ห่อนเว้นสักวัน
เสียแรงเรารำพรรณ พร่ำเพ้อ	อกไอ้เสมอ ละเมอถึง
เสียแรงเราอมบ ระมัดใจ	ไฝรำพึง
เสียแรงเราคะนึ่ง คะเนสวาท	อกไอ้อ่อนนถ มาคัดรอน
เสียแรงเราเชื่อ ในเชิงชั้น	กระตั้นสมักร์
เสียแรงเรารัก ริงอุรา	อกไอ้ไม่น่า สะท่อนถอน

^{๕๐}จวงจันทน์ จันทรึกณา [พราณบุรณ์] , บทละครเรื่องแม่ศรีเวียง, ฉากที่ ๑ บรรทัดที่
๒๒๕-๒๓๑.

^{๕๑}พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [เหม็งกุ่มบุ่น] , บทละครเรื่อง
ราชพงสาวดารจีน ยุคไต้เซ็ง ชุดพระเจ้าเกียนหลงทงเสนห์, ตอนที่ ๒ บรรทัดที่ ๕๖-๑๐๑.

เสียแรงเรานัด ให้สัจจา

น่าจะแนจะนอน

มาคลอนแคลน คลายเคลื่อน

อกไอ้ไม่เหมือน คำสัญญา^{๕๒}

บทร่อนนี้เข้าคำเฉพาะต้นวรรค ๓ คำแรก ด้วยคำว่า “เสียแรงเรา” ทำให้มีเสียงที่ไพเราะชวนฟัง และถ่ายทอดความรู้สึกของสร้างแก้วที่ทุ่มเทความรักให้แก่หญิงคนหนึ่ง แต่ก็ต้องผิดหวัง ข้อความนี้แสดงอารมณ์โศกของตัวละครได้ดียิ่ง และการเข้าคำดังกล่าวเป็นการทำตามขนบการแต่งวรรณคดีไทยโบราณที่มีการใช้คำซ้ำที่ต้นวรรค เช่น ในเรื่องรามเกียรติ์ มีการใช้คำซ้ำ “ปากหนึ่งว่า” เป็นต้น

ในเรื่องกนกนารี มีการใช้คำซ้ำในบทร่อนของอินตาและคำมีว่า

(อินตา) สาวเอยสาวเนื้ออุ่น อย่าเคืองอย่าขุ่น, อย่าหุน,อย่าหัน

 เรียนรัก สาวนักรัน เชิญจอมขวัญ จงเมตตา

(คำมี) อย่าขัด อย่าข้อง อย่ามัว อย่าหมอง ให้เรียนระอา

 เอ็นดูเรียนไว้, ให้ชื่นชีวา เรียนรักหนักหนา บ่ซาเขาเอ๋ย^{๕๓}

บทร่อนนี้เป็นบทร่อนของอินตาและคำมี ทั้งสองคนเกี่ยวพาราสีกันกับก้านัล การซ้ำคำว่า “สาว” เพื่อแทนหญิงสาวทั้งสอง และคำว่า “เรียน” หมายถึงอินตากับคำมี ส่วนการใช้คำว่า “อย่า” นั้นเพื่อเป็นการร้องขอให้หญิงสาวอย่าปฏิเสธความรักของเขา การใช้คำซ้ำในบทร่อนนี้เพื่อย้ำความรักที่อินตาและคำมีที่มีต่อกันและก้านัล

ในเรื่องจับแพะชนแกะ มีเพลงที่ใช้คำซ้ำหลายคำ เช่น เขมรเขด้จ ดังนี้

(เสริม) เหตุไฉน ใยคุณ จึงเกลียดหญิง

(เสถียร) เปล่าไม่จริง (แสบ) ถ้าจะชอบ ตอบดูสม

(เสถียร) เปล่าไม่ชอบ (พู่) จั่นคงโกรธ ว่าพุดชม

^{๕๒} จวงจันท์ จันทรึกษา [พราณบุรณ์], บทละครเรื่องเรื่องขวัญใจโจร, ฉากที่ ๖ บรรทัดที่ ๑๓๘ - ๑๔๕.

^{๕๓} เชื้อ อินทรทูต [กนกนารี], บทละครเรื่องเรื่องกนกนารี(ม.ป.ท.,ม.ป.ป), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๒๒ - ๒๓.

(เสถียร)	เปล่าไม่โกรธ	(เสริม) ทำไม่ก้ม	หรือเอี่ยมอาย
(เสถียร)	เปล่าไม่อาย	(แสบ) เสียแรงหมาย	ผูกสมัคร
(เสถียร)	ฉันไม่รัก	(พู่) ไร่ดิฉัน	นึกมันหมาย
(เสถียร)	ฉันไม่รัก	(เสริม) ฟ้าละเมอ	เพื่อมิวาย
(เสถียร)	ฉันไม่รัก	(แสบ) ไยจึงกลาย	ไม่เมตตดา
(พู่)	ขอจูบนิค	(เสถียร) อย่าจูบ	(พู่) จูบค่อย ๆ
(เสริม)	ขอออกหน่อย	(เสถียร) อย่าว่าน	(เสริม) ไร่คุณขา
(แสบ)	ขอโลมเล่า	(เสถียร) อย่าเล่น	(แสบ) เย็นอร่า
(พู่)	พ่อนื้ออุ่น	(เสถียร) อย่างน่า	(พู่) น่าเอ็นดู ^{๕๔}

เพลงเขมรเขตจ์ที่ใช้เป็นบทร้องโต้ตอบระหว่างเสถียร เสริมและพู่ มีการใช้คำซ้ำตลอด เพลง คำซ้ำนี้ทำให้เกิดความไพเราะของเสียง และเป็นการย้ำอารมณ์ ความรู้สึกของตัวละครด้วย จะเห็นว่าบทละครร้องมีการใช้คำซ้ำเพื่อย้ำอารมณ์ ความรู้สึกของตัวละคร ทำให้ผู้อ่าน เกิดอารมณ์ ความรู้สึกคล้อยตาม และทำให้เกิดเสียงที่ไพเราะด้วย

๔. การใช้คำแสดงนาฏการ

บทละครร้องมีการใช้คำที่ทำให้เห็นกริยาของตัวละคร เช่น ในเรื่อง กลับร้ายกลายเป็นดี มีการพรรณนาเกี่ยวกับกริยาของอำนวย บรรเทา และเสริมว่าเมาเหล้าจนขาดสติ ดังความว่า

คางเหลือง ๐ (ลูกคู่) นายอำนวย, ถือถ้วย, ยืนรินเหล้า	ฤทธิ์ที่เมา, ฤทธิ์ที่เพลน, กินกินอิม
เซซัด ๆ, ตูปัด ตูเป้, เยี่ยม	เอามือทิม, ถ้วยตก, หกคมา
ล้มตึง, ชิงทุต, สลูดราก	หายใจทางปาก, ครอบ ๆ, ออก
	จะหง่า
หลวงบรรเทา, เมาด้า, นั่งหน้าง่า	โง่ล้มขว่า, กรนโครก ๆ, โรคหยาเป

^{๕๔} จวงจันทน์ จันทร์คณา [พรานบุรณ์], บทละครเรื่องจับแพะชนแกะ, ฉากที่ ๑
บรรทัดที่ ๓๑๐ - ๓๒๑.

เหลือนายเสริม,เหงิมเงอะ,นั่งเซอะ โงก เธอโอก ๆ,อวกอาก,ปากเบ้
 ใจบีบบับ,ขมับคุด,หงับหงุบเซ อิงเอ๊ะเต,อยู่กะฝา,เฮ้อฮ่าไป^{๕๕}

ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงพรรณนาภาพของอำนาจ ว่าเดินเข้าไปชมและทำด้วยตกหลังจาก
 นั้นก็ล้มตึง ฝ่ายหลวงบรรเทานั้นนอนหลับและกรนกรอก ๆ ส่วนนายเสริมนั้นอาเจียนและ
 เรอโอก ๆ การพรรณานี้ทำให้เห็นภาพการเมาเหล้าอย่างขาดสติของตัวละครทั้งสามคนได้อย่าง
 แจ่มชัดยิ่ง

ในเรื่องสาวเครือฟ้า มีการใช้ถ้อยคำที่แสดงนาฏการของเครือฟ้าและคำเจ็ด ดังนี้

ลาวต่อนก รับคนตรี

(ถูกคู่) สาวขึ้นชวน (ซ้ำ) สรวลระริกระรี่ เก็บจำปี (ซ้ำ) เก็บจำปา
 โนนมะลิลา (ซ้ำ) มะลิซ้อน หยุดชุ่มขจร (ซ้ำ) เชิงพุทธรชาด
 ก่อกุหลาบคาย (ซ้ำ) คายคั่นต้น ร้านรสสุคนธ์ (ซ้ำ) ปนชมขนาด
 มะลิวัลย์พาด (ซ้ำ) พาดเครือลดา เก็บกระดังงา (ซ้ำ) มณฑายี่โก
 ชมชงโค (ซ้ำ) พะยอมยี่สุ่น ภาระเกดพิกุล (ซ้ำ) ยี่หุบหอม
 สายหยุดล้อม (ซ้ำ) น้อมกิ่งดม ชื่นดอกส้ม (ซ้ำ) ส้มแซมประยงค์
 คั่นกาหลง (ซ้ำ) ถัดวนแก้ว ดงนมแก้ว (ซ้ำ) มะลูลี
 สอยสารภี (ซ้ำ) พุ่มมหาหงส์ เชยชลุตสง (ซ้ำ) ส่งกลิ่นกลา
 ลำสำเหล้า (ซ้ำ) ลำเจียกกอ เก็บจันทร์กระพ้อ (ซ้ำ) กระพุ่มกระถิน
 ช่ออินทนิล (ซ้ำ) นำชูเชิด สาวคำเจ็ด (ซ้ำ) จอดใจปรู
 เกลียช่อนชู (ซ้ำ) พูเรือหงส์ เดินคูดง (ซ้ำ) เบญจมาสสตอน
 ดอกพุดซ้อน (ซ้ำ) พุทธรักษา ชมชื่นตา (ซ้ำ) ชมชื่นจิต
 สองสาวคิด (ซ้ำ) ใจเอื้อง สองค้อยเอื้อง (ซ้ำ) ชมกล้ายไม้
 เจอกระเจืองไพร (ซ้ำ) พร้าวพรวกบ เครือฟ้ารับ (ซ้ำ) คำเจ็ดสอย
 ดอกพุดซ้อน (ซ้ำ) พุทธรักษา ชมชื่นตา (ซ้ำ) ชมชื่นจิต
 สองสาวคิด (ซ้ำ) ใจเอื้อง สองค้อยเอื้อง (ซ้ำ) ชมกล้ายไม้
 เจอกระเจืองไพร (ซ้ำ) พร้าวพรวกบ เครือฟ้ารับ (ซ้ำ) คำเจ็ดสอย

^{๕๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐจ้อยอักษร], บทละครเรื่อง
 กลับร่ายกลายดี(พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๒), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๖๔-๗๒.

สองสาวน้อย (ข้า) นวลหน้าแฉล้ม ยืนกรูมกริมยิ้มแย้ม ยั่วกันสองเรา
แม่เอ๋ย^{๕๖}

ข้อความนี้บรรยายให้เห็นถึงนาฏการของเครือฟ้าและคำเจ็ดด้วยการใช้คำว่า สรวล เก็บ
หยุด น้อม สอย คม เดินชม เจอ รับ สอย ยืน ยิ้มแย้ม และยั่วกัน และบทพรรณานี้แสดงความรู้สึก
ของทั้งสองว่ามีความสุขมาก ขณะที่ชื่นชมความงดงามของมวลดอกไม้ ดังที่มีการใช้คำว่า สรวล
ระริกระริ กรูมกริม และ ยิ้มแย้ม เป็นต้น

นอกจากนี้เรื่อง สาวเครือฟ้า พรรณนาเกี่ยวกับนาฏการของตัวละครอย่างละเอียดว่า

ลำดาวลงสรรับดนตรี ๑ สาวปราโมทย์, โสทสร, ศรีกาย	ขมิ้นหลาย, ขโลมชูด, ผุดผ่อง
ล้างล้าง, ญผง, มทุมรอง	งามเหมือนทอง, เนื้อสี, ศรีนวนตรู
ทาน้ำอบ, พรบแป้ง, สาระกิ	นุ่งลีนศรี, โสทสพัก, ชมพูหุ
เสื้อหลวมบาง, อย่างใหม่, ลูกไม้พรุ	เข้มกลัดๆ, อูระดู, ลอตา
เกล้ามวย, สวยสวาง, คลุมร่างแห	ปิ่นเพชรแผ่, ปักผม, งามสมหน้า
ดอกไม้เพชร, มรกฏ, สดโสภา	แซมบุปผา, ลดาประดับ, เครื่อง
	ทับทิม
สรวมสร้อยหัตถ์, รัศดำไล, ใส่แหวน	สร้อยคอแสน, สวยประดับ,
	รยับหิม
ประแป้งเม็ด, นิด ๆ, พิจรียัม	ทัดพลูจิบ, จิมลิ้ม, ลีลาม้า ^{๕๗}

เหตุการณ์ตอนนี้กล่าวถึงเครือฟ้าว่าดีใจมากเมื่อทราบว่าร้อยตรีพร้อมจะกลับมาจึงเตรียม
ต้อนรับสามีด้วยการอาบน้ำ พรมน้ำอบ และแต่งกายอย่างงดงาม หลังจากนั้นก็ค่อย ๆ เดินมาอย่างมี
ความสุข การพรรณานี้มีความเปรียบและใช้คำที่บรรยายให้เห็นภาพการแต่งกายของเครือฟ้า
อย่างชัดเจน ทำให้จินตนาการว่าเครือฟ้าเป็นหญิงที่งดงามมาก นอกจากนี้ผู้อ่านเกิดความรู้สึก
ซาบซึ้งในความรักของเครือฟ้าที่มีต่อสามีด้วย

^{๕๖} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐจักษ์ภร] บทละครเรื่อง
เรื่องสาวเครือฟ้า, ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๑๘-๓๗.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน , บทละครเรื่องสาวเครือฟ้า, ชุดที่ ๔ บรรทัดที่ ๑๑๑ - ๑๒๒.

การใช้คำแสดงนาฏการเหมาะสมกับการแสดงละคร รวมทั้งเหมาะสมกับการอ่านด้วย เพราะผู้อ่านสามารถจินตนาการเกี่ยวกับกิริยาอาการ และการกระทำของตัวละครได้เป็นอย่างดี

การเล่นเสียง

ความไพเราะงดงามของบทประพันธ์นั้นเกิดจากการเล่นเสียง กุสุมา รัชมณี กล่าวถึงเสียงในวรรณคดีว่า

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของวรรณคดี คือ เสียง วรรณคดีเป็นวลีหรือมาลาของเสียงที่เรียงร้อยเข้าด้วยกันและทำให้เกิดความหมาย กวีไทยถือว่าเสียงในวรรณคดีมีความสำคัญมาก เพราะวรรณคดีในสมัยก่อนใช้อ่านในใจดังในปัจจุบันนี้ ความไพเราะของถ้อยคำจึงเป็นจุดเด่นของวรรณคดี การใช้สัมผัสสระ สัมผัสพยัญชนะ การใช้คำเอก คำโท หรือการซ้ำเสียงพยัญชนะเข้าไปด้นไปด้นคำเพื่อให้มีจังหวะ เช่น คำ แยัง ชู่ ในตัวอย่าง “สาครปิ่นไผะแย้ง แผลงปิ่นพิชยะชู่” ตลอดจนการล้อเสียงในกลบทต่างๆ ล้วนเป็นตัวอย่างของการเพิ่มความงามให้แก่บทประพันธ์ด้วยความไพเราะของเสียง ดังที่เรียกกันว่า การใช้ล้อการทางเสียงในการประพันธ์^{๕๔}

บทละครร้องมีความไพเราะเพราะมีการเล่นเสียงพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์ ดังนี้

๑. ๑. สัมผัสพยัญชนะ

เสียงสัมผัสพยัญชนะที่อยู่ภายในวรรค นอกจากจะทำให้เกิดเสียงเสนาแล้ว เสียงบางเสียงยังให้ความรู้สึกและอารมณ์ด้วย เช่น เรื่องมหาราชวงศ์พม่า(แผ่นดินพระเจ้าสิปอ มินทร์) มีการพรรณนาความรู้สึกของพระนางศุภยาลัตว่า

ไอน์กเอ๋ยเคยสำเร็จเชิงมาลี	เสียงซ้อชีแสร้งร้องคะนองบิน
ไอน์บุบผาผกาตระการดอก	เข้าก็ออกกระรีนรายถวากลิ่น
ไอน้ำพุพุ่งพร้อยฝอยวาริน	ไม่สุดสิ้นสินธุทลั่งอยู่ดังเคย
ถนนน้อยรอยเพลินเดินเที่ยวเล่น	ก็ยังเห็นเด่นตาชีวาเอ๋ย
แสนหนักจิตอดใจกระไรเลย	เหมือนจะเซยสวนผกาคราสุดท้าย ^{๕๕}

^{๕๔} กุสุมา รัชมณี, *ลีลนวรรณคดี* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๔), ๓๐.

^{๕๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐจ้อยอักษร], *บทละครร้อง เรื่องมหาราชวงศ์พม่า (แผ่นดินพระเจ้าสิปอ มินทร์)* (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๒๖), ชุดที่ ๑๑ องค์กรที่ ๑๑ บรรทัดที่ ๑๕-๑๕.

ข้อความนี้กล่าวถึงพระนางสุภะลัตว่าทรงโสกเศร้า เมื่อทรงทราบว่าพม่าจะต้องเสียเอกราชให้แก่อังกฤษ พระองค์ทรงคร่ำครวญถึงสิ่งที่ทรงครอบครองว่า อีกไม่นานก็ต้องตกเป็นของต่างชาติ ผู้ประพันธ์ใช้เสียง |s| ในคำว่า ซ้อ ซี้ แสร้ ชร้อง เมื่อกล่าวถึงนกซึ่งให้ความรู้สึกว่ามีฝูงนกเป็นจำนวนมากกำลังแข่งกันส่งเสียงร้อง และเสียง |ph| ในคำว่า น้ำพุ ฟุ้ง พร้อย ทำให้มีความไพเราะและเมื่อนำมารวมกันเป็น “ น้ำพุฟุ้งพร้อย ” ทำให้เกิดภาพของน้ำพุที่กำลังพุ่งขึ้นและ ตกลงมาเป็นสายอย่างสวยงาม นอกจากนี้การพรรณนาความงดงามของสถานที่และธรรมชาติที่พระนางทรงคุ้นเคย ทำให้เห็นว่าพระนางสุภะลัตทรงอาศัยในชาติบ้านเมืองของพระองค์อย่างยิ่ง

เรื่องคนทะเล ก็มีสัมผัสพยัญชนะซึ่งทำให้บทประพันธ์มีความไพเราะดุจเดียวกัน ดังความว่า

ล่องเรือรับคนตรี (ลูกคู่) เรืองวันไถ่,มาใน,มหาสมุทร	ไม่รู้หยุด,แล่นเรือย,ลม <u>เฉื่อยฉิว</u>
ลมทะเล,เฉไบ ลม <u>ไปปล่ปลิว</u>	<u>แลละลิว</u> ,คลื่น <u>ละลอก</u> ,กระลอกมา
กระอัม, <u>กรึมกระครั้น</u> ,อันอากาศ	และประหลาด,เมฆกระจาย,ลายเวหา
<u>ยะเยือกเย็น</u> , เห็นช่วง, <u>ดวงดารา</u>	<u>ส่องแสงฉาย</u> ,พรายตา <u>พราวๆ</u> พราว ^{๐๐}

ผู้อ่านจะมองเห็นภาพเรือที่กำลังแล่นไปในมหาสมุทร ซึ่งกำลังมีลมพัดแรงและท้องฟ้าที่กำลังมืดครึมนั้น มีก้อนเมฆเต็มไปหมด รวมทั้งมีดวงดาวสุกสว่างที่มองเห็นไม่ชัดเจนนัก ผู้ประพันธ์สรรคำที่มีเสียงไพเราะและให้ความรู้สึกลับ เช่น ไปปล่ปลิว เมื่อใช้กับลมทำให้เกิดความรู้สึกว่ามีลมพัดแรง คำว่า แลละลิว ให้ความรู้สึกว่าเรือกำลังแล่นไปด้วยความเร็ว เพื่อที่จะหนีจากพายุที่กำลังจะมาถึง คำว่า ยะเยือกเย็น ให้ความรู้สึกว่ามีความหนาวเย็นมากและคำว่า พราวๆพราว ให้แสดงว่ามองเห็นดวงดาวที่กำลังสุกสว่างอย่างไม่ชัดเจนนัก

ใน เรื่องขรัวอินทร์ทเวดา มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในหลาย ๆ ที่ เพื่อให้เกิดเสียงที่ไพเราะ เช่น

สิงโลด ๑ (ลูกคู่) ตา <u>ถ้ำ</u> คาย,หู <u>ตึง</u> , <u>ฟุ้ง</u> เคยรับ	อก <u>คุบ</u> ดับ,พอง <u>หวั</u> , <u>เนื้อ</u> ตัว <u>สั่น</u>
ต้องรศ <u>สาว</u> , <u>อลัง</u> ฉิ่ง, <u>คลั่ง</u> งก <u>กัน</u>	กระ <u>ดี</u> รี, <u>ยัก</u> ยัก <u>ยัน</u> , <u>ยิง</u> ฟัน <u>ยืม</u>

^{๐๐}หม่อมคู่่น วรวรรณ [อ้ายโม้], บทละครเรื่องคนทะเล(พระนคร : โรงพิมพ์บุญช่วยเจริญ, ๒๔๖๘), ชุดที่ ๒ บรรทัดที่ ๔-๘.

ถ่มน้ำหมาก,ปากบื้อ,เกล้าคลอกกอด จวบฟอด ๆ,คยิกคยอม,ยิ่งกรุ่มกริม
จะลูกไป,แต่ใจ,จะใคร่ชิม เอนอถึม,เอถึยแล,เหงือกเหง
แดง^{๑๑๑}

ในเรื่องแม่เจ้าประคุณ มีการใช้คำที่พรรณนาความรู้สึกของปรีชาได้อย่างดียิ่งและใช้
เล่นเสียงพยัญชนะด้วย ดังความว่า

เวศุกรม ๑ (ลูกคู่) มิสเตอ,แบคชอ,เฟิ่นฝ่อจิตร ตลิ่งพิจ,มหาสมุทร,สุดสงสาร
เดินไปมา,บนดาดฟ้า,เป็นช้านาน ฤดีดาล,ดวงสวาคิ,จะขาดลอย
ราตรีท่าย,ที่จะหมาย,มณีเห็น ห้าวอกเต็น,ตึก ๆ,รลึกลห้อย
แลดูดาว,พราวสวรรค์,บุหลันคล้อย อิมชิมเสร้า,เหงาหงอย,จ้อยเจียมใจ^{๑๑๒}

ข้อความนี้พรรณนาถึงความรู้สึกของปรีชาว่าหมดหวังในรักโดยใช้คำฝ่อจิตร และปรีชามี
ความกระวนกระวายใจที่จะได้พบกับคนที่เขารัก ปรีชารักมณีอย่างเหลือล้นเขาจึงใคร่จะได้พบหน้า
คนที่เขารักอีกสักครั้ง และปรีชารู้สึกตื่นเต้นที่จะได้พบมณี ดังที่ใช้คำว่าห้าวอกเต็นตึก ๆ การเล่น
เสียงสัมผัสพยัญชนะ เช่น สุด สงสาร และจ้อย เจียม ใจ ทำให้เกิดความไพเราะและสร้างอารมณ์
เศร้าได้ดี

ในเรื่องจันทร์เจ้าขา มีบทร้องของตัวละครที่มีการเล่นเสียงพยัญชนะ เช่น

เจียม เออ, น่าอาย... น่าขัน จริง...นะ, จันทร์...เจ้าขา
 หลบหน้าหน่อยซิเจ้าคะ...
จิตต์ เราจะกระชี่กระชิก (พร้อมกัน) ระริกกระริ่น...ริ่น

^{๑๑๑}พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐจู้อักษร], บทละครร้อง
เรื่องขรรค์อินทร์เทวดา (พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๕), ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๒๐๘-๒๑๔.

^{๑๑๒}พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ [ประเสริฐจู้อักษร], บทละครร้อง
เรื่องแม่เจ้าประคุณ (พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๒), ชุดที่ ๓ บรรทัดที่ ๗๕-๗๕.

เจียม ขึ้น..... ใจ.....^{๑๐๓}

บทรื่องนี้มีการเล่นสัมผัสด้วยการใช้พยัญชนะหรือเสียงพยัญชนะตัวหน้าเดิมเข้าไปหน้าคำทำให้เกิดจังหวะจะโคนรับส่งกันเป็นทอด ๆ ช่วยให้เกิดท่วงทำนองที่ไพเราะมากยิ่งขึ้น คือ คำว่า ริก ๆ เป็นสระริก ซึ่งเป็นคำอักษาสทำให้มีท่วงทำนองที่น่าฟังยิ่งขึ้น

การเล่นเสียงพยัญชนะทำให้บทละครรื่องมีความไพเราะ น่าฟัง และสร้างอารมณ์ความรู้สึกให้แก่ผู้อ่านด้วย

๒. สัมผัสสระ

บทละครรื่องมีการเล่นเสียงสัมผัสสระเพื่อให้เกิดความเสนาะไพเราะและกระทบอารมณ์ของผู้อ่าน เช่น ในเรื่องคนทเลมีความไพเราะของเสียงสัมผัสสระหลายคำและกลมกลืนไปกับการรู้สึกรักของชโลที่มีทั้งความเหงาและความเศร้า เมื่อทราบว่าคุณรักก็ลืมและชโลยอมเสียสละ โดยให้ชโลไปบอกรักก็ลืมก่อน ผู้ประพันธ์นำธรรมชาติมาช่วยสร้างบรรยากาศของความเหงาด้วย เช่น ธรรมชาติยามค่ำคืนที่มีดวงดาวสุกสกาว เมื่อมองไปที่ปลายขอบฟ้าและได้ยินเสียงคลื่นกระทบกัน กอปรกับมีลมเย็น ๆ โขยมา ทำให้ชโลรู้สึกเหงาและเศร้ามากยิ่งขึ้น เสียงสัมผัสสระในเรื่องนี้มีดังนี้

อกทเล ○ (ชโล) โอ้ยยามนี้ดีดาวพราวกระจ่าง เสียงแต่คลื่นกรุ่น โครมกระโจมมา เหมือนอกฉันวันนี้ ไม่มีสุข นึกถึงมิตรคิดถึงซึ้งงวงวย โอ้ออกเอ๋ยมิเคยนึกสักนิด เสียงแรงเพียรเวียน ไปไม่ระอา พอเรือหยุดจอดใจให้ไปหา แสนอาภัพกลับใจได้ล่าเค็ญ	แลอ้างว่างทางทะเลเว้งเวหา พระพายพาลมฉิวร่ววย ๆ เฝ้าแต่ทุกข์ทรมในใจรหวย โถมขึ้นซวยแม่มยังฝืนนัยน์ตา ว่าที่คิดหวัดพลาดปรารณา ตั้งหน้ามาเยี่ยมเจ้าทุกเช้าเย็น แต่เวลานี้ไปจะไม่เห็น สุดจะเว้นห้ามห้รักทวิ^{๑๐๔}

^{๑๐๓} จวงจันทน์ จันทรคณา [พรานบูรณ], บทละครรื่องเรื่องจันทรเจ้าขา, ฉากที่ ๑ บรรทัดที่ ๕๓-๕๕.

^{๑๐๔} หม่อมสุน วรารณ [อ้ายโม้], บทละครรื่องเรื่องคนทเล (ม.ป.ท., ๒๔๕๓), ชุดที่ ๑ บรรทัดที่ ๘๘-๑๐๗.

ข้อความนี้มีเสียงสัมผัสสระภายในวรรคอยู่ทุกวรรค ทำให้เกิดเสียงไพเราะเพราะพริ้ง และสร้างความรู้สึกลงป็นเศร้าได้อย่างดียิ่ง

นอกจากนี้เรื่องจันทร์จากฟ้า มีการใช้สัมผัสสระที่ทำให้เกิดความไพเราะและถ่ายทอดอารมณ์รักของตัวละครได้อย่างเด่นชัด เช่น

แผลงกู่ทอง ๒ ชั้น (สร้อย)	๐ (ปริหา) ในโลกนี้ ใครมีรักประจักษ์มัน แต่ปริหา ชีพมดสุข ทุกเต็มแกน อยากวิงอยากออน แต่เหลือท้อดวงจิตต์	เขาผู้นั้นยอมบรลู่สู่ชีแสน เพราะรักแล่นรัตรึงถึงหัวใจ อยากงอนอยากง้อ
(สร้อย)	ด้วยความรักหนอกอก หมกมุ่นใจ ความจริงใจของพินนี้มีอยู่ ความรักที่แน่นไม่มีปรานีนำ เหลือรัก เหลือแรง	มอญ ความผ่องใส จึงอยากให้เพลิน ตอบรักที่สักคำ สุดจะจุกปิดคิดก็จำ ก็ต้องจำก้มหน้าลาจากไป เหลือแข็ง เหลือขัด
(สร้อย)	สุดจะปิด ความรัก หากเพลินหักรักของพินนี้ทันใด	เหลือประดักเหลือ ประเดิดเกิดหมองไหม้ จงจำไว้ว่าพิน ไม่มีตัว ^{๑๐๕}

บทร้องของปริหาแสดงถึงความรักที่มีต่อเพลินอย่างลึกซึ้ง แต่ความรักนี้เต็มไปด้วยความอึดอัดใจเพราะไม่แน่ใจว่าเพลินจะรักตอบหรือไม่ ผู้ประพันธ์ใช้สัมผัสในทวนวรรค และบางวรรคมีสัมผัสในมากกว่าหนึ่งที่ จึงทำให้ข้อความนี้มีความไพเราะอย่างยิ่ง

การใช้เล่นเสียงสระในบทละครร้องส่วนใหญ่จะใช้ควบคู่ไปกับพยัญชนะ เพื่อทำให้เกิดความงามของเสียง การเล่นเสียงสระมีน้อยกว่าพยัญชนะและมีอยู่ในบางวรรค

๑.๓ การเล่นเสียงวรรณยุกต์

การเล่นเสียงวรรณยุกต์เป็นการเล่นเสียงสูง ๆ ต่ำ ๆ คล้ายกับการผันเสียงวรรณยุกต์ คำที่เล่นเสียงวรรณยุกต์อาจมีสองหรือสามคำ ซึ่งคำเหล่านั้นต้องมีเสียงสระและพยัญชนะท้ายในมาตราสะกดเดียวกัน รวมทั้งมีสัมผัสที่คล้องจองกันด้วย เช่น ลิวลิวลิว นี้นี้ เป็นต้น การเล่น

^{๑๐๕}แม่ศรีเวียง [นามแฝง], บทละครร้องเรื่องจันทร์จากฟ้า, ชุดที่ ๒ บรรทัดที่ ๒๘-๔๐.

เสียงวรรณยุกต์เพื่อให้เกิดความเสนาะของเสียง เช่น เรื่องเลื้อยคอรุยา กล่าวถึง หญิงสาวชาวอยุธยา ว่าทำอุบายมอมเหล้าทหารพม่า ความว่า

(หญิง)	เชิญท่านนักรบพม่า	มาสมัครสมานกัน
	ขึ้นขึ้นระเร้งรินเสมอฝืน	ว่าถึงวันจะขึ้นจะชม
	เชิญเชิญพักผ่อน	หายเหนื่อยอ่อนอารมณ์
(ชาย)	ซ้อนซ้อนแม่ช่างค่อนข้างการม	ชวนให้ชมให้ชอบใจ ^{๑๖๖}

บทร้องนี้มีความไพเราะเพราะมีการเล่นเสียงวรรณยุกต์ที่มีลักษณะของเสียงสูงต่ำทำให้เกิดความไพเราะชวนฟัง คำว่าขึ้นขึ้นให้ความรู้สึกสดชื่น รื่นเร้งเบิกบาน ส่วนคำว่าซ้อนซ้อนให้ความรู้สึกว่าสงสัยหรือเคลือบแคลงใจว่าตัวละครหญิงมีอะไรซ่อนอยู่ในใจหรือไม่ และคำว่าค่อนข้างเป็นการพูดกระทบเปรียบเปรยถึงเอ็นดูอยู่ในที บทร้องได้ตอบของหญิงไทยกับนายทหารพม่าสร้างบรรยากาศในการเชิญชวนให้มีการดื่มกินในระหว่างการพักผ่อนของทหารพม่าได้อย่างแจ่มชัดยิ่ง

นอกจากนี้มีการเล่นเสียงวรรณยุกต์ ในเรื่อง เพลงเสน่ห์ ดังนี้

เพลงสุรินทร์แปลง

(เนียน)	ขึ้นขึ้นใจ	เมื่อเราได้ชม
	หอมหวานทวนลม	เจียวหนะมาลี
	กลีบขยายคล้ายคลี่-ซ้อนซ้อน	ซ้อนขับสลับสี สอดแสงตะวัน ^{๑๖๗}

คำว่าซ้อนซ้อน ทำให้จินตนากรเกี่ยวกับดอกไม้ที่บ้านแล้วกลีบของมันจะวางซ้อนกัน บางกลีบถูกกลีบอื่นมาบดบังก็จะทำให้มองไม่เห็น บทร้องนี้มีการเล่นเสียงวรรณยุกต์ที่ไพเราะและสร้างจินตภาพ

^{๑๖๖} จวงจันท์ จันทรึกษา [พราณบุรณ์] , บทละครเรื่องเลื้อยคอรุยา (หวลให้ใจหาย), ฉากที่ ๔ บรรทัดที่ ๔๖-๔๘.

^{๑๖๗} จวงจันท์ จันทรึกษา [พราณบุรณ์] , บทละครเรื่องเพลงเสน่ห์, (ม.ป.ท., ๒๕๑๓), ฉากที่ ๒ บรรทัดที่ ๕๕-๖๒.

บทละครร้องมีการเล่นเสียงพญานะ สระ และวรรณยุกต์ เมื่อผู้แสดงขับร้องเพลงจึงเกิดความไพเราะ น่าฟัง และการเล่นเสียงทำให้จินตนาการเกี่ยวกับอารมณ์ และความรู้สึกของตัวละครได้เป็นอย่างดีด้วย

กลวิธีการตั้งชื่อเรื่อง

การตั้งชื่อเรื่องนับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะชื่อเรื่องเป็นสิ่งแรกที่ผู้อ่านจะได้อ่าน ก่อนที่ลงมืออ่านเนื้อเรื่อง การตั้งชื่อเรื่องให้น่าสนใจหรือสะดุดตาผู้อ่านจะช่วยสร้างแรงจูงใจชวนให้ใคร่ติดตามเรื่อง เจือ สตะเวทิน กล่าวว่า “ชื่อเรื่องเป็นเสน่ห์สำคัญของหนังสือ ชื่อเรื่องน่าอ่านหรือไม่อยู่ที่ความเหมาะสม ชื่อเรื่องที่ดีมีลักษณะ ๒ ประการ คือ ๑. เหมาะกับเรื่อง ๒. จำง่าย”^{๑๑๔}

บทละครร้องมีลักษณะเด่นในด้านกลวิธีการตั้งชื่อเรื่องซึ่งโน้มน้าวใจให้ผู้อ่านให้สนใจใคร่ติดตามเรื่อง ผู้ประพันธ์เลือกใช้คำที่สั้น จดจำได้ง่าย และเหมาะสมกับเรื่องนอกจากนี้ การชื่อเรื่องแสดงความคิดที่ตกผลึกของผู้ประพันธ์ เช่น เรื่องเกี่ยวกับความรักก็มีถ้อยคำที่สื่อให้เห็นว่าเป็นเรื่องของความรัก เช่น กระด่าขมจันทร์ เชนยที่เคยหนูน จันทร์เจ้าขา เป็นต้น นอกจากนี้ บางเรื่องยังมีการใช้ถ้อยคำที่แปลก สะดุดตาและผู้อ่านไม่ทราบความหมายของคำนั้นมาก่อน จึงชวนให้สงสัยใคร่รู้ว่าชื่อเรื่องนั้นมีความหมายว่าอย่างไร และมีความเกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องอย่างไร เช่น การตั้งชื่อเรื่องว่า “เมียบ” คำนี้ไม่มีความหมาย ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงให้ความหมายเฉพาะขึ้น และทรงอธิบายว่าหมายถึง “อะไรเอ่ย” คำถามนี้ชวนให้สงสัยว่ามีความเกี่ยวข้องกับเรื่องอย่างไร และมีเรื่องราวเกี่ยวกับอะไร เป็นต้น บทละครร้องมีกลวิธีการตั้งชื่อเรื่อง ๖ วิธี ดังนี้

๑. ตั้งชื่อเรื่องโดยเน้นโครงเรื่อง

บทละครร้องที่มีการตั้งชื่อโดยเน้นโครงเรื่อง เป็นการเน้นเหตุการณ์สำคัญที่ตัวละครกระทำ เช่น เรื่องกลแตก กลับร้ายกลายเป็นดี เกี่ยวกันอย่างเผ็ดร้อน คำหมอเทวดา เชนยที่เคยหนูน คินหนึ่งยังจำได้ ญี่ปุ่นวิหาโถม คีแตก ตรูบกับ ดันร้ายปลายดี ญี่พื่นห้อง ทยาก ปวดเพราะปาก แปดแดนต์ รักระวางรบ จ๊ะเอ๋ เจ้าชู้ใจเสาะ ชิงไข่ขวัญ ชิงไชย เคาสุ่ม ตั้งจิตคิดลั้ง ทยาก แทนที่ แปลงกาย ผู้ร้ายกลับบ้าน ภูกามกำสรวล รู้ไม่ถึงจำพวกจับใจ วูวาม สนองคุณ สิบรู้ไม่เท่าเจน หลงกล หนูหันพลันแล่น เหมาะท่าคว่ำเหลว เหลืออด อมพะนัม อิหลักอิเหลือ กระหึ้นกระหือรือ ชิงชู้ตัวเอง ปวดเพราะปาก เลือกข้างร้าย เห็นผิดเป็นชอบ จับด่าด่าแดง จับแพะชนแกะ จากทั้งรัก จูบสั่ง ตักตวยอดรัก เป็นต้น

^{๑๑๔}เจือ สตะเวทิน, ศิลปะการประพันธ์ (พระนคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๑๐), ๑๒๘.

การตั้งชื่อโดยเน้นโครงเรื่อง มีการใช้ถ้อยคำที่แสดงความรู้สึก กิริยาอาการ และการกระทำของตัวละคร โดยเฉพาะตัวละครเอกมีมากที่สุด เพราะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในเรื่อง เช่น ตั้งชื่อเรื่องว่าจ๊ะเอ๋ เพราะกล่าวถึงหลวงติว่าลอบหาคนครัว เขาเกรงภรรยาจับได้จึงซ่อนตัวในหีบ เมื่อภรรยาเปิดหีบจึงได้พบว่าสามีอยู่ในนั้น ตั้งชื่อเรื่องว่าเจ้าชู้ใจเสาะ เพราะดอกรักเป็นคนเจ้าชู้และจีบลาคนมาก ตั้งชื่อเรื่องว่าชิงไขวัญ เพราะฟังออกอุบายแย่งคนรักของบิดาของจันกะพ้อเพื่อให้เขาหึงหวง และยอมให้ฟังคบหากับจันกะพ้อ เป็นต้น

นอกจากนี้มีการตั้งชื่อเรื่องที่แสดงบทบาทของตัวละครประกอบด้วย สังเกตเห็นว่าชื่อเรื่องมักมีความหมายไปในทางลบ เพราะตัวละครประกอบมีพฤติกรรมที่ไม่ดี เช่น ตั้งชื่อเรื่องว่ากระเหียนกระหือรือ เพราะกล่าวถึงหลวงผดุงพานิชว่าต้องการเอาชีวิตของอารี และตั้งชื่อเรื่องว่าเกี่ยวกันอย่างเผ็ดร้อน เพราะกล่าวถึงขุนไกรณิกที่เกี่ยวพาดด้วยถ้อยคำที่รุนแรง เมื่อผู้อ่านเห็นชื่อเรื่องย่อมคาดเดาได้ว่าเรื่องนี้มีเรื่องราวของความรัก การตั้งชื่อเช่นนี้มีส่วนชี้นำให้ผู้อ่านที่ชื่นชอบเรื่องราวเกี่ยวกับความรักเกิดความสนใจที่จะติดตามเรื่องด้วย

๒. ตั้งชื่อเรื่องโดยเน้นตัวละคร

การตั้งชื่อเรื่องโดยเน้นตัวละคร มีทั้งตัวละครชายและหญิง เรื่องที่ตั้งชื่อตามตัวละครเอกชาย เช่น ขบถธรรมเถียร ขวัญอินทร์ทเวศา พระพุทธเจ้าเสื่อ มหาราชวงศ์พม่า แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์ ราชพงษาวดารจีน ยุคไต้เซ่ง ตอนพระเจ้าเกี้ยนหลงทงแสนท์ ราชพงษาวดารจีนยุคสามก๊ก ตอน ตั้งโต๊ะหลงกลนางเดิวยะเขิน ราชาริราช ตอน มะสะลุมครองเมือง ราชบุตรสร้อยศรีหรือราชนารีอังวะ หลวงวิจารณ์ไปนา อาลีบาบา ชีวิตบุญเรือนอง ผัวจี้ผัวผัว เรื่องที่ตั้งชื่อเรื่องตามตัวละครประกอบ เช่น ขบถธรรมเถียร คาเป๊ะจงไฟ ท้าวกกกนก (เมืองลพบุรี) ปู่โสม พ่อโด้งกระยาสารท-จีบลาดแกมหยิ่ง ภูหยัน (ดาบโบราณ)

เรื่องที่ตั้งชื่อตามตัวละครเอกหญิง เช่น กนกนารี แม่เจ้าประคุณ แม่ศรีเวียง โรสิตา สาวเครือฟ้า นางสาวไกรลาส อีสดกระสือ บาบีเรียล อินากพระโขนง เจ้าหญิงอาหรับ ซ่อกุหลาบ และหนูจ๋า

เรื่องที่ตั้งชื่อตามตัวละครชายและหญิง เช่น มิตรต่างด้าวหรือสาวแสงจันทร์ มิตรต่างด้าว หมายถึง ตัวละครเอกชายชื่อธวัช และสาวแสงจันทร์คือชื่อตัวละครเอกหญิง และเรื่องอุมาปาหนัน อุมาคือตัวละครเอกชาย และปาหนัน หมายถึงสุปียาซึ่งอุมาเปรียบเธอว่าเป็นดอกปาหนัน และสุดสาวดิ สุดคือตัวละครเอกชาย และสาวดิ คือชื่อตัวละครเอกหญิง การตั้งชื่อนี้มีความสัมพันธ์กับแก่นเรื่องที่กล่าวถึงความรักของพระเอกที่มีต่อนางเอกอย่างยิ่งด้วย

๓. ตั้งชื่อเรื่องโดยเน้นฉาก

การตั้งชื่อเรื่องโดยเน้นฉาก มีความสัมพันธ์กับเวลาหรือสถานที่สำคัญในเรื่อง เช่น ตั้งชื่อเรื่องว่า ขอบรั้วริมวัง เพราะกล่าวถึงพระเอกว่าเป็นทหารและลอบรักกับนางในราชสำนัก ตั้งชื่อเรื่องว่า ห้วยแก้ว เพราะน้ำตกห้วยแก้วเป็นสถานที่ที่พระเอกได้พบนางเอกเป็นครั้งแรก ตั้งชื่อเรื่องว่า เมืองรักเมืองร้าง เพราะอาณาจักรบาบิโลนเป็นเมืองที่ตัวละครเอกรักกันแต่ภายหลังถูกทำลายจนเป็นเมืองร้าง ตั้งชื่อเรื่องว่า ร.ศ ๑๒๙ เพราะเป็นเวลาที่เกิดเหตุการณ์ในเรื่อง ซึ่งเป็นอยู่ในปีพ.ศ. ๒๖๕๓ และตั้งชื่อเรื่องว่า สามแผ่นดิน เพราะตัวละครเอกมีชีวิตอยู่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๔. ตั้งชื่อเรื่องโดยเน้นแก่นเรื่อง

บทละครเรื่องที่ตั้งชื่อเรื่องโดยเน้นแก่นเรื่อง เช่น เจ้าหัวใจ นางแก้ว (ผู้ชนะสิบเดียว) จันทรเจ้าขา ความพยายาม น้ำใจเด็ดเดี่ยว เลือดออชญา (หวลให้ใจหาย) คนดีที่โลกลืม น้ำคำมนุษย์ คาพอาฆาฏ ตามเงา วาจาสัตย์ อัมพะทันดา พัดคำมัจจุ พิไยกรรมกะน้ำใจ เพ็ชรน้ำเงินมะนิลาตลอดตรี ขอมณิรัตน์ นิวเพ็ชร จีหิงถึงดี กุ่ทุกข์คู่ยาก บรมะหิง พี่ร่วมท้องน้องร่วมไส้ อำนาจกรรยา เสน่ห์ผัวรัก เพลงเสน่ห์ และสุคตกุล

๕. ตั้งชื่อเรื่องโดยเน้นคำที่ชวนสงสัย

การตั้งชื่อเรื่องโดยการเน้นคำที่ชวนสงสัยมักเป็นคำที่แปลกและชวนให้อยากทราบความหมาย เช่น เมียบ อู๋หุ่ย^{๑๑๕} และจ๊กแหล่น^{๑๑๖} และตั้งชื่อโดยให้ความหมายที่กำกวม กล่าวคือตั้งชื่อแล้วทำให้คนเข้าใจความหมายไปอย่างหนึ่ง แต่แท้จริงแล้วเป็นอีกอย่างหนึ่ง เช่น กระต้อมดินเปียะ คนอาจเข้าใจว่าเป็นกระต้อมซึ่งน่าจะเป็นสถานที่ในเรื่อง แท้จริงแล้วเป็นชื่อและนามสกุลของชายคนหนึ่งที่มีของนางเอกนัดให้มาวางยาสุนัข การตั้งชื่อเรื่องว่า ชุ่ม ๆ มะระดี ทำให้คิดว่าเกี่ยวข้องกับการเล่นที่ชื่อว่า “ชุ่ม ๆ มะระดี” ซึ่งเป็นการเล่นชนิดหนึ่งของเด็กซึ่งมีวิธีเล่น ดังนี้

^{๑๑๕}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙), ๘๙๕. ให้ความหมายคำว่า “อู๋หุ่ย” ว่า ๑. เฉียด ๆ ไป ๒. ในกลุ่มผู้เล่นต้องหาผู้ถือลูกไม้ ๑ คน โดยการเล่นจะจบเมื่อได้ผู้ถือลูกไม้แล้วผู้นั้นก็จะหาลูก

^{๑๑๖}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, ๒๒๑. ให้ความหมายคำว่า “จ๊กแหล่น” ว่า จวนเจียน, เกือบ, หวาดหวิด, เช่น จ๊กแหล่นจะไม่ทันรถไฟ

ไม่ซึ่งอาจจะใช้ก่อนหินหรือไม่ก็ได้ เมื่อหาถูกไม้ได้แล้วคนอื่น ๆ จะยืนเรียงเป็นแถว ผู้ถือลูก
ไม้จะร้องว่า “ซุ่มซุ่มมะระดี ระวังจคงดี จะต้องปาเตะ” ขณะที่ร้องก็จะชี้ตัวผู้ยืนไปด้วย พอดกคำว่า
“เตะ” ที่ใครก็จะปาลูกไม้ที่คนนั้น หากปาถูกผู้ที่ปาจะไปปิดตาเพื่อขี้มาส่งเมืองต่อไป^{๑๑๑}

พวกจีนฮ่อที่นับถือศาสนาอิสลาม เรื่องฮุซัยมีความหมายว่าเฉียด ๆ ไป ซึ่งสอดคล้องกับความรู้สึก
ของนางเอกที่เกือบเข้าใจพระเอกผิดคิดว่ามีหญิงอื่นภายหลังได้เข้าใจกัน

เรื่องซุ่ม ๆ มะระดี เป็นเรื่องของการวางแผนของชายคนหนึ่งกับสามีมของหญิงสาวที่มีเงิน
มรดกเพื่อหวังจะหลอกให้เธอมาแต่งงานด้วย แต่สามีของเธอกลับใจเสียก่อน

บทละครเรื่องมีการตั้งชื่อเรื่องให้มีคำต่างภาษาเพื่อให้สงสัยในความหมาย ได้แก่ เรื่องที่มี
คำไทยร่วมกับคำเวียดนาม คือ เรื่องไกว๊กกลืนถาสั้นเชิง คำว่า ไกว๊กกลืน นี้สันนิษฐานว่ามาจากคำว่า
/Qũ ay/^{๑๑๒} พจนานุกรมภาษาเวียดนามให้ความหมายว่า หมายถึง ผิด กวน กริยา กวน ร้อง
งอ^{๑๑๓} นอกจากนี้ปิยกุล สุวรรณสัมฤทธิ์ สันนิษฐานว่าคำว่า กลืน น่าจะมาจากคำว่า /Quynh/
หมายถึง อารมณ์ที่ระเบิดขึ้นมา เมื่อพิจารณาความหมายของคำว่า ไกว๊กกลืน ร่วมกับคำว่า ถาสั้นเชิง
และพิจารณาเนื้อเรื่องในเรื่องนี้เข้าใจว่า ผู้ทรงพระนิพนธ์ทรงหมายถึง การคบหากันระหว่างพล
(หนุ่มชาวไทย) และวิลเลียง (สาวชาวเวียดนาม) ทำให้ผู้ใหญ่ทั้งสองรู้สึกไม่พอใจจึงขัดขวางความ
รักของบุคคลทั้งสองเพราะทั้งสองมีความแตกต่างในด้านเชื้อชาติ

เรื่องที่มีการตั้งชื่อเรื่องโดยการใช้น้ำคำไทยร่วมกับคำพม่า คือ เรื่อง มิตตาชิลิอะตัว (ถา
ตายเพราะรัก) คำว่า มิตตา มาจากคำว่าเมตตา ชิลิอะตัว หมายถึง เรื่องราวที่เป็นสิริมงคล คำ
ว่า มิตตาชิลิอะตัว แปลโดยรวมมีความหมายว่า เมตตาแห่งรัก^{๑๑๔} การตั้งชื่อนี้สัมพันธ์กับแก่นเรื่อง

^{๑๑๑}หม่อมหลวงจ้อย นันทิวัชรินทร์ “เล่าเรื่องการละเล่นของเด็กที่ปรากฏในบทละครดึก
คำบรรพ์” ห้องสมุด ๑๔ (กันยายน-ตุลาคม ๒๕๑๓) : ๓๒๖, อ้างถึงในสุจิตรา จรจิตร, “วิเคราะห์
บทละครดึกคำบรรพ์ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสาน
มิตร, ๒๕๒๒), ๘๑.

^{๑๑๒}สัมภาษณ์ ปิยกุล สุวรรณสัมฤทธิ์, สมาชิกชมรมวัฒนธรรมไทย-เวียดนาม, ๑๑
พฤศจิกายน ๒๕๕๑.

^{๑๑๓}สถาบันภาษาศาสตร์, พจนานุกรมภาษาเวียดนาม (ดำนัง : สำนักพิมพ์ดำนัง, ๒๕๔๓),
๘๐๘.

^{๑๑๔}สัมภาษณ์ ทิวา คงนาคดี, ผู้ประสานงานเครือข่ายกระเหรี่ยงเพื่อวัฒนธรรมและ
สิ่งแวดล้อม, ๑๐พฤศจิกายน ๒๕๕๑.

ที่กล่าวถึงความรักระหว่างชายหญิงด้วย

นอกจากนี้มีการตั้งชื่อเรื่องโดยใช้คำไทยร่วมกับคำในภาษาจีนด้วย คือ เรื่องจีนได้เหม็ง เรื่องนี้มีการนำคำไทยคือ “จีน” มารวมกับคำภาษาจีนคือ “ได้เหม็ง” คำว่าจีนนี้มีความหมายว่า ก้อนหรือแผ่นเล็กที่ตัด แล่ แบ่ง แยก หรือแตกออกจากส่วนใหญ่ เช่น จีนปลา จีนเนื้อ จีนกระเบื้อง, ลักษณะนามเรียกสิ่งที่เป็นก้อนเป็นแผ่นเล็ก ๆ เช่นนั้น เช่น ผ้าจีนหนึ่ง เนื้อสองจีน^{๑๕} ส่วนคำว่าได้เหม็งนั้นหมายถึงราชวงศ์ได้เหม็ง ซึ่งปกครองชาวจีนอยู่ในช่วงปี พ.ศ. ๑๙๑๑- ๒๑๘๖ และในที่นี้หมายถึงชาวจีนที่มาตั้งรกรากอยู่ในประเทศไทย เมื่อนำคำว่าจีนมารวมกันกับคำว่าได้เหม็ง เป็นจีนได้เหม็ง จึงหมายถึงผู้สืบเชื้อสายของชาวจีนที่มาอาศัยอยู่ในประเทศไทย การตั้งชื่อดังกล่าวเป็นการเสียดสีล้อเลียนชาวจีนบางคนที่อาศัยในเมืองไทยและค้าขายร่ำรวย แต่เอาโรคเอาเปรียบผู้อื่น

นอกจากนี้ยังมีเรื่องที่ตั้งชื่อโดยใช้คำพวนด้วย ได้แก่ ฟอกคั่น ซึ่งพวนมาจากคำว่า ฟันดอก และมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องที่กล่าวถึงพระเอกว่านอนหลับและฝันไปว่าตนได้พบเหตุการณ์ต่าง ๆ และเรื่องลมนิสุเบอ พวนมาจากคำว่า ลมอสุบิน การตั้งชื่อนี้เกี่ยวข้องกับเรื่องที่กล่าวถึงนางเอกว่านอนหลับและฝันไปว่าตนได้พบกับเหตุการณ์ที่ไม่ดีแล้วตกใจตื่น การตั้งชื่อเรื่องโดยใช้คำพวนนี้มีความน่าสนใจเพราะมีความแปลกและสะดุดตาผู้อ่าน

๖. ตั้งชื่อเรื่องโดยใช้สำนวนความเปรียบ

บทละครที่ตั้งชื่อเรื่องโดยใช้สำนวนความเปรียบเพื่อเปรียบเทียบกับกรกระทำของตัวละคร เช่น กินดิบ แก่เผ็ด แก้งกขื่อ จับปลาสองมือ ถึงพริกถึงขิง ฝนสั่งฟ้า เพ็ชรตัดเพชร แม่หัวเรือใหญ่ เสือปราบเสือ ไกลไกลกินด่าง หอกข้างแคร่ กระดังงาไทย ดอกโสนบานเช้า และน้ำผึ้งรวง เรื่องที่ใช้สำนวนความเปรียบเพื่อเปรียบเทียบกับความรู้สึกของตัวละคร เช่น กลืนไม่เข้าคายไม่ออก และขอนลอยน้ำ และเรื่องที่ใช้สำนวนความเปรียบเพื่อเปรียบกับตัวละครหญิง ได้แก่ กระดังงาไทย พันธุ์ไม้เลื้อย และ สายขนวน

การตั้งชื่อเรื่องโดยใช้สำนวนความเปรียบมีความน่าสนใจ เพราะเมื่อผู้อ่านได้เห็นชื่อเรื่องย่อมจะต้องตีความหมายของสำนวนเหล่านั้น แล้วขบคิดต่อไปว่าเรื่องราวในบทละครจะเป็นอย่างไร เช่น ตั้งชื่อเรื่องว่า กินดิบ เพื่อเปรียบตัวละครเอกว่ามีชั้นเชิงที่เหนือกว่าตัวละครปรปักษ์จนทำให้ได้นางเอกมาเป็นภรรยา ตั้งชื่อว่าแก้งกขื่อ เพื่อเปรียบเทียบการกระทำของตัวละครตัวหนึ่งว่า

^{๑๕}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, ๒๖๕.

มีความเห่อเหิมและทะเยอทะยานจนเกินคน การตั้งชื่อเรื่องว่าขอนลอยน้ำเพื่อเปรียบกับชีวิตของพระเอกซึ่งไร้คู่และขาดสิ่งยึดเหนี่ยวเหมือนดังขอนที่ลอยไปกับสายน้ำ และตั้งชื่อเรื่องว่า กระดังไทย เพื่อเปรียบนางเอกว่าเป็นหญิงสาวสวยแม้จะแต่งงานกับคนอื่นแล้วแต่พระเอกก็ยังรัก เป็นต้น

การตั้งชื่อเรื่องของบทละครร้องเป็นการใช้ภาษาอย่างมีวรรณศิลป์ ผู้ประพันธ์คัดสรรคำที่สั้นกระชับ แต่มีความหมาย เพื่อจูงใจให้ผู้อ่านสนใจ ใคร่ติดตามเรื่อง บทละครร้องบางเรื่องมีการตั้งชื่อเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับสถานการณ์บ้านเมือง เช่น เรื่องร.ศ ๑๒๕ มีความเกี่ยวข้องกับบ้านเมืองในสมัยนั้นที่คนส่วนหนึ่งมีความรู้เกี่ยวกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ดังนั้นจึงหยิบยืมเวลาในอนาคตมาเป็นชื่อเรื่อง รวมทั้งสร้างเรื่องราวในอนาคตว่าประเทศไทยจะมีการปกครองในระบอบนี้ และมีบางเรื่องใช้ถ้อยคำที่ทำให้ทราบว่ามีแก่นเรื่องอย่างไร เช่น จันทร์เจ้าขา และสุดสวาท ผู้อ่านจะทราบทันทีว่าเรื่องนั้นมีแก่นเรื่องของความรักระหว่างชายหญิง นอกจากนี้ผู้ประพันธ์นำสิ่งแปลกใหม่มาใช้ในการตั้งชื่อเรื่องด้วย เช่น นำคำต่างภาษามาใช้ร่วมกับคำไทย หรือใช้คำพวน การตั้งชื่อด้วยคำดังกล่าวเพื่อให้แหวกแนวไปจากการตั้งชื่อแบบเดิม ๆ จะเห็นว่าบทละครร้องมีกลวิธีการประพันธ์ในด้านการตั้งชื่อเรื่องที่เรียกความสนใจผู้อ่าน ชื่อเรื่องจดจำได้ง่าย มีความแปลกใหม่ สะดุดตา และโน้มน้าวให้ผู้อ่านสนใจใคร่ติดตามเรื่อง

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดข้างต้นจะเห็นได้ว่าบทละครร้องมีการใช้ลักษณะการประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง คำประพันธ์ที่หลากหลายแสดงถึงความสามารถของผู้ประพันธ์ ผู้ประพันธ์มีวิธีการเลือกคำประพันธ์ให้เหมาะสมกับเหตุการณ์และบรรยากาศในเรื่อง และเหมาะสมกับอารมณ์ ความรู้สึกของตัวละคร รวมทั้งคำประพันธ์ที่ใช้เพื่อการขับร้องของผู้แสดง บทละครร้องยังมีการใช้ภาพพจน์ ได้แก่ อูมา อุปถัมภ์ อดิพจน์ สัทพจน์ และบุคลาธิษฐาน การใช้ภาพพจน์แสดงถึงการใช้ภาษาที่สละสลวยงดงาม สร้างภาพ สร้างอารมณ์ สะเทือนใจ และก่อให้เกิดความรู้สึกซาบซึ้ง นอกจากนี้ยังมีการเล่นคำ ได้แก่ การใช้คำที่มีความหมายแฝง การซ้ำคำ การใช้คำซ้ำ และการใช้คำที่แสดงนาฏการ การเล่นคำ หลายชนิดหลายแบบเป็นการถ่ายทอดความคิด และอารมณ์ของผู้ประพันธ์ ซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกที่คล้อยตาม บทละครร้องมีการเล่นเสียงพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์ซึ่งเป็นการสร้างความงาม ความไพเราะให้กับบทร้อง ลำนำของเพลงทำให้เกิดความเพลิดเพลิน ซาบซึ้ง และมีกลวิธีการตั้งชื่อเรื่องโดยเน้นโครงเรื่อง เน้นตัวละคร เน้นฉาก เน้นแก่นเรื่อง เน้นคำที่ชวนสงสัย และใช้สำนวนความเปรียบ กลวิธีการตั้งชื่อเรื่อง แสดงถึงการใช้ภาษาที่มีพลังในการเรียกความสนใจของผู้อ่าน และโน้มน้าวใจให้ใคร่ติดตามเรื่อง การตั้งชื่อเรื่องด้วยถ้อยคำกะทัดรัด แปลกใหม่ และเป็นที่สะดุดตา แสดงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของผู้ประพันธ์ และมีการนำเหตุการณ์บ้านเมืองหรือสิ่งที่พบเห็นมาเป็นข้อมูลในการตั้งชื่อเรื่อง บ่งบอกถึงความใส่ใจของผู้ประพันธ์ในสิ่งที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ตัว

บทละครเรื่องมีกลวิธีการประพันธ์ที่ดีจึงมีชีวิตชีวา มีเมื่อนำชมและนำอ่าน และให้รส
ไพเราะทั้งคำและความ จึงเป็นที่นิยมของผู้ชมละครถึงสี่รัชสมัย

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาคุณค่าทางวรรณคดีของบทละครเรื่องของไทยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาที่มา องค์ประกอบทางวรรณคดี และกลวิธีการประพันธ์บทละครเรื่อง โดยวิเคราะห์บทละครเรื่องใน รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล จำนวน ๑๖๐ เรื่อง ผลการศึกษามีดังนี้

ในด้านที่มา จะเห็นได้ว่าบทละครเรื่องเป็นศิลปะการแสดงประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นใน รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ที่จัดให้มีการแสดงละครดังกล่าว คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระองค์ทรงนำนาฏศิลป์จากตะวันตกมา ปรับประยุกต์ให้เข้ากับละครราชนิกเป็นละครเรื่อง ละครเรื่องดำเนินเรื่องด้วยการขับร้องของผู้ แสดงและลูกคู่ และมีการแทรกบทเจรจาเล็กน้อย ต่อมาจวบจน รัตนโกสินทร์ศก หรือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พัฒนาการแสดงละครเรื่อง โดยให้ตัวละครขับร้องเพลงไทยสากลเสียเป็นส่วนใหญ่ และมีการตัด บทลูกคู่ออก อีกทั้งให้ตัวละครมีบทเจรจาที่เท่าเทียมกับบทร้องด้วย

ในการแสดงนั้นมีการประพันธ์บทละครไว้เพื่อประกอบการแสดงด้วย บทละครเรื่อง มีที่มาอยู่สองแหล่ง ที่มาแรก ได้แก่ ผู้ประพันธ์คิดโครงเรื่องขึ้นเองโดยการนำสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคม ได้แก่ ความสัมพันธ์ของคนภายในครอบครัว และสภาพเศรษฐกิจและสังคมมาเป็นข้อมูล ในการประพันธ์ เพื่อต้องการบอกเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสังคม และแสดงทรรศนะที่มีต่อสังคม จึงใช้บทละครเรื่องเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดเรื่องราว นอกจากนี้เรื่องที่มาจากสังคมมีความ ใกล้เคียงกับชีวิตจริง สัมผัสได้ง่าย ซึ่งเหมาะสมกับความต้องการของคนไทยที่กำลังปรับตัว เพื่อให้ทันสมัย เข้ากับสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปตามกระแสของวัฒนธรรมตะวันตก

ประการที่สอง บทละครเรื่องมาจากการนำเนื้อเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ของละครรามเกียรติ์มาเป็นที่มา ของโครงเรื่องด้วย แม้เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ จะเป็นเรื่องที่คนไทยรู้จักกันดี แต่ผู้ประพันธ์ผูกเรื่องขึ้น ใหม่ให้มีความน่าสนใจ และเน้นการแสดงอารมณ์ของตัวละครด้วย เรื่องราวแบบจักร ๆ วงศ์นี้เหมาะสมกับผู้ชื่นชอบเรื่องในแนวหลักหนีจากความจริง

การประพันธ์โครงเรื่องขึ้นเองแสดงถึงความสามารถของผู้ประพันธ์ ในการรังสรรค์บท ประพันธ์ให้มีคุณค่า และแสดงถึงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของคนไทยในสมัยนั้นที่รู้จักสร้างผลงาน การประพันธ์เป็นของตนเอง

ส่วนที่มีอีกแหล่งหนึ่งนั้น บทละครเรื่องมีโครงเรื่องมาจากเรื่องเดิม ประกอบด้วย บทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องที่มาจากวรรณคดีและวรรณกรรมของไทย ผู้ประพันธ์เลือกเรื่องเดิมซึ่งมีความสนุกสนาน และมีความน่าประทับใจมาดัดแปลงใหม่ แม้เรื่องเดิมจะเป็นเรื่องที่คนรู้จักกัน อย่างแพร่หลาย แต่ผู้ประพันธ์มีกลวิธีในการดัดแปลงเรื่องให้มีความน่าสนใจ จึงทำให้ได้รับความสนใจจากผู้อ่าน นอกจากนี้มีการเลือกเรื่องที่กำลังเป็นที่นิยมหรือสนใจกันอยู่ในสมัยนั้น ที่เป็นเช่นนี้เพราะผู้ประพันธ์ต้องการให้ความนิยมในเรื่องเดิมเป็นสิ่งชี้ชวนให้คนสนใจใคร่ติดตาม บทละครเรื่อง และบทละครเรื่องที่มีการดัดแปลงเรื่องขึ้นใหม่ เป็นอีกทางเลือกหนึ่งของผู้ที่สนใจ จะติดตามดูว่าเรื่องที่ดัดแปลงนั้นมีความสนุกสนานและแตกต่างไปจากเรื่องเดิมหรือไม่ อย่างไรก็ตาม ทั้งนี้การดัดแปลงเรื่องมีความเกี่ยวข้องกับการแสดงด้วย เช่น การดัดแปลงเรื่องเพื่อให้เหมาะสมกับการใช้เทคนิคในการแสดง เช่น เรื่องอินทนิลพระอินทร์ มีการใช้เทคนิคในการแสดงมาก โดยเฉพาะตอนที่วิญญูณนางนาคออกอาละวาด เป็นต้น

นอกจากนี้บทละครเรื่องมีโครงเรื่องมาจากต่างชาติด้วย เรื่องเดิมที่เป็นที่มาของบทละครเรื่องมักเป็นเรื่องที่คนสนใจหรือกำลังนิยมอยู่ และเรื่องเดิมมีรูปแบบที่หลากหลาย เช่น วรรณกรรม อุปรากร และภาพยนตร์ เมื่อนำบทละครเรื่องมาแสดงก็เป็นที่สนใจและชื่นชอบของผู้ชม ซึ่งแสดงว่าผู้ประพันธ์ดัดแปลงเรื่องได้ดี บทละครเรื่องจึงมีความสนุกสนานและเป็นที่นิยมของผู้ชมละครในสมัยนั้น

อนึ่งการดัดแปลงเรื่องจากต่างชาติ สะท้อนภาพสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์ว่า ชนชั้นสูงมีบทบาทเป็นผู้นำทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะการแปลและดัดแปลงวรรณกรรมของต่างชาติ ชนชั้นสูงเป็นผู้เผยแพร่ ต่อมาวรรณกรรมเหล่านั้นจึงเป็นที่รู้จักของคนในสังคม การดัดแปลงเรื่อง ของต่างชาติมาเป็นบทละครเรื่องจึงเป็นการแสดงถึงความทันสมัย เมื่อผู้ชมมาชมละครก็จะรู้สึกถึงความทันสมัยนั้นด้วย

ในด้านองค์ประกอบทางวรรณคดี ผู้วิจัยพบว่าบทละครเรื่องที่นำมาศึกษาสามารถ จำแนกได้ออกเป็นสี่แนวเรื่อง ได้แก่ โครงเรื่องเกี่ยวกับความรัก ปัญหาครอบครัว ปัญหาสังคม และโครงเรื่องในแนวหลักหนี และพบว่าเป็นโครงเรื่องเกี่ยวกับความรักระหว่างชายหญิงมากที่สุด เพราะโครงเรื่องดังกล่าวทำให้ผู้อ่านเกิดความสุข รู้สึกผ่อนคลายความตึงเครียดจาก ปัญหาต่าง ๆ ได้ดี เพราะมีเหตุการณ์หรือสตรีกี่ช่วยให้เกิดความสำราญอารมณ์ โครงเรื่องของ บทละครเรื่องทำให้เห็นลักษณะเฉพาะของบทละครเรื่องซึ่งมีการประพันธ์อย่างมีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้เหมาะสมกับผู้ชมละครที่แตกต่างกัน และผู้ประพันธ์มีกลวิธีการสร้างโครงเรื่อง และมีการดัดแปลง เนื้อเรื่องซึ่งทำให้บทละครเรื่องมีความสนุกสนานเพลิดเพลินมากยิ่งขึ้น

ตัวละครในบทละครเรื่องมีการสร้างสรรค์ในด้านลักษณะและบทบาทของตัวละคร เพื่อให้มีความโดดเด่นและน่าสนใจ ได้แก่ ด้านรูปลักษณ์ ความรู้และสติปัญญา และนิสัยผู้ประพันธ์

สร้างตัวละครให้สัมพันธ์กับแก่นเรื่องด้วยการสร้างตัวละครที่มีลักษณะและบทบาทที่ดี เพื่อให้เป็นแบบอย่างแก่ผู้ชม ส่วนตัวละครที่มีลักษณะและบทบาทในด้านที่ไม่ดีนั้นเปรียบเสมือนเป็นเครื่องมือในการสื่อ “สาร” เพื่อให้ผู้ชมได้กลับไปคิด และนำสาระไปใช้ในชีวิตจริง นอกจากนี้ผู้ประพันธ์ดัดแปลงตัวละครที่มีอยู่แล้วให้แตกต่างไปจากเดิมเพื่อให้เกิดความแปลกใหม่

บทละครร้องมีการสร้างฉาก ได้แก่ ฉากที่สะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ของตัวละคร ฉากที่ฉากที่สะท้อนภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย ฉากที่ประสานกับศิลปะแขนงอื่น ฉากที่น่าสะพรึงกลัว ฉากในประวัติศาสตร์ ฉากที่ขบขันความรู้สึกละเอียดของตัวละคร และฉากที่แสดงบุคลิกลักษณะของตัวละคร ฉากมีคุณค่าเพราะสร้างอารมณ์ ความรู้สึกและสร้างจินตนาการ และทำให้เห็นถึงสภาพสังคมไทยในสมัยของผู้ประพันธ์ด้วย

เมื่อศึกษาบทละครร้องทั้งหมดพบว่า มีแก่นเรื่องที่จำแนกได้ ๔ แก่นเรื่อง ได้แก่ แก่นเรื่องในแนวหลักหนี แก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักระหว่างชายหญิง เกี่ยวกับความรักชาติ และปัญหาสังคม แก่นเรื่องในแนวหลักหนี ทำให้ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลิน เกิดจินตนาการ และช่วยให้ผ่อนคลาย แก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักระหว่างชายหญิง สร้างจินตนาการ ให้ความรื่นรมย์ และทำให้เกิดในเรื่องอำนาจของความรักว่ามีพลังอันยิ่งใหญ่ แก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักชาติเปรียบเสมือนวรรณกรรมคำสอนที่ทำให้คนในสังคมหันมาเสียสละ รักชาติ และเอาใจใส่ต่อบ้านเมือง แก่นเรื่องของบทละครร้องจึงมีคุณค่าทั้งต่อบุคคลและส่วนรวม

บทละครร้องมีการสร้างสรรค์องค์ประกอบที่ผสมผสานกับการแสดง ดังนั้นสื่อในการถ่ายทอดจึงเน้นนาฏการและคีตการ โดยผ่านท่วงทำนองเพลงที่ผสมผสานกับความหมายของถ้อยคำที่ไพเราะ ดังนั้นการอ่านบทละครร้องจึงได้อารมณ์ ความรู้สึก และความเพลิดเพลิน อีกทั้งยังใช้จินตนาการ ทำให้เกิดภาพ และจินตนาการถึงเสียงเพลงที่ตัวละครขับร้องไปตามบทนั้นด้วย

ในด้านกลวิธีการประพันธ์ ผู้ประพันธ์มีกลวิธีการตั้งชื่อเรื่องที่โน้มน้าวใจผู้อ่านให้ใคร่ติดตามเรื่อง และใช้ลักษณะการประพันธ์ที่หลากหลาย และใช้คำประพันธ์เหล่านั้นได้เหมาะสมกับเหตุการณ์ในเรื่อง อารมณ์ ความรู้สึก และบทบาทของตัวละคร นอกจากนี้มีการใช้ภาพพจน์ทั้งอุปมา อุปลักษณ์ บุคลาธิษฐาน สัทพจน์ และอติพจน์ และใช้การเล่นคำ ได้แก่ การซ้ำคำ การใช้คำซ้ำ การใช้คำแสดงนาฏการ ตลอดจนมีการเล่นเสียงสัมผัสพยางค์ สระ และวรรณยุกต์ ทั้งนี้เพื่อให้บทละครร้องมีความไพเราะ เป็นที่ดึงดูดใจของผู้อ่าน ปลุกจินตนาการ และสร้างความรื่นรมย์ นอกจากนี้กลวิธีการประพันธ์ทำให้เห็นความสำคัญของบทละครร้องที่โน้มน้าวใจให้คนเห็นสาระ และตระหนักในคุณค่าของความคิด เช่น ความรักชาติ และอำนาจของความรัก เป็นต้น กลวิธีการประพันธ์แสดงถึงวรรณศิลป์ในบทละครร้อง นับว่าการอ่านบทละครร้องก่อให้เกิดความเพลิดเพลิน และได้รับแง่คิดเกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรมอีกด้วย

จากการศึกษาบทละครเรื่องทั้ง ๑๖๐ เรื่อง พบว่า ละครเรื่องเป็นการประสานศิลปะ ทั้งด้านทัศนศิลป์ นาฏศิลป์ และวรรณศิลป์ ผู้ประพันธ์ต้องมีความสามารถในทางศิลปะทั้งสามด้านนี้ อย่างดีเยี่ยมจึงได้สร้างสรรค์องค์ประกอบ และจัดวางศิลปะทั้งสามส่วนได้อย่างเหมาะสมเจาะลงตัว ทำให้ผู้ชมละครเกิดความสำเริงอารมณ์ อีกทั้งให้แง่คิดจากการเสนอ “สาร ” ของเรื่อง ผ่านนาฏการที่งดงามอีกด้วย

เมื่อนำบทละครมาศึกษาในฐานะวรรณคดีสำหรับอ่าน ผู้อ่านก็ย่อมได้คุณค่าด้านความบันเทิงไม่น้อยกว่าการชมละคร ยิ่งกว่านั้นผู้อ่านยังได้ใช้จินตนาการของตนสร้างภาพให้งดงาม หลากหลายกว่าการชมละครอีกด้วย บทละครเรื่องที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาในครั้งนี้ทำให้เห็นว่าการรสนิยมที่เกิดจากการอ่านบทนั้น สามารถทำให้ได้ยินเสียงตัวละครขับร้อง เกิดจินตนาการจากการบรรยายฉาก เข้าถึงอารมณ์ของผู้แสดงขณะแสดงนาฏการบนเวที และก่อให้เกิดแง่คิดและคติเตือนใจสามารถนำไปใช้ในการแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน นับได้ว่าบทละครเรื่องมีความสำคัญและมีคุณค่าทางวรรณคดีอย่างแท้จริง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าบทละครเรื่องมีคุณค่าทางวรรณคดี ด้วยมีองค์ประกอบทางวรรณคดีครบถ้วน และมีกลวิธีการประพันธ์ที่สร้างความประทับใจให้แก่ผู้อ่าน ซึ่งนอกจากจะให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินแล้ว ยังแสดงถึงการใช้ภาษาที่มีการพรรณนารายละเอียดเกี่ยวกับฉากและตัวละคร จนทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพของสถานที่และบุคคลนั้นได้อย่างใกล้เคียงกับการชมละคร จึงเกิดจินตนาการคล้อยตามได้อย่างง่ายดาย เมื่อพิจารณาแล้วจึงเห็นว่าบทละครเรื่องมิได้เป็นเพียงวรรณกรรมเพื่อการแสดงเท่านั้น หากยังเป็นวรรณกรรมเพื่อการอ่านที่มีคุณค่าทางวรรณคดีอย่างยิ่งอีกด้วย

บทละครเรื่องจึงเป็นกระจกที่สะท้อนให้เห็นค่านิยม ความเชื่อ และวิถีชีวิตของคนไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าคนไทยในเวลานั้นมีการธำรงรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมไว้ และผสมผสานวัฒนธรรมของตะวันตกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในวิถีการดำรงชีวิต

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาบทละครของไทย ผู้วิจัยพบว่าสถานภาพและบทบาทของตัวละครเป็นประเด็นสำคัญที่ยังไม่อาจศึกษาได้อย่างละเอียดในวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ดังนั้นหากศึกษาสถานภาพและบทบาทของตัวละครทั้งชายและหญิงในบทละครเรื่อง จะทำให้เห็นความสำคัญของตัวละครที่เป็นภาพแทนของคนในสังคมไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาด้านวรรณกรรมกับสังคมต่อไป

บรรณานุกรม

หนังสือภาษาไทย

กฎหมายลักษณะอาญา รศ. ๑๒๗ พร้อมด้วยพระราชบัญญัติ พระราชกำหนดและประกาศแก้ไขเพิ่มเติม. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

กมล เกตุศิริ. เมืองลพบุรี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรบริการ, ๒๕๐๗.

๑๐๐ปีกรมป่าไม้. ม.ป.ท., ๒๕๓๕.

กรมศิลปากร, ตำนานเรื่องสามก๊ก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, ม.ป.ป.

_____. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔.

_____. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ภาคจบ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๕.

_____. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงสารประเสริฐ และ ฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส และฉบับพงศาวดารเหนือ ฉบับพระวิเชียรปรีชา(น้อย) เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔.

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ภาพจดหมายเหตุเรื่องสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ ๕. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๑.

กอบกุล อิงคุทานนท์. ศัพท์วรรณกรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ษัณดร, ม.ป.ป.

กระแสร มาลาภรณ์. วรรณกรรมไทยปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐.

กระแสร มาลาภรณ์ และ ชูดา จิตพิทักษ์. มนุษย์กับวรรณกรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๒๘.

กิมไล้ สุจริตกุล [น้ำตาลเพ็ชร]. บทละครเรื่องความพยายบาท. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเกษม, ๒๕๑๒.

กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, คุณหญิง และ คณะ. พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่งจำกัด, ๒๕๓๗.

กุสุมา รัชกษนิ. “บทละครสำหรับอ่าน.” ใน วรรณสารวิจัย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๔๗.

_____. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทธรรมสาร, ๒๕๔๕.

กุสุมา รัชภมณี . สีสันวรรณคดี. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๔.

_____ . สีสันวรรณคดีชุดนิทานวานบอก. กรุงเทพฯ : พับลิคิสิเนสพรินท์, ๒๕๒๖.

กุหลาบ มัลลิกะมาส. ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒.

_____ . วรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : หอรัตนชัยการพิมพ์, ม.ป.ป..

_____ . วรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๒.

แก้วตราฐ [นามแฝง]. บทละครเรื่องเรื่องอาลีบาบา. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๖.

โครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ไทย กระทรวงศึกษาธิการ. วรรณกรรมประกอบการเล่นลิเก.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๓.

จรรยา วีระวานิช. ละครเรื่องในสวนสุนันทา. กรุงเทพฯ : ภาควิชานาฏศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๔๒.

จวงจันทน์ จันทร์คณา [พรานบุรุษ]. บทละครเรื่องเรื่องขวัญใจโจร. ม.ป.ท., ๒๕๑๘.

_____ . บทละครเรื่องเรื่องขอลอยน้ำ. ม.ป.ท., ๒๕๑๒.

_____ . บทละครเรื่องเรื่องขอบรั้วริมวัง. ม.ป.ท., ๒๕๑๑.

_____ . บทละครเรื่องเรื่องเขนยที่เคยหนูน. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

_____ . บทละครเรื่องเรื่องคนดีที่โลกลืม. ม.ป.ท., ๒๕๑๑.

_____ . บทละครเรื่องเรื่องจันทร์เจ้าขา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. ม.ป.ท., ๒๕๒๖.

_____ . บทละครเรื่องเรื่องจับแพะชนแกะ. ม.ป.ท., ๒๕๑๓.

_____ . บทละครเรื่องเรื่องนางแก้ว(ผู้ชนะทศเดียว). ม.ป.ท., ๒๕๑๑.

_____ . บทละครเรื่องเรื่องน้ำผึ้งรวง. ม.ป.ท., ๒๕๑๓.

_____ . บทละครเรื่องเรื่องบุปผาชาตินคร. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

_____ . บทละครเรื่องเรื่องฝนล้างฟ้า. ม.ป.ท., ๒๕๑๔.

_____ . บทละครเรื่องเรื่องพันธุ์ไม้เลื้อย. ม.ป.ท., ๒๕๑๑.

_____ . บทละครเรื่องเรื่องพี่ร่วมท้องน้องร่วมไส้. ม.ป.ท., ๒๕๑๑.

_____ . บทละครเรื่องเรื่องเพลงเสน่ห้. ม.ป.ท., ๒๕๑๓.

_____ . บทละครเรื่องเรื่องภูหยัน(ดาบโบราณ). ม.ป.ท., ๒๕๑๑.

_____ . บทละครเรื่องเรื่องแม่ศรีเวียง. ม.ป.ท., ๒๕๑๓.

_____ . บทละครเรื่องเรื่องเมืองรักเมืองร้าง. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

จวงจันทน์ จันทรัศณา [พรานบุรพ์]. บทละครเรื่องเรื่องไม่สิ้นคำ. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

_____. บทละครเรื่องเรื่องโรธิตา. ม.ป.ท., ๒๕๑๒.

_____. บทละครเรื่องเรื่องเลือดอยุธยา(หวลให้ใจหาย). ม.ป.ท., ๒๕๑๒.

_____. บทละครเรื่องเรื่องหนูจำ. ม.ป.ท., ๒๕๑๓.

_____. บทละครเรื่องเรื่องห้วยแก้ว. ม.ป.ท., ๒๕๑๒.

_____. บทละครเรื่องเรื่องอุมาปาหนัน. ม.ป.ท., ๒๕๑๒.

_____. [รักร้อย] บทละครเรื่องเรื่องคืนหนึ่งยังจำได้. ม.ป.ท., ๒๕๑๔.

_____. บทละครเรื่องเรื่องดอกโสนบานเช้า. ม.ป.ท., ๒๕๑๑.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.

พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

จินดา โกมลสูตร. บทละครเรื่องเรื่องช่อกุหลาบ. เล่ม ๒. ตอนสวาทแรมกุหลาบโรย. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์เฟื่องนคร, ๒๔๗๐.

จรี โอศิริ . โลกของจรี โอศิริ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สามสี, ๒๕๔๒.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ไกลบ้าน. เล่ม ๒. พระนคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา,

๒๕๑๓.

_____. พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาท

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : โรงพิมพ์สามมิตร, ๒๕๑๓.

_____. โคลงสุภาษิตพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่๕ และสุภาษิตพระร่วง. พระนคร : โรง

พิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๘.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ. เจ้าชีวิต. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา,

๒๕๐๕.

จาโกโม ปุซซินี. มาตามบัตเตอร์ฟลาย. แปลโดย ดุษฎีมาลา[นามแฝง]. กรุงเทพฯ : องค์การค้า

คุรุสภา, ๒๕๐๕.

เจตนา นาควัชร. “แนวทางร่วมในการวิจารณ์ศิลปะ.” ใน ทางไปสู่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, ๒๕๓๘.

_____. วิธีแห่งการวิจารณ์ : ประสบการณ์จากสามทศวรรษ. กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์ชมนาถ,

๒๕๔๕.

_____. ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม,

๒๕๔๒.

เจือ สตะเวทิน. ประวัติวรรณคดี. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๘.

เจือ สตะเวทิน. ศิลปะการประพันธ์. พระนคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๑๐.

ช่วย พูลเพิ่ม, ผู้ชนะสิบทิศ ฉบับย่อของยาขอบและอักษรารณ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.

ชาวเหนือ [นามแฝง]. บทละครเรื่องเรื่องโชคดีมีผิด. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๕.

เชื้อ อินทรสุต [แม่ระเปียบ]. บทละครเรื่องเรื่องกนกนารี. ม.ป.ท., ๒๔๗๓.

โชติ แพร่พันธุ์[ยาขอบ]. ผู้ชนะสิบทิศ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผดุงศึกษา, ๒๕๑๔.

ชูไรมาน เวชยาภรณ์. ฉากละคร ๑. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

ดวงมน จิตรจำนงค์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

_____. สุนทรียภาพในภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๑.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมราชา. สำนัสมเด็จ. เล่มที่ ๑๔. พระนคร : กรุสภา, ๒๕๐๕.

เด่นดวง พุ่มศิริ. ศิลปะการละครทางปฏิบัติ ตอนการวิเคราะห์บทละคร. นครปฐม : คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ป.

_____. ทางสู่ละคร. นครปฐม : หมวคิชาานาฏยศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ป.

ดุษฎี ชุมสาย. วรรณกรรมพินิจเชิงจิตวิทยา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖.

ทวี मुखระโกษา. พระมหาธีรราชเจ้า. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖.

ทศศิริวงศ์, พระองค์เจ้า. บทละครเรื่องเรื่องน้ำใจเด็ดเดี่ยว. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไตรธรรมสาร, ๒๔๕๓.

ทองอยู่ เสนียังค์ ณ อยุธยา, หม่อมหลวง. บทละครเรื่องเรื่องเลยตามเลย. พระนคร : โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, ๒๔๖๕.

เทพชู ทับทอง. กรุงเทพฯในอดีต. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอักษรบัณฑิต, ม.ป.ป.

ธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์. “แนวการวิจารณ์วรรณคดีแบบฉบับ ” ใน ภาษาไทย ๗ : วรรณคดีวิจารณ์

สำหรับครู. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๐.

ธเนศร์ เวศร์ธาดา. หอมโลกรวรรณศิลป์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ปาเจรา, ๒๕๔๕.

ธานินทร์ กรัยวิเชียร. “สิทธิของสตรีในกฎหมายไทย.” ใน สิทธิสตรี ประวัติและวิวัฒนาการของการเรียกร้องสิทธิสตรีไทย. กรุงเทพฯ:เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๕.

นันทิยา ลำควน. วรรณคดีการละคร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๑.

นราธิปประพันธ์พงศ์, กรมพระ. บทละครเรื่องเรื่องชิงชู้ตัวเอง. ม.ป.ท, ม.ป.ป.

- _____. บทละครเรื่องเรื่องสามแผ่นดิน. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- นราธิปประพันธ์พงศ์, กรมพระ. [ประเสริฐอักษร]. บทละครเรื่องเรื่องกระท่อมดินเปียะ.
พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๒.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องกลับร้ายกลายเป็นดี. พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๒.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องเกี่ยวกันอย่างเผ็ดร้อน. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องแก้เผ็ด. พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๒.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องขบถธรรมถียร. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องจี๋หึงถึงดี. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องคู่ทุกข์คู่ยาก. พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องจิกะเหล่น. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องจับปลาสองมือ. พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องจ๊ะเอ๋. พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๒.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องจูบสั่ง. พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๒.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องเจ้าใจเสาะ. พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องเจียมกับเจ้อ. พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องใจเด็ด. พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๒.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องชิงไขวัญ. พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องขึ้นไต้เหม้ง. พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๒.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องดีแตก. พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องต้นร้ายปลายดี. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องตุ๊กตายอดรัก. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องถึงพริกถึงขิง. พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๒.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องป่นละว่นป่นละเก. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกฎกิจ, ๒๔๕๒.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องแปดแตนต์. พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๒.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องแปลงกาย. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๒.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องผะอืดผะอม. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๔.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องผู้ร้ายกลับบ้าน. พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๒.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องพระพุทธรเจ้าเสือ. พระนคร : โรงพิมพ์สุภาการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องมหาราชวงศ์พม่า(แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์) กรุงเทพฯ :
องค์การคำคุณา, ๒๕๒๖.

นราธิปประพันธ์พงศ์, กรมพระ. [ประเสริฐอักษร]. **บทละครเรื่องแม่เจ้าประคุณ**. พระนคร :

โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๒.

- _____. **บทละครเรื่องร.ศ.๓๒๕**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. **บทละครเรื่องรักลึงเล**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. **บทละครเรื่องรักหนึ่งเสียตายสอง**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. **บทละครเรื่องรู้ไม่ถึงจำพวกจับใจ**. พระนคร : โรงพิมพ์ ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. **บทละครเรื่องวาจาสัตย์**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. **บทละครเรื่องสนองคุณ**. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- _____. **บทละครเรื่องสาวเครือฟ้า**. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- _____. **บทละครเรื่องสายขนวน**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๔.
- _____. **บทละครเรื่องสติรู้ไม่เท่าเจน**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. **บทละครเรื่องสุดศุล**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. **บทละครเรื่องสุดสวาทิ**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๒.
- _____. **บทละครเรื่องอมพะนัม**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. **บทละครเรื่องอิหลักอิเหลื่อ**. พระนคร : โรงพิมพ์กองลหุไทย, ๒๔๕๓.
- _____. **บทละครเรื่องอู่ยหุย**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๒.
- _____. [พระพรรณ]. **บทละครเรื่องมะนิลาตลอดเทอรี**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. **บทละครเรื่องเมียบ**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. **บทละครเรื่องมลินสุเบอ**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. **บทละครเรื่องอะยมพะทันตา**. ม.ป.ท., ๒๔๕๓.
- _____. [พระศรี]. **บทละครเรื่องกระหิณกระหือรี**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๔.
- _____. **บทละครเรื่องกลแตก**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๔.
- _____. **บทละครเรื่องกลืนไม่เข้าคายไม่ออก**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๔.
- _____. **บทละครเรื่องไกวกลั่นตาเสียเชิง**. พระนคร : โรงพิมพ์กองลหุไทย, ๒๔๕๔.
- _____. **บทละครเรื่องคว้าน้ำเหลว**. พระนคร : โรงพิมพ์กองลหุไทย, ๒๔๕๔.
- _____. **บทละครเรื่องคาราคาซัง**. ม.ป.ท., ๒๔๕๓.

นราธิปประพันธ์พงศ์, กรมพระ. [พระศรี]. บทละครเรื่องเรื่องคำหมอเทวะดา. พระนคร :

โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๔.

- _____. บทละครเรื่องเรื่องแก้กขีว. พระนคร : โรงพิมพ์กรุงเทพฯเดลิแมต์, ๒๔๕๔.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องจับด้าดล้าแดง. พระนคร : โรงพิมพ์กรุงเทพฯเดลิแมต์, ๒๔๕๔.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องชิงไชย. ม.ป.ท., ๒๔๕๔.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องซุ่ม ๆ มะระดี. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องญี่ปุ่นวิหาโหม. พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๔.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องเดาสุ่ม. พระนคร : โรงพิมพ์กองลหุไทย, ๒๔๕๔.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องตาเป้งงโฟ. พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องถู่พื้นห้อง. พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องท้าวกากนาก(ลพบุรี). พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องแทนที่. พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องน้ำคำมนุษย์. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๔.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องบรมะหิง. พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๔.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องปวดเพราะปาก. พระนคร : โรงพิมพ์กองลหุไทย, ๒๔๕๔.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องผะอืดผะอม. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๔.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องผัวจี๊ดผัว. พระนคร : โรงพิมพ์ผดุงพันธ์, ๒๔๕๔.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องพระราชพงสาวดารพม่ายุคราชาธิฤทธิ์ ตอน พิศพม่าหิง.
พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องพดด้้ามจีว. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องพิไนยกรรมกับน้ำใจ. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องฟอกคั่น. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๔.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องมิตตาชิลิวัตัว(ฤตตายเพราะรัก). พระนคร : โรงพิมพ์สุกการ
จำรูญ, ๒๔๕๔.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องราชาธิราชตอนมะสะลุมครองเมือง. พระนคร : โรงพิมพ์สุกการ
จำรูญ, ๒๔๕๓.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องเลือกข้างร้าย. พระนคร : โรงพิมพ์สุกการจำรูญ, ๒๔๕๔.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องวู่วาม. ม.ป.ท, ม.ป.ป.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องหุ่นหันพลันแล่น. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- _____. บทละครเรื่องเรื่องเหลืออด. พระนคร : โรงพิมพ์กองลหุไทย, ๒๔๕๓.

นราธิปประพันธ์พงศ์, กรมพระ. [พิภก]. **บทละครเรื่องเหินผิดเป็นชอบ**. พระนคร : โรงพิมพ์

ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๑.

_____. [มิสเตอร์ไม]. **บทละครเรื่องตกรูบกบ**. พระนคร : โรงพิมพ์กองหลวงไทย,

๒๔๕๕.

_____. **บทละครเรื่องตามเงา**. ม.ป.ท, ม.ป.ป.

_____. **บทละครเรื่องผู้ขายตัวเมีย**. ม.ป.ท , ม.ป.ป.

_____. [หมากพญา]. **บทละครเรื่องกระดังงาไทย**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ,

๒๔๕๕.

_____. **บทละครเรื่องกนิหิ**. ม.ป.ท, ม.ป.ป.

_____. **บทละครเรื่องขวัญอินทร์เทวดา**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๕.

_____. **บทละครเรื่องชูโชค**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๕.

_____. **บทละครเรื่องน้ำสกล**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๕.

_____. **บทละครเรื่องปฐุม**. พระนคร : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๕.

_____. **บทละครเรื่องพ่อไต้กระยาสารท-ข้าตลาดแกมหยิง**. พระนคร : โรงพิมพ์

ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๕.

_____. **บทละครเรื่องเพชรน้ำเงิน**. พระนคร : ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๕.

_____. **บทละครเรื่องอินทนิลพระโขนง**. ม.ป.ท, ม.ป.ป.

_____. **บทละครเรื่องอิสสระศรี**. ม.ป.ท, ม.ป.ป.

_____. [เหม็งกุ่มัน]. **บทละครเรื่องราชพงสาวดารจีนยุคไต้เซ้ง ชูด** พระเจ้าเกียนหลง

ทงสนั่น. พระนคร : โรงพิมพ์บุญช่วยเจริญ, ๒๔๖๐.

_____. **บทละครเรื่องราชพงสาวดารจีน ยุค สามก๊ก ชูด** ไต้เซ้งหลงกลนางเดียวเลี้ยง.

ม.ป.ท., ม.ป.ป.

_____. [ว.ท]. **บทละครเรื่องหลงกล**. ม.ป.ท, ม.ป.ป.

_____. [ว.ท.ฤา พิกก]. **บทละครเรื่องมิตรประเสริฐ**. ม.ป.ท, ม.ป.ป.

_____. **พระราชพงสาวดารพม่า**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕.

นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. **ข้อคิดเกี่ยวกับภาษาและวรรณคดี**. กรุงเทพฯ :

บริษัทพิชจำกัด, ๒๕๑๘.

_____. **อนุสรณ์พระราชทานเพลิง หม่อมหลวงถ้วนศรี วรวรรณ** ใน พระเจ้าบรมวงศ์

เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏ, ๒๕๑๗.

(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงถ้วนศรี วรวรรณ ๘ เมษายน ๒๕๑๗).

นางสาวชมชื่น [นามแฝง]. **บทละครเรื่องเรื่องหอกข้างแคร่**. เล่ม ๑. ตอนกาฝาก. พระนคร :

โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, ๒๔๗๒.

นางสาวชื่น [นามแฝง]. **บทละครเรื่องเรื่องนิ้วเพชร**. ภาค ๒. เล่ม ๓. ตอนอภินิหารนิ้วเพชร.

พระนคร : โรงพิมพ์เพื่องนคร, ๒๔๗๐.

นางสาวสงศรี [นามแฝง]. **บทละครเรื่องเรื่องยอดมณีรัตน์**. ภาค ๒. เล่ม ๔. ตอน ความสุขกับความ

รัก. พระนคร : โรงพิมพ์เพื่องนคร, ๒๔๖๕.

นิตยา สุวรรณขุ, สนิท สัมกรการ และเจลิยว บุรีศักดิ์. **สังคมและวัฒนธรรมไทย : ข้อสังเกตใน**

การเปลี่ยนแปลง. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

นิติ กลโกศล. “การพัฒนาอุตสาหกรรมไหมอีสานในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๕๔.” ใน **ปริทรรศน์วัฒนธรรมผ้าไทยและจักสานงานศิลป์**

ไทย. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

นิติการณประสม, พระ, รวบรวม. **ธรรมสาร เล่ม ๑๑ คำพิพากษาฎีกา พ. ศ. ๒๔๗๐**. พระนคร : โรง

พิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๗๐.

_____, รวบรวม. **ธรรมสาร เล่ม ๒๒ คำพิพากษาฎีกา พ. ศ. ๒๔๘๑**. พระนคร : โรงพิมพ์

โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๘๑.

เนียนศิริ ตาละลักษณ์. **พระประวัติและผลงานของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์**

พงศ์. กรุงเทพฯ : มูลนิธินราธิปประพันธ์พงศ์ - วรวรรณ, ๒๕๒๒.

ประทีป เหมือนนิล. **วรรณกรรมไทยปัจจุบัน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์,

๒๕๒๓.

ประเทิน มหาจันทร์. **ศิลปะการละครของไทย**. ม.ป.ท., มูลนิธิเจมส์ ทอมสัน, ๒๕๒๕.

ประวัติ โคจริก [มังกรแก้ว]. **บทละครเรื่องเรื่องหลวงวิจารณ์ไปนา**. ม.ป.ท., ๒๔๖๓.

_____ [แม่แก้ว]. **บทละครเรื่องเรื่อง “จากทั้งรัก” และบทละครเรื่องเรื่อง “เจ้าหัวใจ” ใน**

แม่แก้ว : อนุสรณ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรไทย, ๒๕๑๒.

_____. **บทละครเรื่องเรื่องเสน่ห์ผัวรัก**. เล่ม ๒. ตอนร้ายบ้างผัวหลง. พระนคร :

โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, ๒๔๗๒.

ประสพสุข บุญเดช. **เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายแพ่ง ๓ ครอบครั้ว-มรดก**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๕.

ประทีป เหมือนนิล. **วรรณกรรมไทยปัจจุบัน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์,

๒๕๒๓.

ประยูทธ สิทธิพันธ์. **ตามรอยพระพุทธเจ้าหลวง**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๑๔.

ปัญญา บริสุทธิ์. วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ปี แก้วน้อย [นามแฝง]. บทละครเรื่องเรือนยา. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๔.

เปลื้อง ณ นคร. คำบรรยายวิชาการประพันธ์และหนังสือพิมพ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔.

ผจงจิตต์ อธิคมนันท์. การจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐.

พ. ชลธาร [นามแฝง]. ทัศนจักร ๗๑ จังหวัด. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผดุงศึกษา, ๒๕๑๔.

พรรณี บัวเล็ก. “สยาม” ในกระแสดารแห่งการเปลี่ยนแปลง : ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๑.

พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. และคณะ. ราชธานี. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๗.

ไพฑูรย์ เครือแก้ว. ลักษณะสังคมไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เสียงเชิงเจริญ, ๒๕๑๕.

พิทยลาภพฤฒิยากร. พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. อัครประวัติพระพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไตรณสาร, ๒๕๑๗.

พิศดารนิต, หลวง. ลักษณะผิวเมื่อกับลักษณะมรดก. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

_____. ลักษณะผิวเมื่อกับลักษณะมรดกโดยย่อ. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ภักดี บุณนาค [พระอภัย]. บทละครเรื่องเรื่องสายเสียแล้ว. เล่ม ๔. ตอนถึงมาดระบม. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

เฟื่องฟ้า [นามแฝง]. บทละครเรื่องเรื่อง ช่อชูวัน. ภาค ๒. เล่ม ๔. ตอน ราชภิเศก. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ [เจ้าอยู่หัว]. บทละครเรื่องเรื่องตั้งจิตคิดคลั่ง. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

_____. หนังสืออ่านกวีนิพนธ์เรื่องวนิสวณิข. พิมพ์ครั้งที่ ๔๘. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๓.

มารี คอเรลลี. ความพยายาม. แปลโดย วินิตา คิตยรัตน์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เพื่อนดี, ๒๕๓๗.

มูลนิธิจอมพล ป. พิบูลสงครามและท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม. จอมพลป. พิบูลสงครามครบรอบศตวรรษ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๔๐. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์พินิจ แอนพับลิชชิงจำกัด, ม.ป.ป.

โมฬีรัตน์ [นามแฝง]. บทละครเรื่องเรือปราบเสือ. เล่ม ๑. แหกอาหรับแถมฝรั่ง. พระนคร :

โรงพิมพ์ภูไท, ๒๔๗๖.

แม่ประนอม [นามแฝง]. บทละครเรื่องคาราแห่งยาจก. เล่ม ๒. ตอนเลือกสมประสงค์. ม.ป.ท.,

๒๔๗๐.

แม่วงศ์ [นามแฝง]. บทละครเรื่องเจ้าหญิงอาหรับ. ภาค ๒. เล่ม ๓. ตอนนำทุกข์บูชาผัว.

พระนคร : โรงพิมพ์เฟื่องนคร, ๒๔๖๕.

_____. บทละครเรื่องดาพามา. เล่ม ๑. ตอนดาพาคู่ชีวิต. พระนคร : โรงพิมพ์หนังสือ

พิมพ์ไทย, ๒๔๗๒.

_____. นางสาวไกรลาศ. ภาค ๓. ตอนเวรพลัดก้ามพราก. พระนคร : โรงพิมพ์เฟื่องนคร,

๒๔๖๕.

_____. บทละครเรื่องบาบิเรียล. ภาค ๑. เล่ม ๑. ตอนสาวโจรใจเด็ด. พระนคร :

โรงพิมพ์เฟื่องนคร, ๒๔๗๐.

_____. บทละครเรื่องภูมิกำสรวล. ภาค ๑. เล่ม ๒. ตอนถวายหัวให้เมียรัก. พระนคร

: โรงพิมพ์เฟื่องนคร, ๒๔๗๐.

_____. บทละครเรื่องแม่หัวเรือใหญ่. เล่ม ๒. ตอนวัวหายควายหายก็อยู่ในไร่มะจันทน์.

พระนคร : โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, ๒๔๗๒.

_____. บทละครเรื่องเย็นจริง. ภาค ๑. เล่ม ๑. เสน่ห์ประหลาด และ เล่ม ๒ สาวท

รักอ่อน. ม.ป.ท. ม.ป.ป.

_____. บทละครเรื่องเย็นจริง. ภาค ๒. เล่ม ๓. ตอนกระล่อนรักเร่. พระนคร :

โรงพิมพ์เฟื่องนคร, ๒๔๖๕.

_____. บทละครเรื่องราชบุตรส่วยศรีหรือนารีอวัง. ภาค ๖. เล่ม ๑๑. ตอนเสน่ห์นาง

สนิทเนื้อ. พระนคร : โรงพิมพ์เจริญศรี, ๒๔๖๕.

แม่ศรีเวียง [นามแฝง]. บทละครเรื่องจันทร์จากฟ้า. พระนคร : โรงพิมพ์ภูไท, ๒๔๗๖.

บุรฉัตร บุญสนิท. รายงานการวิจัยเรื่องไกรทอง : พระเอกแบบชาวบ้าน. กรุงเทพฯ : สำนักคณะ

กรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๒๕.

ยุวพาส์ ชัยศิลป์วัฒนา. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดี. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย

ธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒.

ระเด่นมนตรี [นามแฝง]. บทละครเรื่องกระต่ายข่มจันทร์. เล่ม ๔. ตอน พระจันทร์แจ่มหล้า.

พระนคร : โรงพิมพ์เฟื่องนคร, ๒๔๗๐

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์,

๒๕๔๕.

_____. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : อักษร
เจริญทัศน์, ๒๕๓๕.

ราชบุรดิเรกฤทธิ์, พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น. กฎหมายลักษณะผัวเมีย. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
рінฤทัย สัจจพันธุ์. กวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัย : บทวิเคราะห์และสรคั่นพันธ์. กรุงเทพฯ : สำนัก
พิมพ์สยาม, ๒๕๔๔.

โรงเรียนอรุณประดิษฐ์. คู่มือนักเรียนปีการศึกษา๒๕๔๕. เพชรบุรี : สำนักพิมพ์เพชรภูมิการพิมพ์,
๒๕๔๕.

โรสิตา [นามแฝง]. “อ่าวจวง.” ใน อนุสรณ์ “พรานบุรพ์” (จวงจันทน์ จันทร์คณา). กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๑๕.

ลินจง จันทรวราทิพย์. วรรณกรรมวิจารณ์. นครปฐม : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, ๒๕๓๘.

วรรณพร บุญญาสถิต. จอมนางแห่งสยามในสมัยรัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๖ กับกระแสวัฒนธรรม
ตะวันตก. กรุงเทพฯ : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๕.

วราภรณ์ บำรุงกุล. ร้อยกรอง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัทต้นอ้อ, ๒๕๔๗.

วัฒน์ระวี [นามแฝง]. แผ่นดินพระพุทธรเจ้าหลวงกับความทรงจำแห่งรัชสมัย. กรุงเทพฯ : สำนัก
พิมพ์แสงดาว, ๒๕๕๒.

วัลลภา รุ่งศิริแสงรัตน์. บรรพบุรุษไทยสมัยรัตนโกสินทร์ยุคใหม่. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรม
ชาติ, ๒๕๔๑.

_____. “วรรณคดีวิจารณ์.” ใน สรุปผลการศึกษาวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การ
พิมพ์, ๒๕๒๑.

วินิตา ดิถียนต์. เอกสารประกอบการสอน วิชา ๔๑๑ ๒๑๑ การเขียนบันเทิงคดี. นครปฐม : ภาควิชา
ภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐.

วิภา กองกานนท์. วรรณคดีศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๓.

ศรีพรหมา กฤดากร, หม่อม. “ชีวิตสมรส-บางเบิด.” ใน อัตชีวประวัติหม่อมศรีพรหมา กฤดากร.
กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๑.

ศรีเสนันตร์ [นามแฝง]. บทละครเรื่องเรื่องระวางรบ. ม.ป.ท, ๒๔๗๔.

ศิลปากร, กรม. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน. พิมพ์

- ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔.
- สัจด์ เปล่งวานิช. “ยอดขุนพลฉบับพิมพ์ครั้งที่หนึ่ง.” ใน *ยาขอบอนุสรณ์*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คอกหญ้า, ๒๕๔๒ .
- สง่า กาญจนาคพันธุ์. *๘๐ ปีในชีวิตข้าพเจ้า*. พระนคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๒๓.
- _____. กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี, ๒๕๔๒.
- สถาบันภาษาศาสตร์. *พจนานุกรมภาษาเวียดนาม*. ดานัง : สำนักพิมพ์ดานัง, ๒๕๔๓.
- ส. พลายน้อย[นามแฝง]. *ขุนนางสยาม*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๗.
- สมภพ มานะรังสรรค์. *รายงานการวิจัยเรื่องแนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๖.
- สมถวิล วิเศษสมบัติ. *วรรณคดีการแสดง*. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอักษรบัณฑิต, ม.ป.ป.
- สมบูรณ์ สุขสงวน. *ละครร้อง*. กรุงเทพฯ : ภาควิชานาฏศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๓๘.
- สมพงษ์ เกียรียงไกรเพชร. *บันทึกเรื่องเมืองสยาม*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ประจักษ์การพิมพ์, ป.ป.ป.
- สมพร มั่นตะสูตร. *วรรณกรรมไทยปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ : พีระพัฒนา, ๒๕๒๕.
- _____. *สัมมนาการใช้ภาษาไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕.
- สมิงทอง [นามแฝง]. *บทละครเรื่องเหมาะท่าคว่ำเหลว*. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๕.
- สวัสดิรักษาคำฉันท์ *สุภาษิตสุนทรภู่และสุภาษิตสอนเด็ก*. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. *หลักสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓.
- สันห์ ภาวิต. *นิทานสี่ภาค: ภาคกลางและภาคตะวันออก*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุวีริยาสาส์น, ๒๕๓๕.
- สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๕.
- สายทิพย์ นุกุลกิจ. *วรรณกรรมไทยปัจจุบัน*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, ๒๕๓๗.
- สายวรุณ น้อยนิมิตร. “จากละครดึกดำบรรพ์ถึงละครเรื่อง พระอภัยมณีลักษณะของสองนักปราชญ์.” ใน *นวัตศัณว์รรณคดีศึกษา*. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕.
- สำนักเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ. *การแต่งกายไทย : วัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่งจำกัด มหาชน, ๒๕๔๓.
- สุจิตรา จงสถิตวัฒนา. *เจมจันทน์กัสดาล : ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ :

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
 สุน วรวรรณ[อ้ายโม]. **บทละครเรื่องเรื่องไกล่เกลื่อนกีนต่าง**. พระนคร : โรงพิมพ์บุญช่วยเจริญ,
 ๒๔๖๘.

_____. **บทละครเรื่องคนทะเล**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บุญช่วยเจริญ, ๒๔๖๘.

สุพรรณิ โกศลวัฒน์. **วรรณกรรมหลักและวิธีการ**. เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาอังกฤษ คณะ
 มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๐.

สุพัตรา สุภาพ. **สังคมวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. **วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่ง
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. **ลิเก**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ห้องภาพสุวรรณ, ม.ป.ป.

สุภรณ์ สภาพงศ์, บรรณาธิการ. **พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระมหาธีรราชเจ้า**.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๓๓.

สุรวุฒิ ปัดไธสง. **รายงานการวิจัยฉบับที่ ๕๑ อำนาจและทรัพยากรทางการเมืองศึกษากรณี จอมพล
 ป. พิบูลสงคราม**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
 ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๖.

สุลักษณ์ ศิวลักษณ์ [ส.ศิวลักษณ์]. **คั่นช่องส่องวรรณกรรม**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เกสดีไทย,
 ๒๕๓๖.

สุวดี ชนประสิทธิ์พัฒนา. “แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๖๘- ๒๔๗๕.” ใน เอกสารประกอบการประชุม
 ทางวิชาการ เรื่อง **สังคมไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**.
 สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สุวิทย์ สังโยคะ. “ตำนานนิทานเกี่ยวกับลพบุรี.” ใน เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์
เมืองลพบุรี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๔.

เสนีย์ เสาวพงศ์. “การประพันธ์กับสังคม.” ใน **มหากษัตริย์สนะ**. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์,
 ๒๕๑๘.

_____. **มหากษัตริย์สนะ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๘.

แสงทอง[นามแฝง]. **บทละครเรื่องมิตรต่างดาวหรือสาวแสงจันทร์**. พระนคร: โรงพิมพ์
 ไสภณพิพรรธนากร, ๒๔๕๕.

หญาแพรก [นามแฝง]. **บทละครเรื่องเรื่องอำนาจกรรยา**. พระนคร : โรงพิมพ์ไสภณพิพรรธ
 นากร, ๒๔๕๕.

หม่อมส้มเกลี้ยง [นามแฝง]. *บทละครเรื่องชีวิตบุเรงนอง*. ตอน ๑. เล่ม ๑. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
 หลุยส์ คูปลาตร์. *สถานะของหญิงมีสามีในสยาม*. แปลโดยไพโรจน์ กัมพูสิริ. กรุงเทพฯ : มหา
 วิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗.

อนันต์ อมรรตย์. *คำให้การชาวกรุงเก่า*. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดพิมพ์ลายเสือ, ๒๕๔๔.

อนุমানราชชน, พระยา. *การศึกษาเรื่องประเพณีไทย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๕.

_____. *การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๗.

_____. *ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมเจตน์การพิมพ์, ๒๕๑๒.

อรรถ เทพวิจิตร. *มหาอมตะนิทานที่เป็นละคร : พันหนึ่งราตรี*. เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
 น้ำฝน, ๒๕๔๓.

อิราตี ไตลังคะ. *ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตร
 ศาสตร์, ๒๕๔๖.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายชลิต สุวดี. กรุงเทพฯ : อาหารการพิมพ์, ๒๕๓๐.

อุทัย สันธุสาร. *สารานุกรมไทย*. เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๕๑๖.

อุทัย หิรัญโต. *ชนชั้นข้าราชการ*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บาร์มี, ๒๕๒๗.

เอนก นาวิกมูล. *เปิดตำนานแม่นากพระโขนง*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โนรา,
 ๒๕๔๕.

เอมอร นิรัฐราช. *ทัศนะทางสังคมในนวนิยายไทยสมัยรัชกาลที่ ๗*. กรุงเทพฯ : ดันอ้อ แกรมมี
 จำกัด, ๒๕๓๕.

เอ็ดเวิร์ด เอ ไรท์. *คู่มือละคร*. แปลโดย นพมาศ ศิริกายะ. กรุงเทพฯ : ภาควิชาศิลปการละคร
 คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

บทความทางวิชาการ

กอบกุล อิงคุทานนท์. “พัฒนาการบทละครเรื่องสลัพบุด.” *อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*
 ๑๘, ๑ (มิถุนายน ๒๕๓๘ – พฤษภาคม ๒๕๓๙) : ๕๑-๑๐๓.

อเนก นาวิกมูล. “หนังสือบทละครของพรานบุรุษ.” *สารคดี* ๑๗, ๒๐๐ (ต.ค. ๒๕๔๔) : ๑๘.

วิทยานิพนธ์

กัลยรัตน์ หล่อมนิพนธ์. “บทละครของพรานบุรุษ.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขา*
วิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ไกล่รุ่ง อามระดิษ. “ร้อยแก้วแนวבחันของไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ห้าถึงรัชกาลที่เจ็ด.”

วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

คำยวง ศรีวิช, หม่อมหลวง. “วรรณกรรมประเภทฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖.”

วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

จันทิมา พรหมโชติกุล. “วิเคราะห์บทละครเรื่องของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๑๘.

บุญเดิม ไพเราะ. “สถานภาพและบทบาทของสตรีในสังคมไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

ประอรรัตน์ บุรณมาตร์. “วิเคราะห์บทละครประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการ.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

ปัทมาพร ชลสิทธิ์เพชร. “วิเคราะห์บทละครพันทาง.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, ๒๕๓๕.

ผาณิต รวมศิลป์. “นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจ สมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๖.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

พาณี ศรีวิภาต. “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมเรื่องนางนาคพระโขนง.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕.

มุกริน วิโรจน์ชูฉัตร. “มาดามบัตเตอร์ฟลาย : ศึกษาเปรียบเทียบฉบับต่าง ๆ และอิทธิพลที่มีต่อวรรณกรรมไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

รัชนิกร รัชตกรตระกูล. “ฉากในจินตนิยายของแก้วแก้ว.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สุจิตรา จรจิตร. “วิเคราะห์บทละครดึกดำบรรพ์พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๒.

อารดา สุมิตร. “ละครในของหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๒.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

การสัมภาษณ์

กฤตยา อัครธนากุล. ผู้อำนวยการสถาบันกรุงเทพภูมิสถาตร์. ๑๗ กุมภาพันธ์, ๒๕๕๒.
 ทิพา คงนาคดี. ผู้ประสานงานเครือข่ายกระหิรัยเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม. สัมภาษณ์, ๑๐
 พฤศจิกายน ๒๕๕๑.
 ปิยกุล สุวรรณสัมฤทธิ์. สมาชิกชมรมวัฒนธรรมไทย-เวียดนาม. สัมภาษณ์, ๑๑ พฤศจิกายน
 ๒๕๕๑.

วิธีทัศน์

ศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพฯ. “รายการแสดงละครเรื่องสาวเครือฟ้า.” ใน **วิวัฒนาการละคร
 ไทยเรื่องละครเรื่อง**. การแสดงของวิทยาลัยนาฏศิลป์ กองศิลปศึกษา กรมศิลปากร. (แถบ
 วิธีทัศน์) ๑ม้วน.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

สันยาสี [นามแฝง]. **ดาอินเทวดา** [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ 23 กันยายน 2550. เข้าถึงได้จาก
<http://sanyasi.org/index/>

หนังสือภาษาอังกฤษ

Griffith, Kelly. **Narative Fiction : An Introduction and Anthology**. Fort Worth : Hartcourt
 Brace College, 1994.
 Lemon, Mark. **The Enchanted Doll**. New York & London : GarLand publishing, inc., 1976.
 Prince, Gerald. **Dictionary of Narratology**. Lincoln : University of Nebraska Press, 1987.
 Selden, Roman. **A Reader's Guide to Contemporary Literary**. 2 nd ed. Great Britain :
 Billing and Son Ltd, 1989.
 Shakespeare, William. **The Merchant of Venice**. Penguin : Harmondsworth Middlesex, 1987.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ภาคผนวก ก ตารางบทละครร้องในแต่ละรัชสมัย

ตารางที่ ๑ บทละครร้องที่สมบูรณ์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ชื่อบทละคร	ผู้ประพันธ์	ปีที่แสดง
๑. สาวเครือฟ้า	ประเสริฐรัฐอักษร (กรมพระ นราธิปประพันธ์พงศ์)	ไม่ปรากฏ ^๑
๒. ตึกตายอดรัก	ประเสริฐรัฐอักษร	๒๔๕๒
๓. ชิงชู้ตัวเอง	กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์	ไม่ปรากฏ ^๒
๔. ขี้หึงถึงดี	ประเสริฐรัฐอักษร	ไม่ปรากฏ
๕. เกี่ยวกันอย่างเผ็ดร้อน	ประเสริฐรัฐอักษร	ไม่ปรากฏ
๖. สุดสวาทิ	ประเสริฐรัฐอักษร	๒๔๕๒
๗. สู้ยหุย	ประเสริฐรัฐอักษร	๒๔๕๒
๘. จูบลิ้ม	ประเสริฐรัฐอักษร	๒๔๕๒
๙. จ๊ะเอ๋	ประเสริฐรัฐอักษร	๒๔๕๒
๑๐. ขึ้นได้เหมิง	ประเสริฐรัฐอักษร	๒๔๕๒
๑๑. แปลงกาย	ประเสริฐรัฐอักษร	๒๔๕๒
๑๒. ถึงพริกถึงขิง	ประเสริฐรัฐอักษร	๒๔๕๒
๑๓. กลับร้ายกลายเป็นดี	ประเสริฐรัฐอักษร	๒๔๕๒
๑๔. แปดแตนต์	ประเสริฐรัฐอักษร	๒๔๕๒

^๑เรื่องนี้ไม่ปรากฏปีที่แสดง แต่มีพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,สำเนาพระราชหัตถเลขา ฉบับลงวันที่ ๒๕ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗, ๒๔๕๑, อ้างถึงในนิพนธ์ ตาละลักษณ์, พระประวัติและผลงานของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (กรุงเทพฯ : มุลนิธินราธิป-วราวรรณ, ๒๕๒๒), ๕๓.

^๒เรื่องชิงชู้ตัวเอง ขี้หึงถึงดี และ เกี่ยวกันอย่างเผ็ดร้อนไม่ระบุปีที่แสดง แต่จากการพิจารณารูปแบบของบทละคร สันนิษฐานว่าผู้ทรงพระนิพนธ์น่าจะทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๕๒-๒๔๕๓ ซึ่งเป็นบทพระนิพนธ์ในระยะแรก

ตารางที่ ๑ (ต่อ)

ชื่อบทละคร	ผู้ประพันธ์	ปีที่แสดง
๑๕. ปนละวันปนละเก	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๒
๑๖. แก้วผัด	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๒
๑๗. กระท่อมดินเปื้อน	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๒
๑๘. แม่เจ้าประคุณ	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๒
๑๙. ผู้ร่ายกลบ้าน	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๒
๒๐. ใจเค็ด	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๒
๒๑. มิตรประเสริฐ	ว.ท. ฤาพิภก	๒๔๕๒
๒๒. คีเตก	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๒๓. พระพุทธเจ้าเสื้อ	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๒๔. จักะเหล่น	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๒๕. ต้นร่ายปลายดี	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๒๖. จับปลาสองมือ	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๒๗. คู่ทุกข์คู่ยาก	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๒๘. จิงไขวัญ	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๒๙. ตีปฐูไม่เท่าเจน	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๓๐. ขบถธรรมเถียร	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๓๑. ร,ศ ๓๒๙	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๓๒. รักดังเล	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๓๓. สดุดี	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๓๔. เจ้าผู้ใจเสาะ	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๓๕. เจียมกับเจือ	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๓๖. อิหลักอิเหลื่อ	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๓๗. อมพะนัม	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๓๘. รักหนึ่งเสียดายสอง	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๓๙. ฐูไม่ถึงจำพวกจับใจ	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓
๔๐. วาจาตัดย	ประเสริฐอักษร	๒๔๕๓

ตารางที่ ๑ (ต่อ)

ชื่อบทละคร	ผู้ประพันธ์	ปีที่แสดง
๔๑. เมียบ	พระพรรณ(กรมพระนราธิป ประพันธ์พงศ์)	๒๔๕๓
๔๒. ลมินสุเบอ	พระพรรณ	๒๔๕๓
๔๓. อัยมพะทันดา	พระพรรณ	๒๔๕๓
๔๔. มะนิลาตเตอริ	พระพรรณ	๒๔๕๓
๔๕. ท้าวกกกนาก(เมืองลพบุรี)	พระศรี(กรมพระนราธิป ประพันธ์พงศ์)	๒๔๕๓
๔๖. ราชธาธา ตอน มะสะลุม ครองเมือง	พระศรี	๒๔๕๓
๔๗. พิไยกรรมกะน้ำใจ	พระศรี	๒๔๕๓
๔๘. ภูพินห้อง	พระศรี	๒๔๕๓
๔๙. ราชพงษาขาวคารพม่า ยุก ราชาธิฤทธิ์ ตอน พิศพม่า หึง	พระศรี	๒๔๕๓
๕๐. คาราคาซัง	พระศรี	๒๔๕๓
๕๑. ชุ่ม ๆ มะระดี	พระศรี	๒๔๕๓
๕๒. ตาเป๊ะจงโพ	พระศรี	๒๔๕๓
๕๓. แทนที่	พระศรี	๒๔๕๓
๕๔. เหลืออด	พระศรี	๒๔๕๓
๕๕. เห็นผิดเป็นชอบ	พิเภก	๒๔๕๓
๕๖. หลงกล	ว.ท.(กรมพระนราธิปประพันธ์ พงศ์)	๒๔๕๓
๕๗. คนทะเล	อ้ายไม้ (หม่อมถุ่ม วรารณ)	๒๔๕๓

ตารางที่ ๒ บทละครร้องที่สมบูรณ์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ชื่อบทละคร	ผู้ประพันธ์	ปีที่แสดง
๑. เคาตุ่ม	พระศรี	๒๔๕๔
๒. ปวดเพราะปาก	พระศรี	๒๔๕๔
๓. น้ำคำมนุษย์	พระศรี	๒๔๕๔
๔. คำหมอเพาะดา	พระศรี	๒๔๕๔
๕. แค้นกกขีว	พระศรี	๒๔๕๔
๖. จับคำถ้ำแดง	พระศรี	๒๔๕๔
๗. ผัวจี๊ผัวผัว	พระศรี	๒๔๕๔
๘. ไก่ก่กลืนถาเสียบเชิง	พระศรี	๒๔๕๔
๙. พัดด้ามจิ๋ว	พระศรี	๒๔๕๔
๑๐. คว้าน้ำเหลว	พระศรี	๒๔๕๔
๑๑. กระเหี้ยนกระหือรือ	พระศรี	๒๔๕๔
๑๒. กลแตก	พระศรี	๒๔๕๔
๑๓. ชิงไชย	พระศรี	๒๔๕๔
๑๔. ฟอกคั่น	พระศรี	๒๔๕๔
๑๕. ญี่ปุ่นวิวห้โถม	พระศรี	๒๔๕๔
๑๖. มิตดาชิลิระตัว(ฤาทย เพราะรัก)	พระศรี พระศรี	๒๔๕๔ ๒๔๕๔
๑๗. กลืนไม่เข้าคายไม่ออก	พระศรี	๒๔๕๔
๑๘. บรมะหึง	พระศรี	๒๔๕๔
๑๙. เลือกข้างร้าย	พระศรี	๒๔๕๔
๒๐. วู่วาม	พระศรี	๒๔๕๔
๒๑. สายชนวน	พระศรี	๒๔๕๔
๒๒. หุนหันพลันแล่น	พระศรี	๒๔๕๔
๒๓. ฝะอืดฝอม	ประเสริฐรัฐอักษร	๒๔๕๔
๒๔. ผู้ชายตัวเมีย	มิสเตอร์ไม้ม(กรมพระนราธิป ประพันธ์พงศ์)	๒๔๕๔

ตารางที่ ๒ (ต่อ)

ชื่อบทละคร	ผู้ประพันธ์	ปีที่แสดง
๒๕. ทนยาก	ปี่แก้วน้อย	๒๔๕๔
๒๖. น้ำสบถ	หมากพญา(กรมพระนราธิป ประพันธ์พงศ์)	๒๔๕๕
๒๗. ปู่โสม	หมากพญา	๒๔๕๕
๒๘. ขรัวอินทร์เทวดา	หมากพญา	๒๔๕๕
๒๙. เพ็ชรน้ำเงิน	หมากพญา	๒๔๕๕
๓๐. พ่อโด้งกระษาสารท- จีขลาดแกมหยิ่ง	หมากพญา	๒๔๕๕
๓๑. กินดิบ	หมากพญา	๒๔๕๕
๓๒. ชูโชค	หมากพญา	๒๔๕๕
๓๓. กระดังงาไทย	หมากพญา	๒๔๕๕
๓๔. อีนากพระโขนง	หมากพญา	๒๔๕๕
๓๕. ตกรูปกบ	มิสเตอร์ไม้	๒๔๕๕
๓๖. ตามเงา	มิสเตอร์ไม้	๒๔๕๕
๓๗. เหมาะทำคว่ำเหลว	สมิงทอง	๒๔๕๕
๓๘. อำนาจกรรยา	หญ้าแพรก	๒๔๕๕
๓๙. โชคดีมีผิด	ชาวเหนือ	๒๔๕๕
๔๐. สามแผ่นดิน	(กรมพระนราธิปประพันธ์ พงศ์)	ไม่ปรากฏ ^๓
๔๑. มิตรต่างค้าวหรือสาว แสงจันทร์	แสงทอง	๒๔๕๕
๔๒. อาลีบาบา	แก้วตราชู	๒๔๕๖

^๓แม้ว่าเรื่องสามแผ่นดินจะไม่ระบุปีที่แสดง แต่จากการพิจารณารูปแบบของบทละคร
สันนิษฐานว่าผู้ทรงพระนิพนธ์น่าจะทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้ในราวปี พ.ศ. ๒๔๕๔ - ๒๔๕๕ ซึ่งเป็น
บทพระนิพนธ์ในระยะหลัง

ตารางที่ ๒ (ต่อ)

ชื่อบทละคร	ผู้ประพันธ์	ปีที่แสดง
๔๓. มหาราชวงศ์พม่า(แผ่นดิน พระเจ้าสีป่อมินทร์)	ประเสริฐฐักขร	๒๔๕๖
๔๔. ความพยายาม	น้ำตาลเพ็ชร(กิมไล้ สุจริตกุล)	๒๔๕๖
๔๕. ราชพงษาวดารจีน ยุค สามก๊ก ตอน ตั้งโต๊ะ หลงกลนางเดียวเขียน	เหม็งกู่ยุ้น(กรมพระนราธิป ประพันธ์พงศ์)	๒๔๕๘
๔๖. ราชพงษาวดารจีน ยุค ไต้เซ่ง ตอน พระเจ้า เกี้ยนหลงทนงเสนห์	เหม็งกู่ยุ้น	๒๔๖๐
๔๗. น้ำใจเด็ดเดี่ยว	พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์	๒๔๖๑
๔๘. หลวงวิจารณ์ไปนา	แม่ศรีกับมังกรแก้ว	๒๔๖๓
๔๙. เลขตามเลข	หม่อมหลวงทองอยู่ เสนีวงศ์ ณ กรุงเทพฯ	๒๔๖๕
๕๐. จากทั้งรัก	แม่แก้ว(ประวดี โคจริก)	๒๔๖๖
๕๑. ตั้งจิตคิดคลัง	ไก่อี๋(รัชกาลที่ ๖)	ไม่ปรากฏ

ตารางที่ ๓ บทละครร้องที่สมบูรณ์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ชื่อบทละคร	ผู้ประพันธ์	ปีที่แสดง
๑. จับแพะชนแกะ	พราณบุรพ์(จวงจันทน์ จันทร กณนา)	๒๔๖๕

ตารางที่ ๓ (ต่อ)

ชื่อบทละคร	ผู้ประพันธ์	ปีที่แสดง
๒. แม่ศรีเวียง	พรานบุรพ์	ไม่ปรากฏ ^๔
๓. สมองคุณ	ประเสริฐอักษร	๒๔๗๐
๔. ขวัญใจโจร	พรานบุรพ์	๒๔๗๓
๕. กนกนารี	แม่ระเปียบ(เชื้อ อินทรทูต)	๒๔๗๓
๖. โรสิตา	พรานบุรพ์	๒๔๗๔
๗. จันทร์เจ้าขา	พรานบุรพ์	๒๔๗๔
๘. รักระวางรบ	ศรีเสนันตร์	๒๔๗๔
๙. เจ้าหัวใจ	แม่แก้ว	๒๔๗๔
๑๐. จันทร์จากฟ้า	แม่ศรีเวียง	๒๔๗๖
๑๑. เพลงเสน่ห์	พรานบุรพ์	๒๔๗๗

ตารางที่ ๔ บทละครเรื่องที่สมบูรณ์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

ชื่อบทละคร	ผู้ประพันธ์	ปีที่แสดง
๑. ห้วยแก้ว	พรานบุรพ์	๒๔๗๘
๒. น้ำผึ้งรวง	พรานบุรพ์	๒๔๗๘

^๔ กัลยรัตน์ หล่อมนิพนธ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทละครเรื่องของพรานบุรพ์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), ๕. กล่าวถึงแม้ว่าบทละครเรื่องนี้ไม่ได้ระบุปีพ.ศ. ไว้ที่บทละคร แต่จากหลักฐานทางเอกสารหลายฉบับ ประกอบกับลักษณะของตัวบทสันนิษฐานว่าน่าจะแต่งในระหว่างพ.ศ. ๒๔๗๐ - ๒๔๗๔

ตารางที่ ๔ (ต่อ)

ชื่อบทละคร	ผู้ประพันธ์	ปีที่แสดง
๓. หนูจ๋า	พราณบุรพ์	๒๔๗๕
๔. เลือดอยุธยา(หวลให้ใจหาย)	พราณบุรพ์	๒๔๘๐
๕. ฝนตั้งฟ้า	พราณบุรพ์	๒๔๘๐
๖. ขอบรั้วริมวัง	พราณบุรพ์	๒๔๘๕
๗. พันธุ์ไม้เลื้อย	พราณบุรพ์	๒๔๘๕
๘. ดอกโสนบานเช้า	รักร้อย(จวงจันทน์ จันทร์คณา)	๒๔๘๖
๙. ก็นหนึ่งยังจำได้	รักร้อย	๒๔๘๖
๑๐. เชนยที่เคยหนุน	พราณบุรพ์	๒๔๘๖
๑๑. บุปผาชาตินคร	พราณบุรพ์	๒๔๘๗
๑๒. ภูหยัน(ดาบโบราณ)	พราณบุรพ์	๒๔๘๘
๑๓. พี่ร่วมท้องน้องร่วมไส้	พราณบุรพ์	๒๔๘๘
๑๔. คนดีที่โลกลืม	พราณบุรพ์	๒๔๘๘
๑๕. นางแก้ว(ผู้ชนะทิศเดียว)	พราณบุรพ์	๒๔๘๙
๑๖. อูมาปาหนัน	พราณบุรพ์	๒๔๘๙
๑๗. ไม่กินคำ	พราณบุรพ์	๒๔๘๙
๑๘. ขอนลอยน้ำ	พราณบุรพ์	ไม่ปรากฏ ^๕

^๕ จากการพิจารณาลักษณะของบทละคร
พราณบุรพ์ประพันธ์ในช่วงหลัง

สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นบทละครร้องที่

ตารางที่ ๕ บทละครร้องที่ไม่สมบูรณ์(บทละครร้องที่ปรากฏเพียงบางภาคหรือบางตอน) ในรัชสมัย
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ชื่อบทละคร	ผู้ประพันธ์	ปีที่แสดง
๑. อีสดกระสือ	หมากพญา	๒๔๕๕

ตารางที่ ๖ บทละครร้องที่ไม่สมบูรณ์(บทละครร้องที่ปรากฏเพียงบางภาคหรือบางตอน) ในรัชสมัย
ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ชื่อบทละคร	ผู้ประพันธ์	ปีที่แสดง
๑. นางสาวไกรลาส	แม่วงศ์	๒๔๖๕
๒. เย็นจริง	แม่วงศ์	๒๔๖๕
๓. ราชบุตรร้อยศรีหรือ ราชนารีอังวะ	แม่วงศ์	๒๔๖๕
๔. เจ้าหญิงอาหรับ	แม่วงศ์	๒๔๖๕
๕. ขอดมณีนีรนต์	นางสาวสงศรี	๒๔๖๕
๖. บาบิเรียล	แม่วงศ์	๒๔๗๐
๗. ฤกามกำสรวล	แม่วงศ์	๒๔๗๐
๘. ช่อกุหลาบ	จินดา โกมลสูตร	๒๔๗๐
๙. ชีวิตบุเรงนอง	หม่อมสัมเกลี้ยง	ไม่ปรากฏ ^๖

^๖เรื่องผู้ชนะสิบทิศเริ่มได้รับความนิยมมากในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีผู้ที่นำมาแสดงเป็นละครร้อง จึงสันนิษฐานว่าเรื่องนี้ น่าจะแสดงในสมัยนั้นด้วย

ตารางที่ ๖ (ต่อ)

ชื่อบทละคร	ผู้ประพันธ์	ปีที่แสดง
๑๐. นีวเพ็ชร	นางสาวชูชื่น	๒๔๗๐
๑๑. เพ็ชรตัดเพ็ชร	พระอภัย	๒๔๗๐
๑๒. กระต่ายขมิ้นจันทร์	ระเด่นมณตรี	๒๔๗๐
๑๓. คาราแห่งยาจก	แม่ประนอม	๒๔๗๐
๑๔. ช่อชูชีวัน	เฟื่องฟ้า	๒๔๗๑
๑๕. เสน่ห์ผัวรัก	แม่แก้ว	๒๔๗๒
๑๖. คาพอาภาฏ	แม่วงศ์	๒๔๗๒
๑๗. สายเสียแล้ว	พระอภัย	๒๔๗๒
๑๘. แม่หัวเรือใหญ่	แม่วงศ์	๒๔๗๒
๑๙. เสือปราบเสือ	โมฬีรัตน์	๒๔๗๖

ตารางที่ ๗ บทละครร้องที่ไม่สมบูรณ์(บทละครร้องที่ปรากฏเพียงบางภาคหรือบางตอน)ในรัชสมัย
ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

ชื่อบทละคร	ผู้ประพันธ์	ปีที่แสดง
๑. หอกข้างแคร่	นางสาวชมชื่น	๒๔๗๘

ตารางที่ ๘ บทละครร้องที่ไม่สมบูรณ์(บทละครร้องที่มีเนื้อเรื่องไม่สมบูรณ์)ในรัชสมัยของพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ชื่อบทละคร	ผู้ประพันธ์	ปีที่แสดง
๑. ไกล่เกลือกินต่าง	อ้ายไม้	๒๔๖๘ ^๖

ตารางที่ ๘ บทละครเรื่องที่ไม่สมบูรณ์(บทละครเรื่องที่มีเนื้อเรื่องไม่สมบูรณ์)ในรัชสมัยของพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

ชื่อบทละคร	ผู้ประพันธ์	ปีที่แสดง
๑. เมืองรักเมืองร้าง	พรานบุรี	๒๔๖๘

บทละครเรื่องนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงกล่าวไว้ในบทละครเรื่อง คนทะเล แด่ ใกล้เกลือกินด่าง(พระนคร : โรงพิมพ์บุญช่วยเจริญ, ๒๔๖๘. พิมพ์ในงานศพ หม่อมสุ่น วรวรรณ ๒๔๖๘),๑๘. ว่า “ พบฉบับเป็นร่างแต่ง คัดแล้วค้างไว้แต่เพียงเท่านี้ จะมีต่อไปอีกจนจบหรือไม่ไม่แจ้ง...” และผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเนื้อเรื่องที่ปรากฏยังไม่จบสมบูรณ์

ภาคผนวก ข

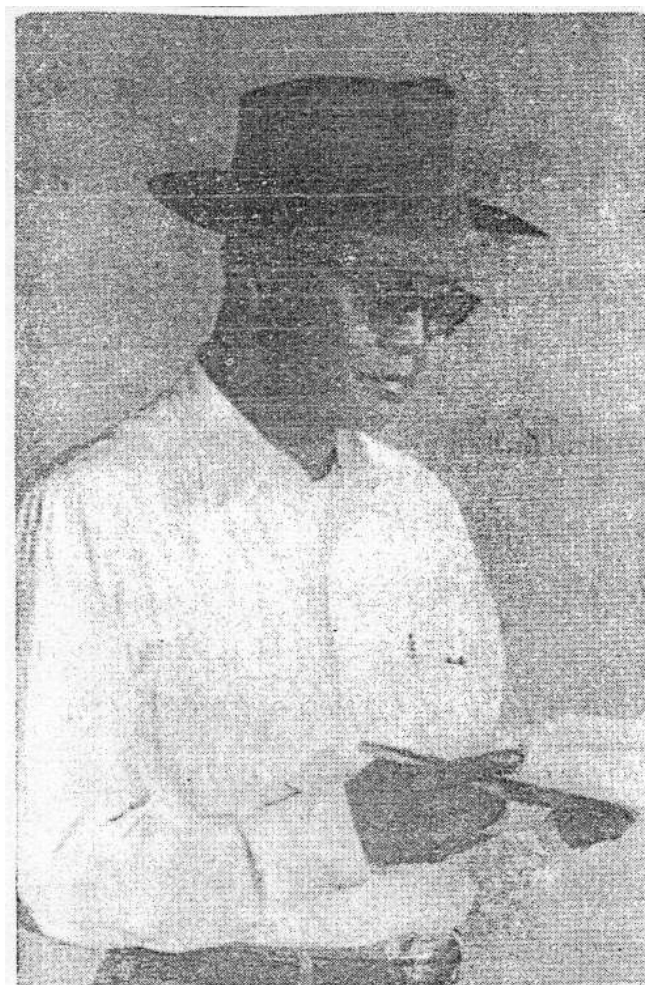
ภาคผนวก ข ภาพเกี่ยวกับละครร้อง

ภาพที่ ๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระบิดาการละครร้องของไทย
ที่มา : เอนก นาวิกมูล, เปิดตำนานแม่นากพระโขนง, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โนรา,
๒๕๔๕), ๕๒.

ภาพที่ ๒ หม่อมหลวงถ้วนศรี วรวรณ ผู้เป็นกำลังสำคัญของคณะกรรมการหลวงนฤมิตรและปรีดาชัย
ที่มา : ประเทิน มหาจันทร์, ศิลปะการละครของไทย(กรุงเทพฯ : มุลนิธิเจมส์ ทอมสัน, ๒๕๒๕),
๓๔๕.

ภาพที่ ๑ จวงจันทน์ จันทรคณา(พรานบุรพ์) ผู้นำเพลงไทยสากลมาใช้ในละครร้อง
ที่มา : อนุสรณ์พรานบุรพ์(จวงจันทน์ จันทรคณา) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๑๕), ไม่
ปรากฏเลขหน้า.

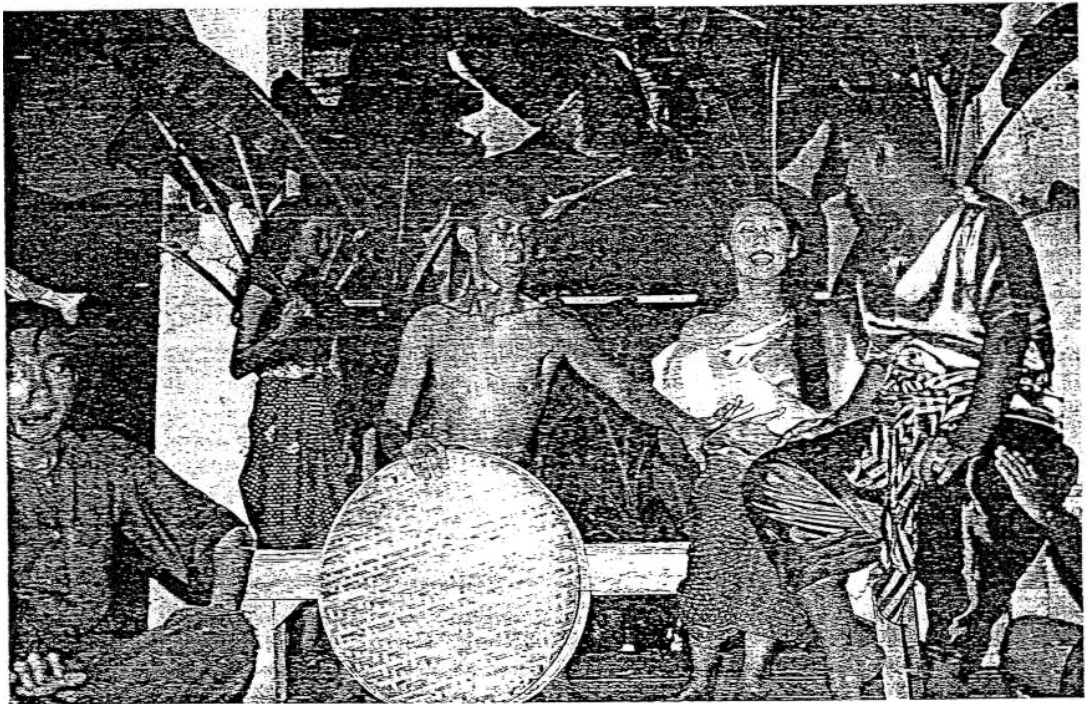
ภาพที่ ๔ หม่อมพร้อมและหม่อมส่น พระและนางของคณะละครหลวงนฤมิตร
ที่มา : ประเทิน มหาจันทร์, ศิลปะการละครของไทย, ๓๔๕.

ภาพที่ ๕ นว บุนนาค แสดงเป็นสาวเครือฟ้า ถ่ายเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๕๕
ที่มา : ประเทิน มหาจันทร์, ศิลปะการละครของไทย, ๓๕๒.

ภาพที่ ๖ แม่เลื่อน กับสุดใจ แสดงเป็นคามิโน กับโรสิตา ในละครเรื่องโรสิตา
ที่มา : ประเทิน มหาจันทร์, ศิลปะการละครของไทย(ม.ป.ท., ๒๕๒๕), ๓๖๑.

ภาพที่ ๗ การแสดงละครเรื่องอินทรีทองพระโขนง ในวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๑
ที่มา : เอนก นาวิกมูล, เปิดตำนานแม่นากพระโขนง, ๕๒.

ภาพที่ ๘ หน้าปกของบทละครเรื่องรักระวางรบ

ที่มา : ศรีเสนังตร[นามแฝง], บทละครเรื่องรักระวางรบ(ม.ป.ท., ๒๔๗๔), หน้าปก.

จันทร์จากฟ้า

จันทร์ โอ โอ จันทร์ จันทร์ จะ จาก ฟ้า...

ลา จันทร์อาดัย ลา - ดับ - โลก แสง นั้น แสง เสรา เรา ให้เรา- โสรก

จันทร์ จะจาก- โลก วิ โยก แสง ให้ หัว- ใจ --- หาย เสีย

กาย --- จันทร์ โอ โอ ขวัญ- - - เอย เรา- เอย-กล่อม ขวัญ-

เรา มอม รัก ไว้ ให้ ชก กัน - เรา กก เรา กอก พรอก ว่า พรหม -น้อยหรือนั้น -

- ขวัญเรา อิม --- คำ ทุก วัน เรา ชื่น- ทุก คิน เรา -

คำ ยัง ใจ-เจ็บม จำ รักเพียงจะ กล้า จะ กลืน --- ก็น

เหมือน.. เมื่อจันทร์จาก ฟ้า - กระ ค่ายว่า เหว ขวัญ จาก เหมือน เมื่อเราจาก

กัน จากเหมือน จันทร์ จาก ฟ้า

ภาพที่ ๕ โน้ตเพลงจันทร์จากฟ้า

ที่มา : จวงจันทร์ จันทน์คณา [พรานบุรพ์], บทละครเรื่องเรื่องจันทร์เจ้าขา, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ม.ป.ท., ๒๕๒๖), ๔๒.

ภาคผนวก ก

ภาคผนวก ก เนื้อเรื่องของเรื่องเดิมที่เป็นที่มาของบทละครเรื่อง

๑. พงศาวดารมอญ เรื่อง ราชาริราช ตอน แต่งตั้งมะสะลุมเป็นสมิงนครอินทร์

มะกรานเจ้าเมืองกรานยกทหารมาปล้นทัพพระเจ้าราชาริราชซึ่งตั้งอยู่นอกเมือง พระเจ้าราชาริราชพิโรธมาก และตรัสว่าถ้าใครตัดศีรษะมะกรานได้ก็จะพระราชทานรางวัลให้ มะสะลุมจึงออกอุบายสังหารมะกราน เขาถือชะลอมที่ใส่หม้อข้าวแล้วลอบไปหามะกรานพร้อมทั้งบอก ว่าตนตัดศีรษะทหารของพระเจ้าราชาริราชได้และอยู่ในชะลอมใบนี้ เมื่อมะกรานก้มตัวลงมา มะสะลุมตัดศีรษะของมะกรานเสีย แล้วนำใส่ชะลอมพร้อมทั้งหลอกทหารของมะกรานว่ามะกราน ให้นำศีรษะทหารของพระเจ้าราชาริราชไปเสียบประจาน หลังจากนั้นจึงหนีกลับมายังค่ายทหาร ของตน พระเจ้าราชาริราชทรงชมเชยมะสะลุม แต่ยังไม่ได้พระราชทานรางวัลเพราะมะสะลุม กระทำการโดยไม่แจ้งพระองค์ก่อน

ต่อมาพระเจ้าราชาริราชทรงตั้งทัพที่เมืองนครเพน และทรงมอบหมายให้สมิงสามผลัด สร้อยสงคราม อำมาตย์ทินมณีกรอด หะนารายณ์ และเป็ดไข่ ยกทัพคนละทัพ รวมเป็นห้าทัพเพื่อ ไปตีเมืองเมาะล้าเลิง และเมืองเมาะตะมะ สร้อยสงคราม หะนารายณ์ และเป็ดไข่ ยกทัพเข้าตี แต่ต้องแตกพ่าย สมิงสามผลัด และอำมาตย์ทินมณีกรอดเข้าช่วยเหลือ และมีชัยชนะเหนือเมือง เมาะตะมะ พระเจ้าราชาริราชจึงทรงแต่งตั้งสมิงสามผลัดเป็นสมิงพัชชะ

หลังจากที่พระเจ้าราชาริราชทรงมีชัยชนะเหนือเมืองเมาะตะมะแล้ว พระองค์ได้ทรงยก ทัพกลับมาหงสาวดี ครั้นเสด็จมาถึงเมืองตึกคล้าทรงเห็นว่ายังขาดเจ้าเมืองอยู่ จึงทรงคิดจะยกให้ มะสะลุม พระองค์ทรงให้สมิงพัชชะมอมเหล้ามะสะลุม และทรงให้มะสะลุมครองเมืองตึกคล้า และพระราชทานตำแหน่งสมิงนครอินทร์แก่มะสะลุม รวมทั้งพระราชทานนางเกษราให้เป็นภรรยา ด้วย

๒. พงศาวดารมอญ เรื่อง ราชาริราช ตอน นางกายช่วยนางมั่งคละเทวี

สมเด็จพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงยกทัพไปตีเมืองหงสาวดี และทรงพาพระนางมั่งคละเทวี ไปด้วย กองทัพของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องแตกพ่าย ช้างทรงของพระนางมั่งคละเทวีตื่นและหนีเข้าไป ในป่า พระนางมั่งคละเทวีทรงพลัดตกจากหลังช้าง นางกายซึ่งหนีทัพมอญมาได้มาพบและช่วย พระนางไว้

หลังจากนั้นอีกยี่สิบวัน นางกายได้นำพระนางมั่งคละเทวีไปส่งยังพระราชมณเฑียร พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงดิพระทัยที่ได้พบมเหสี แต่ก็ทรงหวาดระแวงนางกายว่าจะมีจิตปฏิพัทธ์ พระมเหสี วันหนึ่งพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องเสด็จไปหาพระนางมั่งคละเทวี และพระนางทรงเปลือ ทำกรรไกรคืบหมากหนีบนิ้วพระหัตถ์แล้วทรงร้องว่านางกายเอ๋ยช่วยด้วย พระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง

คำริว่าพระนางมีจิตปฏิบัติพหุทั้งกายจึงถอดพระยศออกจากที่พระมเหสี แล้วให้นำตัวนางกายไป
ประหาร

๓. พงศาวดารจีน เรื่อง สามก๊ก ตอน ตั้งโต๊ะหลงกลนางเตียวเสียน

อ่องฮุ้นขุนนางที่ภักดีต่อพระเจ้าเหียนเต๋กิดำจัดตั้งโต๊ะ ตั้งโต๊ะเป็นเอกอัครมหา
เสนาบดีที่มีนิสัยพาลและไม่เกรงพระบารมีของกษัตริย์ บรรดาเหล่าขุนนางในเมืองหลวงไม่มีใคร
สามารถกำจัดตั้งโต๊ะได้ อ่องฮุ้นจึงให้นางเตียวเสียนซึ่งเป็นบุตรบุญธรรมของเขาแสร้งทำมารยา
หลอกให้ตั้งโต๊ะและลิโป้ผัดใจกัน อ่องฮุ้นยกนางเตียวเสียนให้เป็นภรรยาของตั้งโต๊ะ และนาง
เตียวเสียนใช้มารยาช่วยให้ตั้งโต๊ะเข้าใจว่าลิโป้ลวนลามนาง ตั้งโต๊ะเข้าใจผิดจึงจะเอาทวนแทงลิโป้
ลियูมาพบเข้า ลิโป้ฟ้องลियูว่าตั้งโต๊ะจะสังหารตน ลियูจึงดักเตือนตั้งโต๊ะ

ฝ่ายตั้งโต๊ะให้จัดทหารและพานางเตียวเสียนขึ้นรถไปอยู่ที่ใหม่ ลิโป้และขุนนางได้มา
ส่งตั้งโต๊ะ นางเตียวเสียนแสร้งทำเป็นโศกเศร้า ลิโป้เห็นนางก็มีความทุกข์มากยิ่งขึ้น

อ่องฮุ้นพูดช่วยให้ลิโป้โกรธแค้นตั้งโต๊ะ และให้ลิกขร่วมมือกับลิโป้เพื่อสังหารตั้งโต๊ะ
ลิกขหลอกลวงตั้งโต๊ะว่าพระเจ้าเหียนเต๋ประชวรอยู่ ขุนนางทั้งปวงปรึกษากันว่าจะมอบสมบัติให้ตั้งโต๊ะ
ตั้งโต๊ะหลงเชื่อจึงออกเดินทางพร้อมกับลิกข ระหว่างทาง ลิโป้สังหารตั้งโต๊ะจนถึงแก่ความตาย

๔. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ตอน ขบถธรรมเถียร

หลังจากที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จสวรรคตได้ไม่นาน พระเพทราชาธิราชทรง
ครองราชย์สืบต่อมา ธรรมเถียรข้าหลวงเดิมของเจ้าฟ้าอภัยทศคิดก่อกบฏจึงคิดไฟที่โบหน้าซึ่ง
มองดูแล้วคล้ายกับเจ้าฟ้าอภัยทศ แล้วชักชวนผู้คนให้เข้าร่วมก่อกบฏ ชาวบ้านที่จงรักภักดีต่อเจ้าฟ้า
อภัยทศต่างก็พากันหลงเชื่อว่าพระองค์ยังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ จึงเข้าร่วมกับธรรมเถียรเป็นจำนวน
มาก

ธรรมเถียรและพรรคพวกได้ยกทัพมาตั้งอยู่ ณ พระตำหนักพระนครหลวงสามวันแล้ว
ให้คนสนิทไปนิมนต์พระพรหม ณ วัดปากคลองช้างซึ่งเป็นพระที่เจ้าฟ้าอภัยทศทรงให้ความนับถือ
แต่พระพรหมไม่เชื่อและดักเตือนประชาชนจนทำให้ชาวบ้านบางส่วนที่เข้าร่วมกับธรรมเถียรหนีไป
แต่ก็มีบางส่วนที่เชื่อธรรมเถียร จึงเข้าร่วมกันก่อการกบฏ

เมื่อธรรมเถียรยกไพร่พลมาโจมตีกรุงศรีอยุธยา กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระ
มหาอุปราชทรงให้ขุนอินทรีบาลไปกราบทูลให้พระเพทราชาทรงทราบเหตุ พระองค์ทรงตก
พระทัยจึงทรงจะรับศึกด้วยพระองค์เอง ฝ่ายพระมหาอุปราชทรงเตรียมการรับและรับสั่งว่าจะรับศึก
ที่เพนียด แต่เจ้าพระยาธรรมาคัตถ์ค้ำพระองค์จึงทรงเตรียมรับศึกในกรุง เมื่อธรรมเถียรมาถึงเพนียด
ไม่เห็นใครออกมาตั้งรับ จึงยืนอยู่ปากช้างวัดมรุณปุตรงทำหน้าพระราชวังบวร พระมหาอุปราช

ไม่เห็นใครออกมาตั้งรับ จึงยืนอยู่ปากข้างวัดมรณูปตรงทำนบหน้าพระราชวังบวร พระมหาอุปราช ทรงให้เจ้าพนักงานบรรจุปืนใหญ่ ณ ป้อมมหาชัย และทรงยิงธรรมาเจียรจนได้รับบาดเจ็บสาหัส ธรรมาเจียรหนีไปได้ แต่ภายหลังทางการจับตัวได้และถูกสำเร็จโทษ

๕. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ตอน พระพุทธเจ้าเสด็จ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรหรือหลวงสรศักดิ์ (พระราชโอรสในสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและเป็นพระราชโอรสเลี้ยงของพระเพทราชา) ทรงไม่พอพระทัยที่เจ้าพระขวัญพระราชโอรสต่างพระมารดามีคนยอมรับนับถือมาก และทรงเกรงว่าจะเป็นศัตรูต่อราชสมบัติของพระองค์ กรมพระราชวังบวรจึงทรงออกอุบายให้มหาดเล็กไปเชิญเจ้าพระขวัญมาพบพระองค์เพื่อทอดพระเนตรม้าเทศ เจ้าพระขวัญซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่ดีพระทัยมากและเสด็จไปพบพระเชษฐา เมื่อทรงเข้าไปที่พระตำหนัก กรมพระราชวังบวรทรงสำเร็จโทษเจ้าพระขวัญด้วยท่อนจันทน์

เมื่อกรมหลวงโยธาภิรมย์พระมารดาของเจ้าพระขวัญทรงทราบก็ทรงเสียพระทัยมาก พระองค์ทรงนำเรื่องนี้มาทูลพระเพทราชาซึ่งในขณะนั้นกำลังประชวรอยู่ พระเพทราชาทรงเสียพระทัยและพิโรธกรมพระราชวังบวรเป็นอันมากจึงไม่ทรงยกพระราชสมบัติให้กรมพระราชวังบวร แต่กลับทรงมอบราชสมบัติให้เจ้าพระพิชัยสุรินทร์ซึ่งเป็นพระราชนัดดาของพระองค์แทน ต่อมาพระเพทราชาเสด็จสวรรคต เจ้าพระพิชัยสุรินทร์ทรงเกรงพระบารมีของกรมพระราชวังบวรจึงทรงถวายราชสมบัติให้กรมพระราชวังบวร และพระองค์ทรงสถาปนาตนขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อมา ทรงพระนามว่าสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่แปดหรือพระพุทธเจ้าเสือ

๖. ประวัติศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยา ตอน เสียกรุงครั้งที่สอง

ราวปีพ.ศ. ๒๓๐๒ พวกแขกพริ้งคิเดินเรือสำเภาคิดทางและเข้ามาจอดที่ท่าเมืองมะริด ซึ่งเวลานั้นเป็นอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยา และในสำเภานั้นมีพม่าโดยสารมาด้วย พวกกรมการเมืองมะริดจับไว้แล้วมีใบบอกมากราบทูลพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา กษัตริย์กรุงศรีอยุธยาสั่งให้รีบเสียดินและจับพวกพม่าไว้ เมื่อพระเจ้าอลองพญาผู้มั่งคั่ง กษัตริย์ของเมืองอังวะทรงทราบจึงมีพระราชสาส์นมาขอว่าให้ปล่อยชาวอังวะ และถ้าไม่ปล่อย กรุงศรีอยุธยากับอังวะจะผิดใจกัน พระเจ้าเอกทัศก็ไม่ทรงยอมตาม ทำให้พระเจ้าอังวะยกทัพมา

หลังจากนั้นพม่าก็ทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาโดยตีหัวเมืองต่าง ๆ แล้วจึงยกพลมาตีกรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งเข้าเมืองทางประตูทิศตะวันออกได้ในเวลากลางคืน พม่าฆ่าฟันผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังเอาไฟเผาบ้านเรือนภายในพระนครศรีอยุธยาเป็นอันมาก ขณะนั้นมีขุนนางที่รักษาบ้านเมืองและชาวบ้านร่วมกันตั้งค่ายเพื่อต่อสู้กับพม่า เช่น ค่ายบางระจัน ค่าย

ของกรมหมื่นพิพิธ เมืองปราจีนบุรี ค่ายของพระยาจันทบูร เป็นต้น ต่อมากรุงศรีอยุธยาเสีย
เอกราชให้แก่พม่าปีพ.ศ. ๒๓๑๐

๑. พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม ๓ ตอนที่ ๒๕ และเล่ม ๔ ตอนที่ ๓๐

พระเจ้าธิบอมินทร์พระราชโอรสของพระเจ้าเมงคังมินทร์ทรงครองราชย์สมบัติภายใต้
การสนับสนุนของพระนางเซมบยอมะอะนิน (หรือนางพญาช้างเผือก) ซึ่งเป็นพระมเหสีของพระเจ้า
เมงคังมินทร์และเป็นพระราชมารดาของพระนางสุภะณี พระนางสุภะลัต และพระนาง
สุภะกะเลมินทราณี เพื่อให้พระเจ้าธิบอทรงครองราชย์อย่างราบรื่น นางพญาช้างเผือกและ
พระนางสุภะลัตทรงกำจัดพระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นศัตรูต่อราชบัลลังก์ นางพญาช้างเผือกทรงให้
พระนางสุภะยีเป็นอรรคมเหสีและให้พระนางสุภะลัตเป็นมเหสีฝ่ายซ้าย แต่พระนางสุภะลัตทรง
พยายามแสดงอำนาจเหนือพระอรรคมเหสีโดยกำจัดพระพี่เลี้ยงของพระนาง อีกทั้งยังทรงหึงหวง
พระเจ้าธิบอมากด้วย

ต่อมาพระนางสุภะลัตทรงมีพระราชธิดาจึงทรงให้มิจิงคญี หลานสาวของขัมปัดหฺวุ่นญี
มาเป็นพระพี่เลี้ยง ด้วยความงามของมิจิงคญีจึงทำให้พระเจ้าธิบอมีใจเสน่หา และทรงให้พระยา
นาวมินทราพระสหายของพระองค์ไปเฝ้าจากนางกับขัมปัดหฺวุ่นญี พระเจ้าธิบอจะทรงตั้งพระนาง
สุภะลัตเป็นอรรคมเหสีและให้มิจิงคญีเป็นมเหสีฝ่ายซ้าย เมื่อพระนางสุภะลัตทรงทราบจึงคิดหา
ทางกำจัดพระยานาวมินทราเพราะพิโรธที่ เป็นผู้ชักพานางมิจิงคญีมาให้พระเจ้าธิบอ พระนางทรง
วางแผนใส่ความว่าพระยานาวมินทราเป็นกบฏ พระเจ้าธิบอทรงเชื่อจึงประหารชีวิตพระสหายของ
พระองค์ เมื่อพระเจ้าธิบอทรงเริ่มหำงเหินมิจิงคญี พระนางสุภะลัตทรงสั่งให้ประหารมิจิงคญีเสีย

พระเจ้าธิบอไม่ทรงใส่พระทัยในการบริหารบ้านเมือง ทำให้เกิดจลาจลในบ้านเมืองอยู่
เนืองๆ ฝ่ายพระนางสุภะลัตก็ทรงแสดงพระราชอำนาจเหนือพระสวามี และทรงไม่เกรงกลัวบารมี
ของพระราชมารดา นางพญาช้างเผือกจึงคิดจะยกพระนางสุภะกะเลมินทราณีให้เป็นพระชายา
ของพระนอของมินทรา และให้พระองค์ทรงครองราชย์แทนพระเจ้าธิบอ เมื่อพระนางสุภะลัต
ทรงทราบจึงวางแผนชักนำให้พระนางสุภะกะเลมินทราณีเป็นพระชายาของพระเจ้าธิบอเสียก่อน

ความสัมพันธ์ระหว่างพม่ากับอังกฤษเป็นไปอย่างไม่สู้จะดีนัก เพราะพระเจ้าธิบอทรง
ไม่ใส่พระทัยในการเจริญสัมพันธไมตรีอย่างจริงจัง และความสัมพันธ์เป็นไปในทางไม่ดีมากยิ่งขึ้น
เมื่อพม่ายึดเรือกลไฟของอังกฤษไว้เกือบทั้งวันและคุมขังกัปตันเรือด้วย นอกจากนี้พม่าขอให้
อังกฤษส่งพระนอของไอ้กมินทรามาให้กษัตริย์ธิบอแต่อังกฤษไม่ยินยอม

พม่าจะเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสเพื่อให้ฝรั่งเศสช่วยเหลือ และพม่าต้องการเมือง
มณีปุระคืนจากอังกฤษแต่ฝรั่งเศสไม่ได้ช่วยเหลือพม่า ต่อมาห้างบอมเบอมาเตรคิงเดอร์
โปเรชั่นของอังกฤษขอลดหย่อนภาษีไม้ซุงจากพม่าแต่พม่าไม่ยอม พร้อมทั้งสั่งยกเลิกสัญญาการทำ

การทำป่าไม้ อังกฤษไม่พอใจจึงมีหนังสือให้พม่าทำตามที่อังกฤษเรียกร้อง พระเจ้าธิบอทรงเห็นด้วยกับแกวุ่นแมงฉู ว่าควรยอมแก่อังกฤษแต่พระนางศุภยาลัตไม่ทรงยินยอม อังกฤษจึงประกาศสงครามกับพม่า พม่าพ่ายแพ้ อังกฤษเชิญพระเจ้าธิบอ และพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จออกนอกประเทศ เมื่อพม่าขาดกษัตริย์บ้านเมืองจึงเกิดจลาจล มีผู้ที่คิดตั้งตนเป็นกษัตริย์และมีขุนนางที่จงรักภักดีต่อราชวงศ์ติดต่อกับอังกฤษ แต่ก็ทำไม่สำเร็จ ต่อมาพม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ

๘. พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม ๔ ตอนที่ ๓๒

มีชาวพม่าส่วนหนึ่งก่อจลาจลเพื่อกอบกู้บ้านเมือง ทำให้ทหารอังกฤษที่ไม่ชำนาญภูมิประเทศ บาดเจ็บและเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก

ต่อมาอังกฤษเสริมกองกำลังทหาร และปราบชาวหัวเมืองพม่าด้วยการริบสาตราวุธ ด้วย เซอเฟรเดอริกโรเบอด ผู้บัญชาการกองทัพอังกฤษได้วางแผนจัดแต่งกองทัพพิเศษ และยกพลไปตีพม่าพวกใหญ่ ๆ และได้ผลดี แต่อย่างไรก็ตามพลเมืองของพม่าได้เอาใจช่วยพวกกู้ชาติจึงทำให้การปราบปรามยังไม่เป็นผลสำเร็จ

ต่อมาในปีพ.ศ. ๒๔๓๐ กองพม่าที่ตั้งตัวเป็นใหญ่ต่างแตกพ่าย กลายเป็นกองน้อยๆ หลายกอง แม้จะเป็นกองน้อยๆ แต่ก็ตั้งมั่นอยู่ในหมู่บ้านนั้น ๆ และต่อสู้กับทหารอังกฤษอย่างสุดความสามารถ จนกระทั่งมีการใช้ทหารม้าของอังกฤษซึ่งสามารถรุกไล่ทหารพม่าได้ทันทั่วทั้งที่ จนกลางปีพ.ศ. ๒๔๓๐ รัฐบาลอังกฤษได้ปราบปรามการจลาจลเป็นผลสำเร็จ และมีการจัดราชการเมืองพม่าตอนบนและล่าง ส่วนหัวหน้าที่ก่อจลาจลนั้นบางส่วนได้ถูกจับบ้าง บางส่วนก็หนีไปได้ และบางส่วนยอมสวามิภักดิ์ต่ออังกฤษ

๘. ตำนานเรื่องท้าวกกขนาก(เมืองลพบุรี)

ท้าวกกขนากเป็นยักษ์ตนสุดท้ายที่ต่อสู้กับพระราม พระรามทรงใช้คันศรทำด้วยเขากระด่าย สายศรทำด้วยหนวดเต่า และลูกศรทำด้วยหญาปล้อง แล้วแผลงไปยังร่างของท้าวกกขนากพร้อมกับให้ศรนั้นปักอกและตรึงยักษ์ไว้บนยอดเขา ฤทธิศรทำให้ท้าวกกขนากกระเด็นข้ามมหาสมุทรอินเดียมาตกลงบริเวณที่เรียกว่า “เขาวงพระจันทร์”

ทุก ๆ สามปีลูกศรจะคลายความแน่นลง และหากศรหลุดเมื่อใดท้าวกกขนากก็จะกลับฟื้นคืนชีวิตขึ้นมากินคนหมดเมือง พระรามจึงทรงให้ไก่อ้วมาเฝ้าดูเหตุการณ์อยู่ ถ้าศรเขยื้อนเมื่อใด ให้ไก่อ้วขันขึ้นเป็นสัญญาณให้หนุมานได้ยิน จะได้เหาะมาตอกศรให้แน่นดังเดิม ขณะตอกศรจะเกิดประกายไฟกระเด็นลูกไหม้เมืองลพบุรี และเชื่อกันว่าทุก ๆ สามปีมักจะมีไฟไหม้ใหญ่ที่ลพบุรีครั้งหนึ่งเสมอ

ท้าวทกขณกมีลูกสาวคนหนึ่งชื่อนางประจันตร์ นางพยายามทำทุกวิถีทางที่จะให้ ท้าวทกขณกพินคินชีพ บางครั้งถึงกับแปลงร่างเป็นสาวสวยมาขอซื้อน้ำส้มสายชูจากชาวเมือง แต่ไม่มีใครให้เพราะเกรงว่าถ้าเอาน้ำส้มสายชูราดที่ศรแล้วท้าวทกขณกจะพินขึ้นมา ในที่สุดนางก็ ตระอมใจตาย

๑๐. นิทานท้องถิ่น เรื่องนางนากพระโขนง

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นายอำเภอชื่อขุนศรีมีธิดาชื่ออำแดง นาก และอาศัยอยู่ที่ปากคลองพระโขนง อำแดงนากเป็นภรรยาของนายขุ่ม ตัวโขนทศกรรฐ์ใน พระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี อำแดงนากมีครรภ์และคลอดบุตรจนถึงแก่กรรม สามีนำศพอำแดงนากนำภรรยาไปฝังไว้ที่ป่าช้าวัดมหาบุศย์

นายขุ่มเป็นคนมั่งมี บุตรนายขุ่มมีชายหญิงหลายคน พวกเขาหวงสมบัติของบิดาและ เกรงว่าถ้าบิดาจะมีภรรยาใหม่จะทำให้ทรัพย์ร่อยหรอ จึงทำอุบายใช้คนไปขังปาชาวเรือตามลำ คลองริมป่าช้าที่ฝังศพอำแดงนาก และปลอมตนเป็นวิญญาณอำแดงนาก รวมทั้งหลอกให้คนกลัว ทัวทั้งลำคลองพระโขนง เพื่อจะไม่ให้ผู้หญิงอยากมาเป็นภรรยานายขุ่ม

๑๑. นิทานอิงบุคคลที่มีอยู่จริงในสมัยของผู้ประพันธ์ เรื่อง ตาอินทเวดา

พระอินทวชอยู่ในวัดสวนสวรรค์ วันหนึ่งหลวงพ่อกงซึ่งมีวิชาได้มาที่วัดสวนสวรรค์ พระอินจึงตามไปเรียนวิชากับท่านที่ถ้ำเขากบ จังหวัดนครสวรรค์ อยู่ ๑ ปี เมื่อเรียนจบแล้วพระ อินจะกลับมาอยู่วัดสวนสวรรค์ ก่อนที่จะกลับวัด พระอินได้บริกรรมคาถาจนหายตัวได้และมา ปรากฏกายที่วัด พระอินฝึกฝนจิตอยู่ที่ป่าช้าทั้งกลางวันและกลางคืน

ต่อมาพระเอี่ยมซึ่งเป็นเพื่อนของพระอินได้มาขอหอยกับพระอินและถูกรางวัล จึง ลาสิกขาไปเป็นเศรษฐีชาวสวน เมื่อชาวบ้านรู้ว่าพระเอี่ยมถูกหอย ต่างพากันมาหาพระอินเพื่อขอ หอย เมื่อถูกรบกวนมาก พระอินจึงลาสิกขาแต่ก็ยังอาศัยอยู่ในป่าช้า ทิศอินแกล้งทำตัวบ้า ๆ บอ ๆ ชาวบ้านคิดว่าทิศอินเสียสติเลยไม่มารบกวนเขาอีก

ทิศอินใช้วิชาที่เรียนมาแสดงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เช่น ดมเหล็กกับเพื่อนที่ร้านแล้วทำให้ เหล้าในไหพร่องโดยที่เจ้าของร้านไม่เห็นว่ามีใครมาเอาเหล้าไปดื่ม ทิศอินปราบเสียดสมิงที่มากิน หึงชาวบ้านจนเสียชีวิต และเหาะลอยบนอากาศได้ หลังจากนั้นใคร ๆ ต่าง ก็เรียกเขาว่า “ตาอิน เทวดา” และเมื่อเขาไปซื้อผ้าก็ใช้คาถาอาคม ทำให้เจ้าของร้านเห็นว่าผ้ามีค่าเพราะถูกปลวก กัด จึงขายผ้าให้ทิศอินในราคาถูก นอกจากนี้ทิศอินยังทำปาฏิหาริย์ด้วยการหายตัวให้ชาวบ้านเห็น อีกด้วย

๑๒ . นวนิยาย เรื่อง ผู้ชนะสิบทิศ ตอน ลูกร่วมนม

ในดินแดนญากามประเทศ ประมาณพ.ศ. ๒๐๙๓ พระเจ้ามหาสิริชัยสุระ กษัตริย์ของตองอู มีราชธิดาซึ่งเกิดจากพระอัคมรเหสีที่สิ้นพระชนม์แล้วชื่อตละแม่อันตรา และมีโอรสที่ประสูติจากพระราชเทวีอีกองค์หนึ่งชื่อมังตรา ทั้งสองมีแม่นมคนเดียวกันชื่อเลาซี แม่นมเลาซีมีบุตรชายชื่อจะเค็ด จันตรา มังตรา และจะเค็ด ได้มีความเป็นอยู่ร่วมกันจึงสนิทสนมกันมาก และเมื่อเติบโตขึ้นตละแม่อันตราทรงรักใคร่อยู่กับจะเค็ด มังตราทรงรักจะเค็ดมากจึงทรงอิจฉาที่จะเค็ดไปสนิทสนมกับพระเชษฐภคินีมากกว่าพระองค์ มังตราทูลเรื่องนี้ต่อพระราชเทวี พระราชเทวีทรงเห็นว่าไม่สมควรที่จะเค็ดและจันตราสนิทสนมกันเกินไป จึงทรงแยกจันตรากลับไปไว้เสียในวัง และ ๑๐ วันต่อหนึ่งครั้งจึงจะให้มาเยี่ยมแม่นมเลาซีเสียครั้งหนึ่ง

วันหนึ่งมังตราทรงเล่นสกาและแพ้ข้าอยู่หลายกระดาน ทรงอารมณ์เสีย เมื่อมาถึงเรือนพระนมจึงทรงทราบว่าจันตราทรงลอบมาพบกับจะเค็ด มังตราทรงนำเรื่องไปทูลพระราชเทวี พระองค์ทรงจับได้ จึงทูลฟ้องพระเจ้าตองอู พระเจ้าตองอูทรงสั่งให้เขียนจะเค็ดแล้วให้เนรเทศ แต่มังตรารีบไปแจ้งแก่พระสังฆราชกุโสโค พระสังฆราชได้ทูลขอขบิณฑบาตโทษเนรเทศไว้ได้ จะเค็ดถูกขับออกไปเป็นพนักงานผู้น้อยอยู่ในกรมวัง และถูกสั่งห้ามไม่ให้ไปหาสุ่มารดาของตน แต่ถึงกระนั้นจะเค็ดก็ยังเล็ดลอดเข้าไปฝายในเพื่อลอบพบจันตรา

๑๓. เทพนิยายตะวันตก เรื่อง The Enchanted Doll

จาคอบ เป็นช่างแกะสลักตุ๊กตาไม้ที่มีฝีมือ เขาแกะสลักไม้รูปหญิงสาวแสนสวย จาคอบตั้งร้านอยู่ตรงกันข้ามกับร้านของ แอนโทนี สตัฟฟ์ ช่างโลหะ จาคอบรู้สึกอิจฉาโทนีมาก เพราะคิดว่าโทนีขายสินค้าได้ราคาดีกว่าตน

วันหนึ่งจาคอบได้เข้าไปในป่าแห่งหนึ่ง และได้พบกับเทพธิดาแห่งความมืดมิดของจิตใจ ที่ชื่อว่ามาลิซ เธอได้มอบตุ๊กตาไม้มะเกลือตัวเล็ก ๆ ตัวหนึ่งให้ และเรียกมันว่า The Enchanted Doll หรือตุ๊กตาที่น่าหลงใหล เทพธิดายุงให้จาคอบเป็นคนซื้ออิจฉามากยิ่งขึ้น พร้อมทั้งยังบอกด้วยว่า ตุ๊กตาที่เธอให้นั้นนั้นจะเป็นสื่อที่จะชักนำเธอให้มาพบกับเขาด้วย ต่อมาจาคอบก็ยังรู้สึกอิจฉาโทนีมากยิ่งขึ้น จาคอบโอ้อวดว่าตนขายสินค้าได้ราคาดี แต่โทนีกลับไม่รู้สึกรู้หาเพื่อนของเขาเลย นอกจากนี้เขายังทำงานหนักเพื่อหาเงินมาไถ่หนี้ให้บิดาของเขาด้วย

เทศมนตรีเคอร์ซีเป็นเจ้านี่ของบิดาของโทนี เขารู้สึกชื่นชมในความกตัญญูของโทนี จึงยกย่องเขาจนทำให้เขาได้รับการยอมรับจากบุคคลที่มีชื่อเสียงในสังคม ซึ่งส่งผลให้จาคอบอิจฉาเพื่อนของเขามากยิ่งขึ้น เขายังอิจฉาเพื่อนมากขึ้นเมื่อทราบว่าบุตรสาวของเทศมนตรีที่ชื่อว่า โดโรธี นั้นชอบพอกับโทนี และทุก ๆ ครั้งที่จาคอบอิจฉาเพื่อนเขาจะพบแต่สิ่งเลวร้ายเสมอ The Enchanted Doll เป็นสื่อให้เทพธิดามาลิซได้มาพบจาคอบ และเมื่อเขาคิดว่าจะ ไม่อิจฉาเพื่อน

และอยากทำลายตุ๊กตานั่นเสีย เพชรดาที่จะลงโทษเขา รวมทั้งแสดงอาการโกรธเกรี้ยวด้วย

วันหนึ่งไฟได้ไหม้ร้านของโทนี่ขณะนั้นโทนี่ไม่อยู่ร้าน จากอบไม่ยอมช่วยดับไฟจนไฟลุกลามมายังร้านของจากอบ จากอบได้รับบาดเจ็บและทรัพย์สินเสียหายมาก หลังจากนั้นโทนี่กลับมาและได้ให้ความช่วยเหลือจากอบอย่างเต็มที่ จากอบสำนึกได้จึงเลิกอิจฉาโทนี่และThe Enchanted Doll ได้อันตรายหายไปด้วย จากอบตั้งใจทำตุ๊กตาอีกครั้งหนึ่งและตุ๊กตาของเขามีชื่อเสียงมากอีกทั้งยังได้จัดการแสดงในสถานที่ที่มีชื่อเสียงของกรุงลอนดอนด้วย

๑๔. นวนิยายแปลจากตะวันตก เรื่อง ความพยายาม

เคาน์ฟาบิโอ โรมานี มีเพื่อนสนิทที่สุดเป็นจิตรกรหนุ่มชื่อ กีโด เฟอร์รารี เคาน์ฟาบิโอดำเนินชีวิตอย่างสงบ โดยไม่สนใจหญิงคนใด จนกระทั่งเดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ เขาได้พบกับนินา และผู้ชายเธอเป็นภรรยา หนึ่งปี หลังจากสมรส นินาให้กำเนิดบุตรสาวชื่อว่าสเตลล่า

ในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ เกิดอหิวาตกโรคระบาดในเมืองเนเปิลส์ เคาน์ฟาบิโอพยายามช่วยเด็กชายคนหนึ่ง que เสียชีวิตด้วยโรคนี้ เขาจึงพลอยติดโรคไปด้วยและป่วยหนักจนสลบไป มีคนเข้าใจว่าเขาเสียชีวิตแล้วจึงนำร่างเขาใส่โลงศพเอาไปบรรจุในสุสานของตระกูล

ฟาบิโอฟื้นขึ้นมาในอุโมงค์เก็บศพ ระหว่างที่พยายามหาทางออกได้เผชิญไปพบสมบัติที่โจรเอามาซ่อนไว้ เขาจึงหนีออกไปได้ทางโพงลับที่โจรใช้เป็นทางเข้าออก ด้วยความตกใจกลัว และความทุกข์ทรมานทำให้เขามีผมหงอกขาวโพลนเต็มศีรษะ และเมื่อเขากลับมาถึงบ้านเขาหวังว่าภรรยาจะดีใจที่เขายังไม่เสียชีวิต แต่กลับกลายเป็นว่าภรรยาของเขาและกีโดได้ลักลอบเป็นขี้กัน นอกจากนี้เขายังทราบว่าภรรยาหวังทรัพย์สมบัติและความมีหน้ามีตาในสังคมเท่านั้น ฟาบิโอจึงคิดแก้แค้นเพื่อนรักและภรรยาให้สาสม

ฟาบิโอออกจากเมืองเนเปิลส์ไปยังเมืองปาเลร์โม เขาปลอมชื่อและรูปร่างหน้าตาเสียใหม่ โดยใช้ชื่อว่าเคานต์เซซาร์ โอลิวา หลังจากนั้นจึงกลับมาเมืองเนเปิลส์อีกครั้ง หนึ่ง เขาผูกมิตรกับกีโดและใช้ของกำนัลเพื่อสร้างความสนิทสนมกับนินา ต่อจากนั้นเขาได้ประกาศหมั้นกับนินาต่อหน้ากีโด กีโดโกรธมากจึงทำควลงกับฟาบิโอ กีโดพลาดท่าและเสียชีวิต ฟาบิโอแต่งงานกับนินา

ในคืนแต่งงาน ฟาบิโอหลอกนินาให้ไปยังอุโมงค์เก็บศพ พร้อมทั้งเล่าความจริงให้เธอฟัง นินนาคิดจะหนีแต่ถูกก้อนหินถล่มทับ และเสียชีวิต ฟาบิโอออกจากอิตาลีและมาพำนักในเมืองไทย

๑๕. บทละครตะวันตก เรื่อง The Merchant of Venice

อันโตนิโอเป็นคนที่มิจิตเมตตาต่อผู้อื่น เขามีเพื่อนรักคนหนึ่งชื่อบัสซานิโอ วันหนึ่งบัสซานิโอ

มาขอยืมเงินอันโตนิโย ๓๐๐๐ ดอลลาร์ เพื่อไปพบกับนางปอร์เซียซึ่งเป็นหญิงที่เขาหลงรัก แต่เวลานั้นอันโตนิโยไม่มีเงินติดตัว เขาคิดว่าในไม่ช้าจะได้รับเงินจากเรือสินค้าของเขา ดังนั้นเขาจึงไปขอกู้เงินจากไชล๊อค ไชล๊อคมีอาชีพปล่อยเงินกู้และคิดดอกเบี้ยในราคาแพง ใคร ๆ ต่างก็พากันเกลียดชังเขา รวมทั้งอันโตนิโยด้วย ไชล๊อคต้องการแก้แค้นอันโตนิโยที่เกลียดชังเขาจึงให้เงินแก่อันโตนิโยโดยไม่คิดดอกเบี้ย แต่มีเงื่อนไขว่าถ้าอันโตนิโยไม่ใช้เงินตามกำหนด อันโตนิโยต้องเชือดเนื้อริมหัวใจให้ไชล๊อค ๑ ปอนด์

ฝ่ายบัสซานิโอเมื่อได้เงินแล้วก็ออกเดินทางไปหาปอร์เซียทันที ส่วนปอร์เซียนั้น บิดาได้สั่งไว้ก่อนเสียชีวิตว่า ผู้ใดก็ตามที่สมัครเป็นคู่ครองของนางจะต้องเลือกให้ได้หีบที่มีรูปปอร์เซียอยู่ข้างใน ในจำนวนหีบ ๓ ใบที่มีอยู่ มีชายหลายคนมาเลือกหีบแต่เลือกผิด เพื่อยุบัสซานิโอเลือกได้หีบที่มีรูปนางปอร์เซียอยู่ข้างใน เขาจึงจะได้แต่งงานกับปอร์เซีย

ต่อมาอันโตนิโยได้แจ้งแก่บัสซานิโอว่า เรือของเขาหายไปไหนทะเลจึงไม่มีเงินมาคืน ไชล๊อคได้ทำตามกำหนดเวลา บัสซานิโอนำเงินมาใช้หนี้ แต่ไชล๊อคไม่ยินยอมและอ้างว่าเลยกำหนดชำระหนี้แล้ว และนำเรื่องนี้ไปแจ้งความกับศาล ปอร์เซียคิดหาทางช่วยอันโตนิโยจึงไปขอคำแนะนำจากเบลลานิโอ

เมื่อมีการพิจารณาคดีความ ปอร์เซียสวมเสื้อเอนดิบัณฑิตและนำว่าความแทนเบลลาริโอ ปอร์เซียแก้คดีว่าไชล๊อคเชือดเนื้อ อันโตนิโยได้แต่ต้องไม่ให้มีโลหิตไหลแม้แต่หยดเดียว และจะเชือดเนื้อเกิน ๑ ปอนด์ไม่ได้เป็นอันขาด เพราะในสัญญาว่าไว้เช่นนั้น ถ้าไม่เป็นไปตามสัญญา ไชล๊อคจะต้องถูกประหารชีวิต และถูกริบสมบัติทันทีเพราะมีเจตนาจะฆ่าพลเมืองเวนิส ไชล๊อคยอมแพ้คดี และยอมให้บริพัตรสมบัติครึ่งหนึ่ง พร้อมทั้งเปลี่ยนมานับถือคริสต์ศาสนา อันโตนิโยพ้นโทษ และเรือสินค้าของเขาที่หายไปได้กลับคืนมา อันโตนิโยได้แต่งงานกับปอร์เซีย

๑๖. อุปรากรตะวันตก เรื่อง มาดามบัตเตอร์ฟลาย

ฟิงเกอร์ตันนายทหารอเมริกันกับโจโจซึ่งหญิงสาวชาวญี่ปุ่นจดทะเบียนสมรสกัน และโจโจซึ่งหันมานับถือศาสนาคริสต์ ญาติพี่น้องของโจโจซึ่งประณามการเปลี่ยนศาสนาของเธอ แต่ฟิงเกอร์ตันได้ปลอบใจโจโจซึ่งเพื่อให้คลายความทุกข์โศก

หลังจากใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันได้ไม่นาน ฟิงเกอร์ตันถูกเรียกตัวกลับประเทศสหรัฐอเมริกา ต่อมาโจโจซึ่งก็คลอดบุตรชาย ชาร์ปเลสได้มาหาโจโจซึ่งเพื่อแจ้งข่าวการแต่งงานใหม่ของฟิงเกอร์ตัน ขณะนั้นเจ้าชายยะมะโคะริมาหาโจโจซึ่งเพื่อเกลี้ยกล่อมให้เธอแต่งงานกับเขา หลังจากที่เจ้าชายยะมะโคะริกลับไปแล้ว ชาร์ปเลสได้นำจดหมายของฟิงเกอร์ตันเขียนมาอ่านให้โจโจซึ่งฟัง แต่โจโจซึ่งไม่เข้าใจข้อความในจดหมาย ชาร์ปเลสจึงบอกเป็นนัย ๆ และแนะนำให้เธอแต่งงานกับเจ้าชายยะมะโคะริ คำแนะนำนี้สร้างความไม่พอใจแก่โจโจซึ่งมาก

โจโจซังเห็นเรือรบของฟิงเกอร์ตันแล่นเข้ามาจอดเทียบท่า เธอจึงสั่งซุสูกิ สาวใช้ให้นำดอกไม้มาตกแต่งบ้านให้สวยงามและขอให้ซุสูกิช่วยแต่งตัวให้เธออย่างงดงามที่สุด โจโจซังรอคอยสามีของเธอจนดึกแต่ก็ยังไม่มียี่หวาของฟิงเกอร์ตัน

วันรุ่งขึ้นฟิงเกอร์ตันเดินทางมาพร้อมกับเคทซึ่งเป็นภรรยาคนใหม่ เคทไม่กล้าเข้าไปในบ้าน ขณะนั้นโจโจซังกำลังพักผ่อนอยู่ ฟิงเกอร์ตันรู้สึกเสียใจและสำนึกผิดในการกระทำของตัวเอง ฝ่ายโจโจซังเมื่อทราบว่าฟิงเกอร์ตันแต่งงานใหม่ เธอเสียใจมากจึงเช็ดคอดตัวเอง ในเวลานั้นฟิงเกอร์ตันได้กลับมาที่บ้านของโจโจซังอีกครั้งหนึ่ง เขาได้เห็นโจโจซังกำลังสังเวยเรื่องลูกแล้วก็สิ้นใจ

๑๗. นิทานอาหรับ เรื่อง อาลีบาบา

อาลีบาบาเป็นคนที่มีความซื่อสัตย์ เขามีพี่ชายคนหนึ่ง ชื่อกาซิม วันหนึ่งอาลีบาบาเข้าไปตัดกิ่งไม้แห้งในป่าและพบโจรสลัดคนกำลังนำทรัพย์สินเงินทองเข้าไปในถ้ำ อาลีบาบาจำถ้ำที่เปิดปิดถ้ำได้ เมื่อโจรไม่อยู่จึงแอบเข้าไปในถ้ำแล้วนำทรัพย์สินบางส่วนกลับมาบ้านของเขา

ภรรยาของอาลีบาบามาขอตาซึ่งจากภรรยาของกาซิมเพื่อชั่งทองคำ ภรรยาของ กาซิม นำขี้ผึ้งกับน้ำมันมาทาที่ตาซึ่งและพบว่ามียอดทองคำติดอยู่ กาซิมคาดคั้นกับอาลีบาถึงทองคำที่ได้มา อาลีบาบาบอกความจริงกับกาซิม เขาจึงไปที่ถ้ำและขโมยเอาทองออกมา แต่กาซิมลี้มถ้ำเปิดประตูถ้ำ ขณะนั้นโจรกลับพอดีจึงฆ่าเขาตาย อาลีบาบาออกตามหากาซิมและทราบว่ากาซิมตายแล้ว อาลีบาบานำสมบัติออกมาจากถ้ำ

อาลีบาบาให้สาวใช้ชื่อมอร์เกียนาฝังศพกาซิม มอร์เกียนาไปที่ร้านช่างเสื้อเพื่อให้ทำผ้าคลุมศพให้กาซิมและฝังศพเขา ฝ่ายโจรพยายามสืบหาคนขโมยสมบัติและทราบว่าอาลีบาบาเป็นขโมยโดยสืบจากช่างเย็บเสื้อ ต่อมาหัวหน้าโจรปลอมตนเป็นพ่อค้ามาหาอาลีบาบา เขาสั่งลูกน้องให้ซ่อนในโอ่ง มอร์เกียนาทราบว่ามียอดซ่อนอยู่จึงเอาน้ำมันที่ดื่มจนเดือดมาราดครีวจนตายหมด ส่วนหัวหน้าโจรไม่ตายและได้มาติดสนิทกับหลานชายของอาลีบาบา อาลีบาบาจำหัวหน้าโจรไม่ได้แต่มอร์เกียนาจำได้ ระหว่างรับประทานอาหารเย็น มอร์เกียนาออกมาเดินระบำและซ่อนมีดไว้พอโจรเผลอจึงสังหารโจรตาย อาลีบาบาชื่นชมในความกล้าหาญของเธอจึงให้เธอแต่งงานกับหลานชาย หลังจากนั้นเขาได้กลับไปถ้ำและไปเอาสมบัติทั้งหมด

ภาคผนวก ง

ภาคผนวก ง เนื้อเรื่องของบทละครเรื่องที่มีโครงเรื่องมาจากเรื่องเดิม

๑. ราชาริราช ตอน มะสะลุมครองเมือง

มะกรานเจ้าเมืองกรานยกทหารมาปล้นทัพพระเจ้าราชาริราชซึ่งตั้งอยู่นอกเมือง พระเจ้าราชาริราชพิโรธมาก และตรัสว่าถ้าใครตัดศีรษะมะกรานได้ก็จะพระราชทานรางวัลให้ มะสะลุมจึงออกอุบายสังหารมะกราน เขาถือชะลอมที่ใส่หม้อข้าวแล้วลอบไปหามะกรานพร้อมทั้งบอก ว่าตนตัดศีรษะทหารของพระเจ้าราชาริราชได้และอยู่ในชะลอมใบนี้ เมื่อมะกรานก้มตัวลงมา มะสะลุมตัดศีรษะของมะกรานเสีย แล้วนำใส่ชะลอมพร้อมทั้งหลอกทหารของมะกรานว่ามะกรานให้นำศีรษะทหารของพระเจ้าราชาริราชไปเสียบประจาน หลังจากนั้นจึงหนีกลับมายังค่ายทหารของตน พระเจ้าราชาริราชทรงชมเชยมะสะลุม แต่ยังไม่ได้พระราชทานรางวัลเพราะมะสะลุมกระทำการโดยไม่แจ้งพระองค์ก่อน

พระเจ้าราชาริราชพระราชทานนางเกษราให้แก่มะสะลุม และทรงให้เขาครองเมืองดึกคล้าด้วย ในตอนแรกนางเกษราปฏิเสธ แต่ภายหลังก็ยินยอม พระเจ้าราชาริราชทรงให้สมิงพิชชะมอมเหล้ามะสะลุม และทรงให้นางเกษราไปรณนิบัติมะสะลุมด้วย มะสะลุมแสดงความรักต่อนางเกษรา

๒. ราชพงษาวดารพม่า ยุค ราชาริอุทธิ ตอนพิศพม่าหึง

สมเด็จพระเจ้าฝรั่งมังศรีทรงยกทัพไปตีเมืองหงสาวดี และทรงพาพระนางมังคละเทวีไปด้วย กองทัพของพระเจ้าฝรั่งมังศรีแตกพ่าย ช้างทรงของพระนางมังคละเทวีตื่นและหนีเข้าไปในป่า พระนางมังคละเทวีทรงพลัดตกจากหลังช้าง นางกายซึ่งหนีทัพมอญมาได้มาพบและช่วยพระนางไว้

หลังจากนั้นอีกยี่สิบวัน นางกายได้นำพระนางมังคละเทวีไปส่งยังพระราชมณเฑียร พระเจ้าฝรั่งมังศรีทรงดีพระทัยที่ได้พบมเหสี แต่ก็ทรงหวาดระแวงนางกายว่าจะมีจิตปฏิพัทธ์พระมเหสี วันหนึ่งพระเจ้าฝรั่งมังศรีเสด็จไปหาพระนางมังคละเทวี และพระนางทรงผล่อทำการกรไกรศิบหมากหนีบนิ้วพระหัตถ์แล้วทรงร้องว่านางกายเอ๋ยช่วยด้วย พระเจ้าฝรั่งมังศรีดำริว่าพระนางมีจิตปฏิพัทธ์นางกายจึงถอดพระยศออกจากที่พระมเหสี แล้วให้นำตัวนางกายไปประหารก่อนที่จะถูกประหารครอบครัวของนางกายได้มาหานางกายและแสดงความโศกเศร้าอาลัยด้วย

๓. ราชพงษาวดารจีน ยุค สามก๊ก ตอน ตั้งโต๊ะหลงกลนางเตียวเจี้ยน

วังขุนนางที่ภักดีต่อพระเจ้าเอียนเต็กคิดกำจัดตั้งโต๊ะ ตั้งโต๊ะเป็นเอกอัครมหาเสนาบดีที่มีนิสัยพาลและไม่เกรงพระบารมีของกษัตริย์ บรรดาเหล่าขุนนางในเมืองหลวงไม่มีใครสามารถ

กำจัดตั้งโต๊ะได้ วังยืนจึงให้นางเดียวเขียนซึ่งเป็นบุตรบุญธรรมของเขาเสร็จทำมารยาทโลกให้ตั้งโต๊ะและลี้ไปผัดใจกัน วังยืนยกนางเดียวเขียนให้เป็นภรรยาของตั้งโต๊ะ และนางเดียวเขียนใช้มารยาทช่วยให้ตั้งโต๊ะเข้าใจว่าลี้ไปลวนลามนาง ตั้งโต๊ะเข้าใจผิดจึงจะเอาทวนแทงลี้ไป ลียามพบเข้า ลี้ไปฟ้องลียูว่าตั้งโต๊ะจะสังหารตน ลียูจึงดักเตือนตั้งโต๊ะ

วังยืนพูดช่วยให้ลี้ไปโกรธแค้นตั้งโต๊ะ และให้ลืกร่วมมือกับลี้ไปเพื่อสังหารตั้งโต๊ะ ลืกรบอกตั้งโต๊ะว่าพระเจ้าเฮียนเต๋ประชวรอยู่ ขุนนางทั้งปวงปรึกษากันว่าจะมอบสมบัติให้ตั้งโต๊ะ ตั้งโต๊ะหลงเชื่อจึงออกเดินทางพร้อมกับลืกร ระหว่างทาง ลี้ไปสังหารตั้งโต๊ะจนถึงแก่ความตาย

๔. ขบถธรรมเถียร

ในสมัยของพระเพทราชาธิราช ธรรมเถียรข้าหลวงเดิมของเจ้าฟ้าอภัยทศติดก่อกบฏ จึงคิดไฟที่บหน้าซึ่งมองดูแล้วคล้ายกับเจ้าฟ้าอภัยทศ แล้วชักชวนผู้คนให้เข้าร่วมก่อกบฏ ชาวบ้านที่จงรักภักดีต่อเจ้าฟ้าอภัยทศต่างก็พากันหลงเชื่อว่าพระองค์ยังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ จึงเข้าร่วมกับธรรมเถียรเป็นจำนวนมาก

ธรรมเถียรและพรรคพวกได้ยกทัพมาตั้งอยู่ ณ พระตำหนักพระนครหลวงสามวันแล้ว ให้คนสนิทไปนิมนต์พระพรหม ณ วัดปากคลองช้างซึ่งเป็นพระที่เจ้าฟ้าอภัยทศทรงให้ความนับถือ แต่พระพรหมไม่เชื่อและดักเตือนประชาชนจนทำให้ชาวบ้านบางส่วนของที่เข้าร่วมกับธรรมเถียรหนีไป แต่ก็มีส่วนที่เชื่อธรรมเถียร จึงเข้าร่วมกันก่อการกบฏ

เมื่อธรรมเถียรยกไพร่พลมาโจมตีกรุงศรีอยุธยา กรมพระราชวังบวรมหาสุรศักดิ์ พระมหารูปราชทรงเตรียมการรบ และรับสั่งว่าจะรับศึกที่เพนียด แต่เจ้าพระยาธรรมาคัตถ์ค้ำพระองศ์จึงทรงเตรียมรับศึกในกรุง เมื่อธรรมเถียรมาถึงเพนียดไม่เห็นใครออกมาตั้งรับ จึงยืนอยู่ปากช้างวัดมรฎุปรตรงหน้าพระราชมารดา พระมหารูปราชไม่เห็นใครออกมาตั้งรับ จึงยืนอยู่ปากช้างวัดทรงให้เจ้าพนักงานบรรจุปืนใหญ่ ณ ป้อมมหาชัย และทรงยิงธรรมเถียรจนได้รับบาดเจ็บสาหัส ธรรมเถียรหนีไปได้ แต่ภายหลังทางการจับตัวได้และถูกสำเร็จโทษ

๕. พระพุทธเจ้าเสือ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรหรือหลวงสรศักดิ์ (พระราชโอรสในสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและเป็นพระราชโอรสเลี้ยงของพระเพทราชา) ทรงไม่พอพระทัยที่เจ้าพระขวัญพระราชมารดาต่างพระมารดามีคนยอมรับนับถือมาก และทรงเกรงว่าจะเป็นศัตรูต่อราชสมบัติของพระองค์ กรมพระราชวังบวรจึงทรงออกอุบายให้มหาดเล็กไปเชิญเจ้าพระขวัญมาพบพระองค์เพื่อทอดพระเนตรม้าเทศ เจ้าพระขวัญซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่ดีพระทัยมากและเสด็จไปพบพระเชษฐา เมื่อทรงเข้าไปที่พระตำหนัก กรมพระราชวังบวรทรงสำเร็จโทษเจ้าพระขวัญด้วย

ท่อนจันทน์

เมื่อกรมหลวงโยธาเทพมารดาของเจ้าพระขัณฑ์ทรงทราบก็ทรงเสียพระทัยมาก พระองค์ทรงนำเรื่องนี้มาทูลพระเพทราชาซึ่งในขณะนั้นกำลังประชวรอยู่ พระเพทราชาทรงเสียพระทัยและพิโรธกรมพระราชวังบวรเป็นอันมากจึงไม่ทรงยกพระราชสมบัติให้กรมพระราชวังบวร แต่กลับทรงมอบราชสมบัติให้เจ้าพระพิชัยสุรินทร์ซึ่งเป็นพระราชนัดดาของพระองค์แทน ต่อมาพระเพทราชาเสด็จสวรรคต เจ้าพระพิชัยสุรินทร์ทรงเกรงพระบารมีของกรมพระราชวังบวรจึงทรงถวายราชสมบัติให้กรมพระราชวังบวร พระรามเดโชซึ่งจงรักภักดีต่อราชวงศ์ของพระนารายณ์ได้มาถวายตัวต่อกรมพระราชวังบวร พระองค์ทรงสถาปนาตนขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อมา ทรงพระนามว่า สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่แปดหรือพระพุทธเจ้าเสือ

๖. เลือดอยุธยา(หวนให้ใจหาย)

กรุงศรีอยุธยาถูกทหารพม่าทำลาย พล จันทน์ สองสามีภรรยา และพล ผู้เป็นบุตรชาย ได้เข้ามาดูซากปรักหักพังด้วยความเสียใจ ชาวบ้านมะขามพุ่มที่หนีพม่าได้มาดูความสูญเสียของกรุงศรีอยุธยาด้วย ระหว่างนั้นม้วยอนายทหารพม่าได้ตามมาสังหารและจับชาวบ้านบางส่วนไปเป็นเชลย พลต่อสู้กับทหารพม่าจนได้รับบาดเจ็บ ม้วยจับจันทน์และพลไป เขานำจันทน์และพลไปเลี้ยงดูเป็นภรรยาและบุตรของเขา จันทน์เปลี่ยนชื่อเป็นมะลำเลิงส่วนพลเปลี่ยนชื่อเป็นมั่งนรา สิบแปดปีต่อมาพลได้เป็นทหาร ฝ่ายชาวบ้านมะขามพุ่มต่างก็เตรียมจัดเสบียงไว้เพื่อไปปล้นค่ายพม่า วันหนึ่งมั่งนราได้ปลอมตนมาดูชาวกรุงศรีอยุธยาและพบกับกลอยก็หลงรัก ต่อมา มีรายงานข่าวว่าคนไทยได้ยกทัพมาใกล้ค่ายพม่าและพลก็เข้าร่วมด้วย พลได้ต่อสู้กับม้วยอีกครั้ง และถูกฆ่าจนเสียชีวิต ก่อนที่จะเสียชีวิตเขาพบจันทน์และพล จันทน์ได้บอกพลว่าพลคือบิดาบังเกิดเกล้า เมื่อพลทราบความจริงเขาจึงต่อสู้กับม้วยและเสียชีวิตทั้งสองคน

๗. มหาราชวงศ์พม่า(แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์)

พระเจ้าเมินดงมินท์กษัตริย์พม่าสวรรคต พระเจ้าสีป่อมินทร์ทรงครองราชย์สมบัติสืบต่อจากพระราชบิดา พระนางเซมบยูแม พระมเหสีของพระเจ้าเมินดงมินทร์ ทรงให้พระนางศุภยงยีเป็นอรรคมเหสีและให้พระนางศุขะลัดเป็นมเหสีฝ่ายซ้าย แต่พระนางศุขะลัดทรงพยายามแสดงอำนาจเหนือพระอรรคมเหสี อีกทั้งยังทรงหึงหวงพระเจ้าสีป่อมินทร์มากด้วย

ในพระราชวังมีนางข้าหลวงมากมาย พระเจ้าสีป่อมินทร์โปรดนางมะลัคะวา และมะชวยชา และมะชวยญา พระนางศุขะลัดทรงหึงหวงจึงให้นางไปฆ่าเสีย

พระเจ้าสีป่อมินทร์มีพระสหายชื่อพระยานานเมन्द्रาซึ่งได้พามะเนนชิปัน บุตรีสาวสวยของเกนิห่วนและมะหลาบมาถวายพระเจ้าสีป่อมินทร์ พระองค์ทรงพอพระทัยแต่ก็ทรงเกรง

กลัวพระมเหสีจึงให้นางแต่งกายเป็นมหาดเล็กคอยเฝ้าอยู่ใกล้ชิด ข้าหลวงของพระมเหสีนำความไปกราบทูล พระมเหสีทรงจับได้จึงให้ประหารชีวิตมะเนนซีปัน

พระนางศุภยาลัตทรงทราบว่ายานาว์เมนตราเป็นผู้พามะเนนซีปันมาให้พระสวามี จึงให้คนแกล้งเขียนบัตรสนเท่ห์กล่าวหาว่าพระยานาว์เมนตราท่อกบฏ พระยานาว์เมนตราถูกคุมขัง และฆ่าตัวตายในคุก พระเจ้าสีป้อมินทร์ทรงเสียพระทัยมาก พระนางศุภยาลัตจึงทรงเอาพระทัยพระสวามีด้วยการยกเมนตราเมียขบว้าย เจ้าหญิงราชกนิต่างพระชนนีให้พระเจ้าสีป้อมินทร์ แต่พระนางขบว้ายทรงลอบรักกับชูชอ พระนางศุภยาลัตทรงจับได้จึงมีรับสั่งให้ประหารชีวิตบุคคลทั้งสอง

พระเจ้าสีป้อมินทร์ทรงไม่ใส่พระทัยในการบริหารบ้านเมือง ทำให้เกิดจลาจลในบ้านเมืองอยู่เนืองๆ ฝ่ายพระนางศุภยาลัตก็ทรงแสดงพระราชอำนาจเหนือพระสวามี และทรงไม่เกรงกลัวบาปของพระราชมารดา พระราชมารดาจึงคิดจะยกพระนางศุภยาลัตมาเป็นพระชายาของเจ้ายาวางเมนตราและให้ทรงครองราชย์แทนพระเจ้าสีป้อมินทร์ เมื่อพระนางศุภยาลัตทรงทราบ จึงวางแผนชักนำให้พระนางศุภยาลัตมาเป็นพระชายาของพระเจ้าสีป้อมินทร์เสียก่อน

ความสัมพันธ์ระหว่างพม่ากับอังกฤษเป็นไปอย่างไม่สู้จะดีนักเพราะพระเจ้าสีป้อมินทร์ทรงไม่ใส่พระทัยในการเจริญสัมพันธไมตรีอย่างจริงจัง พม่าคิดจะเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสเพื่อให้ฝรั่งเศสช่วยเหลือ อังกฤษคุกคามพม่า พระเจ้าสีป้อมินทร์ทรงเห็นด้วยกับแก๊งหัวนว่า ควรยอมให้แก่อังกฤษ แต่พระนางศุภยาลัตไม่ทรงยินยอม อังกฤษจึงประกาศสงครามกับพม่า พม่าพ่ายแพ้ อังกฤษเชิญพระเจ้าสีป้อมินทร์ และพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จออกนอกประเทศ เมื่อพม่าขาดกษัตริย์ บ้านเมืองเกิดจลาจล มีขุนนางที่จงรักภักดีต่อราชวงศ์ติดต่อกับอังกฤษ แต่ก็ทำไม่สำเร็จ ต่อมาพม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ

๘. มิตตาสีลิตะตัว(ฤๅตตายเพราะรัก)

รัชสมัยของพระเจ้าสีป้อมินทร์ อังกฤษได้เข้ามายึดเมือง มีชาวพม่าผู้หนึ่งชื่อ ม้องอองบะระซึ่งเป็นคนกล้าหาญและซื่อสัตย์ เขามีภรรยาชื่อมะชองและมิดูตรชื่อนินจ้อย ม้องอองบะระรักชาติบ้านเมืองจึงเข้าร่วมกับพวกเพื่อต่อสู้กับทหารอังกฤษ ก่อนที่ม้องอองบะระจะต้องจากภรรยาไป เขาได้ฝากเธอไว้กับเพื่อนรัก ที่ชื่อมองโพยด และสั่งว่าหากเขาเสียชีวิตให้เลี้ยงดูมะชองเป็นภรรยาด้วย ต่อมาเพื่อนของม้องอองบะระได้นำความกลับไปบอกทหารอังกฤษ เมื่อความลับถูกเปิดเผย ม้องอองบะระจึงจำต้องหนีไปและหลบซ่อนตัวจากศัตรู

ต่อมามะชองคิดว่าม้องอองบะระเสียชีวิตแล้วจึงไปแต่งงานกับมองโพยด เมื่อม้องอองบะระกลับมาหาภรรยา และทราบว่าเธอแต่งงานใหม่เขาเสียใจมาก เขาปลอมเป็นคนแขก

ชื่อโอสมานกะเด และมาหาภรรยาของเขา มองโพลและมะซอขงรู้ความจริงก็เสียใจ ต่อมามีทหารอังกฤษได้มาจับกุมตัวม้ององบะระ ทหารอังกฤษยิงมองโพล และนินจ้อย ส่วนม้องอ้องบะระฆ่าตัวตาย และมะซอขงก็จะฆ่าตัวตายตามด้วยแต่ก็มีทหารมาขวางไว้เสียก่อน

๘. ท้าวกกกนก(เมืองลพบุรี)

สร้อยสุมาลีได้พบกับดาอินซึ่งมีความเชื่อเรื่องท้าวกกกนก สร้อยสุมาลีบอกดาอินว่าเขาเป็นบุตรชายของพระยาคนหนึ่งและมีคนรักเป็นหญิงสูงศักดิ์ เมื่อทั้งสองคนได้ยินคนอ่านเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งกล่าวถึงเรื่องท้าวกกกนก จึงตกลงกันว่าจะไปที่เขาประจันต์ในเมืองลพบุรีเพื่อพิสูจน์ว่าท้าวกกกนกมีอยู่จริงหรือไม่

ต่อมาสร้อยสุมาลีได้นอนหลับและฝันไปว่าเขาไปที่ถ้ำประจันต์พร้อมกับดาอิน พอกลางคืนดาอินนอนหลับ สร้อยสุมาลีได้เข้าไปในถ้ำและพบกับนางประจันต์ธิดาของท้าวกกกนก นางประจันต์เป็นหญิงที่สวยงาม สร้อยสุมาลีชอบนางจึงแสดงความรักกับนางจนใกล้รุ่งสาง ดาอินได้มาพบสร้อยสุมาลีเช้า สร้อยสุมาลีเล่าเรื่องที่พบกับนางประจันต์แต่ดาอินไม่เชื่อ ต่อมาดาอินและสร้อยสุมาลีได้ไปคู่อ่อนหินที่คิดว่าเป็นท้าวกกกนก สร้อยสุมาลีนำนํ้าส้มสายชูไปรดที่คู่อ่อนหิน ท้าวกกกนกได้ฟื้นขึ้นมาแล้วอ้าปากจะกินสร้อยสุมาลี สร้อยสุมาลีตกใจตื่นพอดีและเป็นเวลาเดียวกันกับที่ดาอินมาตามหาสร้อยสุมาลีที่โรงพยาบาล จึงทราบว่าสร้อยสุมาลีเป็นคนวิกลจริต

๑๐. อินากพระโขนง

นายมากและอำแดงนกสองสามีภรรยาเมียอาชีพเป็นเกษตรกร วันหนึ่งติดทุกข์เพื่อนของนายมากชวนนายมากดื่มเหล้า นายมากนอนหลับและฝันไปว่าเขาและติดทุกข์ต้องไปเป็นทหารเกณฑ์ในเมืองหลวง เมื่อนายมากไปแล้วอำแดงนกก็โศกเศร้ามาก

ต่อมาอำแดงนกคลอดบุตรเสียชีวิตและเป็นผีหลอกชาวบ้าน ฝ่ายนายมากคิดถึงภรรยามาก ดึกวันหนึ่งนายมากเห็นภรรยาพาบุตรมาหา นายมากชวนเธอให้มานอนด้วยแต่เธอขอยู่ข้างนอก พอตื่นมาตอนเช้าอำแดงนกก็หายไป นายมากคิดว่าอำแดงนกกลับบ้านไปแล้ว ต่อมานายมากออกเฝ้าแล้วกลับบ้าน ยามม่วงกับตาหมีบอกว่าอำแดงนกเสียชีวิตแล้วและเป็นผีที่ดุร้ายมากแต่นายมากไม่เชื่อ เมื่อนายมากได้พบกับอำแดงนก เธอได้บอกสามีว่ามีคนใส่ร้ายเธอนายมากเชื่อภรรยา

เมื่อนายมากอยู่กับอำแดงนกก็เห็นภรรยากระทำการแปลก ๆ ที่คนทั่วไปไม่สามารถทำได้ นายมากรู้สึกสงสัยในตัวภรรยา ภายหลังจึงทราบว่าภรรยาตายแล้วจริง ๆ เขาจึงบอกว่าให้เธอไปเกิดแต่เธอไม่ยอมและจะขออยู่กับนายมาก นายมากกลัวจึงวิ่งหนีเข้าดงหนาด ขร้าวตะผ่านมา

เห็นเข้าจึงพาเขาหนีเข้าหลบในกุฏิ อำแดงนาจจึงแปลงร่างเป็นหญิงสาวมายั่วยวนขรัวเต๊ะจนคาถาเสื่อม ขรัวเต๊ะถูกผีอำแดงนาจจับมัด ตาปะขาวจึงไปตามเณรเพื่อมาช่วย เณรเฝือกเรียกวิญญาณอำแดงนางลงหม้อพร้อมกับเอาผ้ายันต์ปิดแล้วเอาไปถ่วงน้ำ จากนั้นนายมากก็ตกใจตื่นและทราบว่เรื่องวิญญาณอำแดงนาจเป็นเพียงความฝันเท่านั้น

๑๑. ขรัวอินทร์เทวดา

อวาร์ณและอาโลยเป็นหลานสาวของคุณแม่แย้ม ตำรวจและหลวงกิจจะการหลงรักอวาร์ณ แต่ก็ชอบอาโลยด้วย วันหนึ่งหลวงกิจจะการไปหาขรัวอินทร์เทวดาซึ่งเป็นผู้มีวิชาด้านการทำเสน่ห์ ขรัวอินทร์เทวดาให้ หมากและห่อสีผึ้งไว้แก่หลวงกิจจะการ และบอกว่าหมากคำหนึ่งเมื่อเคี้ยวแล้วจะทำให้ผู้หญิงรัก ส่วนอีกคำหนึ่งเคี้ยวแล้วจะทำให้ผู้หญิงเกลียด หลวงกิจจะการฝากหมากคำที่ผู้หญิงเกลียดให้ตาต่ายไปมอบให้ตำรวจ แต่เกิดหีบผิด ตาต่ายไม่ยอมมอบหมากให้ตำรวจ แต่กลับกินหมากเสียเอง เมื่ออวาร์ณมาพบตาต่ายจึงหลงเสน่ห์และเป็นภรรยาของตาต่าย

ฝ่ายหลวงกิจจะการกินหมากที่ผู้หญิงเกลียดเมื่อมาพบอวาร์ณและมาโลย ทั้งสองต่างก็เกลียดหลวงกิจจะการมาก ส่วนตำรวจเมื่อมาพบอวาร์ณเธอกลับไม่ชอบเขาเพราะต้องมนต์เสน่ห์ต่อมาตำรวจเห็นห่อสีผึ้งของหลวงหลวงกิจจะการซึ่งป็นสีผึ้งที่ใช้สำหรับทำให้ผู้หญิงหลงรัก เขาทาสีผึ้ง เมื่อมาโลยมาเห็นจึงรักตำรวจ

หลวงกิจจะการโกรธขรัวอินทร์เทวดามากที่อวาร์ณต้องตกเป็นภรรยาของตาต่าย จึงไปฟ้องเจ้าเมืองและให้ทางการมาจับตัวขรัวอินทร์เทวดา แต่ก็ไม่สามารถจับตัวเขาไว้ได้เพราะใช้คาถาอาคม ขรัวอินทร์เทวดาสำนึกผิดและเขาหลงรักอวาร์ณจึงขอเธอเป็นภรรยา อวาร์ณต้องการมีสามีเพียงคนเดียวจึงปฏิเสธ ขรัวอินทร์เทวดาเสียใจมากจึงสาบานว่าจะไม่ใช่คาถาอาคมอีก ต่อมาทางการให้ขรัวอินทร์เทวดาไปสู้รบกับกองทัพลาว เขาจึงต่อสู้กับศัตรูอย่างกล้าหาญจนเสียชีวิต

๑๒. ชีวิตบุญเรณอง

พระเจ้ามหาสิริชัยสุร กษัตริย์ของตองอูมีราชธิดาซึ่งเกิดจากพระอักรมเหสีที่สิ้นพระชนม์แล้วชื่อว่าเชนนิและมีโอรสที่ประสูติจากพระราชเทวีอีกองค์หนึ่งชื่อมังตรา ทั้งสองพระองค์ทรงมีแม่นมคนเดียวกันชื่อมะห่วยที่ซึ่งมีบุตรชายชื่อจะเด็ด เชนนิ มังตราและจะเด็ดได้อยู่ร่วมกันจึงสนิทสนมกันมาก เมื่อเติบโตขึ้นเชนนิทรงรักจะเด็ด มังตราทรงรักจะเด็ดมากจึงอิจฉาที่จะเด็ดสนิทสนมกับพระเชษฐภคินีมากกว่าพระองค์ มังตราทูลเรื่องนี้ต่อพระนางฟอ พระองค์ทรงเห็นว่าเป็นการไม่สมควรที่จะเด็ดกับเชนนิจะสนิทสนมกันไป จึงทรงแยกเชนนิกลับไปไว้เสียในวัง

วันหนึ่งมังกราทรงเล่นสกาเฟลินและทรงลืมนว่าจะมาจะเด็ด เมื่อทรงนึกขึ้นได้จึงมาหาจะเด็ดแต่ก็พบว่าเขนนืออยู่กับจะเด็ด มังกรานำเรื่องไปทูลพระราชเทวี พระองค์ทรงจับได้ จึงทูลฟ้องพระเจ้าตองอู พระเจ้าตองอูทรงสั่งให้เข็มนจะเด็ดแล้วให้เนรเทศ แต่มังกราริบไปบอกแก่พระมหाराชครู พระสังฆราชเมืองตองอู พระมหाराชครูได้ทูลขอโทษบาตโทษเนรเทศไว้ จะเด็ดถูกขับออกไปเป็นพนักงานผู้น้อยอยู่ในกรมวังและถูกสั่งห้ามไม่ให้ไปมาหาสู่มารดาของตน แต่ถึงกระนั้นจะเด็ดก็ยังลอบมาพบเขนนือ

๑๓. ใจเด็ด

ฉวีขอให้ทนายที่ชื่อหลวงพิเทศช่วยว่าความให้แก่นายขวัญซึ่งเป็นคนรักของเธอ ขวัญถูกกล่าวหาว่าปลอมเชือกของธนาการ เมื่อหลวงพิเทศได้พบฉวีก็นั่งเฝ้าในความงามของเธอ เขาจึงเสนอว่าหากเขาว่าความให้นายขวัญจนชนะคดี ฉวีต้องยอมเป็นภรรยาของเขา ฉวียอมตกลงตามข้อเสนอ นั้น

เมื่อขึ้นศาล หลวงพิเทศว่าความและพิสูจน์ได้ว่าพยานของโจทก์นั้นกล่าวเท็จ เช่นพยานที่สูบฝิ่นจนมึนเมานั้นเชื่อถือไม่ได้ และมีบางคนก็ไม่ชอบขวัญมาก่อนจึงใส่ความขวัญ นอกจากนี้ธนาการที่เป็นโจทก์ฟ้องนายขวัญนั้นไม่พอใจที่ลุงของขวัญได้ถอนเงิน แล้วนำเงินไปฝากที่ธนาการอื่น อีกทั้งขวัญเป็นคนที่มีชื่อเสียงจึงไม่น่าจะกระทำผิดกฎหมาย ศาลเชื่อในความบริสุทธิ์ของนายขวัญ นายขวัญจึงชนะคดี

หลวงพิเทศทวงสัญญาที่ฉวีตกลงกับเขาว่า หากเขาว่าความจนชนะคดีแล้วเธอจะต้องแต่งงานด้วย ฉวีไม่อยากแต่งงานกับหลวงพิเทศ แต่ก็ต้องยอมทำตามสัญญาที่ให้ไว้ ฉวีรำพันถึงความรักที่มีต่อนายขวัญ เผอิญหลวงพิเทศมาได้ยินเข้า เขาเห็นใจในความรักของเธอที่มีต่อชายคนรักจึงยอมยกเลิกการแต่งงานกับฉวี

๑๔. ชินได้เหม็ง

ดาตัพย์เป็นพ่อค้าและเจ้าหนี้เงินกู้ เขามีความโลภมากและชอบเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น อีกทั้งยังมักหลงคิดไปว่าตนฉลาดกว่าผู้อื่นอีกด้วย แต่ถึงกระนั้นดาตัพย์มักถูกผู้อื่นหลอกลวงเสมอ ดังที่มีเด็กขอทานเอาชอมายขาย และเด็กหลอกลดาตัพย์ว่าเป็นกะลามหาอุตม์ ชูด ยมราช ดาตัพย์ซื้อชอไปในราคาที่แพงมากเพื่อเก็งกำไร แต่ชอนั้นกลับไม่มีราคาเลย

ต่อมายายเนี้ย นำกระทะทองและกาน้ำลายครามมาจำหน่ายแก่ดาตัพย์ จันทร์กล้อมาพบกาน้ำดังกล่าวก็สร้างทำเป็นมาขอซื้อและบอกว่าเป็นของมีราคา ดาตัพย์ไม่เชื่อและคิดว่าจันทร์กล้อหลอกลวงตน ดาตัพย์ขายกาน้ำในราคาเพียงสามสิบบาท กาน้ำถูกขายเป็นทอด ๆ ในราคาที่สูงขึ้น ภายหลังตกอยู่ในมือของจันทร์กล้อ และเขานำไปขายได้ราคาถึงหนึ่งพันหนึ่งร้อยบาท

หลังจากนั้นทหารเรือที่เป็นหลานเขยของยายเนี้ยมาทวงกาน้ำคั้น ตาทรัพย์จึงให้กาที่ ยายแก้วให้ไว้เป็นมรดกตกทอดไปแทนเพราะกาน้ำนี้มีลักษณะคล้ายกาของยายเนี้ยมาก หลานชาย ยายเนี้ยเดินสะดุดหล่นกาน้ำจึงแตก และทราบว่ายายแก้วได้ชุกซ่อนเงินไว้ให้ตาทรัพย์เป็นเงิน ร้อยชั่ง ยายเนี้ยจึงได้เงินจำนวนนี้ไป

ตาทรัพย์ถูกสามีภรรยาคนหนึ่งหลอกเอาเงิน ฝ่ายภรรยามาตีสนิทกับตาทรัพย์ และมาขอ อาศัยอยู่ด้วย หลังจากนั้นสามีของเธอก็ตามมาพบ เขายังคับให้ตาทรัพย์มอบเงินให้มิฉะนั้นจะถูก กล่าวหาว่าเป็นชู้กับภรรยาของเขา ตาทรัพย์จึงจำใจต้องให้เงินเขาไป

ตาทรัพย์ประสบโชคร้ายอีกครั้งหนึ่งเมื่อมาพบธนบัตรใบละพันตกอยู่ ระหว่างนั้นมี หญิงสาวมาแย่งเอาไป ตาทรัพย์จึงตกลงว่าจะแบ่งเงินกับเธอคนละห้าร้อยบาท หญิงสาวเอาเงิน หนึ่งพันบาทไปแลก และมอบแหวนกับต่างหูไว้ให้ตาทรัพย์เพื่อเป็นการประกันว่าเธอจะนำเงินห้า ร้อยบาทมาให้ แต่เธอถูกตำรวจจับจึงขัดท้อว่าตาทรัพย์เป็นนักต้มตุ๋นที่ใช้ธนบัตรปลอมมา หลอกหลวงผู้อื่น จันทรกล้อเยาะเย้ยตาทรัพย์และบอกตำรวจว่าตาทรัพย์ถูกหลอก ตาทรัพย์จึง ถูกปล่อยตัว

๑๕. แปะเตนต์

แมนเนอสรักอยู่กับวินนิเฟรต แมนเนอสมีความสามารถในการทำธุรกิจเกี่ยวกับ เครื่องยนต์กลไก เขาคิดโครงการใหญ่ไว้โครงการหนึ่งและได้ไปเล่าให้เพื่อนที่ชื่อโบรแคมฟัง อีก ทั้งยังเพื่อนของเขาว่าหากโครงการนี้สำเร็จเขาจะได้แต่งงานกับคนรัก

ต่อมาโบรแคมซึ่งกำลังผิหว้างเรื่องงานและมีความทุกข์มาก เขาหาหนทางแก้ไขปัญหา เมื่อทราบโครงการของแมนเนอส จึงขโมยโครงการของแมนเนอสไปเสนอให้กับธนาคารแห่ง หนึ่งเพื่อขอกู้เงิน แล้วบอกบิดาของวินนี่ว่าเป็นโครงการของเขา ทำให้ท่านชื่นชมโบรแคม

แมนเนอสทราบว่าโบรแคมขโมยโครงการไปก็เสียใจมาก และเขาอยากจะเล่าเรื่องให้ วินนิเฟรตฟัง เมื่อมาถึงบ้านของคนรักก็พบว่าบิดาของวินนิเฟรตกำลังคุยกับโบรแคมเรื่องโครงการ ที่แมนเนอสคิดเอาไว้ก่อน หลังจากนั้นแมนเนอสสมัครเป็นเสมียนในที่ทำงานแห่งหนึ่งพอดีเห็น ตำรวจคุมตัวโบรแคมมาด้วยข้อหาปลอมแปลงเอกสารของธนาคาร ศาลสั่งจำคุกโบรแคม ๒ ปี ส่วน วินนิเฟรตไม่ต้องการแต่งงานกับโบรแคมจึงหนีบิดามาหาคนรัก แมนเนอสจึงเข้าไปอธิบายความ จริงให้บิดาของวินนิเฟรตได้รู้ แมนเนอสกับวินนิเฟรตจึงสมหวังในความรัก

๑๖. ตู๊กตายอดรัก

หลวงกะละมัยมีฝีมือในด้านปั้นตุ๊กตาให้มีรูปร่างหน้าตาเหมือนคนจริง ๆ เขาปั้นตุ๊กตา ตัวหนึ่งที่มีรูปร่างหน้าตาเหมือนขลุ่ย บุตรีของเขา และเขาหวังตุ๊กตาตัวนี้มาก วันหนึ่งขลุ่ยทำ

ตุ๊กตาแตก ด้วยความกลัวบิดาจะลงโทษ เธอจึงปลอมตนเป็นตุ๊กตาด้านั้นแทน

วันหนึ่งหลวงวิเชียรมาที่ร้านของหลวงกะละมัยและเห็นชແ່ມซึ่งกำลังยืนเป็นตุ๊กตาอยู่ก็เข้าใจว่าเป็นตุ๊กตาจริง จึงขอซื้อตุ๊กตาด้านี้และนำไปไว้ยังบ้านของเขา หลวงวิเชียรหลงใหลในความงามของชແ່ມมาก ฝ่ายชແ່มรู้สึกเมื่อยล้าและอึดอัดที่ต้องปลอมตนเป็นตุ๊กตาจึงพลอตนจนทำให้หลวงวิเชียรทราบว่าเป็นคนจริง ๆ เขาบอกรักเธอ และพาเธอมาขอโทษบิดา พร้อมทั้งขอให้หลวงกะละมัยยกชແ່มให้เป็นภรรยาของเขาด้วย

๑๗. กลับร้ายกลายเป็นดี

อำนวยรักอยู่กับพยอมและก่อนเข้าพิธีวิวาห์ อำนวยดื่มเหล้าเมาจนไม่สามารถเข้าพิธีได้บรรเทาจึงให้เสริมซึ่งมีหน้าตาเหมือนอำนวยได้เข้าพิธีแทน โดยบรรเทาจะเป็นผู้ที่คอยควบคุมและแนะนำการเข้าพิธีให้แก่เสริมอย่างใกล้ชิด

บรรเทาขออนุญาตนางจันมารดาของอำนวยมานอนเฝ้าหน้าหอ โดยอ้างว่าเพื่อป้องกันอันตราย แต่ความจริงแล้วเพื่อคอยกันทำไม่ให้เสริมล่วงเกินพยอม เมื่อพยอมหลับบรรเทากำชับให้เสริมไม่ล่วงเกินพยอมแล้วเขาจะรีบไปตามอำนวยให้มาเปลี่ยนตัว พออำนวยรู้สึกตัวก่อนจึงได้บอกเสริมให้ออกไปและเขาได้เข้าหอกับพยอม

ฝ่ายบรรเทาไปได้ครึ่งทางก็เป็นห่วงพยอมเลยรีบมา ปรากฏว่าอำนวยนอนอยู่กับพยอมก็เข้าใจว่าเสริมทรยศ จึงทุบตีอำนวยและจับเขามัดไว้ พอพยอมตื่นขึ้นมาก็คิดว่าถูกปล้นจึงร้องโวยวายจนคนในบ้านตกใจตื่น หลังจากนั้นอำนวยฟื้นขึ้นมาก็แจ้งแก่ลับบอกว่าโจรเข้าบ้าน

ส่วนเสริมเมื่อแยกจากอำนวยก็มาพบบรรเทา บรรเทาเข้าใจว่าเสริมคืออำนวยก็พยายามพาเสริมไปหาพยอมแทน พอคืนจันจับมาพบเข้าก็สงสัย คนทั้งสองจึงแจ้งบอกว่าการที่อำนวยไม่ยอมอยู่หอ นั้นเพราะพยอมมีชู้ ขณะที่เสริมออกจากบ้านก็พอดีกับที่อำภาน้องสาวของอำนวยมาพบเข้า เลยเข้าใจว่าเสริมเป็นอำนวย เสริมจึงแจ้งบอกว่าพยอมมีชู้และตนจะไปเที่ยวกรุงเทพฯ อำภาก็ขอตามไปด้วย

ต่อมานางจันและบรรเทาไปบ้านของอำนวยและพบว่าอำนวยอยู่กับพยอม นางจันก็ต่อว่าเรื่องพยอมมีชู้ พอตีอำภากับเสริมได้กลับเข้ามา เสริมจึงอธิบายเรื่องทั้งหมด อำนวยจึงขออำภากับนางจันให้เสริม

๑๘. ความพยายาม

ฟาปิโอ โรมานี ฟื้นขึ้นมาในอุโมงค์เก็บศพ ระหว่างที่พยายามหาทางออกได้เผชิญไปพบสมบัติที่โจรกลุ่มหนึ่งเอามาซ่อนไว้ เขาจึงหนีออกไปได้ทางโพรงลับที่โจรใช้เป็นทางเข้าออกด้วยความตกใจกลัวและความทุกข์ทรมานทำให้เขามีผมหงอกขาวโพลนเต็มศีรษะ และเมื่อเขากลับ

มาถึงบ้าน เขาหวังว่าภรรยาจะดีใจที่เขายังไม่เสียชีวิต แต่กลับกลายเป็นว่าภรรยาของเขาและกิโด ได้ลักลอบเป็นคู่กัน นอกจากนี้เขายังทราบว่าภรรยาของเขาหวังเพียงทรัพย์สินสมบัติของเขาและความมีหน้ามีตาในสังคมเท่านั้น ฟาปิโอจึงคิดที่จะแก้แค้นเพื่อนรักและภรรยาของเขาให้สาสม

ฟาปิโอออกจากเมืองเนเปิลส์ไปยังเมืองปาเลอร์โม ปลอมชื่อและรูปร่างหน้าตาเสียใหม่ โดยใช้ชื่อว่าแคนต์เซซาเร โอลิวา และทำตัวเป็นเศรษฐี หลังจากนั้นจึงกลับมาเมืองเนเปิลส์อีกครั้งหนึ่ง เขาผูกมิตรกับกิโดและใช้ของกำนัลลวงล่อโนินนาเพื่อสร้างความสนิทสนม ต่อจากนั้นเขาได้ประกาศหมั้นกับโนินนาต่อหน้ากิโด กิโดโกรธมากจนถึงกับทำควลงกับฟาปิโอ กิโดพลางทำและเสียชีวิต

ฟาปิโอได้สมรสกับโนินนาในนามของแคนต์เซซาเร โอลิวา และในคืนแต่งงานนั้นเขาได้ลวงล่อโนินนาไปยังอุโมงค์เก็บศพ พร้อมทั้งเปิดเผยความจริงให้เธอฟัง โนินนาถูกก้อนหินถล่มทับและเสียชีวิตที่นั่น ฟาปิโอออกจากอิตาลีและใช้ชีวิตที่เหลือในเมืองไทย

๑๘. กระหึ้นกระหือรือ

โอปโปมีคนรักชื่อไซ่เพ็ชร เขาอยากวิวาห์กับเธอแต่มีเงินไม่เพียงพอจึงออกปากยืมเงิน อารีซึ่งเป็นเพื่อนของเขา อารีบอกว่าเขามีเงินไม่พอเพราะเรือสินค้ายังไม่กลับมาจึงไปขอกู้เงินจาก หลวงผดุงพานิช พ่อค้าและขุนนางชาวจีนที่มักเอารัดเอาเปรียบคนอื่น หลวงผดุงพานิชจะให้อารี ยืมเงิน ๑๕๐๐ ชั่งดอกเบี้ยว ๒๒๕ ชั่ง สองเดือนไซ่ หากไม่ทันตามกำหนดสัญญาให้ปรับเชือดเนื้อริมหัวใจของอารีหนักหนึ่งชั่ง

ฝ่ายอารีรีบไปพบไซ่เพ็ชรคนรักและบอกความจริงแก่เธอ ไซ่เพ็ชรมอบเงิน ๔๕๐๐ ชั่งให้อารี และได้ไปหาทนายความซื้อขุนพิมายเพื่อปรึกษาเรื่องนี้ ขุนพิมายจึงร่างความให้ ไซ่เพ็ชรจึงปลอมตนเป็นทนายและให้เอียวสาวใช้เป็นเสมียน

อารีนำเงินมาคืนหลวงผดุงพานิชไม่ทันจึงถูกฟ้องศาล แม้โอปโปจะนำเงินมาให้ถึงสี่เท่าแต่หลวงผดุงพานิชก็ไม่ยอม ไซ่เพ็ชรว่าความแก้คดีว่า ถ้าหลวงผดุงพานิชเชือดเนื้อริมหัวใจของอารีได้แต่ต้องไม่มีเลือดไหล และจะเชือดเกิน ๑ ชั่งเงินไม่ได้เป็นอันขาด เพราะในสัญญาว่าไว้เช่นนั้น ถ้าไม่เป็นไปตามสัญญาหลวงผดุงพานิชจะต้องถูกลงโทษ หลวงผดุงพานิชยอมแพ้ความและยอมมอบเงินที่อารีกู้ไปให้แก่อารี แต่อารีขอมอบให้ไซ่เพ็ชร ฝ่ายไซ่เพ็ชรขอมอบเงินนี้ให้โอปโป โอปโปจึงมอบเงินนี้ให้บุตรของหลวงผดุงพานิช และให้หลวงผดุงพานิชอนุญาตให้บุตรแต่งงานกับทำนุกได้ เมื่อเสร็จจากการแก้ต่างคดีแล้ว โอปโปจึงทราบว่าทนายที่มามีความให้อารีนั่นคือไซ่เพ็ชร และเขาค้นคว้าวิวาห์กับเธอ

๒๐. ราชพงษาวดารจีน ยุค ไต้เซ่ง ชูด พระเจ้าเกียนหลงทงนงเสนห์

พระเจ้าเกียนหลงหรือเจียนหลงฮ่องเต้ กษัตริย์จีนแห่งราชวงศ์ชิงทรงทำสงครามชนะ เตอร์กิสถาน พระองค์ทรงนำพระนางอาลีอาสะลันชายาของเตอร์กิสถานมาเป็นพระสนมและให้นิยามว่าพระสนมเซี่ยง พระเจ้าเกียนหลงทรงหลงใหลในความงามของพระสนมเซี่ยงมาก แต่พระสนมทรงมีใจรักที่มั่นคงต่อพระสวามีพระองค์เดียวเท่านั้น

เมื่อพระสนมเซี่ยงเข้ามาอยู่ในวัง สนมบางคนก็อิจฉานาง และมีบางคนที่มาเกลี้ยมกล่อมนางให้รับรักพระเจ้าเกียนหลง แต่พระสนมเซี่ยงก็ยังคงปฏิเสธ สองปีต่อมาตรงกับปีพ.ศ. ๒๓๐๗ พระสนมเซี่ยงทรงคิดถึงกรุงคะรี และการนมัสการพระอ้าหล่าจึงทรงโสกเศร้าพระทัย เมื่อพระเจ้าเกียนหลงทรงทราบก็ทรงจัดให้มีการสร้างสุเหร่าขึ้นที่ข้างทะเลสาบ พระสนมเซี่ยงจึงค่อยคลายความโสกเศร้าลง

ต่อมาสองไทเฮาทรงสดับข่าวว่าพระสนมเซี่ยงไม่ยอมโอนอ่อนพระทัยและทำให้ฮ่องเต้ต้องมีความทุกข์จึงทรงสั่งให้ฮ่องเต้ประหารหรือขับไล่นางกลับบ้านเมืองไป พระเจ้าเกียนหลงทรงไม่สามารถกระทำตามพระเสาวนีย์ของสองไทเฮาได้เพราะทรงรักพระสนมเซี่ยงมาก สองไทเฮาจึงใช้พระราชนัดดาจิบบั้งขับให้พระสนมฆ่าตัวตาย พระสนมเซี่ยงใช้ผ้าแพรแดงผูกพระคอ เมื่อพระเจ้าเกียนหลงทราบก็ทรงโสกเศร้าพระทัยมาก

๒๑. สาวเครือฟ้า

สาวเครือฟ้ากำลังเก็บดอกไม้อยู่ในสวน ขณะนั้นพระรามพละพ่ายได้พา ร้อยตรีพร้อมซึ่งเพิ่งเข้ามาประจำการที่เชียงใหม่ ผ่านมาเห็นเข้าพอดี ร้อยตรีพร้อมเห็นเครือฟ้าก็หลงรักจึงให้พระรามพละพ่ายไปขอร้องเครือฟ้าและเครือฟ้าตอบตกลงด้วยความยินดี ในวันแต่งงานมีพระรูปหนึ่งมาปรากฏตัวขึ้นกลางงาน พระรูปนั้นรู้สึกไม่พอใจและอาละวาดให้ล้มเลิกพิธีเสียเพราะไม่ต้องการให้เครือฟ้าแต่งงานกับผู้ชายไทย

ร้อยตรีพร้อมอยู่กับสาวเครือฟ้าที่บ้านของเธอ โดยมีตายายและสาวใช้ชื่อคำเจ็ด หลังจากใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในระยะเวลาหนึ่งเครือฟ้าได้ให้กำเนิดบุตรชาย ต่อมา ร้อยตรีพร้อมต้องไปประจำการที่กรุงเทพฯ เจ้าสาขาน้ำผึ้งซึ่งชอบเครือฟ้ามากได้เกลี้ยกล่อมให้เธอแต่งงานกับเขา แต่เธอปฏิเสธ หลังจากที่เจ้าสาขาน้ำผึ้งกลับไปแล้ว พระรามพละพ่ายได้มาแจ้งให้เครือฟ้าทราบว่า ร้อยตรีพร้อมจะกลับมาเชียงใหม่

เครือฟ้าแต่งกายอย่างงดงามเพื่อรอการกลับมาของสามี แต่เมื่อรอจนดึกก็ไม่เห็นแว่วว่า ร้อยตรีพร้อมจะมา เครือฟ้าคอยจนหลับไปจนกระทั่งเช้าคำเจ็ดได้ปลุกเครือฟ้าให้ไปพักผ่อน พอเครือฟ้าพักผ่อนได้ครู่หนึ่งร้อยตรีพร้อมได้เข้ามาพร้อมกับพระรามพละพ่ายและจำปาภรรยาคนใหม่ ฝ่ายจำปาเพื่อพบเครือฟ้าก็แสดงกิริยาก้าวร้าวอย่างไม่เกรงใจ เมื่อเครือฟ้าทราบว่า ร้อยตรีพร้อมมี

ภรรยาใหม่ก็เสียใจมากจึงใช้มีดหมอของบิดาเชือดคอตัวเอง ต่อมาเครือฟ้าได้ยินเสียงร่ำไห้พร้อมเรียกหาจึงคลานออกมาจากห้องแต่ยังไม่ทันเปิดประตูก็สิ้นใจเสียก่อน

๒๒. โรสิตา

คามิโนและอลองโซสองนายทหารต่างก็หลงรักโรสิตาสาวสรีรฟองภักดาการแห่งหนึ่ง แต่โรสิตารักคามิโน วันหนึ่งพระเจ้าซิดลิโอซาร์เสด็จพร้อมเจ้าหญิงมารินา อลองโซ และคามิโน เฝ้ารับเสด็จและโรสิตาก็มาเฝ้าด้วย คามิโนเล่นส่งจูบลอยให้โรสิตา เจ้าหญิงทอดพระเนตรมาเห็นแล้วจึงเข้าใจผิด คามิโนเกือบถูกลงโทษแต่เขาได้ใช้ไหวพริบจนเอาตัวรอดมาได้และพุดจนเจ้าหญิงมารินาพอใจในตัวเขา

พระเจ้าซิดลิโอซาร์ทรงให้คามิโนเสกสมรสกับเจ้าหญิง คามิโนไม่ยอมเข้าหอและหนีไปหาโรสิตา เจ้าหญิงทรงเสียพระทัยมาก เมื่อทรงทราบว่าคามิโนรักโรสิตาจึงให้คนไปนำตัวโรสิตามาเข้าวัง เจ้าหญิงตรัสให้โรสิตาเสียสละและไปจากคามิโนเสีย โรสิตายอมเสียสละโดยทำอุบายให้คามิโนเข้าใจตนผิดจนคามิโนกลับไปอยู่กับเจ้าหญิง

๒๓. จูบสั่ง

มิสเตอร์ออร์ลอฟฟ์ ครีทูตชาวรัสเซียถูกผู้ก่อการร้ายปล้นเอาเอกสารสำคัญเกี่ยวกับราชกิจสัมพันธ์มิตรของรัสเซียไปในระหว่างที่เดินทางบนรถไฟ และโจรที่ปล้นเอกสารไปนั้นคือพวกอนาคิสซึ่งคิดจะล้มล้างอำนาจของรัสเซีย หากไม่ได้เอกสารคืนมาออร์ลอฟฟ์จะมีความผิดถึงขั้นถูกประหารชีวิต

ออร์ลอฟฟ์จำได้ว่าผู้ที่มาปล้นเอกสารนั้นคือคนบารักเก่าของภรรยา ภรรยาของเขาจึงไปหาคนบารักและขอร้องให้คนบารักนำเอกสารมาคืนให้ คนบารักยอมคืนเอกสารให้เพราะยังรักภรรยาของออร์ลอฟฟ์อยู่ ภรรยาของออร์ลอฟฟ์ซาบซึ่งในการกระทำของคนบารัก

ต่อมาออร์ลอฟฟ์อ่านข่าวจากหนังสือพิมพ์พบว่าคนบารักถูกพวกอนาคิสฆ่าตายในรถไฟ ก็รู้สึกเสียใจ ภรรยาของออร์ลอฟฟ์บอกสามีว่าก่อนที่จะกลับมาหาเขา คนบารักได้จูบเธอและสั่งว่าขอให้ออร์ลอฟฟ์ยกโทษให้เขา ฝ่ายออร์ลอฟฟ์ก็ไม่โกรธเคืองและชื่นชมในตัวของคนบารัก

๒๔. แทนที่

หลวงสารักษ์กิตย์ เนติบัณฑิตผู้มีวิชา รักความยุติธรรม และมีอนาคตไกลเคยหลงรักชโชนมาก่อน แต่ชโชนไปแต่งงานกับหลวงทรงกฤษฎีกา วันหนึ่งชโชนมาหาหลวงสารักษ์กิตย์เพื่อขอให้เห็นแก่ความสัมพันธ์ในอดีต และขอให้ทำหนังสือถึงเสนาบดีเจ้ากระทรวงว่า ขอบุญเสธตำแหน่งผู้พิพากษาศาลแพ่ง เพื่อเปิดทางให้สามีของเธอได้ตำแหน่งนี้แทนและเธอจะยกบุตรให้

หลวงสาริภัยก็ยอมเขียนหนังสือให้ เมื่อชโณกลับมาบ้าน ด้วยความรีบร้อนเธอจึงตกกระได หนังสือหล่น สงบสาวใช้ของเธอมาเห็นหนังสือเข้าและหนังสือสลักหลังว่า หลวงสาริภัย เธอจึงนำไปคืนเขา เมื่อหลวงสาริภัยได้พบกับสงบก็หลงรักเธอทันที ฝ่ายชโณเมื่อทราบเรื่องก็ขับไล่เธอออกจากบ้าน สงบจึงไปขอความช่วยเหลือหญิงชราคนหนึ่งแต่กลับถูกหญิงผู้นั้นนำเธอมาขายให้หลวงสาริภัย เขาจึงรับเธอเอาไว้และขอให้เธอเป็นภรรยาของเขา

ฝ่ายชโณได้กลับมาหาหลวงสาริภัยอีกครั้งเมื่อทราบว่าเขาจะมีตำแหน่งใหญ่โต และจะขอยกบุตรให้ แต่หลวงสาริภัยปฏิเสธ ต่อมาหลวงสาริภัยได้รับราชการเป็นอธิบดีและสงบได้เป็นคุณหญิงแทนที่ชโณซึ่งไม่ได้ตำแหน่งใด ๆ เลย

๒๕. พ่อโด้งกระยาสารท-จี๊ตลาดแกมหยิ่ง

หลวงเชาวนิศจะแต่งงานกับก่องแก้ว แต่เมื่อทราบว่าก่องแก้วมีหนี้สินมากจึงเปลี่ยนใจจะไปแต่งงานกับการะเกษแทน ฝ่ายทงพ่อค้าผู้มั่งคั่งจะกินได้หลงรักก่องแก้ว ก่องแก้วจึงเปลี่ยนใจจะแต่งงานกับทงแทน ต่อมาหลวงเชาวนิศได้สมบัติจากลุงจึงไม่ยากแต่งงานกับการะเกษและมาตามมาหาก่องแก้ว ทงจึงลงใจเขาด้วยการบอกว่าให้เขาคืมเหล้าพร้อมกับทง โดยมีเหล้าถ้วยหนึ่งที่มียาพิษผสมอยู่ หลวงเชาวนิศเป็นคนจี๊ตลาดเลยเขียนหนังสือว่าเขาฆ่าตัวตายแล้ว ฝ่ายก่องแก้วแอบฟังอยู่ก็เลยไม่ให้ทงคืมยาพิษถ้วยนั้น และเธอตกลงจะแต่งงานกับทง

ต่อมาหลวงเชาวนิศวางแผนให้หลวงสุระวิสัยเอายานอนหลับให้ทงกินแล้วพาหญิงในคลับให้มานอนด้วยเพื่อให้ก่องแก้วเข้าใจผิด แต่ก่องแก้วไม่เชื่อว่าสามีจะกระทำไม่ดี เมื่อทำลายครอบครัวของทงไม่สำเร็จ หลวงเชาวนิศออกอุบายอีกครั้ง เขาหลงก่องแก้วให้มาซื้อเพชรและแก๊งปิดปะตู แล้วจึงวางยาสลบเธอ แต่อุบายไม่เป็นผลเพราะทงทราบว่าภรรยาถูกวางยา

หลวงเชาวนิศบอกหลวงสุระวิสัยว่าเขาไม่ยากแต่งงานกับการะเกษ จึงให้หลวงสุระวิสัยหลอกลวงให้การะเกษมาหาหลวงสุระวิสัย เพื่อที่หลวงเชาวนิศจะได้ประณามเธอว่าเป็นหญิงที่ประพฤติไม่ดี เมื่อบิดาของการะเกษทราบจึงโกรธหลวงเชาวนิศมาก ในที่สุดหลวงเชาวนิศก็ไม่ได้แต่งงานกับใครเลย

๒๖. เพ็ชรน้ำเงิน

พวงทองรักอยู่กับเชวงและทั้งสองเตรียมจะแต่งงานกัน วันหนึ่งเชวงปั่นจักรยานเล่นที่ท้องถนนหลวงพอดีกับที่ชงโคกำลังยืนอยู่ริมหน้าต่าง ชงโคเป็นหญิงรูปงามเมื่อเชวงเห็นเข้าก็หลงรักเธอในทันที

เชวงหลงใหลในความงามของชงโคมาก จึงบอกพวงทองว่าตนได้หลงรักหญิงคนหนึ่งชื่อชงโค ในตอนแรกพวงทองก็เสียใจมากแต่เมื่อทำใจได้ก็ออกปากว่าหากจะให้เธอช่วยอะไรขอให้

บอก พวงทองเสียใจจนล้มป่วยและการแต่งงานจำต้องเลื่อนออกไป

เขวงหมั้นไปหาชงโคจนเธอยอมรับรักเขา เมื่อพวงทองทราบเรื่องจึงเสียสละด้วยการมอบแหวนเพชรสีน้ำเงินให้แก่คนรักเพื่อให้เขานำไปหมั้นหมายชงโค เธอสั่งเขงว่าขอให้เปลี่ยนตัวเรือนเสียใหม่ เมื่อเขงนำแหวนไปให้ที่ร้านเปลี่ยนตัวเรือน ทางร้านไม่ได้เปลี่ยนตัวเรือนให้เพียงแต่ซ่อมส่วนที่สึกหรือไปเท่านั้น เมื่อชงโคเห็นแหวนเพชรนี้ก็จำได้ว่าเป็นของพวงทองเพราะเธอเป็นเพื่อนรักของพวงทอง และจึงทราบว่าเขงเคยเป็นคู่หมั้นของพวงทองมาก่อนจึงไม่ยอมหมั้นหมายกับเขง ต่อมาพวงทองป่วยและเสียชีวิต ชงโคมาเคารพศพพวงทองและใช้มีดแทงคอจนเสียชีวิต ฝ่ายเขงเสียใจในการกระทำของตนจึงยิงตัวตาย

๒๗. เมืองรักเมืองร้าง

สุสานาชาวเมืองบาบิโลนถูกขายเป็นทาส ธีโอปีสทหารเอกเป็นผู้ประมูลซื้อนางไป พอตีพระเจ้าเบลล์ซัสซาร์และรานีเสด็จมา สุสานาตรงเข้าไปร้องทุกข์ พระเจ้าเบลล์ซัสซาร์จึงทรงให้นางเป็นอิสระ

สุสานามีชายสองคนมาหลงรักคือโบนิคัสราของครักษ์และธีโอปีสทหารเอก วันหนึ่งเหล่านักบวชไม่พอใจที่องค์รานีจัดงานรื่นเริงที่จันทราวิหารเพราะคิดว่าเป็นการลบหลู่ศาสนา พวกเขาจับกัน สุสานาเจ็บร้อนแทนองค์รานีจึงเข้าทูลตักเตือนนักบวชจนเกิดเรื่องและถูกลงโทษ รานีเห็นเข้าก็ทรงซักถามและให้อภัยโทษแก่สุสานา ธีโอปีสแอบได้ยินว่าพวกนักบวชจะก่อกบฏโดยจะให้ทัพเปอร์เซียเข้ามาตี ธีโอปีสจึงเข้าร่วมกับพวกกบฏด้วย โบนิคัสและสุสานาทราบเรื่องจึงจะสืบความจริงจากธีโอปีส

สุสานาล่วงรู้แผนการณ์ของพวกนักบวชจากธีโอปีสด้วยการใช้มารยาหญิง สุสานาและโบนิคัสมีความจงรักภักดีต่อพระเจ้าเบลล์ซัสซาร์ สุสานาพยายามบอกพระเจ้าเบลล์ซัสซาร์เรื่องนักบวชที่คบคิดกันก่อการกบฏแต่พระองค์ไม่ทรงเชื่อนาง ในที่สุดทัพเปอร์เซียก็เข้ามาตีกรุงบาบิโลนได้สำเร็จ

๒๘. หอกข้างแคร่

พระเจ้ารูคอร์ดแห่งนครเมโสโปเตเมียทรงหลงรักอามิตาหญิงชาวอินเดีย ระหว่างที่มหาอามิตดา รูคอร์ดถูกชาวป่าจับมัดไว้ พอตีมีดาวดวงหนึ่งหล่นมาจากฟากฟ้า พวกคนป่าจึงหอบกราบและแก้มัดรูคอร์ด ฝ่ายซุรัสซาซึ่งเป็นทหารคู่ใจของรูคอร์ดเข้าใจผิดคิดว่าพระองค์สวรรคตแล้วจึงครองเมืองแทน และเสกสมรสกับเจ้าหญิงธีโอเนีย เมื่อรูคอร์ดกลับมาขึ้นนคร พระองค์พิโรธซุรัสซามากจึงได้ทรงต่อสู้กับซุรัสซาจนสวรรคต ก่อนสวรรคตพระองค์ทรงขอให้ซุรัสซาแต่งตั้งอามิตดาเป็นมเหสีและให้ดูแลทารกในครรภ์ของนางด้วย เมื่อเจ้าหญิงธีโอเนียทรงทราบจึงกำจัด

อามิตดาเสียชีวิตด้วยการเผากระท่อมของนาง

ชूरฐาเลียงคูโอรสของรูดอร์ฟจนเติบโตใหญ่และขยายดินแดนได้กว้างไกล โอมากายัม พระโอรสของพระเจ้ารูดอร์ฟเป็นผู้ที่มีความกล้าหาญและสู้รบเก่งจึงทรงช่วยกษัตริย์ชूरฐาในการขยายดินแดนด้วย ซึ่งทำให้พระเจ้าเบนยามินผู้ครองนครเยรูซาเล็มไม่พอพระทัย จึงคิดอุบายให้ชूरฐาแตกคอกับพระโอรสเลียง โดยให้เจ้าหญิงคาริงใช้มารยาทำให้ทั้งสองผิดใจกัน

๒๕. อาลีบาบา

อาลีบาบาชายตัดฟันมีฐานะยากจน เขามีพี่ชายคนหนึ่ง ชื่อกาซิมซึ่งมีฐานะร่ำรวยกว่า วันหนึ่งอาลีบาบาเข้าไปตัดกิ่งไม้แห้งในป่าและพบโจรสลัดคนกำลังนำทรัพย์สินเงินทองเข้าไปในถ้ำ อาลีบาบาจำคาถาที่เปิดปิดถ้ำได้ เมื่อโจรไม่อยู่จึงแอบเข้าไปในถ้ำแล้วนำทรัพย์สินบางส่วนกลับมามันของเขา

วันหนึ่งภรรยาของอาลีบาบาขอตาชั่งจากภรรยาของกาซิมเพื่อชั่งทองคำ ภรรยาของกาซิมนำขี้ผึ้งกับน้ำมันมาทาที่ตาชั่งและพบว่ามันทองคำติดอยู่ ด้วยความริษยาของกาซิมจึงมาดักคั่นกับอาลีบาถึงทองคำที่ได้มา อาลีบาบาบอกความจริงกับกาซิมจึงไปที่ถ้ำและขโมยจะเอาทองออกมา กาซิมลืมคาถาเปิดประตูถ้ำเขาออกจากถ้ำไม่ได้ พอดีใจกลับมาถึงจึงได้ฆ่าเขาตาย เมื่อกาซิมไม่กลับมาภรรยาของเขาขอให้อาลีบาบาไปสืบความ และพบว่ากาซิมตายแล้ว อาลีบาบาจึงออกจากถ้ำมาพร้อมกับสมบัติ

อาลีบาบามีสาวใช้ที่ฉลาดชื่อมอียานา เธอรักอยู่กับอาลีคารานูตรชายของอาลีบาบา ฝ่ายโจรพยายามสืบหาคนขโมยสมบัติ เมื่อทราบที่อาลีบาบาเป็นขโมยจึงปลอมตนเป็นพ่อค้าเพื่อจะมามีอาลีบาบา หัวหน้าโจรสั่งลูกน้องให้ซ่อนในโอ่ง พอมอียานาได้ทราบว่ามีโจรซ่อนอยู่จึงเอาน้ำมันที่ดื่มจนเคืองราครดโจรจนตายหมด ส่วนหัวหน้าโจรไม่ตายภายหลังได้เข้ามาทำดีสนิทกับอาลีบาบา อาลีบาบาจำหัวหน้าโจรไม่ได้แต่มอียานาจำเขาได้ ขณะที่กินข้าวในตอนเย็นมอียานาออกมาเดินระบำและได้ซ่อนมีดไว้ พอหัวหน้าโจรเผลอจึงแทงโจรตาย อาลีบาบาชื่นชมในความฉลาดและกล้าหาญของมอียานาจึงให้เธอแต่งงานกับอาลีคารา

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล นางสาวพวงเพ็ญ สว่างใจ
 ที่อยู่ ๓๑๕ หมู่ ๑๐ ต.บ้านแหลม อ. บ้านแหลม จ. เพชรบุรี ๗๖๑๑๐

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๓๔ สำเร็จการศึกษาระดับอักษรศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
 คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. ๒๕๓๕ สำเร็จการศึกษาระดับศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการสอนภาษาไทย
 คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. ๒๕๔๓ ศึกษาต่อระดับอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
 คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร